TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE MHP

TURGAY UZUN

ORION

Digitized by the Internet Archive
in 2024

https://archive.org/details/turkmilliyetcili0000uzun

ORION
KİTABEVİ

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ
VE
MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ

(MHP)

Prof. Dr. Turgay UZUN

ANKARA-2020

ORION
KİTABEVİ

ORİON KİTABEVİ
ISBN: 978-605-9524-85-8
© Orion Kitabevi, Ağustos-2020
Türk Milliyetciliği ve Milliyetçi Hareket Partisi
Yazar:Turgay uzun
Baskı
Salmat Basım Yayın Ambalaj Sanayi Ltd.Şti
Zübeyda Hanım Mah.Sebze Bahçeleri Cad.Arpacıoğlu İşhanı,
No:95/1 İskitler-Altındağ/ ANKARA
No:95/1 İskitler-Altındağ/ ANKARA
Tel: 0312 34110 20
Matbaa Müdürü
Musatafa cankurtaran
Orion Kitabevi
Selanik Cad. No:72 06640 Kızılay / ANKARA
Tel: 0 312 417 78 35
Faks: 0 312 425 06 82
www.orionkitabevi.com.tr-orion@orionkitabevi.com.tr

Prof.Dr.Turgay UZUN

İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünden 1991 yılında mezun oldu. Yüksek lisansını Dokuz Eylül Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda Türk siyasal yaşamı alanında yaptı. 1993 yılında araştırma görevlisi olarak Muğla Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümünde göreve başladı. 2000 yılında Türk milliyetçiliği ve Milliyetçi Hareket Partisi konulu teziyle doktora öğrenimini tamamladı. Aynı üniversitede 2000 yılında yardımcı doçent, 2005 yılında doçent ve 2011 yılında da profesör unvanı aldı. Halen aynı bölümde öğretim üyesi olarak çalışmalarına devam ettirmekte olup, milliyetçilik, Türk siyasal yaşamı, devlet yönetimi alanlarında çok sayıda yayımlanmış eseri bulunmaktadır.

Yaşamını devlete, millete ve ailesine adamış

bir asker olan babam Nail UZUN'a ...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ **13**

GİRİŞ **15**

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUS VE MİLLİYETÇİLİK

I. MİLLİYETÇİLİK VE ULUS NASIL OLUŞTU? **19**

A."Ulusun Oluşumuna Farklı Bakışlar 23

B. Milliyetçilik Kavramı 36

1.Milliyetçiliğin Doğuşu 43

2."Ulus-Devlet Sarmalı" Tehlikesi 51

C. Etnisite ve Ulusal Kimlik 54

D. Modernleşme ve Milliyetçilik 61

E. Milliyetçilik ve Din: Çatışma Mı?
İş Birliğim Mi? 73

F. Kapitalizm ve Milliyetçilik 76

G. Marksizm'in Milliyetçiliğe Yaklaşımı 79

III. ULUSLAR VE MİLLİYETÇİLİKLER **82**

IV. KÜRESELLEŞME VE ULUS DEVLET **92**

A. Uluslararası Yapıda Değişim 94

B. Milliyetçilik ve Geleceği 100

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞU

I.OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLİYETÇİLİK **107**

A. MİLLET SİSTEMİ **109**

B. Reform Hareketlerinin Milliyetçiliğe Etkisi 117

C. Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik Hareketleri 121

1.Müslüman Unsurlarda Milliyetçilik Hareketleri 121

A.Arap Milliyetçiliği 122
B. Arnavut Bağımsızlık Hareketi 130
2.Gayrimüslimlerde Milliyetçilik Hareketleri:
Ermeni Hareketi Örneği 133
II. OSMANLI'DA TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN OLUŞUM SÜRECİ 146
A. Türk Ulusal Bilincinin Oluşumu 147
B. Türkoloji Çalışmalarının Türkçülüğe Etkisi 152
C. Türkiye Dışındaki Türkçülük Hareketi 155
1. İsmail Gaspıralı ve Cedit Hareketi 158
2.Hüseyinzâde Ali Ve Ahmet Ağaoğlu:
Azerbaycan'da Milliyetçilik 168
3.Yusuf Akçura ve "Üç Tarz-I Siyaset" 178
D. Meşrutiyet Döneminde Türkçülüğün Gelişimi 183
1. Tanzimat Aydınlarında Milliyetçilik Düşüncesi 194
2. Jön Türk Hareketi ve Türk Milliyetçiliği İdeolojisi 204
E. Ziya Gökalp ve Türk Milliyetçiliği 207
III. İKİNCİ MEŞRUTİYET SONRASI MİLLİYETÇİ ÖRGÜTLENME 211
A. Türk Derneği 212
B. Türk Yurdu Cemiyeti 213
C. Türk Bilgi Derneği 216
D.Genç Kalemler Hareketi 216
VI. TÜRK OCAKLARI VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ İDEOLOJİSİNE KATKILARI 217
V. OSMANLI SİYASAL YAŞAMINDA MİLLİYETÇİ FIRKALAR 223
A. Millî Meşrutiyet Fırkası 223
B. Milli Ahrar Fırkası 225
C. Millî Türk Fırkası 226

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ İDEOLOJİSİNİN GELİŞİMİ

I.ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI SÜRECİNDE MİLLİYETÇİ HAREKET 231
A. Ulusal Kurtuluş Savaşında Anadolu'nun Durumu 231
B. Milliyetçi Hareketin Örgütlenmesi 234
C. Mustafa Kemal Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı 250
II.TEK PARTİLİ DÖNEMDE MİLLİYETÇİ İDEOLOJİ 256
A. Resmi İdeoloji ve Türk Milliyetçiliği 258
B. İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Milliyetçi Hareket 269
1. Yurt Dışındaki Milliyetçi Örgüt Ve Yayınlar 269
2. Yurt İçinde Yayımlanan Türkçü Yayınlar 271
3. Orhun Dergisi ve Nihal Atsız'ın Türkçülüğü 275
4. Türkçüler ve Almanya Bağlantısı 277
5.Türkçü Harekette Ayrımlaşma 281
C. 3 Mayıs 1944 "Türkçülük Olayı" 285
III. 2. DÜNYA SAVAŞI SONRASI MİLLİYETÇİ HAREKET 287

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK SİYASAL HAYATINDA MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ

I. CKMP'DEN MHP'YE 295
A.Alparslan Türkeş Genel Başkan Oluyor 299
B. 1967 Kongresi ve "Başbuğ Türkeş" 302
C. MHP'nin TBMM'ye Girişi 305
D. Milliyetçi Cephe Hükümetleri ve MHP 307
E. Şiddet Olaylarının Tırmanması ve MHP 310
F. 12 Eylül Sonrası Gelişmeler ve MHP 318

G. 12 Eylül Sonrası Örgütlenme Süreci.....320
1. Türkeş'in Yeniden Genel Başkan Seçilmesi.....323
2. "Kutsal İttifak" ve MHP'de Bölünme.....325
3. MHP'nin Yeniden Açılması Tartışmaları.....326
4. Ülkücü Harekette Şok: Türkeş'in Vefatı.....329
H. MHP'de İktidar Dönemi.....331
II. ÜLKÜCÜ HAREKETİN SOSYOLOJİSİ.....338
A. MHP İdeolojisi: "Dokuz Işık".....338
B. Anti-Komünizm Misyonu Ve MHP.....347
C. Ülkücü Harekette İdeolojik Farklılaşma.....349
D. Soğuk Savaşın Sonu ve Ülkücü Hareket.....353
E. Koalisyonun Bozulması ve Yeni Dönem.....361
F. 2007 Seçimleri ve Parlamentoya Dönüş.....367
G. 7 Haziran'dan 1 Kasım'a Seçim Dönemi.....372
H. MHP'de Kongre Tartışmaları.....376
I. 15 Temmuz Askeri Darbe Girişimi.....381
J. Ak Parti-MHP İttifakının Doğuşu.....382
Kaynakça.....387

ÖNSÖZ

12 Eylül öncesinde geçen çocukluk dönemimde, ülkücüler ve devrimciler arasındaki çatışmalar ve bu çatışmalardan yansıyan olaylar, insanların hayatlarını feda edebilecekleri bir ideolojiye bağlanmış olmaları hep ilgimi çekmişti. Bu yoğun politize ortamda büyüdükten sonra üniversite öğrenimimde siyasal bilimler okumayı tercih ettim. Üniversite ve öncesi dönemlerde yaptığım okumalar ve gözlemler nedeniyle Türkiye'deki milliyetçi hareketin tarihini, sosyolojik yapısı ve siyasal analizinin iki farklı ve karşıt bakış açısıyla ele alındığını gördüm. İlki, propagandif söylemden ibaret olan ve milliyetçi ideolojiyi yayma amacıyla yazılmış olan kitaplar idi. Diğer taraftan özellikle 12 Eylül öncesinin ağır kutuplaşma ortamında kaleme alınmış ve milliyetçi örgütleri "faşist" yapılanmalar olarak tanımlayan ve mücadele edilmesi gereken bir unsurlar olarak gören eserlerdi. Gerçi karşıt ideolojilerin birbirlerini anlamaktan çok mücadele etmeye odaklı olmaları da doğal bir durum olduğunu söylemek lazım. Bu nedenle 12 Eylül öncesi dönemde sağ ve sol örgütler arasındaki karşıtlık ilişkisi, birbirlerini analiz etmekten çok yok etmeye yönelik bir düzlemde varlığını sürdürmekteydi. 1989 yılıyla başlayan sosyalist rejimlerin çözülmesi süreci, balkanlardaki etnik çatışmaların başlaması ve Türkiye'deki ayrılıkçı hareketin ivme kazanması milliyetçilik, etnik sorunlar ve ulus devlet üzerine yapılan çalışmalara olan ilgiyi daha da artırdı.

18 Nisan 1999 seçimlerinde MHP'nin beklenmedik biçimde Türkiye'nin ikinci büyük partisi haline gelmesi MHP ve ülkücü hareketi gündemin ön saflarına taşırken, medya ve entelektüel kesimin önemli bir bölümünün bu parti ile ilgili sınırlı bilgiye sahip olması ülkücü hareketin yeniden keşfedilmesi sürecini başlatmış, parti ideolojisi ve örgütü ilgi odağı haline gelmişti. Bu süreçte, MHP'nin hükümet ortağı olması da bu partiyi anlamaya yönelik bir çabanın özellikle entelektüel camiada oluşmasına yol açarken, sağ ve sol kesimden MHP'ye yönelik değerlendirmelerin önemli bir kısmının, bu hareketi anlamaktan çok kategorize etme niyeti ile yazılan eserlerden oluştuğu görülmekteydi. Bu bağlamda, elinizdeki kitabın, akademik bir

çalışmanın ürünü olması nedeniyle belirtilen türdeki eserlerden farklı bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. Diğer yandan, sosyal bilimlerde nesnellik iddiası da çok anlamlı olmayan bir duruma işaret eder. Bu bağlamda eserin MHP hareketini ideolojik bir kalıp içerisine sıkıştırarak "mahkûm etme" ya da ideolojik tarafgirlik nedeniyle hep aynı pencereden bakan bir çalışma olmama çabasının bir ürünü olduğunu da söylemek mümkün.

Elbette, tarafgir olmama çabası "tarafsız" olma ile aynı anlama sahip değil. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında çok önemli bir işleve sahip olan ulus kurma iradesi olarak tanımlayabileceğimiz anlayışın, bu devletin yurttaşları için hala çok önemli bir birleştirici unsur olduğunu düşünmek için çok nedene sahibiz. Dünyada ve Türkiye'de yaşanan değişimin, siyasal ideolojilere yeniden ve bu değişimlerin etkilerini anlayarak bakma zorunluluğu getirdiği de çok açıktır. Farklı ideolojilere, farklı etnik ve dini aidiyetlere sahip olmanın "ayrı dünyalarda" yaşamak demek olmayacağını tarihin bize öğrettiğini düşünmek için oldukça fazla tecrübe yaşadığımız ortadadır. Bu doğrultuda, farklılıklarımıza rağmen bir arada yaşayabilmenin anahtarı hepimizin aynı zemine sahip olduğumuzu bilerek, bu zemine sahip çıkabilmemizdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığı, ile demokratik niteliğinin korunması isteğine sahip olmak ve ülkemizi, insanların yaşamaktan mutluluk duyduğu bir ülke haline getirmek için çaba harcamak yaşamsal bir öneme işaret ediyor. Bu niyetlerle, eserin bu konuya ilgi duyan, kendisini ve farklılıkları "anlamlandırmaya" çalışan herkes için yararlı olması diliyorum.

Muğla
Ağustos-2020

Giriş

Batı ve Doğu toplumlarında ulus ve milliyetçiliğin oluşumu ve ilişkisi, farklı süreçlerle açıklanabilir. Batı'da genellikle sanayileşme ve modernleşme ile ilişkili olarak ortaya çıkan ulus devlet, kendi ideolojisi olan milliyetçiliği doğururken, Doğu toplumlarında milliyetçi hareketler, ulusal devletlerin oluşmasında önemli rol üstlenmişlerdir. Türkiye'de de milliyetçilik, modernleşme sürecinde etkin bir ideoloji konumunda olmuş, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete giden süreçte modernleşme hareketinin meşruiyet zeminini oluşturmuştur. Ulusal devlet ve kimliğin inşası aşamasında da Türk milliyetçiliği temel ideoloji olmuş, gerçekleşen modernleştirici reformların en önemli motivasyon kaynağını meydana getirmiştir. Cumhuriyet sonrası siyasal hayat içerisinde de milliyetçilik, farklı biçimleri ve tonlarıyla da olsa, her zaman tartışılan, ağırlığı olan ve siyasal kurumları etkileyen bir ideoloji niteliği taşımıştır.

Çok partili hayata geçiş sonrasında birçok dağınık kuruluş tarafından savunulan milliyetçi ideoloji, Milliyetçi Hareket Partisi'nin kurulmasıyla, bir siyasal partinin temel ideolojisi haline gelmiştir. MHP, siyasal hayat içerisinde sınırlı oy desteğine sahip olmasına rağmen Türk siyasal yaşamının birçok aşamasında etkin olmuş, hükümetlerin kuruluşunda zaman zaman belirleyici konuma gelmiştir. Bu nedenle MHP, sağ siyasal partiler içinde sahip olduğu ideoloji, partiyi destekleyen dinamik gençlik örgütleri ve örgütsel yapısıyla kendisine özgü nitelikler sergileyen bir siyasal parti niteliğini taşımaktadır. 1969 yılında başlayan MHP'nin siyasal serüveni, 12 Eylül askeri darbesiyle kısa bir kesintiye uğradıktan sonra yeni kurumsal çatılar altında varlığını sürdürmeye başlamıştır.

12 Eylül 1980'de gerçekleşen askeri darbe bütün ağırlığı ile sağ ve sol örgütler ile siyasal partiler üzerine çökmüş, 11

Eylül'de yaşanan düşmanlıklar yerini, herkesin kendisini kurtarmaya çalıştığı ve askeri darbe ortamından en az zararla çıkmak için çaba harcadığı bir ortama bırakmıştır. 12 Eylül rejimi, ülkücülerin anlamlandırmakta zorlandıkları bir tercihte bulunarak, devleti savunmak amacıyla mücadele ettikleri "komünistler" ile kendilerini aynı kefeye koymuş, aynı cezaevlerine atmış ve aynı işkence tezgahlarından geçirmeye başlamıştı. 12 Eylül darbesinin tüm siyasal hareketlerde olduğu gibi MHP ve ülkücü hareket üzerindeki aşındırıcı etkisi oldukça güçlüydü. Ülkücü hareket, liderleri tutuklanarak idam talebiyle yargılanan, hemen tüm mensupları hakkında adli işlem yapılan ve giderek, "devleti savunan" bir hareket olmaktan çıkartılarak "kriminalize" edilmeye çalışılan bir harekete dönüşmeye başlamıştı. 12 Eylül sonrası yaşanan olaylar ülkücü hareketin genetiğinde önemli etkilere yol açarken, köklü bir ideoloji ve örgütsel birikime sahip olan ülkücü hareketi zayıflatmış olsa da ortadan kaldırmaya yetmedi.

12 Eylül rejiminin devrimci-sol örgütlere yönelik yok edici tavrı bu siyasal hareketler için zaten devletin zaman içinde oluşan bilinen tepkisinin aşırılaştırılmış biçiminden farklı olmadığı için devlet ile olan ilişkilerinde çok anlamlı değişikliğe neden olmamasına rağmen, niteliği gereği devletle iç içe olmuş ve varlığını devletin varlığına bağlamış olan ülkücü hareket için birtakım değişimlerin önünü açmış oldu. Ülkücü hareket için bir diğer dönüm noktası da 1990 ile beraber başlayan sovyetik rejimlerin çökme sürecine girmesi idi. İdeolojik formasyonunda yoğun anlamda antikomünist içeriğe sahip olan ülkücü hareket, bu gelişme ile birlikte önemli bir motivasyonunu yitirdi. Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve "esir Türklerin" özgürlüğüne kavuşması ilk başta güçlü bir zafer duygusuna neden olsa da hareketin önemli aksiyon noktalarından birisi kaybedilmiş oluyordu. Hareketin motivasyon kaynağındaki bu eksiklik özellikle 1980'lerin ortalarında başlayan ayrılıkçı silahlı hareketin

ivme kazanması ile kapatılacak ve uzun yıllar devam edecek olan PKK terör örgütünün faaliyetleri nedeniyle yükselen milliyetçilik dalgası başta MHP olmak üzere tüm sağ partiler için bir toplumsal desteğe dönüşecekti.

MHP'nin yeniden açılması ile birlikte de parti, tekrar kendi ismi ve örgütsel yapısı ile siyasal yaşam içerisinde var olmaya devam etmiş, MHP'nin 57. Hükümette sol parti DSP ile iktidar ortağı olması ezberleri bozarken, birçok alanda ideolojik kutuplaşmaların azalmasının yarattığı etkiler ile birlikte bu süreç MHP'yi merkeze yaklaştırmıştır. 2002 yılında yapılan erken genel seçimlerde koalisyon ortakları seçim barajına takılırken MHP, 1999 seçimlerinde almış olduğu oyun önemli bir kısmını kaybetmesine rağmen diğer iki koalisyon ortağının aksine önemli oranda toplumsal desteğini koruyabilmiş ve olumsuz koşullara rağmen Türk siyasal yaşamında kalıcı olacağını göstermiştir.

2002 seçimlerinde yeni kurulmuş bir parti olan Ak Parti'nin iktidara gelmesi ile MHP, Ak Parti iktidarına karşı sert bir söylem geliştirmiş ve yapılan seçimlerde de bu söylemi devam ettirmiştir. Özellikle "çözüm sürecinin" başlaması ile beraber MHP, eleştirisini ulusal bütünlük ekseninde genişleterek, diğer muhalefet partileri ile birlikte seçim bloğu oluşumuna katkı sağlamıştır. 2016 yılında gerçekleşen başarısız darbe girişimi sonrasında yeni bir durumun ortaya çıkması ile birlikte MHP, Ak Parti ile yakınlaşmaya başlayarak muhalefet karşısında bir ittifak sürecine girmiş, gerçekleşen seçim ve halk oylamalarında iki parti birlikte davranarak muhalefete karşı ortak strateji izlemişlerdir. Mevcut durumnda MHP, Ak Parti iktidarına destek olmaya devam ederken, partinin ideolojik anlamda hem içinde bulunduğu ittifak yapısını hem de devleti ve kamusal politikaları etkileme gücüne sahip olduğu görülmektedir. 2023 cumhurbaşkanlığı seçimlerinin sonucu MHP açısından

önemli olduğu kadar Ak Parti ve siyasal sistem açısından da oldukça önemli sonuçlar getirmesi bağlamında büyük önem taşımaktadır. Türk siyasal hayatında MHP'nin ne düzeyde etkin ve belirleyici olacağı, siyasal gelişmeleri ne aşamada yönlendirebileceği, iç ve dış gelişmelerin hangi yönde seyredeceği ile yakından bağlantılı olduğu görülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUS VE MİLLİYETÇİLİK

Tarihsel süreç boyunca olduğu gibi milliyetçilik, günümüzde de bir fenomen olarak geniş kitleleri etkileyen, önemli toplumsal ve siyasal sonuçlar doğuran bir ideoloji olmaya devam etmektedir. Eski ideolojik karşıtlıkların keskinliğini kaybettiği, yirminci yüzyıla damgasını vuran iki kutuplu ideolojik kaynaklı çatışmaların azaldığı bir konjonktürel yapı içerisinde milliyetçilik, yeni ve istikrarsız çatışma alanları yaratması nedeniyle üzerinde sıklıkla düşünülen bir ideoloji olma niteliğini korumaktadır. Ulus ve milliyetçilik kavramlarının ortaya çıkışı ve niteliği ile ilgili teorik bir çerçeveye sahip olma, bu kavramlarla ilgili değerlendirmelerde bulunmanın önkoşulu olarak ele alınabilir. Ulus ve milliyetçilik kavramının niteliği ve bu kavramların oluşum süreci, milliyetçilik ve ulus kavramlarıyla ilgili teorik çalışmalar ve küreselleşme sürecinde milliyetçiliğin yeri ve geleceği bu bölümde incelenecektir.

I. MİLLİYETÇİLİK VE ULUS NASIL OLUŞTU?

Ulus kavramının doğuşu, Batı'da toplumsal ve siyasal değişim süreçlerinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa'da feodalizmin yıkılışı ile sonuçlanan, yeni siyasal, ekonomik ve toplumsal ilişkiler ortamında ulusun yaratılması için, insanlar ortak aidiyetler etrafında birleşmesi gerekmiştir. Merkezi devletlerin kuruluşu ve ekonomik bağlılıkların gelişmesi ulus olgusunun oluşum sürecini hazırlamıştır. Bu nedenle ulusun ortaya çıkmasında duygusal bağlılıkların, ekonomik ilişkilerin ve teritoryal devletin kapsayıcılığının önemli etkisi bulunmaktadır. Ulus kavramıyla aynı anlamda kullanılan ve Arapça kaynaklı bir sözcük olan "millet", "imla" sözcüğü ile bağlantılı olup, "yazdırılmış bir metin" anlamına gelmektedir. Bunun yanında bu kelimenin etimolojisi hakkında değişik görüşler de bulunmaktadır. Bernard Lewis, millet sözcüğünün Aramice'den geldiğini ve "bir söz" anlamına gelen "milla" kökenine dayandığını belirtmekte ve "bir kutsal kitabı

kabul eden insan topluluğunu" ifade ettiğini söylemektedir.[1] Etimolojisindeki dinsel anlam doğrultusunda millet sözcüğü daha çok aynı dine inanan insan topluluklarını ifade ederken, Moğolca kökenden gelen ve "nation" sözcüğü karşılığında kullanılan "ulus" sözcüğü daha çok, farklı bir etnik topluluğu belirtmektedir.

Türkiye'de de on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ulus kavramı, dinsel topluluktan ziyade seküler anlam yüklemesi yapılarak etnik topluluğu anlatmak için kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemi takip eden Türkçe eserlerde de ulusun, "ulus" karşılığında - özellikle kendilerini milliyetçi olarak tanımlayan yazarlar tarafından-da kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu yazarlar "ulus"un dinsel birlikteliği ifade eden bir sözcük olmasından çok "nationalite" karşılığında kullanılması gerektiğini savunmuşlardır.[2] Günümüzde Fransızca "nation" sözcüğünün karşılığı olarak aynı kökten, aynı soydan gelme anlamında kullanılan ulus, her şeyden önce, ortak bağları olan insan topluluğunu ifade etmektedir. İnsan, toplumsal varlık olarak tarihin bilinen en eski çağlarından itibaren toplu halde yaşamakla beraber, topluluğun ulus karakterini alması yakınçağın bir ürünüdür. Toplumlar, toplumsal gelişme basamakları içinde aşiret yapısından ulusal örgütlenme düzeyine ulaşarak ulus haline gelmişlerdir. Yüzyıllar süren bu tarihsel süreç içinde toplumsal, kültürel bir pota içine oluşan bu ürün ulus adıyla anılmaktadır. [3]

Çeşitli dillere ait sözlüklerde ise, "ulus"a etimolojik olarak birbirine yakın anlamlar yüklendiği görülmektedir. Örneğin İspanyol Akademisi Sözlüğünde ulus, "aynı etnik kökene sahip olan, genelde aynı dili konuşan ve ortak geleneği paylaşan insanların oluşturduğu kolektif" olarak tanımlanmaktadır.[4] Bundan daha yakın zamanlarda yayınlanmış olan Enciclopédia Brasileira Mérito'da ise, ulus, "Bir devletin, aynı rejim yada yönetimde yaşayan, ortak

---

[1] Bernard Lewis, **İslam'ın Siyasal Dili**, Çev.: F.Taşar, Kayseri, 1992, s.62.

[2] Sadri Maksudi Arsal, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1972, s.25.

[3] Yusuf Sarınay, **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990, s.7.

[4] Hobsbawm, **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 30.

çıkarları olan yurttaşlar topluluğu; belirli bir toprak parçasında ortak gelenek, özlem ve çıkarları olan, grubun birliğini sürdürme sorumluluğunu üstlenen merkezi bir iktidara bağımlı olan insanların oluşturduğu kolektif; yönetim güçleri dışında bir devlete bağlı olan halk" olarak tanımlanmaktadır.[5] Yine Almanca "Politik Lexikon"da ulus kavramı iki farklı şekilde ele alınmaktadır. İlk yorum konservatif yorum olarak nitelendirilmekte ve bu yoruma göre ulus kavramının etnik bir topluluğa aidiyeti ifade ettiği belirtilmektedir. Ulus, büyük insan gruplarından oluşan ve ortak dil, kültür ve tarih gibi birleştirici unsurların birbirine bağladığı ve belirli bir coğrafi bölge içerisinde birlikte yaşamayı esas alan bir kavram olarak tanımlanmaktadır. İkinci yorumda ise, ulus, topluluğun sahip olduğu gelişim ve değişim imkanları çerçevesinde tanımlanmaktadır. Ulus, farklı kültürlere sahip toplulukların aynı devlet içerisinde anayasal vatandaşlık kavramının getirdiği birleştirici etki sayesinde özgür bir biçimde yaşayarak oluşturduğu bir topluluk olarak ele alınmaktadır.[6] Bu yorum demokratik toplumların sahip olduğu ulus anlayışını yansıtmaktadır. Ulus tanımlanırken, aynı toprak üzerinde yaşama, aynı dili konuşma veya aynı yönetim çerçevesi içinde yaşama gibi değişik kriterler kullanıldığı veya bunlardan bir veya birkaçının birlikte ele alındığı görülmektedir.

Ulusu, belli bir ülkede aynı yasalara ve kurumlara boyun eğen bir halk topluluğu olarak tanımlayanlar da bulunmaktadır. Antony D. Smith ulusu, tarihten gelen bir toprak parçasını, topluluğun ortak mitlerini ve tarihsel belleğini, kitlesel bir kamusal kültürü, ortak bir iktisadi düzeni, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı olarak nitelendirmektedir.[7] Ulusal kimliğin zayıf da olsa bir siyasal topluluğu gerektirdiğini söyleyen Smith, siyasal topluluğun, topluluğun tüm bireyleri için en azından belli ortak kurumların, hak ve görevlere dair tek bir yasanın varlığını ima ettiğini belirtmektedir. Smith, bu topluluk üyelerinin kendilerini özdeşleşecekleri, aidiyet duygusu duyacakları belli bir toplumsal mekân, az çok hatları kesin ve sınırlanmış bir toprak

---

[5] "Hobsbawm, a.g.e., s. 30.
[6] Klaus Schubert, **Politik Lexikon,** Dietz-Bonn, 1997, s.186-187.
[7] Antony D. Smith, **National Identity**, Penguin Books, London, 1991, s.14.

parçasını akla getirdiğini ifade etmektedir. [8] Yine aynı doğrultuda ulusu, ortak bir kanun altında yaşayan, bir ve aynı yasama heyeti tarafından temsil edilen topluluk olarak tanımlayan görüşe göre, ulus iradesi her şeyin üstünde olan ve üzerinde yalnızca tabii kanunların yer aldığı ve anayasa aracılığı ile iradesini ortaya koyan varlık olarak ele alınmaktadır. [9] Yasalar ve kurumlarla bağlantılı ulus kavramı orijini itibariyle Batılı kavramdır. Çünkü yeni bir siyasal yapı olan devlet ve bu yapının içinde yaşayan "teritoryal halk" ilk kez Batıda ortaya çıkmıştır. Batılı ulus kavramı ilk önce alana bağlı yani teritoryal bir nitelik göstermektedir. Bu anlayışa göre toprak ve halk birbirleriyle bütünleşmiş ve ayrılmaz bir özellik kazanmışlardır. Ancak halkın yaşadığı alan, toprak parçası sıradan, herhangi bir toprak parçası değildir. Bu topraklar tarihsel kökleri olan ve "yurt" olarak nitelendirilebilecek bir bakıma kutsal topraklardır. Yurt, nesiller boyu halkın yaşadığı, yararlandığı ve uğrunda "kahramanların" savaştıkları yerdir. Bütün bu nitelikler yurdu vazgeçilmez ve eşsiz kılmaktadır. Batılı olmayan veya Doğu Avrupa ve Asya kaynaklı ulus kavramı, içerik itibariyle etnik özelliklerin daha ön plana çıktığı bir kavramdır. Kavramın ayırt edici özelliği "doğuştan" bir topluluk fikrini öne çıkartmasıdır. Batılı ulus kavramı bireyin, kendi seçebileceği belli bir ulusa ait olması gereğini şart koşarken, Batılı olmayan ya da etnik kavramlaştırma böyle bir tavır içinde bulunmamaktadır.[10] Bu anlayışa göre birey, kendi topluluğunda kalsa veya başka yere göçse de kaçınılmaz biçimde, organik olarak içinde doğduğu topluluğun mensubu olarak sonsuza dek öyle kalacaktır.

Şimdiye kadar milliyetçilik hakkında söylenmiş her şey ulusun soyut anlamına dayanmaktadır. Bu, ulus kavramı altında ne anlaşılması gerektiği ve ulusun neden oluştuğu sorusuna zemin hazırlamaktadır. Ulus, neden halk kavramından farklı görülmektedir? Alanda yapılan çalışmalara da bakıldığında, ulusla ilgili tanımların milliyetçilik tanımlarından daha az olduğu ve genel bir kabule

---

[8] Smith, a.g.e., s.9.
[9] **Nationalismus**, Edit.: Peter Alter, R. Piper GmBH&Co.KG, München, 1994, s.11.
[10] Smith, a.g.e., s.11.

ulaşamadıkları görülmektedir.[11]Etnik ulus kavramının da değişik düzeylere sahip varyantlarından söz edilebilir. Bunlardan biri ülkeden çok soyu öne çıkaran ulus anlayışıdır. Ulus hayali bir üst aile olarak görülmektedir. Bu düşüncede ulusun köklerinin dayandırılan ortak ecdada dek götürülebilmesi ve böylece ulusun bireylerinin birbirlerinden ancak dışarıdan gelen ailevi bağlarla farklılaşmış kız ve erkek kardeşler veya en azından kuzenler olmalarıdır. [12] Burada Batılı ulus kavramıyla ortaya çıkan en önemli fark halk unsurunda görülmektedir. Batılı anlamda da halk unsurunun olmamasına karşılık orada halk ortak yasa ve kurumlara bağlı siyasal bir topluluk olarak görülmektedir. Etnik ulus kavramlaştırmasında ise halk, milliyetçi duygularla önemsenen ve her zaman iradesine başvurulan ve gerektiğinde de ulusal çıkarlar doğrultusunda mobilize edilebilen bir unsurdur. Diğer yandan Batılı modelde vurgulanan yasa unsurunun yerini etnik modelde gelenekler ve yerli kültürel unsurlar almıştır. Topluluğu birbirine bağlayan, yazılı normatif kurallar değil, her zaman canlı tutulan mitler, tarihsel anlatılar, yerli dil ve geleneklerdir. Batılı olmayan toplulukların ulus oluşumunda topluluğun köklerinin bilinmesi ve vurgulanması, soy bağları, halkın mobilize edilmesi, yerli dil, adet ve gelenekler önemli rol oynamaktadır.

A. "Ulusun Oluşumuna Farklı Bakışlar

Ulus kavramını tanımlamak ve onu diğer insan topluluklarından ayırt edebilmek için değişik görüşler ve teoriler ortaya atılmıştır. Görüşlerden ilki objektif ulus anlayışına dayanmaktadır. Buna göre insan topluluğunun ulus aşamasına gelebilmesi ya da ulus niteliğini kazanabilmesi için, topluluğun aynı etnik özelliklere sahip olması, aynı dili konuşması ve aynı dine inanması gereklidir. Bu görüş içinde de ulus olmayı sağlayan temel etkenleri ve topluluğu birbirine bağlayan ana unsuru değişik açılardan ele alan düşünceler de bulunmaktadır. Bazı düşünürler esas olarak dil birliğini, bazıları din veya soy birliğini temel kriter olarak almışlardır. Tarihsel olayların da ortaya koyduğu gibi, tek bir olguyu ulusun

---

[11] Alter, a.g.e., s.21-22.
[12] Smith, a.g.e., s.11-12.

oluşumunda temel unsur olarak ele almak ve çağdaş ulusal toplulukların oluşumunu objektif etkenlere, ortak benzerliklere dayandırmak zordur. Eskiden olduğu gibi, günümüzde de içinde çeşitli ve birbirinden oldukça farklı dil, din ve ırk özellikleri gösteren grupları barındıran topluluklar bir ulus özelliği gösterebilmektedir. Diğer yandan, objektif benzerliklere, dil, din, ırk ve kültür benzerliğine veya aynılığına sahip olabildiği halde, kaynaşmış bir toplumsal birim, ulus özelliği gösteremeyen, buna bağlı olarak toplumsal ve siyasal bir organizasyon oluşturamayan çok sayıda topluluk da bulunmaktadır. Bu nedenle ulusun oluşumunu objektif benzerliklere dayandıran görüşlerin, her zaman geçerliliğinin olmadığı ve ulus oluşumunda, bir ya da birkaç benzer olgunun bir toplumsal grup tarafından paylaşılmasının yeterli olmadığı sonucuna varılabilir.

Topluluğun ulus özelliğini kazanmasında görülebilen, ölçülebilen olguların yanında, sübjektif veya kültürel özelliklerin, sonradan kazanılan duygusal ortaklıkların daha fazla etkin bir role sahip olduğu söylenebilir. Bu tip sübjektif ulus anlayışını ilk ve güçlü bir biçimde ortaya koyanlardan biri ünlü Fransız düşünürü Ernest Renan'dır. Renan, 1882 yılında verdiği "Bir Ulus Nedir?" (Qu'est-ce qu'une Nation ?) adlı konferansında ulusun, bireyleri arasındaki, "birlikte yaşama duygusuna, bir ortak kültüre, bir ruh birliğine" dayandığını belirtmiştir.[13] Ulus olabilmenin temel unsurları arasında ortak bir duygusal birliğe, birlikte yaşama istek ve iradesine sahip olma ve topluluk içinde var olan dayanışma olgusu önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Bu duygular da ancak geçmişten geleceğe doğru uzanan kolektif bir kültürel yaşam süreci içerisinde oluşabilir. Uluslaşma ve ulus özelliğine sahip olabilme, toplumun ortak bir özelliğe sahip olabilmesine bağlıdır.

Ortak kültürel değerler, toplumsal kaynaşma ve dayanışmayı kolaylaştırır, bireyler arasında birleştirici bir rol oynar ve toplumsal yapının güçlenmesini sağlar. Bu doğrultuda denilebilir ki, ortak değerleri simgeleyen ulusal kültürün varlığı, ulus olma özelliğini

---

[13] Ernest Renan, "What Is a Nation", **Modern Political Doctrines**, Edit.: A. Zimmern, Oxford University Press, London, 1939, s.186.

pekiştirici bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır. Ernest Renan, 1882 yılında yazdığı makalede, bir ulusun var olmasının "günlük bir plebisit" olduğunu ileri sürmüş ve ulusun varlığı için geleneksel kriterleri saydıktan ve onları yetersiz bulduktan sonra, ulusun var olup olmaması konusunda bireylerin tek tek iradelerinin de önemli olduğunu belirtmiştir. Renan, "...ancak bir ulusun özü, tüm bireylerin ortak pek çok şeye sahip olmaları ve aynı zamanda hepsinin pek çok şeyi unutmuş olmasıdır." diyerek ulusun "hayâli" niteliğini vurgulamıştır. Yine Renan, Almanca konuşulan Alsace-Loraine'in Bismark Almanya'sı tarafından ilhak edildiğinde, ulus olmanın gereklerini açıklamış ve modern ulusun, uluslararası düzen tarafından tanınan ve ortak bir geçmişin birleştirdiği basit bir insan kalabalığı olmanın ötesinde bir "kader birliği topluluğu" olduğunu ve bu topluluğun kendisini oluşturan bireyler tarafından sözleşmeye bağlanan bir siyasal varlık olarak yaşamını sürdürme iradesiyle donandığını söylemiştir.[14] Renan, ulusun kültürel bir bellek kaybı (amnesia) ile ortaya çıkabileceğini ve ancak böyle bir amnezi aracılığı ile ulus-devlete sadakat sağlamanın mümkün olabileceğini ileri sürmüştür.[15] Yani bireyler açısından ulus-devlet öncesi kültürel ve toplumsal bilinç birikiminin yok sayılması ve yeni bir kültürel ve toplumsal yapı üzerinde yeni birikimin oluşturulması yönünde bir irade sağlanması. Ancak bu tip irade oluşturma sürecinin uzun ve zorlu bir süreç olduğu söylenebilir. Modernleşme ve ulus kurma süreçlerini yaşayan ülkelerde yeni bir bilincin oluşturulması ve sahip çıkılması süreci genellikle kentli, elit özelliği gösteren toplumsal tabakalarda daha hızlı olmakta, merkezden uzak ve geleneksel yapıya sahip çıkan kesimlerde ise daha yavaş ve sorunlu işlemektedir.

Ortak kültür, tarihsel bir geçmiş, birlikte yaşama istek ve iradesinin oluşması ve bunun süreklilik kazanabilmesi için objektif unsurlar arasında sayılan, topluluğun bir coğrafi alan üzerinde yaşaması, ortak etnik özelliklere sahip olması, dinsel birlik ve aynı dil ailesine bağlı olma gibi özellikler, sübjektif duygusal özelliklere

---

[14] Yves Santamaria, "Ulus-Devlet:Bir Modelin Tarihi", **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Derleyen.:Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.24.

[15] Süleyman Seyfi Öğün, "Milliyetçilik Demokrasinin Kriz Kaynağı mı?", **Düşünen Siyaset Dergisi**, Şubat 1999, Sayı:1, s.54-55.

ortak temel oluşturmamaktadırlar. Sübjektif ve objektif etkenlerin birbirlerini tamamlamaları ulus olgusunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Topluluğun devlet denilen siyasal ve toplumsal organizasyon halini almasının, uluslaşma ve onun sürekliliğinde de öneme sahip olduğu söylenebilir. Tarihsel süreçte görüldüğü gibi, devlet olamamış ulusal toplulukların bu özelliklerini uzun süre devam ettirebilmeleri zordur. Ulus denen topluluğu oluşturan bireylerin, bu topluluk içinde kendi istek ve iradeleriyle bir arada yaşamaları, kendi kanaat ve ideallerini ortaklaşa paylaşmaları, birlikte yaşama istek ve iradesinden ileri gelmektedir. Ortak bağları ve ortak özellikleri bulunan insan topluluğunun da sürekli olarak birlikte yaşama isteği toplumsal bir olaydır. Ortak bağlar ve özellikler aynı toplum çevresinde yaşayan insanları birbirine yakınlaştırmakta ve toplumsal dayanışma duygusunu doğurmaktadır. Bu bağlamda denilebilir ki; ulus toplumsal dayanışmanın meydana getirdiği toplumsal bir gerçekliktir.[16] Diğer yandan ulus, insanlığın ilk çağlarından bu yana geçen süreç sonunda, topluluk halinde yaşayan insanın ulaştığı son evredir. İlk çağlarda bir kabileler, klanlar uygarlığı olabildiği gibi, bugün için de modern uygarlığın temeli ulustur denilebilir.

Eric Hobsbawm, ulusu toplumsal düzeyde düşünülen "hayali" birer olgu olarak nitelendirirken, gerçek topluluklar "icat" etmenin yepyeni biçimlerinin geliştirilmesinin giderek daha geniş bir zemin sunan üç gelişmeye bağlı olduğunu ifade etmektedir. Bunlar, modernitenin saldırısıyla tehdit altında kalan geleneksel grupların direnişi, gelişmiş ülkelerin kentleşen toplumlarında artık hızla büyüyen yeni ve bütünüyle geleneksel olmayan sınıflarla katmanların ortaya çıkışı ve yeryüzünün her tarafındaki çeşitli halkların diasporalarını olumsuz yönde etkileyen göçler.[17] Ünlü Alman sosyoloğu Max Weber de, ulus kavramının her şeyden önce, belirli bir grup insanda, başka gruplara karşı belirli bir dayanışma duygusunun harekete geçirilebileceği anlamına geldiğini ifade etmektedir. Ulusu "değerler alemi"ne ait bir kavram olarak tanımlayan Weber, bu toplumsal grupların nasıl tanımlanabileceği

---

[16] Sarınay, a.g.e., s. 9.
[17] Hobsbawm, a.g.e., s.133-134.

ya da bu tip bir dayanışmadan hangi ortak eylemin doğacağı konusunda bir kesinlik bulunmadığını söylemektedir. Ulusun doğrudan doğruya "bir devletin halkı" yani siyasal bir topluluğun üyeleri ya da aynı dili konuşan bir toplulukla özdeş olmadığını ifade eden Weber, ulusu ortaya çıkaran olgu olan toplumdaki dayanışma duygusunun ortak dil ve ortak ülkeden çok ortak siyasal yazgının anılarına dayandığını savunmaktadır. [18] Weber, ulusal bağlılıkların kan ve soy birliğine dayandığı görüşünü reddederek, gerçekten radikal milliyetçilerin genellikle yabancı kökenden geldiğini ve belli bir antropolojik tipin varlığının milliyet için konu dışında olmamasına rağmen, bir ulus kurmak için gerek ve yeter şart olmadığını ileri sürmektedir. [19] Weber milliyet düşüncesini dayandırdığı ulusal dayanışma kavramını etnik dayanışma kavramından ayırmakta ve etnik dayanışma duygusuna sahip olan toplulukların her zaman ulus oluşturamamış olmalarını buna kanıt olarak göstermektedir.

Ulus kavramına daha çok sosyolojik açıdan bakan Max Weber'e göre ulus, belli bir insan grubunun başka bir grup karşısında spesifik yakınlık duygusu duyması anlamına gelmektedir. Biraz belirsiz gibi görünen bu tanımlamadaki temel kavram "spesifikliktir". Topluluğun birbirine yakınlık duyma duygusu belirli unsurlara yönelir ve bu unsurlarla doğmakta ve hatırda tutulmaktadır. Bunlar öncelikle ulusu oluşturma fonksiyonunu belirleyen veya ulus oluşturan unsurlardır ki bunlar, dil, kültür, tarih bilinci, ahlak, din ve siyasal hedeflerdir. Uluslar için farklı bir ağırlık oluşturarak ulusların kimliğinin fark edilmesinde ve bir şekilde ayrımlaştırılmasında bu unsurlar ağırlıklı olarak etkili olmaktadırlar. Ancak bazen bunların içindn biri veya birkaçı daha öne çıkarak ayırım yapılmasında diğerlerinden daha etkin konuma gelmektedir. Örneğin, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra ulus devlet kurulma sürecine girilen Türkiye'de yaşanan nüfus mübadelesinde, Türkiye'de yaşayan Rumları ve Yunanistan'da yaşayan Türkleri ayırmak için dinsel kimlik kriteri daha öne çıkmış, Türkiye'deki Ortodoks Hıristiyanlar Yunanistan'daki Müslümanlar (İstanbul

---

[18] Max Weber, **Sosyoloji Yazıları,** Çev.:Taha Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.257-258.
[19] Weber, a.g.e., s.258-259.

Rumları ve Batı Trakya Türkleri hariç) mübadele edilmişlerdir. Bu konuda İrlanda toplumu da değişik bir örnektir. Katolik veya Protestan olma İrlandalılar için etnik kimlikten daha öne çıkmış ve yaşanan sorunlar mezhep ayrılığı temelinde gelişmiş, bağımsız İrlanda Cumhuriyeti'nin kuruluşunda da mezhep farklılığı önem kazanmıştır.[20] Belirli bir ulusal topluluğa ait olup da kendisini bu topluluktan saymayan bireylerin var olabileceğini ve kendi döneminde çağdaş proletaryanın sınıf hareketine önderlik eden belli kesimlerinin ulus duygusuna kayıtsız kaldıklarını belirten Weber, toplumsal tabakalarda ulus düşüncesini reddeden tutumlara rastlanabileceğini, hatta bu tutuma sahip olan bireylerin genişlemesiyle bunun, toptan kayıtsızlık hareketine dönüşebileceğini ifade etmektedir. Ancak Weber, benzer tutumların orta sınıfa mensup bireylerde, memur kesimi, feodal tabakalar, girişimci burjuva tabakalarının çeşitli kategorilerinde ve entelektüel tabakalarda, türdeş ve tarihsel sürekliliği olan tutumların gözlemlenmediğini belirtmektedir[21]

Rupert Emerson'a göre de ulus, iki anlamda bir olduklarını hisseden insanların meydana getirdikleri bir topluluktur. Bunlar; toplumsal mirasın tüm unsurlarına hep birlikte sahip olmaları ve gelecekte de kaderlerinin ortak olduğu duygusudur.[22] Emerson, ulus anlayışının yarattığı bağlılık duygusunun tüm toplumsal birimlere ve tüm insanlığa duyulan bağlılık duygusundan daha şiddetli olduğunu vurgulamakta ve ulusu, toplumların aldığı son biçim olarak tanımlamaktadır. İlber Ortaylı, ulus duygusunun oluşumunda dil unsurunun merkezî bir önemi olduğunu vurgulamaktadır. Ortaylı, insanoğlunun aynı dili konuştuğu cinsdaşlarıyla aynı toplum ve duyguyu paylaşmak zorunda olduğunu, dilin temel iletişim aracı olmasının yanı sıra, buna dayalı olarak üretim aracı ve toplumsal dayanışma aracı olduğunu bu nedenle aynı dili kullananların farklı mekânlarda yaşasalar bile, dil aracılığıyla iletişim kurduklarını, toplumun kaderini paylaştıklarını ve toplumla dayanışma içine girebildiklerini anlatmaktadır. Yazara göre dil, ka-

---

[20] Alter, a.g.e., s.23.
[21] Alter, a.g.e., s.260-261.
[22] Rupert Emerson,**Sömürgelerin Uluslaşması,**Türk Siyasal İlimler Derneği Yayınları,Ankara,1965, s.97.

vimlerin sınırları dışında kalan soydaşlarla ve geçmişte kalanlarla iletişim kurulabilmesini sağlamaktadır. Ancak özellikle bazı toplumlarda dinin, kimliği tayin etmede dil kadar önemli olduğunu, dil seçiminin hâkim din grubunu izleme biçiminde olduğunu, dinin birçok grupta etnik aidiyeti de tayin etmeye başladığını belirtmektedir.[23]

Karl W. Deutsch'a göre ulus, hızlı ve etkili bir şekilde, çeşitli durumlarda birbirleri ile bağlantı ve ortaklık kurabilen bireylerin bir araya gelmesidir. Ortaklık, iletişim alanının başarısı ve dolayısıyla kültür ve dil olgusuna bağlıdır. Bu alanlar da genellikle ortak anlam ve hatıralardan meydana gelmektedir. Halk, kendi devleti üzerinde tasarruf hakkına sahipse, yani siyasal anlamda otonom bir güce sahipse Deutsch'a göre ulus olarak nitelendirilebilir. Deutsch için ulus, bir devlete sahip olan halktır. [24] Deutsch, bilinen tarihsel deneyimleri ve on dokuzuncu yüzyıldan beri uluslar olarak karakterize edilen ve ulus olma hususunda şüphe götürmez olduğu halde kendi devletlerini kurma çabalarında başarılı olamamış halkların varlığını dikkate almamıştır. Deutsch'un tanımı var olan devletlerin sayısı ile ulusların sayısının örtüşmesi sonucuna izin vermektedir. Ancak bunun tarihsel gerçekler ve bugünkü siyasal coğrafya ile doğrulandığını söylemek zordur. Ulusun varlığı için, topluluğun kendi devletine sahip olması şartı kabul edildiğinde devletsiz ulusların varlığı inkâr edilmiş olmaktadır. Diğer yandan bugün, bir ulusa dayanmadan da devlet kurulabileceğini kanıtlayan birçok örnek bulunmaktadır. Ayrıca ulus niteliği kazanabilmek için devlet kurmanın gerekliliği kabul edilirse, bütün etnik toplulukların devlet oluşturması yönünde bir akım ortaya çıkabilecek, bu da şimdiki sayının üzerinde çok sayıda yeni devlet kurulması yolunu açabilecektir. Bu nedenle bağımsız bir devletin gücüne, iktidarına sahip olma veya olmama sorunu ulusun tanımlanması noktasında diğer unsurlardan daha alt düzeylerde etkilidir. Ancak olaya milliyetçi ideoloji açısından bakıldığında hemen her ulusal topluluğun bir devlet kurma ideali bulunmaktadır. Bu bağlamda her devletin bir milliyetçiliği ve her

---

[23] İlber Ortaylı, "Millet Kimliği", **Türkiye Günlüğü Dergisi,** Mart-Nisan 1998, s.6.
[24] Alter, a.g.e, s.21-22.

milliyetçiliğin de bir devleti-ya da devlet ideali- olduğu söylenebilir.

Ulus oluşturma noktasında din ve dil birliğinin birlikte etki yaptığı düşünülebilir. On dokuzuncu yüzyıldan önce, Polonyalılar ve Valonlar, Flamanlar ve Hollandalılar şeklinde ayrılmış olan bugünkü Hollandalılar, 1930-31'de Hollanda Kraliçeliği ve Belçika Krallığı şeklinde ikiye bölünmüştür. Tarihsel tecrübelere göre Josef Stalin de, Sovyet İmparatorluğu'nu oluşturan halkın düşünülen objektif bilimsel kriterlerin yardımıyla ulus olarak tanımlanabileceğine inanmıştır. Stalin, bu konuda yazdığı "Marksizm ve Ulusal Sorun" adlı makalede ulus oluşumunda dört karakteristik unsur olduğunu belirtmiş ve ulusu, "tarihsel süreç içinde oluşmuş, dengeli bir insan topluğu" olarak tanımlamıştır. Stalin'in bahsettiği bu unsurlar ise dilin, devlet aygıtının ve iktisadi yaşamın ve psikolojik süreç içinde kültürün toplumsallaşmasıdır. Stalin, bu unsurların kombinasyonuna göre ulusun ortaya çıktığını savunmuştur. Stalin'e dört unsurdan birinin bulunmaması topluluğun ulus olma niteliğini ortadan kaldırmaktadır. Stalin bu duruma Baltık bölgesinde yaşayan Alman ve Letonyalıların ortak devlet ve iktisadi yapı kurmalarına rağmen bir ulus oluşturamamalarını örnek göstermektedir.[25]

Hugh-Seton Watson da ulus oluşturma olgusunu şöyle açıklamaktadır; "Bir ulusa ait olanlar ortak bir yakınlık duygusuyla, ortak bir kültür ve ulusal bilinçle kendilerini birbirlerine bağlandıklarına inananlardır". Bir ulus, Seton Watson'a göre topluluğun önemli bir bölümü kendilerini ortak bir duyguyla ulus olarak kabul ediyorsa var olur.[26] Anderson, ulusun "hayâl edilmesinin" de sınırları olduğunu, hiçbir ulusun insanlığın tümü ile kendisinin örtüştüğünü iddia edemeyeceğini ifade etmektedir. Anderson bu hayâl etmenin niteliklerini anlatırken, ulusun egemen olarak düşünüldüğünü belirtmektedir. Bunu da ulusun, "aydınlanma ve devrimin, ilahî olarak buyurulmuş, hiyerarşik hanedanlık mülklerinin meşruiyetini aşındırmakta olduğu" bir çağda doğmuş olma-

---

[25] Alter, a.g.e., s.25.

[26] Hugh Seton Watson, **Nations and States An Enquıry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism**, Methuen Pub., London, 1977, s.5.

sına bağlamaktadır. Diğer yandan ulusun, bir topluluk ve cemaat olarak hayâl edildiğini söyleyen yazar, her ulusta fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkileri ne olursa olsun, ulusun daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlandığını anlatmaktadır.[27] Bu doğrultuda ulusun bir öz olarak toplumsal dayanışma ve cemaat fikrini oluşturduğu söylenebilir. Yani bu özün üstüne inşa edilen yapılar veya ulus olgusu üzerinde oluşturulmaya çalışılan yapıların zamanı geldiğinde yine bu öze kadar gerileyeceği ancak, bu özden daha geri bir yapıya dönüşmeyeceği tarihsel olayların da ortaya koyduğu bir gerçekliktir.

Uluslar ve milliyetçilik alanlarında ayrıntılı çalışmaları olan Benedict Anderson, antropolojik bir ruhla ulusu, "hayal edilmiş bir siyasal topluluk" olarak tanımlamakta ve kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayâl edilmiş bir cemaat olarak açıklamaktadır.[28] Anderson, ulus üzerinde yapılan tartışmalarda üç temel çelişkiye işaret etmektedir; ulusların, tarihçinin gözündeki nesnel modernliği karşısında milliyetçilerin gözünde sahip oldukları öznel kadîmlik, sosyo-kültürel bir kavram olarak milliyetin biçimsel evrenselliği- modern dünyada tıpkı kadının ya da erkeğin bir "cinsiyete" sahip olması gibi, herkes bir milliyete sahip olmalıdır ve olacaktır- karşısında kavramın somut tezahürlerinin iflah olmaz bir biçimde tikel olması, milliyetçilerin siyasal güçleriyle karşılaştırıldığında felsefî sefaletleri, hatta tutarsızlıkları. Anderson bu çelişkilerden bahsederken milliyetçiliğin, diğer -çilik'lerle kıyaslandığında, kendine bir Hobbes, Tocqueville, Marks ya da bir Weber ölçeğinde büyük düşünürler yaratamadığını ve bir boşluk meydana geldiğini, bu boşluğun, kozmopolit ve çok dilli aydınların milliyetçiliğe yukarıdan bakması sonucunu doğurduğunu ifade etmektedir.[29]

Anderson, milliyetçiliğe bakış tarzında iki farklı yaklaşımdan söz etmektedir. Bunlardan ilki öznel bakış olarak tanımlanan, milliyetçi ideoloji ile bağları olan düşünce adamları ve onların

---

[27] Benedict Anderson, **Hayâli Cemaatler Milliyetçiliğin Yayılması ve Kökenleri**, Metis Yayınları, İstanbul, 1997, s. 22.
[28] Anderson, a.g.e., s.20.
[29] Anderson, a.g.e., s.19.

peşinden giden ve bu ideolojiye inanarak eylemde bulunanlardır. İkincisi ise, nesnel yani, kendisini milliyetçi ideoloji dışında tanımlayan veya milliyetçiliğe karşı eleştirel bir bakışa sahip olanlar; bunlar yazarın deyimiyle, "evrensel hümanizmin" "anti-milliyetçi" ya da "nötr-milliyetçi" bakış açısına sahip olanlarıdır. Yazar, milliyetçilik karşısındaki tavırları bu iki örneğe indirgemekte, kendisini milliyetçi ideoloji dairesi içinde görenleri nesnellik kategorisi dışında tutmakta, milliyetçi ideoloji karşısında olanları da evrensel hümanizme inananlar olarak adlandırmaktadır. Burada dikkati çeken nokta, iki tavır karşısında bir kesinlik olmasıdır; yani milliyetçi ideolojiye inanan biri için evrensel hümanizmin bir şey ifade etmemesi, ya da bunun karşısında olunması gibi bir tavır söz konusu olmaktadır. Ancak milliyetçi ideolojiyi benimseyen bir kişi üzerinde evrensel hümanizmin etkili olması düşünüleceği gibi, milliyetçi ideoloji dışında kalanlar için de, bu ideoloji karşısında olmanın düzeyleri değişebilir; yani yazarın belirttiği gibi milliyetçilik karşısında "nesnel" bir tavra sahip olanların, bu ideolojiye karşı oluşları farklılık gösterebilir ya da, değişik milliyetçilikler karşısında bu karşı oluşun düzeyleri değişebilir.

Diğer yandan, yazarın öne sürdüğü bir düşünce de milliyetçi düşüncenin kendisine üstün ideologlar yetiştiremediği ve bunun da bir boşluk yaratarak, kozmopolit ve çok dilli aydınların milliyetçiliğe yukarıdan bakması sonucunu doğurduğudur. Burada önemli olan ulus kavramının bir tarihsel süreç sonunda ortaya çıkmış olmasıdır. Ulusun bir gerçeklik olarak tarih sahnesinde yer almasının, siyasal ve toplumsal şartlar yerine geldikten sonra, "kendiliğinden" (spontaneusly) bir biçimde oluşmasıdır. Milliyetçi düşünce de esas olarak ulusal devletlerin kurulmasından sonra gelişme göstermiş ve bu düşünceye ulusal devletlerin kurulması temel amaç teşkil etmiştir. Bu bağlamda, milliyetçiliğin aksiyona, uygulamaya yönelik olması, yani ulusal devleti kurmaya yönelik olması, onun daha çok uygulayıcılar elinde yükselmesini sağlamıştır. Ulus olmak için nesnel kriterler saptama ya da belli gruplar "uluslaşırken", belli grupların neden uluslaşmadığını açıklama girişimleri; genellikle ya dil veya etnik köken gibi tek bir kritere ya da dil, ortak topraklar, ortak tarih, kültürel özellikler gibi bir kri-

terler kümesine dayanmıştır.[30] Ancak ulus tanımına uyan toplulukların açıkça bir ulusu ya da ulusal özlemlere sahip toplumsal birimleri temsil etmedikleri gibi, ulus olma özelliğini açıkça gösteren ve bu özelliğinden kuşku duyulmayan ulusların de tek bir kriter veya kriter kümesine uygun düşmediği görülmektedir.

Ulusla ilgili "öznel" bakışa sahip olanlar kanadında liberalizm ya da Marksizmle karşılaştırıldığında, tezlerini etkin bir rasyonellikle güçlendirmiş ve önermelerine felsefi bir derinlik kazandırmış popüler kişilere rastlanamaz. Yani milliyetçiliğin bir Marks'ı ve bir Adam Smith'i bulunmamaktadır.[31] Bu bağlamda entelektüel bakımdan modern milliyetçiliğin son derece sınırlandırılmış "mütevazı" bir ideoloji olduğu da söylenebilir. Milliyetçi ideolojiyi on dokuzuncu yüzyılın büyük düşünce akımları; liberalizm, sosyalizm ve muhafazakarlık ile kıyaslamadan çekinmek gerekmektedir. Modern milliyetçilik bu düşünce akımlarının felsefi derinlik ve genişliğinden uzakta kalmaktadır. Milliyetçiliğin temelinde ulus ve ulusal devlet yatmaktadır. Bu demektir ki, bireylerden mutlak dayanışma ve fedakârlık talep eden ve buna karşılık daha iyi gelecek vaat eden kader birliği etmiş ortaklık (cemaat, halk) olarak kaynaşmış bir toplumsal grubun politik egoizmi ulus ve ulusal devlet olarak milliyetçiliğin merkezinde yer almaktadır.[32] Ulusu tanımlamanın devleti tanımlamaktan daha zor olduğunu belirten Ernest Gellner, ulusu olmayan bir kişiyi düşünmenin çağdaş hayal gücünü zorlayacağını ifade etmektedir. Gellner "Uluslar ve Ulusculuk" adlı eserinde bir insanın bir burnu ve iki gözü olduğu gibi bir de ulusal kimliği olması gerektiğini söylemektedir. Ancak bunun yanında ulusa ait olmanın doğuştan gelen bir özellik olmadığını, ancak böyle bir görünüme büründüğünü belirtmektedir.[33]

Uluslaşma ve ulus devletlerin kurulması sürecinin başlangıç yeri Avrupa'dır. Batı Avrupa'da bu süreç iki örnek şeklinde izlenebilir: İlk örnek, kendiliğinden (sanayileşme ve kapitalistleşmenin

---

[30] Hobsbawm, a.g.e, s.19.
[31] M. Naci Bostancı, "Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik", **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Mart-Nisan 1998, s.52.
[32] Alter, a.g.e., s.30.
[33] Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk,** İnsan Yayınları, İstanbul, 1992, s.26-27.

getirdiği yeni oluşum ve çelişkilerin bir doğurgusu olarak) meydana gelen ulus birimine işaret etmektedir. İkinci örnek, erken sanayileşmeyle birlikte "ortak dil, ortak kültür, ortak tarih" sloganı etrafında parçalılıktan bütünlüğe yönelen ve bu olurken Fransız Devrimi'nin fikir ihracı, "Batı'dan gelen" tehdit edici etkilere karşı bir savunma aracı olarak oluşmuş olan ulus birimidir.[34] Fransız Devrimi'nin o güne kadar gelen siyasal oluşumlardan farkı, halka dayalı yeni bir meşruiyet anlayışını beraberinde getirmesi ve bunun Avrupa'daki diğer mutlakçı yönetim şekillerini tehdit etmesidir. Fransız Devrimi, tek kişi egemenliğine dayanan mutlak veya monarşik yapıların karşısında, halk hareketi ile başlayan ve kurulu düzeni temelinden değiştirmeye yönelik bir akımı da beraberinde getirmiştir. Diğer yandan bu devrim, egemenliğin ancak halka ait bulunduğunu, halk egemenliği karşısında beliren tüm iradelerin de halk tarafından yıkılabilmesi meşruiyetini getirmiştir. Bu hakka sahip olan tek unsur ulusun kendisidir. Ulus kavramı, Avrupa'da feodal yapının yıkılmaya başlamasına neden olan, kentlerde burjuvazinin gelişmesi, kentsel yapıların dinsel ve feodal yapılar karşısında üstünlük sağlaması, buna bağlı olarak da feodal sınırların yerini ulusal sınırların alması süreci sonunda ortaya çıkmıştır. Feodal yapının erimesi ile beraber, Avrupa'da merkezi otoriteye sahip, bir ulus üzerinde egemenliğe sahip krallıklar devri başlamış ve en güçlü çağlarını başta Fransa, İngiltere, İspanya ve ulusal birliğini sağladıktan sonra da İtalya'da yaşamıştır.

Önce İngiltere'de daha sonra da Fransa'da toplumsal olarak, daha doğrusu para ekonomisinin işlemesinin bir sonucu olarak feodal soyluluk ile güçlenen burjuvazi iktidar olmuş, fakat bu sosyo-ekonomik iktidar on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda cereyan eden bir dizi sarsıntıyla siyasal hale gelmiş, yani parlamentolu- meşruti devlet şekillerine geçilmiştir. Bu tamamen "tiers etat"ın (üçüncü sınıf) zaferidir.[35] İngiltere'nin farklılığı, daha önceleri Fransız düşünürlerinin bir kavram olarak tanımladıkları "ulusu", bir kavram olarak tanımanın ötesinde, devleti bu temel üzerinde inşa etmesidir. Bu olgu, egemenliğin devredilemez bir şekil-

---

[34] Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik,** Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, s.60
[35] Aydın, a.g.e., s.61.

de halka devrini açıklayan bir olaydır. Belirtilen süreç sonunda İngiltere'de feodal yapının yerini merkezi devlet mekanizmalarının almasıyla, yine merkezi bir güç haline gelen kilisenin gücü de son bulmuştur. Toplumsal ve siyasal yapıdaki değişim, üretim ilişkileri alanına etki ederek piyasanın genişlemesi ve tüm ulusun bir iktisadi birim haline gelmesine yol açmıştır.

On yedinci yüzyılın ilk yarısı, üretim ilişkileri alanında mutlak devletin, feodal güçler ve burjuvazi arasında kurduğu denge fonksiyonunun zayıflayıp, iki toplumsal kuruluş ve ideolojinin karşı karşıya geldiği dönemdir. Bu çatışma, İngiliz Protestanlığı (püritenlik) ve burjuvazi ile toprağa bağlı, eski düzeni koruma çabası içinde olan ve krallığa bağlı resmi kilise yani Anglikan Kilisesinin desteğindeki feodalite arasındaki bir çatışmadır. [36] Ulusal devletlerin kurulma koşullarına bakıldığında kendinden önceki sürecin devamı olduğu görülecektir. Orta çağ sistemi, insanlığın refah ve güvenliğini sağlayamaz duruma geldiğinde, ulus-devlet ortaya çıkmıştır. Yirminci yüzyılı, "polisin" çöküşü ile Roma İmparatorluğunun yükselişi, Roma'nın yıkılışı ile orta çağ düzeninin kuruluşu ya da yıkılışıyla, ulus-devletin kuruluşu arasında oluşan yeniden düzenleme olayıyla karşılaştırmak mümkündür.[37] Fransa'daki toplumsal ve siyasal yapıdaki değişimin diğerlerinden farkı, Fransız siyasal düşüncesinin, mutlakçılıktan meşrutiyete ve cumhuriyete geçişin felsefi ve ideolojik esaslarını kuracak şekilde gelişim göstermesidir. Tocqueville'in ayırımıyla Fransız Devrimi tıpkı, 1648 İngiliz Devrimi gibi toplumsal değil siyasal bir devrim niteliğindedir. Tocqueville'e göre toplumsal devrim mülkiyet, üretim ve dağıtım sistemindeki değişiklikleri içermektedir. Dolayısıyla toplumsal yapının dinamiklerinin eskimiş mutlakçı iktidarı dağıtacağı bir "siyasal devrim"in öncesinde bu yapının sözcülüğünü yapan Fransız düşünürleri, gecikmiş devrimlerinin ideolojisini yaygınlaştırmada daha başarılı olmuşlardır. Bu ideolojinin temel sloganı "eşitlik, özgürlük, kardeşlik" olarak ortaya çıkmıştır.[38] Halkın

---

[36] Cristopher Hill, **1640 İngiliz Devrimi,** Çev.: N. Kalaycıoğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983, s.42.
[37] Leslie Lipson, **Politika Biliminin Sorunları,** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973, s.433.
[38] Aydın, a.g.e., s.62-63.

eşit, özgür ve dayanışma içinde yaşayan bir topluluk olarak yaşamasını amaçlayan bu ilkelerin asıl hedefi aslında Avrupa'nın mutlak krallarıdır. Egemenliği kraldan alıp halka vermeyi amaçlayan devrim düşüncesi son aşamada, egemenliğin kaynağı olarak ulusu temel almıştır. Ulus kavramı için Avrupa'daki oluşumlardan çıkarılabilen ideal örnek-tam bu nitelikte bir ulus mevcut olmadıysa da- sınırları açıkça belli bir toprak parçası üzerinde sürekli olarak yaşayan, aynı dili konuşan, ayrı kültüre sahip ve kuşaklar boyu süren ortak tarihsel gelişim sonucu ortak bir biçim almış bulunan nüfus topluluğu olarak tanımlamak mümkündür.

B. Milliyetçilik Kavramı

Milliyetçilik bir kavram olarak ilk kez 1774 yılında Johann Gottfried Herders tarafından kullanılmıştır.[39] On yedinci yüzyılda İngiltere'de, on sekizinci yüzyılda ABD ve Fransa'da, on dokuzuncu yüzyılda Almanya'da halkın siyasal katılımının giderek yaygınlaşması milliyetçiliğin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. On dokuzuncu yüzyıl bütün Avrupa'ya egemen olan milliyetlerin ulusal kurtuluş siyaseti, devrimci çalkantıların patlak vermesi ve kıta imparatorluklarının tarihe karışması biçiminde ortaya çıkmış, bunun yanında kitlesel bir direnişle karşılaşmayan ırkçı ve paternalist sömürgeciliğe dayanan denizaşırı imparatorluklar varlıklarını sürdürebilmişlerdir. [40]

Milliyetçilik, ulus olmanın, oluşturmanın bilinci olarak tanımlanabilir. Dünya toplumlarının, ulus-öncesi toplumsal oluşumlardan/yapılardan, ulus olma aşamasına varma sürecinin hem bir ürünü hem de ideolojik aracıdır. Toplumlar, uluslaştıktan sonra, zaman içinde yeni özellikler kazanmışlar, yapısal değişikliklere uğramışlardır. Daha sonra geniş kapsamlı, örneğin uluslararası çapta bir örgütlenmeye yerlerini bırakmışlardır. Uluslar ve ulusal devletler halâ bireylerin birer toplumsal varlık haline geldikleri, (toplumsallaştıkları) ana siyasal-kültürel yapılar olma özelliğini

---

[39] Alter, a.g.e., s. 18.
[40] Delannoi, a.g.m., s.32.

sürdürmektedir.[41] Milliyetçiliği, hem ideolojik hem de duygusal alanda etkinliğini devam ettirmesi nedeniyle, değişmez, tek düze bir ideoloji olmasından öte, ulus kavramının ortaya çıkışından günümüze kadar evrimleşmiş bir ideoloji olarak tanımlamak yerinde olacaktır.

Milliyetçilik kavramı, ortaya çıkışından günümüze kadar adından çok fazla söz ettirmiş, birçok siyasal hareketin başat itici gücü olmuştur. Milliyetçiliğin gücü ve önemine rağmen kavramın tanımlanması konusunda ortak noktaya ulaşılamamıştır. Milliyetçilik üzerinde çalışanlar kavramın incelenmesinin güçlüğünü vurgulamışlar bazen de kavramın hiçbir şekilde tanımlanamayacağını belirtmişlerdir.[42] Bu güçlüğün nedeni olarak insan topluluklarının çok çeşitli oluşu ve milliyetçilik olgusunun her toplumda ayrı birer süreç sonunda ortaya çıkmış olması gösterilebilir. Milliyetçilik ve ulus kavramlarının tanımlanmasında, bu kavramları yanlış algılayan iki görüşten bahsetmek gerekir. İlki, sadece milliyetçiliğe atıfta bulunan, ulusu ise kavranması imkânsız gören eğilimdir. Bütün milliyetçilikleri ulusal kültür adına uygulanan siyasal egemenlik olarak görüp aynı düzeye yerleştiren ve Anglosakson ülkelerde yaygın olan bu eğilim, yirminci yüzyılın ideoloji tarihinde çok önemli yer tutan milliyetçiliğin aşırı biçimlerini tanımlamada yetersiz kalmaktadır. İkinci eğilim ise, milliyetçilikleri ulustan kaynaklanan patolojik türevler olarak ele alarak, ulusun iyi bir tanımını yapabilmek uğruna milliyetçiliği ulusa feda eden eğilimdir.[43] Her ülkenin toplumsal ve ekonomik gereksinimlerine göre ayrı işlevlere ve farklı biçimlerde ortaya çıkan milliyetçilik, belli bir işleve göre (ulusal birlik kurmak), belli unsura göre (ulusal dil) veya kullandığı sembole göre (ulusal devlet) tanımlandığı zaman, kavramın içerdiği çok şey dışarıda kalabilmektedir; çünkü ulusal birliği zaten var olan milliyetçilikler veya ulusal dili olmayan milliyetçilikler veya ulusal devlet kurmaya yönelmemiş milliyetçilikler

---

[41] Doğu Ergil, **İdeoloji,** S Yayınları, Ankara, 1986, s.81.

[42] Lois L. Snyder, **The Meaning of Nationalism,** Rutgeers University Press, New Jersey, 1954, s.4.

[43] Gil Delannoi, "Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz" **Uluslar ve Milliyetçilikler,** Der.:Jean Leca Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s.32. Etnik sorunların patolojiye dönüşmesi hakkında bkz. Namık Kemal Öztürk, "Etnik Sorunlar ve Politik İstikrar", **Amme İdaresi Dergisi,** Cilt:31, Sayı:3, Eylül 1998.

bulunmaktadır. [44]

Milliyetçilik, genellikle ulus olma bilincine sahip olma ve buna dayanan program ya da bir ülkü olarak ele alınabilir. Bu duygu ya da bilinç, birçok etmene dayanabilir. Bir halk kendisini ırk, dil, din ve kültürünün özelliklerinden dolayı ulus olarak görebilir. Bununla birlikte birçok örnekte görüldüğü gibi, çeşitli grupları bir araya getiren etmenler, ortak tarih ve gelecek için ortak beklentiler, ya da yazgılarının ortak olduğu yolunda inanç olarak tanımlanabilir. Farklı etnik geçmişlere sahip olmaları bir yana, halkları içinde dil ya da din akımından veya her iki bakımdan büyük farklılıklar bulunan Belçika'nın, İsviçre'nin ve Kanada'nın ulus oluşları, ancak bu tür unsurlarla açıklanabilir.[45] Milliyetçiliğin tanımlanmasında, bu konuda çalışma yapanların, milliyetçilikleri çeşitli sınıflandırmalara tabi tuttukları görülmektedir. Belli bir ülke veya topluluğun içindeki milliyetçilik "iyi", "insancıl", "liberal" bir diğerininki "kötü", "totaliter", "entegral", "jakoben" veya "irredentist" olarak nitelendirilmektedir. Örneğin Snyder, milliyetçilikleri dönemlere ayırarak "birleştirici", "dağıtıcı", "saldırgan" ve "modern" milliyetçilikler olarak ayırıma tabi tutmaktadır.[46] Bunun yanında Carlton Hayes milliyetçilikleri, "hümanist", "geleneksel", "jakoben", "liberal", "birleştirici" ve "iktisadi" milliyetçilik olarak ayırmaktadır. [47] Yine milliyetçiliğin ortaya çıktığı toplumsal yapı göz önünde bulundurularak, "azgelişmiş ülke milliyetçiliği", "Batı tipi" veya "modern milliyetçilik" ayırımları da yapılmaktadır.

Louis Snyder milliyetçiliği tanımlarken, bölünmüş ülkeleri bir araya getirmek için kullanılan bir araç olduğunu söylemekte, aynı zamanda milliyetçiliğin paradoksal bir anlamda ulus devletlerin içinde yaşayan etnik unsurların ayrılmalarını önleyen bir ideoloji olduğunu ileri sürmektedir. Snyder, milliyetçiliğin devletlerin elinde bir araç olduğunu ve bu aracın sömürgelere sahip olmaları

---

[44] Baskın Oran,**Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği Kara Afrika Modeli,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları,Ankara, 1977, s.4-5.

[45] Edward Mc Nall Burns, **Çağdaş Siyasal Düşünceler 1850-1950,** Çev.: Alaeddin Şenel, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984, s.441-442.

[46] Louis L. Snyder, a.g.e., s.49.

[47] Carlton H.J. Hayes, **The Historical Evolution of Modern Nationalism,** New York University Press, New York, 1950, s.37-38.

ve genişlemelerini sağladığını, Nazi Almanya'sı, Faşist İtalya ve Japonya örneklerinde görüldüğü gibi diğer uluslara saldırmak için araç olarak kullanıldığını, ekonomik kalkınma için itici güç olduğunu ve sömürge olarak yaşayan halkların bağımsızlıklarını kazanmalarında etken güç olduğunu söylemektedir. [48] Gerçekten de milliyetçilik zamana ve şartlara göre değişen farklı durumları ortaya koyabilmektedir. Bazen ulusal birliği sağlamak ve devlet oluşturmak için kullanılan bu ideoloji, bazen de bir devlet içerisinde yaşayan farklı unsurların ayrılması ve yeni devletler kurulması yönünde bir etken olabilmektedir. Yine Nazi Almanya'sı örneğinde görüldüğü gibi etnik milliyetçiliğin bir ayrımlaştırma ve yok etme aracı olarak kullanılması insanlık için unutulmaz acılara yol açabilmektedir.

Milliyetçiliğin fonksiyonel olarak çok güçlü bir eylemsel karaktere sahip olduğu söylenebilir. Milliyetçilik kitleleri mobilize etme noktasında bir tehdide yaslanır. İdeolojik düşman, değerleri çürüyen ve dejenere olan dünya, çekilmez duruma gelmiş baskılar ya da hiçe sayıldığı, hakarete uğradığı için aidiyetin acilen ifade edilmesi ihtiyacı bunlardan birkaçıdır. [49] Günümüzde olduğu gibi geçmişte de milliyetçilik pek çok kavrama ve siyasal harekete karşı muhalif eylem alanı oluşturmuştur. Avrupa'da kralları desteklemek için kilisenin egemenliğine karşı, kendisinden önceki siyasal düzene karşı, enternasyonalizme ve komünizme karşı, kendi değerlerini çürüten modernist Batıya ve emperyalizme karşı. Milliyetçiliğin içinde barındırdığı bu karşıtlık potansiyeli, milliyetçiliklerin zaman zaman baskı altına alındığı, ezildiği, ulusal değerlerin çürütüldüğü, asimilasyona tabi tutulduğu savına karşılık, milliyetçili ideolojinin de karşı eylemini meşrulaştırmaya çalışmıştır. Milliyetçilikleri kategorize etmeyi seçen Plamenatz da makalelerinin birinde milliyetçiliğin iki tipinden bahsetmektedir. Her iki tipte de milliyetçilik, her ne kadar sık sık "siyasal bir biçime" bürünse de temel olarak kültürel bir olgudur. Bu tiplerden biri asıl olarak Batı Avrupa'da ortaya çıkan "Batı tipi", diğeri de Doğu Avrupa, Asya ve Afrika hatta Latin Amerika'da rastlanılan "Doğu tipi"

---

[48] Lous L. Snyder, **The New Nationalism**,Cornell University Press, 1968,s.4.
[49] Delannoi, a.g.m., s.33.

milliyetçiliktir. [50] Batı ve Doğu tipi milliyetçilikler ayırımı üzerinde duran Plamenatz, Doğu milliyetçiliği derken homojen bir coğrafi alanı değil, sömürgeci ve emperyal Batı egemenliğine direnemeyen Slav, Afrika ve Asya uygarlıklarından bahsetmektedir. Pla menatz'a göre, Doğu milliyetçiliğini iki "belirleyici red" açıklamaktadır: "Her şeye rağmen taklit edilmesi ve kendi kıstaslarına rağmen aşılması gereken yabancı egemenliğinin ve gaspın reddi; ilerlemenin önünde engel olarak kabul edilen, ancak kimlik işaretleri olarak çok değer verilen ve atalardan kalma tarzların reddi.[51] Plamenatz'ın belirttiği gibi, Doğu tipi milliyetçilik, içinde bir çelişkiyi de barındırmaktadır. Yabancı egemenliğinin reddi ancak bunun yanında, Batılı kurumların taklit edilmesi. Ulusal kimliğin unsurları olarak görülen ve önem verilen geçmişe ait birtakım değerlerin vurgulanması yanında, bunlara karşı Batılı değerlerin benimsetilmesi çabası. Bu duruma, reform sürecinde Türkiye'nin yaşadığı deney örnek olarak gösterilebilir. Bir yanda Batılı işgalci uluslara karşı verilen bir ulusal bağımsızlık mücadelesi ve sonrasında, savaşılan bu ulusların kültürel yapılarına öykünme, ulusun tarihini yüceltme amacıyla çok eski çağlara göndermeler yapılması ve tarihin yeniden yorumlanmasıyla etnik kimliğin altının çizilmesi ve ulusal birliği-otoriter yöntemlerle de olsa-pekiştirme çabası. Bu çabanın yanında da kendinden önceki tarihsel bir dönemi ve yönetimi yok sayma, bir anlamda mirasın reddi. Elbette bu çabaların altında yeni kazanılmış bağımsızlığı ve reformları koruma kaygısı yatmakta, ulusal kimliğe sahip bireylerden oluşan homojen ve hukuksal-rasyonel düzlemde yapılanmış modern devlet yapısı içinde yaşayan bir toplum yaratma kaygısı bulunmaktadır. İşte bu anlamıyla milliyetçilik, reform sürecinde temel bir dayanak olma özelliğini göstermektedir

Milliyetçilik ve ulus, tarihte hangisinin daha önce geldiği tartışmalı olan ve çeşitli toplum bilimlerinin bu konuda farklı teoriler ortaya attığı iki kavram olarak görülmektedir. Ancak eldeki veriler, bu soruların cevaplanmasında yol gösterici olmaktadır. Bu

---

[50] Partha Chatterjee, **Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.13.

[51] Christophe Jaffrelot, "Bazı Ulus Teorileri", **Uluslar ve Milliyetçilikler,** Der.:Jean Leca, Metis Yayınları,İstanbul,1998, s.55.

verilerden ilki, bugünün dünyasının önde gelen siyasal biriminin ulus-devlet oluşudur; keza milliyetçilik de insanlığın bir ulus-devletler dünyası içinde örgütlenmesi gereğini kabul eden bir doktrindir. İkinci veri ise, ulus kavramının ifade ettiği nesnel doğruya doğru ilerleyen yolun (yani uluslaşmanın) sanayileşmeyle (veya kapitalistleşmeyle) eşzamanlılığıdır.[52] Bu nokta ulus ve devlet ikilisinden hangisinin önce var olduğu sorusunu akla getirmektedir. Milliyetçilik üzerine yapılan çalışmalarda, sanayileşme ve modernleşme süreci sonunda yaratılan ulus ve ulus-devletin niteliği, bunların nasıl ortaya çıktığı, ulus-devlet oluşumuyla milliyetçilik arasındaki ilişki temel inceleme alanını oluşturmakta, milliyetçiliğin oluşması toplumsal ve iktisadi dönüşüm süreçlerine bağlı olarak açıklanmaktadır.

Ulus ve milliyetçilik kavramları, birbirinden farklı olmalarına rağmen, bir ulusa mensup olma duygusunun yaratılması ulus-devletin kurulmasına kadar giden süreçte ilk basamağı oluşturmaktadır. Bir topluluğa ait ve o topluluğun da kabul ettiği ortak özelliklerin belli bir temel doğrultusunda üretimi ulus denilen olguyu oluşturmuş, devlet de milliyetçi düşünce ve duygulanımların etkisiyle bir ulusa ait siyasal organizasyon olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu süreç her zaman bu doğrultuda işlememiştir. Devletin oluşumu her zaman milliyetçiliğin oluşumundan sonraki bir evre olarak ortaya çıkmamıştır. Siyonizm örneğinde olduğu gibi, milliyetçilikten önce gelen veya milliyetçiliği doğuran devlet olgusu farklı süreçlerin sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu noktada "devleti olmayan uluslardan" söz edileceği gibi, - Amerikan veya Afrika milliyetçiliğinde olduğu gibi- "ulusu olmayan milliyetçiliklerden" de söz edilebilir.

Milliyetçilik hem toplumsal hem de siyasal değişimlerin ürünüdür. Batı dünyasının nüfuz alanı genişledikçe buralarda yükselen milliyetçi söylemin iki önemli unsuru, eski toplumsal düzenin ve toplumsal hayat şekillerinin çözülmesi ve burjuvazi ile "sıradan adam"ın ortaya çıkmasıdır. Tam açıklanamayan nedenlerle, bu iki unsurun karşılıklı etkisinden güçlü bir milliyet duygusu doğmuş

---

[52] Aydın, a.g.e., s.60.

ve kısa zamanda bu duygu siyasal bir hareket halini almıştır. Birçok yerde (İngiltere, Fransa, Japonya vb.) ulus ya da birleşmiş bir halk topluluğu zaten vardır ve milliyetçilik aşamasında bunlar yeni bir bilince ulaşmışlardır. Başka bir takım yerlerde ise, milliyetçiler harekete geçtikten sonra bile ulusal toplumun temel şartları henüz oluşmamıştır.[53] Bu anlamda denilebilir ki, bazen ulusun henüz oluşmadığı zamanlarda dahi milliyetçi hareket kendini gösterebilmektedir. Machiavelli, "Prensinin" sonunda ancak dört yüzyıl sonra kendi varlığının bilincine ulaşacak İtalyan ulusunun varlığını savunmuştur.[54] Yine Polonya'nın bağımsızlık sürecindeki ulusal kahramanlarından Josef Pilsudski de "ulusu oluşturan devlettir, yoksa ulus devleti oluşturmaz" kesin hükmünün sahibidir. Diğer yandan Marks, 1808 yılında İspanya'nın Fransız işgaline uğradığında direnen İspanyol ulusunun devletin sıradan fonksiyonlarını yerine getirdiğini belirtmektedir.[55] Fransa'da da geleneksel olarak kralın varlığı ve konumu, Fransız ulusunun kaynaşmasında ve devlet geleneğinin oluşmasında büyük paya sahiptir.

Milliyetçilik, bütün siyasal çeşitliliğine rağmen, kendisini diğer ideolojilerden ayıran, onu tanınabilir kılan niteliklere sahiptir. İlk olarak, bir kültürün homojenliği adına yönetmek söz konusudur. Daha özgül olan ikinci aşamada, siyasal kaynaklar kültürü daha da homojen hale getirmek için kullanmaktadır. Milliyetçiliğin, az çok fiili bir program hatta iktidarı fethetme ve meşrulaştırma aracı haline gelmesi bu noktada başlamaktadır.[56] Milliyetçilik, kendisinden önceki toplumsal ve siyasal yapının yerine yeni bir yapı oluşturma iddiası ile ortaya çıkmış, geleneksel -ulus öncesi- yapıların kırılıp yerine daha güncel gereksinimlere cevap veren kurumların, daha ileri üretim, yaşam ve yönetim biçimlerinin geçmesini hedef alarak doğmuştur. Bu anlamda milliyetçilik, ulus öncesi kuruluşlardan / oluşumlardan ulus oluşa yönelişin seferberliğini, birleştiriciliğini yaptığı ölçüde, çağdaş, ileri ve ilerletici olmuştur. Milliyetçilik, dağınık ekonomik ajan ve grupları, toplum-

---

[53] Emerson, a.g.e., s.96.
[54] Luigi Sturzo, **İtaly and Fascismo,** Faber and Gawyer Pub., London,1927, s.13. Akt, Emerson, a.g.e., s.97
[55] Santamaria, a.g.m., s.20-21.
[56] Delannoi, a.g.m., s.33.

sal birimleri, ortak bir ulusal karar merkezine bağlamayı tarihsel misyon olarak benimsemiştir. Amaçları ise şöyle sıralanabilir: [57]

Ulus oluşturmak. Bu süreç içinde ise şu işlevleri üstlenir:

a) Ulusal ekonomiyi yaratma,

b) Özerk bir ulusal kara/yönetim organı (ulusal devlet örgütü) yaratmak ve bireysel, yöresel, kümesel bağlılıkları onda toplamak.

c) Ulusal bir kültür (ortak değer sistemi ve beklentiler karşılıklılığı) yaratmak.

1. Milliyetçiliğin Doğuşu

Milliyetçiliğin tarih sahnesinde etken siyasal akım olarak belirişi, Avrupa topluluklarının ulus-devlet olma aşamasına varmalarıyla eşzamanlıdır. Ulus ve milliyetçilik, ne Batı'nın dağınık feodal siyasal ve ekonomik örgütlenişi içinde, ne de Doğunun birçok etnik topluluktan oluşan ve çoğu teokratik imparatorlukların bünyesinde gelişebilmiştir. Pazar ekonomisinin bu iki yapıyı dağıtıp, bireyleri ve yerel toplulukları ortak ulusal pazar (ekonomik iş birliği) içinde örgütlemesi, ulusal topluluğun oluşumunun temelinde yatan en önemli etmen olmuştur. [58] Üretim ilişkilerinin gelişmesi, çeşitlenmesi ve karmaşık hale gelmesi, giderek bölüşümün daha büyük bir birime devredilmesi sonucunu doğurmuştur. Artık üretim ve bölüşümde temel birim olan birey ve daha sonra onun yerini alan küçük topluluklar, yerini daha büyük ve daha fazla ortak değerin paylaşıldığı bir birime, ulusa devretmiştir. Bu gelişme sermaye ve üretilen malın çapını artırırken, aynı zamanda buna bağımlı olarak üretim sürecine büyük bir ivme kazandırmıştır. İş bölümü ve üretim sürecinde görülen bu değişim, coğrafi ve demografik birlik üzerine kurulu bir ayrımlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Toplumsal ekonomik kurumların giderek kompleks bir yapıya bürünmesi, bu kurumları düzenleyecek, bireylerin eşitliğini garanti altına alacak siyasal organizasyonun, yani devletin

---

[57] Ergil, a.g.e.,s.81.
[58] Ergil, a.g.e.,s.82.

güçlenmesini ve ulusal nitelik almasının yolunu açmıştır.

Milliyetçilik toplumsal ve ekonomik nedenler yanında bireylerin iç dünyalarının toplumsal yapı karşısındaki beklentilerine bir cevap olarak ortaya çıkmış, hızla değişen toplumsal yapı karşısında bireyin yalnızlaşması ve güçlü bir "sığınak" araması, bu ihtiyaca cevap verebilecek olan milliyetçi ideolojinin güçlenerek yayılmasının yolunu açmıştır. Batı Avrupa'da on sekizinci yüzyıl dinsel düşünce çağının kapandığı, aydınlanma, seküler-dünyevî düşünce tarzının benimsendiği bir çağdır. O zamana kadar insanların çektiği sıkıntılar karşısında, dinsel düşüncenin içinde barındırdığı kaderci anlayış, insanlara "öteki dünyada" bu sıkıntıların sona ereceği müjdesini vermiş, bir bakıma yatıştırıcı olmuştur. Bu düşüncenin ortadan kalkması ya da zayıflaması insan bilincinde bir boşluk yaratmış, ekonomik ve doğuştan gelen eşitsizlikler ile her alanda yaşanan sömürü karşısında kendi kutsal anlayışlarına sığınan birey, sığınacağı ve özellikle kendisinin bir şey yapmadan sığınacağı yeni bir gücü keşfetmiştir. Birey, bir Fransız, İtalyan ya da Alman olarak doğmanın gelecek için iyi ümitler beslemesi için yeterli olduğunu, kendi varlığının geçici olduğunu ancak, üyesi olduğu ulusun ebedî olduğunu anlamıştır. Bu bağlamda, on sekizinci yüzyıl sonunda dinsel anlayışın aşınması milliyetçiliğin doğuşunda önemli rol oynamıştır. Ancak milliyetçiliğin. Dinsel anlayışı yıkma, ortadan kaldırma işlevi gören bir ideoloji olarak ortaya çıktığı da söylenemez. Milliyetçi düşünce geliştikçe, ulusları önüne katıp sürükledikçe din, milliyetçi düşünce için bazen bir itici güç işlevi görmeye başlamıştır. Zaman zamanda milliyetçi düşünce ve din, dinsel inancın niteliğine ve milliyetçiliğin toplumsal karakterine bağlı olarak birbirlerine rakip de olabilmişlerdir. Özellikle büyük dinlerin evrenselliği anlayışına karşı, milliyetçilikler, dünyaya hâkim olma, dünyaya düzen verme (World order /nizam-ı alem) idealini oturtmaya çalışmışlardır.

Çok uluslu imparatorlukların dağılma sürecinde, dağılmayı önlemek için birleştirici bir unsur olarak kullanılan aynı dine inanmanın birlikte yaşamak için yeterli bir veri olduğu düşüncesine karşı, ulus-devletin kurulma sürecinden sonra tek bir ulusal kimlik yaratma ve "ümmete" karşı "ulus" anlayışını oturtma gayreti,

milliyetçilik ve dinsel düşünceyi karşı karşıya getirmiştir. Bu karşıtlık zaman zaman dinsel pratiklerin ulusal dille yapılıp yapılmayacağı, kilise ayinlerinin halk dili ile mi yapılacağı veya Kur'an'ın Arapça'dan başka bir dile çevrilip çevrilemeyeceği sorularına kadar gitmiştir. Özellikle geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçiş süreci yaşayan toplumlarda, modernistlerin dayandığı temel ideoloji olan ve seküler karakteri ağır basan milliyetçi ideoloji, geleneksel yapının devamından yana olan bütüncül ideolojiler ile sürekli çatışma içinde olmuştur. Modernleşme sürecindeki İslam toplumlarında görülen modern-geleneksel geriliminde ortaya çıkan bu ideolojik çatışma, ulusal toplum ve ümmet toplumu ikileminde kendisini göstermiştir.

Batı'da ise ulus-devletlerin oluşması, milliyetçiliğin bir ideoloji olarak ortaya çıkmasıyla yakından ilişkilidir. Bu nedenle milliyetçilik Batıda ulus-devletin ideolojisidir. Özellikle Batılı olmayan, örneğin Orta Doğu ülkelerinde on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarından itibaren ortaya çıkmaya başlayan milliyetçi hareketlerin hedefi de Batıdaki örneklerine benzer ulus-devletlere sahip olabilmektir. Elbette Doğu toplumlarının yapısal farklılığı, bu tip ülkelerde gelenek ve modernlik arasında bir gerilimin ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmış, özelikle İslam toplumlarında ulus-devleti amaçlayan milliyetçi ideolojiden güç alan modernist hareketler ile daha geniş bir alana ve nüfusa hitap eden ümmet toplumu anlayışını savunan hareketleri karşı karşıya getirmiştir.

Milliyetçi hareketlerinin doğuşu ve gelişimi göz önüne alındığında, 1789 Fransız Devrimi'nin bu hareketlere başlangıç oluşturduğu görülmektedir. Denilebilir ki, uluslaşma süreci ilk olarak Batı Avrupa'da başlayıp gelişmiş ve sonrasında da milliyetçilik kavram ve ideolojisi ortaya çıkmıştır. Avrupa'ya özgü olan ulus-devlet yapısının Batılı olmayan toplumlarda oluşturulmaya çalışılmasıyla milliyetçi ideoloji ve modernleşme birbiriyle buluşmuştur. Elbette modernleşme çabalarından önce de Doğu toplumlarında milliyetçi hareketlere rastlanmakta, milliyetçi hareketler toplumsal grupları mobilize etme yeteneğine sahip olabilmektedirler. Bu tip hareketler daha çok sömürgeden kurtulabilme veya ortak düşmana karşı ulusal birliği sağlama gibi daha "dışsal" amaçlara yöneliktir. Bir

toplumsal proje olarak modernleşmenin seçilmesi, milliyetçiliğin ideoloji olarak bu tip toplumlarda gelişmesini ve Batı kaynaklı ulus-devletin yaratılmasında etkin rol oynamasını sağlamıştır.

Fransız Devrimi her ne kadar kozmopolit bir görünüm taşıyorsa ve aydınlanma felsefesi de doğrudan doğruya insana dönük ve evrensel nitelikteyse de Fransız Devrimi'ni bir yanıyla milliyetçi bir hareket olarak nitelendirmek mümkün olacaktır. Devrim sonrasında Fransız askerlerinin Valmy Savaşı'nda artık kral adına değil de ulus adına savaşa girmesi, Robespierre ve Jakobenlerin "vatan tehlikede" kuramı, devrimin milliyetçi etkilerini yansıtmaktadır.[59] Fransız Devrimi'nin besleyip geliştirdiği "kardeşlik" ideallerinin ortaya çıkardığı yeniçağ Avrupa'sındaki milliyetçi hareketler, ilk başlarda aynı dile ve aynı kültürel mirasa sahip olanların oluşturduğu grupların, birbirlerine karşı duyduğu bağlılık duygusu ve farklı olmaları nedeniyle gördükleri baskılar nedeniyle içlerinde besledikleri özgürlük özleminin bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra da milliyetçiliğin, aynı etnik temele sahip olanların aynı sınırlar içerisinde yaşaması gerektiği yönünde oluşan düşünceler ve bunların eyleme dökülmesiyle başlayan çatışmalar şeklinde geliştiği söylenebilir.

Batılı ve Batılı olmayan topluluklardaki uluslaşma sürecinin niteliği doğal olarak milliyetçiliğin değişik biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Yani Batılı anlamdaki sivil ve teritoryal unsurların ağır bastığı ulus kavramının ortaya çıkardığı milliyetçilik biçiminde bu tip sivil ve teritoryal unsurlar hakimdir. Batılı olmayan anlamdaki ulus kavramına dayalı milliyetçilik biçimlerinde ise daha çok etnik ve yerli unsurların öne çıktığı görülmektedir. Diğer yandan Batı Avrupa'da milliyetçiliğin doğuşu da yasalar önünde eşit insanlardan kurulu, serbest piyasa ekonomisinin rahatça işleyebileceği bir ortama gereksinim duyduğu bir döneme rastlamaktadır. Bu bağlamda milliyetçilik, her şeyden önce ulusun ve devletin mutlak bir değer olduğunun kabul edilmesi anlamına da gelmektedir. [60]Milli-

---

[59] Murat Sarıca, **Siyasi Düşünce Tarihi**, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1987, s.120.
[60] Sarıca, a.g.e., s.120

yetçiliğin oluşumunda hangi etkenin daha fazla etkili olduğu sorusuna ise değişik cevaplar verilmektedir. Ulus-devletin dilsel, bölgesel ve etnik farklılıkları uzlaştırma istek ve yeteneğine karşılık, toplumsal hareketliliğin ve iletişimdeki gelişmenin bir sonucu olarak veya kapitalist dünya ekonomisinin iç ve dış talepleriyle açıklama yaklaşımları ortaya çıkmaktadır. Buna ek olarak tipik örneği Ernest Gellner'de bulunan ve "kültür"ün antropolojik anlamını odağa alan yaklaşım da kabul görmektedir. Gellner, milliyetçiliğin temeline "sanayileşme" olgusunu koymaktadır. [61] Ernest Gellner, milliyetçiliği tanımlarken, onun ne milliyetçilerin göstermek istedikleri gibi evrensel ve insanlığın doğasında olan bir şey, ne Kedourie'nin savunduğu gibi bir hastalık ne de atavist güçlerin bir tür yeniden uyanışı ve insanoğlunun köklerine kadar uzanan bir şey olduğunu, milliyetçiliğin asıl olarak modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıktığını vurgulamaktadır.[62]

Gellner, on dokuzuncu yüzyıl milliyetçilik kuramlarının aksine ulusları doğal varlıklar olarak değil de devletler gibi özgün koşulların rastlantısal (contingent) bir sonucu olarak görmektedir. Ne "voluntarist" anlamda ortak duygu ne de tarihsel "organik" bütünlük yeterli neden olarak sayılabilir. Her iki yorumun da milliyetçiliğin ön şartı olarak altını çizdiği ulusal varlık, Gellner'in çözümlemesinde ancak ulusal bilinç/kimlik (natio nality) anlamını taşımaktadır. İnsan topluluklarının tarihsel gelişimini tarım öncesi, tarım ve sanayi toplumları olarak üç aşamalı bir süreklilikte ele alan Gellner'e göre uluslaşmanın anahtarı sanayi toplumuna geçişin nesnel nedenleri ve bu toplumun nesnel özellikleri içinde saklıdır. [63] Bu anlamda Gellner ulusu, uluslaşma sürecinin bir sonucu olarak görmekte ve bu noktada ulusu, uluslaşma sürecinin bir öncülü ve nedeni sayan görüşlerden ayrılmaktadır. Milliyetçiliği de özgün koşullara bağlı olarak gelişen uluslaşmanın siyasal yönü ve onu meşrulaştıran bir araç olarak tanımlayan Gellner, alt ve üst kültürlerden birinin egemen kültür haline gelmesi sürecini bu

---

[61] Aydın, a.g.e., s. 71.

[62] Ernest Gellner, "Karşılaştırmalı Perspektiften Türk Seçeneği", **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik,** Edit.:Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1998, s.194.

[63] Büşra Ersanlı-Günay Göksu Özdoğan, "'Ulus' ve 'Ulusçuluk': Sanayileşme Sürecinde İktidara Gelen Kültür", **Toplum ve Bilim Dergisi,** Sayı:28, Kış 1985, s.177.

çerçevede açıklamaktadır. Uluslaşma sürecini de bu noktada, yüksek bir kültürün tüm topluma yayılması ve onu bir politika aracılığı ile koruması olarak tanımlamaktadır.

Milliyetçiliği temelde siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasal bir ilke olarak tanımlayan Gellner, bir duygu ve akım olarak milliyetçiliği en iyi tanımlayan ilkenin bu ilke olduğunu ve milliyetçi duygunun da bu ilkenin çiğnenmesinden duyulan kızgınlık veya onun gerçekleşmesinden duyulan tatminden kaynaklandığını belirtmektedir.[64] Gellner, milliyetçi duygunun çiğnenme şekillerinden bahsederken, siyasal sınırların ulusun tüm bireylerini kapsamamasının veya tüm ulusla birlikte diğer bazı yabancıları da kapsamasının yada ulusun bireylerinin ulusal devlet iddiası taşımayan devletler içinde yaşamasını örnek olarak göstermektedir. İşte milliyetçi duygu bu tip olgular karşısında özel bir duyarlılığa ulaşmaktadır. Kendi ulusal varlığına ait toplulukların ulusal sınırlar dışında kalması ve bunların ulusal kimliklerinden ötürü baskı altında olmaları, ya da ulusal sınır içinde farklı etnik toplulukların bulunması ve bunların ulus-devlet içindeki konumları milliyetçi duygunun yükselmesi için uygun bir zemin oluşturmaktadırlar.

Milliyetçilik sorunu Gellner'e göre, ancak devlete sahip olan toplumlarda ortaya çıkabilir. Yani toplum bir devlete sahip değilse, ulusun siyasal sınırlarla çakışıp çakışmaması diye bir olgu ortada olmayacak, devletin olmaması yöneticilerle yönetilenlerin aynı ulustan olup olmadığı sorununu da ortadan kaldıracaktır. Bu anlamda siyasal birim ile ulusal topluluğun sınırlarının örtüşmemesi veya yönetici-yönetilenlerin ayrı ulusal topluluklara mensup olmamaları nedeniyle karşılıklı bir tepki, bir kızgınlık olmayacak ve dolayısıyla Gellner'in milliyetçiliği ortaya çıkardığını söylediği milliyetçi duygu açığa çıkmayacaktır. Gellner'in milliyetçiliği, siyasal sınırlar ile bir ulusa mensup bireylerin yaşadığı alanın örtüşmesine yönelik bir eylem olarak tanımlaması, milliyetçi ideolojinin sürekliliğine yönelik bir iddiayı içinde barındırmaktadır. Dünya üzerinde yaşayan çok sayıda ulus veya ulus iddiasında olan toplu-

---

[64] Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, s.19.

luk olmasına rağmen bunların hepsinin ayrı ayrı birer siyasal birim oluşturma imkânı yoktur. Diğer bir imkânsızlık ise birden fazla etnik unsuru barındıran devletlerde bunların hepsinin kendi devletini kurabilme ihtimalidir. Bu imkansızlıklar etnik grupların tatminsizliği sonucunu doğurmakta ve milliyetçilik hareketlerinin sürekliliğini vurgulamaktadır. Milliyetçi hareketlerin sürekli olmasına rağmen bunların hepsinin başarıya ulaşamayacak olması milliyetçiliklerin kendi aralarında mücadele olgusunu da ortaya çıkarmaktadır. Bu mücadele de siyasal birim içinde homojen bir etnik yapıya dayanan siyasal birimlerin kurulması doğrultusunda devam edecektir. Bu olgular milliyetçi hareketlerin barışçı olmayan, saldırgan karakterini ortaya koymakta, aynı zamanda sürekliliğini de vurgulamaktadır.

Gellner, milliyetçilik ve devletin ayrı koşullara bağlı olarak oluştuklarını belirtmektedir. Milliyetçilik, ulus ile devletin birbirine ait olduğunu, biri olmadan diğerinin eksik kalacağını ve bunun da bir trajedi olduğunu savunmaktadır. Bunun yanında birbirlerine yönelmeden, ulus da devlet de ayrı ayrı, birbirlerinden bağımsız ve kendi koşullarına bağlı olarak oluşmuşlardır. Yani devlet kesinlikle ulusun yardımı olmadan ortaya çıkmıştır. Bazı uluslar da kesinlikle kendi devletlerinin yardımı olmadan oluşmuştur. Gellner, ulusu tanımlarken iki önemli kriteri vurgulamaktadır:[65]

1) İki insan ancak ve ancak aynı kültürü paylaşıyorlarsa aynı ulustan sayılırlar. Kültür burada bir düşünceler, işaretler ve çağrışımlar, davranış ve iletişim biçimleri sistemi anlamına gelmektedir.

2) İki insan ancak ve ancak birbirlerini aynı ulusun üyesi olarak tanıyorlarsa aynı ulusa bağlıdırlar. Bir başka deyişle, ulusları insanlar yaratır; uluslar insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının ürünüdür. Bir grup insan, diyelim ki bir ülkenin sakinleri veya belli bir dili konuşan insanlar, ancak aynı gruba mensup olmalarından dolayı birbirlerine karşı bazı ortak hak ve görevleri olduğunu kesinlikle kabul ettikleri takdirde bir ulus olabi-

---

[65] Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, s.28.

lirler. Onları ulus yapan birbirlerini bu şekilde aynı grubun üyeleri olarak tanımış olmalarıdır, yoksa kendilerini grubun dışında kalan üyelerden ayıran herhangi bazı ortak özellikler değildir. Burada Gellner, özellikle insanlar arası ilişkilerdeki toplumsal psikolojik boyutun ulus oluşumundaki etkisini anlatmakta, bu ilişkiler ağı içerisinde var olan ortaklıkların ve aidiyet duygusunun topluluğun ulus niteliğini kazanmasındaki önemini vurgulamaktadır. Birinci tanımda daha çok antropolojik ve kültürel anlama dayalı bir tanımlama yapılırken, ikincisinde bireylerin kendi iradelerine ve grup içindeki duygulanımlara dayanan bir tanımlama görülmektedir.

Milliyetçiliğin toplumsal gruplar içindeki yerine bakıldığında, büyük ölçüde "eril bir ideoloji" olduğu, ulusal düşünce ve ulusal hareketlerin büyük ölçüde erkeklerden kaynaklandığı görülmektedir. Böylesi hareketlerde cinslerin rolleri kesin sınırlarla ayrılmıştır. Erkekler vatan ve ulusu savunur, kurtarıcı ve temsilcidirler. Buna karşılık vatan ve ulus kavramları dişil formlarla temsil edilmektedir. Britanya anavatan, Almanya anavatan gibi. Bu doğrultuda ulusal hareketlerde kadınların erkeklere nazaran geride kaldıkları söylenebilir. Sosyalizmdeki kadınların rolüyle milliyetçi hareketler içindeki kadınların rolü kıyaslandığında, kadınların rolü ulusal propaganda yapmada sadece bir destekçi ve alkışlama aracıdır. Ulusal gösterilerde onlar alkış yapar ve bağırırlar, bayrak diker ve kahramanları beslerler.[66] Milliyetçi ideoloji kendi sert, bükülmez yapısına paralel olarak, cinsiyetler içinde erkeklerin öne çıktığı, kadınlara ait sembollerin daha çok kurtarılmayı bekleyen "anavatan" örneğinde olduğu gibi daha pasif anlamda kullanılan bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Bütün ulusların kahramanlarına bakıldığında bunların daha çok erkeklerden oluştuğu, kadın kahramanların ise erkek özelliklerine yaklaştıkları ölçüde yüceldikleri görülmektedir.

Ulus-devletin oluşumunda toplumsal yapılar arasındaki farklılık önem kazanmaktadır. Örneğin tarımsal yapılara dayalı toplumda birbirinden kesin sınırlarla ayrılmış iki toplumsal katman

---

[66] Alter, a.g.e., s.32.

bulunmaktadır. Toplumsal yapı piramidinin üst sıralarında siyasal ve ekonomik yapılara egemen bir sınıf (ruling class), bunun altında ise toplumun büyük bölümünü oluşturan üretici sınıf yer almaktadır. Geçimini topraktan sağlayan bu geniş kesimle derin kültürel ayrılıkları olan ve özellikle Batılı olmayan, geleneksel toplumlarda Batı kültürünün temsilcisi olan "aydın" sınıf bulunmaktadır. Tarım toplumunda temel toplumsal birimler olan aile, kabile ya da köy ile gelenekler tarafından belirlenmiş derin akrabalık bağları, sanayi toplumunda yerini daha geniş ve formel toplumsal yapılara bırakmıştır. Sanayi toplumunda yerel kültürlerin etkinliği azalmış, bunun yerini büyük oranda üretim ilişkilerinin belirlediği sınıfsal dayanışma mekanizmaları almıştır. Devletin görevi ise toplumu tek bir yurttaşlık bağı altında birleştirmektir. Erel kültürel unsurlar, ülke içinde yaşayan değişik etnik gruplar veya herhangi bir yönüyle çoğunluktan farklılaşmış grupların çeşitli yollarla farklılıklarının azaltılması veya ortadan kaldırılmasını hedefleyen ulus-devlet ve bu farklılıkları korumaya çalışan - etnik, dilsel, dinsel yönden farklı- gruplar arasındaki gerilim milliyetçi hareketleri ortaya çıkarmıştır. Burada tarımsal toplum yapısı ile sanayi toplumu arasındaki fark, tarım toplumunun kendi dinamikleri gereği farklılaşmış toplumsal gruplara sahip olması ve mevcut kültürler arasında bir çatışma bulunmamasıdır.

2. "Ulus-Devlet Sarmalı" Tehlikesi

Milliyetçilik, toplumların tarımsal gelişme düzeyinde, sanayi toplumunun yapısına evrilme süreci sonunda ortaya çıkan tarihsel ve toplumsal bir gelişim olgusu olarak tanımlanabilir. Sanayileşme süreci tarım toplumlarının katmanlaşmış toplumsal ve kültürel yapısını tehdit eden bir süreçtir. Sanayileşme ve buna bağlı olarak modernleşme, toplumda bilimsel ve kültürel gelişmeyi sağlamış, üretim sürecini etkileyerek özellikle işgücünün yapısını değiştirmiş ve uzmanlık olgusunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Diğer yandan tarımsal topluma ait ve statik-eşitsiz meşruiyet kaynaklarına dayanan iktidar formları, sanayi toplumunun bireyci-eşitlikçi meşruiyet ilkesine dayalı iktidar yapısı ile yer değiştirmiştir. Yaratılan yeni üretim süreci içerisine katılan eşit üretici bireyler arasındaki iletişimin sağlanmasında bu noktada ortak bir

iletişim kanalının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Tarım toplumuna has yerel, fonksiyonel olmaktan uzak ve kapsamı dar iletişim aracı yerine, sanayi toplumunun gereği olan ve herkes tarafından anlaşılabilecek bir dilin oluşturulması gerekmiştir; çünkü sanayi toplumunun kompleks üretim süreçleri ve toplumsal yapısı içinde yerel diller ve kültür, homojenliği değil heterojenliği vurgulamaktadır.

İşte bu tip bir sürecin sağlanması ve tarımsal toplumun dar kalıplarından sıyrılmada milliyetçilik bir "gereklilik" olarak doğmuştur. Yerel kimliklerin üzerinde üst kimlik yaratılması ve aynı haklara sahip vatandaş olgusunun öne çıkarılması, diğer birçok kimlik üzerindeki ulusal kimliğin yaratılmasını zorunlu kılmıştır. Sanayi toplumunun gereklerine cevap verebilecek, karmaşık toplumsal yapılar içinde bireyin yerini tanımlayacak ve siyasal açıdan meşru iktidar ortamı yaratabilecek düzenin kurulması, sınırları belli bir toprak parçası içinde ortak iradenin sağlanması ile mümkün olabilmiştir. Herkesin içerisinde pay sahibi olduğu ortak iradenin yaratılması ve sanayi toplumunun gelişme sürecini devam ettirebilecek ivmenin sağlanabilmesi için bir güce ihtiyaç vardır. Bu güç de ortak kimlik bilinci, tarihten gelen beraberliklerin getirdiği duygusal birliktelikler ve geleceğe yönelik ortak yaşama istek ve iradesinin ortaya çıkardığı ulusa mensup olma duygusunun beslediği milliyetçi düşüncedir.

Tarım toplumundan sanayi toplumuna giden süreçte milliyetçiliğin ortaya çıkışı ve yükselişi vatandaşlık olgusuyla paralel gelişmiştir. Bütün yerel kimliklerin ortak bir üst kimlikte birleşmesi ve kişilerin vatandaş konumuna sahip olması milliyetçiliğin getirdiği "yenilik" olarak görülebilir. Yerel kimliklerin, toplumsal ilişiklerde egemen akraba-klan-aile bağlarının, dinsel kaynaklı yerel otorite merkezlerinin yerine, herkesin tabi olduğu normatif bir düzenin kurulması ulus-devlet ve dolayısıyla milliyetçilik sayesinde mümkün olabilmiştir. Toplumsal ilişkilerde iletişim kurabilmek, rollerin öğrenilmesini ve üretim sürecinin gerektirdiği becerileri kazanabilmek ancak tüm bireylerin dahil olduğu bir eğitim süreciyle karşılanabilir. İşte bu bağlamda sanayi toplumu, homojenliği sağlamak ve ortak değerler sistemini oluşturmak için birey-

lerin sanayi toplumunun gerekleri doğrultusunda eğitilmelerini öngörmektedir. Eğitim, devlet tarafından tüm alt kültürler üzerinde hâkim bir konuma gelebilecek bir üst kültürün oluşturulmasını amaçlamıştır. Üst kültürün topluma yayılıp benimsetilmesi sonucunda milliyetçilik, siyasal meşruiyet dayanağı olarak ortaya çıkacaktır. Eğitim süreci sonucunda birey, üretim sürecinin gerektirdiği niteliklere sahip ve diğer bireylerle aynı ve değişmez hak ve görevleri olan birer "vatandaş" kimliğine bürünmektedir.

Vatandaş olma süreci ise, hemen sonuçlanan ve kendiliğinden bir süreç değildir. Merkeze uzak, kenarda yaşayan insanlar, hâkim dili öğrenmenin ve genel bir formasyon edinmenin, toplumsal statülerinin yükselmesinin ve iktidar karşısında seslerini duyurabilmelerinin bir ön koşulu olarak eğitim dili öğrenmenin gereğini fark eder. Bu doğrultuda da Milliyetçilik tarımsal toplum yapısı içerisinde başlayan sanayi toplumuna doğru ilerleyen bir toplumsal gelişme süreci sonrası ortaya çıkan ve ulus-devlet inşa süreci ile sonuçlanan bir siyasal meşruiyet, kültürel homojenliği sağlayan bir ideoloji ve bir hareket olarak tanımlanabilir. Toplumsal yapıda bir üst kültürün hâkim kılınması ve ulus-devlet yaratılması elbette sorunsuz bir süreç değildir. Tarım toplumunun yapısını belirleyen yerel ve etnik farklılıklar, küçük cemaat yapıları veya farklılığını ve ayrıcalığını dinsel inançlardan alan topluluklar, kendileri üzerinde hâkim kılınmak istenen yapıya direniş göstereceklerdir. Bu süreç, karşısındaki direniş olayının güçlülüğü ölçüsünde uzun ve çetin geçecektir. Meşru zor kullanma tekelini elinde bulunduran devlet aygıtının direniş noktaları üzerinde şiddet kullanması söz konusu olduğunda, bu topluluklar için iki olgu ortaya çıkmış olur. İlki, devletin bu tip ve benzer eylemleri sonucunda farklılıkların yok edilmesi veya en aza indirilmesi. İkincisi ise bu toplulukların farklılıklarının ortadan kaldırılamaması sonucunda, -baskı altında olma ve asimile edilme iddiasının desteklediği ve yükselttiği- üst kültür ve onun uygulayıcısı olan ulus-devlet karşısında bir tehdit olgusu olma ve yeni bir siyasal organizasyon yani yeni bir ulus-devlet seçeneği olarak ortaya çıkma. İkinci olgu içinde, birbirine bağlı bir devletleşme sürecini barındırmaktadır. Yaratılan her üst kültür etrafında şekillenen toplumsal yapı içinde var olan alt kimlikler ve bütünden farklı cemaat yapıları yeni bir üst kültür ve yeni

bir siyasal organizasyon oluşturmaya adaydır. Siyasal sınırları kültürel ve etnik sınırlarla örtüşmeyen devletler için, daha küçük ve etnik açıdan daha homojen parçalara bölünme riskini ifade etmektedir. Yani üst kültürü hâkim kılma çabası içinde olan ulus-devlet ve kendi farklı yapılarını koruma çabasındaki daha küçük toplulukların milliyetçilikleri birbiri ile çatışır bir duruma gelmektedir. Ulusal üst kültürü ve ulus-devleti egemen kılmaya çalışan milliyetçi ideoloji her zaman karşıt milliyetçilikler yaratma potansiyeli taşımaktadır. Toplumsal fragmantasyonun ve yeni ulus-devletler yaratma "sarmalının" engellenmesi doğrudan ulus-devletin sahip olduğu ideolojinin niteliği ile yakından ilgilidir. Bu ideoloji ne kadar sert, etnik karakteri baskın, totaliter-baskıcı olursa, karşısındaki milliyetçiliklerle çatışması uzun ve çetin geçecek, bu ideoloji demokratik ve insan haklarına saygılı ise ulus-devlet içindeki sorunlar azalacak, ulus-devlet içinden yeni ulus-devletler yaratma talepleri azalacaktır.

C. Etnisite ve Ulusal Kimlik

Toplumdaki bir grup insanın, değişik kültüre sahip olduklarını anlatmak için kullanılan etnisite veya etniklik kavramı daha çok aidiyet duygusu olarak tanımlanabilir. Geleneksel yapılarda bireylerin kimlikleri doğuştan belirlenir. Kişi doğduğunda sınıfı, dini, mesleği, yaşayacağı çevresi gibi, görece gayri iradi kaynaklı kimliğe sahip olur. Modern toplumda ise kimliğin kazanımı daha çok iradi bir nitelik kazanmıştır. Birey kendini etnik kimliğe bağlı toplumsal çevre içinde bulursa da bunu değiştirebilme imkânı daha fazladır. Geleneksel toplumda kabul edilmiş, veri bir kimlik anlayışına karşı, modern toplumda bireyin kendi tercih ve yeteneklerine bağlı bir kimlik oluşumu söz konusu olmaktadır.

Etnik kavramı toplumda bir küme insanın kendilerine ait "değişik" bir kültüre sahip olduklarını anlatmaktadır. Bu insanlar gerçek ya da kurgusal ortak bir köken algılar ve kendilerini ırk ve soy bağları ile köken anlamında diğer kümelerden farklı görürler.[67] Etnik bir grup, soya ait mitlerin rolünü ve tarihi hatıraları

---

[67] Ahmet İçduygu, "'Çok Kültürlülük': 'Türkiye Vatandaşlığı' Kavramı İçin Toplumsal Bir

vurgulayan din, gelenek, dil ya da kurumlar gibi bir veya birden fazla kültürel farklılığa göre tanınan ve ayırt edilen bir kültürel kolektif tiptir. Bu tür "kolektiflikler" sadece tarihi hatıraların devamlılıkları bakımından özsel bir önem taşımaları açısından değil, her bir etnik grubun özel tarihsel güçlerin ürünü olması ve bu nedenle tarihsel değişim ve çözülmelere maruz kalması anlamında hiç şüphesiz "tarihidir".[68] Bu bağlamda etnik grupların oluşumunda tarihsel geçmişe yapılan göndermeler ve tarihsel geçmişe duyulan ortak bağlılık önem kazanmaktadır.

Antony D. Smith etnik kategoriler ve etnik topluluklar arasında bir ayrım yaparak etnik kategorilerin, etnik grup dışındakiler tarafından ayrı bir kültürel ve tarihsel grup oluşturduğu düşünülen insan topluluğu olarak tanımlamakta, toplulukların kendi öz bilinçlerine daha az sahip çıktıklarını belirtmektedir. Smith, bu duruma Anadolu'da 1900'den önce yaşayan Türkleri ve 1850'den önce Karpat vadilerinde yaşamış Slovakları örnek göstermekte ve her iki grubun da kendi ortak kökenlerine ait ortak tarihi anılar, seçilmiş yurtta birlik ya da dayanışma duygusundan eser olmadığını ileri sürmekte, etnik bir topluluğun temel niteliklerini şöyle sıralamaktadır: [69]

1) Kolektif bir ad

2) Ortak bir soy miti

3) Paylaşılan tarihi anılar

4) Ortak kültürü farklı kılan bir ya da birden fazla unsur

5) Özel bir "yurt" la bağ

6) Nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu

Bir topluluk, sayılan bu niteliklerin ne kadar fazlasına sahipse ideal etnik topluluk tipine o kadar yaklaşacaktır. Bu unsurların birine bile rastlandığı yerde etnik topluluğun izlerine rastlanmış olmaktadır. Sayılanlar içinde etnik topluluğa aidiyet duygusunu

---

Zemin", **Türkiye Günlüğü Dergisi,** Sayı:33, Mart-Nisan 1995, s.119.

[68] Antony D. Smith, **Milli Kimlik,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 41.

[69] Smith, **Milli Kimlik**, s. 42.

oluşturan unsur, topluluğun kültürünü diğerlerinden farklılaştıran nesilden nesile anlatılarak gelen bir soy miti ve geçmişte yaşadığına inanılan ecdat olgusudur. Bu durum özellikle milliyetçi mitolojilerde çok yoğun olarak görülmektedir; kendi soylarını efsanevi bir varlığa ya da kahramana dayandırma, o etnik topluluğun birbirine bağlanmasını ve diğer topluluklar karşısında kültürel kimliklerini muhafaza etmesini sağlamaktadır. Aile ile ulus arasında doğrudan kurulan bu bağ sayesinde etnik kimlikler ayakta kalabilir. Ülkenin ayrı ayrı yerlerinde yaşayan insanları bir aidiyet duygusu ile birbirine bağlayan yalnızca aynı toprak parçası üzerinde yaşamak veya o toprağa sahip olmaktan daha fazla, bu tip mitik bağlılık duygularıdır. Üzerinde yüzyıllardır yaşanılan toprak, ataların da yaşadığı ve belki burayı elde etmek için büyük zorluklara katlandıkları, canlarını verdikleri yerdir. Bununla birlikte yurt içinde bulunan ve halk tarafından kutsal sayılan mekanlar, etnik topluluk üyelerinin, -anayurttan uzak olsalar bile- ilham kaynağı olmayı sürdürürler.

Bir topluluğa mensup olmanın öz bilinci ve fertlerin "asabiyesi", bu niteliklerden her birinin o topluluğun bireyleri için taşıdığı özel anlamın azalma ve artışına bağlıdır. Sayısız nitelik bir araya geldikçe, yoğunluğunu ve belirginliğini artırdıkça, etnik kimlik ve onunla birlikte etnik topluluk fikri ve duygusu da güçlenir. Aksine niteliklerden biri değer kaybına uğradıkça genel etniklik duygusu da azalır ve bunun sonucunda bizzat etnik topluluk çözülmeye uğrayabilir ya da yutulabilir. [70] Etnik kimliği öne çıkartan birbiriyle ilişkili iki temel zeminden söz edilebilir: Birincisi, nesnel şartlar itibariyle oluşmuş bir etnisite olgusu; ikincisi ise varlığından kaynaklanan semboller, ritüeller, seremoniler gibi duygusal bağlılık elemanlarıdır. Aber Cohen'in ifadesiyle, bir etnik grup, tutum ve değerlendirme normlarında ortak kalıpları paylaşan; bir toplumsal sistem çerçevesinde diğer kolektivitelerden ayrılan ve iç ilişkiler ağına sahip olan nüfus kesimi olarak tanımlanmaktadır.[71]

---

[70] Smith, **Milli Kimlik**, s. 45-46.

[71] Aber Cohen, **Two Dimensional Man: An Essay on The Antrophology of Power and Symbolism in Complex Society,** Los Angeles University Press, 1974, s.118, akt.: Naci Bostancı, a.g.m., s. 40.

Etnik grubun nasıl oluştuğu ve biçimlendiğine yönelik olarak Antony D. Smith, ampirik olarak iki ana biçimden bahsetmektedir: Birleşme ve bölünme. İlkinde etnik oluşumu ayrı birimlerin birbirine kaynaşması olarak ele alan Smith, şehir devletleri gibi ayrı birimlerin aralarında kaynaşmaları ile bölgelerin ya da "kabilelerin" özümlenmelerinde olduğu gibi bir birimin diğeri tarafından yutulması sürecini ele almaktadır. Diğerinde ise, etnik toplulukların Şii mezhepçiliğinde olduğu gibi bölünme suretiyle veya Bangladeş'te olduğu gibi etnik cemaatin bir bölümünün yeni bir grup kurmak üzere ayrılması olayını ifade etmektedir.[72] Bu tip bölünme ve birleşme şeklinde etnik kimliklerin doğması, etnik kimliklerin "şekillenebilir" özelliğini akla getirmektedir. Diğer yandan aynı sınıfsal tabana veya aynı cinse ait olanların, yalnızca kendi yaşadıkları coğrafi mekana bağlılık duymalarının yanında, farklı bir etnik topluluğa da bağlılık duyabileceği olgusunu da ortaya çıkarmaktadır. Etnik oluşum ve kimlik hakkında yapılan bir tanımla; etnik duyguları şekillendirilmeye eğilimli duygular olarak nitelendiren bir düşünce ile, kültürel özellikleri sabit-değişmez olgular olarak ele alan tanımlamalar-aksi örnekleri görüldüğü ölçüde- çok gerçekçi tanımlamalar olmayacaktır. Bu doğrultuda kültürel kimliğin, halkın belirli bir kültürel birimine dahil nesillerde oluşan bir süreklilik duygusu ve topluluğun ortak tarihsel olaylarının paylaşılma derecesine ve topluluğun geleceği hakkında bireylerin taşıdığı ortak kader duygusuna bağlı bir olgu olduğu söylenebilir.

Etniklik kategorisi, bir toplumsal örgütlenme biçimi olmasının yanında farklı zamanlarda ve çeşitli toplumsal-kültürel sistemlerde farklı içerikler yüklenebilen örgütsel bir araçtır. Etnik grubu tanımlamada kritik etken, grubu aynı düzene ait diğer gruplarla ilişkili olarak tanımlayan toplumsal sınırdır. [73] Ulusal kimlik ise, özgül bir kolektif kimlik biçimi olması nedeniyle toplumsal aidiyet duygusunun oluşması ve diğer ortaklıkların geliştirilmesi yönünde ulusal topluluğun oluşumunda etkin bir role sahiptir. Ulusal kimliğin ortaya çıkmasında, toplumsal yapıların etkisi ve yaşanılan siyasal çevre içindeki koşullar etnik kimliklerin tarihsel-

---

[72] Smith, **Milli Kimlik,** s.46.

[73] Philip Schlesinger, "Ulusal Kimlik Üzerine Toplumsal Teoride Kolektif Kimlik Sorunu", **Varlık Dergisi**, Sayı:1044, Eylül-1994, s.39.

kültürel ve soya dayalı unsurlarını öne çıkaran etkiler meydana getirirler. Örneğin etnik kimliklerin inkâr edildiği ve tek bir kimliğin dayatılmak istendiği bir toplumda, baskı altındaki grupta "ötekiler" psikolojisi yaratılır. Bu farklılık önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar vurgulanır ve yeni farklılık unsurları yaratılmaya çalışılır.

Ulusal kimliğin oluşumunda önemli olan bir unsur da vatan (patria) fikridir. Vatan yasaları ve siyasal kurumlarıyla tek bir iradeye sahip siyasal topluluktur. Bu durum, ortak siyasal duygulanım ve amaçların ifadesi olan en azından bazı ortak düzenleyici kurumları gerektirir.[74] Bu unsurda yasalarla birbirine bağlanmış bir siyasal birliğin önemi görülmektedir. Belirli yasalarla hakları ve görevleri belirlenmiş ve yasalar karşısında eşit olan bireylerin oluşturduğu siyasal yapı Batılı anlamda devletin niteliklerini ortaya koymaktadır. Bireyin sahip olduğu hak ve görevleri ifade eden "yurttaşlık" kavramı duygulanımların da ötesinde bir maddi ortaklığı yansıtmakta ve halkı bir arada tutan yasal bir çerçeve çizmektedir. Tarihsel bir toprak, yasalarla birbirine bağlanmış bir siyasal topluluk ve topluluğu oluşturan bireylerin yasal eşitliği ve ortak sivil kültür Batılı anlamda ulusal birliği oluşturan unsurlar olarak görülmektedir. Bununla beraber yurttaşlık ve ulusal kimlik her ne kadar birbirlerini bütünleseler de Hannah Arendt'in belirttiği gibi, aslında potansiyel olarak birbirleriyle çelişen sonuçlar taşırlar. Devlete, kendi yargılama yetkisi altındaki herkese eşit ve adil haklar garanti etmesini öngören yurttaşlığa karşılık ulusal kimlik, aynı devleti "ulusal çıkarların" bir aygıtı haline getirmektedir. [75] Bu durum ulusun evrensel yasalara tabi olduğu, egemenliğin ulusa ait olduğu ve egemenliğin en üstün egemenlik olduğu iddiasındaki Fransız Devrimi kaynaklı egemenlik görüşleri açısından bir çelişki olarak değerlendirilebilir. Çoğunlukla birbiriyle bağdaştırılan ve bir arada düşünülen ulus ve yurttaşlık kavramlarının da tamamen birbiriyle örtüştüğü söylenemez. Nitekim Fransa'da felsefi bir kavram olarak olan yurttaşlık (citizenship), birçok yerde, milliyet (uyrukluk) anlamında kullanılmaktadır.

---

[74] Smith, **Milli Kimlik,** s.26.

[75] Hannah Arendt,**Totalitarizmin Kaynakları,**Çev.:Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.47.

Ulusal kimliği, bireylerin kendilerinin bir ulusu temsil ettiklerine yönelik bir duyguya sahip olmaları olarak açıklayan Max Weber, bu bağlılık duygusunun büyük değişimler gösterebileceğini ve her ulusun "ulusal duygularının" aynı davranışlara yol açmayacağını belirtmektedir. Bu bağlamda Weber'e göre, ulusal duygular siyasal topluluklara göre değişir ve ulus düşüncesi verili siyasal birliklerin ampirik siyasal kapsamı ile çelişkili hale gelebilir.[76] Yani siyasal sınırların ulusal toplulukların sınırlarını yansıtmaması değişik sonuçlara yol açabilir. Aynı siyasal sınırlar içinde yaşamayan, aynı ulusal kimliğe mensup toplulukların birbirleriyle ve içinde yaşadıkları siyasal toplulukla olan ilişkileri bu çelişkili durumdan doğrudan etkilenebilir. Ayrı devletlerin içinde yaşayan aynı topluluğa mensup üyeler birleşme isteği içinde olabilirler veya yaşadıkları siyasal toplum içinde daha ağırlıklı olarak söz sahibi olmak isteyebilirler. Bu tip olgular etnik topluluk ve siyasal topluluk arasındaki ilişkileri doğrudan etkileyen çok çeşitli etkiler doğurabilecek potansiyeli içinde taşımaktadır.

Antony D. Smith, kültürel kimliklerde ortaya çıkan değişmelerden, nüfusun belirli kültürel birimlerinin kolektif kaderlerine ilişkin düşüncelerini, müşterek anılarını ve süreklilik duygusunu oluşturan kültürel unsurların aralarındaki temel örüntüselliğin travmatik gelişmeler karşısında uğradığı bozulma derecesini anlamaktadır. Etnik kimlik açısından esas sorun ise, topluluğu "ötekilerden" farklı kılan ve topluluğu birbirine bağlayan temel mit, sembol, hafıza ve değer kalıplarının ne ölçüde bozulduğu ya da değiştirildiğidir. Smith, bu değişme ya da bozulmayı ortaya çıkan temel etkenler olarak savaş ve fetih, sürgün ve köleleştirme, göç dalgaları ve din değiştirmeyi saymakta ve bunları "kimliğin kültürel içeriklerinde derin değişikliğe sebep olan olaylar olarak" ele almaktadır.[77] Bu durumun tersine, kültürel kimlikte değişikliğe yol açan etkenlerin kültürel kimliği pekiştirdiği de görülmektedir. Kaybolmuş kültürel kimlikleri ortaya çıkaran ve uzun süre devamını mümkün kılan güçler olarak, devlet kurmak, askeri hareketlilik ve örgütlü din büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda Eski

---

[76] Weber, a.g.e., s.260.
[77] Smith, **Milli Kimlik,** s.50.

Mısır'da, İsrail'de, Roma'da, İran'da, Japonya'da ve Çin'de etnik kimlik duygusunun ve sonucunda ulusal kimlik duygusunun gelişmesinde en büyük rolü üniter bir siyasal birimin oluşturulması oynamıştır. Diğer yandan etnik duygularla ulusal bilincin ateşleyicisi olarak savaşlar da etnik kimliğin yeniden kurulmasını sağlayan bir etken olarak sayılabilir. Örgütlü din ise, topluluğa özgü ve kutsal sayılan objelerin birleştirici rolünü anlatmaktadır. Smith bu olguların etnik kimliği güçlendirici etkisi yanında, uzayan savaşlar ve çekişmelerin, etnik sınırları parçalayan dinsel hareketlerin bazen bunu çözücü bir etki de yapabileceğini belirtmektedir.[78]

Smith etnik özelliklerin ortadan kalkması bağlamında yeni bir kavram ortaya atmaktadır: Etnik sönme. Etnik sönme, daha ileri düzeyde etnik topluluğun yok olması anlamında kullanılmaktadır. Burada etnik sönmenin iki türünden bahsedilebilir; soykırım-jenosit ve zaman zaman "kültürel soykırım" denen "etnik kırım". Soykırım bir kültürel grubun üyelerinin önceden tasarlanarak kitlesel şekilde öldürüldüğü ve asıl hedefin özellikle o grubun varlığı ve mensupları olduğu bir durumdur. Ancak etnik topluluğu ortadan kaldırma amacıyla kullanılan etnik soykırım hareketi özellikle modern çağda tarihsel süreç içerisinde de görülebileceği gibi çok nadir olarak başarıya ulaşmış ve bir etnik topluluk ortadan kaldırılabilmiştir. Etnik topluluğu ortadan kaldırmaya yönelik hareketler o topluluğu yok edememiş, aksine bu gibi hareketler daha çok ortadan kaldırılmak istenen etnik kimlikleri canlandırmış ve topluluk üyelerini birbirine yaklaştırmıştır. "Etnik söndürme" hareketleri, modern dönemlerde uygulanan örnekleri göz önüne alındığında, milliyetçi hareketleri canlandırmış, ezilen ulusal kimliklerin bir "yeniden doğuşu" na kaynak oluşturmuştur.

Etnik kimliğin çözülmesi olayına psikolojik açıdan yaklaşan Erikson, kimlik çözülmesini kişilerin yaşama tutunma ve yerleşmede yetersiz kaldıkları tehlikeli bir durum olarak tanımlamaktadır. Erikson, bu tip kişilerin çok fazla şeye odaklandıkları için, varoluşlarına düzen getirecek merkezleri olmadığını belirtmekte-

---

[78] Smith, **Milli Kimlik**, s. 52.

dir.[79] Sonuç olarak ulusal kimlik ve ulus, birbirleriyle ilişkili etnik, kültürel, teritoryal, ekonomik ve yasal-siyasal pek çok unsurdan oluşan karmaşık yapılardır. Kendi devletlerinde ifadesini bulsun ya da bulmasın, ortak paylaşılan anılar, mitler ve geleneklerin bir araya getirdiği topluluk bireyleri arasındaki dayanışma bağlarını gösteren bu kavramlar, devletin tamamen yasal ve bürokratik nitelikli ağlarından tümüyle farklıdır. Kavramsal olarak ulus, her özgül durumda değişik oranlarda biri sivil ve teritoryal öteki etnik ve jenealojik (şecerecilik) olan iki boyutu birbirleriyle harmanlamıştır. Ulusal kimliği, modern yaşam ve siyasada böylesine esnek ve sürekli bir güç haline getiren ve kendi özelliğini yitirmeksizin diğer güçlü ideoloji ve hareketlerle etkili birleşimlere girilmesini sağlayan bu çok boyutlu yapısıdır.[80]

D. Modernleşme ve Milliyetçilik

Modernleşme ve milliyetçilik birbirleriyle karşılıklı etkileşimleri olan iki kavram olarak değerlendirilmektedir. Modernleşme, milliyetçi ideolojinin gelişmesine önemli etki yaparken, milliyetçilik de modernleşme hareketlerine yaptığı ideolojik katkı açısından önem taşımaktadır. Modernleşme düşünsel planda bilgi toplumu, siyasal çerçevede artan siyasal katılım ve sivil toplumu, iktisadi anlamda yüksek-yatırım tasarruf oranlarıyla yüksek refah düzeyi, toplumsal çerçevede gelişmiş toplumsal göstergeler ve sosyal refah devleti ile psikolojik çerçevede nispeten dinamik mobilize ve açık toplumda ifadesini bulmaktadır.[81] Milliyetçilik üzerinde yapılan çalışmalarda, milliyetçiliğin modernleşme ile paralel gelişen bir olgu olduğuna yönelik görüşler ağırlıktadır.

Siyasal modernleşmenin anahtar kavramlarından biri olan "ulus kurma", siyasal modernleşmenin nesnel gelişim evrelerini kavramlaştıran teorik çalışmalarda, örneğin S. Rokkan-S. Lipset ikilisinin, C. Tilly, R. Bendix gibilerin çalışmalarında esaslı bir yer

---

[79] Edward E. Sampson, "Kimliğin Dağılması Gözden Geçirilmiş Bir Kişisel ve Toplumsal Düzen Kavramına Doğru", Çev.: Hasan Bacanlı, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Mart-Nisan 1995, s.207.s

[80] Smith, **Milli Kimlik**, s. 34.

[81] Bayraktutan, a.g.e., s.16.

tutmaktadır. Ancak bu tip nesnelci çalışmalarda ulus kurmanın, devlet kurma (state-building) süreçleriyle biraz da zorlama olarak örtüştürüldüğü görülmektedir. O kadar ki bu süreç bir noktadan sonra birleşmekte ve ayrım yapmak zorlaşmaktadır. [82] Bu yolu tercih eden yazarlar, ulus kavramının daha çok etnisite vb. gibi kavramları beraberinde çağrıştıracağı ve bunun da toplumsal analiz kuramını güçleştireceğini savunmaktadırlar. Devlet, ulus kavramından daha somut bir kavram olarak tercih edilmekte ve bu ikisi birbirinden ayırt edilerek ele alınmaktadır. Ancak devletin sosyolojik bir gerçeklik olarak kabul edilmesinin, ulus kavramının yok sayılmasını engellediği veya güçleştirdiği söylenebilir. Ulus kavramı, sosyolojik ve kültürel boyutları olmasının yanında, siyasal içkinliği de geniş olan bir kavramdır ve bu içkinlik devlet ve ulus ilişkisi düzleminde somutlaşmaktadır. Sonuç olarak ulus kurma ve devlet kurma süreçlerinin birbirin den kesin çizgilerle ayrımlaştırılacak süreçler olmadığı, modernleşme bağlamında da ulus kurma ve devlet kurma olgularının beraber ele alınabileceği söylenebilir.

Siyasal gelişmeyi modernleşme bağlamında ele alan kurama göre, modernleşme geleneksel yapılardan kurtulup Batı tipi bir siyasal sisteme doğru ilerleyen süreci ifade eder. Batı'da siyasal modernleşme, temsili ve demokratik kurumların gelişmesi ve yerleşmesi sürecidir. Geleneksellikten modernliğe geçiş, en azından dört yüz yıllık bir süreç sonunda adeta kendiliğinden gerçekleşmiş, Batı, bir anlamda kendi iç dinamikleri sayesinde modernleşmiştir. Batılı olmayan toplumlarda ise modernleşme süreci, tepeden inme ve bir bakıma otokratik bir yöntemle oluşturulmuştur. Bu bahsedilen dört yüz yıllık "açığı" kapatmak için otokratik ya da oligarşik biçimde başlatılan modernleşme süreci, Batılı siyasal ve ekonomik düzeni oluşturma hedefi ile başlatılmıştır. Batı'nın sahip olduğu siyasal sistemi, -klasik demokrasi ve ekonomik yapıda liberalizm- yani modern devleti oluşturma, Batılı olmayan toplumlarda demokratik olmayan yöntemlerle ve doğal sürecinin dışında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu tip ülkelerde demokratik yapılanma modernleşme sürecinin başarıya ulaşmasından

---

[82] Öğün, a.g.m., s.54.

veya belli bir noktaya gelmesinden sonra başlatılmıştır. Örneğin Japonya'da "Meiji Restorasyonu" adıyla bilinen değişim süreci, Batılı kurumları getirmesine karşın, demokratik yapılanma ile sonuçlanmamıştır. Osmanlı Devleti ve Rusya'nın yaşadığı modernleşme süreçleri de benzer özellikler göstermektedir.

Diğer yandan, geleneksel toplumdan modern topluma geçiş, Batılı olmayan toplumlarda kendiliğinden olmayan bir süreç olduğu için, bu sürecin hızlandırılması, yardımcı etmenlerin varlığını gerektirmiştir. Modern topluma doğru "evrilmek" için toplumun büyük bölümünü oluşturan geleneksel kesimin bu süreçte hızlandırıcı etki yapması düşünülemez. Bu nedenle Batılı olmayan toplumlarda, yabancı bir aristokratik elit grubun ya da Batılı kültürün temsilcisi sayılan ve bu kültürün ürünleriyle yetişmiş bir aydın zümrenin öncülüğüne ihtiyaç bulunmaktadır. Geleneksel toplumlarda modernleşmeyi sağlama hedefine ulaşmak için bu grupların önderliğinde demokratik olmayan bir yönetimin "kabul edilebilirliği" ya da "gerekliliğinin" savunulması ve bu yönde kurulmuş tek parti rejimlerinin yüceltilmesi bu kurama getirilen eleştirilerin başında gelmektedir. [83]Modernleşme kuramına getirilen bir diğer önemli eleştiri de geleneksel toplum-modern toplum ayırımına yönelik yapılan eleştiridir. Modernleşme kuramının aksine, geleneksel toplumların durağan toplumlar olmadığı, geleneksel kültürün de tutarlı bir norm ve değerler bütünü olduğu, geleneksel toplumun "heterojen" olduğu kanısının aksine geleneksel toplumun da "homojen" bir yapıya sahip olabileceği, eski ve yeni kültürel yapıların çatışmadan hatta karşılıklı uyum göstererek bir arada yaşayabileceği, geleneksellik ve modernliğin çatışma içinde olmaktan çok birbirlerini güçlendiren sistemler olduğu ve eski kurumlar ve değerlerin yeni kurum ve değerlerle kaynaşabileceğini ifade eden Joseph R. Gusfield, modernleşme kuramındaki geleneksel-modern toplum ayrımının ampirik geçerliliğine yönelik eleştirilerde bulunmaktadır.[84] Modernleşme kuramına yönelik

---

[83] Modernleşme kuramına yöneltilen eleştiriler ve alternatif bir siyasal gelişme kuramı için bkz. Levent Köker, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.39-64.

[84] Joseph R. Gusfield, "Tradition and Modernity: Misplaced Polarities in the Study of Social Change", Der.: Claude Welch Jr.,**Political Modernization, A Reader in Comparative Political Change,** Belmont, California, Wadsworth Publishing Company, 1971,

bu ve benzeri eleştiriler geleneksel toplum-modern toplum ayrımının yöntemsel niteliği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Modernleşme kuramına yönelik bir diğer eleştiri de Marksist düşünür Kautsky'den gelmektedir. Kautsky, 1972'de yayımlanan "Modernleşmenin Siyasal Sonuçları" (The Political Consequences of Modernization) adlı çalışmasında daha açık ve geliştirilmiş bir biçimde modernleşmeye yönelik eleştiriler getirmektedir:[85]

Sanayileşmenin modernleşmeye giden yolda vazgeçilmez bir koşul olduğu ve bu nedenle özellikle Batılı olmayan toplumlarda sanayileşmeyi gerçekleştirmek için siyasal ve ekonomik alanda otoriter yöntemler kullanmanın "zorunluluğu" bu tip ülkelerde uzun bir süre tek parti rejimlerinin hüküm sürmesine yol açmıştır. Örneğin Meksika ve Türkiye gibi ülkelerde sanayileşmeyi gerçek-

---

s.49-56. akt:. Levent Köker, a.g.e., s.30-31.

[85] Kautsky, eleştirilerini şu noktalarda toplamaktadır.: (a) Modernleşme Batı Avrupa'da görüldüğü biçimi altında sanayileşmeyi içermekteyse de, her sanayileşme modernleşme anlamında gelişmelere yol açmamaktadır. Sanayileşmenin modern topluma doğru gelişmek anlamında modernleşmeye yol açmadığı bölgeler ise, Batı Avrupa dışındaki bölgelerdir. Bu bölgelerde sanayileşme, bu toplumları sanayileşme sürecine sokan dış ve iç faktörlerin etkileşimi içinde anlaşılmalıdır. (c) Batı Avrupa'nın "içeriden" modernleşmesine karşılık, Batılı olmayan toplumlarda modernleşme "dışardan" gelen etkiler tarafından güdülenmiş bir süreç niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda, sömürgecilik, aristokrasi ve yerli ve yabancı sermayenin iş birliği "dışarıdan modernleşme"nin başlıca etkenleri olarak görülmektedir. (c) Geleneksel bir toplumla modern bir toplum arasındaki temaslar bir kez başladıktan sonra, süreç içinde, artık sanayileşme yoluna girmiş olan geleneksel toplumda bu süreçlerin gereklerini yerine getirme görevini üstlenecek olan bir "entelektüeller grubu" oluşmakta ve bu grup, modern ordu gibi sanayi toplumuna özgü değerleri benimsemiş diğer gruplarla birlikte modernleşme sürecini "içeriden" besleyen "ajanlar"ı oluşturmaktadır. (d) Kautsky'nin "modernleştiriciler" olarak adlandırdığı bu güçler, geleneksel güçlerle bir koalisyon içinde dahi toplumsal değişmenin yürütülmesinde hâkim bir konum kazanmaktadırlar. Modernleştirici güçlerin böyle hâkim bir konum kazanmaları ise, bu sürecin devrim niteliği kazanmasıyla gerçekleşmektedir. (e) Modernleştirici güçlerin temel hedefi toplumların sanayileşmesini sağlamak olduğundan, bu amaca uygun politikaları üretmek devrim sonrası siyasal kurumsallaşmayı belirleyici bir özellik taşımaktadır. Bu kurumsallaşma içinde, yeni yeni ortaya çıkmakta olan sanayi işçilerinin, yerli ve yabancı burjuvazinin, köylülerin rolleri de, modernleştirici güçlerle ilişkileri içinde önem kazanmaktadır. (f) Böyle bir çerçeve içinde, sanayileşme sürecinin siyasal değişme üzerindeki etkilerini açıklamaya çalışan Kautsky, modernleştiricilerin kurumsallaştırdığı siyasal yapıları ikiye ayırarak incelemektedir: Bir yanda, muhalefetin baskı altına alınmasını ve modernleştiricilerin sanayileşme süreci boyunca iktidarda kalmalarını sağlayan siyasal yapı; diğer yanda ise, modernleştiricilerin diğer toplumsal gruplarla iktidarı paylaştıkları ve giderek bu gruplar tarafından eritildikleri bir siyasal yapı. J. H. Kautsky, **The Political Consequences of Modernization,** John Wiley and Sons, İnc., New York 1972, akt.: Levent Köker, a.g.e., s.34.

leştirmek için, özellikle bu tip ülkelerin sahip olduğu tarımsal kapasitenin ihmal edilmesi ve pozitivist kalkınma ideolojisinin desteğinde planlı bir sanayileşme stratejisinin uygulanması yolu seçilmiştir. Nitekim Türkiye'de tek partiden çok partili siyasal sisteme geçiş sonrasında tarımsal üretimin daha ön plana çıktığı, Meksika'da ise Cardenas liderliğindeki tek partinin (PRI), sanayi sektörünün yanı sıra tarımsal gelişmeyi hızlandırmak için bir tarım reformunu gerçekleştirdiği görülmektedir.[86] Bu bağlamda sanayileşmenin her zaman modernleşmeyi sağlayan bir sonuç doğuracağını söylemek zordur. Sanayileşme sürecinde belirli aşamalara gelmiş ülkeler hala demokratik olmayan rejimlerle yönetilmekte ve/veya geleneksel toplum yapılarını korumaktadırlar. Modernleşme projesini salt iktisadi araçlara dayandıran görüşlerin özellikle Batılı olmayan toplumlarda her zaman geçerli olamayabileceği, sanayileşme ve modernleşme süreçlerinin her zaman bir sebep sonuç ilişkisi içinde bulunmayabileceği söylenebilir.

Diğer yandan bir ulusal kurtuluş hareketi sonucunda bağımsızlığını kazanan ve toplumsal yapı bakımından homojen bir yapı arz etmeyen toplumlarda bağımsızlık sonrası merkeziyetçi seçkinlerin farklılıkları yok sayarak ulus-devlet ve bir ulus yaratma çabaları toplumdaki mevcut değişik kültürel, dinsel veya etnik katmanlar arasında bir çatışmaya yol açabilmektedir. Merkezi seçkinlerin temsil ettiği modernleşmeci ideoloji karşısında geleneksel yapıyı temsil eden "kenar" olarak adlandırılabilen halk arasındaki temel farklılıkların su yüzüne çıkması da yeni çatışmaları beraberinde getirebilmektedir. Uluslaşma sürecinde modernleşmenin getireceği toplumsal fragmantasyon tehlikesi, bu süreçte ciddi toplumsal krizleri beraberinde getirebilir. Bir an önce Batılı toplumların düzeyine çıkma ve hızlı kalkınma için seçilen stratejiler ve toplumsal yapının niteliği nedeniyle, sanayileşme hedefi, çoğunlukla demokratik bir düzen içinde başarıya ulaştırılamamakta ve rejim giderek otoriter bir niteliğe bürünmektedir. Gerçekten de Avrupa'daki ilk başlangıcından beri milliyetçilik tüm dünyada ilk şekil ve gücünü Batı modernizminin yarattığı şekil ve unsurlardan al-

---

[86] Samuel P. Huntington-Jorge I. Domınguez, **Siyasal Gelişme**, Çev.:Ergun Özbudun, Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1975, s.81.

mıştır. A. Toynbee "Modern Batı Uygarlığında" "modern" sözcüğünün "orta sınıf" olarak kullanılabileceğini ve modern Batı kültürünü alan yabancıların bunu kendilerine mal edebilmelerinin Batıdaki gibi bir orta sınıf haline gelmeleri ile mümkün olabileceğini belirtmektedir.[87] Milliyetçi hareketin köylerde çıkmasını sağlayacak bir etken olmadıkça bu tip hareketlerin kente özgü olduğu ve kentli, orta sınıf, Batı eğitimi ile yetişmiş kimselerin bu tip hareketlerde daha etkin olarak yer aldıkları söylenebilir.

Geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçiş sürecinde, bu geçişin yöntemleri bağlamında değişik yollar mevcuttur. Barrington Moore, modern sanayi toplumuna geçişin üç temel yolu bulunduğunu söylemektedir. A.B.D., İngiltere ve Fransa'da ortaya çıkan, kapitalist sistem ile liberal demokrasinin birlikte oluşmaları sonucunu yaratan ve demokratik olarak nitelenen yol, diğeri Alman ve Japon örneklerinde görülen "tepeden devrim" (ve faşizm), üçüncüsü ise Rusya ve Çin örneklerinde görülen "komünizm"dir. Tarım toplumlarının sanayi toplumlarına dönüşmeleri sürecinde ortaya çıkan sorunlara karşı geliştirilen çözümlerin ürünleri olarak ortaya çıkmış olan bu rejimler, Moore'a göre liberal demokrasi, sağ ve sol diktatörlüklerdir.[88] Bu tip siyasal rejimlerin ortaya çıkışı temelde her toplumun farklı iktisadi ve toplumsal yapılara sahip olmalarıyla açıklanabilir. Moore, güçlü bir burjuvaziye sahip olan toplumlarda demokratik yapılanmanın oluşturulabileceği, ancak burjuvazinin oluşmadığı toplumlarda demokrasinin de oluşamayacağı sonucuna varmıştır.

Batılı olmayan toplumlarda, sanayileşmenin gerçekleştirilebilmesi için gereken iktisadi altyapının oluşturulamaması durumunda modernleşmeye giden yol kapanacak mıdır? Özellikle sömürge yönetimlerinden yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelerde ya da bir devrim sonrasında ortaya çıkan siyasal iktidarın modernleşme hedefine ulaşmak, eski dönemin izlerini silebilmek için modernleşmeci reformlara yönelmesi, tarihsel süreç içerisinde örneği görülen "devrimci liderler" önderliğinde gerçekleştirilebilmiş-

---

[87] Bayraktutan, a.g.e., s.12.
[88] Köker, a.g.e., s.35.

tir. Bu liderler kendi toplumlarının toplumsal yapılarına uymasa da, Batı tipi kurumların yerleştirilebilmesi, yine Batılı bir yaşam tarzının benimsetilmesi yolunda demokratik olmayan yöntemleri kullanma yolunu seçmişler/seçmek zorunda kalmışlardır. Sömürge ülkelerde bağımsızlık, -özellikle Afrika'daki sömürgelerde görüldüğü gibi- savaş yaşanmadan sömürgeci devletlerin "rızalarıyla" gerçekleşirken, bazen, ulusal kurtuluş hareketi sonrasında gerçekleşmiştir. Özellikle ikinci şekildeki bağımsızlık olgusunun ortaya çıkmasında devrimci önderlerin önemli rolü olmuş, bağımsızlık sonrasında da bu önderlerin siyasal yaşam içerisindeki ağırlığı korunmuştur.

Macpherson sömürgeden kurtuluşun her iki tipini de devrim olarak nitelendirmekte ve bu devrimlerin halkın desteğini sağlayan önderler etrafında gerçekleşmiş bir halk hareketi şeklinde gerçekleştiğini ve bunlardan bir kısmının demokrasi ile sonuçlandığını belirtmektedir.[89] Ülke içinde azınlığı oluştursa da, devlet tarafından desteklenen ve modernleşmeci reformların ideolojik alt yapısının oluşmasında önemli katkıları bulunan ve Batılı kültürel değerleri taşıyan bir aydın zümrenin sahip olduğu ideoloji, diğer iktisadi ve toplumsal etkenler yanında yeni devletin siyasal rejiminin belirlenmesinde önemli yeri olmuştur. Ulusal bağımsızlık mücadelesi vermiş toplumlarda bu ideoloji genellikle milliyetçi motiflerle zenginleştirilmiş, güçlü ritüelistik özellikleri olan ve söylem yönü ağır basan bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Çok uluslu devletlerin dağılması sonucu oluşan devletlerde, uzun süre üst kimlik altında yaşamaya mecbur bırakılan ve baskı altında tutulan ulusal kimliğin, ulus devlet yaratma sürecinde yüceltilmesi ve modernleşme hedefine uygun olarak toplum içinde var olan farklılıkların, yerel kimliklerin, inanç farklılıklarının eritilmesi yolu seçilmiştir. Ancak çok uluslu devletlerde modernleşme projesi içinde tek bir ulusa dayanma veya uluslaşma denilebilecek bir olguya rastlanmamaktadır. Çünkü uluslaşma devletin parçalanması yönünde bir gelişmeye yol açabilecek; tarihte örnekleri görüldüğü gibi her ulusal birimin kendi devletini kuracağı bir süreç

---

[89] C. B. Macpherson, **Demokrasinin Gerçek Dünyası,** Çev.: Levent Köker, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984, s.116.

başlayabilecektir. Nitekim Osmanlı Devleti'nde başlatılan modernleşme sürecinde, asıl hedef Batı kurumlarını ülkede oluşturmak ve işletebilmektir. Modernleşme çerçevesi içinde bir ulus-devlet kurma amacından bahsedilmemiş, devletin bir bütün olarak korunması endişesi, modernleşmenin uluslaşma öğesinin hayata geçirilmesine engel olmuştur.

Siyasal modernleşmenin getirdiği siyasal inanç olan siyasal benliğin oluşması, yani bireylerin kendilerini tartışmasız biçimde bir ulusun mensupları olarak görmeleri, ulusal devlet yaratma yolunda önemli aşama olarak nitelendirilebilir. Yerel kimliklerin ön plana çıktığı geleneksel toplum yapısından farklı olarak modern toplum, tüm alt kimliklerin üstünde oluşturmak istediği vatandaş kimliği ile, ülkede yaşayan tüm bireyleri eşit kabul etmektedir. Bu eşitlik duygusu, bireylerin kendilerini bir ulusa ait olma duygusunu, yani aidiyet duygusunu yaratmaktadır. Ulus devletin ortaya çıkması ve süreklilik kazanmasında vatandaşların sahip olduğu/olacağı aidiyet duygusu büyük önem taşımaktadır. Bir siyasal sistemin kendi varlığını sürdürmesi ancak vatandaşların o sistemi benimsemeleri ve siyasal sistem üzerinde oydaşıma sağlamaları ile mümkün olabilir. Bu nedenle modernleşme, ulusal bütünleşme sürecini hızlandırıcı, kültürel ve toplumsal açıdan farklı grupları bir araya getirme ve ulusal benlik yaratma noktasında özellikle gelişmekte olan toplumlarda önemli etkiler meydana getirmektedir.

Toplumsal ve ekonomik modernleşmenin ulusal bütünlüğü sağlayacağı ve ulus devleti güçlendireceği savına karşılık, Huntington, aşırı derecede bölünmüş toplumlarda bu varsayımın gerçekleşmeyeceğini, toplumsal mobilizasyonun, bazen din, dil ve ırk gruplaşmalarının grup olma bilincini güçlendirici yönde etki yapabileceğini ve dolayısıyla toplumsal modernleşmenin, ulusal bütünleşmeye olduğu kadar, dağılma ve parçalanmaya da neden olabileceğini belirtmektedir. [90] Özellikle uluslaşmanın ilk basamaklarında merkez-kenar çatışmalarına rastlanmakta, bu süreç

---

[90] Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979, s.25.

içerisinde ulus devletin güçlü bir merkezi devlet kurma yolundaki çabaları bazen azınlık grupların yaşadığı bölgelerde merkezi devlete karşı bir tepki hareketine yol açabilmektedir. Bu tepkisel hareketlerin yükselmesi çoğu zaman ayrılıkçı harekete dönüşerek ulusal bütünlüğü tehdit edici boyuta ulaşabilmektedir. Çok çeşitli dil, din, ırk ve gruplardan ulusal bir devlet yaratma çabasının karşılaştığı güçlükler bütünleşme (integration) krizinin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Ulus devlet kurulması yolunda, özellikle bu tip yapısal özellikler gösteren toplumlarda modernleşmenin her zaman ulusal bütünlüğü ve ulus devlet yapısını pekiştirici bir rol oynadığını söylemek çok doğru olmayacaktır.

Uluslaşma süreci genellikle toplumsal yapıda oluşan bir dizi değişim sonucunda gerçekleşmektedir. Tarım toplumunun tek düze yapısının kırılmasıyla, kompleks bir hale gelen toplumsal ilişkiler ağı, bireyler bağlamında yeni toplumsal rollerin oluşmasını da kaçınılmaz kılmaktadır. Gellner, uluslaşma sürecinin başına iş bölümü olgusunun ortaya çıkmasını koymaktadır. İş bölümünün ortaya çıkması toplumda yeni ve karmaşık ilişkiler ağının ve uzmanlaşma olgusunun oluşmasını sağlamıştır. Toplumsal yapıdaki yerel unsurların öne çıkması yerine yeni ve eşitlikçi vatandaş birey anlayışına dayanan yeni toplum düzeni bir uzmanlaşma olayının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bireylerin kendi yerel alanları dışında toplumsallaşma olgusuyla karşılaşması, yerel kültürlerin üzerinde yeni bir üst kültürün yerleşmesini sağlamıştır. Önceleri yerel ilişkiler ağı içerisinde yerel bağlarla-aile, akrabalık, hısımlık vb.- birbirine bağlanan toplum üyeleri giderek herkes için geçerli olan ve tüm ülke düzeyinde gerçekleşen eşitlikçi bir bağla birbirine bağlanacaklar bu, kültür ve devletin bütünleşmesi olgusunu beraberinde getirecektir. Gellner böylesi bir süreci yaşayan ve kültürel sınırları coğrafi sınırlarla örtüşen Avrupa ülkelerinin çoğunda kültürel bütünleşmenin ayrılıkçı hareketlere gerek kalmadan gerçekleştiğini ileri sürmektedir.

Gellner iş bölümü kavramına öylesine önem vermiştir ki, devletin varlığını bile iş bölümünün olup olmamasına bağlamıştır. Her tür uzmanlığın devletin varlığına işaret etmeyeceğini, ancak düzenin korunmasına yönelik bir uzmanlaşma ve yoğunlaşmanın

devlet olarak ortaya çıkacağını belirtmiştir. [91] Devleti örgütsel düzen ve uzmanlaşmış bir organizasyon olarak ele alan Gellner, sanayi toplumuna doğru evrilen toplumlarda örgütsel yoğunluğun artışının modern ulus-devleti yaratacağını ileri sürmüştür. Yani devletin karşılaması gereken kamusal hizmetlerin nicelik ve nitelik olarak artması, yatay ve dikey yayılma olgusunun ortaya çıkmasını sağlamış ve artan hizmet yoğunluğunun karşılanması, uzmanlık ve iş bölümünün gelişmesini kaçınılmaz kılmıştır.

Modernleşme ve sanayileşmenin milliyetçilik üzerindeki etkisi bağlamında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Milliyetçiliğin temeline sanayileşme olgusunu koyan Gellner'in aksine, Karl Deutsch'a göre geç Orta çağdan itibaren başlayan Batı Avrupa kaynaklı modernleşme, ulusun ve milliyetçiliğin ortaya çıkışına yol açmıştır. Gellner, olguyu modernleşmenin ayrıştırıcı, yabancılaştırıcı etkisine bağlarken, Deutsch, tam aksine onun bütünleştirici ve asimile edici etkisini vurgulamaktadır. Deutsch, ulusun devletleşme sürecini izlerken; Gellner bu devletleşmenin sonucunda ortaya çıkan bunalım zamanlarının, bu devlet yapısını zorlayan ayırıcı hatta ırkçı akımlar yoluyla milliyetçiliği beslediğini öne sürmektedir.[92] Diğer yandan Walker Connor, iletişimin ve toplumsal hareketin önemini kabul etmekle birlikte, modernleşmenin doğrudan doğruya etnik çatışmalara yol açacağını söylemektedir. "Kendi kaderini tayin" ilkesi, sorun yaratan her türlü "yabancı" yönetimin meşruluğuna karşı hızla yaygınlaşmıştır. Bu nedenle Connor'un deyimiyle uluslaşma aslında ulusun "tahribi" (nation-destro ying)dir.[93] Modernleşmenin toplumsal yapılar üzerindeki etkisi elbette toplumsal yapıların farklılığına bağlıdır. Yani bir toplumda modernleşme süreci ulusal bütünleşmeye yol açarken bir diğer toplumda entegrasyon krizinin nedeni olabilir.

Kendi kaderini tayin ilkesinin her bir etnik birim için uygulanmaya konmasının, özellikle çok uluslu devletlerde gerçekten de bir çözülme sorununu gündeme getireceği düşünülebilir. Ancak tek ulusal topluluğun çoğunluğu oluşturduğu devletlerde uluslaş-

---

[91] Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk,** s.23.
[92] Aydın, a.g.e., s.73.
[93] Aydın, a.g.e., s.73.

manın "tahrip" niteliği kazanacağını söylemek zordur. Diğer yandan bütünüyle tek bir ulusal topluluğa dayanan devletlerin çok az sayıda olduğu düşünüldüğünde, özellikle bu uluslaşmanın niteliğinin, devletler içinde yer alan diğer ulusal topluluklar açısından büyük önem taşıdığı söylenebilir. Yani baskın çoğunluğa sahip etnik topluluğun diğer topluluklar karşısında baskıcı ve asimilasyonist bir tutum izlemesi, ülke içinde yaşayan küçük etnik grupların da karşı milliyetçilikler oluşturmasına yol açacaktır. Bu aşamada ulus oluşturma sürecinde buna benzer yol izlenmesinin, ulusal topluluklar arasında bir çatışmayı, etnosantrizmi ve çözülmeyi beraberinde getireceği düşünülebilir. Bununla beraber etnik yapısı karmaşık, çok etnikli ülkelerin tarihsel deneyimleri asimilasyonu öngören siyasal uygulamaların etnik kimlikler arasındaki farklılığı azaltmadığı, hatta bu farklılıkların bu uygulamalar sayesinde belirli bir çatışma ortamına girdiğini göstermektedir. Diğer yandan etnik yapısı farklı toplulukları "aynılaştırma"yı amaçlayan politikaların ekonomik gelişme ve ulusal birlik önünde de birer engel oluşturduğu söylenebilir.

Modernleşme paradigması, milliyetçiliği modern devlet ve modern ekonomilerin inşa süreçlerinin ürünü ya da taşıyıcısı olarak basitleştirmektedir. Bu bakış açısına göre, milliyetçiliğin, örnek olarak etnisite gibi modernleşme öncesine özgü bir bağı çağrıştırabilecek etkilerden arındırılması gerekir. Milliyetçi süreçler siyasal toplumun unsurları olarak takdim edilen; örneğin ulusal coğrafya, ekonomi, yurttaşlık, kitlesel ve eğitsel bir kültüre indirgenmektedir. Ancak milliyetçiliğin dar anlamda siyasal bir oluşuma indirgenmesi, her şeyden önce içerdiği siyasal nosyonların etnik duygulanımları yok ettiği anlamına gelmemektedir. [94] Bu bağlamda içerisinde güçlü bir etnisite olgusunu barındıran milliyetçiliğin bütünüyle modernleşme ile ilişkilendirilmesi ve moderniteye özgü bir olgu olarak değerlendirilmesi çok doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Milliyetçilik, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş aşamasında, toplumda ortak bir ulusal kimlik yaratılması yolunda önemli işlevi olan bir ideoloji olarak ortaya çıkmak-

---

[94] Süleyman Seyfi Öğün, "Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü",**Türkiye Günlüğü Dergisi,** Mart-Nisan 1998, s.17.

tadır. Modernleşme projesi içinde de, ülke içindeki yerel kimliklerin, geleneksel topluma has yapıların yerine, bütün kimlikler üzerinde bir üst kimlik ve kültür oluşturulması yoluna gidilmesi, modernleşme ve milliyetçiliği birbiri ile ilişkilendiren unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin siyasal yapılarında, Batı parlamentarizminin kurumsal özellikleri değil, halk-liderlik arasında doğrudan ilişkilerin kurulmasına yönelik -doğrudan veya yarı-doğrudan- demokratik süreçlerin varlığı gözlemlenmektedir. Üçüncü Dünya Popülizmi olarak adlandırılabilecek bu olgunun bir diğer özelliği de popülist düşünce öğelerinin milliyetçilikle birleşmesinde ortaya çıkmaktadır.

Batılı olmayan toplumlarda popülist ideolojiler, toplumsal yapıların geçirdiği değişim süreçlerinde önemli roller oynayabilmektedirler. Az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan popülist düşünce akımları ve toplumsal-siyasal hareketler toplumsal ilerleme ve iktisadi kalkınma idealini gerçekleştirmeyi hedeflemektedirler. Bu tip bir hedefin benimsenmesi ise, çoğunlukla popülizmin görüldüğü toplumların, kendilerinden daha "ileri" toplumlarla karşılaşmaları sonucunda gerçekleşmektedir. Ancak popülizm bu "ileri" toplumların tüm özelliklerine sahip olmak istememekte, hedeflerini daha çok iktisadi kalkınma fikriyle sınırlandırmak istemekte ve kendi geçmişlerine bakarak idealleştirdikleri toplumsal-siyasal örgütlenme biçimini (örneğin"Mir"i yücelten Narodnik hareket) veya eşitlikçi bir toplumsal yapılanmayı hedeflemektedirler (örneğin bir çok Afrika ülkesinde ortaya çıkan anti-emperyalist ve anti-kapitalist bir retoriği bulunan "sosyalist" rejimler).[95]

"Üçüncü dünya popülizmi"nin bir diğer önemli özelliği de, popülist düşünce öğelerinin milliyetçilikle birleşmesinde ortaya çıkmaktadır. "Popülist milliyetçiliğin" ilk ayırt edici özelliği, "ulus" ile "halk"ı özdeşleştirmesidir. Stewart'a göre, popülist milliyetçiliğin tasarımında "halk" "basit insanlardan" oluşmaktadır. Popülist milliyetçiliğin kullandığı halk kavramı, bu kavramın kullanıldığı toplumsal yapı ve tarihsel döneme göre değişebilmektedir. Örneğin toplumsal ve iktisadi gelişme düzeyi düşük olan Afrika top-

---

[95] Köker, a.g.e., s.61.

lumlarında "halk", sömürgeci güçlerin dışında kalan tüm yerli nüfus için kullanılırken, gelişme düzeyi daha yüksek olan Rusya'da "halk", yoksulluk ölçütüne göre belirlenmiş ve ülkede yaşayan herkesi değil, nüfusun belirli bir kısmını kapsayan sınıfsal bir içerikte kullanılmıştır. Bu ikinci kullanım biçiminde halk ile ulus kavramlarının özdeşliğine dayalı popülist milliyetçiliğin ortaya çıkmasına pek rastlanmadığı halde, birinci kullanımın popülist milliyetçilikle birlikte ortaya çıktığı görülmektedir. Popülist milliyetçiliğin bir başka özelliği, halk ile ulusu özdeşleştirmesiyle ilgili olarak beliren, "ulus oluşturma" konusunda ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıktığı toplumların çoğunda var olan içsel bölünmeleri, farklılıkları hatta eşitsizlikleri, bütünleşmiş bir siyasal topluluğu ifade edecek biçimde oluşturulan ulus kavramıyla aşma çabası şeklinde değerlendirilen popülist milliyetçilik, bu açıdan popülizm-demok rasi ilişkisi anlamında da önem kazanmaktadır. [96]

E. Milliyetçilik ve Din: Çatışma Mı? İş Birliğim mi?

Ulus ve milliyetçiliğin birbirlerine çok yakın iki kavram olmasına karşın, aralarında açık biçimde görülebilecek bir yoğunluk ve nitelik farkı olduğu söylenebilir. Bütün milliyetçilikler ulusa dayanırlar, ancak ulus, milliyetçiliği anlamada tek kriter olamaz. Milliyetçiliği tanımlamak ve tanımak ulusu tanımak ve tanımlamaktan daha kolaydır. Tıpkı dinin ne olduğu, Tanrının ne olduğundan daha iyi bilindiği gibi, milliyetçiliklerin ortak özellikleri ulusun evrensel biçiminden çok daha net bir biçimde görülebilir.[97] Bu noktadan hareketle milliyetçiliğin, dinsel inanışlar ve dinlerin birtakım özelliklerini içinde barındıran bir ideoloji olduğu söylenebilir. Milliyetçilik de dinler gibi bir meşrulaştırma ve kitleleri mobilize etmeyi sağlayan güçlü bir araç olma niteliğindedir. Diğer birçok seküler ideolojinin aksine içinde kutsal olarak nitelendirilebilecek unsurlar taşır. Bu nedenden dolayıdır ki, milliyetçi ideoloji çoğu zaman dinsel bir inanç ve hareketle beraber, bazen onu pekiştiren bir güç olarak anılır. Özellikle Doğu tipi milliyetçiliklere özgü olarak, sömürgecilere karşı ulusal kurtuluş savaşı veren top-

---

[96] Köker, a.g.e., s.60-61.
[97] Delannoi, a.g.m., s.32.

lumlarda milliyetçi hareket çoğu kez dinsel motifleri kullanarak halkın bu doğrultuda mobilize edilmesini sağlamaya yönelir. Milliyetçi önderler kendileri ne kadar ilkel bulsa da halkın dinsel inançlarıyla çatışmamaya çalışırlar. Örnek olarak Cezayir'de, Fransa'ya karşı yürütülen ulusal bağımsızlık hareketinde ve Türkiye'de işgalci güçlere karşı verilen ulusal kurtuluş hareketinde milliyetçi hareket yoğun olarak dinsel motif ve kurumlardan yararlanmıştır.

Ulus, milliyetçilik için en üst değeri gösterir. O tek başına bir anlam verici ile bir merci, bir hukuksal dayanak noktasıdır. Ulusun çıkarları siyasal düşünce ve eylemlerinde her şeyden önce gelir. Bu çoğu kez radikal bir mantık içinde dinin milliyetçilik ile "ikame" edilmesi şeklinde cereyan eder. Amerikalı tarihçi Carlton Hayes, milliyetçiliğin içindeki dinsel "parçanın" varlığı üzerine dikkat çekmiş ve bu parçanın tarihsel açıdan ele alınan milliyetçilik örneklerinde bulunduğunu söylemiştir. Burada ulus dinsel olarak takdis edilmekte ve ulus için, vatanın birliği, onuru ve varlığı için ölmek gibi bir "hizmet" olarak nitelendirilmekte, din tarafından kutsanmaktadır.[98] Bu kutsanma olayına özellikle İslam toplumlarında görülen "şehitlik" olgusu iyi bir örnek oluşturmaktadır. İslam inancına göre "kafirlerle" yapılan savaşta ölen bir Müslüman "şehit" olur. Şehitleri diğer ölülerden ayıran nokta onların cennete gitmesidir. Burada ilgi çekici olan, vatan için ölenlerin şehit olup cennete gideceğinin vurgulanmasıdır. Bu noktada İslam anlayışı, vatan uğruna ölmeyi yüceltmiş, ödüllendirmiş, hatta teşvik etmiştir. Aynı inanç Hıristiyanlıkta da olmasına rağmen, İslam dininin vatan sevgisi-yurtseverlik konusunda daha yoğun mesajlar verdiği söylenebilir. Milliyetçiliğin de zaman zaman dinler gibi eskatolojik unsurları içinde barındırdığı ve bunu kitleleri mobilize etmede ve kendini meşrulaştırmada etkin olarak kullandığı söylenebilir.

Öte dünyaya ait boyutuyla milliyetçilik bazen "mutlak iyi" ve "mutlak kötü" adına verilen ezeli/ebedi savaşlara neden olur. İncil'de ya da Eski Yunan'da, milliyetçilik öncesi dönemlerde bir uygarlığın kendisini boyun eğdirmekle tehdit edenlere karşı ver-

---

[98] Alter, a.g.e.,s. 21.

diği savaşlardan söz edilir. Ulus-devletler çağında, 1940'da İngiltere'de, 1942'de ABD'de olduğu gibi, yurtseverlik ve milliyetçilik, temel ideolojik duruşu güçlendirmişlerdir. Bu bağlamda bazı milliyetçilikler olumlu bir "öte dünya" bilgisinin içinde kendi kendilerini aşarlar. Diğerleri karşıt bir yaklaşımda doğarlar ve ölürler. Böylece milliyetçi, yeryüzündeki kötülüğün kökünü kazımak için savaşa girişir. Bu, günahları ödeyen masum günah keçisi düşüncesinin çok ötesine geçer ve son zamanlarda ortaya çıkan bir kıyamet mitosuna dönüşür.[99]

Diğer yandan, din ve milliyetçilik arasında tek yönlü bir değişim, yani birinin yerini diğerinin alması ve milliyetçiliğin güçlendiği gruplarda dinsel inancın kaybolduğu düşüncesi yanlış olacaktır. Örneğin, İran, Polonya ve Bask gibi örneklerde çok güçlü bir milliyetçi duyguya rağmen dinsel yapı gücünden bir şey kaybetmemiştir. Bu toplumlarda ruhban kesimin veya dindarların milliyetçi hareketleri desteklemesi ve bu kesimin milliyetçi hareketlerin organizasyonunda ön saflarda bulunması bu düşünceyi kanıtlar niteliktedir.[100] Ancak bununla birlikte meydana gelen etnik-dinsel çatışmalarda ve milliyetçi hareketlerde her zaman dinsel inancın bir ortak zemin oluşturduğu söylenemez. Dinsel birlikteliğin olduğu ancak etnik ayrılıkların yaşandığı ülkelerde dinin, etnik ayrımlara rağmen birleştirici (entegrist) niteliğinin yeterince olmadığı yaşanan örneklerde görülmüştür. Örneğin Hindistan'dan bağımsızlığını kazanan Pakistan'ın daha sonra da Bangladeş'in bağımsızlık sürecinde yaşadığı sorunlar, Afganistan'da Sovyet işgaline karşı sağlanan birliğin, daha sonra dağılması ve etnik ayrılıklar temelinde başlayan çatışma, bu yöndeki düşünceleri doğrular niteliktedir. Kafkasya'da Ermeniler ve Azeriler arasındaki çatışmada da, dinin belirleyici bir role sahip olmadığı, çatışmadaki en önemli nedenlerin etnik gurur (pride) ve belirli bir toprak hakimiyeti (territorial sovereignty) olduğu söylenebilir.[101]

Her ne kadar milliyetçilik özünde laik bir ideoloji olsa da dinsel

---

[99] Dellanoi, a.g.m., s.36-37.
[100] Alter, a.g.e, s.21-22.
[101] Turgay Uzun, "Uluslararası Politik Sitemin Değişimi, Yeni Uluslararası Düzen ve Türkiye", **Amme İdaresi Dergisi**, Aralık 1998, s.365.

milliyetçilikte yadırgatıcı bir yan yoktur. Hatta denilebilir ki, milliyetçiler sadece kitlelerin dinsel duygularına seslenme gereğini sıkça duymakla kalmamışlar, Sri Lanka, Ermenistan, Polonya ve İrlanda'da olduğu gibi dinsel topluluğun etnik topluluk dairesini tanımladığı yerlerde ulusu dinsel toplulukla bir tutmuşlardır. [102] Bu nedenle milliyetçilik çoğu zaman içinde dinsel unsurları barındırmakta, bunlar bazen milliyetçi duyguların bile önüne geçebilmektedir. Özellikle savaşlarda milliyetçilik ve din ile ilgili motifler sıkça vurgulanmakta, dinlerin niteliğine göre, iki kavram birbiri içine geçebilmektedir. Modernleşme süreci içindeki Doğulu toplumlarda dinin, geleneksel güçlerin dayanak noktası olarak modernleşmeci milliyetçilik karşısında engel oluşturduğu söylenebilir. Modernleşmeci elitler de, ulusun yüceltilmesi, ulusal birliğin sağlanması ve ulus devlet yaratılması amacına yönelik olarak, dinsel kurumların etkinliğini azaltma amacıyla reformist hareketler içine girebilmişlerdir.

F. Kapitalizm ve Milliyetçilik

Avrupa'da feodal yapının yıkılıp yerine ulusal devletlerin kurulmasıyla sonuçlanan toplumsal değişim süreci ekonomik alanda da yeni bir yapılanmayı beraberinde getirmiştir. Sanayi toplumuna doğru evrilen toplumsal yapı içinde uzmanlık ve iş bölümü olgusu ortaya çıkmış, bireylerin üretim sürecine doğrudan katılımını sağlayan mülkiyet kurumu işlevsel hale gelmiştir. Bu bağlamda kapitalist üretim sürecinde, bazı unsurlar milliyetçi ideolojinin gelişmesinde önemli rol üstlenmişlerdir.

Milliyetçilik ve kapitalizm arasında birebir ilişki kuran Anderson, kapitalist üretim sektörleri içinde yayıncılığın çok önemli bir işlevi olduğunu, bu sektörün milliyetçi duyguların gelişmesinde büyük etkisi olduğunu söylemektedir. Anderson, Avrupa'daki ilk yayınevlerinin ulusal sınırları yok sayan "uluslararası" yayınevleri olduğunu ve bunların da zengin kapitalistlerin denetimi altında bulunduğunu belirtmektedir. Bu kitap satıcılarının öncelikli amacı kar etmek ve ürünlerini satmak, satıcıların yöneldiği kesim de

---

[102] Smith, **Milli Kimlik**, s.49.

doğal olarak okur-yazar Avrupa'dır. Bu kesim, geniş bir çerçeveye yayılmış olmasının yanında, Latince okurlara yöneldiğinden kapsam olarak dardır. Latince okurlarının oluşturduğu bu pazarın doygunluk sınırına ulaşması yaklaşık yüz elli yıl almıştır. Bu, dev kitlelerin oluşturduğu tek dilli pazarın taşıdığı potansiyelin, kapitalizmin mantığı için davetkar hale gelmesi anlamını taşımaktadır. Aynı zamanda Avrupa genelinde yaşanmakta olan nakit sıkıntısı, yayıncıları giderek daha çok halk dillerinde basılmış ucuz edisyonların perakendeciliğine yöneltmiştir.[103] Kapitalist üretim mantığı, bir anlamda ulusal dillerin yaygınlaşması sonucunu doğururken diğer yandan, iletişim kanallarının gelişmesi ve yayımcılıkta yaşanan gelişme sonucu reform hareketi daha büyük kitlelere yayılmıştır.

Luther'in matbaanın gücünden yararlanması ve sesini büyük kitlelere duyurması ile Avrupa'yı gelecek yüzyıl kasıp kavuracak bir dinsel propaganda savaşı da başlamıştır. Diğer yandan halk dillerinin gelişmesi idari alanda merkezileşmeye giden yolu açmış ve Avrupa'daki yönetimlerin halk dillerine geri dönmeleri sonucunu doğurmuştur. Önceleri birbirlerini anlamakta güçlük çeken Fransızca, İspanyolca, İngilizce konuşanlar artık birbirleriyle yazı dili aracılığı ile anlaşmaya ve daha önemlisi, kendileri gibi konuşan ve anlaşabildikleri geniş toplulukların bulunduğunun farkına varmışlardır. Bu da, çeşitli yollardan ulusal bir bilincin temellerinin atılmasında, aynı dili konuşan topluluklar arasında bir türdeşliğin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır.

Süreç içinde milliyetçiliğin ikinci kaynağı Anderson'a göre bütünlüklü bir devlettir. Aynı devletin üyeleri seyahat ettiklerinde tanıdıkları "kültürdaşları" (coculturals) ile özdeşleşmişler, böylece ortak deneyim ve birleştirici devlet dili, kendilerini "diğerleri"nden ayrı bir topluluk olarak "hayal etmelerine" yol açmıştır. [104] Bu süreçte, etnik kimlikler üzerinde yükselen ve nesilden nesile anlatılarak gelen mitik unsurların, milliyetçi duyguların oluşumunda etkili olduğu söylenebilir. Toplumsal, siyasal ve iktisadi

---

[103] Anderson, a.g.e., s.53-54.
[104] Aydın, a.g.e., s.75.

etkenlerle birlikte bu anlatımsal içerikle desteklenen süreç, milliyetçiliğin ve ulusal bilincin oluşması ile sonuçlanmıştır.

Gellner'e göre de milliyetçilik, tümüyle kapitalist üretim ilişkileriyle beslenen ve modern devletin üretimine katkıda bulunduğu, yukarıdan aşağıya empoze ettiği bir kültür olarak ortaya çıkmaktadır.[105] Milliyetçiliğin doğuşunu devlete ya da iktisadî dönüşüm süreçlerine bağlama noktasında değişik görüşler bulunmaktadır. Gellner'in "devlet milliyetçiliği üretir" tezine karşı, Birnbaum, eleştiri getirmekte ve bunun tam tersini savunmaktadır. Birnbaum'a göre milliyetçilik, devlet tarafından değil, belirli bir devlete karşı geliştirilen ideolojidir. Diğer bir deyişle ulus-devlet kendiliğinden milliyetçilik üretmez. [106]

Feodal düzenin yıkılmasında birincil etkisi olan burjuvazinin, aynı topraklar üzerinde yaşayan ve aynı dili konuşan insan topluluklarını bir araya getirmekte büyük çıkarı olmuştur. Kapitalist gelişmeyi sağlamak ve ortak bir ulusal pazar yaratılmasında böyle bir birlik zorunlu görülmüş ve burjuvazi, topluluğu feodal yapıya karşı mücadeleye sürüklemiştir. Bu mücadele sonunda burjuvazinin zaferi ile feodalitenin sonunun gelmesi, ulus devletin oluşma koşullarını yaratmıştır. Burjuvazinin yaşatılmasında, kapitalist üretim ilişkileri içinde çalışan ulusal pazar ve siyasal birliğin büyük önemi bulunmaktadır. Ulus devlet, burjuvaziye pazar üzerinde kendi denetimini kurmak, feodal ilişkilere son vermek, bölgeler arasında mal akışını sağlamak ve ekonomik bağımlılıklar oluşturma imkanını sağlamıştır. Kapitalist iktisadi süreç açısından bakıldığında milliyetçilik, ilk olarak Batı Avrupa'da iktisadi ilişkilerin büyüyüp çeşitlenmesi sonucu genişleyen ve giderek bir dünya ekonomisi halini alan ekonominin, kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde olgunlaşması sonucunda ortaya çıkan sanayileşme sürecinin yarattığı yeni toplum düzeni ile başat olarak oluşan bir olgudur. Diğer yandan sanayileşme ile bağlantılı olarak modernleşme sürecinin de, ulusal bilincin gelişmesinde ve milliyetçi ideo-

---

[105] Ernest Gellner, **Nations and Nationalism,** Oxford, Basic Blackwell, 1983, s. 4.

[106] P.Birnbaum, "Nationalism: A Comparison Between France and Germany", **International Social Science Journal,** Vol:111, 1992, s.376, akt.: Öğün, ""Türk Milliyetçiliğinde...", s.18.

lojilerin ortaya çıkmasında önemli etkisi olduğu söylenebilir. Milliyetçilik her toplumda farklı iktisadi ve toplumsal koşullar altında ortaya çıkmış ve her topluma uygulanabilecek özgün bir oluşum sürecini içinde barındırmayan bir ideolojidir. Bu bağlamda milliyetçilik, Dünya tarihinin belirli bir aşamasında, kapitalizmin beraberinde getirdiği modernitenin, belirli toplumsal dengeleri bozmasına tepki olarak oluşmuş bir ideoloji olarak tanımlanabilir. Milliyetçiliğin, ortaya çıkışından sonra özellikle Batılı olmayan toplumlarda gösterdiği etki ve bu toplumlarda modernleşmeci ideolojinin güçlü milliyetçi motifleri içinde barındırması ve bir ulus-devlet yaratılması yolunda milliyetçi ideolojinin taşıdığı anlamın dünyada siyasal coğrafyanın biçimlenmesinde önemli etkisinin bulunduğu bir gerçektir.

G. Marksizm'in Milliyetçiliğe Yaklaşımı

Marks ve Engels'in ulus ve milliyetçilik üstüne ayrıntılı teori geliştirmedikleri ve bu konuda ileri sürdükleri görüşlerde yer yer çelişkiler bulunduğu söylenebilir. Marksistlerin milliyetçilik konusunda fazla bir şey söylememelerinin bir öncelik sorunuyla ilgili olduğu görülmektedir. Yani Marksizm için asıl sorun sınıf sorunudur. Marksistler için dünya tarihi bir sınıf mücadelesi tarihi olmasına rağmen, milliyetçiler için ulusların mücadele tarihidir. Marks ve Engels'in Komünist Manifestosunda" "Elbette her ülkenin proletaryası kendi burjuvazisiyle sorunlarını çözmek zorundadır" sözünün ya da "Ulusal Burjuvazi" kavramının ne anlama geldiği ve bu kavramların temellendirilmesi yolunda ciddi bir girişim yapılmaması, bu kavramların Marksistler için muğlaklığını koruyan kavramlar olduğu görüşünü doğrulamaktadır. [107] Bunun yanında Murat Belge, milliyetçiliğin ampirik inandırıcılığına karşın temelde akıl dışı olduğunu belirtmekte ve milliyetçiliğin her zaman ekonomik nedenlere dayandığını ve bunun da son aşamada sınıfsal bir sorun olduğunu söylemektedir. [108] Engels, tarihsel süreç içinde bir araya gelen insanların milliyetlerinin bu birlik kalkmasıyla yok olacak sınıflar ve tabakalaşma gibi, milliyetlerin de yok

---

[107] Anderson, a.g.e., s.18.
[108] Murat Belge, "Milliyetçilik", **Birikim Dergisi,** Sayı:23, 1997, s.59.

olacağını söylemektedir.[109] Ulusların kökenini, oluşum ve gelişimlerini Marksizm, onların maddi yaşama koşullarından başlayarak açıklamaya çalışmaktadır. Bunun için de yeni bir insan topluluğu biçimi olarak, tarih içinde ancak kapitalist üretim biçimiyle birlikte, yani feodalizmin çöküş ve kapitalizmin başlangıç döneminde oluşup gelişmeye başlayan ulusal topluluğu, hemen hemen insanlık kadar eski olan topluluklardan, ırk ve aşiret topluluklarından ayırmaktadır.[110]

Geleneksel Marksist yaklaşım milliyetçiliği, emperyalizm ile sömürgecilik karşıtlığı arasındaki mücadele çerçevesinde tarif etme eğilimindedir. Bu mücadele de esas olarak araçsal bir ulusal ideoloji örtüsü altında kendi ekonomik çıkarlarının peşinde koşan kapitalist sınıfların ya da yerli burjuvazinin faaliyetine dayanmaktadır. Lenin ve Rosa Lüxemburg'un milliyetçilik üzerine yazdıklarında -Lenin ve Lüxemburg olaya farklı bir perspektiften bakmaktadırlar- bu görüşe sık rastlanmaktadır. Bir başka Marksist, Otto Bauer ise 1907 tarihli "Sosyal Demokrasi ve Milliyetler Meselesi" adlı eserinde öne sürdüğü ulusal duygunun gücünü kabul edenlerin ilkidir. Milliyetçiliği ortadan kalkmaya mahkûm arkaik bir durum olarak gören klasik Marksist tavır, 1970'lerde Eric Hobsbawm tarafından bir kez daha ortaya konulmuştur. [111]

Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de Marksistlerin ilk başta milliyetçiliğe bakışı olumsuz olmuştur. Ancak daha sonra özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra sömürgelerin bağımsızlaşmasında milliyetçi ideolojinin etkisi ve emperyalizme karşı mücadele eden milliyetçi hareketlerin artması, Marksist yazarların milliyetçilik karşısında yumuşamasına neden olmuştur. Önceleri "milli" ve "milliyetçilik" sözcüklerine çok soğuk yaklaşanlar, milliyetçiliği ilkel bir duygu olarak nitelendirenler, bu süreç içinde milliyetçiliğe ilişkin teoriler geliştirmişlerdir. Türkiye'de sol akımlar içinde sosyalist devrimin kendi ulusal dinamikleri içinde ger-

---

[109] Ernest Gellner, **Encounters with Nationalism**, Blackwell Pub., New York, 1994, s.14.
[110] Kenan Somer, "Ulusal Sorun ve Marksizm", **Marksizm ve Gelecek Dergisi**, S.:5, Bahar-1995, s .57.
[111] Jaffrelot, a.g.m., s.55.

çekleştirileceğine inanan ve tam bağımsızlıktan yan olan aydınlar "Ulusal Sosyalizm", "Milli Demokratik Devrim" (MDD) adı altında yeni teorik ve örgütsel yapılanmalar içine girmişlerdir.

Daha yakın zamanda ise, ulusal nitelikteki olguları yeterince önemsememenin doğurduğu hatayı fark eden bazı Marksist yazarlar, milliyetçiliğin teorisini yapmaya girişmişlerdir. Tom Nairn'in global bir çerçeveye oturttuğu milliyetçilik teorisi, dünya ekonomisi kavramından (Balibar ve Walerstein) etkilenmiştir. Bu teoride milliyetçilik sadece egemen devletlerin kendi uyrukları arasındaki dayanışmayı sağlamlaştırmaya veya onlar üzerindeki kontrolünü artırmaya yönelik ideolojik bir eylem olarak görülür. Bu yaklaşıma göre ulus, hiyerarşik bir dünya düzeni içinde kurulu devletlerin stratejik bir ürünüdür.[112] Yayınlandığında büyük ses getiren "The Break-up of Britain'in" yazarı Tom Nairn, milliyetçilik teorisinin, Marksizm'in büyük tarihsel başarısızlığını temsil ettiğini söylemekten çekinmemiştir. Yine Anderson bu itirafa rağmen milliyetçiliğin Marksist teori için rahatsızlık veren bir "anomali" olduğunu ve bu yüzden hesaba katılmaktan çok "hasır altı" edildiğini söylemenin daha doğru olacağını ifade etmektedir.[113]

Diğer yandan Marksistlerin ulusların kendi kaderlerini tayin olayına da sıcak yaklaştıkları görülmektedir. Bu nedenle çeşitli ülkelerdeki ulusal bağımsızlık hareketleri Marksistler tarafından desteklenmiş ve bu hareketlerin emperyalizme karşı mücadele olduğu savunulmuştur. Marksistlere göre, ulusun kendi kaderini tayini "proletaryanın yüksek çıkarlarına" bağlıdır. Lenin'e göre proletaryanın tarihsel görevi ise, burjuva devlet aygıtını yıkmak, ortadan kaldırmaktır.[114] Kaynağı ne olursa olsun "burjuva devlet aygıtına" yönelik eylemler genellikle Marksistler tarafından kabul görmüştür. Örneğin Türk Bağımsızlık Savaşı sürecinde Sovyetler Birliği, Türk milliyetçi güçlerine yardımda bulunmuş ve uluslararası alanda da Ankara Hükümetini desteklemiştir. Bu duruma rağmen Sovyetler Birliği, kendi içindeki milliyetçi hareketlere katı davranmış ve Sovyetler Birliği içindeki ulusların kendi kaderlerini

---

[112] Jaffrelot, a.g.m., s.55-56.
[113] Anderson, a.g.e., s.19.
[114] Santamaria, a.g.m., s.26.

tayin hakkını tanımamıştır. Sovyet Komünist Partisi'nin yoğun propagandif eylemine karşı, bu ülkedeki homojenleştirme ve yeni bir Sovyet kimliği yaratma politikası tam anlamıyla başarıya ulaşamamıştır. Bununla beraber İkinci Dünya Savaşından itibaren başarıya ulaşmış tüm sosyalist devrimler kendilerini ulusal terimlerle -Çin Halk Cumhuriyeti, Sosyalist Vietnam gibi- tanımladıkları ve bu yolla, devrim öncesi geçmişten devralınan bölgesel ve toplumsal mekâna kök salmış oldukları gerçeğinin altını çizmektedirler. SSCB'nin ise tam tersine, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı gibi adında ulusal terimine yer vermeyen nadir devletlerden bir olması, ona yirmi birinci yüzyılın enter nasyonalist düzeninin bir öncüsü olmasının yanında, on dokuzuncu yüzyılın ulus öncesi hanedanlık devletlerinin bir mirasçısı olma ayrıcalığını da kazandırmaktadır. Eric Hobsbawm Marksist hareket ve devletlerin yalnızca biçimleri bakımından ulusal olmakla kalmadıklarını, özlerinde öyle olduklarını, yani milliyetçi olduklarını ve eğilimin sürmeyeceğini düşündürecek hiçbir işaretin de bulunmadığını söylemektedir. [115] Her ne kadar Marksistlerin bir bölümü milliyetçilik ve onu çağrıştıran kavramlara soğuk yaklaşsalar da, milliyetçiliğin yükselen gücü, bu konu üzerinde onların yeniden düşünmesine neden olmuştur. Toplumsal hareketlerin ulusal bir nitelik almasını, emperyalizm karşıtlığı olarak yorumlayanların, özellikle etnik ve irredentist olmayan bir milliyetçilik anlayışına olumlu yaklaştıkları söylenebilir.

III. ULUSLAR VE MİLLİYETÇİLİKLER

Diğer siyasal ideolojilerde olduğu gibi milliyetçi ideolojinin, bütün taraftarları tarafından tanınan ve milliyetçiliğin bir anlamda "kutsal kitapları" sayılabilecek eserlerini yazmış olan "peygamberleri" yoktur. Yani Marksizm'de olduğu gibi milliyetçilerin bir Kapital'i ve bir Marks'ı bulunmamaktadır. Ancak yine de her ulusun sahip olduğu milliyetçi harekette milliyetçiliğin düşünsel arka plânını oluşturan ve milliyetçi harekete yön veren düşünce adamları yer almıştır. Özellikle Alman, Fransız, İngiliz düşünürler, milliyetçi düşüncenin temel kavramlarının oluşmasında ve genişleme-

---

[115] Hobsbawm, a.g.e., s.16.

sinde önemli rol oynamışlardır.

Alman Johann Gottfried Herden ve İtalyan Guiseppe Mazzini belki milliyetçiliğin ilham edici fikir babaları olarak en başta görülenlerdir. Onların fikirleri ve talepleri üzerine kurulmuş olan uluslar ve ulusal hareketler, on dokuzuncu yüzyılda bütün Avrupa'yı kuşatmıştır. İtalyan düşünür Mazzini de, milliyetçi düşünceye katkıda bulunmuştur ancak Mazzini'nin retoriğinde ulus problemi kendini zamana göre tanımlamakta ve daha çok İtalya'nın durumu ile ilgili olarak sınırlanmaktadır. Bu nedenle başka bölgelerdeki milliyetçi hareketlerde Mazzini'nin etkisi pek görülmemiştir.[116] Öte yandan Fichte, Treitschke, Bernhardi ile Maurras, Barrés ve Cramb kendi ulusları içinde milliyetçi ideolojinin bayraktarlığını ve fikir babalığını yapmışlardır.

Dünya tarihinde görülen ilk milliyetçi hareket aydınlanma karşıtlığı çok açık olan, kendi kültürü ve ulusal kimliğini yücelten Alman milliyetçiliği olmuştur. Alman milliyetçiliği biraz da siyasal liberalizmin ekonomik sonuçlarından çıkılarak anti-liberal bir tutum almıştır. Kendisinden önceki siyasal akımlardan asıl farkı, Almanlığı bir değer olarak benimsemesi ve ulusu tarihin ayrıcalıklı öznesi olarak kabul etmesidir. Alman milliyetçi hareketi dünya ideolojik alanı üzerinde çok büyük etkide bulunmuş, bu aşamadan sonra liberalizmin kalesi olan toplum ve devletlerde dahi kendi kimliklerini aramak, kültürlerini biricik (unique) ilan etmek ve devletlerini de milliyetçilik temelinde meşrulaştırma talepleri ortaya çıkmıştır.[117] Alman milliyetçiliğinin etkileri ulus anlayışını değiştirip daha etnik bir anlama doğru götürmüş ve milliyetçi ideoloji yeni kurulmakta olan devletlerde kendilerini meşrulaştırmanın birincil aracı haline gelmiştir.

Yirminci yüzyılın sonuna gelindiğinde, Almanya'nın hem doğu hem batıdaki komşularıyla tarihsel sorunları olması ve bu ülkelerde yaşayan Alman halkının varlığı bir Alman milliyetçiliği hareke-

---

[116] Guiseppe Mazzini, **The Duties of Man**, Everyman's Publishing, New York, 1966, s.56.
[117] Çağlar Keyder, Türk Milliyetçiliğine Bakmaya Başlarken,**Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı:62,1993, s.8.

tinin ortaya çıkmasına çok uygun bir zemin hazırlamıştır. Alman ulusunun yetiştirdiği düşünürler, Hegel'den Ströcker'e dek Alman ruhunun yüceltilmesi, hatta bir bakıma tanrılaştırılması inancını geliştirmeye yönelik eserler vermişlerdir. Alman ulusal birliğinin gerçekleştirilmesi ve bu birliğin büyüyerek tüm Alman ulusunu içine alan bir imparatorluk haline gelmesi Almanlar için ulusal bir amaç haline gelmiştir. İmparatorluk düşüncesini yaymaya çalışan düşünürler, tarihsel süreç boyunca Alman ırkının hep haksızlığa uğradığı ve layık olduğu yeri bir türlü bulamadığı düşüncesini savunmuşlar ve tarihin kendilerine vereceği fırsatı Alman ulusunun çok iyi değerlendirmesi gerektiği inancını tüm Almanlara benimsetmeye çalışmışlardır.

Alman milliyetçiliği ve milliyet anlayışında ilgi çeken yön, Alman milliyetini devletin oluşturmadığı, önce ulusun, sonrada devletin ortaya çıktığı olgusudur. Burada ulus olgusu soya bağlı olan kültürel bir birlik olarak ortaya çıkmıştır.[118] Alman milliyetçiliğinin etnik ve soya dayalı yapısı bu ülkenin vatandaşlık hukukuna da büyük ölçüde yansımıştır. Diğer ülkelerden çok daha fazla etnik unsurlar içeren yurttaşlık anlayışı vatandaşlığın doğuştan kazanımına dayalıdır. Alman milliyetçiliğinin sahip olduğu bu yapı, Nazizmin kitleler tarafından benimsenmesini kolaylaştırmış ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudilerin yaşadığı insanlık tarihinin en acı olaylarına da kaynaklık etmiştir. Bu milliyetçi anlayışın oluşumunda elbette tarihsel sürecin ve özellikle Alman aydınlarının büyük etkisi olduğu söylenebilir.

On dokuzuncu yüzyıl başlarında milliyetçilik kavramının teorileşmesi sürecinde Alman ve Fransız düşünürler kavramın niteliği hakkında görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Fransız yazarlar Ernest Renan, Denis Fustel de Coulanges, Johann Herder ve Johann Fichte'nin yaklaşımını benimseyen Alman düşünürler karşı karşıya gelmişlerdir. 1789'un değerlerinden yola çıkan Fransız yazarlar ulusu, bireysel bağlılıkların kabul edilmesinden hareket eden evrensel bir oluşum olarak tanımlarken, Alman düşünürler ulusun ortak bir dil, hatta etnik bir gruba doğrudan ait olmaya dayalı bir

---

[118] Santamaria, a.g.m., s.46.

cemaat (gemeinschaft anlamında) olduğunu vurgulamışlardır.[119] Alman düşünürlerin bu yaklaşımı milliyetçiliğin ve ulusun tanımlanmasında bir Alman ekolünün oluşmasını sağlamış bu ekol, daha çok etnisiteye, kolektif değerlere önem veren, ırkçılık ve irredentizme açık soy milliyetçilik anlayışının ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır.

Johann Gotlieb Fichte (1762-1814) Alman milliyetçiliğinin doğuşunda önemli yeri olan bir düşünürdür. Fichte, Fransızların devrim adına Almanya'yı ele geçirişlerini, Alman ordusunun ezilişini, Tilsitt Barışını yaşamış ve Almanların uğradığı bu yenilgiden derinden etkilenmiştir. Fichte, verdiği konferanslarda Alman halkını saldırgana karşı koymaya çağırmış, kendisi de Napolyon ordularına karşı savaşa bizzat katılmış ve daha sonra Berlin Üniversitesi'nde profesör ve Rektör olarak görev yapmıştır.

Fichte 1807'de mağlup Prusya'yı Napolyon ordularına karşı savaşmaya çağırmak için yazdığı "Alman Ulusuna Söylev"de, Alman ırkına ait olmaya dayalı metafizik, dilsel, hatta yabancı düşmanı bir milliyetçiliğe gönderme yapmıştır. Daha sonra Heinrich Von Treitschke, (1834-1896) Alman ırkının yaşam alanını gerekçelendiren ve pan-Germanizmin habercisi olan devlete bağlı, dogmatik ve popüler bir milliyetçilik tanımına doğru yönelmiştir.[120] Kant'ın öğretisini devam ettiren ve onun düşüncelerini kendine ait değişiklerle yorumlayan Fichte, kendi doktrininin Kant'ın sistemindeki güçlükleri ortadan kaldırdığı iddiasında bulunmuştur. Gerçekten de kendi öğretilerinin "doğru anlaşılmış Kant doktrini" olduğunu öne sürmüştür.[121]

Fichte'ye göre özgürlük özgür düşünce demektir. Özgür düşünceyi sağlayan da bilimdir. Özgürlük, anarşi ile olamaz, çünkü bilim denge ve tutarlılıktır, kurallara bağlılıktır, sağduyudur, akıldır. Özgürlüğü de kurallara bağlayacak, iç dengesini sağlayacak tutarlı hale getirecek olan hukuktur. Tek kişinin hukuku olmaz, bu

---

[119] Jaffrelot, a.g.m., s.54.
[120] Santamaria, a.g.m., s.45.
[121] Elie Kedourie, **Avrupa'da Milliyetçilik,** Çev:M. Haluk Timurtaş, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1971, s.26.

bağlamda hukukun var olabilmesi için devletin, güçlü bir devletin varlığı gereklidir. Toplumun amacına ulaşabilmesi için özgürlüğün hukuk, yani devlet tarafından düzenlenmesi gereklidir.[122] Burada Fichte'nin, özgürlüğün kullanımında düzen sağlanması koşulu görülmektedir. Fichte'nin özgürlüğü düzenli özgürlüktür. Bunun gerçekleşmemesi özgürlüğü bilimin dışına itecektir. Fichte'nin görüşlerinde Hegel'de olduğu gibi devletçi bir anlayışın izleri görülmektedir.

Alman tarihçisi ve filozofu olan Heinrich von Treitschke (1834-1896), hem kendi milliyetçi ve emperyalist düşünceleri, hem de bu yöndeki düşünürlere örnek olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Treitschke, Hegelci geleneğin etkisi altında, devleti, ancak özellikle ulus-devleti putlaştırmıştır. Bu nedenle kendisi, imparatorluk Almanya'sının ırkçılarının ve Yahudi düşmanlarının en aşırılarından biri olmuştur. Treitschke'nin kuramında ulus ve devlet kavramları sık sık birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Devleti insan türü kadar eski bir kavram olarak görmüş, ancak, bir çağdaş devletin ulusallık temeline sahip olmadan var olabileceğini mümkün görmemiştir. Dünya devleti düşüncesini alayla karşılamış, her insanın kendisini insanlığın ortak bir üyesi gibi görmek yerine, bir Alman, bir Fransız, bir İngiliz olarak gördüğünü söylemiştir. Ulusların, ancak savaşın sürekliliği ve kaçınılmazlığı demek olan "Darwinci yaşam kavgasıyla" karşılaştırılabilecek yoğunlukta bir rekabetle gelişip serpilebileceklerini ileri sürmüştür. Düşünür, savaş olgusuna önem vermiş, savaşı sürekli yüceltmiş, kılıçla fethin uygarlığın "barbarlığa ve akılsızlığa" üste gelebilmesinin başlıca yolu olarak görmüştür.[123]

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ve savaş sırasında, bağnaz Alman milliyetçi düşünürlerinin en tanınmışı, Friedrich Von Bernhardi'dir. Bernhardi'nin kavgacı militarizmi, İngiltere'de ve Birleşik Devletler'de, Alman düşüncesini olduğu gibi yansıtan bir düşünce olarak görülmüş ve bu Alman saldırganlığının bir kanıtı olarak kabul edilmiştir. Bernhardi'nin siyasal kuramı temelde

---

[122] Sarıca, a.g.e., s.121.
[123] Burns, a.g.e., s.444-445.

Treitschke'nin kuramının yankısı olarak değerlendirilebilir. Ancak Bernhardi, Treitschke'nin kuramını daha ileri götürmüş, savaşı ulusal politikanın aracı olarak savunmada Treitschke'yi çok aşmıştır. Bernhardi, Almanya'nın düşman ülkeler tarafından sarıldığına ve kuşatıldığına inanmıştır. Bu düşmanlığın nedeni, bir kıtanın orasında bulunmak gibi coğrafi bir konuma sahip olmasıdır. Ancak aynı zamanda Almanya'nın kendi haklarını savunmada gösterdiği kararlı tavrın bu düşmanlığın oluşmasında önemli payı olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle Almanların sürekli savaşa hazırlıklı olmasını istemiş, Alman halkını da gereğinden fazla barış aşkıyla dolu olduğu için eleştirmiştir. O'na göre, Alman halkı bu tutumunu değiştirmeli ve savaşı bir bela saymak yerine, "gerçek uygar bir ulusu gücünün ve canlılığının en yüksek noktasına ulaştıracak bir araç ve kültürünün ayrılmaz bir öğesi" olarak benimsemelidir.[124]

Alman düşüncesinde çok önemli yeri olan ve birçok düşünürün görüşlerinden etkilendiği Hegel, devletin içeriğini tanımlarken, "ulusal ruh" kavramını ortaya atmıştır. Ulusal ruh, din, hukuk, bilim, sanat, sanayi gibi çeşitli özel alanlara ayrılmaktadır. Ulusal ruhun bu alanları içten içe birbirlerine bağlıdır. Bir ulusun tarihi ise, "idenin" ulusal ruhun çeşitli alanlarında gerçekleşmesinin tarihidir. Devlet ancak ulusal ruhla doygun olursa bir devlet niteliğini kazanabilir. Devletsiz ulus ise, henüz bir biçim kazanmamış, nesnelleşmemiş bir varlıktır. Hegel dini, bir ulusun varlık, Tanrı ve kendisi hakkındaki tasarılarının bir ifadesi olarak tanımlamıştır. Bir ulusun dininin niteliği, devletin biçimini de belirlemektedir. Devlet dine dayanmakta, devletin biçimini de din belirlemektedir.[125]

Hegel'e göre, "doğru ve gerçek" anayasa, güçler arasında beraberliği kurabilmiş olan anayasadır. Böyle bir anayasa modern çağın bir ürünü olan meşruti hükümdarlıkta gerçekleşebilir" ve devletin yönetim biçimi olarak meşruti krallıklar benimsenmelidir. Felsefede diyalektik metodu uygulayan bir düşünür olan He-

---

[124] Burns , a.g.e, s.451-452.
[125] Sarıca, a.g.e., s.124.

gel, bir yanıyla milliyetçi, diğer yanıyla tutucu bir düşünür olarak tanımlanabilir. 1870 yılında Fransa'yı yenen Prusya'nın Bismark'ın gayretiyle, Alman birliğini sağlamasından sonra Fichte, List ve Hegel'in mesajlarına, emperyalizmin bir türü olan pan-Germanizm eklenmiştir. Bu akımın kurucusu Von Treitschke'nin (1834-1896) yazılarında, Fransız Comte de Gobineau'nun (1816-1882) "İnsan Irklarının Eşitsizliği Hakkında Deneme" adlı eserinin etkileri açıkça görülmektedir.[126]

Fransa ise, milliyetçilik tarihinde gerek yetiştirdiği düşün adamları ve gerekse yaşadığı tarihsel süreç bakımından önemli bir ülke konumundadır. Modern ulus ve yurttaşlık kavramları Fransız geleneğine çok şey borçludur. On dokuzuncu yüzyılda ulus ve milliyetçilik üzerinde Fransız aydınları değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Ulus ve milliyetçilik fikri de on dokuzuncu yüzyıla geldiğinde Fransa'da ayrımlaşmaya uğramış, Julse Michelet tarafından tanımlanan ve 1871 Komünü'nün örneklediği halkçı milliyetçilik, diğer yanda bölgeci (Maurice Barres) ve elitist-muhafazakâr (Charles Maurras) eğilimler taşıyan, korumacı, yabancı düşmanı ve anti-parlamenter milliyetçilik ortaya çıkmıştır. [127] Fransız kimliğini, Fransız Devrimi ve ondan daha gerilere giden Fransız devlet kurma süreçleri oluşturmamış, İngiltere ve daha sonra neredeyse bütün Avrupa ile girdiği savaşlar, sonunda Napolyon militarizmi ulus kurma sürecine katalizör etkisi yapmıştır. Bu etkiyi pekiştiren en büyük etken ise Maurras, Barrés gibi organik milliyetçi ideolog ve entelektüellerin düşünceleri olmuştur.

Maurice Barrés, Fransız milliyetçiliğinin önde gelen isimlerindendir. Roman yazarı ve politikacı olan Barrés'e göre insan, vatan toprağına ancak gelenekleriyle kök salabilir ve yalnızlıktan kurtulur. Sol fikirlerin insanı köksüzleştirdiğini, milliyetçiliğin insanı ölümsüzleştirdiğini ifade etmektedir. Milliyetçilik akılcı yoldan yapılan bir seçme değildir. Barrés, aklı benlikte kalan küçük bir parça olarak adlandırır ve onu küçümsemektedir. Diğer yandan

---

[126] Sarıca, a.g.e., s.125-126.
[127] Santamaria, a.g.m., s.40.

Barrés sosyal adalet üzerinde önemle durmakta, bu amaçla en kalabalık ve yoksul sınıfın ekonomik durumunu düzeltmek için değişik projeler üzerinde düşünmektedir. Barrés, yoksul toplum kesimlerinin sorunlarına eğilmekte ancak enternasyonalci sosyalizmin de karşısında ve aynı zamanda bir anti-semit, Yahudi düşmanı görüşler ileri sürmektedir.[128]

Barrés önceleri, nihilizme varacak kadar aşırı bir bireyciliğin savunusunu yapmıştır. Ama çok geçmeden, zamanının gerici baskılarının da etkisiyle "kolektif egotizm" dediği düşünceyi benimsemiştir. Kolektif egotizm sözüyle, insanın doğasının hem geçmişteki hem içinde yaşadığı çağdaki toplumsal çevresiyle ve ırksal kalıtımıyla belirlendiğini anlatmak istemiştir. Barrés'in felsefesinde garip bir biçimde, ölümün, mezarlıkların ve şehitliğin büyük bir yer tuttuğu görülmektedir. Ülkeleri adına ölen insanların bundan "büyüleyici bir haz" duyduklarını belirtmiştir." "Oluşumunun bilincine eren bir Fransız'ın" atalarının yukarıdan kendisine korkunç bir öfke" ile baktıklarının farkında olacağını söylemiştir. Barrés ulusu, "insanların üzerinde ortak anıları, ortak alışkanlıkları, kalıtsal bir idealleri olan bir ülke" olarak tanımlamış; ulusun, "eski bir mezarlığa birlikte sahip olmak ve bu bölünmez mirasın değerlerinin geçerliliğini sürdürme iradesi" olduğunu ifade etmiştir.[129]

Fransız milliyetçiliğinin önde gelen isimlerinden birisi de Charles Maurras'tır (1868-1952). Maurras, "Monarşi Üzerine Anket" adlı eserinde bölgeciliği ve ademi merkeziyetçiliği savunmuş, cumhuriyetçiliğe ise karşı çıkmıştır. Otoriter, parlamenter olmayan bir cumhuriyetçiliğe cephe almıştır. Bu dönemde Barrés'in duygusal milliyetçiliğine karşı, pozitivist milliyetçi akım ortaya çıkmıştır. Maurras, siyasette bilimselliğin, siyasetin biyoloji ve tarihe dayanmasıyla gerçekleşeceğini belirterek, ulusun sürekliliğini en iyi monarşinin sağlayabileceğini, monarkın kişisel çıkarları ile ulusun çıkarları arasında bir ayrılmazlık ve bütünlük olduğunu, bu nedenle kralın yanılması halinde bu yanılgıyı kendi çıkarı için

---

[128] Sarıca, a.g.e., s.126-127.
[129] Burns, a.g.e., s.455-456.

düzeltmek zorunda kalacağını ifade etmiştir. Maurras, milliyetçilere; dışta Alman ve İngilizlere, içte de Yahudilere, Protestanlara yabancılara, masonlara ve Hıristiyan demokratlara karşı ülkeyi koruma görevini yükleyerek, sürekli bir düzenin sağlanması gerektiğini, bunun için de veraset yoluyla geçen bir aristokrasinin de kurulmasının kaçınılmaz olduğunu savunmuştur. Otoriteden ve gelenekçi bir düzenden yana ve anti-liberal gözüken Maurras, devletin ekonomik ilişkilere fazla karışmaması gerektiğini belirtirken devletin dış ilişkileri milliyetçi bir açıdan ele alması gerektiğini söylemiştir. [130]

Maurras'ın milliyetçiliği daha çok bireyi hor görme temelleri üzerine oturmuştur. Kişinin kendi başına bir amaç, kendisine elinden alınamayacak haklar verilmiş bir varlık olduğunu reddetmiştir. Maurras'a göre, birey ancak ulusun ve devletin yazgısını yerine getirebilmek için bir araç olarak vardır. Devlet kendisine ait bir yaşamı ve amacı olan yüce ve soylu bir organizmadır .[131] Maurras devletin otoritesinin sınırsız olması gerektiğine inanmıştır. Bu nedenle devletin yönetim biçiminin mutlaka monarşi olması gerektiği ve monarşi dışında hiçbir şeyin ulusu tehlikelere karşı koruyamayacağı görüşünü savunmuştur. Maurras, Fransa'nın kurtuluşu için cumhuriyetin yıkılıp yerine krallığın kurulması fikrini savunmaktan çekinmemiş, bunu gerçekleştirmek için de şiddet kullanımının dahi meşru olacağını belirtmiş ve "Fransa otoriteyi ve zor kullananı sever" sözüyle otoriter bir yönetim tarzını özlediğini ifade etmiştir.[132]

İngiltere'de ise, yirminci yüzyılın başlarında sömürgelerin kaybedilme sürecine girmesi ve "üzerinde güneş batmayan ülke" sıfatının tehlikede olması, İngiliz milliyetçi düşünürlerinin imparatorluğun küçülmesine karşı neler yapılması gerektiği yönünde düşünce üretmeye yöneltmiştir. İngiliz edebiyatının yetiştirdiği birçok ünlü yazar eserlerinde milliyetçi temaları işlemiş ve imparatorluğun bu niteliğine sahip çıkmışlardır. Örneğin bunlardan Rudyard Kipling, "İngiltere'nin çam ağacından hurma ağacına

---

[130] Sarıca, a.g.e.,s.127-128.
[131] Burns, a.g.e, s.457.
[132] Burns, a.g.e., s.457-458.

kadar olan egemenliğinin" Tanrı'nın bir lütfu" olduğunu söylemiştir.

İngiliz milliyetçiliğinin önde gelen isimlerinden John Adam Cramb, İngiliz ulusu düşüncesine neredeyse dinsel bir biçimde bağlanan bir düşünürdür. Cramb, ulus kavramını "Tanrı" kavramı ile bir saymış, savaş alanlarında ölen İngiliz askerlerine "gizemli, ölümsüz, ileriye doğru atılan güce (ulus), Tanrı de yazgı de ama İngiltere'nin adını ver. Çünkü o İngiltere'dir" şeklinde seslenmiştir. Cramb için, uluslar arasındaki normal ve doğal ilişki çatışmadır. Barış yalnızca savaş alanında zamanın yaptığı bir silah bırakımıdır. Cramb'a göre, İngiliz-Alman savaşı kadar kaçınılmaz bir gelecek yoktur. Bir İngiliz-Alman savaşı bir trajedi, ancak yüce bir trajedi olacaktır; çünkü her iki halkın damarlarında aynı kahramanlık kanı dolaşmaktadır. [133]

Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçi düşünceler kadar teorik temeli olmasa da Amerika Birleşik Devletleri'nde de bu yönde milliyetçi düşünceler üretilmiştir. Yirminci yüzyılda saldırgan milliyetçiliğin temsilcileri olmaları yanında bir asker ve bir politikacı olarak Alfred Mahan ve Theodore Roosevelt ilginç teorileriyle bunların başında gelmektedir. Mahan uluslararası politika ve jeostrateji alanında ünlü teoriler ortaya koyan bir askeri stratejist olarak Amerika'nın ulusal politikasını etkilemiştir.

Mahan'ın milliyetçi kuramı, laissez fairre bireyciliği ile Püriten ahlakçılığından alınmış düşüncelerin bir karışımı olarak ortaya çıkmıştır. Ulusları, varlıklarını sürdürebilmek ve güçlü olabilmek yolunda birbirleriyle yarışmacı bir kavgaya tutuşmuş egemen birimler olarak görmüştür. Bu kavganın devam etmesinin uluslararası topluluğun sağlıklı olmasını sağladığını savunmuş, milliyetçiliği sosyalizme karşı bir panzehir olarak nitelendirmiştir. Amerika'nın güçlü ve büyük bir ülke olma ve uluslararası olaylara olumlu etkide bulunma görevi olduğunu ileri sürmüştür.

Theodore Roosevelt, Mahan'ın düşüncelerinin sadık bir izleyi-

---

[133] Burns, a.g.e., s.152.

cisi ve uygulayıcısı olarak görülen bir Amerikan milliyetçisi olarak, ülkesinin dış politika stratejisinin oluşması ve uygulanmasında önemli roller üstlenmiş bir devlet adamıdır. Roosevelt için, bir kişinin kendisini ulusunun dayanışmasına adaması, insan varlığının en yüksek amacıdır. Bu durum tek Tanrı'ya tapınmak kadar kutsal ve özveri isteyen bir amaçtır. Roosevelt, "öteki ulusları kendininki kadar seven, öteki kadınları kendi eşi kadar seven kişiyle aynı anlamdadır"[134] diyerek ulusa bağlılığı aşırı bir şekilde vurgulamış, Amerikan tarihinde hiçbir başkanın yaklaşmadığı kadar faşist düşünceye yaklaşmıştır. Amerikan milliyetçi kuramı Avrupa'nın aksine daha çok pratik-stratejik amaçlar ve ABD'nin ulusal çıkarlarını korumaya yönelik hedefler üzerinde kurulmuştur.

IV. KÜRESELLEŞME VE ULUS DEVLET

Uluslararası siyasal yapının değişimi; iki kutuplu klasik denge sisteminin çökmesi, iletişim alanında yaşanan gelişmeler, yeni bir kavram olan küreselleşmeyi gündeme getirmiştir. Bu yeni düzende çok kutuplu güç ilişkilerinin birbiri içine geçtiği istikrarsız bir siyasal yapı, dünya siyasal sitemine egemen olmuştur. Yirminci yüzyılın sonunda, bölgesel çatışmaların hızlandığı, etnik ve dinsel kaynaklı savaşların dünya barışını tehdit ettiği bir dönem yaşanmıştır. Küreselleşme sürecinde milliyetçiliğin etkisi ve geleceğine yönelik sorular, bu gelişmeler doğrultusunda ortaya atılmıştır.

Küreselleşme kavramına ilişkin değişik tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlardan birine göre küreselleşme ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerin ulusal sınırlar dışına taşarak dünya geneline yayılmasıdır. Bu bakış açısına göre küreselleşme, ülkeler arasında fiziksel ve ekonomik egemenliklerin törpülenmesi anlamını taşır. Küreselleşme, farklı toplumsal kültürlerin ve inançların daha yakından tanınması, ülkeler arasındaki her türlü ilişkinin yaygınlaşması ve yoğunlaşması, ideolojik ayrımlara dayalı kutupların ortadan kalkması sonucunu doğuran kaçınılmaz bir süreç-

---

[134] Burns, a.g.e., s.449.

tir.[135]Toplumların sahip olduğu bugünkü toplumsal yapıların temel siyasal örgütlenme biçimi olan ulus-devlet, genel olarak kolektif bir kimlik duygusuna sahip, ortak bir tarihi paylaşan, aynı dili konuşan, benzer geleneklere sahip, topluma yönelik aynı fayda ve endişelerle birbirlerine bağlanmış insanlardan meydana gelen uluslararası bir siyasal oluşum olarak tanımlanabilir.[136] Ulus-Devletler içerisinde yaşayan halkın aynı etnik temele dayandığı varsayımına bağlı olarak yapılan bu tanımın, günümüzün çok uluslu, birden çok etnik topluluğu barındıran devletler için geçerli olmadığını söylemek mümkündür.

Küreselleşme kavramına yüklenen olumlu anlamlar yanında, küreselleşmenin soğuk savaş sonrası kapitalist dünyanın kazandığı ideolojik savaşı ekonomik alanda da gerçekleştirmek ve bu üstünlüğü tüm dünyaya hâkim kılmak için uluslararası sermaye tarafından başlatılan bir süreç olduğuna yönelik tanımlamalar da özellikle Marksist yazarlar tarafından kullanılmaktadır. [137] Küreselleşme kavramına yönelik yapılan tanımlama ve değerlendirmeler, bu tanımlamayı yapanların ideolojilerine göre olumlu veya olumsuz olabilmekte ancak küreselleşmenin ortaya koyduğu bu değişim süreci her iki bakış açısı tarafından da kabul görmektedir. Bu bağlamda küreselleşmenin uluslararası siyasal yapının değişimiyle yakından ilgili olduğu görülmekte, değişim sürecinin altında da yirminci yüzyılın son çeyreğinde yaşanan ideolojik değişim olgusunun yattığı görülmektedir.

Yeni dünya düzeni adı altında öngörülen uluslararası siyasal yapı, ülkeler arasında savaşların en aza indirildiği, uluslararası ilişkilere eşitlik ve barışın hâkim olduğu ve anlaşmazlıkların görüşmeler yoluyla çözümlendiği bir ortamı amaçladığı ifade edilmektedir. İdeolojik bağlamda ise, demokrasi ve insan hakları ilkelerinin ülkelerin iç siyasal yapılarında egemen olması, uluslararası

---

[135] Yusuf Erbay, "Kavram Olarak Küreselleşme", **Milli Kültürler ve Küreselleşme**, (Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları VI. İlmi Kongresi'ne Sunulan Bildiriler), Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1997, s.148.

[136] Ahmet İçduygu, "'Çok Kültürlülük': 'Türkiye Vatandaşlığı' Kavramı İçin Toplumsal Bir Zemin", **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı:33, Mart-Nisan 1995, s.118.

[137] Küreselleşme kavramına yönelik bu tip tanımlamalar için bkz. **Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme**, Edit.: Işık Kansu,İmge Yayınları, Ankara, 1997.

toplumun ülkelerin siyasal yapılarını bu doğrultuda geliştirmeleri yönünde tasarrufta bulunma hakkını anlatmaktadır. Bu nedenle denilebilir ki demokrasi ve insan hakları ideali küreselleşme sürecinde öne çıkan temel anlayışı oluşturmaktadır.

A. Uluslararası Yapıda Değişim

Küreselleşmeyle beraber ortaya çıkan ideolojik değişim sürecinde insan hakları ve demokrasi ideallerinin önem kazandığı görülmektedir. Ancak bu ideallerin birçok kez dünyanın gündeminde olduğu, insan hakları ve bireyin korunması anlayışının da uzun bir tarihsel geçmişe sahip olduğu söylenebilir. Bu anlayış, yani insanın sırf insan olma özelliğinden gelen birtakım haklara sahip olduğu ve devlet tarafından bunlara dokunulamayacağı düşüncesi on yedinci Yüzyılda ortaya çıkmış, "doğal hukuk" ve "toplumsal sözleşme" kuramlarıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra gelişen olaylar, doğal hukuk akımını desteklemiş, İngiltere'de "Haklar Dilekçesi", "Bill of Rights" ve "Habeas Corpus" kararı ile hakların tanınması yönünde önemli adımlar atılmıştır. 1789 ve 1793 Fransız İnsan Hakları Bildirgelerinde ilan edilen "baskıya direnme hakkı" daha doğrusu ödevi, Reform Hareketi sırasında görüldüğü gibi artık vicdan özgürlüğünün bir garantisi değil, iktidar tarafından hiçe sayılmasının karşısında bir garanti olmuştur.[138] Gerçekten de hak ve özgürlük kavramlarını felsefi birer kavram olmaktan çıkararak ilk kez yaşama geçiren Fransız Devrimi ve liberal ideolojidir. Hak ve özgürlük kavramları geniş ölçüde eşanlamlı olarak kullanılmış, hak, kişi özgürlüklerinin temeli ve güvencesi olarak anlaşılmıştır.[139] Ancak bu olumlu anlamının yanında eşzamanlı eğilimlerin iki yanlılığı nedeniyle, iktidar karşısında hak talebi eğilimi ve iktidar tarafından hakların örgütlenmesi, birbiriyle dengelenmesi gereken iki olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Aşırı uçlara götürüldüğünde, birincisi devrimlerin kaynağı ikincisi ise baskılara yol açabilecek tehlikeleri içinde barındırmaktadır.[140]

---

[138] Turgay Uzun, "Uluslararası Alanda İnsan Haklarının Gelişimi, İdealler, Gerçekler ve Türkiye", **Yeni Türkiye Dergisi,** Mayıs-Haziran 1998, ss.1231.

[139] Jack Donnely, **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları,** Çev.:,Mustafa Erdoğan-Levent Korkut, Yetkin Yayınlar, Ankara, 1995, s.19.

[140] Jacques Mourgeon, **İnsan Hakları**, Çev.:Ayşen Emekçi-Alev Türker, İletişim Yayınla-

Uluslararası güç ilişkilerini yeniden belirleyen İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte uluslararası ilişkilerin yeni bir boyut kazanması ve başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası örgütlerin kurulması ile hak ve özgürlükler, devletler üstü düzeyde gündeme gelmeye başlamıştır. 90'lı yıllara gelindiğinde ise uluslararası siyasal yapı radikal bir değişikliğe uğramış, iki kutuplu güç merkezlerine dayanan yapının yerini tek merkezli ve istikrarsız bir sisteme bırakması için dünya üzerinde bir dizi değişimin yaşanması gerekmiştir. Soğuk savaş döneminde her iki kutup ve onların yörüngesindeki ülkeler, birbirlerini denetleyerek bir güç dengesi oluşturmuşlardır. "Yılgı dengesi" de denilen bu sistem bir tarafın diğerini topyekûn yok edecek bir üstünlüğe sahip olmaması esasına dayandırılmıştır. Nükleer silahların sayısı ve etkilerine dayalı olan denge durumu, taraflardan birinin bu savaştan çekilmesi ile sona ermiştir. [141]Bu dönemle beraber, sömürge yönetimlerinden bağımsızlıklarını kazanmaya başlayan Üçüncü Dünya Ülkelerinin, ulusların eşitliği bağlamında yeni bir uluslararası yapı kurulmasına yönelik baskıları da artmıştır. Sonuç olarak savaş sonrası ortaya çıkan ve iki kutuplu sistemin çökmesiyle sonuçlanan gelişmeler başlıca iki unsuru öne çıkarmıştır. Bunlardan ilki artık ulusal sınırların devletlerin güvenliğini sağlama noktasında aşılamaz bir en gel olmadıklarının anlaşılmasıdır. Özellikle askeri teknolojinin gelişimi, olası savaşların teknolojiler arası savaşlar olacağı yönündeki görüşlerin güçlenmesini sağlamıştır. Bu durum ulus-devletlerin kurulması sonrasında yaşanan "sınır fetişizmi"nin ve "sınırların masumiyeti" ilkesinin sorgulanması sonucunu doğurmuştur. Sınırları koruma, ülke içinde ulusal birliği tesis etme ve ülke içinde düzeni sağlama amacıyla yapılan ihlaller, insan haklarının çiğnenmesi ve ülke içindeki farklı etnik unsurları baskı altına almaya yönelik politikalara göz yumma anlayışı zayıflamıştır. Ülkelerin içinde yaşanan bu tip uygulamaları, iç işlerine karışmama ilkesinin arkasına sığınarak gizleme politikalarının geçerliliğinin kalmadığı bir döneme girilmiştir.

Yeni oluşan dünya siyasal sisteminde ulus-devletin, eskiden

---

rı, İstanbul, 1991, s.71.

[141] Turgay Uzun, "Uluslararası Alanda...", s.1232.

olduğu gibi kutsal ve dokunulamaz niteliğinin zayıfladığı söylenebilir. Önceleri ülke içinde çok geniş olan ulus-devletin kendi egemenliğinden doğan tasarruf alanı daralmış, giderek uluslararası yapının denetim alanı içine girmiş ve "saydam" bir niteliğe bürünmüştür. Bugün dünyadaki tüm siyasal ve sosyal ünitelerin birbirleriyle ilişkili olmasından dolayı global bir sistemin varlığından söz edilebilir. Uzun süre çok küçük devletlerin dışında kendisini tümüyle izole ederek varlığını sürdüren bir devlet bulunmamaktadır. Bu nedenle global sistem içinde devletlerin birbirleriyle çeşitli derecelerde ilişkileri söz konusu olmaktadır.[142]

Ancak ulus-devletin yaşadığı bu değişim, elbette demokratikleşmeyle paralel olarak gelişmektedir. Hala otoriter veya totaliter yapısını koruma yönünde çaba harcayan devletlerde insan hakları ihlalleri, azınlıklara karşı yürütülen planlı asimilasyon politikaları devam etmektedir. Yani çok etnikli bir devlet içinde yaşayan halkların durumu, sahip olduğu haklar ve kendilerinin devlet karşısında aldıkları tavır, devletin sahip olduğu siyasal rejime bağlı olarak değişmektedir. Alain Touraine'nin dediği gibi, demokrasinin var olma koşulu yalnızca siyasal eşitlik, tüm yurttaşlara aynı hakların verilmesi değildir; demokrasi toplumsal eşitsizlikleri ahlaki haklar adına dengelemek üzere bir araçtır. Demokratik devlet, en savunmasız yurttaşlarına yasanın belirleyeceği sınırlar çerçevesinde, devletin kendisinin de içinde bulunduğu, eşitsizlik içeren bir düzene karşı gelme hakkını tanımalıdır. Böylece devlet kendi otoritesini sınırlar, ancak bunu toplumsal eşitsizlikleri sınırlamak adına yapar.[143] Ancak bu eşitsizliğe karşı çıkışın yolu ne olacaktır. Kendi kendini yönetmenin pratik gerçekliği var mıdır?

Bir grup insan için kendi kendini yönetmek, genellikle kendi adına egemenlik istemek anlamına gelir. Egemen devlet haline gelen grup, uluslararası hukukun öznesine, dolayısıyla tanınmış bir iktidara dönüşür. Devletin kendi sınırları içinde yaşayan etnik toplulukların hangileri "halk" kavramı içinde değerlendirilebilir?

---

[142] K.J. Holsti, **International Politics a Framework for Analysis**, Prentice-Hall Int. Inc, New Jersey,s.16

[143] Alain Touraine, **Demokrasi Nedir?** Çev.:Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s.38.

Hangi tip topluluklar kendi kendilerini yönetme iddiasında bulunabilirler?[144] Bu noktada devletin karşı karşıya olduğu bir ikilem ortaya çıkmaktadır. Devlet kendi sınırları içinde yaşayan etnik topluluklara, -demokratik devletin temel ilkelerinden olan- farklı olmalarından dolayı sahip oldukları hakları verecek midir? Bu hakların sınırı nedir? Nerede başlayıp nerede bitecektir? Ülke içinde yaşayan etnik azınlıkların sahip olduğu hakları, her etnik topluluğa kadar genişletilme eğiliminde olan kendi kaderini tayin ilkesini, kendi ulus-devletlerini kurma yönünde bir araç olarak kullanıp kullanmayacakları konusunda bir kontrol mekanizması kurmak mümkün müdür? Bu ve benzer sorulara verilecek cevaplar, yeni bir siyasal yapılanmaya doğru evrilen ulus-devletin varlığı ve devamlılığı konusunda ipucu verecektir.

Ulus-devletin demokratikleşmesinin, özellikle çok etnikli ülkelerde bir ikilemi de ortaya çıkardığı söylenebilir. Demokratik hakların genişletilmesi, etnik toplulukların temsil yeteneğinin artırılması ve özellikle kendi kaderini tayin hakkının bu tip topluluklara tanınması ulus-devletin karşısına bir parçalanma tehlikesini ortaya çıkarmaktadır. Bu doğrultuda ulus-devletin otoriter bir yönetime sahip olması elbette demokrasi prensipleriyle çelişecektir. Ancak devlete parçalanma tehlikesi karşısında gereken hareket alanını da kazandıracaktır. Bu noktada önemli olan ülkelerin toplumsal ve siyasal yapılarına uygun bir denge sisteminin oturtulmasıdır. Ulus-devlet içinde yaşayan halkın evrensel insan haklarından yararlandırılmaması düşünülemeyeceği gibi, devletin kendi içinden yeni ulus-devletler yaratılmasına seyirci kalması beklenemez. Kaldı ki böyle bir durum bir siyasal organizasyon olan devletin tanımıyla da çelişecektir.

Ulus-devletin geleceği büyük ölçüde demokrasi idealine bağlı görünmektedir. Demokratik hakların tanımı ve işlevselleştirilmesi, ulus-devletin demokratikleşmesini sağlayacaktır. Kavramsal olarak yaklaşıldığında ise, demokrasi ve ulus olguları arasındaki ilişkilerin karmaşık bir yapı gösterdiği görülmektedir. Halkların

---

[144] Monique Chemillier-Gendrau, "Uluslararası Hukuk, Devletler Hukuku, Halklar Hukuku, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Der.:Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.131-132.

kendi kaderlerini tayin hakkı, bugün uluslararası camia tarafından teorik de olsa kabul görmektedir. Bağımsız olma yani egemen devlet kurma hakkı demokrasinin temel koşullarından biri olarak görülmektedir. Bununla beraber, eski ya da yeni olsun tüm ulus-devletler demokratik değillerdir. [145] Her ne kadar ulus kavramının tanımlanmasında Fransa, İngiltere ve ABD örneklerinde olduğu gibi "özgür yurttaşlar topluluğu" gibi tanımlamalar da yapılmışsa da ulus, her şeyden önce belirli ortaklıklara sahip bir topluluğun diğer topluluklardan farklı özellikler göstermesi sonucu ortaya çıkar ve bu birliktelik genellikle bir dış tehdit karşısında perçinlenir. Yani topluluğun büyük bölümü için ortak payda, dıştan gelen saldırılara karşı ortaklaşa savunmanın söz konusu olduğu bir toprak parçasına atıfta bulunulmasıdır. Topluluk içindeki ayrışma ve çatışmalar ne kadar yoğun olsa da ulus özelliğini taşıyan bir topluluk, sahip olduğu toprak parçasını korumak için ortak bir savunma refleksi geliştirecek, iç çatışmalar ertelenecektir. Bu duruma örnek olarak Çin iç savaşı sırasında Japon işgaline karşı Çan-Kay Şek önderliğindeki milliyetçiler ve Mao Tse-Dung önderliğindeki komünistlerin, kendi ülkelerini savunma paydası altında birleşmeleri olayı gösterilebilir. Diğer yandan otoriter bir yönetim altında yaşayan halklar içindeki muhalif unsurların bir tehdit söz konusu olduğunda, yönetim karşıtlığını bir yana bırakıp ülkelerinin savunulması yönünde çaba harcadıkları birçok örnekte görülmüştür. Bu nedenle ulus niteliği kazanmada devletin demokratik bir yönetime sahip olmamasının belirleyici bir kriter olmadığı söylenebilir. Zaten ulus kavramının ortaya çıktığı tarihsel süreç göz önüne alındığında, bu sürecin demokrasinin oluşum süreciyle örtüşmediği görülecektir.

Günümüzde ulus-devletin birtakım fonksiyonlarını uluslararası kuruluşların devraldığı, sınırların ekonomik ve siyasal birlikler içinde erimeye başladığı bir dönem yaşanmaktadır. Kendi kaderini tayin hakkının genişletilerek işlevselleştirilmesi, ulus-devletin karşısına bir dağılma sendromunu çıkartmıştır. Günümüzün pozitif uluslararası hukuku bakımından, bir devletin "ülkesel bütünlü-

---

[145] Yves Lacoste, "Ulus ve Demokrasi Doğal Bir Çift mi ?", **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Der.:Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.49.

güne" veya "siyasal bağımsızlığına" karşı kuvvet kullanılması ya da "ulusal birliğinin kısmen ya da tamamen" bozulmasına yönelik eylemlerde bulunulması durumunda, devletin bu eylemlere karşı hareket alanı oldukça sınırlanmıştır. Örneğin 1993 yılında Viyana'da toplanan İnsan Haklarına İlişkin Dünya Konferansında kabul edilen iki belgeden biri olan Viyana Bildirgesinde her halkın kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğu tekrar edildikten sonra, "halkların kendi kaderlerini tayin haklarına ilişkin vazgeçilmez haklarını gerçekleştirmek için, BM Antlaşması uyarınca her "meşru" harekete başvurma haklarının tanındığı" beyan edilmiştir. [146] Bu bağlamda uluslararası hukuk açısından, dünyada yaşanan birçok örnekte görüldüğü gibi, ulus-devlete karşı azınlıkların gerçekleştirdiği hareketler çoğu zaman hak talebi biçiminde algılanmaktadır. Bu sürecin hızlanarak devam etmesi, dünyada yaşanan gelişmeler, birden çok etnik yapıdan oluşan devletlerin dağılarak daha "homojen" birimler haline gelmesi nedeniyle, uluslararası yapının daha küçük ancak çok sayıda devletlerden oluşan bir yapıya doğru evrildiği, dünyada devletlerin temel aktörler olma konumlarının zayıflayacağı ve onların yerini uluslararası şirketler, gruplar ve dinsel cemaatlerin alacağı yönünde ileriye dönük tahminlerde bulunulmaktadır.

Ulus-devletin geleceği siyasal, toplumsal ve yönetsel alanda birçok olguyu yakından ilgilendirmektedir. Özellikle Avrupa'da başlayan siyasal ve ekonomik entegrasyon süreci, ulus-devlet kavramında bir yumuşamayı beraberinde getirmiştir. Ancak yine de, ulus-devlet açısından bir krizden söz etmek için erken görünmektedir. Bununla beraber; gerek günümüzde, gerekse gelecekte bu sorunun ülkelerin siyasal karar alma sürecinde merkezi bir rol oynayacağını ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Gelecekte yurttaşların nasıl bir yönetim modeli altında yaşayacakları, bu yönetim modelinin ulusal, yerel, bölgesel ya da uluslar üstü bir model mi olacağını söylemek için zamanın erken olduğu söylenebilir. [147]

---

[146] Turgut Tarhanlı, "Kendi Kaderini Tayin Hakkı Ya Da 'Öteki'nin İradesi", **Türk Dış Politikasının Analizi,** Der.:Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s.508.
[147] Cahit Tutum, **Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma,** TESAV Yayınları, Ankara, 1994, s.21.

Ulus-devletin eski saflığını ve kutsallığını kaybetmesi olgusu başta Avrupa'daki gelişmelerle yakından ilişkilidir. Avrupa Birliği'nin bir siyasal ve ekonomik entegrasyon süreci olarak büyük gelişme kaydetmesi, bu birliğe üye olan ülkelerin iç siyasal yapılarında da belirgin değişmelere yol açmıştır. Avrupa Birliği hukukunun iç hukuk üzerinde yer alması, birliğin kendine ait ve bağımsız seçimlerle oluşmuş bir karar organına sahip olması, birlik üyesi ülkelerin sınırlarının nispeten geçirgen bir niteliğe bürünmesi ve son olarak bir devletin başta gelen egemenlik sembolü olan ulusal parasının yerine ortak bir paranın (Euro) ikame edilmesinin, Avrupa Konfederasyonuna doğru bir sürecin başladığı ve Avrupa'da ulus-devlet olgusunun yerine yeni bir olgunun, uluslar-üstülük olgusunun hakim kılınma sürecinin hızlandığı yönündeki düşüncelere haklılık kazandırmaktadır.

Dünyada yaşanan bu gelişmeler doğrultusunda, uluslar-üstülük ve buna bağlı olarak çok toplumluluk olguları öne çıkmaktadır. Çok toplumluluk ve uluslar-üstülük, ulus-devlet dışında devlet kurmanın yeni yöntemlerini bulmayı hedefleyen kurumsal mühendislik girişimleri olarak tanımlanabilir. Bu girişimler "ulus-devlet olma hayalini terk eden devletlere ve demokratik, özgürlükçü, çok uluslu devletlerde yaşamak üzere egemenlik arayışından vazgeçmeye hazır uluslara" ulaşmayı amaçlamaktadır. [148] Avrupa'da yaşanan süreç işte bu "egemenlik arayışından vazgeçme" olgusunun bir sonucu olarak görülebilir. Ancak yine de bu vazgeçme sürecinin sorunsuz ve "kendiliğinden" işleyen bir süreç olarak geliştiğini düşünmek de tarihsel gerçeklere aykırı olacaktır. Nitekim bu entegrasyon süreci, her ülkede aynı düzeyde işlememekte, bu sürece karşı tepki duyanlar da eylemlerinin gerekçelerini egemenliğin ortadan kaldırıldığı tehlikesine dayandırmaktadırlar.

B. Milliyetçilik ve Geleceği

Siyasal ve toplumsal boşluklar, ekonomik çöküş devreleri ve

---

[148] Jean Leca, "Neden Söz Ediyoruz?", **Uluslar ve Milliyetçilikler,** Der.:Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.18.

büyük çalkantılar, toplumda bireyler ve gruplar için milliyetçi ideolojiyi karşı konulmaz bir çekim alanı haline getirmiştir. İnsanların tehditle karşılaşmaları ve kriz dönemlerinde modern milliyetçilik, Fransız Devrimi'nden beri en iyi dayanma noktalarından birisi olmuştur. Orta Avrupa, Balkanlar, eski Sovyetler Birliği ve dünyanın diğer bölgelerinde meydana gelenler bu iddiayı kanıtlar niteliktedir. Milliyetçilik elbette ki kaygı verici olaylar karşısında bir sığınma noktası sağlamamış, belki daha fazla oranda bağımsızlık, eşitlik, kendi kaderini belirleme yönündeki umutları uyandırmıştır.[149] Milliyetçi ideolojinin şaşırtıcı mobilizasyon ve kaynaştırıcı gücünün tekrar tarih sahnesine geri dönmesi, tarihçilerin kavramsal çerçevesini de anlamsız hale getirmektedir. Tarihçi, milliyetçiliğin iktidarı etkileyen ve devrimci etkisiyle ilgili olarak modern dünyayı betimleme çabası içine girmektedir. Ancak milliyetçiliğin toplumsal ve siyasal anlamda etkilerini inceleme işinin, ise büyük oranda siyasal bilimcilere ve toplumsal psikologlara düştüğü söylenebilir.

Milliyetçilik, Avrupa'dan Amerika'ya bütün coğrafyalar üzerinde etkisini göstermiş, yirminci yüzyılda ise bu akım birçok bölgede bağımsızlık hareketlerinin, savaşların ve devlet kurma (state-building) idealinin itici gücü haline gelmiştir. Yirminci yüzyılın ilk yarısında ulusal kurtuluş hareketleinin, bağımsızlığın kazanılma sürecinde milliyetçi ideolojinin toplumu harekete geçirici ve dinamizm sağlayan gücünü kullanması yeni devletlerin doğuşunu hızlandırmıştır. Milliyetçilik özellikle yirminci yüzyılın ilk yarısında az gelişmiş ülkelerde emperyalizme karşı mücadele ile aynı anlamda da kullanılmıştır.

Milliyetçilik, 80'li yılların sonlarında güçlü bir ivme kazanmış ve "milliyetçi dalga" tüm dünyada etkisini göstermeye başlamıştır. Bu dalga aslında, iktidar ilişkilerinin aynı zamanda hem milliyetçilikle hem de enternasyonalizmle beslendiği komünist sistemin çöküşünün bir sonucudur. Yirminci yüzyılda milliyetçiliğin bütün dünyaya yayılışının nedeni Batılı olmayan ve gelişmekte olan ülkelerin Batılılaşma ve modernleşme sürecine girmelerdir. Yirmin-

---

[149] Alter, a.g.e., s.32.

ci yüzyılda Batılı olmayan toplumların değişim sürecine girmeleri ile milliyetçilik modernleşme, ulusal kalkınma ve bağımsızlık ideallerinin seslendirildiği geniş bir platform haline gelmiştir. Hans Kohn bu yüzyılı "Pan-Nationa lism" yüzyılı olarak tanımlamaktadır. [150] Anderson, neredeyse her yıl BM'in yeni bir üye kazandığını belirterek, bir zamanlar birliklerini tamamen pekiştirmiş olduklarını düşünen nice "eski ulus"un, kendi sınırları içinde doğan "alt milliyetçilikler" tarafından meydan okunan bir konumda bulunduklarını ve bu milliyetçiliklerin de elbette bir gün "altlıktan" kurtulacakları günü hayal ettiklerini belirterek, "milliyetçilik çağının sonunun" görünürde olmadığını ve milliyetin zamanımızın siyasal hayatının en evrensel biçimde meşru kabul edilen değeri olduğunu eklemektedir.[151]Yirminci yüzyılın özellikle ikinci yarısında henüz ulusal bütünlüklerini sağlayamamış olan ülkelerde, dinsel-etnik temele dayalı bir çatışma sürecinin başladığı görülmektedir. 1975-1990 arasında Lübnan, 1990'lardaki Somali ve Bosna Hersek bunalımları içerisinde birden çok dinsel-etnik topluluğu barındıran ülkelerde bir dağılma sendromunun baş gösterdiğini ortaya koymuştur.

1989 sonrasında dünyada ortaya çıkan demokratikleşme ve cemaat hakları dalgası ile merkezi devletlerin toprak bütünlükleri, ilk kez Sovyetler Birliği'nden kopan Baltık ülkelerinin bağımsızlıklarının tanınmasıyla birlikte başlayan ve Yugoslavya'nın çatışmayla, Çekoslovakya'nın ise barışçı bir biçimde bölünmesiyle ve her defasında da bölünen parçaların diğer devletler tarafından tanınmasıyla tehdit altına girmiştir.[152] Bu süreç sonucunda her etnik grubun kendisini ayrı bir halk olarak tanımlamasıyla beraber bu toplulukların ayrı egemenliğe sahip bir devlet çatısı altında toplamaya yönelik olarak işlevselleştirilen kendi kaderini tayin ilkesi (self-determination) yeniden bir sorun olarak gündeme gelmiştir. Yeni dünya düzeni olarak adlandırılan yeni dış ilişkiler ortamının dinamikleri, ülkelerin iç siyasal ve hukuki yapılarına da etkide

---

[150] Hans Kohn, **The Age of Nationalism The First Era of Global History**, New York, 1963, s.78.
[151] Anderson, a.g.e, s.17.
[152] Ersin Kalaycıoğlu, "Yeni Dünya Düzeni ve Türk Dış Politikası",**Türk Dış Politikasının Analizi,** Der.:Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları,İstanbul, 1994, s.411.

bulunmuş, önceleri kendisine kutsallık atfedilen "iç işlerine karışmama" ve "sınırların masumiyeti" gibi uluslararası hukuk ilkeleri bir dizi değişim sürecine girmiştir. Uluslararası kuruluşların etkinliği artmış, devletlerin insan hakları ve demokrasi prensiplerine aykırı uygulamaları uluslararası denetime açılmış, iç ve dış politika birbirinden ayrılmaz nitelik kazanmıştır.

Dünya siyasal sisteminde yaşanan değişim, ulus-devlet kavramıyla birlikte yurttaşlık kavramında bir değişimi kaçınılmaz kılmıştır. Göç, bölgeselleşme ya da globalleşme gibi uluslar-aşırı etkenlerin baskısıyla, ulusal yurttaşlık yerini daha geniş ya da daha dar yurttaşlıklara bırakmak zorunda kalmaktadır. Bunun yanında çoğunlukla ulusu oluşturan tarihsel kriterler (toprak hukuku/kan hukuku) üzerine kurulan ve yurttaşları yek vücutlaştıran devlet modelleri birbirine yaklaşmaya doğru gitmektedir (demografik ihtiyaçlar, hakların karşılıklı olması prensibine dayanan Avrupa yurttaşlığının inşası). Son olarak uyruk olmadan yurttaş olunabilen ya da tam tersi durumlar söz konusu olmaktadır.[153]Yirminci yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmelerin, ulusal sınırlar üzerindeki geçirgen etkisi (penet ration), ulus-devlet içinde yaşayan etnik kültürlerin kendilerini ifade etme imkanlarını artırmış ve daha önemlisi bu topluluklara yönelik bilgi ve propaganda akışını kolaylaştırmıştır. Bu dönemde demokrasi ve insan hakları ideallerinin yükselmesi nedeniyle ulus-devletin kendi tasarruflarını uluslararası denetime açması bu tip topluluklara geniş bir hareket alanı sağlamıştır. Bu hareket alanı ulus-devlet içinde yeni mikro bazda milliyetçi hareketlerin oluşmasını, var olanların da yeniden aktif hale geçmesini sağlamıştır.

Ulusal sınırların eski "kutsallığını" kaybetmesi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, devletlerin etnik ve kültürel anlamda kendilerine yakın gördükleri ulusal azınlıkları, kendi ulus-devletlerini kurma yönünde mobilize etmelerini kolaylaştırmıştır. Bu süreç hemen hemen her ulusal azınlığın bir başka ulus-devlet tarafından korunduğu, desteklendiği bir uluslararası siyasal yapı-

---

153 Catherine Wihtol De Wenden, "Ulus ve Yurttaşlık: Hem Rakip Hem Ortak", **Uluslar ve Milliyetçilikler,** Der.:Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.39.

yı gündeme getirmiştir. Böylece küreselleşmenin, kendisine yüklenen bütünleştirmeci fonksiyonun aksine, paradoksal olarak yerelleşmeyi körükleyerek bir mikro milliyetçilikler çağını ve ulus-devlet anlayışını tehdit eden bir süreci başlattığı söylenebilir.

Bu süreçte ulus-devlet yapısının dayandığı temel anlayış olan Self-determination kavramı sorgulanmış ve sarsılmış, küreselleşme sürecinin doğurduğu parçalanma ve ufalanmaların ürünü olan etnik anlayışlar, kendilerini ve dünyayı yeniden gözden geçirmeye başlamışlardır. Ulus-devletler, uluslar-ötesi yeni aktörler ve bölgeselleşme eğilimleriyle üstten bir baskıya maruz kalırken, etnik akımlar tarafından da alttan sıkıştırılmaktadır. [154] Bütün bu baskılara rağmen, yirminci yüzyılda ulus-devlet hala en güçlü siyasal birim olma özelliğini sürdürmektedir. Özelikle Avrupa ülkeleri başta olmak üzere, çevre ülkelerden kaynaklı göç hareketlerinin hız kazanması, bu ülkelerdeki yabancı düşmanı aşırı milliyetçi hareketlerin de güç kazanmasına neden olmuştur. Birçok Avrupa ülkesinde neo-nazi partilerin şimdiye kadar olmadığı biçimde seçimlerde oylarını artırması, içe kapanmacı ve dışarıya endişe ile bakan politik tavırların güçlenmesini de sağlamıştır. En son yaşanan Covid-19 pandemisi de sınırların kapatılmasına ve ulusal bir izolasyon döneminin kapısını aralamış, bunun sonucunda ise kendine yeterli olma ve başta salgına karşı kendi imkanlarıyla başa çıkabilme kapasitesinin artırılmasına ilişkin çabalar devlet yapılarının güçlenmesine neden olmuştur. Bununla birlikte, dünya uluslarının aynı tehdit ile karşı karşıya kalmış olması da uluslararası dayanışmayı artırmış ve aralarındaki her türlü farklılığa rağmen tüm insanlığın ortak bir kadere sahip olduğu inancı sağlamlaşmıştır. Pandemi gibi küresel bir kriz karşısında, güçlü devlet yapısının koruyucu etkisinin hissedilmesinin, devlet içinden küçük ve zayıf devletler yaratmayı amaçlayan ayrılıcı hareketlerin de "cazibesini" bir bakıma azalttığı söylenebilir. bu durumun da, kendisine etnik veya dinsel farklılıklar üzerinden bağımsızlıkçı bir ideolojiyi temel alan siyasal hareketlerin de uzun dönemde başarıya ulaşmasını güçleştiren önemli bir neden haline geldiği söylenebilir. Bütün bu yeni gelişmeler bağlamında, insan haklarına

---

[154] Erbay, a.g.m., s.149.

dayalı demokratik devlet anlayışının devleti, kendi içinde gelişen mikro milliyetçiliklere ve yeni devletlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan "ulus-devlet sarmalına" karşı koruyacağı ve ulus-devlet modelinin daha uzunca bir süre varlığını sürdüreceği söylenebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞU

Türk siyasal yaşamında yıllardır süren tartışmaların en önemlilerinden birisi milliyetçilik üzerine yapılmaktadır. Milliyetçilik kavramına birbirinden ayrı bazen de karşıt anlamlar yüklenmekte, her siyasal görüş kendi milliyetçilik anlayışını yaratmakta ve ideolojik saplantılar, milliyetçiliğin anlamı ve gelişimi üzerine objektif değerlendirmelerin yapılmasını engellemektedir. Türkiye'de milliyetçi ideoloji, Batılı toplumlarda olduğu gibi, tarihsel sürecin öngördüğü toplumsal dinamiklerdeki değişim olgusunun doğal bir sonucu olarak değil, imparatorluğun yıkılma ve dağılma sürecinin önüne geçmek üzere seçilen alternatif çözümlerden birisi ve bütünüyle bir grup aydının benimsediği bir ideoloji biçiminde ortaya çıkmıştır. İmparatorluğun yıkılmasını engellemek üzere, İslâmcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük ekseninde geliştirilen çözüm yolları, aslında birbirinden kopuk değildir. Türk milliyetçiliğinin ilk gelişme evresinde, Türkçülüğün, İslâmcılık ve Osmanlıcılıktan temelli ayrılığının olmadığı, etnik unsurların imparatorluktan ayrılma sürecini hızlandıracağı endişesiyle, Türk milliyetçiliği ideolojisinin yüksek sesle dile getirilemediği söylenebilir.

I. OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLİYETÇİLİK

Tarihsel sürece bakıldığında Avrupa'da Fransız Devrimi sonrasında ulus düşüncesi ve milliyetçilik akımları ortaya çıkmış ve ulus devlete giden yol açıldığı görülmektedir. Avrupa'da ortaya çıkan bu değişim çok uluslu Osmanlı Devleti'ni etkilemekte gecikmemiş, imparatorluk sınırları içinde yaşayan etnik unsurlar kendi ulus devletlerini kurma ideali doğrultusunda milliyetçi hareketlere girişmişlerdir. Yani, Fransız Devrimi'nin ünlü sloganı, "özgürlük, eşitlik ve kardeşlik", Osmanlı toplumunda biçimsel değişime uğramış, kardeşliğin yerini milliyetçilik almıştır. Bu ideolojik etkileşim yanında, etnik unsurların bağımsızlık hareketlerinde, Avrupa'dan gelen yeni düşüncelerin etkisi dışında, diğer devletlerin Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik propagandif eylemleri de

rol oynamıştır.

Avrupa'da oluşan milliyetçilik düşüncesi, Osmanlı Devletindeki azınlıklarda bir bağımsızlık hareketinin temel itici gücü olmuştur. Osmanlıdaki azınlıkların bilincine eriştikleri ulus anlayışı Osmanlı Devleti'ni dağılmadan kurtarmak için değişik yöntemler geliştiren ve imparatorluk içindeki etnik unsurların arasındaki bağları güçlendirmeye çalışan Osmanlı aydınlarının ilgisini çekmiştir.[155] On dokuzuncu yüzyılda milliyetçi hareketlerin doğuşuna yol açan ulus düşüncesinin, Avrupalı aydınlarla ilişki kuran Osmanlı aydınları tarafından keşfedilmesi uzun sürmemiştir. Diğer yandan bu aydınlar imparatorluğun dağılmasının önlenmesi için yeni reçeteler geliştirmeye çalışmakta ve Avrupa'da ortaya çıkan yeni düşünce akımları onların ilgisini çekmektedir. Osmanlı'da milliyetçi hareketlerin başlaması, Türk aydınlarını yeni arayışlara yöneltmiştir. İmparatorluğun çok uluslu yapısının korunmasından yana olanlar Osmanlıcılık ve İslâmcılık akımı içinde yer alırken, Osmanlı Devletinde asli unsur olan Türklere dayalı ve diğer Türk halklarını da içine alabilecek bir Türk devleti idealini savunanlar Türk milliyetçiliği (Türkçülük) akımı içinde yer almışlardır. Ancak bu akımları birbirinden kesin çizgilerle ayırmanın güç olduğu da söylenebilir. Yani, Osmanlılığı savunurken Türkçü olanlar çıkabildiği gibi, İslâmcı-Türkçü düşünceyi birlikte savunanlar ya da bunların bir sentezini yaratanlar da bulunabilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde gerçekten bir "Osmanlı kimliğinin" oluşup oluşmadığı da ayrı bir tartışma konusudur. Osmanlı kimliği acaba çeşitli etnik grupları kapsayan ama dinsel grupların yalnızca birine, Müslümanlara hitap eden bir tanımlama mıdır? Yoksa bütün dinler ve ırkları içeren bir kimlik midir? Bu soru zamanın aydınları arasında da temelli bir tartışmanın yaşanmasına neden olmuştur. Nâmık Kemal'in "Osmanlısı" gerçekten de imparatorluğun gayrimüslim milletlerini biraz dışlayan bir Osmanlılıktır. Bunun yanında Maliye Nazırı Cavit Bey ve yoldaşı Ahmet Şuayıp'ın "Osmanlısı" her dil ve her dinden insanlardır ki, Padişahın Halife ol-

---

[155] Davit Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908**, Çev.:S.Türet-R.Ertem-F.Erdem, İstanbul, 1979, s.9-10.

masına karşı çıkmışlardır.[156]

"Osmanlı" adı, devletin kuruluşunda-diğer hanedan devletleri gibi- devleti kuran hanedanın adını tanımlamak için kullanılmakta; yani Osmanlı adı hem hanedanı hem de devleti tanımlamaktadır. Bu bağlamda bireye veya bir cemaate doğru genişleyen bir Osmanlı kimliği oluşmamıştır. Ancak on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı bir uyrukluk, bir kimlik haline dönüşmüştür ki, bu da bir modernleşme belirtisi ve Avrupa'nın uluslaşma ve yurttaşlaşma sürecinin izlenmesi demektir. Bu anlamıyla da on dokuzuncu yüzyıl Osmanlılığı, Doğudaki modern uluslaşma sürecini ifade eden bir kavram ve kurumdur. İlber Ortaylı, modern Osmanlı kimliğinin iki yapı; Osmanlı seçkinleri ve Osmanlı millet sistemi tarafından şekillendirildiğini belirtmektedir.[157] Osmanlı seçkinleri kendi dindaşlarına bu kimliği kabul ettirirken, çelişkili olarak laik milliyetçiliğe de zemin hazırlamışlardır. Millet sistemi de, dinsel kimliğin etnik kimliğin üzerinde bir kapsama alanı bulmasını sağlamıştır. Bu bağlamda millet sistemi, Osmanlı toplumsal yapısını anlamada önemli bir anahtar niteliği kazanmaktadır.

A. Millet Sistemi

Osmanlı Devleti'nde ister Müslüman ister Hıristiyan olsun nüfusun çok önemli bir kısmı kırsal topluluklarda yaşamakta[158] ve genellikle tarımla uğraşmaktadır. İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerde yaşayan Müslüman halk ise, genellikle askerlik ve devlet memurluğu ile geçimlerini sağlamakta, Rum, Yahudi ve Ermeni azınlıklar ise, ticari faaliyetin hemen tümünü ellerinde bulundurmaktadır.[159] Kırsal toplulukların en küçük birimi olan köy, dinsel sadakatle beraber, asıl sadakat ve

---

[156] İlber Ortaylı, "Osmanlı' Kimliği", **Cogito Dergisi,** Yapı Kredi Yayınları, Sayı:19, Ağustos- 1999, İstanbul, s.77

[157] Ortaylı, a.g.e., s.78.

[158] Osmanlı Devleti'nde nüfus yapısı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Döneminde Türkiye'nin Nüfus Yapısı ve Aşiretler, **Tarih Boyunca Anadolu'da Türk Nüfus ve Kültür Yapısı (Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları V. İlmi Kongresine Sunulan Tebliğler),** Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1995, s.40-53.

[159] Bayram Sakallı, **Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi,** İz Yayınları, İstanbul, 1997, s.18.

kimlik odağını sağlamaktadır. Dinsel cemaat "hayali" iken, kişinin grup içinde bulunan herkesi tanıması anlamındaki köy, "gerçek" bir cemaat meydana getirmektedir. II.Mahmut'un reformlarına ve II. Abdülhamit'in yönetimine kadar Osmanlı Devleti kırsal çevreye nüfuz etmede başarı sağlayamamıştır. Ancak Osmanlı döneminde hısımlık bağları yanında köyün, yerleşik cemaatlerin kimliklerini oluşturan temel kaynakların dan biri olduğu sonucuna varılabilir. [160]

Osmanlı'da görülen küçük yerleşim birimlerinin toplum sal alanda gördüğü büyük işlev, aslında bir yönetilebilirlik ve otorite kurulabilirlik sağlaması yönünden kolaylık sağladığı içindir.[161] Her birimin başında bulunan ve o birim üzerinde otorite sağlamış bulunan bir kişinin varlığı devletin halkı kontrol etmesinde büyük kolaylık sağlamaktadır. Osmanlı siyasal ve toplumsal yapısı üzerinde şekillendirici etkisi bulunan İslâm hukukunun[162] yapısı da böyle bir örgütlenmeyi kolaylaştırmakta hatta öngörmektedir. Nitekim Bernard Lewis, İslâm'ın şehirlere dayanan bir uygarlık olduğunu belirttikten sonra, İslâm Hukukunun (Fıkıh), tüzel kişi kavramına yer vermemesini ve devleti değil, hükümdarı, mahkemeyi değil hâkimi, şehirleri değil, kendi yöneticileri olan aileler, loncalar ve semtler karışımını tanımladığını ifade etmektedir. [163] İslâm Hukukunun çok büyük oranda bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyen normlar getirmesi, kurumların oluşumu ve işleyişinde, özellikle kamusal hukuka ve kamu yönetimine ilişkin alanda kesin hükümler getirmemesi, yöneticiye geniş bir hareket alanı tanımıştır. Benzerlikler olsa da her toplumsal yapıda özgün kurumların oluşumu bu şekilde sağlana

---

[160] Hugh Poulton, **Top Hat, Grey Wolf and Crescent,** Hurst&Company, London, 1997, s.39.

[161] Osmanlı Devleti'nde kentlerin yapısı ve fonksiyonları konusunda geniş bilgi için bkz. Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kent ve Kentliler,** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

[162] İslam Hukukuna göre gayrimüslimlerin konumu hakkında bkz. Abdülkadir Şener, "İslam Hukunda Gayr-i Müslimler", **Türk Tarihinde Ermeniler,** Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1983, s.41-56.

[163] Bernard Lewis, **The Emergence of Modern Turkey,** Oxford University Press, 1961, s. 386.

bilmiştir.[164]

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fatih dönemine kadar gayrimüslimlere İslâm Hukukunun tanıdığı haklar çerçe vesinde muamele yapılmış; ancak onlara devletin hiyerarşik yapısı içinde örgütlenmiş, dinsel-siyasal topluluklar olarak özerk bir statü tanınmamıştır. Gayrimüslim tebaaya, devlet organizasyonu içinde otonom haklara sahip bir "millet" statüsü verilmesi Fatih zamanında gerçekleştirilmiş, İstanbul'un fethinden sonraki süreçte, İstanbul'da yaşayan başta Ortodoks Hıristiyan halk olmak üzere, gayrimüslimlere verilen idari ve dinsel özgürlükler alanı, daha sonra olgunlaşacak millet sisteminin özünü oluşturmuştur.

İstanbul'un fethinden itibaren Hıristiyan ve Yahudi milletleri daha resmi bir kabul görmüştür. Bu tarihlerde Ortodoks ve Ermeni patrikleriyle Büyük Haham, bütün Ortodoks, Ermeni ve Yahudi nüfusun dinsel olduğu kadar siyasal liderleri olarak kabul edilmiştir. Patrikler ve hahamlar padişahtan resmi olarak unvan almışlar, cemaatlerini ilgilendiren bütün meseleler hakkında hükümetle temas halinde bulunmuşlar ve kendi cemaatleri içinde karar ve hükümleri kanun gücü niteliği kazanmıştır.[165] Osmanlı Devleti, gayrimüslimlere idari olduğu kadar hukuksal açıdan da geniş bir hareket alanı sağlamıştır. Gayrimüslimler, yabancı devletlerle iş birliği içine girmedikçe yönetim onların işlerine çok nadir olarak karışmıştır. Birbirleri arasındaki uyuşmazlıklarda yine kendi dinsel hukuk normları ile örf ve âdet kurallarını kullanmışlardır.

Osmanlı'da devlet karşısında yükümlülüklerini yerine getirdiği sürece, görece bağımsız, parçalı ve içe dönük cemaatler bütünü, toplumsal yapının temelini oluşturmuştur. Geleneksel toplum yapısı tanımına uygun olarak, Osmanlı toplumsal yapısının, standart olmayan, yerel ilişkiler ağının önemli roller üstlendiği ve alt kültürlerin egemen olduğu bir karmaşık yapı olduğu

---

164 İslam-siyaset ilişkisi hakkında bkz. Ebu'l-a'la el Mevdudi, "İslam''da Siyaset Anlayışı" Erol Güngör, **İslamın Bugünkü Meseleleri,** içinde Ötüken Yayınları, s.275-296.

165 Albert Hourani, **Çağdaş Arap Düşüncesi,** Çev.:Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz, İnsan Yayınları, İstanbul, 1993.,s.46.

söylenebilir. Devletin bu alt kültür ve cemaatler üzerinde nüfuz edici etkisinin zayıf olması, devlete değil de aşirete, köye ve cemaate bağlılığın güçlenmesini sağlamıştır. Osmanlı millet sisteminin yapısı, özellikle gayrimüslimlerin kendi cemaatlerine bağlılığını pekiştirmiş ve cemaat içi ilişkilerin, cemaat-devlet, cemaat-cemaat ilişki lerinden daha yoğun ve sağlam olduğu bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle Osmanlı millet sistemi, cemaatlere ve alt kültürel yapılara geniş oranda serbest bir hareket alanı oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nde ulusal sorun, yani devlet ve azınlıklar arasındaki ilişkilerde, İslâm gelenekleri ve pratik anlayışlar uyarınca düzen koymuştur. Bu gelenekler, Müslümanlarla "Ehl-i Kitap" arasındaki ilişkiyi düzenlemektedir. Bireyler arasındaki sınırlar, etnik ya da toplumsal değil, dinseldir. Gayrimüslimler millet biçiminde örgütlenmişler, dinlerini, kültürlerini özgürce geliştirebilen yarı özerk toplumlar halini almışlardır. Onları yöneten hiyerarşi, yalnız dinsel sorunları değil, bireyin kişisel ve hukuksal statüsünü de düzenlemektedir.[166] Devlet karşısında bireyin konumu, kendi cemaatleri arasında tanımlanabilmektedir.

Osmanlı Devleti'ni, üyelerinin dolaysız sadakatini isteyen bir cemaatler grubu olarak tek bir topluluk saymak da doğru olmayacaktır. Millet adı verilen cemaatler, bölgesel, dinsel ya da işlevsel ya da bir ölçüde bunların üçünün karışımı olan bir niteliktedir. Osmanlı'daki temel bölümlenmeler-bunlara kurucu bölümlenme de denilebilir- iki tanedir: Bunlar yöneten ve yönetilen anlamına gelen asker ve reaya ile Müslüman ve gayrimüslim ayırımıdır. Devlet temelde Sünni Müslüman niteliğe sahip bir devlettir ve ırkı ya da dili ne olursa olsun bütün Sünni Müslümanların siyasal topluluğun tam ve eşit üyeleri olduğu ve bu hakka başka hiç kimsenin sahip bulunmadığı anlayışı mevcut bulunmaktadır. Ülke içinde diğer Sünnî olmayan Müslüman toplumların bulunması onlara ayrı topluluk niteliği vermese de hükümet merkezinden uzakta yaşadıkları ve vergilerini ödedikleri

---

[166] François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s.9

sürece kendilerine serbest bir alan sağlamaktadır. [167] Osmanlı Devleti'nde kişiler arası hukuksal ilişkilerde temel referans kaynağı dinsel hukuk kurallarıdır. Ülke içinde yaşayan Müslümanlar kamu hukuku alanında gayrimüslimlerden daha öndedir. Bütün Müslümanlar Müslüman millet içinde resmi olarak birinci sınıf Müslümanlar olarak kabul edilmişlerdir. Diğer "kitaplı dinler"e mensup olanlar, yani Ermeniler, Yahudiler, Süryaniler ayrı milletler olarak örgütlenmişlerdir. Burada milletler arasındaki fark değişik etnisitelere bağlı olmaları değil, farklı dinlere bağlı olmalarından kaynaklanmaktadır. Ancak, dinler içindeki değişik mezheplere mensup olanlar da değişik milletler olarak adlandırılmışlardır. Örneğin Ermeni Katolik Kilisesi ne mensup olanla, Gregoryen Kilisesine mensup olan aynı dine mensup olsa da değişik millet bölümlerine ait görülmüştür.

Osmanlı toplumunda millet, bir dinsel topluluğa aidiyeti ifade etmektedir. Bu kavramı bugünkü "ulus" anlamında kullanmak, Doğu uluslarına Osmanlı yüzyıllarının, özellikle son yüzyılda getirdiği bir kullanım biçimidir. Birey doğduğu millet kompartımanının içinde o cemaatin ruhani, mali, idari otoritesine bağlı olarak yaşar. Gayrimüslim birey, eğer Müslüman olursa bu kompartımanı değiştirebilir, zira gayrimüslimler içinde din değiştirme İslâm Devleti tarafından hoş karşılanmaz. Ancak Hıristiyan cemaatin kendi içinde mezhep değiştirme olayları görülebilir. Millet, bir kavram değil, bir toplumsal teşkilatlanma, bir ruh hali ve teba'nın birbirine bakışını ifade etmektedir. Bu doğrultuda "ekalliyet" (azınlık) sözü devlet ve toplum hayatına imparatorluğun son yıllarında girmiştir. [168] Osmanlı yönetimi, millet kavramının dinsel içeriğine uygun olarak, egemenliği altındaki toplulukları inanç ya da din esasına göre örgütlemiştir. Bu sistemin esası İslâm dinindeki "zimmi" hukukuna dayanmaktadır. Batılılar da bu sisteme "millet sistemi" olarak adlandırmışlardır.

Osmanlı toplumsal yapısındaki, kökenleri ister tahmini ister

---

[167] Hourani, a.g.e, s.46.
[168] Ortaylı, a.g.m., s.82.

gerçek olsun, milletler kabul görmüş, önderleri ise şeriattan çok, kendi düzenlemelerine bağlı olan cemaatleri üzerinde geniş bir yargı yetkisine sahip olmuşlardır. Farklı milletlere anonim yapılar gibi davranılmış, kendi iç yapılarına ve hiyerarşilerine karışılmamıştır. Osmanlı Devletide, bu cemaatlerin tek tek üyeleriyle değil, başkanlarıyla ilişki kurarak bu durumu teşvik etmiştir. Farklı dinsel cemaatlerin eğitim sistemleri bu yapıların içinde kalmış, dinsel cemaat, ailenin ve yerelliğin dışında başlıca kimlik odağı haline gelmiştir. Özellikle Hıristiyanlar için millet sisteminin, Batıdan gelen yeni milliyetçilik düşüncesinin iletilmesine ideal biçimde uygun olduğu görülmüştür. [169]

Gayrimüslimler Osmanlı toplumsal yapısı içerinde kendilerine ait bir özgürlük alanına sahip olmalarına rağmen, diğer toplumsal gruplarla ilişkilerinde belli kurallara uymak zorunda kalmışlardır. Örneğin gayrimüslimler kılık-kıyafet hususunda bazı düzenlemelere tabi tutulmuşlardır. Bu konuda Müslümanlara benzemeleri yasaktır. Gayrimüslimlerin lüks kumaşlar kullanmaları, ekonomik ve toplumsal gerekçelerle yasaklanmıştır. Her bir gayrimüslim topluluk için bazı renkler belirlenmişti. [170] Diğer yandan, gayrimüslimlerin evlerine bazı sınırlamalar getirilmiş, Müslümanların evlerinden daha büyük ve gösterişli evler yapmaları yasaklanmış, dinsel mekanlar inşa ederken de izin şartına bağlanmışlardır. Aynı şekilde Müslümanların da gayrimüslimlere benzemesi yasaktır. Bu düzenlemelerin, milletler arasındaki ekonomik ve toplumsal farklılıklardan ve gayrimüslimlerin, Müslümanların hakimiyetinde bir "mahkûm millet" (millet-i mahkûme) olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Gayrimüslimlerin bu statüsü Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesine kadar sürmüş, bu tarihten sonra da Müslümanlarla eşit bir konuma gelmişlerdir.

Bunlara benzer toplumsal davranışların kısıtlanması yanında gayrimüslimlerin, Müslümanlardan farklı yükümlülükleri de bulunmaktadır. Yükümlülüklerin başında vergiler gelmektedir. Bun-

---

[169] Poulton, a.g.e.,s.60.

[170] Ermenilerin şapka ve ayakkabılarının kırmızı, Rumların siyah, Yahudilerin ise mavi olması gerekiyordu. Müslümanların kavuk ve ayakkabıları sarı idi. Zengin Yahudi, Rum ve Ermeniler Müslümanlar gibi giyinip onlar gibi davranmaya özen gösteriyorlardı.

lar da "cizye" (güvenlik vergisi) ve "haraç" (toprak vergisi) olmak üzere iki biçimde düzenlenmiştir. Kadınlar, köleler, çocuklar, ihtiyarlar, hastalar ve din görevlileri bu vergilerden muaf tutulmuşlardır. Gayrimüslimlere getirilen sınırlamaların da başında siyasal faaliyetler, kamu ve genel adaba aykırı işler gelmektedir. [171] Müslümanlar arasında ise resmi bir dil ya da ırk ayırımı yoktur. On dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar modern dilde kullanılan biçimiyle "Türk" kavramı, kendilerini Türkler olarak değil, Osmanlılar olarak gören Osmanlı elitlerine yabancıdır. Onlar için Türk, "eğitim görmemiş köylü" anlamına gelmektedir. Osmanlı bürokrasisinde yükselmek için -büyük oranda- Müslüman olmak[172] ve Osmanlıca bilmek dışında bir şart aranmamış ve bu görevler için etnik kimlik önem kazanmamıştır. Zaten devşirme sisteminin varlığı doğal olarak etnik açıdan saf bir yönetici sınıfın oluşmasına engel teşkil etmektedir. Küçük yaşta "devşirilen" Arnavut, Sırp, Slav ve diğer etnik gruplardan çocuklar, yönetici olarak yetiştirilmek üzere, yönetici yetiştiren bir okul olan Enderun'a alınmış, İslâm ve Osmanlı gelenekleri doğrultusunda eğitime tabi tutulmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin resmi dili açısından bakıldığında Osmanlıca'yı, resmi yazışmalarda ve seçkinler arası iletişimde kullanılan ve birden çok dilin bir arada yaşadığı bir dil olarak görmek mümkündür. Osmanlı Türkçesi zorunlu dildir ancak bu herkesin konuştuğu dilden farklıdır. Dilin yapısında görülen bu "karışım"ın, İslâm toplumunda bulunan kılıç ehlinin (seyfiyye), kalem ehlinin (kalemiyye) ve din ehlinin (ulema) dilini yansıttığı söylenebilir. Askerlikte Türkçe terimler ağır basarken, Farsça terimler ve formlar edebi sanatlarda egemendir. Hz. Muhammed'in ve Kur'an'ın dili olan Arapça ise doğal olarak din alanına egemen bir dildi. [173]

Osmanlı Devleti yönetimi etnik kriterlere bağlı bir toplumsal

---

[171] Kadir Canatan, "Toplum Tasarımları ve 'Birlikte Yaşama' Felsefesi, **Bilgi ve Hikmet Dergisi**, İz Yayınları, İstanbul, 1994, s.105.

[172] Özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde gayrimüslimlerin üst düzey kamu görevlerine ve özellikle elçilik görevlerine atandıkları bilinmektedir.

[173] Poulton, a.g.e., s.57.

bölünmeyi tanımamıştır. Aslında bu, Araplar ve Arap olmayan mühtediler arasındaki ilkel ayırım ortadan kalktıktan sonra ve modern milliyetçiliğin çıkmasından önce herhangi bir İslâm devletince de kabul edilmemiştir. Fakat diller arasında ve bir dereceye kadar da dil grupları arasında bir iş bölümü vardı. Türkçe, yönetim ve ordu diliyken, Arapça eğitim ve hukuk, Farsça ise kibar mektup yazımı ve edebiyatta kullanılan bir dil özelliğindedir.[174] Osmanlıca konuşma ve yazmak için bu üç dile hakim olan gereği, sıradan insanlar için çok zor olduğundan devlet ve seçkinlerin kullandığı dil ve halkın dili olarak iki dil oluşmuş ve zamanla bu iki dil arasındaki mesafe giderek artmıştır. Artık devletin dilini anlayabilmek ve konuşabilmek halk ile seçkinleri ayıran önemli bir gösterge olarak ortaya çıkmıştır. Hatta zaman zaman ülke dışından gelen göçmenlerin, örneğin Kafkas lardan gelenlerin ortak İslâm ve ortak linguistik özelliklerine rağmen bunlar sözcüğün modern anlamıyla "yabancı" olarak kabul edilmişlerdir.[175]

Osmanlı aydınının dil özelliği, yani iki dile hakim oluşu on dokuzuncu yüzyılın en belirgin özelliğidir. Bu sözü edilen ikinci dil Fransızca değil, değişik etnik gruplardan olan aydınların kendi ana dilleri dışında Türkçe'yi de mükemmel şekilde öğrenmiş olmalarıdır. Özellikle Tanzimat döneminde bu tip aydınlara birçok örnek verilebilir. Bunlardan en çarpıcı şahsiyet Rumca'yı da Türkçe kadar iyi bilen Ahmet Vefik Paşa'dır. Diğer yandan kendisi Arnavutluğun "Fraşeri" hanedanına mensup olan Şemseddin Sami, bilimsel Türk ve Arnavut araştırmalarına başlayan iki dilli ve iki ideolojili bir aydındır. On dokuzuncu yüzyılda Rumeli eyaletlerindeki memurların birçoğu Türkçe dışında bir iki Balkan dilini de çok iyi bilmektedir. [176]

Osmanlı Devleti'nin hukuksal ve toplumsal yapısını şekillendiren millet sistemi de temel olarak din unsurunu tanımlayıcı ve ayırıcı bir unsur olarak ele almış ve devletin sınırları içinde yaşayan Müslüman ve Müslüman olmayanları iki

---

[174] Hourani, a.g.e., s.48.
[175] Poulton, a.g.e., s.58.
[176] Ortaylı, a.g.m., s.79.

ayrı "millet"olarak ele almıştır. Elbette yüzlerce etnik gruptan oluşan bir büyük devlet olan Osmanlı Devleti'nin etnik kimlikler üzerinde Osmanlı kimliği yaratma girişimi anlayışla karşılanabilir; ayrıca kabul edilmelidir ki Osmanlı Devleti kuruluşundan yıkılmasına dek, ülkesi içindeki etnik kimlikleri yok etme ve "söndürme" yönünde bir devlet politikası uygulamamış, dinsel ve etnik temelli özgürlükleri cemaatlerin kendi içlerinde tanıma yoluna gitmiştir.

Diğer yandan milletin kurucu unsuru ve "millet-i hâkime" olan Türk unsur savaşlarda kırılırken, gayrimüslim halk -özellikle Kırım Savaşı sonrası dönemde-savaş ortamının sağladığı imkan lardan da yararlanarak iktisadi açıdan zenginleşmiş[177], Osmanlı Devletinin hoşgörüsüyle son dönemde idari-bürokratik kademe lerin en üst basamaklarına kadar yükselebilmişlerdir. Osmanlı resmi düşüncesinin tamamen milliyetçiliğe yabancı hatta düşman olduğunu söylemek yerine milliyetçilik konusunda çok uluslu bir devlete sahip olmanın getirdiği zorunluluktan kaynaklanan ve anlaşılabilir bir politika oluşturduğunu söylemek daha doğru olacaktır. On sekizinci yüzyılın sonunda Osmanlı aydın ve yöneticileri devletin her alanda, Avrupa devletlerinden geri kaldı ğını fark ederek çözümler üretmeye başlamışlardır. Ülke ekono misine birbiri ardına darbeler vuran askeri yenilgiler, idari ve askeri alanda bir reform düşüncesini öne çıkarmıştır. İlk akla gelen askeri başarı gösteremeyen, Sırpların ve Yunanlıların çıkar dığı ayaklanmaları bastıramayan ordunun revize edil mesidir. Reform hareketi diğer alanlarda yayıldıysa da temel amaç, askeri teknolojinin yenilenerek kaybedilen toprakların geri alınmasıdır.

B. Reform Hareketlerinin Milliyetçiliğe Etkisi

Reform hareketi III. Selim döneminde başladıysa da bundan önemli bir sonuç alınamaması yeni bir girişimi zorunlu kılmak tadır. Bu hareket de II. Mahmut döneminde başlamış, bu dönemde

---

[177] Osmanlı Devleti içinde Müslüman Osmanlı tüccarları (Hayriye Tüccarı) da bulunmaktaydı, ancak bunlar on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yerlerini Batılı güçlerin himayesi altındaki azınlıklara bırakarak kaybolmuşlar ve bir Türk burjuvazisi yaratılamamıştır.

İmparatorluk, Batılı güçler tarafından sürekli baskı altına alınmıştır. Rusya ve Mısır Hıdivi Mehmet Ali Paşa'dan gelen tehditlere karşı koymak için, Avrupalı devletlere bir dizi taviz verilmiş, serbest ticaretin kabul edilmesi, kapi tülasyonların genişletilmesi ve gayrimüslim azınlıklar ile Müslümanlar arasında hukuksal eşitliğin kabul edilmesi bunların başında gelmiştir. Tanzimat Fermanı olarak anılan, 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayun'u ile birlikte vatandaşlara yaşam ve mülkiyet güvencesi, adil ve açık yargılanma hakkı ve laik mahkemelerde herkesin eşit şekilde yargılanması Osmanlı Devlet sistemini derinden sarsmıştır. O zamana kadar dinsel farklılık temelinde ayrılan ve kendi içlerinde görece bağımsız bir idari sistem kuran milletler artık aynı mahkemelerde yargılanacak ve aynı yasalara tabi olacaktı. Bunun uygulamadaki anlamı, Hıristiyanların, Yahudilerin ve Müslüman ların devlet okullarında ve yönetimde eşit olarak bulunmalarıdır. Bu dönemde özellikle Rumlar ve Ermeniler hükümet hizmetine girme imkanından hızlı bir şekilde yararlanarak kamu hizmetine girmeye başlamışlardır.

Yeni sistemde millet, saf anlamda dinsel bir örgütlenme olmanın ötesine geçmiş, birey ile devlet arasındaki ilişkilerin bütün yönlerini kapsamıştı. 1856 yılında yayınlanan Emirname, Şeyh-ül İslâm'a bağlı memurların dereceli olarak bürokratlaş tırılmasıyla aynı çizgide, Hıristiyan milletlerin içindeki ruhbana, daha önceki Kilise mıntıkasından aidat alma yöntemi yerine, sabit maaş yöntemini getirmiştir. Bu uygulama hem alt ruhbanın düzeyini yükseltecek hem de dinsel makamların satılmasından kaynaklanan çürümenin sona ermesine yardımcı olacaktır.[178] Tanzimat Fermanının ardından ilan edilen Islahat Fermanı ile İmparatorluk toprakları üzerinde yaşayan herkese tek vatandaşlık sıfatı altında, ancak imparatorluğun İslâmi geleneklerine zarar vermeksizin eşit hak ve görevler tanıma yönünde bir sistem değişikliği süreci başlamıştır. Bu düşünce, azınlıkları İmpara torluğa bağlamak ve onların bağımsızlık ideallerini yatıştırmak amacının gerçekleştirilmesine yöneliktir. Ancak bunun mantıksal sonucu elbette Osmanlı Devleti'nin doğuşundan beri yürütülen

---

[178] Poulton, a.g.e., s.71.

millet sisteminin sona ermesi demek olacaktır. Osmanlılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün tebaasını eşit vatandaş sayma fikri, sonunda 1876 Anayasası ile kabul olunmuş ve teorik olarak 1918 yılına kadar da yürürlükte kalmıştır. Gerçekte ise, azınlıklar arasında baş gösteren milliyetçilik düşünceleri daha sonra Türkler tarafından da benimsenerek Osmanlı vatandaşlığı fikri, anlamını kaybet miştir.[179]

Batılılaşma projesi çerçevesinde uygulanan reformlar, geleneksel toplumsal yapı yerine, Batılı modern davranış kalıplarını benimseyen bir toplum yaratma amacını taşımaktadır. Batıcı aydınların desteğindeki merkezi sivil-asker bürokratik kadro tarafından uygulanmaya çalışılan projede ana unsur, kolektif değerleri ve Batılı yaşam tarzını benimsemiş, kendi etnik kimliği ne olursa olsun ortak ulusal kimlik ile kendini özdeşleştiren bir "birey" yaratmaktır. Bunun karşısında ise kendisini etnik kimliği ile değil, geleneksel İslâmi kimliği ile tanımlayan birey ile gayrimüslim topluluk içerisinde Osmanlı kimliğini benimsemiş birey yer almaktadır. Daha sonra Cumhuriyete de miras kalacak olan geleneksel-modern gerilimi, Osmanlıdaki reform hareketlerinin toplumsal yapıda yarattığı doğal bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Tanzimat hareketiyle başlayan reformlar, bir Osmanlılık anlayışının ve Osmanlı "birey"inin oluşturulmasına yetmemiştir. Milliyetçi düşünceler başta Hıristiyan halkı etkilemeye devam etmiş ve İmparatorluğun Hıristiyanların çoğunlukta olduğu bölgelerinin ayrılmasında etkili olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun, toplumsal ve idari sisteminin yeni oluşan durumlar karşısında değişememesi ve temelde fetihlere dayalı olan iktisadi yapının, yeni toprak kazanımları olmaması, hatta kayıpları olması nedeniyle çöküşü, modernleşme karşısında geleneksel yapıların ayakta tutulma çabası ve reform hareketlerinin sorunları çözmemesi İmparatorluğun çöküşünü hızlandıran etkenler olarak sayılabilir.

Azınlıklarda başlayan ulusal hareketlerin önüne geçmek için alınan askeri ve idari önlemlere rağmen başta Balkan ulusları

---

[179] Kemal Karpat, Türk **Demokrasi Tarihi,** İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s.124.

ayrılıkçı hareketlerini başlatmışlardır. O güne kadar dinsel, etnik, mali ve idari birçok ayrıcalık ve özgürlüklerden yararlanan azınlıkların böylesine güçlü bir ayrılıkçı hareket içine girmeleri, başta Osmanlılık düşüncesini savunan ve bunun devletin dağılmasını önleyecek tek çıkış yolu olduğunu düşünen aydınlar üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu aydınların bir kısmı gayrimüslim halkların birlik içinde kalmasından umudunu keserek, en azından Müslüman halkların ayrılmasını önleyebilmek için İslâmcılık düşüncesini yaymaya çalışmışlardır. II. Abdülhamid döneminde devletin resmî ideolojisi haline gelen ve diğer önlemlerle beraber dağılmayı bir süre önleyen bu düşünce, Müslüman unsurların, özellikle ayrıcalıklı bir yeri olan Arapların ve Arnavutların ayrılıkçı milliyetçi hareketler içine girmesiyle bir çözüm olmaktan çıkmıştır. Gayrimüslim ve Türk olmayan diğer Müslüman unsurların devlet içinde kalamayacağı görülünce, imparatorluk coğrafyası içinde yaşayan Türk unsurun egemenliğine dayanan, ulusal bir devlet kurulması ve bu coğrafya dışında kalan diğer Türk halklarıyla da olası bir birliği savunan yeni bir ideoloji olan Türkçülük-Türk milliyetçiliği ideolojisi önce aydınlar arasında hızla taraftar bulmaya başlamıştır.

Azınlıkların birbiri ardına Osmanlı Devleti'ne isyan etmeleri ve İslâm temelinde bir birlik kurulamayacağının anlaşılması imparatorluğun hâkim unsuru olan Türklerde de milliyetçilik duygularının yükselmesine yol açmıştır. Türklük bilinci başta Osmanlı aydınları arasında gelişmeye başlamış ve çekirdeğini Türklerin oluşturacağı yeni bir devlet fikri yavaş yavaş şekillenmiştir. Osmanlı Devleti'nde yurttaşların din kriterine göre sınıflandırılması demek olan millet sisteminin bozulması ve etnik kimlikler temelinde bir ayrımlaşmaya gidilerek, devlet tarafından Türk etnisitesinin diğer etnisiteler üzerinde egemen konuma gelmesi, aslında modernleşme süreciyle yakından ilgilidir. Gellner'in de belirttiği gibi geleneksel toplumdan modern topluma geçiş sürecinde, yerel alt kültürler üzerinde tüm kimlikleri kapsayan ve devlet tarafından oluşturulan üst kültürün benimsetilerek, geleneksel yapıların kırılması, Osmanlı İmparatorluğundaki millet sisteminin çözülüşünü de açıklar niteliktedir. Önceleri yerel ilişkilerin ve cemaat yapılarının öne çıktığı ve dinsel farklılıklar üzerine oturtulan yapı

yerine, herkesin resmi dili konuştuğu, eşit vatandaşlık bağıyla bağlanmış ve Türk ulusal kimliğinin bir üst kimlik olarak benimsendiği bir yapıyı yerleştirme çabası doğal olarak ulus devlete giden yolu da açmıştır. Anderson'un terminolojisiyle aslında hiçbir zaman varolmamış, köy, aşiret ve aile yapılarının öne çıktığı, "hayli" Osmanlı kimliğinin ortak kimlik olarak kabul edildiği toplumsal yapı, yerini insanların doğumlarıyla birlikte taşıdıkları etnisitelerine bırakmıştır.

C. Osmanli Devleti'nde Milliyetçilik Hareketleri

1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile başlayan Tanzimat'la birlikte İmparatorluk içinde yaşayan gayrimüslim ve Müslümanlar eşit haklara sahip olmuşlardır. Osmanlı devlet adamları, bu tavizin, geleneksel olarak özerk gayrimüslim cemaatlerin devlete bağlılıklarını artıracağını umut etmişlerdir. Oysa Batılı devletler yeniden sağlamlaştırdıkları kapitülasyonlardan hemen yararlanarak, Hıristiyan tüccarları himayelerine alıp vergi bağışıklığı ve yürürlükteki Osmanlı yasalarından korunma güvencesi sağlamışlardır. Tanzimatın özellikle vergi alanındaki merkezileştirici önlemleri, Hıristiyan nüfusun yoğun olduğu Balkan yarımadasında toplumsal huzursuzlukların ve milliyetçi hareketlerin nedenlerinden biri olmuştur. Merkezileşme ve Batılılaşma doğrultusunda atılan adımlar gayrimüslimlerin aksine Müslüman topluluklarda hemen bir ayrılıkçı hareketi doğurmamış, Halifelik kurumu ve İslam'ın "bütünleştirici" etkisi milliyetçi hareketlerin gücünü azaltmıştır.

1.Müslüman Unsurlarda Milliyetçilik Hareketleri

Osmanlı İmparatorluğundaki Türk olmayan Müslüman toplulukların çoğunun, toplumsal ve idari yapıdaki birinci sınıf rollerine karşın, idari-askeri yapının çözülmesi ve ülke dışından gelen ideolojik etkiler nedeniyle bir milliyetçi hareketin içinde oldukları görülmektedir. İmparatorluğun birliğini, İslâmi duygularla destekleyerek, Türkler dışındaki Müslüman halkların milliyetçi hareketlerini engelleme çabaları da işe yaramamış, özellikle Arap ve Arnavut ulusal topluluklarında görüldüğü gibi, İslâm ümmetçiliği, bir

Osmanlı kimliğini yaratma projesinde çok az başarılı olmuştur.

a.Arap Milliyetçiliği

Osmanlı Devleti'nde Müslüman unsurlar içinde on dokuzuncu yüzyıldan itibaren oluşan milliyetçi bağımsızlık hareketleri içinde ilk hareket ve milliyetçi bilinçlenme ilk önce Araplarda ortaya çıkmıştır. Arapça konuşanların bir ulusu oluşturmaları ve bu ulusun bağımsız ve birleşmiş olması gerektiği ancak yirminci yüzyılda anlaşılır hale gelmiş ve siyasal güç kazanmış olmasına rağmen, bu sürecin başlangıcı daha eskilere gitmektedir. Araplarda ilk milliyetçi hareketler Suriye'de yaşayan Araplar arasında daha çok kültürel ve edebi faaliyetler şeklinde başlamıştır. Arap aydınları Batıdan öğrendikleri milliyetçi düşünceleri gençlere aktararak bu yönde bir hareketin doğmasında önemli rol oynamışlardır. Abdurrahman El Kevakibi, Rıfat El Tahtavi, Muhammed Abduh gibi aydınlar Arap milliyetçiliğinin oluşumunda önemli rol oynamışlardır. [180]

Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve askeri alanda gerilemesi ve Batılı devletlerin etkileriyle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra Vahhabi hareketi, Mehmet Ali Paşa İsyanı ve benzeri hareketler ideolojik bütünlüğün sarsılmasına yol açmıştır.[181] Önceleri Osmanlı Devleti içerisinde aynı ümmet toplumuna bağlı olarak yaşayan Müslüman unsurlar, devletin zayıflaması ve bağımsızlıkçı düşüncelerin yaygınlaşması sonucu bu ümmet bağı yerini ulus bilincine bırakmış, Arap milliyetçi hareketi bazen yoğun bir anti-Türk teması doğrultusunda gelişme göstermiştir. Diğer yandan Hıristiyan Arapların da milliyetçi hareket içinde önemli rolü olduğu görülmektedir. Özellikle misyonerlik faaliyetleri Müslüman Arapların Hıristiyanlaştırılmasına değil, ulusal bilinçlerinin uyandırılmasına yönelik olarak uygulanmıştır.[182] Özellikle 1908 sonrası dönemde, Arap milliyetçiliğini gizli veya açık şekilde amaç

---

[180]İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap Milliyetçiliği", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.1033-34.

[181] Ortaylı, a.g.e., s.1033

[182] Araplar arasındak Hıristiyan misyonerlerinin faaliyetleri için bkz. Hisham Sharabi, **Arab Entellectuals and the West The Formative Years,** Baltimor, 1960.

edinmiş ve Osmanlı Devleti'nden ayrılarak ayrı bir Arap Devleti kurma yönünde faaliyet gösteren birçok örgüt kurulmuştur. Suriye Osmanlı Cemiyeti, (Paris 1908), İha el Arabi (Al İkha-İstanbul 1908), El Müntedi-ül Edebi (İstanbul 1909), Cemiyet-ül İha el Osmani (Kahire 1909), El İttihad-ül Lübnani (Kahire 1909), Cemiyet-ül Kahtaniye (İstanbul 1909), El Fatat (Beyrut 1912), Cemiyet-i İslahiye (Beyrut 1912), El la Merkeziye (Kahire 1912), El Ahd (İstanbul 1913) bu örgütlerin başta gelenleridir.[183]

Arap topluluğu, Osmanlı imparatorluğu içinde büyük bir nüfusa sahip olmasına karşın, devlet bürokrasisinde çok daha az oranda yer almıştır. Örneğin, 215 Osmanlı sadrazamından hiçbiri Arap kökenli değildir. 78 Türk ve 31 Arnavut sadrazama karşılık, sadece üç sadrazamın Arap kökenli olma olasılığı vardır. Kaptan-ı Derya'lar içinde Arap olan yoktur. Başdefterdarlar arasında bir, reisülküttaplar arasında ise dört Arap vardır. Müslüman Araplar devletin adli yönetiminde geleneksel bir yere sahip olmuş olsalar da, bu dini hiyerarşinin daha üst kademelerinde yine İstanbul'da yetiştirilmiş ve yüksek idari mevkilere bağlı insanlar görev yapmış, Tanzimatla birlikte yasal sistemin giderek laikleştirilmesi ulemanın rolünü de zayıflatmıştır. [184] Ancak Osmanlı bürokratik yapısı içinde etnik grupların temsili noktasında bir kayırmanın veya bir ön yargının varlığından söz etmek güçtür. Nitekim çok değişik etnik gruplardan olan çok sayıda üst düzey kamu görevlisi devlet örgütü içinde yer alabilmiştir. Kayalı da bu doğrultuda Arapların bürokrasi içinde az sayıda temsil edilmesini, Arap vilayetlerinin İmparatorluğa daha geç katılmış olması, tımar sisteminin Arap toprakları feth edildiğinde, yavaş yavaş işlemez hale gelmiş olmasından dolayı seçkinlerin imparatorlukla bütünleşme yollarından birinin fiilen kapanmış olması, Arap bölgelerinin başkente uzaklığı ve özellikle aşiret bölgelerinde özerk yönetimlerin devam etmesi gibi tarihsel nedenlere dayandırmaktadır.[185]

---

[183] Milliyetçi Arap örgütleri ve bunlara ilişkin belgeler hakkında bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler,** Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul,1998, s. 623-634.
[184] Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.21.
[185] Kayalı, a.g.e., s.22.

Araplar her zaman için istisna bir şekilde dillerinin bilincinde olmuşlar ve onunla gurur duymuşlardır. İsl m öncesinde de Arapların bir çeşit ırkçı duygulanımları olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti içinde yaşayan Arapların peygamber ile aynı soydan gelmeleri ve Kur'an'la aynı dili konuşmaları onlara doğal bir ayrıcalık vermiştir. Araplarda mevcut bulunan kavmiyet bilinci, Arabistan'daki Vahhabi Krallığı ve Mehmet Ali Paşa'nın kısa egemenliği Arapların bağımsızlıkçı ve milliyetçi hareketler içine girmelerinde etkili olmuştur. Bu etkenlerinde etkisi ile İmparatorluğun Balkanlardaki tebaası arasında milliyetçiliğin yayılmasıyla, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Türkler ve Araplar arasında farklılık bilincinin geliştiği görülmektedir. Bununla beraber, açık bir Arap milliyetçiliği on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar siyasal hedefleri olan önemli bir hareket olarak ortaya çıkmamıştır. Bu noktaya kadar Arapların eylemleri, padişahı destekleyerek Müslüman unsurun egemenliğini sürdürmek ve hiç bir fark gözetmeksizin bütün tebaaya eşit haklar tanıyan bir anayasal monarşiyi kurmak arasında değişiklik göstermiştir.[186]

Arap milliyetçiliği konusunda yazılmış temel eserlerden olan George Antonius'un "Arap Uyanışı" (Th*e* Arab Awekining) adlı eserinde, Arap milliyetçiliğinin başlangıcı on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı olarak ele alınmaktadır. Antonius, Arap milliyetçiliğinin aşamalı gelişimini, 19 yüzyılın ortalarından Birinci Dünya Savaşına, 1916 yılındaki Arap isyanıyla doruğa ulaşmasına, hatta daha sonrasına kadar götürmektedir.[187] Arap aydınları arasında da özellikle İmparatorluğun son döneminde kendi geleceklerinin ne olacağı ya da ne olması gerektiğine yönelik tartışmaların yaşandığı görülmektedir. Bu doğrultuda Arap milliyetçiliğini savunan çeşitli dergi ve gazetelerle birlikte bu amacı savunan örgütlerin kurulma süreci yaşanmıştır. Suriye'nin, Mısır'ın ve Lübnan'ın bağımsızlığı için çalışan örgütlerin ortak amacı, Osmanlı egemenliğinden kurtularak kendi topraklarında bağımsız bir ülke yaratmaktır.

---

[186] Hourani, a.g.e., s.287.
[187] Kayalı, a.g.e., s.6.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ise bazı Arap aydınlar, İslâmi fikirleri farklı bir modernleşmeci tarzda vurgulamaya başlamışlardır. Bu akımın önde gelenlerinden Muhammed Abduh ve pek çoğu ulemadan olan taraftarı, liberal düşüncelerin İslâmla bağdaşabileceği düşüncesine daha sistematik olarak yaklaşmışlardır. Abduh'un İslâmi modernizmi (Selefiyye), Genç Osmanlı[188] düşüncesini besleyen benzer toplumsal, ekonomik ve siyasal sıkıntılara tepki olarak gelişmiştir. Selefi modernizm, Tanzimat sonrası dönemde Mısır ve Suriye'de gelişerek Abdülhamid döneminin siyasal ve toplumsal rahatsızlıklarına karşı çıkmış, böylece Abdülhamid'e karşı gelişen liberal hareketin daha sonraki evresiyle kesişmiştir.[189]

Abdülhamid'in iktidara gelmesi ve muhalefete karşı baskıcı bir politika izlemesi, diğer bütün muhalif gruplarda olduğu gibi Arap'lar da yeni bir yapılanmaya gidilmesine yol açmıştır. Padişah'ın özellikle yayın hayatı üzerinde sürdürdüğü sansür ve sürgün politikası, pek çok gazetecinin Avrupa ve Mısıra gitmesine neden olmuştur. Muhalif aydınların Avrupa başkentlerinde, Paris'te, Londra'da örgütlenmeleri ve muhalif yayınlar çıkarmaları Abdülhamid iktidarına karşı olan Genç Osmanlı hareketi ile başlayan ve Jön Türklerle devam eden muhalefetin güçlenmesini sağlamıştır. Muhalefetin, liberal-meşruti bir rejim isteği ancak Padişahın gücünün azaltılması ile mümkün olabilecektir. Bu nedenle Padişahın sahip olduğu Halifelik makamı muhalefetin önündeki en büyük engel olarak ortaya çıkmıştır.

Muhalefetin Padişahın halifelik makamına olan sahipliğini çürütme stratejisi bir anlamda dinsel bağlılıklarla engellenmeye çalışılan Müslüman ayrılıkçı hareketin de işine yaramıştır. Halifeliğin ve "din kardeşliğinin" birleştirici etkisinin azalması özellikle Arap milliyetçi hareketinin belirli bir ivme kazanmasına yol açtığı

---

[188] Genç Osmanlı hareketi ve Jön Türk hareketinin çoğu zaman birbiri yerine kullanılan terimler olduğu görülmektedir. Ancak Genç Osmanlı hareketi gerek dönemsel gerekse de düşünsel açıdan Jön Türk hareketinden farklılık gösterir. Genç Osmanlılar, dönemsel olarak Abdülhamid döneminden önceki bir hareketi ifade etmesine karşın Jön Türk Hareketi Abdülhamid ile aynı dönemi paylaşır.

[189] Kayalı, a.g.e., s.25.

söylenebilir. Arap kentlerinde milliyetçi hareket gerek örgütsel gerekse entelektüel anlamda bir gelişme dönemine girmiştir. Bunlara başta gelen örnek olarak gösterilebilecek olan Suriye'nin bağımsızlığını savunan bir Arap milliyetçisi Butrus el-Bustan ve onun çıkardığı dergi "ez-Zinan", Osmanlı vatanı içinde birlik çağrısı yaparken "Osmanlı bizim vatanımızdır; ancak memleketimiz Suriye'dir" demektedir. 1875'de Bustan halkasından Hıristiyan Araplar gizli bir dernek kurarak, Suriye'nin Lübnan'la birlikte özerkliğini ve Arapça'nın resmi dil olarak kabul edilmesini istemişlerdir. Suriyeciliğin ilk ve en inanmış taraftarlarından biri olan Bustani, Suriye'nin entegrasyonunun başarılı olabilmesinin bir anayasal düzenlemeye bağlı olduğuna inanmamıştır.[190] Butrus el Bustani, Rıfat Tahtavi, Abdurrahman Kavvakebi gibi Arap aydınlarının tarih yorumları tamamen anti-Türk ve ırkçılığa dayanan bir Arap milliyetçiliği olarak kendisini göstermiştir.[191]

Diğer bir Suriyeli Arap olan Maruni Bulus Nuceym, Suriye'nin hepsinin bir gün bütünüyle bağımsız olacağını, yazdığı eserlerde vurgulamış, 1861'de ilk Arap gazetecilerinden olan Halil el-Huri, "Harabat-ı Suriyye" adlı eserinde Suriye halkının farklılığını ortaya koyan bir kitap yazmıştır. Yine Suriye milliyetçisi olan Necip Azuri bu akım içinde önemli bir yere sahiptir. 1905'de Paris'te yazdığı "Le Reveil de la Nation Arabe" adlı kitapta Arapların farklı bir ulus olduğunu ve Hıristiyan veya Müslüman Araplar arasındaki ayrılığın dış güçler tarafından çıkarıldığını söyleyerek tüm Araplar arasında bir birlik kurmaya çalışmıştır. Azuri'ye göre Arap ulusu, Türklerden bağımsız olmalıdır. Daha önceki yazılarına göre Türk karşıtlığını daha çok vurgulamakta ve Türklerin Arapları "mahvettiğini" söylemektedir. [192] Hıristiyan Araplar arasında partikülarist milliyetçi düşüncenin Müslüman Araplara göre daha fazla yayıldığı ve taraftar bulduğu görülmektedir. Bunun nedeni olarak İslâm'ın evrenselci ve ulusal-üstü bir niteliğe sahip olması ile Halifelik kurumunun birleştirici özelliğinin hala etkin olabilmesi gösterilebilir.

---

[190] Kayalı, a.g.e., s.48.
[191] Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda...", s.81.
[192] Hourani, a.g.e., s.301-302.

Bazı Arap milliyetçilerinin, İslâm'ın bu evrenselci niteliğine karşın, milliyetçilik ve İslâm'ı bağdaştırma çabası içine girdikleri de görülmektedir. Sati el Husr ve Abd-el Rahman el-Bazzaz gibi milliyetçi düşünce adamları, İslâm ve milliyetçiliği birleştirmiş ve Arap kimliğine sahip olma ile Müslüman olma arasında doğrudan bir ilişki kurmuşlardır. Diğer yandan radikal bir Arap milliyetçisi olan Michel Eflak, Arap milliyetçiliğinin aslında İslâm anlamına geldiğini ve peygamberinde bir Arap milliyetçisi olduğunu söylemiştir.[193] Bu tip ideologların, aynı Yahudilikte olduğu gibi İslâm'ı Araplara has bir "ulusal din" haline getirerek, milliyetçi idealleri önünde engel olarak gördükleri evrensel İslâm anlayışını aşma amacında oldukları söylenebilir.

Arap ulusal bilincinin yükselmesinde, özellikle Abdülhamid yönetimi döneminde Arap gençlerinin, Suriye ve Irak'ın büyük şehirlerinde kurulan devlet okullarında eğitim alarak yabancı dil öğrenmeleri ve yeni düşüncelerle tanışmaları önemli bir etken olarak sayılabilir. Bu okullardan mezun olan gençler, devlet bürokrasisi içinde değişik mevkilerde görev almış ve farklı etnik kökene sahip kişilerle bir arada yaşamaları sonucunda Arap kimliğine sahip olma ve farklı bir etnik kimliğe sahip olma duygusu güçlenmiştir. Bağımsızlık yanlısı milliyetçi bir Arap aydın grubun oluşması ve bu düşünceyi savunan örgütlerin çatısı altında birleşmeleri Osmanlı Devleti'nde Arap milliyetçi hareketinin güçlenmesinde önemli bir etki yapmıştır. Devlet tarafından Arap vilayetlerinde Arap gençlerine Osmanlılık düşüncesini aşılamak için verilen eğitim milliyetçi uyanışı önleyememiş, ancak göreli de olsa-diğer bölgelerde olduğu gibi- bir Osmanlılık anlayışını yerleştirmiş, Arap bölgelerinde Osmanlı eğitimi almış bir bürokrat kadronun yerleşmesini sağlamıştır. Nitekim daha sonra bu eğitimli kadrolar yeni Arap devletlerinin kurulmasında önemli roller üstlenmişlerdir.

Arap ulusal hareketinin oluşmasında Abdülhamid döneminde ortaya çıkan Türkçü akımın da bir itici güç oluşturduğu söylenebi-

---

[193] Ernest Dawn, **From Ottomanism to Arabism,** Universitiy of Illinois Press, Illinois, 1973, s. 174.

lir. Bununla beraber, Türk milliyetçiliği düşüncesinin ortaya çıkması ve gelişmesinde, Müslüman unsurların ve özelde Arapların milliyetçi hareketlere girişmelerinin de rolü olmuştur.[194] Osmanlıcı ve Pan-İslâmist politikaların, Müslümanların ayrılıkçı hareketlerini engelleyememesi üzerine Türkçülük, yeni ve güçlü bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Düşünsel alanda olduğu gibi örgütsel alanda da Arap milliyetçi hareketi bu dönemde önemli gelişme içerisindedir. Arap milliyetçiliği ve Arapların bağımsız bir devlete sahip olması sürecinin başlarında çoğunluğu Suriyeli Araplardan oluşan bir grup 1912'de Osmanlı İdari Adem-i Merkeziyet Partisi'ni kurmuşlardır. Daha sonra bu partiye katılmış bir grup 1913 yılında Paris'te bir Arap kongresi düzenlemiş, bu kongrede Arapların idari ve siyasal özerkliğini öngören öneriler kabul edilerek Osmanlı yönetimine bildirilmiştir. O dönemde iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki yönetiminin bu önerilere cevabı Arapları tatmin etmeyince, Arapların bağımsızlık istediği ve bunun da ancak güç kullanarak mümkün olabileceği görüşü ağırlık kazanmıştır.

Osmanlı Devleti içindeki Türk olmayan Müslüman halkları birbirine bağlayan din unsurunun ve Halifenin otoritesinin giderek zayıflayarak etnik farklılıkların ön plana çıkması Arap ulusal hareketine belirli bir ivme kazandırmıştır. İmparatorluğun kurtarılması ve dinsel bağlılık temelinde bir birlik kurulması düşüncesini savunan Arap aydınlarının da bulunmasına rağmen, özellikle İttihat ve Terakki dönemi sonlarına doğru bu birlikten yana olan görüşlerin giderek güç kaybettiği ve Türk karşıtı, Arap siyasal birliğinin kurulmasını amaçlayan eylemlerin yoğunluk kazandığı söylenebilir. Bu görüşleri savunanlar Osmanlı Devleti'nin taraf olduğu savaşın Araplar lehine sonuçlanmasının ancak Türklerin yenilgisi sonucu ortaya çıkabileceğini ve özellikle Fransa ve İngiltere'nin Arap siyasal birliğinin kurulmasında kendilerine yardımcı olacaklarını düşünmüşlerdir. Bu gruplar da Fransa ve İngiltere yanlıları olarak iki gruba ayrılmışlardır. Bunların ortak endişesi bağımsızlık sonrası kurulacak Arap Devletinin hükümdarının kim

---

[194] Zekeriya Kurşun, "I. Meşrutiyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesinde Arap Milliyetçiliğinin Rolü" **Türk Yurdu Dergisi**, Cilt:10, Sayı:32, Nisan 1990, s.15.

olacağı yönündedir. Bu süreç içinde Mekke Şerifinin ailesinin yönetim düşüncesi öne çıkmış ve Adem-i Merkeziyet Partisi'nin görüşlerine uygun olarak eyaletlerin federasyonundan oluşan ve bağımsız bir Irak ve Hicaz ile bir tür gevşek ilişki içinde olan bir Suriye kurma düşüncesi güç kazanmıştır. Ancak Lübnan Araplarının, Mekke Şerifi'ne güvenmemeleri nedeniyle, İngiliz himayesine karşı çıkmaları, tam bağımsız bir Lübnan kurma fikrini öne çıkarmış ve birçok Lübnanli Hıristiyan Fransız ordusuna katılmıştır. Bu arada Mekke Şerifi de Türk egemenliğine karşı birleşen Arap milliyetçisi örgütlerle birlik olarak Osmanlı Devleti'ne isyan ettiğini açıklayarak Hicaz'ın bağımsızlığını ilan etmiş ve bir Arap Ordusu kurmuştur. Suriye, Lübnan ve Filistin'in İngiliz ve Fransızlar tarafından işgal edilmesi ile birlikte bu bölgelerde işgal yönetimi kurulmuştur.

Bu bölgelerde işgal güçlerinin denetiminde Arapların da yönetime katılması sağlandıysa da, İngiliz ve Fransızlar kendi çıkarları için Arap milliyetçiliğini bir araç olarak kullanmışlardır. Osmanlı yönetimi altında yaşamak istemeyen ve Müslüman Türklerin kendilerini ezdiğini söyleyen Araplar, yaşadıkları toprakların, özellikle kutsal sayılan şehirlerin bile Hıristiyan devletlerin işgali altına girmesine göz yummuşlar, hatta işgal ordularına katılıp Türk askerleriyle savaşmaktan çekinmemişlerdir.

Sonuç olarak Arap milliyetçi hareketi kendi devletlerini kurma amacına ulaştıysa da birleşik bir Arap devleti kurma düşüncesi gerçekleşmemiştir. Bu süreç içinde İngiliz ve Fransızlarla Osmanlı Devleti'ne karşı birleşen Arap milliyetçileri, Osmanlı Devleti'nin yenilgisinden sonra yine kendi topraklarının sömürge haline getirilmesine ve yüzyıllardır Arapların yaşadığı topraklarda, tarihsel hasımları olan Yahudilere bir vatan oluşturulmasına tanık olmuşlardır. Osmanlı Padişahı Abdül hamid'in, Filistin topraklarını satın almak için gelen Yahudi zenginlerine "bu toprakları kendi kanımızla aldık, ancak aldığımız bedele size verebiliriz" sözlerinin üzerinden çok geçmeden Araplar, kendilerine olan olumsuz etkisi uzun yıllar sürecek bir Yahudi Devleti'nin kuruluşuna zemin hazırlamışlardır.

b. Arnavut Bağımsızlık Hareketi

Müslüman unsurların milliyetçilik hareketine bir diğer örnek de Arnavut ulusal hareketidir. İmparatorluk içinde Müslüman Türk ve Araplardan sonra geniş bir etnik topluluğu oluşturan Müslüman Arnavutların Osmanlı Devleti içinde önemli ve etkin bir topluluk olduğu görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan en son ayrılan Arnavutluk, yirminci yüzyılın başlarında hala orta çağ geleneklerini ve yaşam şartlarını devam ettiren bir ülkedir. Arnavut halk arasında bağımsızlık noktasında bir görüş birliği olmamasına ve bu halkın Hıristiyan ve Müslüman Arnavutlar olarak ikiye ayrılmasına rağmen, 1908'den 1913'e kadar milliyetçi Arnavut hareketi sürekli olarak eylem yapan aktif bir hareket görünümündedir. Arnavutluk bağımsızlık hareketi, 1908 devrimi sonrasında, Meşrutiyet'in eşitlikçi politikasını yeterli bulmamış, yeni vergi konulması sonrasında ivme kazanmıştır.

Büyük çoğunluğu Müslüman olan Arnavutların yaşadıkları toprakların güneyinde geniş bir Ortodoks azınlık, daha dağlık ve aşiretlerin yaşadığı kuzeyde ise daha küçük bir Katolik azınlık bulunmaktadır.[195] Arnavutların genelde İmparatorluğa sadık oldukları kabul edilmiş, Arnavutlar içinden çok sayıda yüksek rütbeli subay yetişmiştir. Arnavutların çevresinde oluşan gelişmeler onları da etkilemiş, bağımsızlığını kazanan Yunan Devletinin güneye, Sırp devletinin kuzeye yayılması Müslüman Arnavut cemaati arasında, Osmanlı İmparatorluğunun, onların çıkarlarını zorba komşularına karşı koruyamayabileceğine ilişkin korkuların ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1878'de bir grup Arnavut aydını, Arnavutçayı yaygınlaştırarak ve Sırbistan ile Yunanistan ve belki de Bulgaristan arasında bölünme tehdidine karşı savaşarak Arnavut ulusal bilincini güçlendirmeyi amaçlayan "Prizren Ligası"nı kurmuştur. 1880'lerin başlarında Naim Frasheri gibi aydınların öncülüğünde güney Arnavutlukta, Arnavutça eğitim yapan birçok okul açmışlar, küçük ve entelektüel çevreyle sınırlı kalmasına ve kitlesel olmamasına rağmen bu hareket, yeni ve önemli bir etki oluşturmuştur.

---

[195] Osmanlı Dönemi Arnavutluk'un toplumsal yapısı ve ayrılıkçı hareketler hakkında geniş bilgi için bkz. Nuray Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi,** Boyut Yayınları, İstanbul, 1997.

[196] Arnavut milliyetçi aydınlarının açtığı okullarda bağımsız Arnavut devletinin kurulması gerektiği düşüncesi yayılmaya çalışılmış, bu eğitim ve bilinçlendirme süreci yerini daha sonra, eylem sürecine bırakmıştır.

Arnavutluk bağımsızlık sürecinde, milliyetçi örgütlerin önemli yeri bulunmaktadır. Arnavut denekleri, Kürt dernekleriyle beraber İstanbul'da ilk kurulan örgütler olmuşlardır. Bu örgütler içinde Başkim Cemiyeti, dernekleşme tarihi içinde en etkin ve en tanınmış dernektir. Bu derneğin görünen amacı, millî dil olan Osmanlıca ve Arnavutça'nın öğretilmesi ve yaygınlaştırılmasıdır. Ancak gerçekte bu örgüt ayrılıkçı Arnavut hareketinin eylem organı olmuş ve 1909 isyanında da aktif rol oynamıştır. [197]

Siyasal amaçlı ilk Arnavut gerilla hareketi (Bulgar devrimci gruplarının faaliyetlerine karşı direniş), 1899'da Hacı Molla Zeka tarafından kurulmuştur. 1905'de ise, çok sayıda Arnavut kasabasında Osmanlı yönetimine karşı bir ayaklanma düzenlemek için Arnavut devrimci komiteleri oluşturulmuştur. 1908 Jön Türk devrimine kadar, İttihat ve Terakki'nin Makedonya'daki bazı üyeleri ile Arnavut Devrimci Komiteleri'ndeki benzerleri arasında ilişki kurulmuştur. Üsküp'teki İttihat Terakki şubesi genellikle Arnavutlardan oluşmaktadır. Bu arada Mithat Frasheri Selanik'te tüm Arnavut halkına devrimi destek çağrısı yapmaktadır. [198]

Osmanlı Devleti'ne karşı geniş çaplı ilk başkaldırı hareketi 1910 yılı Nisan'ında başlamış ve Malisörler (Malisya bölgesinin Katolik Arnavutları) tarafından bir yıl sonra tekrar alevlendirilmiştir. Bu yıllarda hükümet isyanı bastırmak üzere Şevket Turgut ve Cavit Paşa'ları görevlendirmiştir. Ayaklanma hızla bastırılmış, isyancıların silahları toplanmıştır. Padişahın ortamı yumuşatmak için "Kosova Sahrası"nda namaz kılması yeterli olmamış, 1912 yılında iki Arnavut derebeyi İsa Bolatin ve Yakovalı Bayram Sur ve arkadaşları Sait Paşa hükümetine isteklerini saptayan sert bir

---

[196] Poulton, a.g.e., s.81.
[197] Tunaya, a.g.e., s.564.
[198] Poulton, a.g.e., 82.

bildiri vermişlerdir. [199] Bu sırada İstanbul'da hükümet darbesi olmuş, İttihat Terakki hükümeti devrilmiş ve yerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümeti kurulmuştur. Yeni hükümet isyancıların şartlarını kabul ederek Arnavutluk sorunun çözüldüğünü ilan etmiş, sıkıyönetimi kaldırmış ve genel af ilan etmiştir.

Bunalım süresince Arnavutlar birkaç kez bağımsızlık ilan etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında ABD Başkanı Wilson Arnavut ulusunun koruyucusu olmuş ve 1924 yılında ilan edilen cumhuriyet, Başkan Zogu'nun krallığını ilan etmesiyle monarşiye dönüşmüştür. [200] Arap ve Arnavut ulusal hareketlerinin ortaya koyduğu gibi, Müslüman unsurlarda milliyetçi hareketin oluşmasında, Batı'dan gelen milliyetçi düşüncelerin önemli payı olduğu söylenebilir. Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde eğitim gören Müslüman gençlerin milliyetçi düşüncelerle ülkelerine dönmeleri ve düşünceleri yaymaları, bir ulusal hareketin oluşmasına yol açmıştır. Diğer yandan İmparatorluğun çözülme sürecine girmesiyle birlikte ortaya çıkan ekonomik ve siyasal bozulmanın, Arap ve diğer Müslüman kentlerinde kendini hissettirmesiyle başlayan çözüm arayışları sonucu, milliyetçilik ve ulusal devlet kurma düşüncesi, güçlü bir seçenek olarak kendini göstermiştir. Bu seçeneğin güçlenmesi ve örgütlenmesi sürecinde, Batılı devletlerin ayrılıkçı Müslümanların hareketlerini ideolojik ve lojistik anlamda desteklemesi, Müslüman unsurlarda milliyetçi hareketlerin güçlenmesini sağlamıştır. Bu etkenler kadar olmasa da, Jön Türk devrimi sonrası güçlenen Türkçülük düşüncesinin, başta Arap ulusal hareketi olmak üzere, diğer Müslüman unsurlardaki ulusal hareketlerin oluşumunda etkisi olduğu söylenebilir. Müslüman topluluklarda milliyetçi hareketlerin ortaya çıkmasıyla, İmparatorluğun dağılmasını önleyecek bir seçenek olarak görülen İslamcılık, bu niteliğini kaybetmiş, yerini Türk milliyetçiliği ideolojisine bırakmıştır.

---

[199] Tunaya, a.g.e., s.562.
[200] Tunaya, a.g.e., s.562.

2.Gayrimüslimlerde Milliyetçilik Hareketleri: Ermeni Hareketi Örneği

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlerle ilgili politikası, "millet" anlayışına dayanmaktadır. Millet anlayışı toplumların birbirleriyle olan ilişkilerini belirleyebildiği gibi, devletle olan ilişkilerini de belirlemektedir. Osmanlı toplumu "Müslüman" ve "gayrimüslim" olmak üzere iki ana gruptan oluşmuştur. Bireylerin toplumdaki statülerini ve devletle olan ilişkilerini belirleyen ya din ya da mezhep olmuştur. Osmanlı toplumu inanç temelinde çeşitli milletlere ayrılmıştır. Din farklılığı kriterine göre idari ve ruhani anlamda örgütlenen gayrimüslim topluluk Osmanlı Devleti'nde iki temel toplumsal yapıdan ikincisini oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim azınlıkların hem siyasal hem de ekonomik açıdan güçlenmesi, Rumların, Ermenilerin, Süryanilerin kültürel düzeylerinin yükselmesini ve kendilerini diğerlerinden ayıran cemaat bilinçlerinin gelişmesi sonucunu doğurmuştur. Bütün bu cemaatlerin Osmanlı öncesi varolan bağımsızlık hatıraları tekrar canlanmış, gayrimüslim azınlıkların kültürel seviyelerinin yükselmesi, Avrupa'da eğitim almaları ve yabancı dil bilmeleri onların devlet kademelerinde yer almasını kolaylaştırmıştır. Tanzimat'ın ilanına kadar Avrupa'ya gayrimüslim öğrenci gönderilmemesine karşın, Tazimatın ilanıyla, 1840'da Avrupa'ya öğrenime gönderilen ilk grubun çoğunluğunu gayrimüslimlerin oluşturması dikkat çekicidir. [201] Zengin Rum ailelerinin çocukları devlet yapısı içinde önemli mevkileri neredeyse tamamen doldurmuşlardır. Avrupa'da eğitim gören zengin azınlık çocukları oralarda yeni filizlenen ve moda olan milliyetçi fikirlerle ülkeye dönmüşler ve bu fikirleri kendi cemaatlerine anlatmaya başlamışlardır.

---

[201] Avrupa ülkelerine gönderilen 11 kişilik gruptan sadece ikisi Müslüman gerisi gayrimüslimdir. Bunlardan birisi fen öğrenimi diğerleri tıp öğrenimi yapmak üzere gönderilmiştir. 1847-1856 yılları arasında gönderilen 32 kişinin 24'ü Müslüman, 8'i gayrimüslimdir. 1856 yılının sonuna kadar Fransa'ya toplam 56 öğrenci gönderilmiştir. 1856-64 yılları arasında 38'i Müslüman 23'ü gayrimüslim 61 kişi gönderilmiştir. Bu öğrenciler ülkeye geri döndüklerinde, başta Sadrazamlık olmak üzere, değişik Nazırlıklar, Büyükelçilikler, Silahlı Kuvvetler ve eğitim kurumlarında görev almışlardır. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", **150. Yılında Tanzimat**, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s.123.

Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslim azınlıkların sahip olduğu haklar açısından 1856 Islahat Fermanı yeni haklar ve özgürlükler getirmesi bakımından önemli bir başlangıcı temsil etmektedir. Bu fermanla beraber, gayrimüslim vatandaşların kamu hizmetlerine, sivil ve askeri okullara girebilmeleri, kendi aralarındaki uyuşmazlıkların kendi dinsel otoritelerince çözümlenebilmesi, her dinsel toplumun ruhani başkanı ile devlet tarafından görevlendirilecek bir memurun, tüm vatandaşları ilgilendiren sorunlarda düzenlenen toplantılara (Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye) katılabilmeleri gibi hususlarda yeni özgürlükler tanınmıştır.

1856 Islahat Fermanı, Osmanlı yönetim yapısı üzerinde de önemli etkiler yapmıştır. Ferman halkın yönetime katılmasını teşvik ederken, bunun taşra yönetim birimleri olan vilayet, liva ve nahiye düzeyinde gerçekleşmesini belirtmesi bakımından önem taşımaktadır.[202] Osmanlı toplumsal yapısını biçimlendiren millet sisteminin, gayrimüslim topluluklara idari ve dinsel haklar ve özgürlükler getirmesine karşı, bu topluluklarda diğer etkenlerle birlikte milliyetçilik akımlarının güçlenmesi noktasında elverişli bir zemin hazırlamıştır. Millet sistemi, farklılığı ve çeşitliliği yok etmek değil, korumak istemektedir. Kültürel yönden çeşitlilik içinde bütünlüğü amaçlamaktadır. İşte bu noktada bir paradoks ortaya çıkmaktadır. Millet sistemi, farklılıkları bütünlük içinde korumak amacıyla oluşturulmuş olmasına rağmen, gayrimüslim toplulukların kendi farklılıkları üzerinde yükselen bir milliyetçiliğe ve ulus devlet sürecine giden yolu açmıştır. Millet sistemi gayrimüslimleri Osmanlı toplumuna entegre etmeyi amaçlayan bir sistem olduğu halde yaşanan süreç sonunda, bu toplumların ayrılıkçı hareketlerini kolaylaştıran bir unsur haline gelmiştir. Ancak yine de tek başına bir hoşgörü ve özgürlükler sistemi olan millet sistemini Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından sorumlu tutmak yanlış olacaktır.

Tanzimat reformları amaçladığı Osmanlı ulusu yaratma amacına ulaşamamış, bu arada milliyetçilik de gayrimüslim halkları

---

[202] Turgay Uzun-Bayram Coşkun, **Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Gelişimi, Niteliği ve Muğla İli Yerel Yönetimlerinin Uygulamada Karşılaştıkları Sorunlar,** Muğla Üniversitesi Yayını, Muğla, 1999, s.35.

etkilemeye devam etmiştir. Tanzimat ile eşit hale gelen gayrimüslim halkın önderleri, sahip oldukları otoritelerini kaybetmeye başladıkları sırada, bu halkların içinden çıkan milliyetçi liderler, din adamlarının kaybettikleri otoriteyi kendilerine aktarmayı başarmışlardır. Devletin giderek daha fazla toprak kaybetmesi ve o güne kadar Türklerle eşit haklara sahip Müslüman halkların da ayrılıkçı hareketlere girişmeleri, Osmanlıcılık ve İslâmcılığın çöküş karşısında bir engel oluşturamayacağı düşüncesini güçlendirmiştir.

Osmanlı Devletindeki gayrimüslim topluluklar içerisinde, Ortodoks cemaatte "ulusal.sorun"un daha canlı olduğu görülmektedir. İstanbul Rum Patriği 1433'den bu yana bütün Ortodoks cemaatinin sivil başkanı olmuş ve on dokuzuncu yüzyıldan itibaren İstanbul'un Fener semtindeki Rumlar, Osmanlı Hükümeti üzerinde büyük nüfuz sahibi olmuşlardır. Rumlar dinsel yönetimlerini aşamalı olarak tüm Kilise örgütüne yaymışlardır. [203] Rumlar özellikle yabancı dil bilmelerinden dolayı birçok üst bürokratik görevlere sahip olmuşlardır. Ancak Yunan ayaklanmasından sonraki dönemde Fenerli Rum aristokrasisi gözden düşmüş ve Babıali'nin kadrolarına diğer gayrimüslim unsurlar ve Türkler de girmeye başlamıştır. Örneğin Ermeni Divan-ı Hümayun tercümanlarından Sahhak Abro Efendi Osmanlıcasının zenginliği ve yaptığı telif ve tercümelerde İktisat bilimine ait bulduğu Türkçe karşılıklarıyla tanınmaktadır. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde eğitim reformu geçiren Museviler de bu dönemden itibaren Babıali bürokrasisinin önemli mevkilerinde görülmeye başlamışlardır. Bu bürokratların içinde örneğin Moiz Fresko gibi İbranice harflerle "Üstad" adlı Türk dilinde gazete çıkaranlar, Missalidis gibi Yunanca harflerle Türkçe dergi çıkaran ve roman yazanlar (Temaşa-i Dünya), Ermeni harfleriyle roman ve şiirler yazanlar, Baronyan Agop gibi hem Ermenice hem Türkçe gazete çıkaranlara da rastlanmaktadır ("Tadron" veya "Tiyatro" gazetesi). On dokuzuncu yüzyılın bu kültürel pluralizmi, Şemseddin Sami gibi hem Arnavut hem Türk milliyetçiliğinde ayrı bir yeri olan, daha doğrusu bir Osmanlı imparatorluk milliyetçisi tipindeki aydınların da ortaya

---

[203] Hourani, a.g.e., s.298.

çıkmasına neden olmuştur.[204] İyi eğitim görmüş ve ekonomik yönden gelişmiş gayrimüslimler, kültürel anlamda kendilerini Osmanlı toplumu içinde ispatlamışlar, toplumsal yaşam içinde önemli işlevlere sahip olmuşlardır. Kültürel farklılıklarını Osmanlı toplumsal yaşamına eklemleyen gayrimüslimler, kamu yönetimi alanında da önemli mevkilere yükselebilmişlerdir. Gayrimüslimler, İmparatorluğun dağılma sürecine girmesiyle, sahip oldukları ekonomik gücü ve toplumsal alandaki yerlerini büyük oranda kendi ulusal hareketleri doğrultusunda seferber etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Avrupalı devletler ülke içinde yaşayan gayrimüslimlerin koruyuculuğunu o kadar ileri düzeye götürmüşlerdir ki, sanki kendi vatandaşları olan kişileri yabancı bir ülkenin yönetiminden kurtarmaya çalışıyormuş gibi, hukuk dışı koruma yöntemleri geliştirmişlerdir. Gayrimüslimlere yönelik hiç bir askeri tehdidin olmadığı eyaletlerde bile, Avrupalı devletlerin etkisi hissedilmiştir. Etrafında kendilerine yabancı statüsüne sahip bazı ayrıcalıklar tanınan Osmanlı Hıristiyanları ya da Yahudilerden oluşan bir grup zımm toplanan her Avrupa konsolosluğu bir etki merkezi olmuştur. Avrupa koruması, bireyleri aşarak bütün milletleri kapsar duruma gelmiş, kapitülasyonlar, on altıncı yüzyıldan beri Fransa'ya, Osmanlı topraklarındaki Avrupa Katolikleri, Kiliselerini ve rahiplerini himaye hakkı vermiştir. Ortodoks ve diğer Hıristiyan cemaatler on sekizinci yüzyıl boyunca refah, kültür ve nüfus açısından gelişmiştir. Yabancı devletlerin himayesi onlara sadece siyasal kazançla sağlamakla kalmamış, onları Avrupa'yla yapılan ticarette aracılar yaparak ticari ve mali açıdan kalkındırmıştır. [205]

Ticari ve hukuki ayrıcalıklar getiren kapitülasyonlar azınlıklarla beraber yabancılarında Osmanlı Devleti içinde daha çok yatırım yapmasını sağlamış ve bu da onları devlet içinde bağımsız bir iktisadi güç haline getirmiştir. Bu nedenle denilebilir ki, yabancı sermayenin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu sınırsız egemenliği bu ülkenin ekonomik ve kültürel geriliğinin baş nedenlerinden

---

[204] Ortaylı, "Osmanlı Kimliği", s.80.
[205] Hourani, a.g.e., s.57.

birini oluşturmuştur. Yabancı sermaye yatırımcıları, Türk sanayiinin gelişmesine yardım etmek şöyle dursun, bu sanayiinin oluşma durumundaki çekirdeklerini yok etmiş, ülkeyi kendi fabrika ve atölye ürünlerinin pazarı durumuna getirerek Türk zanaatçılığının temellerini yıkmışlardır. Diğer yandan Türk tarım ekonomisini kendi sanayileri için hammadde kaynağı durumunda tutarak feodal ilişkileri korumaya çaba göstermiş ve bu sistemin dayanaklarını desteklemişlerdir.[206] Giderek ekonomik açıdan palazlanan gayrimüslim halklar, düşünsel alandaki yeni gelişmelerin de etkisiyle bir siyasal bağımsızlık hareketine girişmişlerdir. 1805'de Sırp bağımsızlık hareketi, büyük ölçüde Rusya'nın desteğiyle ortaya çıkmış ve başarıya ulaşmış, bunu 1821'de Mora'da patlak veren Yunan isyanı izlemiş ve bu hareket 1830'da Yunanistan'ın bağımsızlık ilanı ile sonuçlanmıştır.[207]

1856 Islahat Fermanı'nın azınlıklara iktisadi ve Toplumsal alanda yeni haklar getirmiş ve bunlar da milliyetçi hareketlere uygun bir hareket alanı sağlamıştır. Nitekim 1848'de başlayan Bulgar isyanı, bağımsız Bulgar devletinin kurulmasına giden süreci başlatmış, 1858'de Bosna-Hersek'in bağımsızlık hareketi başlamış, 1897'de Girit bağımsızlığını ilan etmiştir. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin milliyetçi bağımsızlık hareketlerine yönelmeleri Osmanlı'da İslâmcılık akımının ortaya çıkması ve güçlenmesi sonucunu doğurmuştur[208]

Gayrimüslim azınlıkların milliyetçi hareketlerinde eylemsel ve toplumsal anlamda Ermeni hareketi daha değişik konumda bulunmaktadır. Ermeniler Osmanlı Devleti içinde bürokratik kadrolarda üst düzey mevkilere kadar yükselmişler[209], iktisadi alanda

---

[206] A.M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923,** Doğan Yayınları, İstanbul, 1999, s.11-12.

[207] Yunan bağımsızlık süreci hakkında bkz. Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s.530-533.

[208] Şükrü Hanioğlu, **İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902),** İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.628.

[209] Osmanlı bürokratik yapısı içinde birçok Ermeni üst düzey kamu görevlerine kadar yükselebilmişlerdir. Bunlardan bazıları şunlardır: Ayan Azası Mareşal Ohannes Kuyumcuyan, Maliye Bakanı ve Hazine-i Hassa Nazırı; P.T.T Bakanları Mareşal Karabet Artin Davut Paşa ve Andan Tınger Yaver Paşa; Bayındırlık Bakanları Bedros Hallaçyan, Avukat Kirkor Finapyan, Kirkor Agafyan; Hazine-i Hassa Nazırları Mikael Portakalyan Paşa ve Sakız Ohannes Paşa. Diğer yandan 1876 ve 1908 Meşrutiyet Meclislerinde çok sayıda

da gelişmiş bir topluluk oluşturmuşlar, diğer etnik unsurlarla, özellikle Türk toplumu ile iyi ilişkiler kurmuşlar ve kültürel etkileşim içinde bulunmuşlardır.[210] Ancak Tanzimat süreci ile gayrimüslim azınlıkların elde ettiği haklar Ermenilerce bağımsızlık amacıyla kullanılmış, Osmanlı Devletine karşı içinde para-militer grupların yer aldığı silahlı bir bağımsızlık hareketi başlatılmıştır. Ermeni hareketinin diğer hareketlerden ayıran nokta, yoğun olarak bağımsızlık amacına yönelik askeri yöntemin kullanılmış olmasıdır. Diğer Gayrimüslim halkların bağımsızlık hareketlerinin de silahlı bir hareket niteliği gösterdiği görülmekteyse de, bunlar Ermeni hareketi gibi halklar arasında topyekûn bir çatışmayı beraberinde getirmemiş ve geniş bir alana yayılmamıştır. Bu nedenle Ermeni hareketi tarihsel köklere de inen, büyük oranda Müslüman halkın yaşadığı yerleri kendi toprak alanı olarak kabul eden bir harekettir. Bütün bu nedenlerden dolayı Ermeni hareketi kendisinden sonraki dönemlerde de etkisini gösteren bir sorun olma özelliğine bürünmüştür.

Anadolu'nun demografik yapısına bakıldığında Ermeni nüfusun, hemen hemen her vilayette az veya çok bulunduğu görülmektedir. Ancak Anadolu'daki Ermeni nüfusun sayısı hakkında başta Türk, yabancı ve Ermeni kaynaklarında değişik rakamlar verilmektedir. Örneğin Badaljan 1870'de tüm Osmanlı toprakları içinde üç milyon Ermeni nüfusun yaşadığını, bunun iki buçuk milyonunun altı vilayette toplandığını belirtmektedir.[211] Yine Ermeni bir yazar olan Hovannisian, 1914 yılından önce bütün Türkiye'deki Ermeni nüfusun iki milyondan az ancak, bir buçuk milyondan fazla olduğunu ifade etmektedir. [212] Anadolu'daki Ermeni nüfusu en geniş şekilde incele-

---

Ermeni milletvekili de bulunmaktadır.

[210] Ermeni ve Türkler arasındaki kültürel ilişki konusunda bkz. Fikret Türkmen, "Tarih Boyunca Türk-Ermeni Kültür İlişkileri", **Türk Tarihinde Ermeniler,** Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1983, s.57-67 .

[211] H. Badaljan, **Berlin Kongresinde Ermeni Meselesi** (Ermenice), Erivan, 1955, s.122; Tessa Hofmann, **'Die Armeniche Frage' auf dem Berliner Kongress aus Sowpetarminscher Sicht Südos-Forschungen,** XXIXX., München, 1980, s.220-226, akt., Cevdet Küçük, "XIX. Asırda Ermeni Nüfusu", **Türk Tarihinde Ermeniler,** Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1983, s.78.

[212] R.G. Hovannisian, **Armenia on the Road of the Independence,** Los Angeles, 1967, s. 37, akt.: Küçük, a.g.m, s.78.

miş olan Vital Cuinet'e göre, tüm imparatorlukta yaşayan Ermeni nüfusu 1.475.011'dir. [213] 1896 tarihli Osmanlı kayıtları ise, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Ermeni nüfusu 1.160.000 olarak göstermektedir. Vergi ve askerlik yüzünden kimliğini saklayan ve yazılmayanlarla birlikte bu sayı 1.300.000'e yaklaşmaktadır. [214] Ermenilerin askerlik görevinden muaf tutulmaları diğer gayrimüslim cemaatlerde olduğu gibi, Ermenilere de önemli bir avantaj sağlamış, Müslümanlar birbiri ardına çıkan savaşlarda kırılırken, Ermeniler büyük bir ekonomik güç olma yolunda ilerlemişlerdir. [215] Bu doğrultuda Sovyet tarihçisi Aliev, Ermeni ve Rum burjuvazisinin, özellikle imparatorluğun dış ticaretinde önemli payı olduğunu belirtmekte ve bunların İngiliz ve Fransız sermayesini de desteklediklerini ifade etmektedir. [216]

Ermeniler Hıristiyan olmalarına rağmen Gregoryen, Katolik ve Protestan mezheplerine ayrılmış, bu nedenle de aralarında bir savaşım başlamıştır. Padişah II. Mahmut Fransa elçiliğinin aracılığıyla 1830 tarihinde Ermeni Katoliklerini bir topluluk olarak kabul etmiştir. 1850 yılında da Osmanlı Devleti İngiliz elçisinin baskısıyla Ermeni Protestan topluluğunu da bir ferman ile tanımıştır.[217] Ermenilerde milliyetçilik hareketlerinin başlamasında en önemli etkenlerden birisi, yurtdışına özellikle Fransa'ya giden Ermenilerin milliyetçi düşüncelerle İstanbul'a dönmeleridir. Fransız başkentinden dönen Ermeniler, kendi cemaatlerinin ikiye bölünmüş

---

[213] Vital Cuinet, **La Turquie, d'Asie,** Paris, 1892-1894, akt. Küçük, a.g.m., s.78.

[214] Küçük, a.g.m, s.79.

[215] Ermeniler özellikle İstanbul'da ekonomik birer güç haline gelmişlerdir. İstanbul Ermenilerinin daha çok matbaacılık ve gazete tekelini elinde bulundurdukları görülmektedir. Artin Bezciyan, Köçeoğlu Agop devlete kredi açacak düzeyde zengin Ermenilerdendir. Diğer yandan Ermeni tüccarlardan bir grup, devletten yetki alarak tahsildarlar cemiyeti kurmuş ve vergi toplama yetkisi almışlardır. Bu gruplar Osmanlı Bankası ve Şirket-i Hayriye hisselerinden birçoğunu da elinde bulundurmaktadır. Bkz. Mehmed Hocaoğlu, **Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler,** Anda Yayınları, İstanbul, 1976, s.XXI.

[216] G.Z.Aliev, **Turtsiya v Period Pravleniya Mladoturok,** Moskova, 1976, s.275, akt.:Aydın Süer, "1915 Ermeni Ayaklanmalarında Çarlık Rusya'sının Rolü", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,** Cilt:33, Sayı:1-2, Ankara, 1990, s.459.

[217] Halil Metin, **Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları,** Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992, s.34.

olduğunu görmüşlerdir Bu grupların ilki Minas ve Canik adlı iki Ermeni milliyetçisinin yanında yer alanlar, diğerleri ise, Agop Gıcıkyan'ın akıl hocalığını yaptığı Kevork Yeremyan, Bağos Dıdyan, Karabet Balyan, Mığırdıç Cezayirliyan'ın oluşturduğu gruptur. 1839 Gülhane Hattı Hümayunu ikinci grubun genişlemesini sağlamış ve 1847 yılında Rum Patrikhanesi'ne, kendi cemaatlerinin işlerini yürütme yetkisi veren muhtıranın Ermenileri de kapsayacak şekilde genişletilmesi çabası bu iki grubun birleştirilmesine yol açmıştır. Bu isteğin kabulü sonrası Ermenilerin kendilerini temsil edecek biri ruhani, diğeri cismani olmak üzere iki meclise sahip olmuşlardır. [218]

Ermenilerden bazıları bu gelişmeyi yeterli görmeyerek kendilerine daha çok özerklik getirecek bir düzenlemenin yapılması için çalışmaya başlamışlardır. Bu grubun amacı, Ermeni azınlığın kendi kendisini idare edebilecek bir duruma gelebilmesidir. 1848'de Meclis-i Maarif oluşturulması, 1851'de Encümen'i Dâniş, 1854 Kırım Savaşının çıkması Ermeni milliyetçi hareketine ivme kazandırmış, Ermeniler kendi isteklerini içeren bir nizamname hazırlayarak Sadr-ı Azam Mustafa Reşit, li ve Fuat kabinesine iletmiş ve bunun (Nizamname-i Ermeniyan) kabul edilmesini sağlamışlardır. [219] Bu belge Ermenilerin siyasal ve toplumsal varlıkları açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Nizamname-i Ermeniyan[220], Ermeni toplumunun devlet içindeki durumu bakımından değil de, Patriğin yetkilerinin, mutlak olmaktan çıkarılarak Ermeni cemaati ile bölüşülmesi noktasında, toplumun lehinde, ancak Patrikhane'nin aleyhinde bir durum yaratmıştır. Kendi hak ve imtiyazlarının erozyona uğradığını gören dönemin Patriği Çuhacıyan ve Keresteciyan gibi patrikler görevlerinden istifa etmişlerdir. Bunların her ikisi de ileri tarih-

---

[218] Hocaoğlu, a.g.e., s.23.
[219] Hocaoğlu, a.g.e., s.23.
[220] Bu nizamname 6 bend ve 95 maddeden oluşmaktadır. Ermenice metinde Ermenileri Teşkilat-ı Esasiyesi., beşinci bendinde Ermeni milletvekilleri deyimi yer almıştır. Bu yönetmeliğin yapısı Ermenilerin bağımsızlığa hazırlanması yolunda önemli bir adım attıklarını göstermektedir. İlginç olan ise bu yönetmeliğin devlet tarafından onaylanmış olmasıdır. Bkz. Hocaoğlu, a.g.e., s.27.

lerde Eçmiyazin Katolik osluğuna seçileceklerdir. [221]

Ermeni Nizamnamesi ile Patrikhane ve kendi cemaati arasında süregelen otorite savaşımı cemaat lehine sonuçlanmış ve Patrikhanenin kendi otoritesini yeniden kurma yolunda, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir Ermenistan devleti kurulması tek seçenek olarak seçilmiştir. Bu seçeneğin seçilmesinde Osmanlı Devleti içinde yaşayan tüm Hıristiyanların tek bir cismani lidere bağlanma ve Ermeni Patriğinin sadece ruhani bir lider olarak kalması ihtimali de önemli rol oynamıştır. Ermenilerin Osmanlı yönetimine karşı strateji belirleme sürecinde diğer gayrimüslim topluluklara Osmanlı Devleti'ne karşı silahlı bağımsızlık mücadelesi içine girdikleri ve bazılarının bu mücadeleden başarıyla çıktıkları görülmektedir. Rumeli'de Bosna-Hersek'te ayaklanma başlamış, bu ayaklanma Bulgaristan'a da sıçramıştır. Bu tip bağımsızlık amaçlı ayaklanmaların artması Ermeni hareketinde de bir yol ayırımına girilmesini hızlandırmıştır. Ermeniler ya Osmanlı yönetimine ve Türklere karşı mücadeleden vazgeçecek veya diğer gayrimüslim cemaatler gibi bir bağımsızlık hareketine başlayacaklardır.

Bulgaristan sorununun çözümü için 1876 yılında toplanan İstanbul Konferansında Ermeniler İngiliz temsilci Salisbury'ye Osmanlı hükümetinin Ermenilere yaptığı baskılar, bunlara karşı alınmasını istedikleri önlemler ve destek isteklerini içeren bir rapor sunmuştur. Bu konferansın doğrudan Ermenileri ilgilendirmemesi nedeniyle Ermeniler bu girişimden bir sonuç alamamışlardır. İstanbul Konferansının ardından Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açması, Padişah II. Abdülhamid'in de bunu gerekçe gösterip Anayasayı geçersiz sayarak Meclisi dağıtması bir baskı dönemini getirmiş, Ermenilerde bu dönemin şartlarından yararlanmışlardır. Ermeni milliyetçileri Padişah II. Abdülhamid ve hükümete karşı silahlı mücadele yöntemini benimseyen gizli dernekler kurarak tedhiş hareketlerine girişmişlerdir.

---

[221] Kamuran Gürün, "Türkiye'de Ermeni Sorununun Yaratılışı", **Türk Tarihinde Ermeniler,** (Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu'na Sunulan Bildiri), Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, No:2, İzmir, 1983, s.21.

Bu dönemde Rusya'nın, güneye inme politikası içinde, Ermeni bağımsızlık hareketini kullanma yönünde önemli gayretler harcadığı görülmektedir. Ruslar, Çar Petro döneminde Hıristiyan Gürcü ve Ermeni Prenslikleri döneminde kurduğu ilişkiler ve onların hamiliğini üstlenmesinden beri, Osmanlı Devleti'ne karşı Ermenileri kullandığı görülmektedir. Rusların 1813 ve 1828'de İran'a ve 1828-1829'da Osmanlı Devleti'ne karşı Kafkaslarda yaptığı savaşlarda Ermeni asıllı subayların önemli etkileri olmuştur. Daha sonra Rus askeri okullarında eğitim alan bu subaylar, Ermeni çetelerinin kurmay kadrolarını oluşturmuştur. [222]

II. Abdülhamid, hem dış destekçilerini Ermenilere karşı, Ermenileri birbirine, diğer yandan Ermenilerin yaşadıkları bölgelerdeki halkı Ermenilere karşı kullanarak bu isyanları bastırmıştır. [223] Ermenilerin bu dönemdeki ilk büyük ayaklanma hareketi Zeytun[224] adlı bir kasabada ortaya çıkmıştır. 1862 yılında radikal milliyetçi Ermeniler bir ayaklanma başlatmış ve bağımsız Ermenistan'ı kurma isteklerini açıkça ilan etmişlerdir. Ayaklanmayı başlatan grubun önde gelenleri İstanbul'a geldiğinde Ermeniler tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Ayaklanma üzerine özellikle Fransa'nın baskıları ile bir komisyon kurulmuş, Patrik Varjabetyan'da bu komisyonda yer almıştır. Hükümetin Zeytun'a kaymakam tayin etmesi ayaklanmayı durduramamış, karışıklıklar devam etmiştir.[225]

1870-1880 tarihleri arasında, Van bölgesinde "Araratlı", Merkezleri Muş'ta bulunan "Okul Sevenler", "Doğulu" ve "Kilikya" dernekleri kurulmuş, ve 1880 yılında bu dernekler bir çatı altında birleşmiş ve "Ermenilerin Birleşik Derneği" adını almıştır. 1879'da "Milliyetçi Kadınlar Derneği", 1880'de Erzurum'da "Silahlılar Der-

---

[222] Bu Ermeni güçlerini örgütleyen Ermeni asıllı Rus subaylar arasında General Rütbesine yükselmiş olanlar Yermolov, Tergegusov ve Lazaryev, Müslümanlara yönelik katliamları yönetmişler ve Kafkas direnişi olarak anılan Şeyh Şamil hareketinin başlamasına neden olmuşlardır. Bkz. Mehmet Saray, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi,** Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1998, s.164-165.

[223] Recep Şahin, "Tarih Boyunca Türk Devletlerinin Ermeni Politikaları", **Türk Tarihinde Ermeniler, (**Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu'na Sunulan Bildiri), Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, No:2, İzmir, 1983, s.

[224] Zeytun, yeni adı Süleymanlı olan Kahramanmaraş ilinin kuzeyinde bir kasabadır.

[225] Hocaoğlu, a.g.e., s.30.

neği", Kafkasya'da "Genç Ermenistan Derneği", 1872'de Van'da "İttihat ve Halas Derneği" ve"Karahaç Derneği" kurulmuştur. [226]

1873 yılında Portakalyan adlı bir Ermeni ilk Ermeni ihtilal grubunu kurarak "Asya" adlı bir gazete yayımlamaya başlamıştır. Daha sonra Araratyan komitesi bağımsızlık yanlısı Ermenilere daha uygun bir zemin haline gelmiştir. "Cemiyet-i Tedrisiye", "Cemiyei Hayriye" adları altında kurulan gruplar, milliyetçi hareketin örgütlenmesinde önemli roller oynamıştır. 1862 yılında "Umumi Hayriye Cemiyeti" adıyla başka bir dernek kurumuştur. Bu derneğin amacı, Adana, Maraş ve çevresini imar etmektir. Ancak gerçekten bu derneklerin bağımsızlık ve özerklik amaçları da vardır. "Araratyan", "Tabkutrarinanis", "Tervliyan", "Kilikya" adında derneklerde bu yolla milliyetçi hareketi örgütlemek için faaliyette bulunmaktadır. Bu derneklerden Araratyan, Türk ve Rus Ermenileri arasında önemli bir köprü oluşturma işlevini yerine getirmektedir. Bu dernek ve lideri Portakalyan Türk-Rus savaşında karşılıklı yardımları örgütlemiş, Portakalyan, girişimleri sonunda Van'da milliyetçi düşünceleri yaymak ve geliştirmek için ünlü Ermeni Kilisesini açmıştır. Daha sonra iç çekişmeler sonunda Fransa'ya giden Portakalyan, Pariste "Armenia" gazetesini çıkartarak milliyetçi hareketin sözcülüğünü yapmaya başlamıştır. [227]

1829 yılında Yunanlıların ayaklanma sonucunda bağımsızlıklarını kazanmalarının, Ermeni milliyetçi hareketine olumlu bir etki yaptığı söylenebilir. Bu aşamadan sonra Ermenilerin bağımsızlık yönündeki faaliyetleri artmış, özellikle kiliseler, milliyetçi hareketin örgütlendiği ve gençlere aktarıldığı yerler olmuştur. Ermeni ruhani liderlerinden Van Başpiskoposu Mıgırdıç Hrımyan, daha sonra onun yerine gelen Nerses Varjabetyan döneminde milliyetçi hareketin yeni bir ivme kazandığı görülmektedir, Ermeni bağımsızlık hareketine destek bulma yönünde bu iki patrik özellikle Avrupa'da etkili çalışmalar yapmışlardır. Bu dönemde Bosna-Hersek, Sırbistan ve Bulgaristan'da milliyetçi karakterde isyanların çıkması da Ermenileri bu yolda cesaretlendirmiştir. Ayestefa-

---

[226] Metin, a.g.e., s.87.
[227] Hocaoğlu, a.g.e., s30.

nos Antlaşmasıyla bu yerlerin bağımsızlıklarına kavuşması ve Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü durum, Ermenilerin bir an önce bir isyan hareketi başlatma yönündeki isteklerini artırmıştır.

Ermeni bağımsızlık hareketinde, bu hareketin odaklarını oluşturan komitelerin önemli rolü olmuştur. Bu komitelerden ilki olan Hınçak Komitesi, 1887 yılında Kafkas Ermenilerinin önderliğinde Avedis Nazarbekian ve eşi Marian Vardaniyan tarafından Marksist ilkeler doğrultusunda kurulmuştur. [228] İlk olarak Türkiye Ermenistan'ı diye adlandırdıkları bölgeyi temel faaliyet alanı olarak belirlemişlerdir. Örgütün amacı, Osmanlı Devleti sınırları içinde bağımsız Ermenistan'ı kurmak ve daha sonra Rus ve İran Ermenistan'ıyla birleşerek efsanevi ideal olan "Büyük Ermenistan"ı kurmaktır. Örgüt, İngiliz hükümetinin sağladığı destek sonucu merkezini Londra'ya kaydırmış, daha sonrada İstanbul'da bir temsilcilik açmış ve tüm milliyetçi örgütler bu komiteye bağlanmıştır. Büyüyen örgüt, sırasıyla İzmir, Halep ve diğer büyük kentlerde örgütlenmiştir. Ermeni milliyetçi hareketinin bir diğer önemli örgütü, 1890 yılında Kafkasya'da kurulmuştur. Komitenin asıl adı, "Ermeni İhtilal Cemiyetleri İttifakı"dır. Örgütün tam adı federasyon anlamına gelen "Taşnaksutyun" dur. Rusya Ermenilerinin katılımıyla kurulan komite, Hınçak komiteleriyle birleşerek Rusya'dan Türkiye'ye giren çetelere yardım amacını taşımaktadır. Taşnak komitesi, Türkiye'ye silahlı Ermeni güçlerini sokmak, Türkiye Ermenilerini silahlandırarak bir bağımsızlık hareketini başlatma amacı gütmektedir.

Ermeni milliyetçi hareketini örgütleyen iki büyük örgüt, bu süreç içerisinde görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Marksist ideolojiyi benimseyen Hınçaklarla, Türkiye'de işçi sınıfının bulunmadığını ve bu nedenle de Türkiye Ermenilerinin bu harekete katılımının az olacağını söyleyen Taşnak Komitesi arasında ideolojik ve yöntemsel farklılıklar nedeniyle görüş ayrılıkları oluşmuştur. Bu nedenden dolayı iki örgüt 1896 yılına kadar iki ayrı örgüt olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Taşnak Komitesine bağlı güçler 1890 yılında Erzurum ve çevresinde çeşitli silahlı eylemlerde bulun-

---

[228] Halil Metin, a.g.e., s.90.

muşlar, Üçüncü Türk kolordusu ile çatışmalara giren örgüt militanları, Müslüman köylerine yaptığı baskınlarla sürekli bir çatışma ortamı yaratmayı bir strateji haline getirmiş ve. 1896 yılında silahlı çeteler Türk-Rus sınırını geçmişlerdir.

Bu süreç içinde Ermeni güçlerin Rusya'dan yardım aldığı görülmektedir.[229] Taşnak Komitesi'inin kurucusu olan Christopher Mikaelyan, Rusların gizli bir örgütü olan Noroto novlets'de uzun zaman çalışmış, Taşnak komitesi'nin programını buradan adapte etmiştir. Taşnak Komitesi, tüzüğünde, kendisine "sosyalist demokrat", "sosyalist devrimci", "milliyetçi", "adem-i merkeziyetçi" gibi tutarsız tanımlamalar getiriyorsa ve Ermeni toprak sahiplerini, din adamlarını, tüccarları, işçi sınıfını sömürmekle suçlamışsa da, işçi ve köylülerle beraber yapısında bunlara da yer vermekten kaçınmamıştır.[230] Taşnak Komitesinin programından, amaçlarını gerçekleştirmek için silahlı mücadele yolunu seçtikleri ve bir terör örgütü kimliğini taşıdıkları görülmektedir. Diğer yandan Taşnaklar ilk programlarında bağımsızlıktan hiç söz etmemişler ve Hınçak Partisi'nden kesin çizgilerle ayrılmışlardır.[231]

Taşnak komitesi bölgedeki Kürt aşiretleriyle iş birliği içinde bir ayaklanma başlatmaya çalıştıysa da bunda başarılı olamamıştır. Ancak Taşnak Komitesi'nin Makedon ve Bulgar milliyetçi örgütleriyle bir ittifak sağlama girişişimi başarıyla sonuçlanmış, Ermeni gençlerine Makedon ve Bulgar örgütleri tarafından askeri eğitim verilmesi ve askeri yardım sağlanması konusunda antlaşma yapılmıştır. Ermeni güçlerin saldırıları Birinci Dünya Savaşı sonrası mütareke döneminde özellikle Fransız ve Rus işgal güçlerinin yardımıyla daha da artmış ve Ermeniler Kars, Ardahan ve havalisini işgal etmişler, bu yörelerde katliamlar yapmışlardır. Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara Hükümeti bu güçlere karşı 9 Haziran 1920'de Doğu Cephesini oluşturmuş ve Kazım Karabekir Paşa komutasındaki ordu, Kars ve Ardahan bölgesini kurtarmıştır. Ermenistan'la yapılan Gümrü Antlaşması ile de ateşkes ilan edil-

---

[229] Ermeni hareketi ve 1915 Ermeni ayaklanmalarında Rusya'nın etkisi konusunda bkz. Süer, a.g.m., s.459-466.
[230] Hocaoğlu, a.g.e., s.34.
[231] Süer, a.g.m, s.461.

miş, Rusya'da Ekim Devrimi sonrasında Ermenistan'ın Sovyetler içinde yer alması ile de Ermeni milliyetçi hareketi uzun bir süre için ortadan kalkmıştır.

II. OSMANLI'DA TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN OLUŞUM SÜRECİ

Osmanlı Devleti'nde Türkçülük yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkmış, hızlı bir gelişme göstermiş ve imparatorluğun yıkılmasıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Cumhuriyetle beraber milliyetçilik devletin temel ideolojisi olmuş ve değişik versiyonlarıyla her zaman varlığını hissettirmiştir. Osmanlı Devleti'nde Türkçülüğün ortaya çıkmasında, devletin içinde bulunduğu olumsuz durum ile ülke içinde ve dışındaki aydınların etkileri iki ana nedeni oluşturmuştur.[232]

Türk milliyetçiliği veya daha genel bir ifadeyle Türk ulusal kimliğinin tarih sahnesine geç çıkmış olduğu ancak, modern anlamda olmasa da Türklerde tarihin başlangıcından beri bir tür milliyet bilincinin gelişmiş olduğu söylenebilir.[233] Örneğin Türk tarihinin ilk yazılı belgelerinden olan Orhun yazıtlarında, devlet yapısının ve ulusa bağlılık düşüncesinin gelişmiş olduğu görülmektedir[234]. Türklerin ilk siyasal organizasyonu olan Göktürklerde, hâkim etnik unsura dayalı bir devlet yapılanmasının varlığı ve bunun korunmasına yönelik çabanın, Türklerin devlet ve ulus kavramlarına verdiği önemi yansıttığı söylenebilir. [235] Türklerin İslâmiyeti kabul edişi ile birlikte, var olan eski Türk inanış ve gelenekleri bir değişim sürecine girmiştir. İslâm inanışında mevcut olan "ümmet" prensibi ve İslam'ın kavmi-

---

[232] Jacop M. Landau, **Pan Turkism: From Irredentism to Cooperation,** Hurst Comp., London, 1995, s.28.

[233] Türk tarihinin başlangıç dönemi hakkında geniş bilgi için bkz.Vecihe Hatiboğlu, "Dıe Quelle Der Turkıschen Geschıchte", **Türkoloji Dergisi,** AÜDTCF Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Cilt:8, Ankara, 1979, s.29-52.

[234] Orhun Yazıtları, Sibirya'da Yukarı Orhun Vadisi'nde bulunmuştur. MS 732'de yazılmış olup, Göktürk Hanı'nın kardeşi Türk Prensi Kül Tigin'in anılarını içerir. Orhun Yazıtlarının tam metni için bkz. Talat Tekin, **Orhun Yazıtları,** Ankara,1988.

[235] Göktürk Devleti'nin yapısı ve dayandığı unsurlar için bkz. Saadettin Gömeç, **Kök Türk Tarihi,** Türksoy Yayınları, Ankara, 1997; Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği,** Töre-Devlet Yayınları, Ankara, 1981.

yetçiliği reddedip, bunu bir "asabiyye" olarak nitelendirerek kötülemesi, Türklerde ulusal bilincin gelişmesini geciktirmiştir. Düşünce alanında da ulus düşüncesinin ortaya çıkışı ve buna bağlı olarak gelişen milliyetçilik, Türkçülük akımına dayalı olarak oluşmuştur. Ulus denildiğinde Türk ulusunun anlaşılması daha çok Batılıların etkisiyle ortaya çıkmıştır. [236]

A. Türk Ulusal Bilincinin Oluşumu

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar ulus ve ulus bilinci düşüncesine gerek halk ve gerekse de aydın sınıf içerisinde pek rastlanılmamaktadır. Bu durumu açık bir biçimde gösteren anekdotlara da sık rastlanmaktadır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Paris'te bulunan bir kaç Jön Türk'e hangi ulustan oldukları sorulduğunda önce, "Müslümanız" diye cevap verirler. Müslümanlığın bir din olduğu hatırlatılınca soruyu "Osmanlıyız" biçiminde cevaplarlar ve bunun da bir ulus olmadığı belirtildiğinde gençler bir türlü Türk olduklarını söylemeyi düşünemezler. 1908 yılında da, İstanbul ve Selânik'te sokağa dökülen kitleler, söyleyecek bir ulusal marşları olmadığını fark ederek Meşrutiyeti Fransız Ulusal Marşını söyleyerek kutlamışladır.[237] Türk ulusuna aidiyet bilinci Osmanlı Devletinde belki de bir zorunluluk nedeniyle üstü örtülmek istenen ve ortaya çıkışı engellenmek isteyen bir bilinç olarak görülebilir. Bu bilinç imparatorluğun devamından şüphe duyulduğu dönemde kendini göstermeye başlamış, Türk milliyetçiliği devletin dağılması kaçınılmaz olduktan sonra kurtarıcı bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Önceleri kendilerini sadece Osmanlı sayan Batı eğitimi almış aydınlar, bu dönemde kendi kimliklerinin bilincine vararak Türk aydını kimliğine sahip çıkmışlardır. Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Türk kökenli halk ise, kendilerini diğer halklardan ayıran özelliğin sadece din, yani Müslümanlık değil, doğuştan gelen bir başka özellik olan Türk ulusuna ait olma bilinci olduğunu keşfetmişler, daha doğrusu "keşfettirilmişlerdir".

---

[236] Mümtaz'er Türköne, "Tanzimatta Millet Fikrinin Doğuşu", **Türkiye Günlüğü Dergisi,** Sayı:8, Ankara, Kasım-1989, s.35.

[237] Taner Akçam, **Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu,** İletişim Yayınları, İstanbul,1995, s.38.

Osmanlı Devleti'nde eğitim, kültür alanında ve gündelik yaşamda "Türk" kavramının yeri ve kullanımı olumsuz bir nitelik göstermektedir. Bu dönemde ve hatta yirminci yüzyılın başlarında dahi Osmanlı okullarında Türk tarihine ilişkin herhangi bir şey okutulmamaktadır. Örneğin 1911 yılında bile, Türk orta eğitim kurumlarında okutulan ve çağdaş tarihi ele alan temel kitapların sayfalarının 3/2'si Fransız tarihine geri kalanı da diğer Avrupa devletlerinin tarihine ayrılmış, Türkiye'den ve Türklerden hemen hemen hiç söz edilmemiştir. 1908 devrimine kadar medreselerin kapıları Türkçe'ye kapalıdır; var olan tarih ise, Peygamberin hayatı ile başlayan bir Osmanlı-İslâm tarihidir. [238] Osmanlı Devleti'nde on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar kabul edilen tarih anlayışı, Osmanlı tarihi ve İslâm tarihinin geçmişini sorgulayan bir tarih anlayışını yansıtmaktadır. Bu nedenle, Türkçü hareketin ortaya çıkışına kadar Türklerin İslâmiyet öncesi tarihleri göz önüne alınmamış, Türkçülerle birlikte Türk tarihi anlayışı oluşmuş ve Türklerin İslâm öncesi uygarlık tarihi üzerine düşünülmeye başlanmıştır.

Osmanlı toplumsal yapısına bakıldığında, Türk unsurun neredeyse tümüyle İslâm kültürüne entegre olduğu görülmektedir. Bunun başlıca belirtisi, kendi tarihlerine geleneksel olarak nasıl baktıkları sorusunun cevabıdır. Osmanlı tarih yazıcılığı başlıca iki olgu üzerinde yükselmiştir. Bunlardan ilki, Hz. Muhammed'in üstlendiği rol ve Osmanlı Hanedanının doğuşudur. İki gelişme arasındaki bağlantıyı da Selçuklular kurmaktadır. Yani, Türklerin İslâm öncesi geçmişi ve oradan göç edişleri kolektif bellekten silinmiş, unutulmuştur[239]. Geçmişin, eskiden yaşanmış olan bu uy-

---

[238] Akçam a.g.e., s.37.

[239] Macar Türkolog Arminius Vambéry Osmanlı Türklerindeki bu "Türklüğünü unutma" olayı ile ilgili olarak on dokuzuncu yüzyılın sonlarında şunları yazmaktadır: "Bundan kırk yıl önce, "Türklük" ya da edebi anlamda "Türk" sözcüğü kaba, yabani anlamına gelen bir sövgü olarak değerlendiriliyordu. Şöyle bir olay hatırlıyorum; bir gün iyi eğitim görmüş kişilerle sohbet ederken, Türk ulusunun etnografik öneminden, bu ulusun kollarının Lena kıyılarından Asya'ya, öte taraftan da Adriyatik kıyılarına kadar uzandığından, yeryüzünde yaşayan halklar arasında en geniş yayılma olanaklarına sahip olmuş bir ulus olduğundan söz ettim. Bunun üzerine bana "siz bizi Kırgızlarla ya da şu kaba saba göçebe Tatarlarla karıştırmış olmayasınız?" cevabını verdiler. Ben daha o günlerde kendimi Doğu Türkiye'deki lehçelerin incelenmesine kaptırmıştım. Ama, bu yolda harcadığım bütün çabalar, bizim kültürümüzden haberdar olan birkaç efendinin dışında gülünç bulunuyordu. İstanbul'daki Türkler arasında "Türk milliyetçiliği soru-

garlığın kalıntıları resmi çevrelerin dışında, Türk köylüsünün geleneklerinde ve özellikle de Anadolu göçebeleri arasında yaşamaktadır. [240] Anadolu Türkmenlerini geleneklerinde saf halinde yaşayan Türklüğe ait unsurlarla beraber, Osmanlı Türklerinin "Türklüğü"nü konuştukları dilden de anlamak mümkündür. Saray ve bürokratik elitler Arapça-Farsça terkiplerle dolu anlaşılmaz bir dil yaratarak halkla kendi aralarına aşılmaz bir duvar örmüşlerdir. Yani o gün için Osmanlıca, bir Türk'ün konuşabildiği dilden çok, bir Müslümanın konuştuğu, etnik bir belirteç olmasından çok dinsel karakter taşıyan bir yapıya sahiptir. Özellikle üst düzey görevlere kadar yükselebilen dönmeler, Osmanlıca'ya çok iyi hakim olmalarını, kendi dinsel dönüşümlerinin bir kanıtı olarak kullanmışlardır.

Burada Osmanlı devlet adamlarında "Türk" kelimesine yüklenen olumsuz anlamın nedenin altında büyük ölçüde, Osmanlı bürokrasisinin devşirme kaynaklı oluşu ve Türk kimliği taşımayan bürokrat ve devlet adamlarının kendi ulusal kimliklerini unutmamış olmaları ve Osmanlı merkez bürokrasisine Türklerin girmesini yönetim açısından bir olumsuzluk olarak nitelendirebilmeleri yatmaktadır. Diğer yandan Ankara savaşında Anadolu'da bulunan Türk beylerinin Timur tarafında yer alarak Osmanlı'nın fetret devrine girmesi ve dağılma aşamasına gelmesinde pay sahibi olmaları Osmanlı Devleti yöneticilerinin Türk unsura karşı olumsuz bir imaja sahip olunmasında etkili olduğu söylenebilir. Bütün bu etkenlerle beraber bir kısım Arap kaynaklı dinsel eserler ve Avrupa'da basılmış Türk düşmanı yayınların özellikle bazı Osmanlı entelektüellerini etkilediği ve Türklere karşı olumsuz bakışın yaratılmasında etkili olduğu söylenebilir.

Taner Akçam, Türk ulusal kimliğinin geç oluşması nedeniyle diğer ülkelerdeki bu süreçlerle "arayı kapatmak" için daha saldırgan bir karaktere büründüğünü ileri sürmekte, ulusal kimliğin oluşumundaki gecikmenin nedenlerini de, İslâmi kimliğin Türk

---

nuyla" ya da Türk dilleriyle "ciddi biçimde ilgilenen" bir tek kişiye rastlamadım. Arminius Vambéry, **La Turquie d'Aujourd'Hui et d'Avant Quarante Ans,** Paris, 1898, s.11-12. akt.: Georgeon, a.g.e., s.8.

[240] Georgeon, a.g.e., s.9.

kimliğinin unutulmasını sağladığı, Osmanlı Devleti'nin büyük bir imparatorluk olması nedeniyle devletin milliyet fikrine yabancı kaldığını ve imparatorluğun dağılacağı endişesiyle milliyetçiliğe olumsuz yaklaştığı gibi olgulara dayandırmaktadır.[241] Gerçekten Osmanlı yönetiminin çok uluslu bir devlete sahip olmanın bir bakıma zorunlu kıldığı enternasyonalci bir düşünce yapısına sahip olduğu ve dağılma endişesinin getirdiği tedirginliğin de milliyetçi hareketlere soğuk bakma sonucunu doğurduğu söylenebilir. Osmanlı Devlet adamlarının ülke içinde ortaya çıkan milliyetçi hareketleri, bağımsızlıkçı hareketler olarak ele almak yerine, devlet otoritesine karşı ayaklanan organize olmamış gruplar olarak kabul etme yoluna gittiği görülmektedir. Osmanlı devlet adamları, ülke içindeki çok etnikli yapının korunması amacıyla milliyetçilik, vatan ve ulus gibi kavramların yükselmesini önlemek için çaba sarf etmişlerdir. Osmanlı devlet adamlarından Cevdet Paşa'nın "vatan" kavramına bakışı bu düşünceyi doğrular niteliktedir. Cevdet Paşa, vatanın, bir Türk askerine kendi köy meydanından daha fazla bir şey ifade etmediğini söylemektedir.[242] Din kavramı ile vatan kavramının birbiri ile ilişkisi olmayan hatta karşıt iki kavram olduğunu ifade etmiş, "Avrupa'da gayret-i diniyye yerine gayret-i vataniyye kaim olmuştur"[243], diyerek vatan kavramını, Batılı değer olarak görmüştür. Çoğu Osmanlı aydınlarının sahip olduğu bu anlayışın en belirgin örneğini Ahmet Cevdet Paşa'da görmek mümkündür. Modern anlamda ulus ve milliyetçilik kavramından habersiz olan Cevdet Paşa, yaşanılan ülkeye bağlılık duygusunun ancak dinsel inançlar sayesinde açıklanabileceğine inanmaktadır.

Milliyetçiliğe ve özelde Türk milliyetçiliğine karşı oluşan bu tavra rağmen, Türkçülüğün bir siyasal ideoloji olarak gelişmediği dönemlerde bile, çok uluslu Osmanlı Devleti'ni bir arada tutmak

---

[241] Osmanlı Devleti yöneticilerinin milliyetçiliğe ve Fransız Devrimine bakışı, III. Selim dönemi Reisülküttap'larından Ali Efendi'nin sözlerinde görülmektedir. Ali Efendi, Fransız Devrimi'ni küçümsemekte ve devrimi "bir fitne ve fesat ateşi"; devrim önderlerini de "alçaklar", "serseriler", "ortalığı karıştıran bir takım iğrenç kişiler", "kışkırtıcılar", "bozuk amaçlılar" olarak tanımlıyordu. Akçam, a.g.e, s.39.

[242] Akçam, a.g.e, s.39.

[243] Hayri S. Bolay, "Ahmet Cevdet Paşa'nın Dine Bakışı", **Türk Yurdu,** Cilt.9, Temmuz-1998, s.6.

için geliştirilen kozmopolit ideolojiler hakim etnik grubun egemenliği temelinde anlaşılmış ve öyle savunulmuştur. Bu nedenle Osmanlıcılık ve İslâmcılık gibi ideolojiler içlerinde egemen etnik grubun milliyetçiliğini taşımışlardır. Örneğin Yusuf Akçura, "Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri " adlı eserinde, ilk Türkçülük çabalarını ele alır ve Şinasi, Nâmık Kemal, Ahmed Vefik, Mustafa Celâleddin ve Süleyman Paşa gibi öncülerin siyasal açıdan Türkçü olmadıklarını, "Osmanlı Milliyet Ziyâneti" veya "İslâm Birliği"ni savunduklarını anlatmaktadır.[244] Bu aydınlar her ne kadar Osmanlıcılık ve İslâmcılık ideolojisini Osmanlı'nın kurtuluşu için bir çıkış yolu olarak görseler de, egemen etnik unsurun Türk unsur olmasında birleşmektedirler. Yani çok uluslu yapı ancak Türklerin egemen olduğu bir yapı içinde mümkün olabilirdi; diğer etnik unsurlarla Türkleri özellikle devlet yönetiminde eşit olarak görme anlayışının bir çıkış yolu olarak kabul edilmediği görülmektedir.

On dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren, Osmanlı İmparatorluğunda daha sonra Türkçülük hareketini oluşturacak olan koşulların ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Ulus ve ulusa ait düşüncelerin Hıristiyan toplum arasında yaygınlık kazanması, yani özerk ve bağımsız devletlerin kurulması, çoğunluğu Müslüman olan eyaletlerin ayrılma talepleri, Anadolu ve Rumeli'ye imparatorluğun diğer bölgelerinden Türklerin göç etmesi ve Osmanlı devlet adamlarının düşünce yapısında meydana gelen değişim, Türk milliyetçiliği ideolojisinin gelişiminde önemli etkenleri oluşturmuştur.[245]

İlk önce Türkçülük, (yeni anlamlarıyla "Türk" ve Türkçe") aydınlar tarafında Osmanlı Türklerinin milliyetçiliği olarak anlaşılmıştır. Aynı zamanda Osmanlı dışındaki Türkler içinde de Türkçülük hareketi gelişmektedir. Ancak bu dış Türklerin yaşadığı sıkıntıların (1860'larda Rusların Orta Asya'ya girmesi ve Türklerin Bulgaristan'dan göçü) bu yıllarda aydınlar tarafından tam olarak

---

[244] Yusuf Akçura, **Yeni Türk Devletinin Öncüleri, (1928 Yılı Yazıları)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.192.

[245] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt:7, Ankara,1977,s.187.

fark edilememiştir.[246] Padişah II. Mahmut döneminde Türk ulusal bilincinin gerek devlet adamları, aydınlar ve gerekse de halk düzeyinde gelişmeye başladığı, özellikle yabancı Türkologların eserlerinin Türkiye'ye gelmesiyle beraber Türk adı, Türk kimliği, Türklerin anavatanı gibi konuların aydınların gündemine geldiği ve bir tartışma ortamının oluştuğu görülmektedir.

Birinci Dünya savaşı sırasında Türkçü trendin giderek yükseldiği görülmektedir. İşgal altına giren, kaybedilen topraklar, başta aydınlar olmak üzere halkta Türkçü fikirlerin taraftar bulma sürecini hızlandırmaktadır. Rusya'da meydana gelen Bolşevik devrimi sonrası, yeni hükümetin, halkların kendi kaderlerini tayin hakkını tanıması ve bu süreçte Orta Asya'da yeni bağımsız Türk Devletlerinin kurulması Türkçü-Turancı aydınları heyecanlandırmış, ancak Sovyet rejiminin yeni kurulan hükümetler üzerinde merkezi denetimi sağlaması ve Rus ordularının bunların bağımsızlıklarına son vermek üzere işgal hareketine başlamaları umutların erken sönmesine neden olmuştur. Gelinen noktada artık, Osmanlıcılığı, hem Müslüman Türkler hem de Hıristiyan topluluklar için, imparatorluğun geleceği için, kendi isteklerinden vazgeçme konusunda isteksizlik göstermeleri nedeniyle, bir ideoloji ve devlet politikası olarak başarı sağlayamadığı görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda, açıkça ifade edilmese de resmi ideoloji olan Osmanlıcılık yerini, yeni bir ideolojiye Türkçülüğe bırakmaya başlamaktadır. Türkçü ideolojinin doğuşu ve gelişmesinde Batılı Türkologların Türk tarihi, Türk dili ve kültürü üzerine yaptığı çalışmaların önemli yeri bulunmaktadır. Bu çalışmaların yardımıyla Türk kimliğinin niteliği ve bilinmeyen yönleri ortaya konabilmiştir.

B. Türkoloji Çalışmalarının Türkçülüğe Etkisi

Türk milliyetçiliğinin oluşumunda Batılı bilim adamları, Türkoloji bilimi ile uğraşanların önemli payı olduğu söylenebilir. O zaman kadar Türk kelimesini kullanmayan Osmanlı'ya karşılık, Batılılar Osmanlı Devletinden Türkiye olarak söz etmektedirler. Türk

---

[246] Landau, a.g.e., s. 28.

milliyetçiliği düşüncesinin ortaya çıkmasından önce, Avrupa'da Türklere ilişkin iki hareketin oluştuğu görülmektedir. Bunlardan ilki, Fransızca'da "Turquerie" denilen Türklere ve Türk kültürüne ilgi ve hayranlık duyma olayıdır. Bunun yanında Avrupalı şair ve yazarların örneğin, Pierre La Fayette, Mismer, Pier Auguste Comte'un, Farreré'in Türklerin yaşam tarzı, gelenekleri konularında yazdıkları kitaplar Türk kültürünün Avrupa'da tanınmasına ve ilgi çekmesi sonucunu doğurmuştur. Avrupa'daki ikinci hareket de Türkoloji adıyla ortaya çıkmış, özellikle Rusya'da, Almanya'da, Macaristan'da, Danimarka'da Fransa ve İngiltere'de birçok bilim adamı eski Türklere, Hunlara ve Moğollara ilişkin tarihi ve arkeolojik araştırmalar yapmaya başlamışlardır. [247]

Bu araştırmalar Türklerin çok eski tarihe sahip bir ulus ve köklü bir uygarlığa sahip olduğunu ortaya koymuştur. Önceleri kendi tarihlerini Osmanlı Tarihi ile başlatan Türk aydınlarında bu yeni çalışmaların etkisi kısa sürede görülmeye başlamış, aydınlar arasında da Türk tarihi, Türk dili ve Türk kültürü üzerine tartışmalar ve bu yönde çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Batılı Türkologların Türkler üzerinde yayımladığı eserler, Türk aydınlarının kendi kültürlerini tanıma ve onları bu yönde çalışmaya itmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında hem Rusya ve hem de Osmanlı Türkleri arasında geçmişe ve özellikle Türk kültürüne yönelik bir ilgi uyanmış ve bu ilgi yüzyılın sonlarına doğru giderek artmıştır. İlginin hareket noktası, Türkoloji dalının bazı yeni bulgularıdır. On dokuzuncu yüzyılın başından itibaren Avrupalı tarihçi ve dil bilimciler Türk topluluklarının kültür ve dillerinin kökenine ilişkin araştırmalara yönelmiş ve bu yapının İslâm dünyasında dikkati çeken bir özgünlük taşıdığını kanıtlamışlardır. De Guignes, Arthur Lumley Davids, Arminius Vambéry ve Léon Cahun gibi bilginler Türk topluluklarının Asya'daki kökenlerini, dil ve uygarlıkların köklü yapısını ortaya koymuş, bu yapının sekizinci yüzyıla dek uzanan ilk örneklerini gün ışığına çıkarmış-

---

[247] Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları,**Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, İstanbul, 1972,s.5-6.

lardır. Avrupa ve Asya'nın diğer halkları, Finler, Macarlar, Moğollar, Mançular vb. ile Türkler arasındaki etnik ve kültürel akrabalık bağları da ortaya konan yeni bulgular arasındadır. Türkoloji alanındaki en çarpıcı gelişme, Danimarkalı Thomsen ile Rus bilgini Wilhelm Radloff'un, sekizinci yüzyılın ortalarına tarihlenen Orhun Yazıtları'nı çözmeleridir.[248] Bu Türkologlardan özellikle Radloff'un eski Türk tarihi ve kültürüne ışık tutan ve bir devre adını veren çalışmalarının, Türk ulusal kültürünün ortaya çıkarılmasında önemli rolü olduğu söylenebilir. [249]

Daha sonra birçok yabancı Türkolog Türk tarihi, Türk kültürü ve özellikle Türk dili alanında önemli eserler vermişlerdir. Bu eserlerden Deguignes'in Türklere, Hunlara ve Moğollara ilişkin yazmış olduğu "Büyük Tarih"le, İngiliz bilim adamı Sir Davids Lumley'in Üçüncü Selim'e ithaf ettiği "Kitab-ı İlm'ün Nafi" adındaki genel Türk grameri (A Grammar of Turkish Language) Türkçe nin yayımlanan ilk gramer kitabı olması nedeniyle Türk aydınları üzerinde önemli etkiler yaratmış ve Türk aydınlarını bu yönde eserler vermeye teşvik etmiştir.

Batılı Türkologlardan Barthelemy d'Herbelot, "Bibliothe que Oriantale" adlı çalışmasında, eski Çin kaynaklarını tarayarak Türkler hakkında yeni bilgiler elde etmiştir. Diğer yandan Amiot, Tatarca-Fransızca sözlük yayımlamış, Deguignes, Türklerin, Moğolların ve Tatarların Genel Tarihi (Histoire Générale des Huns, des Turcs, des Mongoles et Autres Tatares Occidentaux) adlı çalışmasında Türk tarihinin ve Türkolojinin temel ve ilk eserlerinden birini meydana getirmiştir. [250] Diğer yandan Türkoloji alanında bir çok eseri olan Leon Cahun'un "Asya Tarihine Giriş" (Introductional Histoire de l'Asie) adlı kitabı Türk ırkı ve uygarlığının Avrupa uygarlığına katkılarını ortaya koymuş ve geniş yankınlar uyandırmıştır. Macar Türkolog Arminius Vambéry, Turan kaynaklı ırk grubuna Türkler ile birlikte, Çinliler ve Macarları dahil etmiş-

---

[248] Georgeon, a.g.e., s29.

[249] Wilhelm Radloff un çalışmaları hakkında daha geniş bilgi için bkz.Ahmet Temir, **Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri,** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

[250] Hüseyin Nâmık Orkun, **Türkçülüğün Tarihi,** Kömen Yayınları, Ankara, 1977, s.31.

tir. Çalışmalarını II Abdülhamid'e de sunan Vambéry, bugün de kullanılan Türk dilinin sınıflandırmasını yapmıştır. [251] Bunlardan başka, Alman Türkolog Klaproth; Fransız Stanislas Jülien ve Edouard Chavannes, İsveçli Strahlenberg, Danimarkalı Thomsen; Finlandiyalı Sjögren, Aspelin, Castrén, Donner ve Heikel; Avusturya'lı Hammer, Kraelitz; Polonya'lı Kowalski ve Zajatskowski; Macaristan'da Yanos, Zoltan, Pal gibi Türkologların Türk tarihi ve Türk dili üzerine yaptıkları çalışmalar Türk ulusal kimliğinin oluşumunda etkili olmuşlardır. [252]Türk kültürü üzerine araştırmalar yapan Batılı Türkologlar, Türk aydınlarına ve Avrupa'ya Türklerin kurduğu uygarlığı tanıtmış, Türk tarihinin, Osmanlı Tarihinden de geriye, eski çağlara kadar uzandığını ortaya koymuş, Türk ulusal bilincinin gelişmesi yönünde önemli katkılarda bulunmuşlardır.

C. Türkiye Dışındaki Türkçülük Hareketi

Türk milliyetçiliği düşüncesi iki büyük grup tarafından formüle edilmiş ve yayılmıştır. Bunlardan ilki Osmanlı aydınları ikincisi de Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne gelen aydınlar. Rus Çarı'nın Rusya Müslümanları hareketini baskı altına almasından sonra, Kırımlı, Tatar, Azeri aydınlardan oluşan bir aydın grubu Türkiye'ye gelmiş, Jön Türk hükümeti de kendilerini iyi bir şekilde karşılamıştır. 1908 Devriminden birkaç ay sonra, İstanbul'da Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Abdürreşid İbrahimov, Hüseyinzade Ali, Ayaz İshaki Halim Sabit gibi aydınlara rastlanmaktadır. Bu aydınlar tarafından göçmen örgütleri kurulmuş, kurulan gazete ve dergilerin sayısı hızla artmıştır.

Yurt dışından gelen aydınlar, kendi bağımsızlıklarını kazanabilmek için, Rusya'da bulunurken de bir milliyetçi ideoloji ve hareketin oluşması için çalışmışlardır. Osmanlı Devleti'ne gelince, hâkim unsura mensup olmanın verdiği güvenle, Osmanlı Devleti'nin bir ulus devlet olması için çalışmışlardır. Osmanlı aydınları, milliyetçiliği daha çok devleti korumak için bir araç saymışlar, ülke dışından gelen aydınlar ise devleti, kendi uluslarının

---

[251] Kushner, a.g.e., s.13-14.
[252] Orkun, a.g.e., s.30-40.

gücünü korumayı sağlayan bir sistem olarak görmüşlerdir.[253] Rus İmparatorluğunun on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında giderek yoğunlaşan Ruslaştırma politikası nedeniyle milliyetçi hareketleri yükselten Rusya Türkleri, bu eylemlerde tam anlamıyla başarılı olamadıkları için Türkiye'ye gelerek milliyetçi düşüncelerini burada geliştirme ve özellikle Türklerin siyasal ve kültürel birliği konusunda Türk aydınlarını etkilemeye başlamışlardır. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çekilmesiyle beraber bir Türk yurdu olan Anadolu kavramı savunulmaya başlanmıştır. Önceleri seçkinler tarafından küçümsenen Anadolu Türk köylüsü, ulusal değerlerin maddi hale gelmiş hali olarak, romantik bir yaklaşımla ele alınmaktadır. [254] Ancak yine de devletin kurtarılması konusunda Türk aydınları arasında bir görüş birliği oluşmamıştır. Kendisini Türkçü, İslâmcı veya Osmanlıcı olarak tanımlayanlar arasında bile görüş farklılıkları olduğu görülmektedir. Yurt dışında gelen aydınlar, Türk ulusal bilincinin gelişiminde doğrudan etkili olmuşlar, Diğer yandan Anderson'un terminolojisinde görüldüğü gibi, iletişimin artması ile göçler, aynı etnik topluluğa ait kişiler (coculturals) arasında bağ yaratılmasını ve etnik bilincin güçlenmesine yardımcı olmuştur.

Bazen ticari amaçlarla Osmanlı Devleti dışından gelen Türk asıllı tüccarların, hacıların, dervişlerin İstanbul'a gelmesi, Osmanlı topraklarında dolaşmaları ve halkla ilişkiye girmeleri, Osmanlı Türklerinin kendilerine benzer dili konuşan, kendileriyle benzer gelenekler sahip insanlarla tanışmalarını sağlamıştır. Osmanlı başkentinde de Orta Asyalı dervişlerin üslendiği tekkeler bulunmaktadır. Kuşkusuz bunlarda temel ilke herhangi bir etnik dayanışma değil, Müslümanlıktır. Bu ilişkinin on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru yoğunlaştığı ve sonuçta yeni bir anlam kazandığını belirtmek gerekir.[255] Rusya içlerinden, Kırımdan, Azerbaycan'dan, Tataristan'dan gelen Türk göçmenler, Osmanlı ülkesi içinde yaşayan Türklere, kendileri ile akraba olan ve özgün etnik kimliklere sahip halkların varlığını hatırlatmışlardır. Rusların

---

[253] Masami Arai, "Devlet ve Toplum Arasında Türk Yurdu Dergisine Bir Yaklaşım", **Türk Yurdu,** (Cilt haline getirilmiş yeni bası içinde), Tutibay Yayınları, Ankara, 1998.
[254] Poulton, a.g.e., s.96.
[255] Georgeon, a.g.e., s.11.

asi milasyonist politikaları karşısında tepkisel olarak etnik kimliklerinin daha çok bilincinde olan bu toplulukların, Osmanlı Türkleri üzerinde etnik bilincin uyanışı yönünde olumlu etkilerde bulundukları söylenebilir.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Rusya'da ulaşım ağının gelişmesi, hem Rusya içindeki Türklerin birbirleriyle, hem de Rusya Türklerinin Osmanlı Türkleriyle iletişim kurmasını kolaylaştırmıştır. Rusya'nın Orta Asya Türklerine yönelik baskıları, bu halkların Osmanlı Devleti'ni bir kurtarıcı gibi görmelerine yol açmıştır. Nitekim bu baskılara karşılık Türkistan Beyleri'nin Halife olan Osmanlı Sultanlarına bağlılıklarını belirttiği ve yardım talebinde bulundukları bilinmektedir. Osmanlı Devleti dışındaki Türklerle iletişimin artması yanında, Rusya'da Avrupa'ya paralel olarak Türkoloji alanında yapılan çalışmaların artması ve bunların sonuçlarının Rusya'da yaşayan Türk aydınları tarafından halk kesimlerine anlatılması, Rusya'da yaşayan Türklerin Osmanlı Türklerine ilgilerinin artmasını sağlamıştır. Bu süreç içerisinde birçok aydın, Rus baskısından kaçarak Osmanlı devleti topraklarına göç etmiş, bu göçü ilk başlatan Azeri aydınları olmuştur. Onları Kırım[256] ve Kazan Tatarları izlemiştir.[257] Bu aydınların ortak özelliği, büyük bir bölümünün eğitim düzeyinin yüksek olmasıdır. Çoğu, Tatar orta öğretim kurumlarında, "gimnaz"larda ya da Rus üniversitelerinde öğrenim görmüştür. Otokrasiyi tanımış, Panslavizmin Rusya'daki Türkler ve Müslümanlar için nasıl büyük bir tehlike oluşturduğu konusunda doğrudan deney sahibi olmuşlardır. [258] Yirminci yüzyıl başlarında, Rusya Türkleri arasında başta Kazanlılar olmak üzere, iktisadi faaliyet sonucunda gelişmiş ve

---

[256] Kırım Hanlığının tarihi ve Osmanlı Devleti ile ilişkileri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Muzaffer Ürekli, **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi,** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, No:98, Sayı: 26, Ankara, 1989. ve Akdes Nimet Kurat, **Türk Kavimleri ve Devletleri,** Murat Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992, s.203-273.

[257] Kazan Tatarlarının tarihsel gelişimi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, "Rus Hakimiyeti Altında İdil-Ural Ülkesi", **Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi,** Cilt:23, Sayı:3-4, Ankara, 1965, s.91; Akdes Nimet Kurat, "Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri", **Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi,** Cilt:24, Sayı:3-4, Ankara, 1966, s.100; Akdes Nimet Kurat, **Türk Kavimleri ve Devletleri,** s.152-202.

[258] Georgeon, a.g.e., s.11.

iyi eğitimli bir Türk burjuvazisi ortaya çıkmıştır. Bu Tatar-Türk burjuva sınıfının Rusya'daki Türkçülük akımının gelişmesinde büyük katkıları olmuştur. Örneğin bu sınıfa mensup olanlar, ulusal bir bilinç yaratılması ve Türk birliğinin sağlanabilmesi için toplanan Rusya Müslümanları Kongrelerine finansal destek sağlamışlardır.[259]

Bu aydınların çoğu, Rusya'daki Türk asıllı burjuva ailelerinden gelmektedir. İyi eğitim almış olmalarına ve köklü ailelere mensup olmalarına rağmen, Ruslar tarafından Türk kökenli oldukları için, iktidara yaklaştırılmamışlar ve özgür bir ortamda kendilerini ifade edememişlerdir. İşte bu özellikleriyle Osmanlı devleti dışında gelen Türk aydınlar kısa sürede, aydın gruplarına, siyasal ve kültürel oluşumlara katılmışlardır. Georgeon'un deyimiyle bu aydınlar, Rusya'da iken ezilen ulusa dahil ve ulusal sorunun kurbanları olarak yaşarken, Osmanlı Devleti'ne gelince "hâkim millet"e mensup ve ulusal soruna çözüm bulacak kişiler olmuşlardır. Bu aydınların içinde İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura, Hüseyinzâde Ali ve Ahmet Ağaoğlu Türk milliyetçiliğinin gelişimi ve Türk ulusal bilincinin ortaya çıkışında teorisyen niteliğinde katkılar yapan aydınlar olarak önemli yerleri bulunmaktadır.

1. İsmail Gaspıralı ve Cedit Hareketi

İsmail Gaspıralı, 8 Mart 1851'de Kırım'da doğmuş, bir süre medrese eğitimi aldıktan sonra iki yıl Akmescit (Simferepol)' deki Rus okuluna devam etmiştir. Daha sonra Moskova Askeri Okulu'na girmiş, ancak burayı tamamlayamadan okulu bırakmıştır. Gaspıralı, Moskova'da iken Slafovil (aşırı Slav milliyetçiliği) hareketinin önde gelenlerinden Katkov ile tanışmış ve onun sayesinde Rus milliyetçiliği, liberal ve aşırı siyasal hareketleri tanıma fırsatı bulmuştur. Bir süre Kırım'da öğretmenlik yapan Gaspıralı, 1871'de medreseden ayrılarak Fransa'ya gitmiştir. 1874 yılında Fransa'dan İstanbul'a gelerek Askeri okula başvurmuş, ancak

---

[259] Rusya Türklerinin düzenlediği kongreler hakkında geniş bilgi için bkz. Necip Hablemitoğlu, **Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri (1905-1917)**, Kırım Dergisi Yayınları, Ankara, 1987.

başvurusu reddedilince tekrar Kırım'a dönmek zorunda kalmıştır.

İsmail Gaspıralı, Türk milliyetçiliği düşüncesinin gelişmesinde büyük etkisi olan ve Türkçülüğün bir ideoloji haline gelmesi ve ulusal bilincin ortaya çıkarılmasında önemli katkıları olan bir aydındır. Gaspıralı, Rusya Türkleri içinde ortaya çıkan bir aydın hareketi olan Cedit Hareketi (Usul-ü Cedit) nin de önde gelenlerindendir. Gaspıralı'nın dahil olduğu Tatar Türkleri, diğer Türk halklarına göre eğitim yönünden daha gelişmiş bir düzeye sahiptiler.[260] On dokuzuncu yüzyıl da Türk halklarının yaşadığı toprakları gezen Türkolog Vambery ve K.Fuchs, Tatarlar arasında okuma yazma bilmeyenlerin sayısının, İngiltere ve Fransa'dakilerden daha az olduğunu ve Tatarların okuma yazma bilmeyenlere iyi gözle bakmadıklarını ifade etmektedir. [261]

On yedinci yüzyıl sonundan beri, Tatarlar içinde büyük ve aktif bir burjuva sınıfının gelişmiş olması, on dokuzuncu yüzyılın sonunda milliyetçi uyanışın temelini oluşturmuştur. Türkçülük- Benningsen ve Quelquesay'ın da belirttiği gibi- Tatar burjuvazisinin Ruslarla rekabetinin de bir ideolojik alt yapısını meydana getirmiştir. [262] Bu ideolojik alt yapının oluşumunda bir aydınlanma hareketi olarak nitelendirilebilecek olan reform hareketinin önemli payı bulunmaktadır. Ceditcilik adı verilen bu reform hareketi, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının başlarında dil, eğitim-öğretim ve dinle ilgili alanlarda bir yenileşme hareketi olarak başlamıştır. Bu hareketin önde gelenlerinden Abdülnâsır Kursâvi (1770-1814), Şihâbeddin Mercâni (1815-1889), Abdulkayyum Nasır (1824-1907) ve Hüseyin Feyizhâni (1826-1866) sayılabilir. Bu hareket genelde Rusya'daki Türk halklarında meydana gelen iktisadi değişikliklerin sonucunda ve bunların etkisi ile canlanan

---

[260] On dört ve on beşinci yüzyıllarda Tatar toplumsal yapısı ve gündelik yaşamı hakkında bkz. Johannes Schiltberger, **Türkler ve Tatarlar Arasında 1394-1427**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997; François de Tott, **Türkler ve Tatarlar Arasında On Sekizinci Yüzyıl Osmanlı Türkleri,** Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995.

[261] Arminius Vambery, **Das Türkenvolk,** Leipzig,1885, s.431; K. Fuchs, **Kazanskiye Tatari v Statistiçeskom i etnografiçeskom Otnoşeniyah,** Kazan, 1844, s.113. akt.: Tamurbek Devletşin, **Sovyet Tataristan'ı,** Çev.:Mehmet Demircan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.40.

[262] Landau, a.g.e., s. 8.

bir uyanış, yenilik hareketidir. Usul-ü Cedit hareketi Türk dünyasının tümüne yayılma yolları aramıştır.[263] Bu hareket ilk önce eğitim alanında yenilikler getirmeyi amaçlamıştır. Tatar okullarında yeni bir okuma metodunun benimsenmesi tartışmalarıyla birlikte eski metodu savunan "kadimciler ile yenisini savunan "ceditciler " arasında bir mücadele başlamıştır. Bu yeni metodu savunan hareket de bu nedenden dolayı "Usul-ü edit" adını almış, daha sonra bu mücadeleden yenilikçilerin zaferle çıkması, Cedit hareketine de yeni bir ivme kazandırmıştır.

Tatarların Osmanlı'da yaşayan halkla büyük benzerliğinin olması, Tatar olmayan topluluklar tarafından sevilmeleri ve tek umutlarının diğer Türk toplulukları ile ilişki kurmak olması, Türkçülük akımının bu halk içinde örgütlenmesini kolaylaştırmıştır. Türkçülük düşüncesinin orijinalliği yanında, bir çok strateji ve kavramı Pan-Slavizmden[264] aldığını söyleyen Landau, Tatarların bu hareket içinde önemli yeri olduğunu, belirtmekte ve Rus yönetiminin bir çok topluluğu baskı altına almasına rağmen, Tatarların Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma yönünde büyük baskılara maruz kalmasının bu sonucu doğurduğunu söylemektedir. [265]

Gaspıralı, kendi görüşlerini yaymak üzere 1881-1882 yılları arasında "Tonguç", "Şafak", "Kamer", "Ay", "Yıldız", "Güneş", "Hakikat" ve "Latail" olmak üzere bir dizi broşür yayımlamıştır. Bu broşürlerde genel olarak dil sorunu incelenmiştir. Daha sonra bu dönemde ilk ikisi Türkçe olan ve Müslümanlara, coğrafya olaylarını, eğitim sistemlerini, basını, sağlık konularını anlatan, "Mirat-ı Cedid"(Yenilik Aynası) ve "Salname-i Türki" ile, Rusya'daki İslâm toplumunun durumunu ve modernleşme konusunu incelediği, Rusça "Russkoe Musulmanstvo" adlı üç eser yazmıştır. [266] Gaspıralı, bu eserinde, Ruslar ve Türkler arasında eşitliği savunmuş ve Rusların asimilasyon politikasına açıkça karşı çıkmıştır. İsmail Gaspıralı, bu dönemde yeni ve daha yaygın bir gazete çıkarma

---

[263] Devlet, a.g.e., s. 9.
[264] Pan-Slavizm hakkında bkz. Hans Kohn, **Pan-İslavizm ve Rus Milliyetçiliği**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1986.
[265] Landau, a.g.e., s.1.
[266] Devlet, a.g.e., s.22.

çalışmalarına başlamış ve gerekli izni alabilmiştir. 1905 devriminin yarattığı özgürlük ortamından yararlanarak çıkardığı Rusça-Türkçe "Tercüman" (Perevotçik) Gazetesi yenileşme hareketinin bayraktarlığını yapmaya başlamıştır.[267] Gaspıralı'nın önderliğinde açılan okullarda Rusya'nın her tarafından gelen öğrenciler bu yenileşme düşüncesini kendi yörelerine taşımaya başlamışlardır. Gaspıralı Tercüman gazetesinde[268] yayımladığı yazılarda ünlü "dilde, fikirde, işte birlik" ilkesini yayarak Türk halkları[269] arasında birlik ve dayanışma duygusunun yaratılmasına çalışmaktadır. [270] Yazar, başta kendi toplumunda olmak üzere bir dizi reformun gerçekleştirilmesini; Batılı eğitim kurumlarının açılmasını, Türk halkları için ortak bir dilin kullanılmasını, Rusya Türklerinin eko-

---

[267] Tercüman Gazetesi, Kırım'ın Ruslar tarafından işgali yıldönümünden iki gün sonra çıkmıştır. Diğer yandan Ruslar'ın bu gazetenin yayımına izin vermesini Nadir Devlet, Müslümanların Rusya'ya karşı sempati duymalarını sağlamaya yönelik olduğunu belirterek, Gaspıralı'nın ilk sayıda Ruslardan övgüyle söz etmesini de gazete iznini sağlamaya yönelik bir hareket olarak nitelendirmektedir. Bkz. Devlet, a.g.e., s.23.

[268] Rusya Türkleri arasında iletişimi sağlamak ve kendi sorunlarını duyurmak için bu dönemde en önemli araç gazete çıkarmaktır. Türklerin bu yönde yaptıkları birçok girişim Ruslar tarafından engellenmiştir. Bu alanda bilinen ilk girişim yarı Türkçe ve yarı Rusça olan "Kazankiya İzvestiya"(Kazan Haberleri)dir. Ancak resmi makamlar bu gazetenin çıkmasına izin vermemişlerdir. Daha sonra "Bahr-ül Ahbar", "Yıldız" ve "Tanğ Yıldızı" adlı gazeteler de aynı sona uğramıştır. 1870'de Türkistan Genel Valisi Kaufmann'ın izniyle "Türkistan Vilayetinin Geziti" adlı bir gazete yayımlanmasına karşın bunu bir Türk gazetesi saymak yanlıştır. İlk Türk gazetesi ise, Azerbaycanlı Hasan Zerdabi'nin, 1877 Osmanlı-Rus savaşında Türk yanlısı tutumu nedeniyle kapatılan, kısa ömürlü "Ekinci" (1875-1877) gazetesidir. Devlet, a.g.e., s.20.

[269] 1897 yılında yapılan nüfus sayımına göre, Rusya'da yaşayan Türklerin sayısı 13.889.241'dir. 1912 başlarında bu sayı, 16.226.073'e varmıştır. Bu sayının en büyük kısmını Tatarlar (5.124.397) ve Kırgızlar (5.165.542) oluşturuyordu. Başkurtların sayısı ise, 1.769.962 idi. Yer bakımından Türklerin dağılımı ise şöyledir: 3.335.000 Orta Asya'da yaşayanlar, Türkistan ve Steptekiler 7.995.000, Sibiryadakiler 120.000. R. Majerczak, "Une Nouvelle Statistique de la Population Musulmane en Russie et de la Presse Musulmane Russe", **Revue du Monde Musulman,** Cilt:38, Eylül 1914, s.270, akt. Ali Engin Oba, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu,** İmge Yayınları, İstanbul, 1994, s.143.

[270] Gaspıralı'nın çıkardığı ve "dilde, fikirde, işte birlik" ilkesini savunan Tercüman dışında, Rusya Türkleri arasında benzer düşünceleri yaymaya çalışan birçok gazete-dergi bulunmaktadır. Bununla beraber Türkler, 5 dinsel, 48 yardımlaşma, 34 eğitim derneğinde sahiptiler. Bu dergi ve gazeteler şöyle sıralanabilir: Vakit (Orenburg), Beyan-ül Hak (Kazan), Kuyah (Kazan), İkbal(Bakü), Seda-i Hak (Bakü), Semerkand (Bakü), Yolduz (Kazan), İdil (Astrahan), Turmuş (Ufa), Din ve Hayat (Orenburg), Nur (Sen Ptersburg), İl (Sen Ptersburg), Molla Nasreddin (Bakü), Çura (Orenburg), Mektep (Kazan), Aykap (Toytzk), An (Kazan), Ayna (Kazan), İktisad (Kazan), Ed-Din vel-Edep (Kazan). Türklerin yaşadığı birçok bölgede, Türklerin gazete ve dergiler çıkmasına rağmen, yayımların en çok Kazan'da çıkması, Tatarların entelektüel alanda diğer Türk topluluklarından ileride olduğunu da göstermektedir.

nomik durumunun düzelmesini ve ekonomik hayata katılmalarını, dinsel örgütlerin revize edilmesini ve Türkler arasında yardımlaşma örgütlerinin kurulmasını öngörmüştür.

Gaspıralı ve diğer Tatar aydınlar, coğrafi uzaklık nedeniyle, Türk halklarının anlaşma güçlüğü çektiklerini ve ortak bir dil yardımıyla bir yakınlaşmanın sağlanması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Türk topluluklarının konuştukları dil benzerdir ancak, aydınlar bir tür "üst Türkçe" ile anlaşabilmektedirler. Temel sorun Türklüğe ait, ortak özelliklerin belirgin bir biçimde bozulması ve edebi faaliyetin azalmasıdır. Ortak dil ve kültürel yakınlığın sağlanabilmesi için eğitim ve dil reformu, gazete yayımlama faaliyeti bu dönem Tatar aydınların temel uğraşısını oluşturmuştur.

Dilde, fikirde ve işte birlikten Gaspıralı, bütün Türk halklarının arasındaki lehçe farklarının giderilmesi ve bütün Türklerin ortak bir dil ve alfabeye geçmesini, Türkçe'nin Arapça ve Farsça'nın egemenliğinden kurtarılmasını; modernleşme atılımlarının başarıya ulaştırılarak modern bir devlet içerisinde Türklerin bağımsız olarak yaşamasını amaçlamaktadır. Bu görüşleri cesaretle dile getiren bir gazete olan Tercüman, giderek yaygınlık kazanarak, İstanbul gazetelerinden daha fazla sayıda bir okur kitlesine sahip olmuştur.[271]Gaspıralı bu hareket içerisinde, daha sonra birlikte çalışacakları Yusuf Akçura ile tanışmıştır. Gaspıralı ve Akçura, Rusya Müslümanlarının taleplerinin yerine getirilmesi için, 1904-1908 yılları arasında birlikte çalışmışlardır. Otoriteden hoşlanmamasına rağmen, Akçura, "hoca" olarak tanımladığı Gaspıralı'nın sadık bir öğrencisi olmuştur. 1911'den itibaren bu ikili İstanbul'da ünlü Türk Yurdu'nu birlikte yayımlamaya başladığında, Akçura, bu gazetenin Tercüman'ın "küçük kardeşi" olduğunu ilan etmiştir. [272]

Bu dönemde Gaspıralı'nın yanısıra, Kazanlı din ve tarih bilgin-

---

[271] Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, İletişim Yayınları, İstanbul, s.89.
[272] Georgeon, a.g.e., s. 26.

leri, Abdülnasır Kursavi, Şehabettin Mercani [273], Muhammed Abduh ve Şeyh Cemalettin Afgani'nin, Müslümanların Batı'nın gelişmesine ayak uydurması ve özellikle din alanında reform niteliğinde öneriler getirme yönündeki düşünceleri Rusya'da yaşayan Müslümanlar arasında ilerici bir ulema sınıfının doğmasına yol açmıştır. Diğer yandan tarih ve dil alanında çalışmalar yapan İbrahim Halfin, bu yenilikçi aydınlar arasında önemli bir yere sahiptir.[274]Bu sınıf, dini alanda hurafelere karşı mücadeleye girişerek, okullar aracılığı ile İslâmi görüşlerin modern hayata uydurulmasını savunmaya başlamıştır.[275]

Rusya Müslümanları arasında bu yönde mücadelelerini sürdürenler arasında, Rızaeddin Fahreddin, Musa Curullah, Ziyaeddin Kemali, Alimcan Barudi, Hüseyin Fayyazhani, Abdullah ve Ubeydullah Bubi sayılabilir. [276] Milliyetçi düşünce birçok Türk topluluğu içinde değişik bölgelerde destek bulurken, bu düşünceyi savunan aydınların, bazı konularda birbirinden ayrıldıkları görülmektedir. Örneğin, Gaspıralı'nın güçlü seküler anlayışı çok fazla İslâmi bir nitelik taşımazken, Çar aristokrasisine karşı Tatar bağımsızlığın savunan "Genç Tatar" hareketini Gaspıralı, karşısına almıştır.

Gaspıralı'nın çıkardığı Tercüman gazetesi, yazarın "dilde, fikir-

---

[273] Bu aydınlar dinsel alanda bir yenileşme yanında ulusal kimlik noktasında da yeni öneriler getirmişlerdir. Volga Bulgarları, Müslümanlar, Tatarlar, Kazan-Tatarları gibi çeşitli adlarla bilinen bu yöre insanları, Kazan-Tatarları adı altında ulusal kimlik ve imaj kazanma mücadelesi de vermişler, bu yönde özellikle Şehabettin Mercani'nin önemli etkinliği olmuştur. Masayuki Yamauchi, **Sultan Galiyev,** Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s.60.

[274] Devletşin, a.g.e., s.31-35. Bazı kaynaklarda İbrahim Halfin, Abdülkayyım Nasıri, Hüseyin Feyzhanov ve Muhammed Zahir Bigiyef gibi aydınlar milliyetçilikten uzak ve Sovyet sistemine uygun kişiler olarak ele alınmaktadır. bkz. Ahmet Kanlıdere, "Kazan Tatarları Arasında Tecdid ve Cedit Hareketi (1809-1917)", Türkiye **Günlüğü Dergisi,** Sayı.:46, Yaz- 1997, s.91.

[275]Tarihçilerin ideolojik konumlarına göre, Tatar aydınlarını değişik biçimde değerlendirdikleri ve dinsel unsurun milliyetçi ve Sovyet dönemi tarihçilerinde ihmal edilmiş olduğuna yönelik görüşler de mevcuttur. Bu görüşe göre, Sovyet tarihçileri, dinsel endişeleri ağır basan Tatar reformcularını ya tamamen inkâr etmekte ya küçümsemekte ya da belli yönlerini öne çıkarmaktadırlar. Ahmet Kanlıdere, orijinal kaynaklara dayanarak, bazı yazarların, -Cedit Hareketine mensup aydınların- her türlü eski düşünceye karşı olan reformistler olarak nitelendirildiklerini, bunun ise, temeldeki dinsel endişeyi saptırdığını ileri sürmektedir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz Kanlıdere, a.g.m., s.90-91.

[276] Oba, a.g.e., s.144.

de, işte birlik" ilkesi doğrultusunda, Rusya'daki Türkler arasında başta dil birliğini sağlamak ve ortak bir anlaşma dili yaratılmasını sağlamak için çeşitli yazılar yayınlamıştır. Gazete, Osmanlı Türkçesine sadık kalmakla beraber, ağır Arapça ve Farsça terkipler kullanmayarak herkesin, özellikle İstanbul gazetelerinden haberdar olan aydınların anlayabileceği bir dil kullanılmıştır. Ancak 1905 I. Rus Devrimi'nden sonra nispeten basın özgürlüğüne kavuşan değişik Türk boyları arasında bir gazete yayını patlaması [277] olmuş ve bunların çoğu da kendi mahalli şivelerini kullanmaya başlamışlardır. Bu durum ise, Gaspıralı tarafından ortak dilden ayrılma şeklinde yorumlanmıştır. [278] İsmail Gaspıralı, Türk ulusunun bir bütün olduğuna, coğrafi ve dilden gelen farklılıkların bu bütünselliği bozamayacağına inanmış ve bu nedenle, dil birliğini engelleyecek ve Türk halkları arasında anlaşmayı güçleştirecek unsurlara karşı mücadele edilmesini öngörmüştür. Gaspıralı Türk birliği için gerekli gördüğü düşünce birliği ilkesini, dil birliğine dayandırmış, dil birliği gerçekleşmeden, Türk halklarının birleşmesinden söz edilemeyeceğini savunmuştur.

Gaspıralı'nın önerdiği ve kullandığı dil olarak Kırım kelime ve tabirleriyle desteklediği basitleştirilmiş Osmanlı Türkçesini seçmesi rastlantısal değildir. Hiç şüphesiz ki o dönemde Osmanlı Türkçesi bütün Türk diyalektleri arasında en gelişmiş ve yerleşmiş olanıdır. Osmanlı edebi birikimi ve eğitim deneyimi ile bu dilde mevcut nispeten geniş edebiyat ve yayın diğer Türklerde sıkıntısı çekilen kültür ve eğitim boşluklarının doldurulmasına büyük katkıda bulunmuştur.[279] Ancak Osmanlı Türkçesinin özellikle edebi alanda kullanılan dilin ağır Arapça ve Farsça terkiplerden oluşması, bu yönde bir dil birliğinin oluşmasına da engel oluşturmaktadır. Bu nedenle Gaspıralı Osmanlı edebi dilini eleştirmiş, konuşulan ve yaşayan Türkçe üzerinde bir birlik kurulması gerek-

---

[277] 1905 Devriminden 1917 Devrimine dek sadece Kazan edebi dilinde kırk kadar gazete ve otuz beş kadar da dergi çıkarılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Fikir (1905), Yıldız (1906), Vakit (1906), Azad (1907), Tan Yıldızı (1906), Tavış (1907), İl (1913), Söz (1915), Bizning İl (1916), Burhan-ı Terakki (1906), İdil (1907-1914), El-Islah (1907), Koyaş(1912). Hablemitoğlu, a.g.e., s.12.

[278] Devlet, a.g.e., s.41.

[279] Hakan Kırımlı, **Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s..48.

tiğini söylemiştir.

Gaspıralı İsmail ve diğer aydınların aslında istedikleri kültürel bir birliktir. Konuşulan dilin Rusya'da yaşayan Türkler tarafından anlaşılması ve ortak bir alfabenin gerçekleştirilmesi bu aydınların başlıca amaçlarıdır. Gaspıralı da bu doğrultuda bir siyasal birlik düşüncesinden sürekli kaçınmış ve bunu tehlikeli bulmuştur. Onun esas kaygısı özellikle böyle bir birliğin toplumsal ve kültürel altyapısını hazırlayabilmektir. [280] Gaspıralı'nın temel yaklaşımı, "Lisan-ı Umumi" adını verdiği bir dil birliğidir. Bu dönemde bu birliği sağlamaya yönelik çok sayıda Türkçü dergi yayımlanmaya başlanmıştır. Ruslar bu yayımların milliyetçi olduğu kadar İslâmcı yayınlar olduğunu söyleyerek engellemeye çalışmışlardır.[281] Rus gizli polisi "Ohrana"nın raporunda, Türkçülük adı altında İslâmcılık yapıldığı ifade edilmektedir. Bu hareket içinde 1905'den sonra Tatar gazeteleri yanında Azerilerin çıkardığı gazeteler, Özbeklerin çıkardığı Özelikle "Turan" ve "Buhara-ı Şerif" bunlardan bir kaçıdır. [282]Rusya'da yaşayan Türk ve Müslüman halklar arasında bir birlik kurma düşüncesi, siyasal ortamın da uygun olmasıyla bu dönemde yeni bir ivme kazanmıştır. İçlerinde İsmail Gaspıralı, Ali Merdan Topçubaşı, Seyid Gerek, Yusuf Akçura, Fatih Kerimi, Kadı Abdürreşid İbrahim, Musa Curullah Bigi, Abdullah Apanay gibi Türk halkalarının önde gelen şahsiyetlerinin önderlik ettiği Rusya Müslümanları Kongresi (15 Ağustos 1905), Müslüman halklar arasında birliği kurma yönünde önemli bir fonksiyon üstlenmiştir. [283]

---

[280] Gaspıralı, hayatının son yıllarında İstanbul'da Türk Ocakları başkanı Hamdullah Suphi'ye bu konudaki düşüncesini şöyle açıklamıştır: "Bazı düşünceler vardır ki o bize yasaktır. Onları bizden sonra gelecek nesillere bırakalım, biz manevi birliği yapalım, dilleri birleştirelim. Siyasal birliği başkaları düşünsün" Kırımlı, a.g.e., s.47.

[281] Sovyet yönetimi, Cedit hareketine ve Tatar reformcularına olumsuz gözle bakmıştır. 1970'lerde yayınlanan ve Tatar okullarında ders kitabı olarak okutulan tarih kitabında, Ceditciler, "liberal burjuva milliyetçilerinin ideologları" olarak nitelendirilmektedirler. Aynı yönde milliyetçi olarak tanınan bazı tarihçilerin de (Akdes Nimet Urat ve Tamurbek Devletşin gibi), Cedit hareketi aydınlarının tümünü, milliyetçi aydınlar olarak takdim etme gayreti içinde oldukları görülmektedir. Bkz. Kanlıdere, a.g.m., s.91.

[282] Landau, a.g.e., s.9.

[283] Devlet, a.g.e., s.78.

Bu yönde toplanan ilk kongre, Nidzhni-Novgrod'da 5-28 Ağustos tarihlerinde yaklaşık 150 delegenin katılımıyla toplanmıştır. Gaspıralı kongreye katılan liderlerden biridir ve Tatarlar bu kongrede çoğunluğu oluşturmaktadır. Kongreye Azeriler ve diğer Türk topluluklarından, Sibirya'dan, Türkistan'dan ve Rusya içlerinden temsilciler katılmıştır. Kongre aynı zamanda tüm Müslüman halkların haklarını da savunmaktadır. Kongrenin ilk açıklaması - Rusya'daki diğer liberal burjuvazi ile benzer olarak- Rusya'nın tüm Müslüman halklarının haklarını elde etmeye yönelik olarak oluşturulmuştur. Kongre sonunda, Rusya'daki Müslümanların tümünü içine alan bir örgüt kurulmasını kararlaştırılmış ve faaliyet alanı 18 bölgeye ayrılmış ve her birimin kendi meclislerini seçim yoluyla oluşturmaları öngörülmüştür. Merkezi asamble Bakû'de toplanırken, uygulamada bir çok yerel meclis toplanmış ancak bunlardan yalnızca Kazan Meclisi düzenli bir çalışma gösterebilmiştir. [284] Rusya Müslümanları kongresinin ikincisi, 13-23 Ocak 1906 tarihleri arasında St. Petersburg'da yaklaşık 100 delegenin katılımıyla gerçekleşmiştir. Bu kongre, Azeri ve Tatar milliyetçilerinin önderliğinde "Rusya Müslümanlarının İttifakı" olarak adlandırılmıştır.

Doğrudan siyasal bir eylem niteliğindeki üçüncü Kongre Nidzhni-Novgrod'da ilk Duma'nın dağılmasından hemen sonra, Ağustos 1906'da toplanmıştır. Bu kongrede tartışmaların merkezini, savunuculuğunu Yusuf Akçura'nın yaptığı, İttifak'ın bir siyasal partiye dönüştürülmesi sorunu oluşturmuştur. Gaspıralı siyasal parti düşüncesine karşı çıkmış ve hareketin din ve kültür alanı ile sınırlı kalmasını savunmuştur. Ancak özellikle Rus sosyalist devrimcilerine yakın olan ve başlıca önemli grubunu Tan'cıların (bu adı Tan Yıldızı adlı yayın organından almışlardır) oluşturduğu Ayaz İshaki[285] önderliğindeki Tatar sosyalistleri siyasal partiye,

---

[284] Landau, a.g.e., s.11.

[285] Ayaz İshaki (İdilli), Tatar Türklerindendir ve 1905'de "Tancılar" adlı siyasal örgüt ve "Tan Yıldızı" adlı gazeteyi kurmuştur. Bu örgüt, Rus Çarlığını devrim yoluyla devirmeyi amaçlamaktadır. İshaki, 1905 Devriminden sonra Müslümanların oluşturduğu komitelere katılmış ve Ekim Devriminden sonra da Rusya'yı terk etmiş ve İdil-Ural bölgesinin bağımsızlığını savunan "Yanğa Millî Yul" dergisini çıkarmıştır. İshaki, "Üyge Taba" ve "Dulkın İçinde" adlı eserlerinde milliyetçi-Türkçü düşünceyi ön plana çıkarmıştır. İhsan Ilgar, **Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990,

bütün sınıfların çıkarlarını savunacak bir partinin kurulmasının imkansızlığı nedeniyle tavır almışlardır. Akçura'nın savunduğu etnik ve dinsel yakınlığın bir siyasal parti kurmaya yetecek ortak noktalar olduğu düşüncesinin kabulü sonucunda aynı adı taşıyan "İttifak" adlı bir siyasal partinin[286] kurulması karara bağlanmıştır.[287] Rusya Müslümanlarının siyasal temsilini amaçlayan girişimler, Rusya'da yaşayan Türk halkları arasında ulusal bilince dayalı bir bağımsızlık anlayışının gelişmesine neden olmuştur. 1905 yılından sonra oluşan ortam, Başbakan Stolipin'in iktidara gelmesiyle değişmiş ve halklara tanınan özgürlüklerin kısıtlanması yönünde uygulamalar başlatılmıştır. Bunun sonrasında da Birinci Dünya Savaşının başlaması toplumsal ve siyasal hareketlerin tamamen durması sonucunu doğurmuştur.

Gaspıralı, "Rusyadaki Müslümanlar" makalesi ile, Türklerin geri kalma nedenlerini araştırmış ve dil birliğinin gelişme için gerekli olduğunu vurgulamıştır.[288] Gaspıralı, Rusya dışında, Müslümanların ve Türklerin birliğini ve gelişmesini sağlamaya yönelik konferanslar vermiş, Müslümanların bulundukları ülkelerin ekonomik hayatına katılması yoluyla ancak gerilikten kurtulacaklarını ve güçlü birer topluluk olacaklarını söylemiştir. [289] Rusya'da toplanan kongrelerden sonra, Gaspıralı'nın Mısır'da uluslararası bir Müslüman Kongresi düzenleme girişimleri ise sonuçsuz kalmıştır. Rusya'da 1905 devriminden sonra yaşanan gelişmeler Türkçü aydınların çalışmalarını yakından ilgilendirmektedir. Anayasanın ilanı ile başlayan kısmi özgürlük ortamı çok sayıda Türkçü aydının rahat bir çalışma ortamı bulmasına ve siyasal görüşlerini yüksek sesle ifade etmelerini sağlamıştır. Bu doğrultuda, değişik Türk topluluklarında mitingler ve toplantılar düzenlenmiş, milliyetçi hareketin önderleri bu toplantılarda konuşmalar yapmışlardır.

---

s.116

[286]Bu siyasal partinin tam adı "İttifak-ül Müslimin"dir. Partiyi destekleyenler edebi kuruluşlar, eğitim ve "Müslümanların Kültürel Gelişmi için Yardım Örgütü" gibi yardım kuruluşlarıdır. Partinin kuruluş yeri Astrahan'da Hanskaya Stavka' dır. Orenburg'da "Vakit" ve Bakü'de "Sada" gibi gazeteler örgütün yayın organı niteliğindedir.

[287] Georgeon, a.g.e., s.57.

[288] İlber Ortaylı, **Çarlık Rusyasında Türkçülük Hareketleri ve Gaspıralı İsmail Bey,** Ankara, 1968, s.15.

[289]M.Akar-S.Deniz-F.Bilecik,**Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatı,**Yesevi Yayınları,İstanbul,1994, s.131

İsmail Gaspıralı'nın, Türk halklarını "dilde, fikirde ve işte" bütünleştirme amacını taşıyan çalışmaları, özellikle Tercüman Gazetesi ve Usul-ü Cedit Hareketi, başta Rusya'da yaşayan Müslüman ve Türk topluluklarının ulusal bilinçlerini kazanmasında, Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde ve bu ülkede yaşayan halkların hak arama mücadelesinde önemli işlevleri yerine getirmiştir.

2.Hüseyinzâde Ali Ve Ahmet Ağaoğlu: Azerbaycan'da Milliyetçilik

Hüseyinzâde Ali Bey, Azerbaycan milliyetçi hareketinin önde gelen teorisyenlerinden ve yirminci yüzyıl başlarında ortaya çıkan, Batı kültürel değerleri ve Türk ulusal kültürünün kaynaşmasını savunan yeni bir aydın tipinin temsilcilerindendir. Çarlık Rusya'sının askeri ve sivil hizmetlerinde çalışmış olan bu aydınlar arasında, yazdığı tiyatro eserleriyle ünlenen Mirza Ali Feth Ahundzade[290], Azerbaycan'ın ilk önemli gazetelerinden olan ve Türkçe yayınlanan "Ekinci Gazetesi"ni çıkaran Zerdabi Hasan Bey bu dönem milliyetçi aydınlarındandır. Yirminci yüzyılın başlarında Tatarlardan sonra Azeriler, kendi milliyetçi uyanışlarının parlak dönemini yaşamaktadırlar. Bu dönemde ilk önemli milliyetçi dergi olan Ekinci'yi "Hayat" ve "İrşad" adlı gazeteler izlemiştir.

Azerbaycanlı burjuva ailelerine mensup olan aydın grubu, diğer Türk halklarından daha önce, özellikle Cedit Hareketi ve Tercüman Gazetesinin de yardımıyla, İslâmcı ve Türkçü düşüncelerle tanışmışlardır. 1905 yılında Rusya'da Meşrutiyet'in ilanı ile diğer bölgelerde olduğu gibi, bir özgürlük döneminin başlaması, Azerbaycan intelligentsiası üzerinde de önemli etkilerin oluşmasına neden olmuştur. Bu dönemde başta Bakû olmak üzere Azerbaycan'da birçok kültürel ve siyasal oluşum ortaya çıkmış, çeşitli yar-

---

[290]Ahundzade, Azerbaycan ve Osmanlı Devleti'nde bir yazı reformu yaparak, "cahilliğin nedeni" olarak gördüğü Arap alfabesinin Türkçeye uyarlanması, ileride de yerine Latin alfabesinin getirilmesi yönünde, Osmanlı Hükümetine bir proje sunmuş ancak bu proje hükümet tarafından kabul edilmemiştir. Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1983, s.259-260; Mirza Ali Feth Ahundzade hakkında geniş bilgi için bkz. Sabahattin Çağın, "Ahundzade ile Başlayan Estetik Hafıza: Azerbaycan Türk Uyanışı", Azerbaycan **Edebiyatı**, Haz.: Yaşar Karayev, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s.174-190.

dım kurumları kurulmuştur.

Bu kuruluşlar arasında, "Tagıyef Dram Tiyatrosu"[291], "Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi", "İsmâiliye Sarayı", Türk çocuklarına eğitim vermek üzere açılan "Saadet Mektebi", öğretmen yetiştirmek için "Füyuzat-ı Dar'ül Muallimin", Gence'de açılan "Medrese-i Ruhaniye" ile "Dram Cemiyeti" sayılabilir. Diğer yandan sansür baskısının gevşemesi ile beraber, Azerbaycan'da basın yaşamında çeşitlilik kazanmış, 1905-1907 yılları arasında, "İrşâd", "Füyuzat", "Molla Nasreddin", "Açık Söz", "Dirlik", "Terakki", "Taze Hayat", "İttifak" ve "Şelale" gibi 63 gazete ve dergi yayın hayatına girmiştir. [292] Bu gazete ve dergilerin birçoğu yerel ölçekte yayımlanmalarına rağmen, geniş bir okuyucu kitlesine sahip olmuşlar, Azerbaycan düşünce dünyasının birer forumu haline gelmişler, bir çoğu da Azerbaycan'daki milliyetçi hareketin tartışma platformunu oluşturmuştur. [293] Hükümetin değişik siyasal görüşler üzerinde baskı kurması, Azeriler ile hükümetin ararsını açmış ve 1905 devriminden sonra, çok sayıda anti-Rus grup, gazete, okul ve siyasal parti kurulmuştur.[294]

Azerbaycan'daki Türkçülük akımının önde gelen kişiliklerin den biri olan Hüseyinzâde Ali Bey, (1864-1941) Bakû yakın larında doğmuştur. Tiflis'te ve Bakû gimnazında öğrenim gördükten sonra Petrograd Üniversitesi'ne girmiş, oradan da tıp doktoru olarak mezun olmuştur. Aynı yıl İstanbul'a gelerek Askeri Tıbbiye Mektebi'nde öğrenimini tamamlamıştır. 1904'de yeniden Kafkasya'ya dönmüş ve gelişmekte olan basın yaşamında çok önemli rol oynamıştır. 1910'da İstanbul'a gelmiş ve Türk Ocakları'nın kurulma çalışmalarına katılmıştır. 1913'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez Komitesi'ne seçilmiştir. Hüse

---

[291]Azerbaycan tiyatrosu ve etkinliği konusunda bkz. Ali Sultanlı, **Azerbaycan Dramaturgiyasının İnkişaf Tarihinden,** Bakü, 1964; Hüseyin Kulu Sarabski, **Bir Aktörün Hatıraları,** Bakü, 1923.

[292] Ali Haydar Bayat, **Ali Bey Hüseyinzade,** Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s.12.

[293]Milliyetçi propaganda Türk topluluklarında büyük ölçüde dergi ve gazeteler yoluyla yapılmaktadır. 1905-1907 yılları arasında Türk topluluklarının tümünde 250 yayın yapılmıştır. Gazetelerin büyük çoğunluğu Rus Orta Asya'sında I. Dünya Savaşı sürecinde ortaya çıkmış ancak kısa ömürlü olmuştur. Landau, a.g.e., s.12.

[294] Landau, a.g.e., s.14.

yinzâde Ali Bey, 1905 Devriminden sonra yayın hayatına gelen kısmi özgürlük sonucunda, Azerbaycan'da milliyetçi-Türkçü hareketin tarihinde önemli yeri olan "Hayat Gazetesi"ni çıkarmış ve yazılarında, Türklerin kimliği, Türklerin eğitimi, Türk dil birliği gibi konular üzerinde durmuştur.

Hüseyinzâde Ali Bey'e göre, Rusya'da yaşayan Türk topluluklarına yanlış olarak Tatar adı verilmektedir. Ona göre Türk, Moğol vardır ancak Tatar yoktur. Kırımlılar, Kazanlılar, Orenburglular hep Türk soyundan gelmektedir. Tüm Türk halklarına Tatar adı verilmesi, Türk halklarının birliğini ve ulusal bilinçlerinin yaratılmasına engellemeye yönelik bir stratejinin ürünüdür. [295]Hüse yinzâde Ali Bey, Ziya Gökalp'i en çok etkilemiş yazarlardan birisidir. Kültürel ve siyasal Türkçü hareketin Azerbaycan'da ilk temsilcisidir. Azerbaycan'dan Türkiye'ye geldikten sonra, Türkçü-Turancı düşüncelerini, Gökalp ve arkadaşların anlatmış ve bu yönde bir düşüncenin doğmasında katkıda bulunmuştur. Yazar, Gökalp'den önce Türkleşmek, İslâmlaşmak ve Batılılaşmak yönündeki düşüncelerini ortaya atmış, bu yönüyle kendi toplumundaki üç aşamayı yansıtmıştır.[296]

Hüseyinzâde Ali Bey, Türkiye yıllarında İttihat ve Terakki Partisi'nde görev almış ve Bakû'dan gelen aydınların çoğunluğunu oluşturduğu Türk Derneği'nin kuruluşunda yer almıştır. 18 Ağustos 1911'de Akil Muhtar, Mehmet Emin, Ahmet Hikmet, Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura gibi Türkçülerle birlikte Türk Yurdu Derneği'ni kurmuş ve derneğin yayın organı olan ünlü Türk Yurdu Dergisini yayımlamaya başlamıştır. Hüseyinzâde Ali Bey, Birinci Dünya Savaşının çıkmasıyla, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmemesi yönünde tavır koymuş ve İttihat ve Terakki Partisinden ayrılmıştır.

Hüseyinzâde Ali Bey, Kafkasya Müslümanlarının bir bütün olarak da Rusya Türklerinin geleceği ve durumları ile sorunların çözümleriyle uğraşmış, bu amaçla kurulan Türk-Tatar halklarının

---

[295] Oba, a.g.e., s.155.
[296] Landau, a.g.e., s.13.

"Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nde (1915-1916) etkin rol oynamıştır. Daha sonra, "Turan Heyeti" adı altında, Avrupa'ya gidip, Berlin'de "Türk Kavimleri Kongresi"ne, Lozan'da "Rus Halkları Kongresi"ne (1916), Stockholm'de "Sosyalist Kongre"ye (1917), Batum ve Gence'de Türkoloji Kongresi'ne katılmıştır. [297]

Birinci Dünya Savaşı sonunda Rusya'nın dağılması beklendiğinden, ilgili devletleri aydınlatmak amacıyla Rusya Müslümanları Türk-Tatar Milletleri Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Bu dernek 1915 yılı sonu ile 1916 yılı başlarında "Turan Heyeti" adıyla Hüseyinzâde Ali Bey, Yusuf Akçura, Mehmet Esat Çelebizâde, Mukimeddin Beycan'ı Avrupa'ya göndermiştir. Rusya Müslümanlarının Talepleri adıyla Budapeşte'de basılan Almanca broşürde, Rusya'daki Türk halkları altı bölgede incelenerek savaş sonrası hepsine bağımsızlık verilmesi istenmiştir. [298]Çar yönetimine karşı ilk ciddi başkaldırı aynı yıl Kırgız ve diğer topluluklarda başlatılmıştır. Birçok araştırmacı bu isyanın milliyetçi hareketin temel motivasyonunu sağladığı yönünde görüş birliğine varmaktadır.

1917 yılına gelindiğinde Rusya'da toplumsal ve siyasal kaos dönemi yaşanmaktadır. Halk ekonomik zorluklar altında ezilmekte ve Çarlık rejimine karşı büyük bir toplumsal muhalefet dalgası başlamaktadır. Halkta oluşan bu muhalefet, başta işçi eylemleri olarak kendini göstermiş ve iktidarı hedef almıştır. Bu ortamdan yararlanan devrimciler, 27 Şubat 1917'de bir darbeyle hükümeti devirmişler, Şubat 1917'den Ekim 1917'ye kadar Rusya'da bir yönetim boşluğu oluşmuştur. Bu sekiz aylık dönemde Rusya'da düzensizlik ve anarşi dönemi hüküm sürmüştür. Bir yanda Rus orduları Almanlara karşı cephede savaşırken diğer yanda, Sosyalist Devrimciler, Menşevikler ve Lenin'in önderliğindeki Bolşevikler, liberal Kadet'ler ve çok sayıda küçük siyasal grup arasında amansız bir iktidar savaşı sürmektedir. Devrim sonrası hükümet, Prens Lovov ve Kerensky arasında el değiştirmektedir. Yeni yönetim 20 Mart'ta yayımladığı bir genelgede bütün vatandaşların eşit olduğunu ilan etmiş, bu karardan sonra da Rusya içinde yaşayan

---

[297] Sabahattin Çağın, "Kökünü ve Bütününü Görmeye Çalışan Hafıza:Hüseyinzade Ali Bey", **Azerbaycan Edebiyatı**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s.232.
[298] Bayat, a.g.e., s.25-26.

bütün halklarda siyasal alanda büyük bir hareketlenme gözlenmeye başlanmıştır.

Şubat Devriminin Rusya'daki birçok toplumsal ve kültürel dinamiği derinden etkilediği, aynı zamanda da Türk toplulukları içinde siyasal faaliyetlerin artmasına neden olduğu söylenebilir.[299] Tüm Türk topluluklarında, yaşanan sürecin doğal bir sonucu olarak, Türk halklarının geleceği yönünde değişik görüşler ortaya konulmaya, bunlar arasında "tam bağımsızlık", "kültürel otonomi" ve merkezi devlet içinde sınırlı özerklik formülleri tartışılmaya başlanmış, değişik topluluklardan gelen aydınların oluşturduğu bir kongreler dönemi başlamıştır.

Yeni gelişmeler bağlamında, Rusya'nın büyük kentlerinde, özellikle Petrograd ve Moskova'da Kazanlı, Türkistanlı ve Azeri aydın ve gençler toplantılar düzenlemekte, devrimden sonraki durumu tartışmaktadırlar. Özellikle, Sadri Maksudi,[300] Zeki Velidi, Ayas İshâki, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Osman Kocaoğlu, Mehmet Emin Resulzâde, Câfer Seyit Ahmet[301], Mustafa Çokay gibi aydınlar, kongreler düzenleyerek kendi toplumları ve tüm Türk varlığının geleceğini planlama ve yeni yönetim karşısındaki tavırlarını belirlemeye çalışmaktadırlar. Bu aydınlar içinde özellikle Türkistanlı Ahmet Salikov ve Mustafa Çokayoğlu, Rusya'nın de-

---

[299] Başta Kırım olmak üzere siyasal nitelikte faaliyetler bu dönemde yoğunluk göstermiştir. 25 Mart'ta Akmescit'de Kırım Türklerinin ilk kongresi toplanmış, bir müftü seçilmiş ve kendilerini yönetecek bir vakıf kurulmuştur. İdil-Ural'da devrimin ilk günlerinden itibaren faaliyetler artmış, komiteler oluşturmuşlar ve bunlar daha sonra "Millî Şur'a" adını almıştır. Kazan, Ufa, Orenburg gibi kentlerde sınıf temeline dayanan işçi ve köylü örgütleri kurulmaya başlanmış, Kazan'da Mollanur Vahitov, sosyal demokratlar örgütünü kurmuş ve "Kızıl Bayrak" adlı bir gazete yayımlamaya başlamıştır. Ufa'da Alimcan İbrahimov, Rusların Sosyalist Revalüsyoner (SR) Partisine katılarak, Müslüman askerlerini burjuvaziye karşı örgütlemeye çalışmış ve "İrik" (Özgürlük) adlı bir gazete yayımlamaya başlamıştır. Bkz. İhsan Ilgar, a.g.e., s. VIII. Kazan Tatarları ve genelde Rusya Türkleri arasındaki sosyalist hareket için bkz. Masayuki Yamauchi, a.g.e.

[300] Sadri Maksudi (Arsal) (1880-1957), 1917 Devriminden sonra Kazan bölgesinde kurulan İdil-Ural Devletinin ilk Cumhurbaşkanıdır. 1918'de Bolşevikler'in bu devlete son vermesiyle, Buhara Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu, Kırım Cumhurbaşkanı Cefer Seyid Ahmet ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mehmet Emin Resulzade gibi o da Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Türkiye'de öğretim üyeliği yapmış ve Türk milliyetçilerinin önemli başvuru eserlerinden olan "Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları" adlı eseri yayımlamıştır.

[301] Osman Kocaoğlu gibi Türkiye'ye iltica etmek zorunda kalan Cafer Seyit Ahmet, 1917 sonrası Kırım Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı yapmıştır.

mokratik bir cumhuriyet olması görüşünü savunmakta, İsmail Limanov ve Zeki Velidi ise Rusya'nın bir cumhuriyet ve bir federasyon olmasını istemektedir. [302]

Devrimden sonraki ilk siyasal oluşum olarak gösterilen faaliyet, 15 ve 17 Mart 1917'de, devrimin hemen sonrasında Duma delegeleri olan Türk ve diğer topluluklardan gelen delegelerin St. Petersburg'da "Rusya Müslümanları Geçici Merkezi Bürosu"nu kurması olmuştur.[303] Daha sonra , Rusya Müslümanları Kongresi Moskova'da 1-11 Mayıs 1917 tarihleri arasında 800 delege ile toplanmış, bu oluşum Rus Müslümanlarının dayanışmasını gösteren ve Türk topluluklarını temsil eden etkileyici bir gösterge olmuştur. [304] Kongre sonunda, Rusya'nın yeni siyasal sisteminin ne olması gerektiği yönündeki oylamada, Mehmet Emin Resul zâde'nin federal devletten yana olan önerisi, büyük çoğunlukla kabul edilmiştir. [305] Daha sonra da Kongrenin yürütme görevini üstlenecek bir "Rusya Müslümanları Merkez Şurası" kurulması karara bağlanmıştır. Bu Şurada çoğunluk İslâmi görüşleri ile tanınan temsilcilerden oluşmaktadır. Şurada Azerbaycan Baş delegesi olan Mehmet Emin Resulzâde ile Zeki Velidi (Togan), Türk milliyetçiliğini ve halkların özgürlüğü düşüncesini savunmaktadır.

Devrimden sonra kurulan Kerenski hükümeti, Çarlık siyasetini devam ettirmiştir. Daha sonra Kerenski'yi deviren Lenin ve arkadaşlarının, sosyalist devrimin ilk günlerinde, Rusya içindeki tüm toplulukların kendilerini yönetme hakkını tanıyacağını ilan etmesi, özellikle Türk asıllı halklar içinde bir bağımsızlık sürecini başlatmıştır. Ancak Bolşeviklerin, ulusal topluluklara kendi geleceklerini belirleme hakkının verilmesi yönündeki politikasının, kısa

---

[302] Ilgar, a.g.e., XXXV

[303] 1917'de toplanan Rusya Müslümanlarının Birinci Kongresi hakkında geniş bilgi ve Kongre tutanaklarının tam metinleri için bkz. Ilgar, a.g.e.

[304] Landau, a.g.e., s.15.

[305] Devletin yönetim biçimi hakkında kongrede şu karar alınmıştır: "1) Müslüman milletlerin menfaatlerini gerçekleştirmek için en uygun rejim Millî ittifak ve toprak muhtariyetine dayanan ve belli toprakları mevcut olmayan milletlere Millî medeni muhtariyet temin eden halk cumhuriyetidir. 2) Rusya'da yaşayan Müslüman milletlerin bütün dini ve medeni işlerini usule göre yürütmek ve Müslümanların birlikte hareket etmelerini sağlamak için kendileriyle ilgili kanunları çıkarma hakkına sahip "Umum Rusya Müslümanlarının" bir merkezi teşkilatı kurulur. Ilgar, a.g. e, s.XV

sürede geçici bir stratejik karar olduğu anlaşılmış, birçok topluluğun kurduğu özerk yönetimler Kızıl Ordu tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bu doğrultuda devrimden sonra bağımsızlık sürecine giren Azerbaycan'da, bağımsız Azerbaycan Devleti'nin kurulması, başta ilk Cumhurbaşkanı olacak Mehmet Emin Resulzâde olmak üzere bağımsızlıkçı Azeri aydınların, oluşan ortamdan yararlanmaları sonucunda mümkün olabilmiş, Osmanlı Ordusunun Bakû'dan çekilmesiyle Kızıl Ordu Bakû'yu işgal etmiş ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne son vermiştir. [306]

Sovyet döneminde de Azerbaycan'ı Türk dünyasından koparmak için Azerbaycan Türk tarihi inkâr edilerek bunun yerine "toprağın" yani Azerbaycan coğrafyasının tarihi ulusal tarih olarak empoze edilmiştir. Dolayısıyla Azerbaycan Türk halkından değil, "Azerbaycan halkından", Azerbaycan Türkçe'sinden değil, "Azerbaycancı" veya "Azerbaycan dili"nden, Azerbaycan Türk edebiyatından değil, "Azerbaycan halkının edebiyatı"ndan söz edilir olmuş, Azerbaycan tarihindeki "Türk" soyadı silinmek istenmiştir. [307] Aynı yöndeki ve bir devlet politikası niteliğindeki uygulama diğer etnik topluluklar içinde geçerlidir. Sovyet döneminde, özgün etnik kimlikler üzerinde yapay bir Sovyet kimliği oluşturulmak istenmiş, halkların etnik özelliklerini çağrıştıran tanımlamalar kuşkuyla karşılanmıştır. Örneğin Sovyet döneminde Türk etnik kimliğine sahip olup da resmi olarak "Türk" adını taşıyan yalnızca "Mesket" veya "Ahıska Türkleri" diye anılan topluluktur. Diğer Türk topluluklarına mensup olanların kimliklerinde Türk kelimesinin kullanılması engellenmiştir.[308]

Azerilerin devrimden sonra başlayan bağımsız devlet kurma sürecindeki ilk faaliyetleri 1917 Nisan'da toplanan "Kafkasya

---

[306] Osmanlı Ordusunun Bakü'yü ele geçirmesi ve bu dönemde yaşanan olaylar hakkında bkz. Bülent Gökay, Bolşevizm **ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s.19-45.

[307] Karayev, a.g.e., s.10.

[308] 1959 yılında yapılan genel nüfus sayımı sonuçlarına göre SSCB' toprakları üzerinde 23 ayrı Türk dili (lehçesi) vardır. Bu dilleri konuşanların sayısı, yani toplam Türk kökenli nüfus (bu tarihlerde) 25 milyon kadardır. A.N. Kononov, "Son Yıllarda SSCB'de Türkoloji Araştırmaları", **Belleten,** (yeni bası), Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.113.

Müslümanları Kongresi'dir. Bu kongrede federasyon yanlısı olan milliyetçileri temsil eden, "Musavat Partisi" ve "Türk Adem-i Merkeziyet Partisi" ve onları destekleyen liberaller karşısında, merkezi bir Sovyet devletini savunan sosyalist kanadı temsil eden Neriman Nerimanov liderliğindeki "Hümmet Partisi" ve diğer İslâmcı gruplar yer almaktadır. Bu kongrede Rusya'da yerel federasyonlar temeline dayanan bir devletin, Müslüman halkların yararına olduğu kararı alınmıştır.[309] Bu yerel kongreler Mayıs 1917'de "Umumi Rusya Müslümanları Kongresi" toplanması ile daha genel bir nitelik kazanmıştır. Bu kongrenin önemi, bütün Türk halklarının çeşitli görüşteki temsilcilerini bir araya getirmiş olmasıdır. Bu kurultayda, muhafazakârlar, İslâmcılar, liberaller, Türk birliği taraftarı Turancılar ve aşırı uçlara mensup sosyalistler de yer almaktadır. Ancak bu çeşitlilik bir ortak düşünce birliğinin kurulmasına engel olmuş, daha sonra düzenlenen kongrelere birçok Türk topluluğu katılmamış ve bu süreç içinde Kazanlılar, Kırımlılar, Azeriler, Kazaklar, Türkistanlılar, ayrı ayrı mücadele içine girmişlerdir.

Azeriler devrimden sonra 1919 yılında Bakû'de bir kurultay toplamışlardır. Burada yeni devletin yönetim biçiminin ne olacağı üzerinde karara varılmak istenmiş, Uzun tartışmalardan sonra, Sovyet Rusya'ya bağlı ve "bölgesel federasyon" temeline dayalı bir devletin kurulması düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Bu karar kurultaya katılan Mehmet Emin Resulzâde, Neriman Nerimanov[310], Hüseyin Sultanof, Şemkirli Ali, Mehmet Sadık Aran ve Şefi Bey gibi değişik partilerden üyelerin uzun süren tartışmaları sonucu alınmıştır. Tartışma, yine bir tarafta Türkçüler, diğer tarafta İslâmcılar ve Sosyalistler arasında gelişmiştir. Federasyon görüşünü, Sovyetler'den ayrılmanın ilk aşaması olarak gören, Türkçüler savun-

---

[309] Bu süreç içinde, Türk topluluklarının yaşadığı hemen her yerde yerel kongreler düzenleniyor, Türklerin yeni devlet yapısı karşısındaki tavırları belirlenmeye çalışılıyordu. 14-17 Nisan tarihlerinde Ufa'da, 23-24 Nisan tarihlerinde Kazan'da benzer kongreler bu yönde çalışmalar yürütüyordu. Ilgar, a.g.e., s.IX.

[310] Neriman Nerimanov yazar ve Azerbaycan sosyalist hareketinin önde gelenlerindendir.1917'de sosyalist bir parti olan "Hümmet" partisini kurmuş ve aynı adla çıkan gazetede yazılar yazmıştır. 28 Nisan 1920'de Rus ordusu Bakü'ye girerken devrim komitesinde aktif görev almış, 1921'de de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Millî Komitesi'nin başkanı olmuştur . Bkz Ilgar, a.g.e., s.XXX.

muş, buna karşı olanlar ise, başta, Neriman Nerimanov olmak üzere ulusal sorunun çözümünü bölgesel özgürlüklerle değil, Sovyet Rusya'nın bileşimi içinde düşünülmesi gerektiği düşüncesini savunmuştur.[311]

Hüseyinzâde Ali Bey de, Türk ordusunun Kafkasya'ya girişi ve Azerbaycan Millî Devleti'nin kuruluşu sırasında Türkiye'de Azerbaycan 'ın bağımsızlığını destekleyen hareket içinde yer almış ve bu amaçla faaliyette bulunmuştur. Savaşın bitişi ve İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesiyle beraber tutuklanmış ancak daha sonra serbest bırakılmıştır. 1926 yılında Atatürk'e yapılan suikast nedeniyle İstiklal Mahkemelerinde yargılanmış ve beraat etmiştir.

Azerbaycan'da Türk milliyetçiliği hareketinin bir diğer önemli ismi olan, Gazeteci-yazar ve politikacı Ahmet Ağaoğlu (Agayef)'dur. Ağaoğlu, 1869 yılında Azerbaycan'ın Şuşa kentinde doğmuştur. Orta öğrenimini Rus okullarında tamamladıktan sonra, 1888'de Fransa'ya gitti ve yüksek öğrenimini orada bitirmiştir. Kafkasya'ya dönüşünde gazeteciliğe başlamış ve 1905-1906 ulusal bağımsızlık hareketine katılmıştır. Jön Türk devriminden sonra İstanbul'a gelerek Yusuf Akçura ile birlikte Türkçü hareketin içinde yer almış, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girerek "Jön Türk"ü yayımlamış, "Tercüman-ı Hakikat"ın baş redaktörü olmuş ve. 1917'de tekrar Azerbaycan'a dönmüştür. İstanbul'a dönüşünde 1919'da İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edilmiştir. Sürgün sonrası Anadolu'ya geçerek Türk Kurtuluş hareketinin içinde yer almış. Cumhuriyetin kurulmasından sonraki süreçte muhalif bir hareket olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucularından biri olmuştur.

Paris'te yaşadığı dönemde Fransa'da yaşayan gelecekteki Jön Türk hareketinin önderleri ve üyeleriyle tanışmış, bu tanışma ve ilişkiler Ağaoğlu'nun entelektüel yapısına etkide bulunmuştur. Paris'te yaşadığı yıllarda Türkiye ile de bağlarını sürdürmüş ve Tiflis'te Rusça yayınlanana "Kafkaz" adlı bir gazetede görüşlerini

---

[311] Ilgar, a.g.e., s.3.

sergilemiştir. 1899'da Ahmet Ağaoğlu Bakû'ye gelerek Rusça yayınlanan "Kaspi' gazetesinde çalışmaya başlamış ve kısa sürede bu gazeteyi Rusça yayınlanan, bir Türk gazetesi haline getirmiştir. 1905'de Kafkasya'ya dönüşünde Alibey Hüseyinzâde-Turan ile birlikte "Hayat" adlı günlük gazetede çalışmıştır. Bu gazete Rusların asimilasyonist politikaları karşısında, Azeri Türklerine Türk milliyetçiliği düşüncesini benimsetme işlevi görmüştür. 1906'da Hayat Gazetesi kapandıktan sonra "İrşâd" ve "Terakki" gazetelerini çıkarmıştır. [312] Ağaoğlu, İrşâd gazetesinde, Türklerin birliği ve Rusların körüklediği Şii ve Sünni Türkler arasındaki mezhep çatışmalarını önlemek için çaba harcamıştır. Türk ve Müslüman halkların gerilikten kurtarılması için başta kadın ve alfabe sorunun çözülmesi gerektiği üzerinde durmuştur. [313]

1905'de Kafkasya'da bir Türk-Ermeni çatışması patlak verince Ahmet Ağaoğlu Azerbaycan'ı gezerek Ermenilere karşı direniş hareketini ve silahlı mücadeleyi örgütleyen "Difai" partisini kurmuş, Ermeni ve Ruslara karşı Azerilerin haklarını savunma mücadelesi vermiştir. Rusya'da kalmasının tehlikeli hale gelmesi ve Türkiye'de II. Meşrutiyet'in ilanı nedeniyle Ağaoğlu, İstanbul'a göç etme kararı almış ve Ağayev olan soyadını Ağaoğlu olarak değiştirmiştir. İstanbul'da "Sırat-ı Müstakim", "Sebilür-Reşad", "Hikmet", "Ateş" vb. dergilere ve gazetelere makaleler yazmış, bir süre "Tercüman-ı Hakikat" gazetesinin başyazarlığını yapmıştır.

1908 yılında Rusya'da baskı döneminin yeniden başlamasıyla milliyetçiler ve devrimciler yönetim tarafından kontrol altına alınmaya başlamışlardır. Ağaoğlu da bu ortam içinde Azerbaycan'da kalmayarak 1908 yılı sonunda İstanbul'a gelmiştir. [314] İstanbul'da İttihat ve Terakki Partisi'nde yer almış, Türk Ocakları ve Türk Yurdu Dergisinin kuruluşunda bulunmuştur. Türkçü-Turancı hareket içerisinde bir çok dergi ve gazetede bu hareketin ideolojisini anlatmıştır.

---

[312] **Türk Edebiyatı Ansiklopedisi**, Dergah Yayınları, İstanbul, (tarihsiz), s.173-174
[313] Ilgar, a.g.e., s.36.
[314] Oba, a.g.e.,s.161.

Ahmet Ağaoğlu, yazılarında İslâmiyet'in Türk'ün dini, ulusal dini olduğunu, yüzyıllardır Türklerin İslâmiyet için çalıştığını ve hatta İslâmın yayılması uğruna kendi ulus bilincini bile kaybettiğini ifade ederek, ulus bilincinin ortaya çıkmasını geciktiren bir neden olarak dinsel birliğin sağlanmasını göstermiştir. [315] Ağaoğlu, Azerbaycan'da yaşanan Sünni-Şii gerginliğini ve İran'ın Azeri Türklerine yönelik uyguladığı propagandayı ve diğer eylemlerini engellemek için çaba harcamıştır. Bu dönemde Rusya'nın, Azerbaycan'ın bölünmüşlüğünü sürdürebilmek, İran'ın da Güney ve Kuzey Azerbaycan'ın birleşmesini önleyebilmek için, bu gerginliği kullandığı görülmektedir. Sonuç olarak Ahmet Ağaoğlu, gerek Azerbaycan ve gerekse de Türkiye'deki faaliyetleri ile Türk milliyetçiliği ideolojisinin gelişmesinde önemli pay sahibi olan bir aydındır.

3.Yusuf Akçura ve "Üç Tarz-ı Siyaset"

Bütün Türk halklarını bir bayrak altında toplama düşüncesi olan Turancılık idealinin, ilk olarak Yusuf Akçura'nın[316] fikirleriyle ortaya çıktığı söylenebilir. Etnik milliyetçiliğin bir varyantı olarak nitelendirilebilecek olan Turancı hareket, özellikle Jön Türk Devriminden sonra Rusya'dan gelen Türkçü-Turancı aydınların çalışmalarıyla belirli bir ivme kazanmış, Yusuf Akçura da, kişiliği, eserleri ve faaliyetleri ile Türk milliyetçiliği ideolojisinin gelişiminde, önemli katkıları olmuştur. Ağaoğlu, Azerbaycan'daki milliyetçiler ile Türkiye'dekiler arasında iletişimi sağlamış, Türkiye'de bulunduğu sürede de siyasal ve kültürel alanlarda milliyetçi ideolojinin gelişmesine hizmet etmiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının eşiğinde, bir Tatar burjuva ailesinin çocuğu olarak doğan Yusuf Akçura, Volga ya da Kazan Tatarlarındandır. Akçura, 1893'de İstanbul'a gelmiş, İstanbul'da başladığı ilkokuldan sonra, askeri Rüştiyeye ve daha sonra askeri liseye girmiş ve Harp Okulundan teğmen rütbesiyle mezun olmuş-

---

[315] Ahmet Agayef, "İslam'da Dava-yı Milliyet" **Türk Yurdu,** Cilt:7, Sayı:11, İstanbul, 1944, (yeni bası) s.23887-2388.

[316] Akçura ismi, bazı kaynaklarda "Akçora" olarak geçmesine rağmen, bu isim çoğunlukla "Akçura" olarak kullanılmaktadır. Akçura'nın Rusça kullanılışı, "Akçurin"dir.

tur. Akçura'nın okuduğu askeri okullar, zaten kendisinde var olan milliyetçi duyguların gelişmesine neden olmuştur; çünkü askeri okullarda, Galatasaray veya Mülkiye gibi kozmopolit okulların aksine, daha çok vatan ve ulus gibi kavramlar yüceltilmekte ve bu yönde bir eğitim verilmektedir. Akçura'nın da, kendi biyografisinde de belirttiği gibi bilinçli bir Türk milliyetçisi olmasında Harp Okulu önemli etkilerde bulunmuştur. [317]

Akçura, Andülhamid'in mutlakıyetçi rejimi altında yaşamış, Jön Türklerin mücadelesinde yer almış, İstanbul'da cezaeviyle, Trablusgarp'da sürgünle tanışmıştır. Fransa'da üç yıl öğrenim gördükten sonra, Osmanlı İmparatorluğu Makedonya bunalımı ile uğraşırken, Rusya'ya yerleşmiş,1905 devrimine katılmış, Çarlık tarafından sürgüne gönderilmiş ve 1908 Jön Türk Devriminden sonra Türkiye'ye kaçmıştır. 1911-1912 Tarblusgarp savaşını ve 1912-1913 Balkan savaşlarını Türkiye'de yaşamış, Bolşevik Devrimi sırasında Rusya'da kalmış, daha sonra Mustafa Kemal'in önderliğindeki yeni Türk cumhuriyetinin kuruluş çalışmalarına katılmıştır. [318]

Akçura, sadece doğduğu bölge olan Volga'yı değil, Kasım'ı, Başkırdistan'ı (Ufa kenti çevresi) ve daha batıdaki yöreleri gezmiş ve kendi ulusal kültürü ve Türklük üzerine ilk gözlemlere sahip olmuştur. Bu gezilerinde çadırda yaşayan Başkurtların, Kazan Tatarlarına oranla Rus kültürü ve kent yaşamından daha az etkilendiklerini görmüştür. Diğer yandan oldukça zengin ve saf bir dil olan Başkırtça'nın Arapça, Farsça ve Rusça'dan çok az etkilendiğini görmüş ve Başkırtların duygusal açıdan Osmanlı Türklerine çok bağlı olduklarını gözlemlemiştir. Akçura'nın halkla yaptığı konuşmalarda, Rusların Türkler üzerinde kurdukları baskıyı, Korkunç İvan'ın Türkleri nasıl katlettiğini ve "Süyün Bike" minaresi dışında her yeri nasıl yakıp yıktıklarını, alkolün yaygınlaştırılmasından, dinsel zorlamalara kadar her türlü yönteme başvurarak, Türklerin ulusal

---

[317] Yusuf Akçura, **Türk Yılı,** İstanbul, 1928.
[318] Georgeon, a.g.e., s.6.

kimliklerini yok etmeye çalıştıklarını öğrenmiştir. [319]

Yusuf Akçura düşüncelerini yaymak amacıyla Kasım 1908'de İstanbul'da Türk Derneğini, Ağustos 1911'de de etkin bir dergi olan Türk Yurdu'nu kurmuştur. Bu dergi içinde Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzâde Ali gibi Rusya'dan gelen Türkçüler de bulunmaktadır. Aynı sıralarda, önceleri Türkçü aydınlardan yardım isteyen Askeri Tıp öğrencileri Türk ocağını kurmuşlar ve Ocak resmen 1911'de faaliyete başlamıştır. Akçura, Türk Ocağı'nın kurucularından biri ve başkan yardımcısı olarak yine ön planda görülmektedir. 1908'e kadar ki dönemde Akçura, Jön Türk yayınlarında ve özellikle Meşveret ve Şuray-ı Ümmet'te yazılar yazmıştır. En önemli ve büyük yankı uyandıran yazısı 1904'de Ali Kemal'in Kahire'de çıkardığı "Türk" gazetesinde yayımlanan "Üç Tarz-ı Siyaset" başlıklı uzun makalesi olmuştur. [320]Akçura, Türk milliyetçiliğinin manifestosu[321] niteliğinde olan Üç Tarz-ı Siyaset'te Osmanlı ulusu düşüncesini savunan Osmanlıcılık, dinsel temeli yurttaşlık kriteri olarak alan İslâmcılık ve Türk etnik kimliğini esas alan Türkçülük olmak üzere üç siyasal doktrini ayrıntılı olarak ele almaktadır.

Bu sıralarda Rus-Japon savaşında Çar orduları yenilgiye uğrayınca Rusya'da bir özgürlük havası oluşmuş, 1905 devrimi siyasal Türkçülük alanında serbest çalışma imkânı yaratmıştır. Duma'ya ilk defa Türkler kısıtlı da olsa temsilci gönderme hakkı kazanmışlardır[322]. Ancak Çar idaresi özellikle milliyetçi aydınların Duma'ya girmesine engel olmaya çalışmış, bu sırada Yusuf Akçura da tutuklanmış ve seçim sona erinceye kadar hapiste kalmıştır. Akçura, "Mevkufiyet Hatıraları" (Akçura'nın Mart-Nisan 1906'da Kazan'da

---

[319] Georgeon-, a.g.e., s.17.

[320] Sina Akşin, **Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti**, Cem Yayınları, İstanbul, s.361.

[321] Üç Tarz-ı Siyasetin, Türkçülüğün manifestosu niteliğinde bir makale olarak adlandırılmasına Batılı yazarlar da katılmışlardır. Örneğin Amerikalı yazar, Charles Warren Hostler bu yönde,"Bu makale, Markistler için 1848 Komünist Manifestosu'nun oynadığı rol gibi önemli olmuştur. Bu yüzden Akçuraoğlu'na Türk birliği fikrinin kurucularından biri olarak bakılmaktadır" demektedir. **Türken Und Sowjets,** 1960, akt.: Ahmet Temir, **Yusuf Akçura,** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1997, s.33-34,

[322] Çarlık Meclisi Duma'ya ilk seçimde 24, ikinci seçimde de 34 Türk kökenli milletvekili seçilmeyi başarmıştır. İlk seçimde seçilen milletvekillerinin 12'si, ikincide ise 15'i Kazan Tatarlarındandır. İhsan Ilgar, a.g.e., s.4.

tutukluyken tuttuğu notlar)[323]adlı eserinde tutukluluk sırasında yaşadıklarını anlatmaktadır.[324]

Üç Tarz-ı Siyaset'te Akçura, devletin bütünlüğü yolunda çözüm olarak ele alınan Osmanlı milleti oluşturulması, İslâm birliği ve Türklerin birliği düşüncelerini bir değerlendirmeye tutmaktadır. Akçura'ya göre birincisi II. Mahmut döneminde doğmuş, Tanzimatla devam etmiş, III. Napolyon 'la doruğuna erişmiş ve onunla birlikte bir daha gerçekleşmemek üzere tarihe gömülmüştür. Ancak Akçura'nın düşündüğü Osmanlı milleti bir İsviçre veya Belçika milleti değil de ABD gibi eritme potasında (melting pot) eritilmiş bir millettir. Burada artık din ve milliyet kavgaları, anlaşmazlıkları ve farkları kalmayacak, Rum, Ermeni, Türk Arap eriyeceklerdir. Ona göre 1904'de bu tür bir siyaset izlemeye çalışmak "beyhude bir yorgunluktur.[325] Akçura, Osmanlıcılık düşüncesini "Türklerin haklarını azalttığı" gerekçesiyle de reddetmektedir. İslâmcılık ise, Osmanlıda yaşayan gayrimüslimlerin muhalefeti ile karşılaşmıştır ve devletin birliğini, İslâmi duygularla destekleyerek Türkler dışındaki Müslüman halkların milliyetçi taleplerini engelleme çabaları da başarıya ulaşmamıştır. Arap ve Arnavut ulusal topluluklarında görüldüğü gibi, İslâm ümmetçiliği, bir Osmanlı kimliği yaratma projesinde çok az başarılı olmuştur. Bu nedenle Türkçülük, birliği sağlayabilecek tek seçenek olarak Akçura'nın düşüncesinde belirginleşmiştir.

Yusuf Akçura, Türk topluluklarının etnik birliğini tanımlamak için "Turanî" terimini kullanmayı uygun görmüştür. Bununla beraber, "Turancılık" ya da "panturanizm"i, yani Türk halklarıyla Fin-Macar halklarının birliğini amaçlayan hareketi benimsememiştir. Farsça kökenli bir terim olan Turan, önceleri belirsiz bir biçimde de olsa, İran'ın kuzey ve doğusundaki bölgeleri tanımlamak için kullanılmıştır. Sonraları Orta Asya'da olduğu varsayılan ve "Turan ırkından" halkların yaşadığı, bir "anayurt"u tanımla-

---

[323] Yusuf Akçura, **Mevkufiyet Hatıraları,** Orenburg, 1907, bu kitabın 1914'de İstanbul'da yeniden tıpkıbasımı yapılmıştır. akt.: Georgeon, a.g.e., s206.
[324] Hamit Z. Koşay, "Yusuf Akçura 1876-12.3.1935", **Belleten**, Cilt:XLI, Sayı: 162, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1977, s.394.
[325] Akşin, a.g.e., s.362.

mak için kullanılır olmuştur. Anılan bu "Turan ırkı" Ural-Altay ve Fin-Macar halklarının bir karışımıdır. Turan da bu halkların yaşadığı anayurdu tanımlamak için kullanılmıştır. Turancılık, bu halkların birliğini savunan ideolojik ve siyasal bir terim olarak Macar siyasal kimliğini tehdit eden Pan-Cermanizm ve Pan-Slavizme tepki anlamında Macaristan'da doğmuş, daha sonra Ömer Seyfettin, Tekin Alp ve Ziya Gökalp gibi Türk milliyetçileri aracılığı ile yayılmıştır. Turan onlar için, Türk ve Turan halklarının birliğini gerçekleştirecek olan geleceğin devletini de ifade etmektedir. [326]

Üç Tarz-ı Siyaset'te karşılaşılan ulus tanımı Alman ya da Slavların bu konudaki anlayışlarına yakınlık göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında metin, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminde benimsenen ve "Osmanlı milleti" biçiminde ortaya çıkan Fransız ulus anlayışından (millet-i İradi), Alman ya da Slav ulus anlayışına geçişi ifade emektedir. [327] Türk milliyetçileri bu dönemde milliyetçilik projesini, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısıyla bağdaştırma gayreti içindedirler; nitekim Yusuf Akçura, Türkçülük politikasının, Osmanlı topraklarından bazılarını kaybetmesine yol açacağı gerçeğine karşın, Üç Tarz-ı Siyaset'te, Müslüman olan diğer unsurların "Türkleştirilmesi" ile bu açığın kapatılmasını teklif etmiştir. [328]

Yusuf Akçura, Türk milliyetçiliğinin romantik varyantı ve mistik öğeler konusunda mesafeli davranmış, bunlar üzerinde durmayıp, daha çok rasyonel unsurlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Tahmin edilenin aksine bu tip, destanî ve mistik yorumlar, Rusya'dan gelen aydınlardan çok, Osmanlı aydınları tarafından kullanılmıştır. Örneğin, Ziya Gökalp'te Turan, Türklerin anayurdunu temsil eden bir "Kızıl Elma" mitine dönüşmüştür. Gökalp, Turan şiirinde, "vatan"ı tanımlarken, gerçek, varolan topraklardan ziyade, belirsiz ve sınırları nerede başlayıp nerede bittiği belli olmayan ütopik "Turan" kavramını vatan olarak değerlendirmiştir. Ancak, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi aydınlarda daha rasyo-

---

[326] Georgeon, a.g.e., s. 50.

[327] Yusuf Bayraktutan, **Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996 s.54.

[328] Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976, s.34.

nel ve stratejik yönü ağır basan değerlendirtmeler dikkati çekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu aydınlarından daha önce uluslaşma sürecine ve ulus bilincine erişmiş olan Türkiye dışındaki milliyetçi aydınlar, gerek eylemleri ve gerekse kültür ve edebiyat alanındaki faaliyetleri ile Osmanlı Türk aydınını etkilemiş ve bu aydın kesim içerisinde Türk milliyetçiliği ideolojisinin oluşmasına önemli katkılarda bulunmuşlardır.

D. Meşrutiyet Döneminde Türkçülüğün Gelişimi

Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'in kurulması, yani imparatorluğun meşruti bir monarşiye dönüşmesi, 1839'dan sonra ortaya çıkan düşüncelerin ve bu düşünceler doğrultusunda verilen bir mücadelenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Tanzimat, Osmanlı tarihi gelişimi içinde, yeni bir politikanın başlangıcıdır. Cins ve mezhep ayrılığı ortadan kaldırılarak, hukuksal eşitlik yardımıyla, devletin içinde yaşayan ve ayrılma eğilimi içinde olan gayrimüslim topluluğu devletin içinde tutabilmek için geliştirilen bir önlemdir. 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan sonra gelen 1856 Islahat Fermanı ile başlayan süreç, 1876 yılında anayasalı bir meşruti rejim ile devam etmiştir. Tanzimat döneminde devletin resmi ideolojisini oluşturan Osmanlıcılık, bu dönem aydınlarının sahip çıktığı, gerileme ve dağılma sorunsalına çözüm olabilecek bir ilkedir. Tanzimatla beraber, Osmanlı Devleti'nin temel referansı olan dinsel hukuk (Şeriat)un yerini, -kişiler arası ve devletle kişiler arasındaki ilişkileri düzenlemede- laik bir hukuk anlayışı almıştır.[329] Bu anlayış, idari anlamda da kendini göstermiş ve kamusal alandaki düzenlemelerde Batı kaynaklı ilkeler öne çıkmış, din adamlarının (Ulema) yönetim üzerindeki etkisi azalmıştır. Dinsel bürokrasinin kamu yönetiminde etkinliğinin azalması, zaten yozlaşmış olan bürokratik kadroların yetki ve çıkar kaybına uğramaları da, bu grupların Tanzimat karşısında tavır almaları

---

[329] Tanzimat dönemi hukuk sistemi hakkında geniş bilgi için bkz. Halil Cin, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri", **150. Yılında Tanzimat,** Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1992,s.11-32.

sonucunu doğurmuştur. Diğer yandan ekonomik güçlükler altında ezilen halk kitlelerinin refahında ve gelir bölüşümünde bir yenilik getirmeyen reformlar, geleneksel yaşam tarzını sürdüren bu kitle ile Batılı, modern yaşam tarzını temsil eden ve görece yüksek bir gelir düzeyine sahip elit sınıf arasındaki uçurumu da genişletmiş, bu ayrılık cumhuriyet ve sonrasına kadar uzanan süreç içinde, geleneksel-modern ve merkez çevre gerilimi biçiminde canlılığını korumuştur.

Tanzimatla beraber, "hürriyet", "vatan", "millet", "meşrutiyet", "meşveret" gibi sadece sözlüklerde yer alan kelimeler, onlara verilen yeni anlamlarla ana düşüncenin birer simgesi olarak sürüm kazanmıştır. Batıdan gelen yeni fikirler, yeni bir yaşam isteği uyandırmış, bu yaşama uymanın çabası içinde, toplumun görüşü değişmiş, yeni gelenek ve görenekler belirmeye başlamıştır.[330] Diğer yandan Tanzimat döneminde, bireyin özgürlük alanının kamusal alan aleyhine genişlediği görülmektedir. İnsanlar, gazete ve diğer basın araçlarıyla devleti eleştirebilmekte ve kamusal faaliyetlere yön vermeye çalışmaktadırlar. Bu yön verme işlevinde aydınların başı çektiği ve Batılılaşma noktasında da gelenekçiler ve Tanzimatçılar olarak ikiye ayrıldıkları söylenebilir.[331]

Tanzimatla beraber başlayan Batılılaşma süreci yönetim yapısı, eğitim sistemi ve bilim üretimi dahil olmak üzere, bütün alanlarda değişimi zorunlu kılmıştır.[332] Batı düşüncesinin yaygınlık kazanması ile yeni düşünce akımları imparatorluğu etkilemeye başlamıştır. O zamana dek görülmeyen bu etkinin, diğer olumsuz koşul-

---

[330] Agah Sırrı Levend, "Tarih Boyunca Türk Dili" **Belleten,** (yeni bası), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.146.

[331] Tanzimat karşısındaki tavır, zaman zaman eyleme de dökülmüştür. 1856 Bildirisinden sonra, 1859'da ortaya çıkan Kuleli Olayı ve İtalyan Carbonari örgütünden esinlenen "İttifak-ı Hamiyet" örgütünün devrim girişimi buna örnek gösterilebilir. Tanzimat karşıtı tepkiler hakkında geniş bilgi için bkz. Berkes, a.g.e., s.265-277.

[332] Tanzimat öncesi ve sonrası eğitim ve bilim alanındaki değişmeler için bkz. Ekmeleddin İslamoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", **150. Yılında Tanzimat,** Haz..Hakkı Dursun Yıldız, Atatürk Kültür , Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s.326-335; Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", **150. Yılında Tanzimat,** Haz..Hakkı Dursun Yıldız, Atatürk Kültür , Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s.475-496.

larla beraber imparatorluğun dağılma sürecini hızlandırdığı söylenebilir. Özellikle gayrimüslimlerin Müslümanlarla eşit konuma gelmeleri, devletten yeni talepleri beraberinde getirmiş, milliyetçi düşüncelerin Türk olmayan Müslüman unsurları da etkilemesi ile her iki kesimde milliyetçi-ayrılıkçı hareketler görülmeye başlanmıştır. Türk olmayan unsurlarda milliyetçi bilinçlenmenin oluşmasına rağmen, dil ve tarih ile ilgili bir takım çalışmalar dışında, Türklerde bu dönem siyasal nitelikte bir Türk milliyetçiliği ideolojisinin oluşmadığı söylenebilir.

1839 Tanzimat Fermanı sonrası, Müslümanlarla eşit statüye yükselen gayrimüslimlerin, mevcut ortamı kendi bağımsızlık süreçleri lehine kullanmaları sonucu imparatorluk, kendi içinde yaşayan etnik unsurların baskısı altında kalmıştır. Bu baskıdan ve bir dağılma tehlikesinden kurtulmak için, devletin yeniden organize edilmesi çabalarına girişilmiş ve bir anayasalı yönetimin azınlıkları imparatorluk içinde kalmaya ikna edebileceği umut edilmiştir.

Meşruti yönetimin ilk anayasası olan 1876 Anayasası, sınırlı yetkilere sahip iki bölümlü meclisi olan bir yapı ve Müslüman ve gayrimüslimlerin yasalar önünde eşit kabul eden bir anlayışı öngörmektedir. Artık imparatorluk sınırları içinde yaşayan herkes diline, dinine ve etnik kökenine bakılmaksızın aynı haklara sahip birer Osmanlı yurttaşı kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti'nde başlayan bu yenileşme hareketi aynı zamanda insan haklarına yönelik düzenlemelerin de başlangıcını oluşturmaktadır. 1876 Anayasası bu düzenlemeler içinde ilk olma özelliğini taşımaktadır. Bu tarihle birlikte, Osmanlı Devleti mutlakıyetten bir anlamda meşruti bir rejime geçmiştir. İnsan hakları düzleminde ele alındığında ise, bu tarih, ülkede yaşayanların kulluk statüsünden yurttaş statüsüne geçişini ve haklarının yazılı bir hukuksal metin ile güvence altına alınması anlamını taşımaktadır. Ancak 1876 Anayasası, egemenliğin halka verilmesi yönünde köklü bir değişme getirmemiş, padi-

şahın bir kısım yetkileri -az da olsa- kısıtlanmıştır.[333]

Batılı güçlerin zorlaması ile de olsa artık bir "Osmanlı ulusu" yaratmak için gerekli siyasal ve hukuksal zemin hazırlanmıştır. Ancak kendisinden çok şey beklenilen, muhalif aydınların adeta olağanüstü bir güç atfettikleri anayasa, 1878 Osmanlı-Rus savaşının başlamasıyla Padişah II. Abdülhamid tarafından askıya alınmış ve çok uluslu yapıyı temsil eden meşrutiyet meclisi de dağıtılmıştır. Daha sonra büyük mücadeleler sonunda kurulan meşrutiyet yönetimi yerini, Padişah II. Abdülhamid'in baskıcı yönetimine bırakmıştır. Padişah artık herkesin eşit haklara sahip olacağı bir Osmanlı ulusu oluşturmanın imparatorluğu kurtaracağından umudunu kesmiş ve ülkede yaşayan tüm Müslüman unsurların birliğini sağlama amacı taşıyan İslâmcılık düşüncesine umut bağlamıştır. İslâmcılık düşüncesi, hilafetin güçlendirilerek bir İslâm birliği politikası izlenmesini ve bu şekilde imparatorluğun varlığı ve bütünlüğünü koruyacağı inancına dayalı olarak ortaya atılmıştır.

1908'de Osmanlı Devleti'nin kurtuluşuna çözüm olarak geliştirilen Osmanlıcılık ve İslâmcılık gibi düşüncelerin, dağılmayı engelleyemeyeceği ve artık Türk unsurun temel alındığını bir ideoloji çerçevesinde çözümler geliştirilmesine yönelik düşüncelerin güçlenmesiyle, Türkçülük özelikle kültürel alanda giderek daha güçlü bir düşünce haline gelmeye başlamıştır. Bu dönemde Türkçülük ile beraber, sosyalizm ve İslâmcılık da Osmanlı siyasal ve kültürel yaşamında kendini hissettirmeye başlamaktadır. [334]Meşrutiyet'e kadar Osmanlı aydınları, Batı'da gelişen dil, kültür ve soy temeli üzerinde yükselen milliyetçi akımların ve bir Türk milliyetçiliği

---

[333] Turgay Uzun, "Uluslararası Alanda İnsan Haklarının Gelişimi İdealler Gerçekler ve Türkiye" **Yeni Türkiye Dergisi,** Temmuz-Ağustos 1998, s.1242.

[334] Bu dönemde Osmanlı Sosyalist Fırkasının başkanı Hilmi'nin çıkardığı, "İştirak", sosyalist düşüncenin düşünce platformunu oluşturmaktadır. Aynı yıllarda maddeci düşünce giderek etkinlik kazanır. Bucner, Haeckel Türkçeye çevrilir. Darwin ve Lamarc üzerine kitaplar yazılır. Maddeci görüşe ağırlık veren "Felsefe" adlı bir dergi çıkmaya başlar. Osmanlı Devleti'nde Sosyalist hareketler için bkz. **Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik,** Der.: Mete Tunçay-Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995; Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925), Bilgi** Yayınları, Ankara, 1978; Kerim Sadi, **Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

olgusunun farkında olmuşlar, ancak "cinslik ittihadı" (soy birliği) olarak tanımladıkları bu biçim bir milliyetçiliğe de karşı olmuşlardır. [335] Osmanlıcılıktan Türkçülüğe geçiş sürecinde, milliyetçi düşüncenin birbirinden farklı varyantlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Tamamen etnik ve dışlayıcı bir niteliğe bürünebilen milliyetçilik görülebildiği gibi; dinsel unsurlardan tamamen arındırılmış seküler bir milliyetçilik veya İslâmi motiflerle iç içe, Batılılaşma karşıtı geleneksel "yerlici" milliyetçilik anlayışları da ortaya çıkabilmektedir.

1908'e kadar hareket içinde önemli ağırlığı olan Ahmet Rıza'nın Osmanlıcılıktan Türk egemenliğini kastettiğini, Türk unsurunun diğer topluluklar üzerinde egemenlik kurmasını sağlamayı politikasının merkezine koyduğu aktarılmaktadır. Onun Osmanlıcılığı, "Türk olmaktan gurur duyan" bir Osmanlıcılıktır. 1908 yılında Osmanlıcılık henüz resmi ideoloji iken, Rumlarla girdiği bir tartışmada çok açık olarak Türk egemenliğini savunmuş ve "ne denirse densin, memlekette milleti-i hakime Türklerdir ve Türkler olacaktır" şeklinde konuşmuştur. [336] Jön Türklerin Osmanlıcılık ideolojisini temel ideoloji saymalarına rağmen, hem Müslüman Türkler hem de Hıristiyan topluluklar, imparatorluğun geleceği için, kendi taleplerinden vazgeçme noktasında ödün vermemişler, bu nedenle Osmanlıcılık, bir ideoloji ve bir devlet politikası olarak başarı sağlayamamıştır. Birinci Dünya Savaşı ve takip eden yıllarda İttihat ve Terakki Partisi'nin Türkçü ideolojiye doğru bir süreç yaşadığı görülmektedir. Parti Türkçülüğe kaymasına rağmen, görünüşteki Osmanlıcı imajını, birtakım taktik amaçlar için korumuştur.

II. Meşrutiyet sonrasında nispeten özgürleşen siyasal hayat içinde ortaya çıkan Türkçü hareketin programı son derece radikal unsurlar taşımaktadır. Türkçü ideoloji, dayandığı ontolojik değerleri neredeyse hiçbir eleştiri ve yeniliğe tabi tutmadan ideolojiye dönüştürmektedir. Eğer ortada dağınık ve iletişimsiz bir coğrafyaya sahip de olsa, bir Türk ırkı mevcut ise yapılması gereken şey,

---

[335] Bayraktutan, a.g.e., s.52
[336] Taner Akçam, s.54.

bir ırkın birliğini sağlamak olmalıdır. Bu bağlamda Türkçülerin siyasal hedefleri, yöneldiği coğrafyanın genişlemesine bağlı olarak ütopyaya doğru evrilmektedir.[337]1908'den sonra başlayan özgürlük ortamında, dönemin aydınlarının önemli bir bölümü Türkçülük ideolojisinin etrafında toplanmış ve bir kurtuluş ümidiyle Türkçülüğe sarılmışlardır. Bu yaklaşımın İttihat ve Terakki içinde de güç kazanması sonucu, Türkçülük düşüncesini savunan birçok yayın organı ve örgüt ortaya çıkmıştır.

Türk milliyetçiliğini temel alan ve kendinden sonra kurulacak Türkçü örgütlere kaynaklık eden ilk örgüt, "Türk Derneği" adını taşımaktadır.[338] Bu derneğin yayın organı olarak da yine dernekle aynı adı taşıyan "Türk Derneği" adlı dergi de çıkarılmıştır. Bu dönemde, Türk Derneği'nin kapanmasından sonra, Türk milliyetçiliği hareketi ve ideolojisinde önemli yeri olan "Türk Yurdu Cemiyeti" kurulmuş ve "Türk Yurdu" adlı bir dergi çıkarılmaya başlanmıştır. Türk Yurdu'nu, "Halka Doğru" ve "Türk Sözü" adlı dergiler izlemiştir. Bu dönemde Türkçü ideolojiyi savunan dergiler yanında, İslâmcılığı savunan bir çok dergide yayın hayatına katılmıştır. Bunlardan, Sebilü'r Reşad, Beyanü'l Hak, Sadây-ı Hak, İslâm Mecmuası, Ceride-i Sufiye, Cihan-ı İslâm, el- Medâris sayılabilir.[339]

İşte bu Tanzimat ile başlayan ve Meşrutiyete kadar uzanan süreçte Osmanlıcılık, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Türk ve Müslümanlar ile gayrimüslimler için iki farklı şeyi ifade etmektedir. Türk ve Müslümanlar için Osmanlıcılık, 1908 öncesi sahip oldukları "millet-i hakime" ayrıcalığının geride kalması ve "diğerleriyle", gerek statü ve gerekse de sahip oldukları haklar bakımından aynı düzeyde olmalarının bir ifadesidir. Osmanlıcı ideolojinin içerdiği, imparatorluk içindeki tüm etnik ve dinsel unsurların "Osmanlı" kimliği düzleminde eşitlenerek bir Osmanlı vatandaşı yaratma projesi, elbette gayrimüslimler için siyasal ve toplumsal alanında

---

[337] Süleyman Seyfi Öğün, **Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992, s.19

[338] Orkun, a.g.e., s.31.

[339] Bu yayınlar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.127.

kazanımlar getirecektir. Osmanlıcı ideoloji, toplumsal yapı bağlamında mevcut yapının yani "millet sistemi"nin de sonunu hazırlamış olacaktır.

Çoğu Osmanlıcı aydınların bu ideolojiyi savunma bağlamında, ikircikli bir tutum izlediği, Osmanlıcılığı savunurken, gayrimüslimlerin, tam anlamıyla Müslümanlarla eşit birer vatandaş statüsüne gelmelerine olumlu yaklaşmadıkları görülmektedir. Bu tip aydınların savunduğu Osmanlıcı ideolojinin içeriği, tamamen Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinin önüne geçmek üzere, gayrimüslim toplulukların da katılacağı, ancak yine Türk ve Müslümanların ayrıcalıklı yerlerini koruyacağı bir siyasal birliği amaçlamaktadır. Bu nedenle Osmanlı aydını, bir yandan Osmanlıcılığı savunurken, aynı zamanda Türkçü görüşe yakın düşünceler de dile getirebilmiştir. Aynı düşünce biçimi Türkçü aydın ve kuruluşlar da da görülebilmektedir. Türkçüler, bir yandan Türk unsurun üstünlüğünü savunurken, diğer yandan gayrimüslimlerin ve Türk olmayan unsurların yaşadığı topraklarını kaybetmeye de gönülleri razı olmamaktadır. 1908 devrimi sonrası Osmanlı aydınlarının çoğunda, ideolojik bağlamda tam bir netlik olduğunu söylemek zor görünmektedir. Özellikle devleti kurtarma noktasında, ideolojik önceliklerden çok pratik çözümlere yönelen aydınların, Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük ideolojileri bağlamında bir anlayışa sahip oldukları söylenebilir. Osmanlı aydınının eklektik anlayışı, Osmanlıcılık-milliyetçilik ekseninde de ortaya çıkmaktadır. Bir yandan Türklerin haklarını ve egemenliğini savunurken, diğer yandan devletin birliği noktasında bir Osmanlıcı anlayış görülmektedir. Türk ulusal kimliği, diğer etnik ve dinsel kimlikleri kapsayan bir "üst kimlik olarak düşünülür.

Benzer bir anlayış, milliyetçi aydınlar için de söz konusudur. Örneğin milliyetçi aydınlardan Fuat Köprülü, Türk Yurdu'nda yayımlanan ünlü makalesi "Türklük, İslâmlık, Osmanlılık"da Türk ulusal kimliği ve Osmanlılık arasındaki ilişki üzerinde durmaktadır. Osmanlılığın birçok unsurdan oluştuğunu belirttikten sonra, bu unsurların bileşimini bir daireye benzetir. Bu dairenin merkezinde Türklük, çevresinde İslâmlık, dışa yakın yerlerinde ise, gayrimüslim unsurlar yer alır. Türklerin ulusal kimliğe sahip olmaları

sayesinde ancak, diğer unsurların bu dairenin dışına çıkmalarının engellenebileceği ileri sürer; ancak kendi ulusal bilinçlerini oluşturmuş unsurların nasıl, Türk unsurun merkezde kalmasına, yani bir üst kültür olarak kendilerini kapsamasına "evet" diyebileceklerini açıklamaz.[340]

Milliyetçi-Türkçü aydınların da Osmanlıcılığa bakışlarında bir netlik görülmemektedir. Bazısı Osmanlılığı tümüyle reddederken, bazıları da Osmanlılığı Türklüğün içinde yer alan bir unsur olarak görmek istemişlerdir. Bunlara göre, Türk milliyetçiliği sonunda bir "Osmanlı Ulus-Devleti" yaratacaktır. Ziya Gökalp 1818 tarihli bir makalesinde, Osmanlılık ile Turancılığın birbirine bağlı olduğunu yazmıştır. Ulusal Türk kimliğini kazanan Osmanlı kültürünün yayılmasıyla büyük bir Türk ulusunun oluşacağını iddia etmektedir. Milliyetçi aydınlara göre, Osmanlılığın Türkleşmesi ile ancak, Türk ve Osmanlı kaynaşabilecektir; bu başarılamazsa Türkler, Osmanlılık iddiasını bırakacaklardır. Nitekim Ziya Gökalp bu doğrultuda, "Bütün Türkler kendi kültürünü yayabilmek için, Osmanlı Türklüğü samimi bir biçimde Türkçü olmakla yükümlüdür. Çünkü Osmanlılık Türkleşmezse, bütün Türklerin Osmanlılığa doğru gelmesi mümkün değildir. Türkçülüğün ve Turancılığın aleyhinde bulunanlar her şeyden önce Osmanlılığı baltalamakta olduklarını artık düşünmelidirler" demektedir. Yani Gökalp'e göre Osmanlılık, ancak Türkleştiği ölçüde Türkler tarafından taşımakta, Osmanlılık Türklükten uzaklaştığı, kozmopolit bir yapı kazandığında ise, milliyetçiler tarafından reddedilmektedir.

Osmanlıcılık-milliyetçilik ekseninde oluşan bu "dolaylı" anlayıştan farklı olarak, bazı diğer milliyetçi aydınlar, bilinçli biçimde Türk milliyetçiliği düşüncesini savunmaktadır. Bunlara göre Türk milliyetçiliği, Osmanlılığı sürdürmek için bir araç değil, Türklerin çıkarlarını korumak için savundukları bir amaçtır. Örneğin Yusuf Akçura, ne olursa olsun Osmanlı Devleti'nin devamını sağlamak isteyenlerden farklı olarak, Osmanlıcı anlayışı eleştirmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının her şeyin sonu olmadığını

---

[340] Fuad Köprülü, Türklük, İslamlık, Osmanlılık", **Türk Yurdu**, Sayı.6/9, s.967, akt.:Arai, a.g.e., s.101.

ve Türk unsurun varlığını sürdüreceğine inanmıştır. Bir kısım milliyetçi aydınların devletin varlığı noktasında Osmanlılığa sahip çıktığı fakat Türkçü alternatifi göz ardı etmediği, bilinçli olarak Türk milliyetçiliği ideolojisine sahip olanların (Akçura ve Ağaoğlu gibi) ise, devletin geleceğini Türk unsur üzerinde temellendirdiği ve bir Türk birliği düşüncesini savundukları görülmektedir. Türkçüler arasındaki bu anlayış farklılıklarının zaman içerisinde, özellikle imparatorluğun bütünlüğünden umut kesilmesinden sonra değiştiği, Türk olmayan unsurların bağımsızlık sürecine girmeleriyle beraber Türkçü trendin yükselişe geçtiği görülmektedir.

Milliyetçi aydınlarda görülen "Osmanlıcı milliyetçilik" anlayışına benzer yaklaşım Osmanlılığı savunanlarda da görülmektedir. Örneğin, yazar İzzettin Ulvi'nin "Türklük Duygusu Osmanlılık Fikrine Mâni mi?" adlı yazısında, Türklüğün desteklenmesi ile Osmanlılığı desteklemenin aynı şey olacağı, çünkü Türklüğün Osmanlı uyruklarını bir arada tutan "muazzez bir bağ" olduğu belirtmektedir.[341] Bir diğer benzer tavır da, Osmanlıcı ve milliyetçi düşünceye karşı olan bir yazarda, Ali Kemal'de görülmektedir. Yusuf Akçura'nın yazdığı "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesine cevaben yazdığı, "Cevabımız" adlı yazıda, kendisi Türkçü olmasa da "Osmanlı Devleti" yerine "Türk Devleti" kavramını kullanmakta sakınca duymamış, Türkleri diğer Asyalı ırklardan daha üstün gördüğünü belirtmiştir. Ali Kemal, Türk'ü İslâm'dan, İslâm'ı Türk'ten, Türk ve İslâmı Osmanlılıktan, Osmanlılığı Türk'ten ve İslâmdan ayırarak tekliği üçe bölmenin olamayacağını ifade etmekte ve bütün bunları söyledikten sonra, alaylı bir biçimde, Türklerin, kendi toprakları olan Kırım'ı bile ellerinde tutamadıkları halde, bütün Türkleri nasıl birleştirebileceklerini sormaktadır.[342] Bu anlayışa sahip Osmanlıcı aydınlarda, Türklük ve Osmanlılığı, bir bütünü oluşturan ayrı ancak vazgeçilmez parçalar olarak değerlendirme eğiliminin olduğu ve Türk egemenliğine dayalı ancak, kozmopolit yapısını koruyan bir devletin varlığını daha rahat sürdüreceğine duyulan inanç görülmektedir.

---

[341] İzzet Ulvi, "Türklük Duygusu Osmanlılık Fikrine Mâni mi?", **Türk Yurdu**, II/4, s.491-493, akt., Arai, a.g.e., s.102.
[342] Ali Kemal, "Cevabımız", **Üç Tarz-ı Siyaset** içinde, s.40.

Yine Osmanlıcı bir yazar olan Süleyman Nazif, Ahmet Ağaoğlu'na yazdığı bir yazıda, "Arab'ınkini Arab'a, Acem'inkini Acem'e geri verirsek elimizde uzun kollu bir hırkadan başka bir şey kalmaz"[343] diyerek, Türkçülüğün imparatorluğu hem kültürel hem de toprak açısından fakirleştireceğini söylemektedir. Bazı Osmanlıcı aydınlar da Türk ulusal kimliğini tamamen ret noktasında, Osmanlı Devleti içinde Türk etnik unsurunun varolmadığı savını ileri sürmüşlerdir. Bunlardan Ebuzziya Tevfik, "Araplar, Acemler, Anadolu'nun yerlileri veya Rumlar, Kürtler ve doğu illerindeki Ermeniler gibi çeşitli unsurların karışımından Osmanlı kimliğinin oluştuğunu, Osmanlı adı altında toplanan halk içinde padişah soyu hariç, Horasan veya Turan'dan gelen bir Türk ailesinin var olup olmadığını sormaktadır.[344]

Osmanlıcı Türk aydınların kendilerini bir ulusal topluluğa aidiyetlerini kabul ettikleri ancak; bu topluluğun tarihsel başlangıcını 1299'a dayandırdıkları ve geleceğe ilişkin beklentilerini de yalnızca Osmanlı Devleti içinde değerlendirdikleri görülmektedir. Süleyman Nazif ve Ali Kemal gibi Osmanlıcı aydınların ulusal geleneği, Osmanlı geleneği ile sınırlamaya götüren etkenlerin başında Türklere karşı duyulan önyargı gelmektedir. Osmanlıların Türk kavramıyla Anadolu köylüleri ve göçerleri kastederek aşağılayıcı bir anlam yükledikleri düşünülürse, bu tavrın nedeni daha iyi anlaşılmaktadır.

Osmanlıcı ve İslâmcı aydınların Türkçüğe tavır almalarında önemli rol oynayan başka bir etken de, milliyetçiliğin İslâm'a aykırı olduğu düşüncesidir. Babanzade Naim ve Süleyman Nazif gibi birçok Osmanlıcı ve İslâmcı yazar, Türkçülere bu noktadan sert eleştiriler getirmişlerdir. İslâmcılar milliyetçiliği, İslâm'ın esas olarak milliyetçiliği dışladığı ve milliyetçiliğin İslâm'daki kardeşlik duygusunu yok ettiği gerekçesiyle eleştirmişlerdir. İlk neden ile ilişkili olarak Ahmet Naim, Şeriatin, "dava-yı kavmiyet"i ve "dava-yı cinsiyet"i reddettiğini vurgulamış ve bunun Cahiliye dönemin-

---

[343] Süleyman Nazif, "Dar'ül Fünun-i Osmani Türk Tarihi Medeniyeti Muallimi Ahmet Agayef Beyefendi'ye" **İçtihat**, Sayı:71, s.1549b, akt.Arai, a.g.e., s. 105.

[344] Ebuzziya Tevfik, "Türklük ve Tatarlık Bahsi", **Mecmua-i Ebuzziya**, S.94, s.483-487, akt.Arai, a.g.e., s. 106

den kalan bir unsur olduğunu söylemiş tir.[345]Süleyman Nazif'te ulusal ve etnik dayanışmanın İslâmın yükselişi ile yerini din ve mezhep dayanışmasına bıraktığını ifade etmiştir.[346] Burada İslâmcıların dile getirdiği, din ve mezhep dayanışması ve din temeli üzerinde bir birlik sağlanması, aslında İslâmcıların da, birlik sağlayabilmek için etnisite yerine "din kardeşliği"ni temel alan bir tür "İslâm milliyetçiliği" düşüncesini savundukları, bu noktada da Osmanlıcılardan ayrıldıkları görülmektedir.

Türkçülerin bu savlara karşı ileri sürdüğü, İslâm'da milliyetçiliğin değil, "asabiyet" düşüncesinin reddedildiği, İslâm'ın amacının ilk başta Araplar arasındaki kabile kavgalarını önlemek olduğu ve bu nedenle kabileciliğin yasaklandığıdır.[347] Milliyetçiler bu suçlamayı çürütebilmek ve milliyetçiliğin İslâm'a aykırı olmadığını kanıtlamak için yazılar yayınlamışlar,. hatta bu amaçla "İslâm Mecmuası" adında bir dergi çıkartmışlar ve görüşlerini buradan dile getirmeye çalışmışlardır.

Yusuf Akçura, İslâm-milliyetçilik tartışmasında, İslâm'ın ulus düşüncesini kabul etmediğini söyleyerek katılmaktadır. O'na göre, "İslâm mümin olan kimselerin cinsiyet ve milliyetlerini bitirmekte, lisanlarını kaldırmaya çalışmakta, mazilerini, ananelerini unutturmak istemektedir. "İslâm kuvvetli bir değirmendir ki, farklı cins ve müntesiplerini öğütüp, dinen, cinsen bir, aynı haklara sahip, yekdiğerinden hiç farksız Müslümanlar çıkarır" diyerek, İslâm'ın kişinin milliyetini değil, onun dinsel kimliğini, yani Müslüman olup olmamasını temel veri aldığını kabul etmektedir. Ancak Akçura, bu anlayışın İslâm'ın ilk zamanlarında geçerli olduğunu, tarihsel süreç içinde ırk etkileri ve diğer olaylar sonucu, dinin oluşturduğu siyasal birliğin bozulduğu ve etnik temele dayalı çatışmaların ortaya çıktığını da eklemektedir. [348]

---

[345] Ahmet Naim, "İslam'da Dava-yı Kavmiyet", **Sebil-ül Reşad,** S.293, s.114, akt.Arai, a.g.e., s.108.
[346] Masami Arai, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.105.
[347] Agayef, a.g.m., s.23887-2388.
[348] Yusuf Akçura, **Üç Tarzı Siyaset,** s.32

Sonuç olarak denilebilir ki, Osmanlıcı olarak tanınan bir yazarın Türkçü görüşe yakın, Türkçü olarak tanınan bir başkasının da Osmanlılığı savunan yazılarına rastlamak mümkündür. Bütünüyle değerlendirildiğinde de, Tanzimat sonrası aydınının düşünsel yapısının, ideolojik temelden yoksun ve çoğunlukla fayda-zarar noktasında şekillendiği ve çok fazla tutarlı olmadığı görülmektedir. Diğer yandan Tanzimatla başlayan bu süreç içerisinde görülen bu tavrın ilerleyen dönemlerde de etkisini sürdürdüğü söylenebilir.

1. Tanzimat Aydınlarında Milliyetçilik Düşüncesi

Tanzimatla başlayan süreçte Türk milliyetçiliği ideolojisinin oluşmasında en büyük katkıları yapanlar, Türk tarihi, Türk dili ve Türklerin ana yurdu gibi konularda daha önce hiç yapılmamış olan çalışmaları yapan ve bu sayede, "Türk" kavramına sahip çıkan aydınlar olmuştur. Bu döneme kadar, Avrupalılar söz ettiğinde utanılan ve "etrâk-ı bi idrak" (anlayışsız Türkler) olarak aşağılanan Türk adı, yavaş yavaş bir ulusun adı olma noktasına gelmeye başlamıştır. Önceleri dinsel bir topluluğu nitelemek için kullanılan "millet" kavramı, artık etnik bir topluluğu ifade etmeye başlamış, "Türk milleti" kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde Türklerin etnik kimliğini ve anayurdunu araştıran tarih çalışmalarının önemli bir etkisi bulunmaktadır. Tanzimat öncesinde İslâm tarihine eklemlenen bir bölüm olarak ele alınan Türk tarihi, özellikle yabancı bilim adamlarının öncülüğünde gün ışığına çıkarılmış ve bir özgün tarih bilinci yaratılması noktasına gelinmiştir. Bu bilincin yaratılmasında, Ali Suavi, Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa, Nâmık Kemal, Ahmet Cevdet Paşa, Ziya Paşa gibi aydınlar baş rolü oynamışlardır.

Türk milliyetçi hareketine katkı sağlayan üç ayrı unsuru birbirinden ayırmak gerekmektedir. Bunlardan ilki, Abdülhamid döneminden kalma eski Türkçüler; Veled Çelebi, Necip Asım, Ahmet Vefik Paşa, Mehmet Emin gibi yazar, tarihçi ve bilim adamlarıdır. Bunlar Türk kültürünün özgün yapısını ve zenginliğini ortaya koymak için oldukça büyük çaba harcamışlardır. İkinci olarak,

1908 Devriminden sonra, Selanik kaynaklı milliyetçi aydınlar gelmektedir. Bunlar Batı'dan gelen ideolojik akımlara son derece açık olan Selanik'te, Batıcı düşüncelerden etkilenmişler ve Jön Türklere bağlı kalmışlardır. Genç Kalemler Dergisi'nin etrafında toplanan Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Ali Canip gibi kişiler edebiyat ve dil alanında milliyetçiliğe yönelmişlerdir. 1912'de Selanik'in Yunan ordusu tarafından ele geçirilmesinden sonra, bu aydınlar İstanbul'a gelmiş ve milliyetçilik akımına yön vermişlerdir. [349]

Bu ilk aşamada örneğin, Ahmet Vefik Paşa "Şecere-i Türki"yi Doğu Türkçe'sinden Anadolu Türkçesine çevirmiş, bundan başka "Lehçe-i Osmanî" adında bir Türkçe sözlük yazarak, Türkiye Türkçesinin büyük Türkçe'nin bir kolu olduğunu ve bundan başka da Türk lehçeleri bulunduğunu ortaya koymuştur. Diğer yandan Süleyman Paşa, "Tarih-i Alem" adlı eserinde Türk tarihinin Avrupa tarihi içindeki yerini belirlemeye çalışmış, diğer eserinde, Cevdet Paşa gibi bir gramer kitabı yazmış; ancak Cevdet Paşa gibi bu esere "Kavaid-i Osmaniye" adını vermeyip, "Sarf-ı Türkî" adını vermiştir. Süleyman Paşa, "Osmanlı dili" ve "Osmanlı milleti" gibi terimlerin doğru olmadığını, Osmanlı'nın sadece devletin adı olduğu, ulusun adının ise Türk ulusu olduğunu yazılarında dile getirmiştir.[350] Ziya Paşa da ulusal dil ve edebiyatın geliştirilmesi için çalışmıştır. 1868'de Hürriyet Gazetesi'nde çıkan ünlü "Şiir ve İnşa" makalesinde, Divan Edebiyatı'nı "millî bir edebiyat" olmamakla suçlamış ve modern Türk edebiyatının ancak "halk edebiyatına bağlanmakla" kurulabileceğini ileri sürmüştür. Ziya Paşa, Divan Edebiyatını ulusal edebiyat olarak nitelendirmemekte, sadece halk edebiyatının ulusal niteliklere sahip olduğunu savunmaktadır. [351] Süleyman Paşa ve Ahmet Vefik Paşa'nın[352] bilinçli bir ideolojik

---

[349] Georgeon, a.g.e., s. 61.

[350] Gökalp, **Türkçülüğün Esasları,** s.7-8.

[351] Tanzimat aydınlarında görülen çelişik düşünceler Ziya Paşa'da da görülmektedir. Ziya Paşa Divan edebiyatı karşısında savunduğu bu tezi altı yıl sonra yayımladığı "Harabat"ın ön sözünde reddetmiş, halk edebiyatın küçümsemiş ve Divan edebiyatını yüceltmiştir. Bu çelişkideki ilk davranış, onun "medenileşme zarureti"nden hareket eden devrimci yönünü, ikincisi ise, alışkanlıklarından ve duygularından doğan muhafazakâr yönünü belirtir. Kenan Akyüz, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923),** Mas Matbaacılık, İstanbul, (tarihsiz) , s.22.

[352] Ahmet Vefik Paşa'nn hayatı ve eserleri için bkz. Seyit Kemal Karaalioğlu, **Resimli Türk Edebiyatçılar Sözlüğü,** İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1982, s.24-25.

tavır olarak değerlendirilmese de, Türkçülük akımının Osmanlı Devleti'ndeki ilk temsilcilerinden olarak, Türk ulusal bilincinin gelişiminde önemli paya sahip oldukları söylenebilir.

Tanzimat dönemi aydınları kendi siyasal ve kültürel düşüncelerini halka ve yönetime ulaştırmak amacıyla gazete yayıncılığını etkin bir şekilde kullanmışlardır. Agah Efendi ile Şinasi'nin beraber çıkardıkları, ilk sayısı 22 Ekim 1860'da yayımlanan Tercüman-ı Ahval, 28 Haziran 1860'da yayım lanmaya başlayan Şinasi'nin tek başına çıkardığı Tasviri-i Efkar ve Ziya Paşa'nın da yazı yazdığı Muhbir, bu dönem muhalefetinin sesi olma özeliğini gösteren yayın organlarıdır. [353] Türk basın tarihinin öncüleri olan bu gazeteler Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile getirilen hak ve özgürlüklerin hayata geçirilmesi ve Batılı anayasal yönetimin bir örneğinin Türkiye'de yerleştirilebilmesi görüşünü sıklıkla dile getirmiş lerdir. Basın yoluyla dile getirdikleri bu düşüncelerin yönetim tarafından dikkate alınmaması nedeniyle aydınlar, kendi hedeflerini gerçekleştirebilmek amacıyla 1865 yılında Yeni Osmanlılar Hareketini başlatmışlardır.

1867 yılında hükümet tarafından ortaya çıkarılan gizli hareketin başlıca üyeleri olan, Nâmık Kemal, Menapir-zade Nuri, Sağır Ahmet Bey-zade, Mehmet Bey ve Kaya-zade Reşat Bey Fransa'ya kaçmışlar, harekete girmiş bulunmakla birlikte hükümete muhalif olan Ziya Paşa, Agah Efendi ve Ali Suavi de Fransa'ya giden aydınlara katılmışlardır. Bu dönemde Ali Suavi Londra'da Muhbir ve Paris'te "Ulum", Mehmet Bey Paris'te "İttihad" ve yine Mehmet Bey ile Hüseyin Vasfi Cenevre'de "İnkılab" gazetelerini çıkarmışlardır. Yeni Osmanlılar 1870'den itibaren tekrar İstanbul'a dönmeye başlamışlar ve Nâmık Kemal'in çıkardığı "İbret (1873) gazeteleri ile görüşlerini duyurmuşlardır.[354] Çeşitli gazetelerde düşüncelerini dile geti ren bu aydınlardan Şinasi'nin, Yeni Osmanlı hareketi içinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Zamanın düşünce platform larında değişik görüşleriyle dikkat çeken Şinasi, Türk siyasal düşünce tarihinin

---

[353] Akyüz, a.g.e., s.13.
[354] Akyüz, a.g.e., s.13.

ilginç simalarından birisidir.

Yeni Osmanlı Hareketinin birçok toplumsal ve ideolojik etkenlerin ürünü olması yanında, entelektüel alt yapının oluşmasında, yaşadığı yüzyıl içinde Avrupa'da oluşan düşünce akımlarını, yeni kavramları Türk aydınlarına taşımış olan Şinasi'nin payı büyüktür. Şinasi'nin, edeb olmasının yanında siyasal bir forum niteliği taşıyan Tasvir-i Efk r Gazetesini çıkarması dönemin entelektüel dünyasını derinden etkilemiştir. Gazetede Avrupa'da basılan yeni eserlerin yayınlanması ile Türk aydınları bu kavramlarla tanışmışlar ve Osmanlı Devleti'nin düştüğü durumdan kurtarılması için yeni reçeteler hazırlamışlardır. Bu nedenlerle Şinasi ve gazetesi muhalif düşüncelerin sergilendiği bir forum olarak yönetim tarafından bir çok kez kapatılmıştır. Kendisi de Âli Paşa'ya yapılan suikaste katılmakla suçlanması ile birlikte Tasviri-i Efk r'ın yönetimini Nâmık Kemal'e bırakarak Fransa'ya gitmiş, Fransa'da bulun duğu sürece, öldüğü 1871 yılına kadar kendisini dil ve edebiyat çalışmalarına adamıştır.

Şinasi, Türk entelektüel tarihçileri tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupalılaşmanın ilk önemli savunucusu olarak kabul edilir. Onun zamanına kadar devlet yapısına yönelik reform talepleri yalnızca devletin içinden gelmiştir; bunlar reformistler devlet adamları ve hükümdarlardır. Şinasi'nin önemi, modernleşme taraftarlarının onun zamanında ikiye bölünmüş olmasıdır. Yani reformcuların safları arasına, yeni bir sınıf, reformcu bir aydın grubu katılmıştır. Daha sonra bu aydınların Yeni Osmanlı Hareketine öncülük ettikleri görülmektedir. [355] Türk basın dilinin gelişmesinde önemi rol oynayan Şinasi olmuştur. 1861'de önce Agah Efendi tarafından kurulan Tercüman-ı Ahval'de kısa bir süre ilk gazete yazılarını yazdıktan sonra, 1862 yılında kendi gazetesi olan Tasvir-i Efkâr'ı çıkarmaya başlamıştır[356].

---

[355] Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1982, s.285-286.
[356] Berkes, a.g.e., s.255

Şinasi, Türkçe'nin halk tarafından anlaşılması için gayret sarf etmiş, çıkardığı Tercüman-ı Ahvâl gazetesinde "...giderek tüm halkların anlayabileceği bir gazete çıkarmak zorunlu oldu." diyerek halkın haber alma hakkını savunmuş, Türkçe'nin, aydınların elinde bir "sanat aracı" olmasına karşı çıkmıştır. Şinasi, demokratik bir rejimin genel esaslarından söz etmiş, ancak onun adını koymamıştır. Bu adı Yeni Osmanlılar içindeki diğer aydınlar koymuşlardır: Meşrutiyet. Bu siyasal çatışma ortamına devletin yaşatılması düşüncesinden doğan bir Osmanlıcılık ideolojisi de katılmıştır. [357]

Şinasi yazılarında "Millet-i hakime" prensibine sahip çıkmakta ve bunun savunuculuğunu yapmaktadır. Hatta "millet-i hakime" ilkesinin yeteri kadar savunulamıyor olmasını Tercüman-ı Ahvâl gazetesinin çıkarılmasının önemli nedenleri arasında saymıştır. [358] Uzun yıllar Avrupa'da kalan Şinasi'nin, buradaki milliyetçi düşüncelerden etkilenmediğini söylemek zordur. Nitekim onun Tercüman-ı Ahval gazetesinin önsözünde, "Türk Yurdunda gayrimüslim tabakanın kendi dilleriyle bir gazete çıkarmakta oldukları halde, millet-i hakimeden hiç kimsenin, Tercüman-ı Ahval'in yayınlanmasına kadar böyle bir teşebbüse girişmediği" ifadesinden ulus düşüncesinin belirtilerini görmek mümkündür. [359] Diğer yandan Şinasi'nin Türk dilinin yabancı dillerin etkisinden korumak için yoğun çaba göstermiş, kendisi ideolojik olarak Türk milliyetçisi olarak tanımlamak zor olsa da, bu yolla da Türk milliyetçiliğinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Yeni Osmanlı hareketinin önde gelen aydınlarından bir diğeri de, Türk siyasal ve kültürel hayatında önemli yeri olan Nâmık Kemal'dir. Nâmık Kemal, ilk siyasal yazıları Şinasi ile tanıştıktan sonra Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayımlamış, siyasal görüşlerini açıklamış, Şinasi'nin 1865 yılında Paris'e gitmesiyle bu gazetenin başyazarı olmuş ve siyasal faaliyet içine girmiştir. Tasvir-i Efkâr ve Tercuman-ı Ahvâl'in Osmanlı basın yaşamına getirdiği dinamizm, yeni kadroların yaratılmasına zemin hazırlamıştır.

---

[357] Akyüz, a.g.e., s.14.
[358] Lewis, a.g.e., s.147.
[359] Oba, a.g.e., s.184.

Nâmık Kemal ve Ziya Paşa bunlar arasında dönemlerine damga vuran iki yazar olmuşlardır.[360] Özellikle Nâmık Kemal, diğer Osmanlı uluslarını da etkileyen bir kişiliğe ulaşmış, ölümünden sonra da II. Meşrutiyeti bekleyenlerin çeyrek yüzyıl boyunca ilham kaynağı olmuştur. [361]

O zamana kadar Tasvir-i Efk r Gazetesinde daha çok dış politika ve toplumsal konular hakkında yazılar yazan Nâmık Kemal, yurt dışında bulduğu özgürlük ortamından yararlanarak ve Yeni Osmanlılar hareketinin bir üyesi olarak temel siyasal düzen sorunlarıyla ilgilenmeye başlamıştır. Bunu yaparken Fransız Aydınlanmasının ve özellikle Locke ve Rousseau'nun demokratik-liberal görüşlerini İslâmlaştırmaya, başka bir deyişle bu görüşlerle İslâm siyaset kuramı arasında bir sentez gerçekleştirmeye çalışmıştır. Osmanlılara siyasal haklar verilmesi ve parlamentolu bir hükümete gidilmesi yani halk egemenliği Kur'an'da bulunan "meşveret" hükmüne dayandırılmıştır.[362]

Nâmık Kemal siyasal sistemin değişmesi ve cumhuriyet konusunda hem cesur hem de ihtiyatlı görüşler ortaya koymuştur. Halk egemenliğinin ancak cumhuriyet sayesinde somutlaşabileceğini, ancak Osmanlı halkının bu rejimi istemeyeceğini ve rejim değişikliğinin ülkeyi dağılmaya sürükleyeceğini ileri sürmüştür. Cumhuriyete karşı çıkmasını, saltanat sayesinde Türk unsurun devlet yönetimini sürekli olarak elinde bulundurabilmesine bağlamıştır. [363] Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin ilerlemesi için Türk unsurun sayısal olarak diğer etnik gruplara göre artış göstermesi gerektiğini belirtmiştir.[364]

Magosa'ya sürülmeden önce yazdığı "Vatan yahut Silistre" adlı

---

[360] Ziya Paşa'nın hayatı ve eserleri hakkında bkz. Seyit Kemal Karaalioğlu, **Ziya Paşa,** İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1984 ve Hüseyin Tuncer, **Tanzimat Edebiyatı**, Akademi Kitabevi, Cilt: I, İzmir, 1994, s.57-80.

[361] Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını İçeriği ve Rejimi", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.80.

[362] Sina Akşin, "Düşünce ve Bilim Tarihi (1839-1908)", Türkiye **Tarihi Osmanlı Devleti,** Cilt.:3, Cem Yayınları, İstaanbul, 1997, , s.348

[363] Akşin, "Düşünce ve Bilim Tarihi (1839-1908)", s.348.

[364] Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,** s. 356.

tiyatro eseri, uzun bir süre savaşlarda yenilen Osmanlı halkı için yeni başkaldırı ateşi olmuş ve ulusal duyguların yükselmesine yol açmıştır. Nâmık Kemal Osmanlıcılık ve İslâmcılık ideolojilerini birlikte ele alır görünse de milliyetçiliğe yakın düşünceleri daha ağır basmaktadır. Örneğin Osmanlı Devleti içinde egemen etnik unsur olan Türkleri överek, bu egemenliğin devam etmesi ile ülkenin kurtuluşu arasında doğrudan bağlantı kurmuş, gayrimüslim azınlıklara da Türk egemenliği altında yaşayıp yaşamama yönünde bir tercih hakkı bırakmıştır. Bir yazısında azınlıklar ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "Eğer Hıristiyanlar bizim egemenliğimizi isterlerse anlarız, pek doğaldır ki onları hükümete almadığımız için yakınma hakkına sahip olmayacaklardır.[365] "Osmanlı camiası içinde gerek nüfus kalabalığı ve gerekse kabiliyetleri bakımından birinci mevkii 'vusat-ı havsala', 'itidal-i dem', 'tahammül ve sükunet' (yetenekleri ve geniş algılama güçleri, doğuştan dayanıklılıkları, ılımlılık gibi sıfatları vb.) gibi mümtaz meziyet ve sıfatlara malik bulunan Türkler işgal etmektedir".[366] Nüfus açısından ve doğuştan gelen özellikler bakımından Türklerin devlet yönetimine egemen olmalarının doğal olduğunu söyleyen Nâmık Kemal'in buradaki düşünceleri etnik milliyetçi bakış açısını yansıtmaktadır. Bugüne göre Nâmık Kemal'in eserleri basit görünebilir ancak onun edebiyat ve düşünce ürünleri ve otoriterliğe karşı tavır alması; ülkede demokratik bir yönetimin oluşturulması düşüncesi ve Batılı anlamda vatan kavramının gelişmesine katkı sağlaması önemlidir.

Hürriyet kelimesi olduğu kadar, "ata yurdu" anlamındaki vatan kelimesi, ilk yaygın kullanımını Nâmık Kemal'e borçludur. Fransızca "patrie" kelimesinin karşılığı olan vatan kelimesinin Avrupa'da kullanılmaya başlanmasından sonra Türkiye'de kullanımı ve popüler hale gelmesi O'nun sayesinde olmuştur. Nâmık Kemal vatan kavramına öylesine önem vermiştir ki aile, vatan ve ulusa sahip olma duygularının insanın yaradılışından gelen özellikleri olduğunu söylemiş ve Ernest Renan'ın "Bir Ulus Nedir?" başlıklı konuşmasını dikkat çekecek ölçüde hatırlatmıştır. Renan gibi

---

[365] Y.A. Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jön Türkler**, Ankara, 1984, s.174, akt.: Taner Akçam, s.53.
[366] Karal, a.g.e., s.296.

Nâmık Kemal de, yazdığı "Renan Müdafaanamesi" adlı eserinde vatanın sadece coğrafi bir birlik değil, aynı zamanda, içinde ecdadın hatıralarının, insanın gençlik anılarının ve en eski deneyimlerinin tümünün bir yere sahip olduğu bağlayıcı bir mek□n olduğunu söylemiştir. [367]

Ünlü Türkçü Nihal Atsız, Nâmık Kemal'in milliyetçi olmadığı görüşüne karşı, Nâmık Kemal'in İslamcı ve Osmanlıcı olduğunu, ancak on dokuzuncu yüzyıl Türkiye'sinde Türkçülüğün İslamcılık ve Osmanlıcılık düşünceleri içinde savunulabileceğini, onun zamanında milliyetçiliğin bu şekilde ifade edilebileceğini söyleyerek, Nâmık Kemal'in üzerinde yaşanılan ülkeye, herkesin "Memalik-i Osmaniye" adını verdiği bir dönemde, onun Türkistan kavramını ve halk için de Türkler deyimini kullandığını, bu nedenle kendisinin "şuurlu bir milliyetçi" olduğunu belirtmektedir. [368]

Nâmık Kemal vatan konusundaki makalelerini, genellikle bireylerin "vatan"a yani Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde bulunan toprağa bağlılığı diriltmeye yönelik bir görüşle yazmıştır. Bu toprak üzerideki büyük birleştirici güçte temsil□ meclisin bizzat kendisi olacaktır. Ülkedeki tüm vatandaşların Osmanlı olarak kabul edildikleri görülmektedir. Gerçekte de Nâmık Kemal, bazı yazılarında Osmanlı kelimesini, bu ideal imparatorluğun bütün vatandaşlarını tanımlayan bir isim olarak kullanmıştır. [369] Bununla beraber, Nâmık Kemal, millet kelimesini "nation" anlamında kullandığı ve bununla Türkleri kastettiği görülmektedir. Bunun yanında aynı dine mensup olanları anlatmak için de "hem-millet" kelimesini kullanarak "millet"e dinsel bir anlam vermiştir. [370]

Nâmık Kemal "Vatan yahut Silistre" eserinde olduğu gibi Türk "kahramanlığının" ve "vatanseverliğinin" övgüsünü yapmış ve

---

[367] Nâmık Kemal, **Renan Müd□fa'anamesi,** Haz. Ali Ekrem Bolayır, (Külliyat-ı Kemal içinde), İstanbul, 1910-1911, akt.: Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, s.362.

[368] Nihal Atsız, **"Nâmık Kemal"**, Çınaraltı, S.22, Ocak, 1942, **Türk Ülküsü,** Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973 içinde s.149-150.

[369] Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, s. 363.

[370] Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, s.364.

Türk unsurunun Osmanlı Devleti içindeki önemini vurgulamıştır. Burada Nâmık Kemal'in Türk unsurunu yüceltmesinde görüleceği gibi, Türklerin diğer etnik gruplarla bir arada ve eşit olarak yaşadığı bir Osmanlı devleti fikrinden uzak olduğu, yani bir Osmanlıcılık ideali taşımadığı söylenebilir. Nitekim bir makâlesinde Kemal, "milletler silahlanmış bir durumda ve vatan tehlikede iken, bir bütün olarak insanlığı sevmeyi içine alan bir enternasyonalizme inanmadığını" ifade etmektedir. [371] Kemal, yeni bir Osmanlı ulusu yaratmaktan çok, imparatorluk içindeki Türk unsuruyla ilgilenmiş ve Türklük bilincini geliştirmeye çalışmış ve Türk kahramanlığını anlattığı bir Osmanlı Tarihi yazmıştır. Nâmık Kemal, daha çok Osmanlıcılık ideolojisini savunan bir aydın olarak görülse de, Osmanlı İmparatorluğunda egemen unsur olan Türklerin, hakkettikleri yerde olmadığını söylemesi ve Türk ulusal bilincini yaratmaya yönelik, duygusal yönü ağır basan eserler yazması nedeniyle, Türk milliyetçiliği ideolojisinin gelişmesinde pay sahibi olduğu söylenebilir.

Bu dönemin bir diğer önemli Aydınlarından olan Ali Suavi (1839-1878) Tanzimat döneminin, önemli düşünce adamı, gazeteci ve eğitimcilerindendir.[372] Yeni Osmanlılar içinde önemli bir kişi ve yönetim karşısında keskin bir muhalif olarak tanınmıştır. Bir süre devlet memurluğu yapan Suavi, 1867 yılında İstanbul'a gelerek Muhbir gazetesinde yazılar yazmaya başlamıştır.[373] Görüşlerinden dolayı yurt dışına sürgüne gönderilmiş, burada görüşleri değişmiş ve meşrutiyet karşıtı yayınlar yapmaya başlamıştır. Almanya'nın kazandığı başarılara paralel olarak Le Play'in ataerkil-otoriter öğretisine övgüler yapmıştır. Ali Suavi, Osmanlı Devleti'nde Mustafa Fazıl'dan sonra laikliği ilk olarak savunan kişi olması nedeniyle önem taşımaktadır. Suavi, Nâmık Kemal gibi cum-

---

[371] Nâmık Kemal, "Vatan", Nâmık Kemal ve İbret Gazetesi, Haz.: Mustafa Nihat Özön, Remzi Kitabevi, 1938, s.266, akt.: Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, s.366.

[372] Yahya Akyüz, "Okula Gazete Sokan Öğretmen Ali Suavi ve Günümüz Eğitiminde Benzer Girişimler", **Belleten,** Cilt: XLII, S.167, Temmuz 1978, s.437.

[373] Yurt dışında yayınlanan ilk gazete olma özelliğini taşıyan ve 1 Ocak 1867'de yayına başlayan Muhbir Gazetesinin sahibi Filip Efendi'dir. Ancak gazete yöneticisi Ali Suavi'dir. Sadrazam Ali Paşa'ya karşı şiddetli bir muhalefet yürüten gazete, kısa yaşamında önce bir ay süreyle kapatılmış, 25 Mayıs 1867'deki 55. sayıda yayınına son vermiştir. Daha sonra gazete Londra'ya giden Ali Suavi tarafından orada yayınlanmaya başlanmıştır. Koloğlu, a.g.m., s.81.

huriyeti beğenir ancak bunun yürümeyeceğini söylemiş ve meşrutiyeti savunmuştur. Ancak bu meşrutiyet Türklerden yana ve biraz da güdümlü bir meşrutiyet olacaktır.

Suavi, Türk düşünce tarihinde de önemli bir yere sahiptir. İstanbul halkının milliyetçi duygularını tahrik eden ünlü hikayesi ile tanınan yazar, "aydın bir teolog" olarak da adlandırılır. [374]Avrupa'da ırk üzerine yazılanların etkisinde kalarak, Türklerin yüksek niteliklere sahip bir ırk, konuşulan dilin Osmanlıca değil, Türkçe, bu dilin de dünyanın en mükemmel dili olduğunu, İslâm uygarlığına en büyük katkının Türkler tarafından yapıldığını ileri sürmüştür. Ali Suavi dilde de Türkçü görüşleri doğrultusunda yabancı kelimelere karşı çıkmış ve bir sadeleşme hareketinin gerekli olduğunu söylemiştir.[375] Suavi'nin Türkçülüğünün daha çok kültürel unsurlar üzerine kurulmuş ve siyasal yanı zayıf kalmış bir Türkçülük olduğu, siyasal Türkçülükten çok İslâm toplumlarının birleşmesi idealine sahip olduğu söylenebilir. Suavi bu birleşmede Osmanlı Devleti'ni ayrı tutmuş ve Osmanlı ülkesinin Rumeli, Anadolu, Suriye, Irak ve Filistin'den oluşması ve Türkçe'nin de buralarda ortak dil olması gerektiğini savunmuştur.

Suavi, başyazarı olduğu "Muhbir" gazetesindeki, bir yazısında "Milletimizin içinde vatanlarını, dinlerini ve ailelerini seven kimseler kalmadı mı? Onların kendi menfaatlerini savunmayı kim üstlenecek? Bir zamanlar dünyayı titreten Türk halkı, Rusların kölesi olmayı nasıl kabul edecek? Asla! Milletimiz henüz ölmedi" diyerek Osmanlıları Rusya karşısında vatanın savunulması için harekete geçmeye çağırmıştır.[376] Ali Suavi'nin Orta Asya'daki Türk halkından ilk defa "Türkler" olarak söz etmesi de ilginçtir. Rusların buradaki toprakları işgali üzerine Suavi, "Oraya Ruslar asker sevk ettikleri için, bizim dinimizden, kavmimizden ve ailemizden olan bu Müslüman Türklere ne olduğunu merak ediyoruz" diyerek ilgisini belirtmiştir. Yine Suavi, "Türklerden yani Tatarlardan Osmanlı Devleti'nin kurucu etnik unsuru olarak söz etmiş ve ırkların karışması yüzünden bu asıl Tatarlardan çok az kimsenin kaldığını

---

[374] Landau, a.g.e., s.28.
[375] Akşin, a.g.e., s.352-353.
[376] Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, s.410.

belirtmiştir. [377] Ali Suavi, Türklerin yönetici olmalarını savunmuş ve neden yönetici olmaları gerektiğini; "Türk ırkının askeri, medeni ve siyasal rolleri bütün ırklardan üstün ve eski bir ırk olduğu" tezine dayandırmıştır.[378] Ali Suavi "Muhbir "ve "Ulum" gazetelerinde, Türkçe yazmayı sürekli olarak söz konusu etmiş, Osmanlıların da diğer Türk boyları gibi Türk soyundan geldiğini ve dillerinin de Türkçe olduğunu söylemiştir. [379]Muhbir gazetesinin Londra'da çıkmaya başlamasıyla Suavi yazılarını burada sürdürür. Londra'da yayımlanan gazetenin ilk sayısında, "Türkistan" başlığı altında Osmanlı Devletini tanıtırken, Türk ırkının evlilik ve kaynaşmalar sonucu Türklerin Tatar olduklarını iddia etmiştir. Ancak bir İngiliz (Saturday Review) gazetesinin benzer bir iddiasına da şiddetle karşı çıkmış, "Türk, Türkmen, Moğol, Tatar, Özbek, Yakut hepsi bir ailedendir" diye başlayan ünlü "Türk" makalesini yazmıştır. Gazetenin Osmanlıları Selçuklulardan ayıran bir yazısına karşı da "Osman" makalesini yazmış ve bu görüşü çürütmeye çalışmıştır. Bu iki makaleden sonra yazdığı değerlendirmede, herşeye rağmen Osmanlı Devletinde bir ırkın esas alınmadığını ve insanların ait olduklara ırklara göre, toplumsal statüye kavuşamadıklarını vurgulamıştır.[380] Ali Suavi' nin Türkçü görüşleri yanında, Türk nitelendirmesine karşı çıkmış ve "Türk" makalesiyle çelişen görüşler de ileri sürmüştür. Bu nedenle Suavi'nin Türkçülükten çok, İslâmcı görüşlere yakın bir yazar olduğu ileri sürülmüştür.[381] Ancak Türkçülüğün bir kavram olarak bile ortada olmadığı ve Türk ve Türklük kavramlarının çok az kişi tarafından kullanıldığı bir dönemde, "Türk" başlıklı bir makale yazarak Türkleri savunması ilgi çekicidir.

2. Jön Türk Hareketi ve Türk Milliyetçiliği İdeolojisi

1908 Temmuz'unda Jön Türk devrimi olduğunda, ülkede milli-

---

[377] Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu** s.411.
[378] Karal, a.g.e.,s.296.
[379] İsmail Hami Danişmend, **Ali Suavi'nin Türkçülüğü,** Ankara, 1942, s.26.
[380] Hüseyin Çelik, **Ali Suavi,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s.87-91.
[381] Yazar bir dostuna yazdığı mektupta, "öyle bir toplum içinde bulunmakla iftiharımı ilan ederim ki, cemiyetin arzusu dünyada mevcut bilcümle iki yüz milyon Müslümanı birleştirmek cihetine yönelik" diyerek İslam birliği ile ilgili özlemini dile getirmiştir. Çelik, a.g.e., s.93.

yetçilik akımından iz bulunmamaktadır. Hiçbir yayın organı, hiçbir örgüt bu düşünceyi savunmamakta ve hiçbir siyaset adamı ve parti bu konuda açık bir tutum takınmamaktadır. Siyasal ve entelektüel ortam, "Batıcılar" ve "Osmanlıcılar" ile "İslâmcılar" tarafından işgal edilmiştir. Altı yıl sonra Türkiye, Almanya'nın yanında savaşa girdiğinde, Türk milliyetçiliği sağlam bir biçimde kök salmış bir düşünce akımı haline gelmiştir; en azından imparatorluğun başkentinde böyledir. Gazete ve dergiler bu düşüncenin propagandasını yapmakta, ekonomik ve kültürel örgütler bu doğrultuda talepler ileri sürmektedir. [382] Milliyetçilik, siyasal çevreleri, özellikle de İttihat ve Terakki'yi etkilemektedir. 1913'de başlayan tek parti döneminde parti, Türkçü aydınların etkisiyle politika üretme yolunu seçmiş ve 1914'de Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesinde de bu milliyetçi talepler etkili olmuştur. Jön Türk döneminde, milliyetçi hareketin ivme kazanmasında dönemin gelişmelerinin önemli rolü olmuştur. Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakı, Bulgar bağımsızlık hareketinin başarıya ulaşması, Girit'in, 1829'da bağımsızlığa kavuşan Yunanistan'a katılması ve 1912'de Trabusgarp ve Oniki Ada'nın, 1913 Balkan Savaşı sonrasında da Avrupa topraklarının büyük çoğunluğunun elden çıkması, Osmanlı İmparatorluğunu, Avrupa'nın dışında ve Arapların yaşadığı topraklarla, Anadolu'dan ibaret bir toprak parçasına sahip bir Asya devleti haline getirmiştir. Müslüman olmayan nüfusun ayrılmasıyla, demografik yapıda Türk unsur daha fazla ağırlığa sahip olmuştu. Bununla beraber devlet, Anadolu'daki azınlıklar ve Arap nüfus nedeniyle Türk unsura dayalı bir ulusal devlet olmaktan da uzaktır.

1908 Devrimi ve onun izleyen Jön Türk döneminde Osmanlı aydınları arasında kabul gören İslâmcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülükten, sonuncusunun biraz daha öne çıktığı ve Balkanlarda toprak kaybının devam etmesi, o zamana kadar devlete sadık kalan Müslüman Arnavutlar ve Araplar arasında milliyetçiliğin gelişmesi, Türkçülüğün, hem Osmanlıcılık hem de İslâmcılık karşısında yükselmesine yardımcı olmuştur. Savaşın patlak vermesi Jön Türk rejiminin Türk ulusçuluğunu gerek

---

[382] Georgeon, a.g.e., s. 60.

toplumsal gerekse ekonomik olarak daha açıktan benimsenmesini sağlamıştır. Rusya'dan gelenler tarafından başlatılan Turancı hareket içinde benimsenen Türk birliği fikirleri, etkin faaliyetler gösteren Türk Ocağı'nın ve Türk Yurdu Dergisi'nin yardımıyla aydınlar arasında yayılmıştır. [383]

Tanzimat döneminde ise, yönetim bilinçli olarak Müslüman unsurun (büyük ölçüde Türkçe konuşan unsur) devlet işlerinde yetiştirilmesi, Batı dillerini ve modern bilimi öğrenmesi için bazı adımlar atmıştır. Böylece, bir yandan Osmanlılık bilinci ile her dil ve dinden bir seçkin tabakanın yetiştirildiği, diğer yandan gelecekteki Türk milliyetçiliğinin temellerinin bu bürokratik kadro tarafından atıldığı bir dönem başlamaktadır.[384] Türk milliyetçiliğinin gelişmesine koşut olarak diğer etnik-dinsel unsurların da kozmopolit Osmanlılık anlayışına sahip çıktığı ve siyasal yaşam içerisinde bu tip tartışmaların yer aldığı da görülmektedir.

Birinci Dünya savaşı sırasında Türkçü trendin giderek yükseldiği söylenebilir. İşgal altına giren, kaybedilen topraklar, başta aydınlar olmak üzere halkta Türkçü fikirlerin taraftar bulma sürecini hızlandırmıştır. Özellikle Balkanlarda yaşanılan toprak kayıpları ve Türklerin içine düştükleri zor durum, milliyetçi düşüncenin siyasal alana taşınmasında önemli rol oynamıştır. Diğer yandan Rusya'da meydana gelen Bolşevik devrimi sonrası, yeni hükümetin, halkların kendi kaderlerini tayin hakkını tanıması ve bu süreçte Orta Asya'da yeni bağımsız Türk Devletlerinin kurulması Türkçü-Turancı aydınları heyecanlandırmış ve milliyetçi düşünceye yeni bir hareket kazandırmıştır.

1908 Devriminden sonra Jön Türkler, Osmanlıcılığa olan sözde bağlılıklarına rağmen, bir Türkleştirme gündemine sahip olmuşlardır. Bu hedefe ulaşmak için, eğitim sistemi kullanılacaktır. İlk öğretim ana dilde yapılabilse de, Türkçe dersleri zorunlu olacak,. ortaokul ve lisede Türkçe, eğitim dili olacaktır. Bundan böyle Türk olmayanların resmi görevlere gelmeleri çok zorlaştırılmış olmak-

---

[383] Poulton, a.g.e.,s.96-97.
[384] Ortaylı, "Osmanlı Kimliği", s.79.

tadır. İttihat ve Terakki Partisi'nin 1908 programı Türkçe'yi resmi dil haline getirmiş, İttihat Terakki, kendisini çok uluslu Osmanlı devletinde Türkçülüğün savunucusu olarak görmüş ve yönetim meşruluğunun temeli olarak Türklük, İslâmın yerini almıştır. [385] Jön Türk hareketinin Türk milliyetçiliğini öne çıkarması, hala çok uluslu karakterini koruyan Osmanlı Devleti için yeni toprak kayıpları demek olduğundan, bu anlayış önceleri gizli tutulmuş veya yüksek sesle söylenmemiştir. İttihat ve Terakki Partisi, resmi olarak Osmanlıcı görüntüsünü korurken, yeni bir ideolojiye Türkçülüğe kapılarını açmaktadır.

E. Ziya Gökalp Ve Türk Milliyetçiliği

Osmanlı aydınları arasında ilk kez Türk milliyetçiliği ideolojisinin bir çözüm yolu olarak benimsenmesi yönündeki ilk teklif, Yusuf Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset'inde gelmiş ancak, dönemin koşullarının uygunsuzluğu nedeniyle aydınlar bunu pek önemsememişlerdir. İmparatorluğun giderek güç kaybet mesi ve etnik unsurların çözülme sürecine girmeleri, bu teklifi yeniden ve canlı bir biçimde gündeme getirmiştir. Jön Türk ideolojisine eklemlenen Osmanlıcılık anlayışı, aslında bütün etnik ve dinsel unsurların eşitliği idealinden ziyade, altında gizil bir Türkçülük anlayışını da barındırmaktadır. Özellikle devletin Balkanlarda yaşadığı bozgun sonunda İttihat ve Terakki Partisi içinde Türkçülük düşüncesi öne çıkmaya başlamıştır. Bu değişim sürecinin en önemli göstergesi de Türkçü düşüncenin teorisyeni Ziya Gökalp'in, İttihat ve Terakki içindeki konumun yükselmesi ve örgütün baş ideologu haline gelmesidir.

Ziya Gökalp, Tanzimat sonrası Türk düşünce tarihinde önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Türkçülüğü sistematize ederek, o zamana kadar bireysel ve dağınık akımlar halinde süre gelen bu harekete bilinçli ve bilimsel bir amaç oluş turmuştur. Türkçülük, Ziya Gökalp ile birlikte gerçeklik alanına taşınmıştır. [386]Ziya

---

[385]Uriel Heyd, **Foundations of Turkish Nationalism**, Harvill Press, London, 1950, s.157.

[386] Hilmi Dizdaroğlu, **Ziya Gökalp Üzerinde Çalışmalar**, Aslımlar Matbaası, Ankara, 1981, s.5

Gökalp, 23 Mart 1876'da Diyarbakır'da doğmuş, Askeri Rüştiye ve Mülkiye İdadisini bitirmiştir. [387] Ailesi değişik devlet görevlerinde bulunmuş, saygın bir aile olarak tanınmıştır. Babası Mehmet Tevfik Efendi, Evrak müdürlüğü ve Nüfus müdürlüğü gibi görevlerde bulunmuş, Diyarbakır'da yerel gazeteler yayım lamıştır.[388] Ziya Gökalp'in felsefe ve sosyal bilimlere ilgisi lise sıralarında başlamış, Diyarbakır'ın yerel gazetelerinde yayınladığı yazılarda Nâmık Kemal'in çizgisini izlemiştir. Bu dönemde Gökalp'in düşüncesi, çeşitli unsurlardan oluşan ve Müslüman lıktan güç alan bir Osmanlı ulusunun, tıpkı Amerikan ulusu gibi bir gün gerçek olabileceğidir. [389]

Ziya Gökalp, İstanbul'a geldiğinde Genç Kalemler grubuna katılmış ve İttihat ve Terakki Partisi Genel Merkez Üyesi olmuştur. Bu sıralarda da Türk Yurdu ve Muallim dergilerinde yazmaya başlamıştır. Türk Yurdu'nda çıkan "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak" yazısı ona asıl kimliğini kazan dırmıştır. Bundan sonra hem Türk Ocağı hem de parti içinde nüfuzu artmış, İstanbul'da Darülfünün'da Sosyoloji kürsüsünü kurmuş ve sosyoloji üzerine yazılar yazmıştır. Ulus kavramı ve Türk ulusunun kökenleri üzerinde makaleler yayımlamıştır.[390] "Türk Medeniyet Tarihi" adlı eserinde, İslâm öncesi ve sonrası dönemde Türklerin inanç sistemleri, devlet yapılanması ve toplumsal yapılarını anlatmıştır. [391]

1917'de Ziya Gökalp, "Yeni Mecmua'yı çıkarmış, İstanbul'un işgalinde İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderilmiştir. Burada çeşitli konularda ders ve konferanslar

---

[387] Hasan Tuncay, **Ziya Gökalp,** Toker Yayınları, İstanbul, 1978, s.17.

[388] Alaaddin Korkmaz, **Ziya Gökalp:Aksiyonu, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerine Tesirleri,** Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988, s17.

[389] Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Cilt:2, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1966, s.493.

[390] Ziya Gökalp'in tanımladığı Ulus kavramı ve ulusların sınıflandırılması konusunda bkz. Ziya Gökalp, "Bir Kavmin Tedkikinde Takib Olunacak Usul", **Makaleler III (Millî Tetebbular Mecmuası'ndaki Makaleler),** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977, s.3-16.

[391] Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi,** Haz.: İsmail Aka-Kazım Yaşar Koparan, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.

vermiş, [392] sürgün sonrası Diyarbakır'da "Küçük Mecmua"yı çıkarmıştır. 1923 yılında Diyarbakır milletvekili olmuş ve 1924 yılında ölmüştür. [393] Teorik sosyolojide yeni eğilimleri ortaya koyan Gökalp, reform niteliğindeki düşünceler geliştirmiştir. 1918 yılında ünlü eseri, "Türkleşmek İslâmlaşmak, Muasır laşmak"ı yayınlamıştır. Bu kitabında çatışma halinde olduğu görülen üç ideolojiyi uzlaştırmaya çalışmış, Batı lılaşmayı her kesin istediğini, İslâmı Sırat-ı Müstakim'in, Türkleşmeyi de Türk Yurdu'nun savunduğunu belirterek, bu üç ideolojinin birbirlerinin zorunlu sonucu olduğunu ve aralarındaki çatış manın gereksizliğini ortaya koymuştur. 1915 yılında İstanbul Üniversitesi'nde ilk kez sosyoloji kürsüsü kurmuş ve burada Fransız sosyoloji ekolünü izlemiştir. Durkheim sosyolojisinin temel kural ve ilkelerini bilgisiyle birleştirerek, Türk düşünce tarihine yeni yaklaşımlar kazan dırmıştır. [394]

Gökalp, Osmanlıcılığa karşı Türkçülüğü savunmuş ve savunmada bu kavramlara hangi anlamların yüklendiğini sorgulamıştır. Türk Yurdu'nda yayımlanan "Türkleşmek, İslâm laşmak, Muasırlaşmak"adlı makalesinde "Osmanlılıktan amaç lanan "devlet" ise, zaten her Osmanlı yurttaşı bu devletin ferdidir. Bu değil ise amaç, dili Osmanlıca olan yeni bir ulus yaratmak ise, Osmanlıca Türkçe'den başka bir dil olmadığı için bu yeni ulus, başka isim altında bir Türk ulusu olacaktı" diyerek Osmanlıcılığın amaçsızlığı ve anlamsızlığını vurgulamıştır.[395] Gökalp'e göre Tanzimat'ın yaratmaya çalıştığı Osmanlı kimliği, Türk ulusal kimliğinden uzak, ve Osmanlılılaştırma yoluyla yeni bir Osmanlı ulusu aratmaya yöneliktir. Bu bağlamda Gökalp'in görüşünün Akçura ile bir benzerlik ortaya koyduğu görül mektedir. Osmanlılık, diğer etnik unsurların bağımsızlığına zemin hazırlarken, devlet için toprak kaybı sonucunu doğur muştur.

---

[392] Ziya Gökalp'in Malta'da verdiği konferanslar için bkz. Ziya Gökalp, **Malta Konferansları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977.

[393] Karaalioğlu, **Resimli Türk...**, s.234

[394] Enver Behnan Şapolyo, **Ziya Gökalp İttihadı Terakki ve Meşrutiyet Tarihi,** İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1974., s.154.

[395]Ziya Gökalp, "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak", **Türk Yurdu,** IV-10, s.576, akt, Arai, a.g.e., s.98.

Gökalp, hukuk alanında da reform yanlısı görüşler ortaya koymuştur. Hukuk reformuyla ilgili yazıları ilk kez İslâm Mecmuası'nda yayımlanmıştır. O'na göre "Ümmet"den "Millet"e dönüşmek için hukukun modernleşmesi gereklidir. Ancak Gökalp bu konuda "ılımlı" bir tavır koymuş ve laiklik yerine göreli modernleşmeyi önermiştir. İlk önce İslâm hukuku ile modern hukukun uyuştukları noktalarda düzenlemelere gidilmesinden yana olmuştur. [396]Genel kabul görmüş düşün cenin aksine, Türk milliyetçileri, mutlaka laikleşme ve Batılılaşma siyaseti izlemiş değildir; onlar daha çok, "İslâm laşma"dan ve "muasırlaşma"dan yana olmuşlardır. İslâmın asıl gerçeğini yeniden ele geçirmenin yolunu ve Batılılaşmadan farklı bir modernleşme biçimi aramışlardır.[397] Dolayısıyla, onların düşünceleri ile, laiklik arasındaki ilişki daha kapsamlı bir inceleme alanını oluştur maktadır.

Ziya Gökalp, toplumsal düzen bağlamında korporatist bir düzenden yanadır. Savaşın ilk yıllarında korporatist düşün celerini, ilk önce İslâm Mecmuası'nda ortaya koymuş, "İçtimai Nev'iler" başlıklı yazısında, geleneksel Osmanlı lonca korpora tizmini, Durkheim'in toplumsal iş bölümüyle uzlaş tırmaya çalışmıştır. Ulusal düzeyde korporatif bir devlet düzeni önermiştir. Bundan böyle Gökalp için "fert" yok, "cemiyet" vardır; ya da farklı bir yaklaşımla "hak" yok "vazife" vardır Gökalp, korporatist düşüncelerini "Millî Tetebbular Mec muası"nda geliştirmiştir. Ülkeyi korporasyonların ulusal düzey de temsil cilerinden oluşacak bir meclisle yönetmeyi önermiştir. Aynı doğrultuda, "İktisat Mecmuası"nda esnaf korporas yonlarının kent düzeyinden çıkarılarak ulus düzeyinde örgüt lenmelerini savunmuştur. Türkçülüğün Esaslarında çizdiği korporatif siyasal yapı, II. Meşrutiyet dergilerinde yer alan yazılarının bir bileşimi olarak görülebilir. [398]

Ziya Gökalp, Türkçülük tarihi içinde "vatan" kavramını coğrafi bir mekân olmaktan çıkarıp, mistik ve ütopik bir anlam yüklemesi

---

[396] Toprak, a.g.m., s.127.
[397] Arai, a.g.e., s.147.
[398] Toprak, a.g.m., s.132.

noktasında önem kazanmaktadır. Bütün Türklerin bir siyasal coğrafyaya sahip olmasını amaçlayan Turan ideali Ziya Gökalp sayesinde yaygınlaşmıştır. Gökalp, sınırları belirsiz ancak, Türk topluluğunun egemen olduğu bir devlet hayal etmiş ve ona yani "Kızılelma"ya ulaşmayı da en büyük amaç haline getirmiştir. Büyük ölçüde geleneksel yapıların egemen olduğu Osmanlı İmparatorluğunda Türkçü hareketin Asyatik bir "imperium" idealinde dile getirilmesini doğal karşılamak gerekir. Turan işte bu belirsizliğin ifadesidir ve en mistik anlamını Ziya Gökalp'in tasvirlerinde bulmuştur.

III. İKİNCİ MEŞRUTİYET SONRASI MİLLİYETÇİ ÖRGÜTLENME

Türkçü örgütlenme ilk olarak II. Meşrutiyet sonrası belirli bir ivme kazanmış, Türkçü düşüncenin aydınlar arasında yaygınlık kazanmasıyla beraber, bu düşünceyi temel alan yayınlar ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk sayısı Nisan 1913'de çıkan ve Celal Sahir (Erozan)ın yönettiği "Halka Doğru" dergisinde Halide Edip (Adıvar), Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Celal Sahir(Erozan), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Akil Muhtar(Koyuncu), Ali Canip (Yöntem), Ali Ulvi(Elöve), Kazım Nami(Duru), Mehmed Fuad(Köprülü), Ziya Gökalp, Mehmet Emin (Yurdakul), Memduh Şevket (Esendal), gibi Türk edebiyatı ve siyasetinin önde gelen isimleri yer almıştır. Haftalık olarak yayımlanan dergi bir yıl çıktıktan sonra kapanmıştır. Yine Celal Sahir'in yönetimindeki "Türk Sözü" dergisi ise, Nisan 1914'de çıkmıştır. Başyazarlığını Ömer Seyfeddin'in yaptığı derginin amacı, ilk sayısında "Türk gençliği ile hala uyuyan ve bir ışık bekleyen Türk halkı arasında bir kapıdır. Gençlik o kapıdan girmekle alçalmayacak, bilakis halkı, yani kendi varlığını, kendi milletini yükseltecektir" denilerek ortaya konulmuştur. [399]II. Meşrutiyetin ilan edildiği 1908 yılından itibaren Türk milliyetçiliğini esas alan düşüncelerin siyasal hayat içerisinde ağırlık kazandığı ve birçok Türkçü-milliyetçi örgütün kurulduğu görülmektedir.

---

[399]Bülent Varlık, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, S.120.

A. Türk Derneği

Meşrutiyet döneminin ilk milliyetçi derneği olma özelliği gösteren Türk Derneği, 18 Ocak 1908 yılında, Ahmet Midhat Efendi, Emrullah Bey, Necip Asım, Bursalı Tahir, Korkmazoğlu Celal, Velet Çelebi, Arif Bey, Akyiğitoğlu Musa, Fuat Raif, Rıza Tevfik, Ferit Tek gibi önde gelen Türkçü aydınlar tarafından kurulmuştur. Derneğin kurucu üyeleri, Ahmet Midhat Efendi, Emrullah Bey, Necip Asım, Veled Çelebi, Bursalı Tahir, Korkmazoğlu Celal, Akyiğitoğlu Musa, Fuat Raif, Rıza Tevfik, Ahmet Ferit (Tek), Ahmet Hikmet ve Yusuf Akçura'dan oluşmaktadır.[400]

Dernek tüzüğünde belirtildiği üzere siyasal değil, kültürel amaçlı bir dernek olarak kurulmuş ve bir çok konferans ve kurslar düzenlemiştir. Dernek çatısı altında zamanın önde gelen aydınlarını toplanmıştır. Ünlü oryantalistler Prof. Gorlavski, Dr. Karaçun, Prof. Martin Hartmann, ünlü Türkçü yazarlar Gaspıralı İsmail Bey, Hüseyinzade Ali, Mehmet Emin, Mehmet Fuat Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Beyzade Nasip, Fuat Sabit, Ispartalı Hakkı, Hüseyin Cahit, Halit Ziya Bey ve Ermeni milletvekilleri Agop Boyacıyan ve Tıngır Efendi derneğin üyelerindendir. [401]

Dernek İstanbul'daki merkezine ek olarak Rusçuk'ta, İzmir'de Kastamonu'da ve imparatorluk sınırları dışında da Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de ünlü Türkolog Vambéry başkanlığında, "Edebiyat-ı Osmaniyye Cemiyeti" adıyla kurulmuştur. Dernek üyelerinin sivil asker bürokratlardan oluşması, derneğe seçkinci bir nitelik kazandırmıştır.[402] Derneğin bir diğer ilginç özelliği, Türkçü bir dernek olmasına rağmen, Türk asıllı olmayan Osmanlı uyrukları ve Osmanlı uyruğu olmayan

---

[400] Füsun Üstel, **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği Türk Ocakları (1912-1931),** İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.16.

[401] Üstel., a.g.e., s.20.

[402] Veliahd Yusuf İzzettin Efendi derneğin "onur başkanı" ve koruyucusu olduğu Türk Derneği Dergisinin 3. sayısında belirtilmiş ve dernek üyesi 42 kişinin adları ve meslekleri sayılmıştır. Buna göre, üyelerden 10'u asker-sivil bürokrat, 11'i profesör ve öğretmen, 10'u araştırmacı-yazar, 7'si milletvekili, 1'i hukukçu, 1'i doktordur. Bayraktutan, a.g.e., s.87.

yabancılara da yer vermiş olmasıdır. [403]

Türk Derneği'nin amaç ve faaliyetlerini tanımlamada önemli bir kaynak olan Türk Derneği Beyannamesi, Derneğin siyasal anlamda Osmanlıcı ideolojiye sadık kalmakla beraber, kültürel alanda ve özellikle dil konusunda Türkçü bir yaklaşım içinde bulunduğunu göstermektedir.[404] Özellikle Tanzimat'ı takip eden süreçte, dil konusunun daha fazla işlendiği görülmektedir. Türkçü örgütlerde de dil sorunu sıklıkla ele alınan bir sorun olma özelliği taşımaktadır. Bu örgütlerde, Türkçe'nin hâkimiyetini koruması ve hakim olan Türk unsurun dilinin, diğer diller üzerinde egemenliğini koruması amacına yönelik faaliyetlerin yoğunlaştığı söylenebilir.

Ancak yedi sayı yayımlanabilen Türk derneği dergisi de, Türk dili ağırlıklı bir yayın yapmaktadır.[405] Uluslaşmada dilin önemi üzerinde durur. İlk sayısında yayımladığı "Türk derneği Beyannamesi"nde vatandaşlık duygusunu pekiştirmek için "müşterek bir lisan"ı zorunlu görmüştür[406]. Derneğin amacı, "Türk diye anılan bütün Türk boylarının geçmiş ve bu günkü durumlarını öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak, yani Türklerin tarihi varlıklarını, tarihini, dillerini, edebiyatını, etnografya ve etimolojisini, sosyal durumlarını Türklerin eski ve yeni yaşamakta olan yurtlarını araştırmak ve dilimizin açık, sade, güzel, bilim dili olabilecek surette işlenerek topluma yararlı duruma getirilmesine çalışmak ve alfabeyi ona göre etüt etmek" olarak belirtilmektedir.[407] Türk Derneği çalışmalarını 1912 yılında sona erdirmiş ve üyeleri daha sonra kurulan Türkçü örgütlerin, Türk Yurdu ve Türk Ocağı'nın kuruculuğunu yapmıştır.,

B. Türk Yurdu Cemiyeti

Türk Derneği'nin dergisini yayımlamaya başladığı yıl, 1911 yı-

---

[403] Üstel, a.g.e., s.21.
[404] Üstel, a.g.e., s..24
[405] Dergide yayımlanan makaleler ve konuları hakkında bkz. Arai, a.g.e., s.36-48.
[406] Türk derneği Beyannamesi'nin tam metni için bkz. Üstel, a.g.e., 37-40.
[407] Ilgar, a.g.e., s.36.

lında başka bir milliyetçi örgüt ortaya çıkmıştır. 31 Ağustos'ta kurulan Türk Yurdu adını taşıyan örgütün kurucu üyeleri arasında, Türk Derneği'nin öncülerinden Yusuf Akçura bulunmaktadır. Bu yeni örgütte özellikle Rusya'dan gelen aydınlar daha etkin faaliyet gösterme imkânı bulmuşlardır. Altı kurucu üyenin yarısı Rusya Türklerindendir: Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura. Yusuf Akçura, Türk Yurdu Derneği'nin delegeliğinin yanı sıra, Mehmet Emin Bey Erzurum valiliğine atandıktan sonra, derginin imtiyaz sahipliği ve müdürlüğünü de üstlenmiş ve derginin yayın programını hazırlamıştır. [408] Dernek ilk kez, öğrencilere yardım sorunu üzerinde durmuş ve Türk çocukları için bir öğrenci yurdu kurulması amaçlanmıştır. [409] Türk Yurdu Cemiyeti, yazarlarının bir grup kurarak Türk Ocağı'na katılmalarıyla son bulmuş, cemiyetin yayın organı olan Türk Yurdu Dergisi ise, Türk Ocağının yayın organı haline gelmiştir.

Rusya Türklerinin dergide etkin olması, dergiyi daha çok Türkçü bir çizgiye çekmiş, diğer yazarlar, makale sayısı bakımından Yusuf Akçura ve ekibinden geride kalmışlardır. Diğer yandan Kırımlı bir aydın olan İsmail Gaspıralı'nın dergide ağırlığı hissedilmektedir. Gaspıralı, Türk Yurdu'na verdiği önemi belirtmek için, kendi çıkardığı Tercüman Gazetesi ile Türk Yurdu Dergisini kardeş ilan etmiştir.

30 Kasım 1911 tarihinde ilk sayısını çıkaran Türk Yurdu Dergisi, bu sayıdan sonra birçok kere yeniden basılma başarısını göstermiştir. Osmanlı basınında ilk defa Türk Yurdu dergisi, ülke içinden başka, ülke dışında da dağıtımı yapılan bir dergi olmuştur. Derginin, Türk milliyetçiliği düşüncesini savunması ve Osmanlı sınırları dışında dağıtılmasında, Rusya Türklerinin maddi desteği olmuştur. [410]

---

[408] Dergi programı için bkz. Arai, a.g.e., s.83-84.
[409] Tunaya, a.g.e., s.442.
[410] Dergiye finansal destek olarak 10 bin altın, Orenburg'un ileri gelenlerinden Mahmut Hasanof tarafından gönderilmiştir. Paul Dumont, "Türk Yurdu Dergisi ve Rusya Müslümanları 1911-1914", Çev:Saime Selenga Gökgöz, **Türk Yurdu,** (Cilt haline getirilmiş yeni basım içinde), Tutibay Yayınları, Ankara, 1998, s.XX.

Türk Yurdu Dergisinde dil ve edebiyat konularının yanı sıra, "içtimaiyat", "Türklük Şuunu", "Seyehat" vb. başlıklar altında çeşitli yazılar yer almaktadır. Dergide oldukça geniş yer verien dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan Türk unsurlarıyla ilgili "Türklük Şuunu" bölümü özelikle Rusya'da yaşayan Müslüman toplulukları Turancı bakış açısıyla tanıtmayı amaçlamaktadır. [411]Türk Yurdu 1912'de Selanik'in elden çıkmasıyla bu kentin ünlü edebiyat ve fikir dergisi Genç Kalemler'in yazarları topluca İstanbul'a gelmişler ve Türk Ocağı'na katılmışlardır. Ocağın yayın organı olan Türk Yurdu, İttihat ve Terakki çevresinden destek görmüştür. Hüseyinzâde Ali ve Gökalp sayesinde dergi, İttihatçılara yakın bir çizgi izlemiş, Türkçülüğün fikri yönü büyük ölçüde Türk Yurdu'nda geliştirilmiştir.

Bu yıllarda I.Dünya Savaşı'nın da etkisiyle dayanışmacı-korporatist düşüncenin güç kazandığı da görülmektedir. Sınıfsal ayrımlar yerine, mesleki zümrelerin öne çıktığı ve bir takım ahlaki ilkelerin toplumsal düzeni sağlamada öneminin vurgulandığı bir dönem yaşanmaktadır. Bu doğrultuda Türk Yurdu Dergisinde de liberalizmin, zaten iktisadi yönden gelişmemiş Türk unsurunu, zengin gayrimüslimler karşısında güç durumda bırakacağı ve bu nedenle korumacı bir iktisadi politikanın uygulanması gerektiğine yönelik yazılarda çıkmaktadır. Diğer yandan dergi, siyasal bağımsızlık yanında, iktisadi bağımsızlık sorununa da ilk yer veren dergi nitelindedir. [412]

II. Meşrutiyet'ten I. Dünya savaşına kadar olan süreçte, Türkçü yayınlar daha çok, halk kavramının üzerinde durmuş, halka doğru gitmeyi, halkın sorunlarına eğilmeyi önermişlerdir. Bu akım içerisinde özellikle, Rusya'dan gelen aydınların, Yusuf Akçura, Hüseyinzâde Ali ve diğer aydınların, Rus halkçılığı veya "Narodnik" gelenekten etkilenmiş olabilecekleri söylenebilir. I. Dünya Savaşı sonunda sınıfsal farklılıkların ön plana çıktığı ve halkçılık anlayışının daha çok sosyalist hareket içinde önem kazanması ile Türk-

---

[411] Üstel, a.g.e., s.50. Sözü edilen "Türklük Şuunu" sütunlarında Türkler hakkında yer alan bilgilerin ülkelere, şehirlere ve kasabalara göre dağılımı hakkında bkz. Arai, a.g.e., s.86.

[412] Toprak, a.g.m, s.130.

çü hareket de, "halk"ın anlamı değişmiş ve daha çok orta sınıf Müslüman-Türk unsuru içine alan bir kavramsal niteliğe bürünmüştür.

C. Türk Bilgi Derneği

Türk Derneği'nin kapanmasından bir yıl kadar sonra 14 Mart 1913'te Emrullah Efendi'nin başkanlığında kurulan Türk Bilgi Derneği, Türk Derneği ile aynı amaçları paylaşıyordu. Derneğin yayın organı olan Bilgi Mecmuası, 1913 yılı Kasım ayında çıkmaya başlamış ve ancak 1914 yılı Haziran ayın akadar yayınlanabilmiştir. Derneğin yapısında, akademik bir yapı oluşturmak amacıyla, Türkiyat, İslâmiyat, Hayatiyat, Felsefe, İçtimaiyat, Rıyaziyat ve Maddiyat ve Türkçülük şubeleri oluşturulmuştur. [413]

D.Genç Kalemler Hareketi

Türk milliyetçiliği düşüncesinin oluşumunda etkin bir rol oynayan oluşumlardan birisi de, Genç Kalemler Dergisi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan Yeni Lisan Hareketidir. Genç Kalemler Dergisinin tarihsiz çıkması nedeniyle yayım tarihi bilinmemekle beraber, kendisinden önceki bir dergi olan "Hüsn ve Şirin" adlı bir derginin devamı olduğu bilinmektedir. Bu dergi sekiz sayı çıktıktan sonra adını Genç Kalemler olarak değiştirmiş ve 5-6 sayı daha yayınlanmış ancak etkin olamamıştır. Derginin bir hareketin yayın organı haline gelmesi, Ali Canip'in sorumlıu müdür olarak getirilmesiyle başlamıştır. Daha sonra Ömer Seyfettin'in ordudan ayrılarak Selanik'e gelmesi ve Genç Kalemler'e katılmasıyla dergi yeni bir güç kazanmıştır. [414]

Genç Kalemler Dergisi, ulusal edebiyat ve ulusal bir dilin savunuculuğunu yapmıştır. [415] Dönemin Osmanlıcı yazarları tarafından sert eleştirilere uğrayan dergi, Ziya Gökalp'in katılımıyla

---

[413] Bayraktutan, a.g.e., s.89.

[414] Ömer Seyfettin'in ordudan ayrılırken öğrenim ücretini (tazminatını) İttihat ve Terakki Partisi ödemiş ve dergiye mali yardımda bulunmuştur. Ancak Parti, derginin içeriğine karışmamıştır. Oba, a.g.e., s. 212.

[415]Genç Kalemler Dergisinde yayımlanan makalelerin konuları için bkz. Arai, a.g.e., s.52.

Türkçü ideolojinin sözcüsü konumuna yükselmiştir. Gökalp, 1909'da Selanik'te yapılan İttihat ve Terakki Partisi kongresine Diyarbakır bölge üyesi olarak katımış ve bu arada Genç Kalemler grubuna girmiştir.[416] Gökalp'in birçok şiiri bu dergide yayımlanmıştır. Dergide Yunus Nadi, Süleyman Nesib, Celal Sahir, Kazım Nami, Tevfik Fikret, Hüseyin Siret (Özsever), Tahsin Nahid, Hüseyin Suat(yalçın), Fazıl Ahmet (Aykaç), Enis Avni (Aka Gündüz), Süleyman Nazif, Hüseyin Daniş (Pedram), Akil Muhtar(Koyuncu), Şehabettin Süleyman ve Hamdullah Suphi gibi tanınmış yazarlar da yer almaktadır.[417]

Dergi ilk dört sayı boyunca Osmanlıcı bir çizgide görülür ve milliyetçi içerikte yazılar yayınlamaz. Dördüncü sayıdan itibaren bir dönüşüm görülür. Bunun ilk belirtisi Kazım Nami'nin "Türkçe mi Osmanlıca mı?" adlı yazısıdır. Dilde milliyetçiliğin organı olarak tanınan dergide Türk dili üzerine yayımlanan ilk yazı budur. Yazar, vatandaşların dilinin Türkçe olduğunu kabul etmekte ve Osmanlı Türklerini "Akdeniz'den Pasifik okyanusuna kadar uzanan, yani Avrupa, Afrika ve Kuzey Orta Asya'da yaşayan Turan ailesinin bir parçası" olarak tanımlamaktadır[418] Bu sayıdan sonra dergide Türk milliyetçiliği ve özelikle dilde sadeleşme üzerine bir çok yazı yayımlanmıştır. Genç Kalemler hareketi özellikle dil Türkçülüğünün ve Türk dilinin sadeleşmesi hareketinin başlangıç aşamalarını oluşturması açısından önem taşımaktadır.

VI.TÜRK OCAKLARI VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ İDEOLOJİSİNE KATKILARI

Jön Türk döneminden Cumhuriyete giden süreç içerisinde en büyük ve en etkin milliyetçi örgütlenme Türk Ocağı'dır. Türk Ocağı, Türkiye'nin yakın tarihinde önemli bir kilometre taşı olma özelliğindedir. İlk kez Osmanlı kozmopolit iklimi içerisinde, tepkisel biçimde oluşan milliyetçilik akımının bilinçlendirilmesi, bu alanda başrolü oynayan bir örgütlenme olan, Türk Ocağı ile ger-

---

416 Ülken, a.g.e., s.449.
417 Varlık, a.g.m., s.121-122.
418 Kazım Nami, "Türkçe mi Osmanlıca mı?", **Genç Kalemler**, 1/4, s.132-133, akt.: Arai, a.g.e., s.56.

çekleştirilmiştir. Türk Ocağı, yaşantısı ve kuruluşu bakımından çeşitli özelliklere sahiptir. Türk Ocağı, aşağıdan yukarıya, çağın gerçeklerinden doğan bir atılımla, zamanın yüksek öğrenim çevresinin isteği ile kurulmuştur. Politika ile uğraşmamaya özen gösteren Türk Ocağı, önce "fiili" bir dönemden geçmiş, sonra da kuruluş resmi bir nitelik kazanmış, daha sonra da Ocağın ideolojisini benimseyen İttihat ve Terakki ile kaynaşmıştır. Mütareke döneminde, İttihatçılarla bir tutulan "Ocakçılar" takibata uğratılmış, faaliyetlerine bir süre ara vermek zorunda kalmışlardır. Ancak bunalım döneminde, Müdafaa-i Hukuk akımını desteklemekten de geri durmamışlardır. [419]

Türk Ocağı, II. Meşrutiyet döneminde tarihsel sıraya göre, Türk Derneği (Kasım 1908) ve Türk Yurdu (Ağustos 1911) adını taşıyan ve aynı düşünceleri paylaşan milliyetçi kuruluşların üçüncüsüdür. Türk Ocağı, II. Meşrutiyet döneminde (1908-1923) kurulan Türk milliyetçiliğini savunan kuruluşların en büyüğü, en tanınmışı ve en uzun süre faaliyetini sürdürenidir. Bu üç dernek arasında gerek kurucuları ve gerekse amaç ve faaliyetleri arasında benzerlik bulunmaktadır. Nitekim Türk Derneği yerini, Türk Yurdu'na, Türk Yurdu da yerini Türk Ocağı'na bırakmıştır. [420]Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türklerin "Kültürel, sosyal ve iktisadi seviyelerinin yükselmesine, politikaya girmeden hizmet edebilecek büyük ve milliyetçi bir derneğin kurulması" düşüncesi, önce İstanbul'da Fransızca olarak yayımlanan "Jeune Turc" isimli bir gazete tarafından ve daha çok Celal Nuri' (İleri)nin yazılarında ortaya atılmış ve bu görüşü benimseyen Tıp öğrencileri harekete geçmişlerdir. [421]

---

[419] Tunaya, a.g.e. , s.459.

[420] Arai, Türk Ocağı'nın kuruluş aşamasında Yusuf Akçura ile bir anlaşmazlık süreci yaşandığı ve Akçura'nın Türk Ocağı'nı ele geçirmeye yönelik istekleri olduğu ve bunu başaramayınca Akçura ve Türk Yurdu Dergisi'nin Ocağa mesafeli durduğunu belirtmektedir. Arai, buna kanıt olarak Türk Ocağı'nın kurulmasından sonraki on ay içinde Türk Yurdu Dergisinde Türk Ocağı'na ilişkin hiçbir haber ve yazı çıkmamasını göstermektedir. Diğer yandan Arai, Akçura'nın Türk Ocağı'nı Orta Asya Türklüğüne açılan bir pencere ve Osmanlı Türkleri ile diğerleri arasında bir bağlantı merkezi haline getirme düşüncesi olduğunu da ifade etmektedir. Arai, a.g.e., s.125-126.

[421] Kenan Akyüz, "Türk Ocakları", **Belleten,** Cilt:2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, Nisan 1986, s.196.

Ocağın kurulması düşüncesi ilk önce Askeri Tıp öğrencileri arasında oluşmuş, öğrenciler devleti kuran unsur olan Türk ırkının, diğer unsurlar yanında geri kaldığını ve Türklerin kendi devletlerinde ikinci sınıf insan olarak yaşadıklarını ve bu durumun değiştirilmesinde birinci görevin aydınlara düştüğünü belirten ve onları göreve çağıran bir mektubu 11 Mayıs 1911'de aydınlara göndermişler ve 20 Haziran 1991 günü bu aydınları toplantıya çağırmışlardır. Ocak kurulduktan sonra Türk Yurdu Dergisi Türk Ocağı ile birleşmiş ve daha sonra da Genç Kalemler'de bu gruba katılmıştır. [422]

"190 Tıbbiyeli Türk Evladı" adını taşıyan bildiri, tıp öğrencilerinin, 1908 devriminin ardından toplumsal reform yapılmasına yönelik isteklerini ortaya koymaktadır. Ocağın kuruluşuna askeri tıp öğrencileri ön ayak olmuştur; ancak kuruluş aşamasında öğrencilerin amaçladıkları eğitime yönelik bir kuruluş iken, aydınlar ve diğer yüksek okullarda okuyan öğrencilerin katkılarıyla Türk Ocağı tüzüğü oluşturulmuştur. [423] Siyasal bir kuruluş olmayan Türk Ocakları, Türk milliyetçiliği ideolojisini yaymak için çeşitli yollara başvurmuş, her cuma günü çatısı altına topladığı gençler ve aydınlara milliyetçiliği anlatan konferanslar vermiş, söyleşiler düzenlemiş, İttihat ve Terakki'nin karşı çıkmasına rağmen kadın ve erkek sanatçıların tiyatro oyunlarında rol almasını sağlamış[424] ve kooperatif, millî iktisat ve yerli malı kullanılması gibi

---

[422]Ocağın kurucuları tarafından gönderilen mektubun kaç kişiye gönderildiği bilinmemektedir; ancak 20 Haziran 1911 günü yapılan toplantıya gelen davetlilerin sayısı sadece yedidir; bunlar: Mehmed Emin (Yurdakul), Yusuf Akçura, Mehmed Ali Tevfik, Emin Bülent, Eczacı Fuad Sabit, Ahmed Ağaoğlu gelmiştir. Ocağın kurucuları olarak da, Mehmed Emin, Ahmed Ferid(Tek), Ahmet Ağaoğlu, ve Fuad Sabit ve geçici yöetim kuruluna da Mehmed Emin (Başkan), YusufAkçura (İkinci Başkan), Mehmed Ali Tevfik (Katib) ve Fuad Sabit (Veznedar) getirildiler. Kenan Akyüz, a.g.m., s.202. Ocağın kurucusu olan Askeri Tıp öğrencilerinin aydınlara gönderdikleri mektubun tam metni için bkz. Oba, a.g..e, s.227-228.

[423]"Türk Ocağı Nizamnamesi"nin tam metni için bkz. Tunaya, a.g.e., s.465-468. Türk Ocağı'nın kuruluşuna askeri tıbbiye dışında Mülkiye, mühendislik, askeri veteriner öğrencileri ve bir grup genç subayın katıldığını Hamdullah Suphi, 1930 yılında verdiği bir konferansta açıklamıştır. Arai, a.g.e., s.113-114.

[424] Türk Ocağı, kadınların toplumsal rolleri üzerinde bir değişimi gerekli görmüş ve kadınlara yönelik eğitim çalışmalarında bulunmuştur. Kadınları toplumsal yaşama dahil etme girişimlerinin başında kadınların, tiyatro oyuncusu olarak oyunlarda yer almasını sağlamak gelmektedir. Halide Edip'in yazdığı "Kenan Çobanları" ve "Yeni Turan" oyunlarında kadın oyuncuların yer alması, İstanbul Muhafızı Cemal Paşa tarafından, "Müs-

sloganları halka mal etmeye çalışmıştır. [425] Daha sonra Türk Yurdu Dergisi Ocağın yayın organı haline gelmiş ve dergide Türk milliyetçiliğini konu eden makaleler yayımlanmaya başlamıştır.

Türk Ocağı kısa sürede ülkenin birçok kentinde şubeler açmış ve üye sayısını artırmıştır. Mütareke dönemine kadar, İstanbul ve dışında Türk Ocağı'nın 28 şubesi açılmış ve İstanbul Merkez Ocağı'nın üye sayısı 2743'e yükselmiştir. Ocak çatısı altında değişik dernekler oluşturulmuştur: "İhtiyat Zabitleri Teavin Cemiyeti" bunlardan birisidir. [426] Türk Ocağı'na Balkan Harbi sonrası 1912'de Yusuf Akçura'nın yardımıyla kaydolan Hamdullah Suphi , kısa zamanda bir yanda organizasyon yeteneği, bir yanda da etkileyici konuşma yeteneği sayesinde Ocak başkanlığına kadar yükselmiştir. [427] Hamdullah Suphi'nin Ocak başkanlığına gelişi ile Ocak faaliyetlerinde bir artış gözlenmiştir. Ocağın faaliyetlerinin etkinliği ve devletin içinde bulunduğu duruma çözüm bulma arayışları Ocağın üye ve sempatizan sayısını artırıyordu. 1911 yılında Osmanlı Devleti'nin önemli bir eyaleti olan Trablusgarp elden çıkmış, Ermeniler, Araplar, Arnavutlar ulusal kurtuluş savaşlarını başlatmış ve devlete isyan etmişlerdir. Balkan Savaşı bozgunu ve Rumeli'nin kaybı, başta aydınlar olmak üzere herkesi bir arayışa yöneltmiştir. İşte böyle bir ortamda Türk Ocağı, Türk ulusal uyanışının ancak Türk milliyetçiliği ideolojisi sayesinde gerçekleştirilebileceği ve devletin de ancak Türkçülük yoluyla kurtarılabileceği mesajı verilmiştir. Bu ortam içerisinde Türkçü ideolojinin giderek güçlendiği, ünlü yazarların, Darülfünun profesörlerinin ve gazetecilerin Türk Ocağı'na katıldıkları görülmektedir.

Bu süreç içinde, İttihat ve Terakki Partisi'nde yavaş yavaş Türkçülüğün temel ideoloji halini almaya başladığı görülmektedir. Nitekim Türkçü ideolojinin sistematiğini ortaya koyan Ziya Gökalp'in İttihat Terakki Partisi'nin Merkez Konseyi üyeliğine seçil-

---

lüman kadınların sahneye çıkmasının sakıncalı olacağı" gerekçesiyle son anda engellenmiştir. Üstel, a.g.e., s.68.

[425] Oba, a.g. e, s.229.

[426] Tunaya, a.g.e., s.461.

[427] Hamdullah Suphi, I. Dünya Savaşının başlamasıyla aktif politikaya atılmış, Meclis-i Mebusan'a Millî Türk Fırkası'ndan Antalya ve Saruhan milletvekili, I. Meclis'te ise yine Saruhan milletvekili olarak katılmıştır. Üstel, a.g.e., s.60.

mesi bu yöndeki değişimin bir göstergesi olarak nitelendirilebilir. Türk Ocağı'nın, başlangıçta politika ile ilgilenmeyeceğini açıklamasına rağmen, Ocak giderek siyasallaşmış ve siyasal parti ve örgütlerle ilişki kurmaya başlamıştır. Gerçi çok uluslu bir imparatorluk içinde hakim unsur sayılan Türklerin her alanda gelişmesini amaçlayan bir kuruluşun siyasal gelişmelerden uzak kalması da düşünülemez. Ziya Gökalp'in Türkçü lider olarak Türk Ocağı'na katılması ve yönetime yakın olmanın getireceği hareket serbestisi ile maddi yardımlara olan ihtiyaç[428], Ocak ve İttihat Terakki Partisi arasındaki bağlantıyı bir bakıma organik hale getirmiştir.[429] Bu nedenle, devletin kurtarılması noktasında birer çözüm olarak sunulan İslâmcılık ve Osmanlıcılık ideolojileri, açıkça ifade edilmese de Türkçü ideoloji içinde erimeye başlamış ve bu iki ideoloji , Türkçülüğe doğru evrilme sürecine girmişlerdir. Türk Ocağı'nın özellikle İttihat Terakki Partisi ile yakın ilişki içine girmesi, İttihat Terakki karşıtlarının Ocağa'da tavır almalarına neden olmuş, İslâmcılık ve Osmanlıcılığı benimseyenler, başta Hürriyet ve İtilâf Fırkası gibi siyasal örgütler, yaptıkları propagandalarda, İttihatçılık ve Ocakçılığı aynı düzeyde eleştirmişlerdir.[430] İttihat Terakki Partisi'nin Ocağa karşı olan bu ılımlı tavrı, kendisine yönelik muhalefet hareketlerinin eyleme dönüşmesi, özel1ikle "Halaskaran Zabitan Grubu"[431] desteğindeki bir darbe ile 1912 yılın-

---

[428] Türk Ocağı ilk parasal yardımı, İttihat ve Terakki Partisi üyesi Tanin Gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit'in verdiği 50 altınla almıştır. Enver Paşa'nın da Türk Ocağı'na büyük maddi yardımda bulunduğu, Türk Tarih Kurumu arşivinde bulunan kendi el yazısı ile yazdığı ve yaveri Kazım'a (Orbay) verdiği, "Ahmet Agayef (Ağaoğlu) Bey'e bin lira veriniz" notundan anlaşılmaktadır. bkz.. Üstel, a.g.e., s.74.

[429] 1913-1914 yılları arasında yapılmış olan bir ankete vali ve mutasarrıfların verdikleri cevaplarda, Türk Ocağı'nın, Türk Gücü ve benzeri derneklerle beraber İttihat ve Terakki lokallerinde çalıştığı, yönetim kurullarında ise bu parti mensuplarının yer aldığı açıklanmıştır. Benzer bir ilişki Millî Meşrutiyet Fırkası ile de kurulmuştur. Tunaya, a.g.e., s.463. Türk Ocağı'nın İttihat ve Terakki ile ilişkileri konusunda iki yaklaşım görülmektedir. İlki, I. Dünya Savaşı içinde Turancılık amacına yönelmiş olan İttihat ve Terakki'nin Ocak'la organik bağlar kurduğu ve partinin ideolojik rehberliğini üstelendiği ve partiden de maddi-manevi destek aldığı görüşüdür. Diğeri de, Türk Ocağı'nın İttihat ve Terakki karşısında göreli özerkliğini koruduğunu savunan görüştür. İttihat ve Terakki Partisi ile Türk Ocağı arasındaki ilişkiler hakkında geniş bilgi için bkz. Üstel, a.g.e., 69-80.

[430] Ayasofya kürsüsünde Hafız İsmail Efendı verdiği bir vaazda, "Ocakçılık, İttihatçılık ve Yeniçerilik arasında ne fark var?" diyerek, Türk Ocağı'nı eleştirmiştir. Tunaya, a.g.e., s.463.

[431] Halaskaran Zabitan Grubu ve Babıali Baskını hakkında daha geniş bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 344-380. Karpat, a.g.e., s.21-22.

da İttihat Terakki iktidarının devrilmesi ve bir yıl sonra Ocak 1913'te İttihat Terakki Partisi'nin Babıali Baskını sonrası tekrar iktidara gelmesi ile başlayan süreçte belirgin bir değişim göstermiştir. 1913-1918 yılları arasında tek parti iktidarı döneminde, parti bütün dernekleri kapatmıştır. Burada ilgi çekici olan nokta, partinin bütün dernekleri kapatmış olmasına rağmen, Türk Ocağı'nın faaliyetlerine devam etmiş olmasıdır.[432] Daha sonraki dönemde de İttihat ve Terakki Partisi, 1918 yılındaki Türk Ocağı Kongresinde Merkez Komitesi Üyesi olan Ziya Gökalp'i Türk Ocağı başkanlığına getirerek, Ocağı tümüyle partinin kontrolu altına almak istemiş, ancak Türk Ocağını özerk bir yapıya kavuşturmak isteyen Hamdullah Suphi karşısında ancak 7 oy alabilmiştir. [433]

Ocağın İttihat Terakki ile yakın ilişkiye girmesi ve diğer siyasal oluşumlar karşısında tavır alması, Ocak üzerine baskı kurulması sonucunu doğurmuştur. Bu doğrultuda, Ocak 1920 yılında iki kere basılmış, üç kez de yer değiştirmiştir. Yönetim kurulu istifa edip, yerini yedek üyelere bırakmıştır. Hamdullah Suphi Bey, durumu Anadolu'ya Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiş, "işgal güçlerinin millî müesseseler karşısında tevcih ettikleri bu darbe" karşısında Ocaklının nasıl bir davranış içinde bulunmaları gerektiğini sormuş, Ankara da "sefaretler nezdinde protesto ve icabında mitingler akdi" yapılmasını belirtmiştir. Mütareke döneminde Türk Ocağı İstanbul'da mitingler düzenlemiş ve eylemci bir tavır ortaya koymuştur. "Teceddüt Fırkası", "Millî Kongre" ve Millî Türk Fırkası" gibi kuruluşlarda Ocağın payı olmuştur.[434] Daha sonra, baskıların giderek yoğunlaşması üzerine, Türk Ocağı çalışmalarını geçici bir süre durdurmuş ve Ocağın başta gelen üyeleri Anadolu'ya geçerek Ulusal Kurtuluş Savaşına katılmışlardır. Yeni Türk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla beraber Türk Ocağı yeniden kurulmuş ve cumhuriyet döneminde de faaliyetlerini sürdürmüştür.

---

[432] Bu beş yıllık baskı döneminde yalnızca Türk Ocağı dışında, Müdafaa-yı Milliye ve Donanma Cemiyeti adlı kuruluşlar faaliyetlerini sürdürebilmişlerdir. Tunaya, a.g.e., s.462.

[433] Üstel, a.g.e., s.76.

[434] Tunaya, a.g.e., s.464.

V. OSMANLI SIYASAL YAŞAMINDA MILLIYETÇI FIRKALAR

Türk milliyetçiliğini savunan siyasal ve kültürel oluşumların 1908 devrimi sonrasında belirli bir ivme kazandığı ve birbiri arkasına bu tip örgütlerin kurulduğu görülmektedir. Aydın çevrelerinde halen geçerli ideoloji olan Osmanlıcılık karşısında, Türk milliyetçiliği ideolojisinin savunulması, az sayıda milliyetçi aydın tarafından kurulan kültürel dernekler ve bir takım siyasal oluşumlar sayesinde gerçekleşebilmiştir. 1908 sonrası dönemde açıkça Türk milliyetçiliğini savunan ve Türk siyasal tarihinin ilk Türkçü partisi, Millî Meşrutiyet Fırkası'dır.

A. Millî Meşrutiyet Fırkası

Millî Meşrutiyet Fırkası, İttihat Terakki Partisi'ne yapılan darbe sonrasında, bu partinin muhalefete geçtiği ve İttihatçı-İtilâfçı çekişmesinin yoğunluk kazandığı dönemde kurulmuştur. Fırka, parlamentonun açılış tarihi olan, 1914 yılına kadar yaşamadığı için mecliste yer alamamış, seçimlere de katılamamıştır. Partinin kurucular kurulu, Başkan Eski Kütahya milletvekili Ferit (İfham gazetesi başyazarı), Yusuf Akçura (Siyasal tarih profesörü), Zühdü (İktisat Profesörü), Mehmet Ali (Belediye Meclisi Başkanı), Cami (Eski Fizan Milletvekili)'den oluşmaktadır.[435] Georgeon, kurucular arasında, daha sonra Türk sosyalist hareketinin önde gelenlerinden olacak Mustafa Suphi'yi de saymaktadır. [436]

Fırka kurulduğu tarihte, İttihatçılar muhalefet partisi görünümündedir ve ideolojik olarak da Türkçü bir eğilim gözlemlenmektedir. Bu nedenle ideolojik olarak, Millî Meşrutiyet Fırkası, İttihat ve Terakki Partisi'ne rakip olarak gözükmektedir. Diğer yandan fırkanın kurucuları iç anlaşmazlıklar nedeniyle İttihat ve Terakki Partisi'nden ayrılmış olan eski İttihatçılardır.

---

[435] Tunaya, a.g.e., s.381.

[436] Georgeon, a.g.e., s.105. Mustafa Suphi ve Türkiye Komünist Partisi hakkında geniş bilgi için bkz. Bülent Gökay, "The Turkish Communist Party: The Fate of the Founders", **Middle Eastern Studies,** Vol:29/2, April 1993.

İttihat ve Terakki Partisi milliyetçi bir partinin kuruluşunu temkinle karşılamış ve fırkayı, "Osmanlılık" sistemi için yararlı bulmadıklarını açıklamışlar, fırka da İttihatçıların milliyetçilik anlayışını "sakim" bulduklarını ifade etmişlerdir. İttihat ve Terakki'de yer alan Türkçüler de fırkayı eleştirmiş ve milliyetçiliğini zayıf bulmuştur. Ancak Türk Yurdu Dergisi fırkayı Türkçü bir oluşum olarak kabul etmiştir. [437]. Türk Yurdu Dergisi, Millî Meşrutiyet Fırkası'nın kurulduğunu duyururken, bu yeni fırka ile İttihat Terakki arasında bir fark olmadığını, ancak İtilâfçıların da, İttihatçıların da, fırkaya "hüsnü kabul" göstermediklerini söylemiş ve yeni fırkayı "yoldaşça" selamlamış, Türklüğe faydalı olmasını dilemiştir.[438] İtilâfçılar ise, Osmanlıcı ve kozmopolit bir ideolojiye dayandıkları için, Millî Meşrutiyet Fırkası ile hiç anlaşamamışlardır. Bu fırkadan Lütfi Fikri Bey, fırkanın kuruluşunu "fahiş bir hata" ve "tehlikeli bir oyun"olarak nitelendirirken , Mustafa Sabri Efendi de, milliyetçi bir fırkanın kurulmasının zarardan başka bir sonuç yaratmayacağını belirtmiştir. Zaten fırka da beyannamesinde İtilâfçıların dayandığı Osmanlıcı ve Adem-i merkeziyetçi ilkelere cephe almıştır. [439]

Fırkanın temel görüşleri parti programında ortaya konulmuştur. Buna göre, fırka Meşruti bir Osmanlı Sultanlığını ve din ve vicdan özgürlüğüne dayanan bir devlet yapısı öngörmektedir. Seçimlerde (ileride değiştirilmek üzere), iki dereceli ve çoğunluk esasına dayanan bir seçim sistemini öngörmesi, nispeten özgürlüklere yatkın bir parti olduğunu göstermektedir.[440] Diğer yandan, parti, ekonomide ulusal sanayiinin geliştirilmesini savunmuş ve yerli malı kullanılmasını önermiştir. Bununla beraber, partinin yayın organı İfham, ilgi çekici bir şekilde toplumsal sorunlarla ilgili yazılar yayınlamaktadır. Partinin sosyalist akımlardan oldukça

---

[437] Tunaya, a.g.e, s.382. Türk Yurdu, Millî Meşrutiyet Fırkası'nın benimsediği ilkeler ile, İttihat ve Terakki'nin izlediği politika arasında temelde bir ayrılık bulunamadığını, ancak,"İttihatçıların, siyaset yarışında Türk Milliyetperverliğinin diğer milliyetperverliklerden geri kalacağı korkusuyla" tepki duyduklarını yazmıştır. Üstel, a.g.e, s. 77.

[438] **Türk Yurdu** (Cilt halinde yeni bası), yı:l:1, S.22, 6 Eylül 1328 (19 Eylül 1912), s.17-18.

[439] Tunaya, a.g.e, s.383.

[440] Parti programının tam metni için bkz. Tunaya, a.g.e., s.384-392.

güçlü bir şekilde etkilendiği söylenebilir. [441]

Fırkanın siyasal görüşleri, başyazarının Ahmet Ferid, müdürünün ise Mustafa Suphi olduğu İfham Gazetesi aracılığı ile kamuoyuna duyurulmuştur. Gazete birkaç kez kapatılmış, daha sonra tekrar faaliyete geçmiştir. İfham kapandıktan sonra da Ahmet Ferid, Vazife Gazetesini çıkarmıştır. Bu gazetenin müdürü de Mustafa Suphi idi. İlk sayısında liberal Prens Sabahattin'in yazısını yayımlayan gazete, bu nedenle Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın emriyle kapatılmıştır. [442] Kısa ömürlü bir parti olan Millî Meşrutiyet Fırkası, Osmanlı bürokrasisi ve orta sınıfı dışına çıkamamış ve bir ünlüler partisi olmaktan öteye geçememiştir. Partinin çok karmaşık bir dönemde kurulması ve siyasal ortamın, Osmanlıcı ideolojiye muhalif ve Türk milliyetçiliğini savunan bir partiye hazır olmaması partinin büyümesine engel olmuştur. Parti, 1912 yılının zorlukları içinde kurulduktan bir süre sonra eleman azlığı ve parasal sıkıntılar nedeniyle zor duruma düşmüş ve daha sonra da dağılmıştır. Partinin kurucularından bazıları Millî Ahrar Fırkası ve Millî Türk Fırkalarında görev almışlardır.

Bu dönemde diğer bir oluşum da 1913 yılında yerlici ve milliyetçi akımın bir görüntüsü olarak ortaya çıkan ekonomik derneklerden biri olan Millî Türk Cemiyeti'dir. Dernek, Birinci Dünya Savaşından kısa bir süre sonra kurulmuş, ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ile organik bir ilişki kurmuştur. Nitekim kurucuları arasında bu cemiyetin genel merkez başkatibi de bulunmaktadır. Tunaya, bu cemiyetle ilgili ayrıntılı bir kayda rastlanmadığını ve cemiyetin mütareke döneminde kurulmuş olan Millî Türk Fırkası ile de ilişkisinin olmadığını ifade etmektedir. [443]

B. Milli Ahrar Fırkası

İttihat ve Terakki partisine muhalif olarak, 4 Mayıs 1919'da kurulan fırkanın kurucuları arasında tanımış Türk milli

---

[441] Georgeon, a.g.e., s. 64. ve Şamsutdinov, a.g.e., s.168.
[442] Hakan Reyhan, "Türkiye'nin ilk Milliyetçi Partisi: Millî Meşrutiyet Fırkası", **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Kasım-Aralık 1995, s.69.
[443] Tunaya, a.g.e., s.474.

yetçilerinden, Söz Gazetesi sahibi İsmail Suphi Soysallıoğlu, Asaf Muammer, Bekir Sami, Tevfik Hamdi, Refik İsmail, Abdülhak Şinasi (Türkocaklı), Süleyman Nüzhet, Mehmet Refik bulunmaktadır. Parti, Mecliste temsilcisi olmamasına rağmen, aktif bir biçimde manda karşıtı propaganda yapmış, işgal güçlerinden ülkenin kurtarılması yönünde çalışmalarda bulun muştur. Parti kurucularından bir kısmı daha sonra Birinci Meclis'te milletvekili olarak yer almışlardır. [444]

C. Millî Türk Fırkası

1919 seçimlerinde kısa bir süre önce, 9 Kasım 1919'da kurulan Millî Türk Fırkası yöneticileri, Ahmet Ferid(Tek), Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Hikmet (Müftüoğlu), Zühdü (İnhan), Yusuf Akçura, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Mehmet Emin Erişirgil gibi büyük çoğunluğu Türk Ocaklarının önde gelen isimleridir. Fırka 1919 seçimine bağımsız listeyle girmiş ve bu listeden yalnızca Adnan Adıvar seçilmiştir. Diğer yandan Millî Türk Fırkası, Millî Kongreye iki Türk Ocakları üyesini, Ahmet Hikmet ve Hamdullah Suphi'yi delege olarak göndermiştir. Millî Türk Fırkası'nın aynı zamanda Türk Ocakları üyesi olan Ahmet Ferid, Dr. Adnan, ve Hamdullah Suphi gibi bazı yöneticileri daha sonra TBMM'de yer almışlardır. [445]

Mondros bırakışması sonrası dönemde bu parti, ulusal hareketi desteklemek yönünde faaliyetler içine girmiştir. Parti programında da görüldüğü gibi parti, milliyetçi-Türkçü bir nitelik taşımaktadır. Programın birinci maddesinde, "Türk Devletinin selameti emperyalist temayülleri reddederek, demokrat olmak iddiasında bulunan hükümetlerle "milliyet" esası dairesinde dost yaşamaktır" denilmekte, 2. maddede ise, "Fırka, milliyet prensibini muasır telakkiye göre anlar ve istilacı efkardan katiyen uzak kalarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk veya Türk lisan ve adetiyle meşbu Müslümanların ekseriyetini haiz olan kısmında yaşayan

---

[444] İlhan Darendelioğlu, **Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri,** Toker Matbaası, İstanbul, 1968, s.18-19.
[445] Üstel, a.g.e., s. 79-80.

ahalinin kendi iradesiyle kendi mukadderatına hakim olabilmesi için çalışır." denmektedir. Diğer maddelerde de, Türk birliği ve vatanın bölünmezliği savunulmakta, işgalci güçler kınanmaktadır[446].

Milli Türk Fırkası, her çeşit faaliyetleriyle Anadolu hareke tine bağlı olduğu için bu harekete geniş çapta destek olma amacı taşımaktadır. Ulusal harekete yeni bir yön katmak amacıyla 1919 yılında kurulan Milli Kongre'ye kurucu üye olarak fırka kurucularından Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) ve Hamdullah Suphi (Tanrıöver) katılmışlardır. Fırka değişik açıklamalarında, Anadolu'da bir direniş merkezi kurulmasını, bunun başına da Mustafa Kemal Paşa'nın getirilmesini iste miştir. [447]

---

[446] Darendelioğlu, a.g.e., s. s.19-20.
[447] Darendelioğlu, a.g.e, s. 20.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ İDEOLOJİSİNİN GELİŞİMİ

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşına, İttihat ve Terakki Partisi liderlerinin, Almanya yanında savaşa girerek kaybedilen toprakları yeniden elde etme hayali ile girdi. Bu savaşa girilmesinde Türkçü ideolojinin İttihat ve Terakki içinde hakim ideoloji haline gelmesi ve Rusya karşısında Almanya ile birlikte kazanılacak zaferin, Rusya 'da yaşayan Türklere bağımsızlık getireceği ve bunun Orta Asya'da yeni ve büyük bir Türk Devleti'ni yaratacağı düşüncesi de önemli neden oluşturmuştur. Bu beklentilerle Almanya ile birlikte savaşa girilmiş, ancak savaşın sonunda müttefik Almanya'nın yenilmesi ile Almanya kendi sınırlarına çekilmiş, imzalanan barış antlaşmaları ile de Osmanlı İmparatorluğu, galip devletlerce paylaşılma noktasına gelmiştir. Önce Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti, çok büyük ödünlerle silah bırakmış, ardından gelen Sevres Antlaşmasıyla da küçük bir toprak parçasına sıkıştırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, "imperium" niteliğini kaybetmiş ve Türklerin yaşadığı bölgeleri dahi kendi toprakları dışında bırakmak zorunda kalmıştır.[448].

Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma süreci, Birinci Dünya Savaşından uzun süre önce başlamıştır. 1908 yılında Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i kendi sınırları içine katmış, 1912'de Trablusgarp Savaşı sonunda İtalya, Trablusgarp'ı, Bingazi'yi ve Güneybatı Anadolu kıyılarının çok uzağında bulunmayan Oniki Ada'yı işgal etmiş, Birinci Balkan Savaşı'nın sona erdiği 1913 yılında, Makedonya, Batı Trakya ve bağımsızlığını ilan eden Arnavutluk, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmışlardır. Suriye ve Arabistan'da yaşayan Arapların bağımsızlık hareketleri güçlenmiş, böylelikle Osmanlı İmparatorluğunun çöküşü artık sadece bir

---

[448] Sevr Antlaşması hakkında geniş bilgi için bkz. Cahit Kayra, **Sevr Dosyası**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1997.

zaman sorunu haline gelmiştir.[449]

1908 Devrimiyle iktidara gelen İttihat Terakki, Almanya'nın desteği ile, kaybedilen toprakları geri alma ve dahası, Kafkasya ve İran'da Türklerin yaşadığı bölgeleri ele geçirme amacını taşımıştır. Jön Türklerin benimsedikleri Türkçü politika sonucu, imparatorluk içinde yaşayan Türk olmayan unsurlarla devlet arasındaki ilişkiler gerginleşmiş ve bu unsurlar kendi devletlerini kurma sürecine doğru hareketlenmeye başlamışlardır. Devletin sınırları dışındaki Türkleri devletin sınırları içine katma projesi, ülkenin sınırlarını genişleteceğine, askeri ve idari hatalar sonucu devletin parçalanmasını gündeme getirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, Almanya ile gizli bir antlaşma yaparak Rusya'ya saldırması ile Birinci Dünya Savaşına girmiş oldu. Savaş sırasında askeri gücün kontrolü büyük oranda Alman askeri kurullarına devredilmesine rağmen, çarpışmalarda önemli bir başarı sağlanamamış, Osmanlı orduları başta Kafkas cephesi olmak üzere Arap cephesinde de yenilerek bu bölgeleri İtilaf devletleri güçlerine bırakmak zorunda kalmışlardır. 1918 yılında Makedonya cephesini yaran İtilaf güçleri doğrudan imparatorluğun başkenti üzerinde tehdit oluşturmaya başlamışlardır. Bunun üzerine İttihat Terakki hükümeti istifa ederek, parti yöneticileri yurt dışına çıkmış, kurulan yeni hükümet ise, bu durumu hukuksal hale getiren mütareke antlaşmasını 30 Ekim 1918'de imzalayarak çatışmaları sone erdirmeyi kabul etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri anlamda yenilmesinden sonra, İtilaf devletleri daha önce yapmış oldukları anlaşmalar gereğince, Anadolu'nun bir çok yöresine asker çıkarmışlar, askeri ve idari kontrolü yavaş yavaş ellerine geçirmişlerdi. Artık Anadolu, resmen ve fiilen yabancı güçlerin işgali altına girmişti.

449449 A.M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923,** Doğan Yayınları, İstanbul, 1999, s.13.

I. ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI SÜRECİNDE MİLLİYETÇİ HAREKET

Anadolu'nun işgali Anadolu'da yaşayan Türkler 'in işgale karşı ulusal bir hareket başlatmasına neden olmuş ve milliyetçi nitelikte bir ulusal bağımsızlık savaşı süreci başlamıştır. Türk Kurtuluş Savaşındaki Türk milliyetçiliği, Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki ortamın bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde emperyalist Avrupa devletleri arasındaki paylaşım mücadelesine konu olan Anadolu topraklarının kurtarılması, ancak milliyetçi bir hareket sayesinde mümkün olabilirdi. Düşünsel planda da zaten on dokuzuncu yüzyılda, devletin kurtarılması noktasında ileri sürülen alternatiflerden birisi olarak yükselişe geçen Türk milliyetçiliği ideolojisi buna uygundu.

A. Ulusal Kurtuluş Savaşında Anadolu'nun Durumu

Birinci Dünya Savaşı sonrası Anadolu toprakları yıllardır süren savaşlar nedeniyle ekonomik bakımdan çökmüş durumdadır. Sanayi ve ticaret adına ne varsa kıyılarda toplanmış ve bu bölgelerdeki kamu hizmetleri ve ulaşım ağı yabancı şirketlerin eline geçmiştir. Sevres Antlaşmasıyla da Türklerin elinde yalnızca Orta Anadolu kalınca-ki bu bölgenin kişi başına yıllık geliri yalnızca 771 kuruştu-Kurtuluş Savaşı'nın parasal kaynakları iyice kurumuş, 1923 yılında bile, yaklaşık 145 milyon lira dışalım yapan Türkiye, 60 milyonu aşan dış ticaret açığı vermiştir. Posta yönetimi, havale için yatırılan paraları yerine gönderememiş, bunları memur maaşlarını ödemekte kullanmıştır.[450]

20. Yüzyıl başlarında Türk Toplumunun yapısına bakıldığında, çok geniş bir köylü kitlesi, onun yanında bir sınıfı oluşturacak niceliğe ve niteliğe sahip olmayan çok küçük çekirdek halinde bir burjuvazi, dolayısıyla aynı durumdaki işçi sınıfı bulunmaktadır.[451]

---

[450] Baskın Oran **Atatürk Milliyetçiliği Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1993, s.70. Kurtuluş Savaşının mali kaynakları hakkında geniş bilgi için bkz. Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1974.

[451] Bu dönemde Türk işçi sınıfının ve sendikal hareketin durumu hakkında bkz. Şam-

Bilinç yokluğu sayı azlığı, ya da her ikisi yüzünden önemsiz olan bu "klasik" sınıfların yanında, biri eşraf diğeri de orta sınıf (küçük burjuva) aydınlar önemli iki tabakayı oluşturmaktadır.[452] Birinci sınıf tabaka temelde güçlerini iktisadi zenginlikten almakta iken, diğerleri devlet organizasyonu içindeki ağırlıkları nedeniyle güç sahibi olmuşlardır.

Kurtuluş Savaşı'nın başlarında Türkiye'de aydın ve bürokratlar da aynı düşünceyi paylaşmaktan uzak bölünmüş haldedir. Meşrutiyetle başlayan İttihatçı-İtilafçı ayrılığı, askeri bürokraside mevcut olan daha sonra da yeni ayrılıklara neden olacak alaylı-mektepli ayrımı devam etmekte, Mustafa Kemal'in yakın arkadaşları arasında bile düşünce birliğinden söz etmek güçtür. Bunlar yeri geldiğinde birbirleriyle önderlik mücadelesi yapabilecek kadar iktidarın çekiciliğine kapılmışlardır. Bu nedenle Kurtuluş Savaşı'nın komuta kadrosunun hepsinin ulusal mücadeleye kendiliğinden istekli olarak katıldıklarını söylemek zordur. [453]

Kurtuluş Savaşı başlarken Anadolu halkı büyük bir savaştan çıkmış olmanın getirdiği büyük ekonomik zorluklar altında bulunmaktadır. Anadolu halkının içinde bulunduğu zorluklar yalnızca ekonomik durumdan da kaynaklanmıyordu. Kurtuluş Savaşı her yönüyle çok cepheli bir savaştı. İzmir'e giren Yunanlılar, ülkenin çeşitli bölgelerini işgal etmiş olan Fransızlar, İtalyanlar ve İngilizler gibi yabancılardan, devlet kurmak isteyen Rum ve Ermeniler gibi azınlıklardan çok halkın, uzun zamandır savaşta bulunulmasından kaynaklanan isteksizliği yanında İstanbul Hükümeti'nin Kurtuluş Savaşı karşısında aldığı tavrın da, Anadolu'da birliğin sağlanamamasında önemli payı bulunmaktadır. Padişahın yayınladığı fetvaların, halk üzerinde etkili olduğu ve bölgesel ayaklanmalara zemin

---

sutdinov, a.g.e., s. 273-278.

[452] Oran, a.g.e., s.87. Küçük burjuva kavramı için bkz. Oran, a.g.e., s.87-89.

[453] Mustafa Kemal Paşa'nın silah arkadaşlarından, Fevzi Paşa, İstanbul'da Harbiye Nazırı olup, Mustafa Kemal'e güvenmemekte, aynı durum Refet ve Karabekir Paşalar için de geçerli olmaktadır. Her şey olup biterken, Paşanın tek gerçek yardımcısı konumunda bulunan Albay İsmet İnönü bile harekete belli bir noktadan sonra katılmış, Mustafa Kemal Anadolu'ya geçerken, "yeni evlendim beni biraz rahat bırak" diyerek isteksizlik göstermiştir. Falih Rıfkı Atay, **Çankaya,** Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul, 1969, s.172.

hazırladığı söylenebilir.[454]

Uzun süren savaşlardan bıkan ve karnını doyurmakta güçlük çeken halk, başlangıçta yeni bir savaşa katılmak için isteksizdir. Artık onlar için düşman, ancak "tarlalarının sınırına geldiğinde" düşmandır.[455] Bu nedenle Anadolu'da bir ulusal hareket başlatabilmek çok zorlaşmış, Kuva-yı Milliye[456] hareketi de halk katılımının sağlanması noktasında güçlük çekmiştir. Kuva-yı Milliye birliklerinin düzenli olmayışı, bunların bir askeri başarı kazandıktan sonra dağılmaları[457] ve kendi yöreleriyle sınırlı hareketlere girişmelerinin milliyetçi hareketin önünde ciddi bir engel oluşturmuş olduğu söylenebilir. Bütün bu olumsuzlukların temel nedeni olarak halk içinde bir ulusal aidiyet duygusu ve milliyetçi duygunun yeterince oluşmaması gösterilebilir. Bu doğrultuda, halkın milliyetçi harekete katılımında özellikle azınlıkların, Rum ve Ermenilerin silahlı mücadeleye girişerek Türk halkını tehdit etmeleri ve bir ulusal mücadele ruhunu canlandırmaları önemli bir etken olmuştur. Nitekim nerede bir Ermeni veya Rum tehdidi varsa Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri orada kurulmuştur. Yine, Sivas Kongresine[458] tem-

---

[454] Oran, a.g.e., s.71-72.

[455] Mustafa Kemal Paşa Havza'ya giderken karşılaştığı bir köylüye düşman geldiği zaman ne yapacağına yönelik sorduğu soruya köylü, "Evde bir ben ve sekiz öksüz yetim ile üç dul kalmış kadın var. Hepside benim sabanımın ucuna bakarlar. Şimdi benim vatanım da yurdum da şu tarlanın ucu, düşman oraya gelinceye kadar da benden hayır bekleme" biçiminde cevap verir. Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi**, Cilt:3., Tekin Yayınları, İstanbul, 1991, s. 909.

[456] Mete Tunçay Kuva-yı Milliye'nin, Birinci Dünya Savaşındaki Turancı bir örgüt olan Teşkilat-ı Mahsusa akıncılarının ve Anadolu eşkıyalık geleneğinin bir bileşimi olduğunu söylemekte ve T. Bıyıklıoğlu'nun **Trakya'da Milli Mücadele** adlı eserine dayanarak, bu adın ilk kez Balkan Harbi sonunda (1913) Batı Trakya'da Teşkilat-ı Mahsusa tarafından kullanıldığını belirtmektedir. Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması,** Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s.36

[457] Birçok cephede kimi askerler düşmanla çarpışmadıkları gibi, tersine silahlarını bırakarak köylerine ve yurtlarına kaçıyorlardı. Falih Rıfkı Atay bu konuda şunları söylemektedir: "Halk ayaklanma bölgelerinde göreve giden kuvvetleri tekbirler getirerek karşılıyor, kolayca kandırıp dağıtıyordu. Ankara çevresi güvenliği için yola çıkan Arif Bey kuvveti, Beypazarı ve Ayaş'ta başarı kazandıktan sonra, komutan kendi erleri tarafından öldürülmüş ve kuvvet dağılmıştı. Kütahya'da uzun süre iyi giden 1500 mevcutlu milli tabur, bir gün ansızın dağılmış, komutanı güçlükle canını kurtarmıştır. Doğan Avcıoğlu, a.g.e., s. 976.

[458] Sivas Kongresi hakkında geniş bilgi için bkz. Hikmet Denizli, **Sivas Kongresi Delegeleri ve Hayati Temsiliye Üyeleri,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996; Kemal Arıburnu, **Sivas Kongresi: Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olan Olaylar ve Anılarla,**

silci yollamayan Adana, Antep, Maraş ve Urfa'da özellikle eşrafın direnmeye başlaması, Fransız desteğindeki Ermenilerin Türkleri toplu olarak yok etmesi ve mallarına el koymasından sonradır. [459]

B. Milliyetçi Hareketin Örgütlenmesi

Anadolu kentlerinin işgal edilmesi, halkta büyük bir tepki yaratıyor, kentlerde, kasabalarda mitingler düzenlenerek bu işgaller protesto ediliyordu. Bu protesto hareketleri daha sonra örgütlü bir niteliğe bürünüyor ve yerel bazda kurulan direniş örgütleri işgaller karşısında gerektiğinde güç kullanma yöntemi de dahil olmak üzere tavır alıyorlardı. Yerel nitelikli örgütlerin kurulmasına rağmen, Anadolu'nun tümünü kapsayan bir hareketi örgütlemek kolay olmamıştır. Özellikle halkın, merkezi otoriteye karşı olan güvensizliği ve savaşların getirdiği bıkkınlık duygusu ve ekonomik güçlüklerin bu durumun oluşmasında temel etken olduğu söylenebilir.

Halkın Kuva-yı Milliye hareketine soğuk bakmasında, Kuva-yı Milliye komutanlarının çoğunun İttihat Terakki kökenli olması ve halk arasında da İttihatçıların kötü karşılanması, hatta "İttihatçı gavuru" biçiminde algılanıyor olması etkili olmuştur. Gerçekten de, İttihatçılık, mütarekeden sonra ortadan kalkmamış, Mecliste, bürokraside, ordu ve polisteki etkisini sürdürmüş, özellikle vilayetlerde en faal siyasal çizgi olma niteliğini sürdürmüştür. Bu bağlamda ulusal direnişi yoluna koymak için İttihatçıların elinde güçlü araçlar bulunmaktadır. Bu nitelikteki toplumsal, siyasal ve kültürel kuruluşların başında Hilal-i Ahmer, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, Türk Ocağı ve Milli kongre, Karakol Cemiyeti, esnaf örgütleri, Teşkilat-ı Mahsusa ile Karakol Teşkilatının ardılı olan Mim Mim grubu yer almaktadır.[460] İttihatçıların örgütçülük yeteneğinin bir sonucu olarak kurulan bu örgütler, ulusal harekete etkin bir biçimde destek vermişlerdir.

Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

[459] Oran, a.g.e., s. 85.

[460] Bülent Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları, Afa** Yayınları, İstanbul, 1992, s.54.

Ulusal harekete kamuoyu oluşturmak ve işgal güçlerini protesto etmek amacıyla bu dönemde ülkenin bir çok bölgesinde basın ve yayın alanında da etkin bir faaliyet yürütüldüğü görülmektedir. Adana'da "Yeni Adana (Ekim 1918), Erzurum'da "Albayrak" (Mart 1919), Kastamonu'da "Açıksöz" (15 Haziran 1919), Sivas'ta "İrade-i Milliye" (14 Eylül 1919), Balıkesir'de "İzmir'e Doğru", (16 Kasım 1919), Trabzon'da "İstikbal" (27 Ocak 1921), Maraş'ta "Amali Milliye" (29 Nisan 1921) gibi yerel gazeteler ulusal harekete halkın katılımını sağlamaya yönelik yayınlar yapıyorlardı.[461] Bu tip yayınlar ve diğer faaliyetlere rağmen ulusal hareketin başlarında, halk katılımı açısından ciddi sorunlar yaşanıyordu.

Mustafa Kemal, Samsun'a çıktıktan sonra ulusal hareketin odağına orduyu koymak için çalışmaya başlamış, ancak ordunun içinde bulunduğu yokluklar, halk katılımı olmadan ordunun başarılı olamayacağını göstermiştir. Bu nedenle silahlı güçlere destek sağlayacak kesimlerin yardımına ihtiyaç duyulmuştur. Bu dönemde halk, askerlere, özellikle subay kadrosuna kurtarıcı gözüyle değil, ordunun yenilmesi ve ülkenin işgal edilmesinden sorumlu olanlar olarak yaklaşıyordu. [462] Bu engeli ortadan kaldırmak için silahlı güçleri halkın ordusu haline getirmek ve halk desteğini bu yolla sağlamak gerekiyordu. Halk ile askerler arasındaki ayrılığın diğer nedeni olan ittihatçı askerlerin dine ve geleneksel değerlere düşman olduğu kanısını ortadan kaldırmak için Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nın başından zafer kazanılıncaya kadar gelenek ve din ile çatışmamaya özen göstermiş, konuşmalarında İslamî yönü ağır basan unsurları sıklıkla kullanmıştır. [463]

---

[461] İlhan Darendelioğlu, **Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri,** Toker Matbaası, İstanbul, 1968, s.25-28.

[462] Kurtuluş Savaşı sürecini yaşayan Rahmi Apak, 1919 yılında Batı Anadolu'nun bir çok yöresinde köylülerin, askeri birlikleri örgütlemeye gelen subayları köylere sokmadıklarını, yiyecek vermediklerini, bazı yerlerde de üzerlerine ateş açtıklarını anlatmaktadır. Rahmi Apak, **Garp Cephesi Nasıl Kuruldu,** İstanbul, 1942, s.133-134.

[463] Kitlelerin temel yaşam koşulları üzerinde eşrafın ne denli etkili olduğunu bilen Mustafa Kemal, Anadolu insanının manevi dünyasının da en az ekonomik yaşamı kadar önemli o olduğunun farkındadır. Büyük yerlerde Mevlevilerin, küçük yerlerde de Bektaşilerin halk üzerindeki etkinliklerini kullanarak halkla doğrudan ilişki kurmak yoluna da gitmiştir. Nitekim-sonradan kapatacağı- bu örgütlerin en büyük iki önderini, Konya Mevlevi dergahı postnişini Abdülhalim Çelebi ile Hacı Bektaş dergahı şeyhi Cemalettin Efendiyi alıp, Büyük Millet Meclislinde reis vekili yapmıştır. Baskın Oran, a.g.e. s.132. ve

Kurtuluş Savaşı döneminin tümünde toplumda din bağının öneminin yoğun olarak vurgulandığı görülmektedir. Birinci TBMM'de bir tek gayrimüslim üye yoktur. Kamu gelirlerinde azalmayı göze alarak, salt dinsel nedenlerle İçki Yasağı Yasasını (Men-i Müskirat Kanunu) çıkartan, bu meclis olmuştur. İslam milliyetçiliği ile siyasal toplumun tutunum (cohesion) unsuru olarak dinden yararlanma, o günkü koşullarda Araplar elden kaçırıldığına göre, geri kalan gayri Türk ancak Müslüman azınlıkların Kürtlerin, Çerkeslerin, Lazların vb. işbirliğini sağlamaya hizmet etmekte olduğu söylenebilir. [464]

İslam unsurunun Türk olmayan diğer etnik toplulukların desteğini almak için kullanılması o zamanın şartlarına göre zaruri olan bir unsurdur. Batı Anadolu'da isyan çıkaran Çerkezler ve Doğu Anadolu'da ayaklanan Kürtler bu yolla, "İslam kardeşliği" anlayışı kullanılarak etkisiz hale getirilmiştir. Fatih döneminden beri, yürürlükte olan "Millet Sistemi"nin kendisine, temel olarak etnisiteyi değil de, dinsel farklılıkları alması ve bu farklılıkları belirginleştirmesi, doğal olarak Müslüman olmayan işgalcilerin karşılarında, yüzyıllarca aynı ortak payda altında birleşen bir kitleyi bulmalarına yol açmış, Anadolu'nun Müslüman halkı, "İslam milliyetçiliği "adı verilebilecek bir duyguyla birlik içinde-Çerkezler[465] ve az sayıdaki Kürt aşireti haricinde- işgalci güçlere karşı koymuştur.

Kuva-yı Milliye hareketi ve Mustafa Kemal'in İslamî söylemi ön plan çıkartması ve din adamlarına önem vermesi dış siyasal yarar sağlama amacına da yönelik olduğu söylenebilir. Ulusal hareket başta, Saltanat ve Hilafeti kurtarma iddiası ile ortaya çıkmış, bu iddia ile de, İslam dünyasının ve özellikle Hindistan ve Rusya Müslümanlarının maddi ve manevi desteğini almaya çalışmıştır.[466]

A.M. Şamsutdinov, a.g.e., s.121.

[464] Tunçay, a.g.e., s.212.

[465] Çerkez ayaklanması hakkında geniş bilgi için bkz. Doğu Ergil, **Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi,** Turhan Yayınları, Ankara, 1981, s.247-249

[466] Ulusal Hareket, başta Afganistan ve Rusya Müslümanları olmak üzere, İslam dünyasından destek bulmakta zorlanmamıştır. 1921 Mart ayında Türk hükümeti ile Afganistan arasında bir ittifak antlaşması imzalanmış ve diplomatik ilişkiler kurulmuştur. TBMM hükümeti ile kardeşlik bağlarını pekiştirmek amacıyla, Hindistan Müslümanlarının Haklarını Koruma Derneği'nin çok sayıdaki üyesinden oluşan delege kurulu 1922 yılı Ocak ayında Ankara'ya gelmiş ve İtilaf güçlerinin baskılarına rağmen, maddi ve

Ekim Devrimi sonrası Rusya'da yönetimi ele geçiren sosyalistler, savaştaki müttefiklerine cephe alarak önceden imzalamış oldukları gizli antlaşmaları geçersiz saydıklarını ve ulusların kendi toprakları üzerindeki egemenliklerini tanıdıklarını ilan ettiler. Kasım 1917'de yayınlanan "Barış Kararnamesi" aracılığı ile sosyalist devrimin lideri Lenin, savaş halindeki tüm halklara ve onların hükümetlerine, demokratik, el koymasız ve tazminatsız tam bir barış yapılabilmesi için görüşmelere başlanması çağrısı yapıyordu.[467] Bu arada Sovyetler, kendilerinin başta İstanbul olmak üzere hiçbir Türk toprağı üzerinde emelleri olmadığını ve İstanbul'un Türklerin elinde kalması gerektiğini duyurdular. 3 Mart 1918 yılında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ile de Sovyetler Birliği-Türkiye ilişkileri yeni bir aşamaya girmiş oluyordu.[468] Bu antlaşmadan sonra Anadolu'daki ulusal mücadele için Sovyetler Birliği, maddi ve manevi destek sağlayabilecek bir güç haline gelmiş, Ankara Hükümeti ile ilk resmi ilişki kuran Sovyet Hükümeti, bir "burjuva devrimi" olarak görse de, büyük oranda ulusal hareketi desteklemiştir.

Mustafa Kemal de, Sovyetlerin desteğini sağlayabilmek için, Anadolu'daki sosyalist gelişmeyi engellememiş, aksine Sovyetler Birliğini ve sosyalist devrimi öven mesajlar da göndermiştir. Örneğin Mustafa Kemal Paşa bu dönemde, emperyalizm ve kapitalizm sözcüklerini aynı anlamda kullanmakta ve 1921 Anayasasının "Maksat ve Meslek" bölümünde "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, hayat ve istiklalini kurtarmayı yegane maksat ve gaye bildiği halkı emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden tahlis ederek (kurtararak) idare ve hakimiyetinin sahibi kılmakla gayesine vasıl olacağı itikadındadır." denmekte, milletvekilleri "kırmızı tepeli kalpak" takıp dolaşmaktadır. Hükümetin resmi

---

manevi yardımlarda bulunmuşlardır. A.M. Şamsutdinov, a.g.e., s.283-284. Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa, İslam dünyasının desteğini sağlayabilmek için, Müdafaa-i Hukuk Heyeti-i Temsiliyesi adına 17 Mart 1920'de İslam ülkelerine yönelik bir beyanname yayınlamış, İstanbul'un işgalinin, en başta hilafet makamına ve dolayısı ile İslam ülkelerine Haçlı güçlerince yapılmış bir saldırı olduğunu belirtmiş ve bu işgale karşı ortak tavır alınması gereği üzerinde durmuştur. Bayram Sakallı, a.g.e., s. 135.

[467] Bülent Gökay, Bolşevizm **ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s..10-11.

[468] Sakallı, a.g.e., s. 50..

yayın organı Hakimiyeti Milliye, komünist söylemi kullanmakta, "En büyük düşman....adeta alemşümul bir Yahudi saltanatı halinde bütün dünyaya hakim olan 'kapitalizm' afeti ve onun çocuğu olan 'emperyalizm'dir" biçiminde yazılar yayımlamakta, Türkiye'de bir komünist partisi de faaliyette bulunabilmektedir. Yeşil Ordu Cemiyeti ve bunun içinden çıkan Halk İştirakiyun Fırkası gibi sosyalist kuruluşlar etkinliğini sürdürmektedir.[469] Sovyetler ve sosyalist ideoloji ile olan bu yakınlaşma, aynen İslam örneğinde olduğu gibi, savaşın kazanılması süreci içinde son bulacak ve sosyalistlere yönelik bir tasfiye hareketi başlatılacaktır.

Kuva-yı Milliye hareketini zorlaştıran bir diğer unsur da, İstanbul Hükümeti'nin özellikle Damat Ferid Hükümetinin milliyetçi hareket karşısında yer alması ve halkı da bu harekete karşı motive etmesidir. Yapılan propagandalarda, milliyetçi hareketin padişah, halife ve dolayısıyla dine karşı bir hareket olduğu ve bütün Müslümanların Padişah ve Halife yanında yer alması gerektiği söyleniyordu. Damat Ferid'in ikinci kez Sadrazamlığa atanmasından sonra bu faaliyetler yoğunluk kazanmıştır. Şeyhülislamlığa getirilen Dürrizade El- Seyit Abdullah yayınladığı fetvada, "Padişahın emri olmadan asker toplayanların ve Osmanlı ülkesinin ulaşım ve haberleşmesini kesenlerin" öldürülmelerinin şer'i yasaya göre uygun olduğunu ilan etmiş, fetva üzerine toplanan Nemrut Mustafa Paşa Divanı Harbi de Mustafa Kemal ve arkadaşlarını idama mahkum etmiştir. Bu karar üzerine artık İstanbul ve Anadolu arasındaki köprüler atılmıştır.[470] Milliyetçi hareket de, bunlara karşı, hareke-

---

[469] Oran, a.g.e., s.142. Yeşil Ordu Cemiyeti ve bunun içinden çıkan Halk İştirakiyun Fırkası hakkında bilgi için bkz. Gökay, **a.g.e.**, s.149-162

[470] İstanbul Hükümeti ve Hanedan üyelerinin hepsinin ulusal mücadele karşısında tavır aldıklarını söylemek zordur. Nitekim Padişahtan sonra gelen Veliahd Abdülmecit Efendi'nin ulusal harekete destek verdiği, İngiliz ve Amerikan Belgelerinde yer almaktadır. Hüsamettin Ertürk, **Millî Mücadelede Teşkilat-ı Mahsusa,** (Basılmamış Hatırat) Genel Kurmay ATESE Arşivi.s.256, akt. Bayram Sakallı, a.g.e., s. 78. Veliahd prensin Anadolu hareketine katılmasını önlemek için Damat Ferid hükümeti ve İngilizler, Veliahdın evini dikenli tellerle çevirmişler ve denizden ablukaya almışlardır. İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol raporunda, "Milliyetçiler Veliahd Prens tarafından desteklenmektedir." demiştir. Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması (1912-1924),** İstanbul, 1972, s.187, akt., Bayram Sakallı, a.g.e., s. 78. diğer yandan Abdülmecit Eendi'nin oğlu Şehzade Abdurrahim Efendi, maiyetinde bulunan süvari bölüğü ile, Yunanlıların İzmir'i işgalinden sonra Kuva-yı Milliye ile beraber batı cephesinde düşmana karşı savaşarak bazı yerleri(Nazilli, Aydın bölgesi) işgalden kurtardığı Türk Tarih

tin Saltanat ve Hilafeti kurtarmaya yönelik olduğu[471] ve Padişahın düşmanın elinde tutsak olması nedeniyle kendilerinin vatanı kurtaracaklarını anlatmaya çalışmış, milliyetçi harekete destek veren bir grup din adamına karşı fetva hazırlatmıştır.[472] Milliyetçi hareketin tüm çabalarına rağmen halk katılımının az olması ve katılanların da bir kısmının cepheden kaçmaları, İstiklal Mahkemeleri yoluyla engellenmeye çalışılmıştır.[473] Kurtuluş Savaşına katılma yönünde isteksiz davranan, düşmanla işbirliği yapan, isyan çıkaran ve askerden kaçanlara karşı bu dönemde sert yöntemlerin kullanıldığı, bu yöntemlerin ulusal harekete katılımda olumsuz etki yaptığı söylenebilir.[474]

Anadolu'da yabancı güçlerin ve İstanbul Hükümeti'nin yaptığı ajitasyonlar[475] sonucu, bir çok bölgede milliyetçi hareket karşıtı isyanlar başlatılmış, Kuva-yı Milliye birliklerinin önemli bölümü, bu ayaklanmaları bastırmakla görevlendirilmiştir. Örneğin ulusal

---

Kurumu Arşivindeki belgelerden anlaşılmaktır. Türk Tarih Kurumu Arşivi, Kayıt no: 283/19, akt. Sakallı, a.g.e., s. 79.

471 TBMM'de and içmek için saptanan yemin metni bu doğrultuda değerlendirilebilir: "Makamı Hilafet ve Saltanatın ve vatan ve milletin istihlas (kurtulma) ve istiklalinden başka bir gaye takip etmeyeceğime vallahi..." Oran, a.g.e., s. 102.

472 Ankara Müftüsü olan Rıfat Efendi ve diğer 83 müftünün imzaladığı ve 64 müftünün (Şamsutdinov bu sayıyı 79 olarak vermektedir. a.g.e., s. 136.) onayladığı karşı-fetva ile işgal güçleriyle savaşmanın her Müslümanın üzerine farz olduğu ilan edilmiştir. Bu fetva hakkında geniş bilgi için bkz. Sakallı, "Milli Mücadelede Ankara'da Yayınlanan Fetvanın Birlik ve Beraberliği Sağlamadaki Önemi" **Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi,** Cilt:15, Sayı:2, Ankara, 1987, s.195. Kurtuluş Savaşında din adamlarının rolü hakkında geniş bilgi için bkz. Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları,** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1973; Kadir Mısırlıoğlu, **Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler,** Sebil Yayınları, İstanbul,1972; Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları,** Ankara, 1996.

473 İstiklal Mahkemelerinde de idam edilenlerin sayısının cephede ölenlerden daha fazla sayılara ulaştığını ileri sürenler vardır. Bkz. Tevfik Çavdar, **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla "Vaziyet ve Manzara-i Umumiye",** Milliyet Yayınları, İstanbul, s.195-196. Ergün Aybars da, Kurtuluş Savaşı süresince 1920-1922 arasında 1054 kişinin idam edildiğini, 243 kişinin de gıyabında idama mahkum edildiğini, idam edilenlerin sayısının 1500'lere varabileceğini belirtmektedir. Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, AD Yayınları, İstanbul, 1997, s.193.

474 Örneğin Bolu İstiklal Mahkemesi başkanı Osman Bey, Karaman İsyanını anlatırken şöyle demektedir:"İsyanda 39. ve 40. sehpalara asacak adam yoktu. İhtiyar bir köylü ile yanında oğlu, önünde odun yüklü merkebi geliyordu. Emrettim ikisini de astılar". Baskın Oran, a.g.e., s.82.

475 İstanbul Hükümetinin ulusal hareket karşıtı çalışmaları hakkında geniş bilgi için bkz. Hülya Özkan, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Karşıtı Faaliyetleri (4 Mart 1919-16 Ekim 1920),** Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994; Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,** İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998.

harekete karşı isyanların baş gösterdiği Konya'da XII. Ordu Komutanı Fahrettin Altay, askerlerin savaşa isteksiz olduğunu belirterek, "İstanbul'un fena propagandaları durmadan işlemeye devam ediyor. Kötü ruhlu kişiler, aralıksız ve gizli gizli halkın ve askerlerin fikrini bozuyorlar. Bu yüzden askerler arasında kaçaklar çoğalmaya başladı. 'Sonu gelmez bir savaş ile milleti kandırmaya çalışıyorlar. Hicaz gibi, Bağdat gibi kutsal yerler gittikten sonra gavur İzmir için milleti kırdırmak olur mu?' gibi kaba sözler kulaktan kulağa geziyor. Sağlam düşünenler bile duraksamalı günler geçiriyor. Bütün çabamız kötü haberleri çürütmek ve bu yoldan firarın önünü almaktır." [476] demiştir. İstanbul Hükümeti yanında özellikle İngilizler, istihbarat ajanları yardımıyla, ülkede bir karışıklık ve ulusal hareket karşı isyan çıkartmak için yoğun çalışma yürütüyorlardı.[477]

Bütün bu olumsuz etkenlere rağmen Anadolu'nun bir çok yerinde kongreler düzenlenerek, işgale karşı nasıl bir tavır alınması kararlaştırılmaya çalışılıyordu. [478] Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a gelmesinden önce de Anadolu'da bu tip hareketlerin oluştuğu görülmektedir.[479] Bu tarihten önce de, İstanbul, Anadolu ve Trakya'da ilk örgütlenmeler (cemiyetler, şuralar ve kongreler) ve silahlı direniş hazırlıkları başlamış bulunuyordu. Örneğin Mustafa Kemal'in Adana'dan İstanbul'a, mütareke hükümlerine karşı tepkisini sıcağı sıcağına bildirdiği günlerde (3-6 Kasım 1918), Kars'ta Milli Şura hareketi[480] başlamış (3-5 Kasım 1918), Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi kurulmuştur (7 Kasım 1918) [481]. Mustafa Kemal'in Samsun'a gelişi ve örgütlen-

---

[476] Avcıoğlu, a.g.e., s. 975.

[477] İngiliz hükümetinin Türkiye'deki istihbarat faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Salahi Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

[478] Bu dönemde Anadolu'da toplanan kongrelerin sayısı ve kuruluş tarihleri için bkz. Tanör, a.g.e., s..22.

[479] Her ne kadar tarih kitaplarının çoğunda ulusal mücadelenin başlangıç tarihi 19 Mayıs 1919 veya 4 Eylül 1919 Sivas Kongresi'nin toplanma tarihi olarak gösterilse de, bizzat Birinci Meclis 16 Nisan 1923 tarihli oturumunda, ulusal hareketin başlangıç tarihini 21 Ekim 1918 olarak kabul etmiştir. Sakallı, a.g.e., s. 151.

[480] Tanör, Şur'a tipi örgütlenme biçiminin özellikle Sovyetler Birliği'nin kurulması ile ilgisi olduğunu belirtmekte ve "Sovyet" kelimesinin Osmanlıca karşılığı olan" Şur'a" kelimesinin kullanımını Sovyet etkisine dayandırmaktadır Tanör, a.g.e., s. 51.

[481] Tanör, a.g.e., s.23

me çalışımlarına başlaması ile birlikte, yerel örgütlerin tek çatı altında toplanması süreci başlamış bu süreç Sivas Kongresi sonrasında da kısmen devam etmiştir.

Anadolu'da bir ulusal hareket başlatmanın güçlüğü yanında, bu harekete ivme kazandıran etkenler de bulunmaktadır. Bunların başında Rumlar, Ermeniler gibi azınlıkların bağımsızlık ve ilhak yanlısı eylemlere başlaması ve İzmir'in işgalinde İstanbul Hükümeti'nin tepkisiz kalmasıdır. Azınlıkların kendi devletlerini kurarak, bağımsızlık kazanmaları, başta Anadolu'daki büyük toprak sahiplerini, eşrafı[482] tedirgin etmiş, topraklarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalanlar bu güçlere karşı tavır almıştır. Kuva-yı Milliye hareketi bu iki unsuru çok iyi kullanmış ve milliyetçi harekete girmede isteksiz olan kitleleri etkilemede başarılı olmuştur. Bu aşamada İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, tarihsel bir hasım olan Yunanlıları, Türklerin karşısına, yenilebilir ve somut bir düşman unsuru olarak çıkartmış, İngiliz ve Fransızlara karşı tepkisiz kalan halkı, Yunan işgali derinden etkilemiştir. [483]

Eşrafın Kurtuluş Savaşına destek vermesinde, Osmanlı döneminde iktisadi yönden gelişmesine rağmen iktidar ilişkileri bağlamında söz sahibi olamaması, milliyetçi hareketin kendilerine bu şansı yani, yönetici sınıfa katılabilme şansını verebileceği düşüncesi ile azınlıkların elinde bulunan iktisadi değerin kendi ellerine geçebileceği umudunun da etkili olduğu söylenebilir. Kongar, "ara sınıfların genellikle Mustafa Kemal eylemini, yönetici sınıfa katılabilmek için önlerine çıkan bir olanak olarak değerlendirdiklerine

---

[482] Anadolu'nun egemen tabakasını oluşturan eşraf terimi, iki grubu kapsamaktadır. Birincisi, toprak ağaları, aşiret reisleri ve din adamları, ikincisi de kasabalarda ticaret yapmakla birlikte, toprak mülkiyetiyle ilişkilerini kesmemiş olan zenginler. Baskın Oran, a.g.e., s.83.

[483] Yunan işgalinin Türk direnişi üzerindeki etkisini anlatan zamanın İngiliz Deniz İşleri Bakanı Winston Churchill, "...Türk milleti nesiller boyunca nefret ettiği ve hor gördüğü düşmanı, Yunanistan (ki onların gözünde Yunanistan ayaklanmış bir eyaletti, gerçekten de çok sık yendikleri bir hasım idi) olduğunu anladığı anda, kontrol edilemez bir hale geldi....büyük sayıda askeri güç, bir hafta içinde İngilizlerden Türklerin eline geçti ve o zaman kadar İstanbul Hükümetine karşı hemen asi durumunda olan Mustafa Kemal, zaten gerekli yeteneklere sahip olduğundan, bir cengaver prens kuvveti kazandı" demektedir." Bayram Sakallı, a.g.e., s.35.

kuşku yoktur" demektedir. [484] Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde eşraf kökenli kişilerin sayısının ağırlığı da, bu görüşü doğrular niteliktedir. [485]

Yerel bazda bir kurtuluş hareketi başlatan halk, düzenledikleri kongrelerle kendi bulundukları yerleri kurtarmaya yönelik silahlı hareketler başlatmışlar, Mustafa Kemal'in önderliğinde toplanan Erzurum[486] ve Sivas kongrelerinden sonra, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında Anadolu'da o zamana kadar kurulmuş olan yerel direniş örgütleri tek çatı altında toplanmaya çalışılmış ancak askeri, mülki ve siyasal işlevler gören dernekler, Sivas Kongresinde biçimsel olarak bile hemen birleşememişlerdir. Meclisin açılışına kadar Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Heyet-i Temsiliye'nin denetimi dışında birçok Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri varolmuş ve bunlar yer yer kendi aralarında kongreler yapmışlardır. [487] Diğer yandan, bazı yerel kongrelerin, adeta bölgelerinde bağımsız bir iktidarın niteliklerini taşımış olmalarıdır. Bunlardan en önemlisi Kars'ta oluşturulan "Cenub-i Garbi Kafkasya Hükümet-i Muvakate-i Milliyesi"dir. Bu yönetim, meclis niteliğinde "Şura-yı Milli'"yi meydana getirmiş, meclis, çıkardığı 18 maddelik "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" ile egemen olduğu topraklarda "Türkiye Devleti" nin askeri ve mülki örgütlenme şekil ve usullerinin uygulanacağını, bu devletle sürekli bağlar kurulacağını öngörmüştür. Burada Osmanlı devleti yerine, "Türkiye Devleti" başlığının seçilmiş olması son derece ilginçtir. Bununla Osmanlı siyasal egemenlik sınırının dışına çıkılmış ve ileride kurulacağı düşünülmüş olan "Türkiye Devletine" bağlanılma öngörülmüştür. İlginç olan nokta, bu dönemde "Türkiye Devleti" diye bir devletin var olmamasıdır. Türkiye Devleti kavramı ilk kez 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile kullanılacaktır. Diğer örnek, Trakya Paşaeli

---

[484] Emre Kongar, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 129

[485] Birinci Mecliste milletvekillerinin toplumsal kökenlerine bakıldığında, %23'ü sivil memur, %20'si serbest meslek, %19'u girişimci, %17'si din görevlisidir. Bürokrat kökenli milletvekillerinin karşısında-bilinmeyenler dışarı bırakıldığında- %58 oranında bir "kendisi için çalışanlar" kümesi bulunmaktadır. Doğu Ergil, a.g.e., s. 191.

[486] Erzurum Kongresi hakkında geniş bilgi için bkz. Bekir Sıtkı Baykal, **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler,** Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1969.

[487] Tunçay, a.g.e, s.33.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ise Anadolu'dan ayrı ve tamamen bağımsız bir "Trakya Cumhuriyeti"nin kurulmasını amaçlanmış, cemiyetin faaliyetleri TBMM'nin kuruluşundan sonra da devam etmiştir. [488] Görüldüğü gibi, kurulan örgütlenmelerin niteliği yönünden çok farklı yapılanmalar ortaya çıkabilmiştir.

Yerel kongrelerin bölgelere göre, örgütlenme farklılıklarının olduğu, bazı bölgelerde örgütlenmenin başarılmış olmasına karşın, diğer bazı yerlerde hiçbir yerel örgütün kurulmadığı görülmektedir. Bu durumun nedeni olarak, bazı bölgelerde işgallerin erken bastırılmış olması (Kilikya), nüfus yapısının demografik olarak çok karışık olması (Türk, Arap, Ermeni ve Kürt), feodal yapının egemenliği, Türk milliyetçi hareketi için objektif zeminin elverişsizliği, Sivas kongresi ile oluşan ulusal önderliğe katılım nedeniyle yerel inisiyatiflerin geliştirilememiş olması ilk akla gelen nedenlerdendir.[489] Batı Anadolu'da kurulan örgütlenmelerin "bölgesel kurtuluş" amacına yönelik olasına rağmen, "ulusal toprakların bütünlüğü" ve "vatanın kurtarılması" perspektifine sahip olduklarını, bu nitelikleriyle diğer örgütlenmelerin de-Trakya örgütlenmesi dışında-"ulusal vatan" anlayışı etrafında birleştikleri görülmektedir. Yerel kongre hareketlerinde görülen bu özellikler, işgal karşısında oluşan hareketin ulusal bir zemine dayandığı, bazı istisnalar haricinde, tüm vatanın kurtarılmasına yönelik olduğu sonucunu doğurmaktadır.

İşgal güçlerine karşı oluşan örgütlenme süreci sonunda oluşan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetleri, 23 Nisan 1920'de ulusal meclisi meydana getirmişler, yapılan seçim ile seçilen delegeler Ankara'da toplanarak Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın bundan sonra iradesinin ortaya çıkacağı, siyasal, idari ve yargısal erkleri bünyesinde toplayan TBMM'yi oluşturmuşlardır. TBMM'nin top-

---

[488] Tanör, a.g.e., s. 40-41. Daha ulusal mücadele başlamadan bu nitelikte Türk hükümetlerinin kurulduğu görülmektedir. Trakya bölgesinde, "Batı Trakya Geçici Hükümeti" (31 Ağustos 1913), "Müttefiklerarası Trakya Hükümeti "(23 Mayıs 1920), "Batı Trakya Hükümeti" (27 Mayıs 1920), doğuda ise "Ahıska Geçici Hükümeti" (29 Ekim 1918), Azerbaycan Cumhuriyeti (28 Mayıs 1918), "Aras Türk Cumhuriyeti" (3 Kasım 1919), "Kars İslam Şurası (Kasım 1918)-"Kuzey Batı Kafkas Hükümeti" (17-18 Ocak 1919) bu "devletçik"lere örnek olarak gösterilebilir. Tanör, a.g.e., s. 105-114.

[489] Tanör, a.g.e., s. 24

lanması, bir tarihsel sürecinde son halkasını oluşturmuştur. Bunlar sırasıyla Jön Türk Hareketi, I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet, Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşından yenik çıkması, Mondros Mütarekesi, İstanbul Hükümeti'nin boyun eğmesi, fiili düşman işgali ve Hıristiyan azınlıkların başkaldırması üzerine kurulan yerel direniş örgütleri ve bu örgütlerin Erzurum ve Sivas Kongrelerinde birleştirilmesi ve sonunda Ankara'da TBMM'nin kuruluşudur.[490]

Ülkenin her köşesinden gelen milletvekillerinin bulunduğu meclis, karşılaştığı çok sayıdaki küçük engellemelere karşın, eşrafla ordunun birlik durumunu pekiştirmiş, yasama ve yürütme organının ortaya çıkışı da Ankara'ya yönelen bir yönetim mekanizmasının yeniden işlerlik kazanmasına imkan vermiştir. Ülkenin denetimini barış durumu içinde ele geçirme işine tamamlanmış gözüyle bakılabilirdi. Ancak iş burada bitmiyordu. Başlayacak büyük savaşı kazanmak için ülkenin bütün kaynaklarını seferber etmek gerekiyordu.[491]

23 Nisan 1920'de yeni meclisin kurulmasından sonra Anadolu'da başlayan milliyetçi hareketin karşısında, işgal devletleri ve İstanbul Hükümeti'nin de katılmak durumunda kaldığı bir karşı hareket oluşmuş, bu hareket temel olarak kendisine yüzyıllardır Anadolu Türklüğünün tartışmadan boyun eğdiği padişah ve halifenin otoritesi ile yine halkın bağlı olduğu dinsel inançları almıştır; çünkü Padişah ve Halifeye bağlılık ve itaat, dini bir yükümlülük olarak gösterilmekte ve bu yönde propaganda yapılmaktadır. Bu nedenle Mustafa Kemal, 1922 yılına kadar, ne Mecliste ne de basında padişaha karşı doğrudan karşı çıkmış, askeri birlikler ve camilerde Padişah övülmüş, hatta daha sonra padişah için bütçeden özel tutarlar bile ayrılmıştır.[492]

Düşünsel anlamda, Anadolu''da başlayan milliyetçi hareketin ideolojisi Osmanlı'nın son döneminden devralınan ve bir ulus

---

[490] Ömür Sezgin, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984, s.6-7.
[491] Stefanos Yerasimos, **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s.644.
[492] **Düstur**, Cilt:1, s.234, akt.: A.M. Şamsutdinov, a.g.e., s. 280.

devlet kurmayı amaçlayan bir milliyetçiliktir. Bu noktada Anadolu hareketi, diğer bağımsızlık savaşlarında görüldüğü gibi karşısında ideolojik olarak rahat bir hareket alanı bulmamış, yüzyılların getirdiği inançlarla dolu ve kendi ideolojisine karşıt bir ideolojik zemin ile karşı karşıya kalmıştır. Karşıt bir ideolojik zeminin varlığı, Anadolu halkını birleştirici ortak unsurun kullanılmasını kaçınılmaz kılmış, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i hukuk Cemiyeti, toplumda egemen olan dinsel ideolojiyi birleştirici bir unsur olarak benimsemiştir. Bu dönemde dinsel ideoloji ve onun siyasal temsilcisi Halife-Sultan iktidarına karşı -en azından resmi olarak-bir hareket söz konusu değildir. 11 Eylül 1919 tarihinde Sivas'ta "Umumi Kongre Heyeti" imzasıyla yayınlanan bildirinin ikinci maddesi bu yönde değerlendirilebilir: "Camia-i Osmaniyenin tamamiyeti ve istiklali millimizin temini ve makamı mualla-yı hilafet ve saltanatın masumiyeti için Kuva-yı Milliyeyi amil ve irade-i milliyeyi hakim kılmak esası katidir".[493]

Bağımsızlık savaşını yöneten önder kadro, başta Mustafa Kemal olmak üzere dinsel inançlar ve padişaha bağlılık anlayışının karşısında doğrudan yer almamış, pragmatik bir yaklaşımla bu unsurları milliyetçi hareketin ideolojisine eklemlemiş, geçici bir süre de olsa bunlarla "çatışmayı" ertelemiştir. Diğer yandan Mustafa Kemal, milliyetçi ideolojilerine de pragmatik ve stratejik bir yaklaşımla daha barışçı ve uzlaşmacı görüntü vermeye ve irredentist politikalar izlenmeyeceği yolunda kanaat oluşturmaya çalışmıştır. Nitekim 1921 başlarında Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal, Eskişehir'de yaptığı konuşmada şöyle diyordu :"Ne İslam birliği ne de Turancılık bizim için mantıklı bir politika ve doktrin oluşturmaz. Bundan böyle yeni Türkiye'nin hükümet politikası bağımsızlığı sürdürmeye ve kendi ulusal unsurlarında dayanan egemenliğini sürdürmeye yönelik olacaktır. "[494] Bu konuşmadan da anlaşılacağı gibi, yeni hareket başarıya ulaşabilmek kendi milliyetçi ideolojisini tanımlamış, özellikle yeni ve büyük bir güç olarak doğan Sovyetler Birliği'ni yanına çekebilmek için, son dönem Osmanlı Türkçü hareketinin benimsediği Türk birliği gibi pan-Türkist he-

---

[493] Sezgin, a..g.e., s.13.

[494] Jacop M. Landau, **Pan Turkism: From Irredentism to Cooperation,** Hurst Comp., London, 1995, s. 72.

deflerden vazgeçtiğini açıklamıştır.[495] 1920'de ilan edilen Misak-ı Milli'de de, Osmanlıcı, İslamcı ve Turancı anlayış yerine, Anadolu merkezli bir milliyetçi hareketin ve devletin oluşturulması öngörülüyordu. Nitekim Anadolu'da ulus-devlet yaratmayı amaçlayan milliyetçi hareket, kendi kadrosunu oluştururken, bu amaca uygun olmayan ideolojilere sahip kişilerden uzak durmuştur.

İdeolojik anlamda milliyetçi hareketin karşısında güçlükler olmasına karşın toplumsal alanda özellikle yeni devletin kuruluşu sürecinde daha rahat bir alan bulabilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kozmopolit yapısı geride kalmış, Türk olmayan Müslümanlar ve gayrimüslimlerin çoğu kendi ulusal hareketlerini başlatmışlardır. Bu bağlamda milliyetçi hareketin dayandığı toplumsal taban tümüyle Osmanlı Türkleri olacaktır. Diğer yandan coğrafi olarak da Osmanlı İmparatorluğu ile karşılaştırıldığında çok daha dar bir alan ile karşı karşıya bulunulması bağımsızlık savaşına etki eden olumlu bir unsurdur.

Anadolu'da başlayan milliyetçi hareketin bütünüyle Müslüman-Türk unsura dayalı olarak yürütülmesi nedeniyle ulusal bir hareket olarak nitelendirilmektedir. Nitekim, bağımsızlık savaşı yerine kullanılan "milli mücadele" adı bile, bir milliyetçi hareketi akla getirmektedir. Bu kavramın yanında kullanılan "Milli İstiklal", "Milli Hareket", Milli Zafer", "Hakimiyet-i Milliye", "Kuva-yı Milliye", Büyük Millet Meclisi" gibi kavramlar Anadolu hareketinin ulusal bir hareket olma niteliğini ortaya koymaktadır. [496]

Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin doğrudan doğruya milliyetçi hareket olduğu, Batılılar tarafından da kabul edilmektedir. Bunlar Kuva-yı Milliye hareketini genellikle "milliyetçi hareket" ve Mustafa Kemal ve ekibini de "milliyetçiler" olarak tanımlamakladırlar. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Caltrophe'un, Lond-

---

[495] Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında Sovyetler Birliği ile ilişkiler konusunda geniş bilgi için bkz. Osman Okyar, **Milli Mücadele Dönemi Türk Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal 1920-1921,** İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998; Veysel Ünüvar, **Kurtuluş Savaşında Bolşeviklerle Sekiz Ay 1920-1921,** İstanbul, 1997; Gökay, a.g.e.

[496] Yusuf Sarınay, **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı",** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990, s. 43.

ra'ya gönderdiği 23 Haziran 1919 tarihli telgrafta Mustafa Kemal Paşa'yı "milliyetçi duygunun merkezi" olarak nitelendirmesi de buna örnek gösterilebilir. [497] İngiliz Amirali Webb'de Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçtikten sonra bir milliyetçi hareketi örgütlediğini söylemektedir.[498] İngiliz Muhafazakar Partisi'nden Walter-Guinnes, Ankara hükümeti ile ilişkiler konusunu ele alırken, "...eğer Türk milliyetçileri İtilaf Devletlerinin denetimi yararına önemli ödünler verme konusunda niyetli görünürlerse, onlara bazı mantıklı toprak ödünleri verilmelidir." diyerek, Ankara hükümetini milliyetçi hareketin merkezi olarak tanımlamıştır.[499] Yine bu doğrultuda, Fransız gazetesi "Victoire", bir yazısında, "Rus bolşevizmine karşı Asya'da en iyi kale Türk milliyetçileriyle uzlaşmadır" ifadesini kullanmıştır.[500]

Türk Kurtuluş Savaşı, yerel çeteler ve düzenli ordunun askeri zaferleri ve Yunan ordusunun 9 Eylül 1920'de denize dökülmesiyle sona erdi. Cephede kazanılan savaş, artık diplomatik alanda sürdürülecek ve Lozan'da imzalanan antlaşma ile yeni ulus-devletin, Türkiye Cumhuriyetinin temelleri atılacaktır. Türk Kurtuluş Savaşının, kendi döneminde ve daha sonra emperyalizme karşı başlatılan milliyetçi hareketlere de örnek oluşturduğu söylenebilir. Bertha Georges-Gaulis "Kurtuluş Savaşında Türk Milliyetçiliği" adlı eserinde, 1920'deki Türk milliyetçi hareketinin, Asya'da yayılacak olan bağımsızlık hareketlerinde önder rolü üstlendiğini söylemektedir. [501] Gerçekten de Türk Kurtuluş Savaşı, Asya ve Afrika'da bir çok özgürlük hareketine ilham vermiş, ideolojik ve pratik katkılarda bulunmuştur.

Sonuç olarak Kurtuluş Savaşı, çoğunluğu oluşturan İttihatçı kökenli [502]Osmanlı subaylarının komutasındaki silahlı güçler ve yerel

---

[497] Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk,** Cilt:1, Ankara, 1973, s.26, akt.:, Sarınay, a.g.e, s.45.

[498] Erol Ulubelen , **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye,** İstanbul, 1967, s.201-202.

[499] Şamsutdinov, a.g.e., s.245.

[500] Şamsutdinov, a.g.e., s. 247.

[501] Bertha Georges-Gaulis **Kurtuluş Savaşında Türk Milliyetçiliği,** Çev.: Cenap Yazansoy, Sebat Matbaası, İstanbul, 1981, s.36.

[502] Tunçay, Milli Mücadele kadrolarının geniş ölçüde İttihatçılardan oluşmuş olduğunu belirtmekte ve Cumhuriyet sonrasında da aynı kişilerin yönetimi ellerinde bulundurduklarını ifade etmektedir. Ancak İttihatçıların Merkezi Umumi azası ve nazır düzeyin-

çetelerden meydana gelen askeri güçlerin, eşrafın desteğini alarak Türk ve Müslüman unsurlara dayalı olarak yürüttükleri, başta işgalci Yunan ordusu olmak üzere diğer işgal güçlerine karşı verdikleri, önderlik ve ideoloji açısından ulusal nitelikte bir direniş hareketidir. Bu direniş hareketinde halkın katılımını sağlayan toplumsal ve ekonomik unsurların yanında, ülkenin Müslüman ve Türk olmayan devletler tarafından işgaline karşı oluşan milliyetçi duygulanımın da etkisi olmuştur. Milliyetçi duygunun oluşmasında, Anadolu'nun işgal edilmesi ve Hıristiyan azınlıkların bağımsızlık hareketlerine girişmeleri büyük ölçüde etkili olmuştur. Uzun yıllar "hakim millet" konumunda yaşamış insanların, baskı ve zulümle karşı karşıya kalması ve Türklerin ikinci sınıf vatandaş durumuna gelmeleri, Ermeni ve Rumların Türklere yönelik işbirliği ile İstanbul Hükümeti'nin işgal ve baskılar karşısında kayıtsız kalması ulusal mücadele döneminde milliyetçi duygunun gelişmesini sağlamıştır.

Kurtuluş Savaşı sürecinde milliyetçi aydınlar da gerek pratik gerek ideolojik olarak ulusal hareketi desteklemişlerdir. Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan ve giderek sayıları artan Türk milliyetçiliği ideolojisine sahip aydınlar, işgal döneminde ulusal mücadeleye destek vermişler, Malta'ya sürülmeyenler İstanbul'da kalarak veya Ankara'ya gelerek çalışmalarda bulunmuşlardır. Örneğin, Türkçü hareketin önderlerinden Yusuf Akçura İstanbul'daki milliyetçi direnişin yanında yer almış, Ekim 1919'da Milli Türk Fırkası'nın kuruluşunda bulunmuştur. Bu parti, Mehmet Emin, Ahmet Hikmet, Mustafa Zühtü, Abdülhak Adnan gibi sürgünden kurtulan Türkçüleri bir araya getirmiştir. Yusuf Akçura, bu dönemde işgal güçlerini ve işgalleri protesto mitingleri düzenlemiş, Türk Ocaklarındaki faaliyeti de Ocağı İngilizlerin kapatmasından sonra sona ermiştir. İstanbul'un işgali sonrasında Akçura tutuklanmış ve bir süre cezaevinde kalmıştır. Yusuf Akçura ve Mehmet Emin Bey ile beraber İstanbul'dan ayrılmış, Ankara'ya giderek ulusal harekete katılmıştır. Akçura, Sakarya Savaşına

---

deki ileri gelenlerinden çoğu, Mustafa Kemal'e katılmayıp, İstanbul'da üslenmişlerdir. Mete Tunçay, a.g.e., s.164.

ihtiyat yüzbaşısı olarak katılmış, Ankara'da birçok görev üstlenmiştir. [503]

Pek çok Türkçü, Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal hareketine katılmış ve yeni rejim içinde de onunla iş birliği yapmıştır. Ne var ki Yusuf Akçura, Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Ağaoğlu gibi Kuvay-ı Milliye hareketine katılan Türkçülerin Turancı hedeflerden tamamen vazgeçtikleri söylenemez.[504] iğer yandan önder boyutu göz önüne alındığında ulusal güçlerin başında bulunan ve tam bağımsızlık yanlısı, ideolojik olarak da modernleşmeci bir milliyetçilik düşüncesine sahip olan Mustafa Kemal'in, ulusal mücadelenin başında olması, hareketin kaderini doğrudan etkilemiştir. Mustafa Kemal, en yakınındakilerin bile teslimiyetçi bir yaklaşımla manda ve güdüme bel bağladıkları sırada[505], "hemen ve tam bağımsızlık" ilkesi ile hareket ederek, ulusal bağımsızlık önündeki engelleri ortadan kaldırmış, Anadolu Türklüğünü ve mücadeleye katılan diğer Müslüman unsurları ortak bir amaç altında birleştirmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nın başarılmasında toplumsal güçlerle yapılan koalisyon, dışsal yardımlar gibi olumlu etkenlerin yanında Mustafa Kemal'in önder kişiliği de olumlu bir etki yapmıştır. Daha ulusal kongreler toplanırken ortaya atılan ve çoğu milliyetçi olarak tanınan kişilerin de savunabildiği manda ve güdüm alternatifi Mustafa Kemal tarafından reddedilmiş ve "tam ve hemen bağımsızlık" ilkesi doğrultusunda bir direniş hareketi başlatılabilmiştir.[506] Bu direniş hareketinin tüm olumsuz unsurlara rağmen başarıya ulaş-

---

[503] François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 1996, s.126-127.

[504] Hough Poulton, **Silindir Şapka Bozkurt ve Hilal**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999, s.169.

[505] Mustafa Kemal'in en yakın silah arkadaşı İsmet Bey (İnönü), manda tekliflerine destek vermekte ve bu konuda "Eğer vatan Anadolu'da halkın Amerikalıları herkese tercih ettikleri zemininde, Amerika milletine müracaat edilse, pek ziyade faydası olacaktır, deniyor ki, ben de tamamıyla bu kanattayım. Bütün memleketi parçalamadan Amerika'nın murakabesine (denetimine) tevdi etmek yaşamak için yegane ehven çare gibidir" diyordu. Baskın Oran, a.g.e., s.121. ve Şamsutdinov, a.g.e., s.93. Bu konuda Şamsutdinov da, Mustafa Kemal'in yakınlarında bulunan Hüseyin Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebesoy) ve İsmet Paşa (İnönü)'nın da manda yanlısı olduklarını belirtmektedir. Şamsutdinov, a.g.e., s.93.

[506] Oran, a.g.e., s.117-118

tırılması ve yeni devlete giden yolun açılmasında, ordu, halk ve diğer toplumsal katmanların işbirliği yanında Mustafa Kemal Paşa'nın önder kişiliği de belirleyici rol oynamıştır. Aynı belirleyici rol, cumhuriyetin kurulması ve reformların gerçekleştirilmesinde de kendisini gösterecektir.

C. Mustafa Kemal Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı

Atatürk, düşünsel planda Ziya Gökalp düşüncesinden etkilenmiş, onun modernleşmeci milliyetçiliği reform hareketlerinde etkisini göstermiştir. Mustafa Kemal, Osmanlı sürecinde iken dahi bir ulus-devletin özlemi içinde bulunmuştur. Daha sonra Kurtuluş Savaşı başında, bir ulusal devlet kurma düşüncesinde olduğunu ve amaçlarının "ulusal egemenliğe dayanan ve kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak " olduğunu belirtmiştir. [507] Ulusal Kurtuluş Savaşı dönemi Türk milliyetçiliği düşüncesi doğrultusunda, Türklerin yaşadığı Anadolu coğrafyası temelinde ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nında (Milli Misak) ifadesini bulan yeni bir Türk devletinin kurulma sürecidir.[508] Osmanlı Devleti'nin son döneminde yükselişe geçen Türkçülük ideolojisi bu dönemde, Turancılık ve Türklerin siyasal birliği gibi romantik hedeflerinden vazgeçmiş ve Türk etnik unsurunun çoğunlukta bulunduğu Anadolu topraklarını kurtarma hedefine yönelmiştir. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın Türk ulusal bilincine dayanması ve bir ulus devlet kurma amacına yönelik olması, özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra, düşünce hayatına egemen olan ve devleti kurtarmaya yönelik olarak geliştirilen Osmanlıcılık ve İslamcılık ideolojilerinin de sonu olmuştur. Her ne kadar milliyetçi hareket İslam dininin önemli unsurlarından olan "cihad" anlayışından yararlan-

---

[507] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk, Türk** Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1973, s.12.

[508] Mustafa Kemal'in düşüncesinde Kurtuluş Savaşının çok öncesinde bile bir ulus-devlet kurma düşüncesi yatmaktadır. 1907'de arkadaşlarına söylediği, "köhneleşen ve canlılığını yitiren Osmanlı İmparatorluğu üzerine devlet oturtulamayacağı, imparatorluğun tasfiyesini büyük devletlere yaptırmaktansa, İttihat Terakki'nin kendisinin yapması gerektiği, Meşrutiyetin milliyetçilikleri kamçılayacağı, bu başat ilkeden başka uygulanacak bir ilke olmadığı için Türklerin de aynı yola girerek Anadolu'ya yakın adalar, Hatay, Halep ve Musul dışındaki toprakları bırakmak üzere Türk çoğunluk bulunan yerlerde bir devlet kurmaları gerektiği yönündeki sözleri bu doğrultuda değerlendirilebilir. Atay, a.g.e. s. 104.

dıysa da bu durum, hareketin niteliğinde bir değişim yaratmamıştır. Çünkü hareket pragmatik olarak dinsel-geleneksel güçlerden yararlanma yolunu seçmiş ve bu güçleri karşısına almaktan çekinmiştir. Ancak, savaş süresince geleneksel güçler ve eşrafla kurulan koalisyonun, savaştan sonra bozulacağı ve bu güçlere karşı bir reform hareketinin başlatılacağı görülecektir.

Mustafa Kemal, Osmanlı döneminde yarım yüzyılı aşan Türkleşme hareketlerinin geleneğinden, birikiminden ulus devlet düşüncesine ulaşmış, Osmanlı toplum düzeninin kozmopolit yapısı yerine, modern-rasyonel düzlemde somutlaşan bir toplum yapısını öngören ulusal bir devlet yaratmayı hedeflemiştir. Atatürk, kendi milliyetçilik anlayışına temel oluşturan ulus anlayışını şöyle açıklamaktadır:[509]

a. Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan;

b. Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatte samimi olan;

c. Sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden meydana gelen cemiyete millet adı verilir. Bu tarif tetkik edilecek olursa, bir milleti teşkil eden insanların rabıtalarındaki kıymet, kuvvet ve vicdan hürriyetiyle insani hisse gösterilen riayet, kendiliğinden anlaşılır. Gerçekten maziden müşterek zafer ve yeis mirası, istikbalde gerçekleştirilecek aynı program ümitleri beslemiş olmak; bunlar elbette bugünün medeni zihniyetinde diğer her türlü şartların üstünde mana ve şümul alır.[510]

Atatürk'ün ulus oluşumunda belirttiği ilk koşul olan belli bir toprak parçası üzerinde bağımsız bir siyasal oluşuma sahip olma, devlet bağlantılı ulus teorilerine yakındır. Ulusun varlığının siyasal organizasyonun varlığı ile mümkün olabileceği düşüncesi Atatürk

---

[509] Sarınay, a.g.e., s.50.
[510] Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara, 1969, s.23.

tarafından da kabul edilmiştir. Diğer bir koşul da dil birliğidir. Dil birliği modern ulus devlet oluşumunda birincil olarak etkisi olan bir unsurdur. Atatürk'ün de dil birliğine, kültürün taşıyıcısı olarak, ulusal kültürü ilerideki nesillere aktaran bir araç olması nedeniyle önem verdiği söylenebilir. Dil birliğine sahip olmayan devletlerde, ulusal birliğin sağlanmasının güçlüğü tarihsel süreç içerisinde görülmüştür. Atatürk dil birliğinin önemini şu sözleriyle açıklamaktadır: "Türk milletinin dili Türkçe'dir. Türk dili Türk milleti için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk milleti geçirdiği nihayetsiz felaketler içinde ahlakını, an'analerini, hatıralarını, menfaatlerini, kısacası bugün kendi milliyetini yapan her şeyin dil sayesinde muhafaza olduğunu görüyor. Türk dili Türk milletinin kalbidir, zihnidir."[511] Atatürk, kendi ulus düşüncesinde çok önem verdiği dil ile ilgili olarak, cumhuriyet devrimleri süresince çok önemli çalışmalar yaptırmış ve bu amaçla Türk Dil Kurumunu kurdurmuştur.

Atatürk'ün ulus tanımında ele aldığı diğer unsur olan yurt (vatan) anlayışı, bir topluluğun üzerindeki yaşadıkları toprağa olan bağlılıklarını ifade etmektedir. Türk ulusu, üzerinde yaşadığı toprağa her zaman üstün bir önem vermiş bir ulustur. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışında da yurt kavramının önemi büyüktür. Nitekim Atatürk yurt kavramın verdiği önemi bir konuşmasında belirtmektedir: [512]"Türk milleti, Asya'nın batısında Avrupa'nın doğusunda olmak üzere, kara ve deniz sınırları ile ayırt edilmiş, dünyaca tanınmış bir yurtta yaşamaktadır. Onun adına (Türkeli) Türk vatanı derler. Türk yurdu da çok büyüktü, yakın ve uzak zamanlar düşünülürse, Türk'e yurtluk etmemiş bir kıta yoktur. Bütün dünyada; Asya Avrupa, Afrika Türk atalarına yurt olmuştur. ..Fakat memnundur. Çünkü derin ve şanlı geçmişin, büyük kudretli atalarının mukaddes miraslarını bu yurtta da muhafaza edebileceğinden, o mirasları, şimdiye kadar olduğundan çok fazla zenginleştirebileceğinden emindir."

Ulusu oluşturan unsurlar olarak sayılan ırk ve köken birliği, sanıldığı gibi etnolojik bir birlik anlamımda kullanılmamıştır. Ata-

---

[511] Sarınay, a.g.e., s, 52.
[512] Sarınay, a.g.e., s, 54.

türk, Türk ulusunu oluşturan bireylerin tıpa tıp aynı etnik kökene ağlı olamayacağını, çünkü Orta Asya'dan başlayarak gelen Türklerin geçtikleri her yerdeki uygarlıklardan etkilendiklerini ve etkilediklerini, bu nedenle saf Türk ırkı kavramının gerilerde kaldığını bilmektedir. Bu doğrultuda, ırk birliği konusunda şöyle demektedir:[513]" Mezopotamya, Mısır vadilerinden başlayan malum tarihten evvel Orta Asya, Rusya, Kafkasya, Anadolu, dünkü ve bu günkü Yunanistan, Girit, Romalılardan evvel Orta İtalya, velhasıl Akdeniz sahillerine kadar yayılmış ve yerleşmiş ve bu başka iklimlerin tesiri altında, başka başka cinslerle binlerce sene beraber yaşamış, kaynaşmış bu kadar eski ve bu kadar büyük bir insan cemiyetinin bugünkü çocuklarının tamamı tamamına birbirine benzemeleri mümkün müdür? " Görüldüğü gibi Atatürk, saf ırk teorisini reddetmekte ve kültürel anlamda bir milliyetçilik anlayışını benimsemektedir. Bu unsurlarla beraber, ulus oluşumunda tarihsel birliğin ve ahlaki yakınlığın da büyük önemi olduğuna inanan Atatürk Türk tarihinin incelenmesi ve ortak bir tarih anlayışı oluşturulması için geni çalışmalar yaptırtmış ve çalışmalara bağlı olarak bir tarih tezi geliştirilmiştir.[514]

Atatürk, bir başka sözünde Türk milliyetçiliğini şöyle tanımlamaktadır: "Biz öyle milliyetçileriz ki, bizimle işbirliği eden bütün milletlere saygı besler, milliyetçiliklerinin tüm gerçeklerini tanırız. Milliyetçiliğimiz bencil ve mağrur bir milliyetçilik değildir. ...Biz Türk milliyetçisiyiz. Şunu bilmeliyiz ki, milli benliğini bilmeyen milletler başka milletlere yem olurlar. [515] Görüldüğü gibi Atatürk, diğer ulusların milliyetçiliklerine rakip bir milliyetçilik değil, onlarla iş birliği içinde olan barışçı bir milliyetçilik anlayışına sahiptir.

Atatürk, Türk milliyetçiliğinin romantik ve irredentist yanlarını ılımlı hale getirmiş, modern anlamda r kültür milliyetçiliği tanımı ortaya koymuştur. Zaten Mustafa Kemal Atatürk çok önceleri Pan-Türkizmi reddetmiştir. Esas olarak Anadolu'da oluşan yeni devle-

---

[513] Sarınay, a.g.e., s, 55.

[514] Tarih tezi için bkz. Afet İnan, "Atatürk ve Tarih Tezi", **Belleten,** Cilt:3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1939, s.245-246.

[515] Rafael Muhametdin, **Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi,** Türk Dünyası Araştırmaları ·Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.117.

tin sınırlarını belirleyen Misak-ı Milli, pan-Türkizmi ortadan kaldıran bir belgedir. Nitekim Mustafa Kemal'de bunu ifade etmiştir (Eskişehir söylevi).[516] Türklerin geçirdiği tarihsel süreç içerisinde yaşadıklarından ders alarak ortaya koyulan bu anlayış, yayılmacı, ırkçı ve diğer uluslara düşman gözüyle bakan bir anlayıştan ziyade, ulusların, kendilerinin refahı ülküsünde birleşerek, barış içinde yaşayacakları bir dünyayı hedeflemiştir.

Lozan Antlaşmasıyla, ülke içindeki azınlıkların belirlenmesinde etnisite yerine din unsurunun seçilmesi, azınlık kavramıyla yalnızca gayrimüslimlerin kastedilmesi, devletin içindeki Müslüman unsurların, Türk kavramı içinde değerlendirildiğini göstermektedir. Nitekim mübadele döneminde, Türkiye'ye, Türk asıllı Hıristiyan topluluklar, örneğin Gagavuz Türkleri kabul edilmemiş, yine Türk asıllı Hıristiyan topluluk olan Karamanlılar[517] Yunanistan'a gönderilmiş, ancak Türk olmayan Müslüman Pomaklara dokunulmamıştır. Bu örneklerin gösterdiği gibi, Türk olmayan Müslüman unsurlar, yani Kürtler, Lazlar, Çerkezler, vb. ayrılmalarının önüne geçilmesine yönelik olarak, Türk ulusu içinde değerlendirilmiştir. Mustafa Kemal'in de, Kürtler ve diğer Müslüman toplulukların ulusal hareketin içinde yer aldığını, bu unsurların aynı devlet içinde ve ortak ulus kimliği altında yaşayabileceklerini düşünmüş olduğu söylenebilir. Ancak Kürt ayaklanmalarından sonra, Mustafa Kemal'in daha "ayrıştırıcı" bir bakışa yöneldiği ve bu unsurları Türk unsur içinde "eklemlemeye" yöneldiği söylenebilir.

Önceleri bu toplulukları birer etnik unsur olarak tanımlayan ve Mecliste bu toplulukların temsilcilerine kendi etnik kimlikleri ile seslenen Mustafa Kemal[518], daha sonra şartların da zorlamasıyla, bunları, "Türk ulusal ve siyasal topluluğu" içinde değerlendirmiş ve

---

[516] Georgeon, a.g.e., s.129.

[517] Karamanlılar hakkında bilgi için bkz. Orhan Türkdoğan, **Etnik Sosyoloji**, Tibaş Yayınları, İstanbul, 1998, s.132

[518] Mustafa Kemal Paşa, 1 Mayıs 1920'de Mecliste yaptığı konuşmada"Burada maksut olan meclisi alinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Türk değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslamiyedir..." Şeklinde konuşmuştur. Bayram Sakallı, a.g.e., s. 137. Buradan da anlaşılacağı gibi Mustafa kemal Müslüman halkları aynı başlık altında değerlendirmiş ve ırkçı bir politika yerine, gerginlikleri azaltmaya yönelik bir politika yürütmüştür.

"uzak geçmişin despotik çağlarının bir sonucu olarak yanlış isimlendirildiklerini" ve "ulusun bireyleri olarak birleşik Türk topluluğunun üyeleri" olduğunu söylemiştir.[519] İslamî ya da Pan-Türk dayanışma konusunda Mustafa Kemal, "Hepimiz Müslüman kardeşlerimizin özgür yaşadıklarını görmek isteriz. Ancak onlara iyi dileklerimizi sunmanın ötesinde hiçbir şekilde yardım edemeyiz" diyordu. Yine bu konuda, "Ben ne bütün İslam uluslarının birliğine, ne de Türk halklarının birliğine inanıyorum. Her birimiz kendi ideallerine sahip olma hakkına sahibiz, ancak hükümetimiz gerçeklere dayanan belirli bir siyaset izlemeli ve tek bir amaçla, doğal sınırları içindeki ulusun bağımsızlığını ve hayatını koruma amacıyla çalışmalıdır. Ne duygusallık ne yanılsama siyasetimizi etkilemelidir. Düşleri ve hayalleri bir yana bırakalım! Geçmişte bunlar bize çok pahalıya mal olmuştur."diyordu. [520]

Mustafa Kemal Atatürk'ün bölge unsuruna dayanan ve Antony D. Smith'in formüle ettiği, "Bölgesel Milliyetçilik" anlayışına yakın bir milliyetçilik düşüncesine sahip olduğu ve kısmen de etnik yanları ağır basan unsurların bu düşüncede etkin oldukları söylenebilir. Etniklik daha çok Cumhuriyetin kurulmasından sonra kendisini göstermiş, din unsurunda görüldüğü gibi pragmatik amaçlardan da etkilenmiştir. Mustafa Kemal, bölge olarak Anadolu'da yaşayan Türk unsuru öne çıkarmış, Anadolu dışında yaşayan Türklerin bağımsızlığı ve diğer konularda temkinli davranmış ve bir iddiada bulunmamıştır. Ancak yine de bu toplulukların bağımsızlığı ve refahını, bir niyet olarak içinde taşıdığı söylenebilir. Diğer yandan, başlangıçta, Türk ulusunun ayrılmaz bir bileşeni olarak görülen İslamî unsur, yeni dönemde modernleşme önünde engel olarak görülerek etkinliği en aza indirilmeye çalışılmıştır. Gellner'in kuramında görüldüğü gibi, ulusal devlet yaratma amacıyla bir üst kültürün oluşturulması ve bunun tüm bireylere benimsetilmesi sürecinde, alt kültür unsurlarının ortadan kaldırılması öne çıkmaktadır. Alt kültürel unsurlar olarak görülen ve modernleşme önünde duran, dinsel cazibe odakları, tarikatlar, tekkeler ve zaviyelerin kaldırılması, ortak bir resmi dilin benimsetilmesine yönelik uygu-

---

[519] Poulton, a.g.e. s.122.
[520] Poulton, a.g.e., s.121.

lamalar, diğer etnik unsurların, Türk etnisitesinin bir parçası olduğunun vurgulanması ve bunun yüceltilmesi bu doğrultuda değerlendirilebilir. Bu yüceltilme, Türk etnik kimliğine aşırı övgü ve "Tarih Tezi", "Güneş Dili Teorisi" gibi uygulamalarla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Atatürk milliyetçiliği, bağımsız bir yurt üzerinde modernleşme ve Batılı yaşam tarzını benimsemeyi hedefleyen, bağımsızlıkçı ve modernleşmeci bir milliyetçiliktir. Türk milliyetçiliğinin tarihsel gelişim süreci içinde, bu ideolojiyi savunanların büyük çoğunluğu Batı tipi eğitim kurumlarında ya da Avrupa'da eğitim almış ve kendisini Batılılaşma yanlısı olarak tanımlayan kişilerdir. Atatürk de bu zincirin en son ve en önemli halkası olarak, bağımsızlıkçı, seküler bir milliyetçilik anlayışına sahip olmuştur. Kurtuluş Savaşı'nın Batıya karşı yapılmış olması ve bağımsızlık sonrası Batılılaşmanın hedeflenmesi de bu doğrultuda, yani bağımsızlıkçı anlayış açısından değerlendirilebilir. Atatürk, modernleşmenin ancak bağımsız bir devlet içinde gerçekleştirileceğini, Batılıların egemenliği altındaki devletin ancak sömürge olarak yaşayabileceğini görmüştür. Atatürk, Batının düzeyine çıkabilmeyi, ancak Batının egemenliğinden kurtulmakla sağlanacağını ve sömürge ülkelerin hiçbir zaman sömürenlerle aynı düzeye gelemeyeceklerini anlamıştır. Sözü edilen bu durum aslında bir çelişki değil, bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak denilebilir ki, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı iki temel unsura, bağımsızlık ve modernleşme unsurlarına dayanmakta, bu iki unsurun ağırlığı da, bu anlayışı diğer milliyetçilik anlayışlarından ayırmaktadır

II. TEK PARTİLİ DÖNEMDE MİLLİYETÇİ İDEOLOJİ

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ve işgal güçlerinin ülkeden atılmasından sonra, ulusa dayanan bir devlet kurulmuş, savaş sırasında geleneksel güçler ve dinsel unsurlarla yapılan koalisyon bozularak, laik-ulusal ilkelere dayalı yapı oluşturmayı amaçlayan bir dizi reform gerçekleştirilmiştir. Ancak toplumsal yapının sürekliliği bağlamında düşünüldüğünde, Osmanlı'dan devralınan toplumsal yapı ve üretim ilişkileri sisteminin devam ettiği söyle-

nebilir. Reformlar, bütün halk katmanlarında değil, yalnızca yönetici elit yani, sivil-asker bürokrasi ve kentlerde oturan üst gelir tabakasına mensup az sayıda kişiyi etkilediği, köylerde ve kasabalarda yaşayan, köylü ve emekçi halkın hala aynı yaşamsal zorluklar içinde bulundukları ve cumhuriyetin, gündelik yaşamlarında belirgin bir etki yapmadığı söylenebilir. Kurtuluş savaşında, önderlik kadrosunun arkasına aldığı geleneksel güçlerle bozulan ittifak, reformlar sonucunda başlayan ve cumhuriyet süresince devam edecek olan geleneksel-modern geriliminin temel nedenini oluşturmuştur. Cumhuriyetin kuruluşuyla tepeden aşağıya doğru uygulanan politikalar ancak, otoriter bir devlet yapısı ile gerçekleştirilebilmiştir. Ancak denilebilir ki, yeni cumhuriyetin var olma savaşında bu tipi uygulamalar, diğer benzer örneklerinde görüleceği gibi bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır.

1923 ile 1946 arasında süregelen 23 yıllık dönem Türk siyasal tarihinde tek parti dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde, ülkenin tek partisi konumundaki Cumhuriyet Halk Partisi ülkeyi yönetmiş, devlet kurumları ile parti yapısı iç içe geçmiş ve ayırt edilmez bir nitelik kazanmıştır. Partinin başkanı olan Mustafa Kemal Atatürk aynı zamanda cumhurbaşkanı, genel sekreteri başbakan ve parti il başkanlarının vali oldukları bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemin tek parti rejimlerinin yükseldiği dönemler olması, Türkiye'yi de etkilemiş ve diğer tek partilerden farklı da olsa, bu dönemde otoriter bir yönetim anlayışı oluşmuştur.[521] Bu dönem, Avrupa'da faşist rejimlerin yükseldiği, İkinci Dünya Savaşına doğru giden süreçte, İtalya ve Almanya'da totaliter yönetimlerin iktidara geldikleri bir dönemdir. Bu bağlamda uluslararası konjonktürel ve ideolojik etkiler Türkiye'de özellikle 1930'lu yıllarda güçlü bir milliyetçi akımın oluşmasına zemin hazırlamış, bu yönde birçok örgüt ve yayın faaliyette bulunmuştur. Bu dönemde Türk milliyetçiliği ideolojisi ile resmî ideoloji arasındaki ilişkinin niteliği, milliyetçi hareketin durumu ve geleceği hakkında değer-

---

[521] Tek Parti kavramı hakkında bkz. Samuel P.Huntington-Clement H. Moore, **Authoritanian Politics in Modern Society:The Dynamics of Estabilished One-Party Systems,** Basic Books, New York, 1970; Giovanni Sartori, **Parties and Party Systems,** Cambridge University Press; New York, 1976;.Maurice Duverger, **Siyasal Partiler,** Çev. Ergun Özbudun, Bilgi Yayınları, Ankara, 1974; Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979, s.25.

lendirmede bulunma noktasında önem taşımaktadır.

CHP ile devlet aygıtının bütünleşmesi sonucu ortaya çıkan parti-devlet yapısı, eğitim süreci yoluyla, öngörülen ideolojinin kitlelere benimsetilmesi ve bu yönde bir birey yaratılması amacına yönelmiştir. Gellner'in, merkezi devletin benimsediği "üst kültür"ü eğitim yoluyla halka benimsetmesi süreci ile aynı doğrultu ve anlamda ortaya çıkan bu süreç, milliyetçi unsurlarla pekiştirilen eğitim olgusunun CHP ve devlet yapısı tarafından yoğun biçimde kullanılması ile aynı çizgidedir. Bu eğitim faaliyeti bulunabilen tüm araçlarla, yaygın-örgün eğitim kurumları, basın yayın araçları, askerlik hizmeti, halkevleri ve halk seminerleri yoluyla gerçekleştirilmektedir.

CHP'nin tek parti rejimi kendi yapısı dışında ortaya çıkmış olan siyasal faaliyetlere izin vermiyor, basına kısıtlamalar getiriyor hatta parti dışında gerçekleşen kültürel faaliyetlere de zorluk çıkartıyordu. Türkçü akım kendi ideolojisini yaymak için elverişli koşullardan uzak bulunmaktaydı. Yine de Türkçüler, zaman zaman kapatılsa da çıkardıkları yayınlar aracılığı ile yoğun bir propaganda faaliyeti sürdürdüler. Türkçü akım, diğer yandan gayri resmi bir kanal olan başta Türk tarihi ve edebiyatı öğretmenlerinin önemli bir kısmından oluşan grup, gençlere "Türkçü ülküleri" aktarmakta önemli rol oynadı. [522]

A. Resmi İdeoloji ve Türk Milliyetçiliği

CHP ile devlet aygıtının bütünleşmesi sonucu ortaya çıkan parti-devlet yapısı, eğitim süreci yoluyla, öngörülen ideolojinin kitlelere benimsetilmesi ve bu yönde birey yaratılması amacına yönelmiştir. Gellner'in, merkezi devletin benimsediği "üst kültür"ü eğitim yoluyla halka benimsetmesi süreci ile aynı doğrultu ve anlamda ortaya çıkan bu süreç, milliyetçi unsurlarla pekiştirilen eğitim olgusunun CHP ve devlet yapısı tarafından yoğun biçimde kulla-

---

[522] Günay Göksu Özdoğan, **"Turan"dan "Bozkurt"a, Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946),** İletişim yayınları, İstanbul, 2019, s.181

nılması ile aynı çizgidedir. Bu eğitim faaliyeti, bulunabilen tüm araçlarla, yaygın-örgün eğitim kurumları, basın yayın araçları, askerlik hizmeti, halkevleri ve halk seminerleri yoluyla gerçekleştirilmektedir.

Cumhuriyet döneminde devletin temel işlevi, öngörülen yeni bir kültüre sahip insan tipini yaratmaktır. Bu yeni tip bireylerin oluşturacağı topluluk Türk ulusu olacaktır. Burada temel kaygı, Osmanlı'dan devralınan toplumsal ve kültürel yapıyı ve hatta gündelik yaşam alışkanlıklarını çözerek yerine yepyeni davranış kalıplarına sahip bir yapıyı oturtmaktır. Gellner'in ulus-kurma kavramına gönderme yapılırsa, bu uygulamalar Türk ulusal bilincine, Batılı yaşam tarzına sahip bireylerden oluşan bir ulus yaratmaya yöneliktir. Bu aşamada, İttihat ve Terakki ideolojisinde önemli yeri bulunan Türk milliyetçiliğinin seküler versiyonu, devletin temel ilkeleri içinde çok önemli işlevlere sahip olmuştur. Cumhuriyetle beraber, Türk milliyetçiliği düşüncesini savunan ideologlarda da bir dönüşüm olduğu görülmektedir. Bu aydınlar, devletin çeşitli kadrolarında görev alarak işlevlerini sürdürdüler. Bu aydınların devlet örgütü içinde yer almaları, Türk milliyetçiliğini savunan kuruluşların örgütsel ve ideolojik olarak devlete eklemlenmesiyle birlikte değerlendirilebilir. Kemalist ideolojinin öngördüğü milliyetçilik anlayışının, siyasal, kültürel ve iktisadi alanlarda meşruiyet zemini olarak kullanıldığı söylenebilir. Bu zeminin oluşmasında ve topluma aktarılmasında Türk Ocakları ve bunun kapanmasıyla da Halkevleri önemli işlevler üstlenmişlerdir.

Yeni devletin kurulması ile birlikte ideolojiler ortadan kaybolmamış; birçok düşünce gibi Jön Türk ideolojisi de Cumhuriyete taşınmıştır. Türkçülüğün, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarındaki unsurları yeni bir ideolojinin unsurlarını oluşturmuş ve milliyetçilik Kemalizm tarafından yeniden tanımlanmıştır. Birkaç küçük olay dışında, -Hatay'ın Türkiye sınırlarına katılması gibi-, siyasal Türkçülük ve özellikle onun irredentist unsuru resmi olarak dışlanmıştır. Diğer Türk toplulukları ile ilgilenme bu dönemde en az düzeye inmiştir. Türk hükümetleri 1920 ve 1930'larda diğer ülkelerdeki Türklerin Türkiye'ye göçlerini teşvik ederken bile -Kıbrıs'tan ve Balkan ülkelerinden- Türkçü söylemden uzak dur-

muştur. CHP ideologlarından Recep Peker, "Bizim anlayışımıza göre milliyetçilik, siyasal kaderleri bizimkilerden ayrı olan kitlelerle hiçbir bağlantı taşımaz. Sınırlarımız dışında, bağımsız bir devlet olarak başka devletlere mensup olarak yaşayan Türkler için sıcak duygular besliyoruz" diyerek, kendi milliyetçilik anlayışının Anadolu ile sınırlı bir anlayış olduğunu vurgulamıştır. [523] Kemalizm, yakın geçmişin izlerini ortadan kaldırmak ve geleceği biçimlendirmede önemli bir yetenek sergilemiştir. Öne sürülen doktrin potansiyel rakiplerini ikna etmiş, varolan kurumlar ve Türkçülük dahil olmak üzere, farklı ideolojik unsurlar absorbe edilmiştir. Örneğin bu dönemde ortaya atılan Tarih Tezi ile dinin toplumsal yapıdaki etkinliği azaltılmak istenmiştir.

Tarih Tezi, Avrupa'nın Türkleri aşağı bir ırk olarak gördükleri inancına tepki olarak Gellner'in paradigmasında ulus inşa etme ihtiyacının bir bileşimidir. Tez'in ögeleri son üç yıl içinde lise ve ortaokul ders kitaplarında yer aldıktan sonra, 1932'de Ankara'da toplanan Birinci Tarih Kongresi'nde etkin biçimde savunulmaya başlanmıştır. Bu tezle, Osmanlı'da toplumsal bütünleşmeyi sağlayamayan İslam'ı özel hayat içine çekerek, yeri milliyetçilikle doldurulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda Türk kimliği kesin çizgilerle vurgulanmış, hatta Türk ırkının Irak, Anadolu, Mısır ve Ege'de uygarlık kuran toplulukların ataları oldukları öne sürülmüş ve Tez kısa sürede resmi çizgi haline gelmiştir. Birinci kongreden sonra devlet, "Kemalizm"i tek ulus düşüncesi ve yeni devletin yegane meşru etiği olarak öne sürerken konu biraz daha tartışılmış, bu ideolojide "Türk milliyetçiliği", bütün toplumsal, siyasal, iktisadi ve kültürel sorunlara monolitik bir çözüm olarak görülmüş ve Kemalist milliyetçiliğin rakip varyantları -ister pan-Türkist ister İslamî olsun- hoş görülmemiştir.[524]

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarındaki Türkçü aydınlar da bu değişimden etkilenmişlerdir. Örneğin "Yeni Turan" romanının yazarı ve İstanbul mitinginin ateşli konuşmacısı Halide Edip, cumhuriyetle beraber Türkçü düşünceden uzaklaşmıştır. Mehmet

---

[523] Poulton, a.g.e. s.143.
[524] Poulton, a.g.e., s.127.

Emin Yurdakul bazı şiirlerini "Turan" yerine artık "vatan" adı altında yayınlamaktadır. Ahmet Ağaoğlu Haziran 1921'de Ankara'da Basın Merkezi Müdürlüğü görevini kabul etmiş, 1923-1927 yılları arasında da TBMM üyeliğine seçilmiştir. Yusuf Akçura, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra, TBMM üyesi ve tarih profesörü olmuş ve kendini yeni rejime uyarlamıştır. Tekin Alp ve diğerleri bir anlamda Kemalizm'in ateşli savunucuları haline gelmişler, özellikle Tekin Alp, Kemalizm'e teorisyen düzeyinde katkılarda bulunmuştur. [525]

Cumhuriyetin kurulmasından hemen sonraki yıllarda, Türkçü aydınların az da olsa eski görüşlerini dile getirdikleri, özellikle yayın alanına ilişkin faaliyetler içine girdikleri görülmektedir. Bunlardan, 1923 yılı içinde yayımlanan Mehmet Emin, Hüseyin Namık (Orkun) Faruk Nafiz vb. yazarların yer aldığı "Milli Mecmua; 1 Nisan 1924'de ilk sayısı yayımlanan, Mehmet Halit (Bayrı)'nın kuruculuğunu yaptığı Mükrimin Halil (Yınanç), Necmettin Halil , Necip Fazıl, Necip Asım, Ahmet Hamdi, İbrahim Hamdi, İbrahim Hakkı, Ziyaeddin Fahri (Fındıkoğlu), Reşat Şemseddin (Sirer), Faruk Nafiz ve Ömer Bedrettin gibi Türkçü yazarların içinde bulunduğu "Anadolu Mecmuası" sayılabilir. [526]

Cumhuriyetin kurulmasından sonraki süreçte, Türkçü aydınların bir kısmı yeni devletin içinde kendilerine uygun işlevler edinme çabasında olmalarının yayında bazıları da, Mustafa Kemal'in kişiliğini yüceltmeye ve ona övgüler dizmeye başlamışlardı. Örneğin Engin Arın, "Atatürk, yalnızca Türkiye Türklerinin değil, bütün Türklerin atasıdır" diyordu. Cumhuriyetin kurumları da Türkçüleri cesaretlendirici ve teşvik edici tutumlar alıyorlardı. Diğer yandan savaş sonrasında dünya coğrafyasında değişiklik olmuş, İran ve SSCB'de yaşayan Türklere, Osmanlı Devleti'nin bıraktığı Irak, Suriye, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan ve Kıbrıs'ta yaşayan geniş Türk toplulukları eklenmişti. Bu, Türkçüler için yeni çalışma ve ilgi alanlarının ortaya çıkması anlamına gelmiş ve bir çok Türkçünün kamu hizmetine girmesini kolaylaştırmıştır.

---

[525] Landau, a.g.e., s.74. Tekin Alp'in Kemalizm'e katkıları hakkında bkz. Jacop M. Landau, **Tekin Alp Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
[526] Darendelioğlu, a.g.e., s. 73-74.

Türk milliyetçiliği ideolojisinin, 1923-1939 yılları arasında, dış Türkler sorunun gündeme gelmesi ve Türkçü aydınların örgütlenme sürecine girmesine kadar, pasif durumda bulunduğu söylenebilir. Milliyetçi hareket kendisini değişik ülkelerden Türkiye'ye göç eden Türklere yardım, edebiyat ve dil alanındaki faaliyetlerle sınırlamış, kendisine ideolojik ve siyasal bir görüntü vermekten kaçınmıştır. Bu durumun oluşmasında devletin ideolojik yapılanmasını oluşturan resmî ideolojinin başatlığı ve kendisinden farklı siyasal düşünceler üzerindeki sınırlamaların yoğunluğunun etkisi olduğu söylenebilir. 1930'larda dönemin özelliğine uygun olarak devlet giderek daha otoriter bir çizgiye kaymaya başlamıştır. Sosyalizm, milliyetçilik ve elitizmin birleştiği otoriter yönetimi savunan grupların, Kadro hareketi ve doğrudan faşist bir yönetimi hâkim kılmak isteyen siyasal oluşumların ortaya çıktığı görülmektedir.

Cumhuriyet sonrasında, Osmanlı döneminde Türkçülerin kurduğu en aktif örgüt olan Türk Ocağı, Türk Ocakları adını almıştır. Hamdullah Suphi Tanrıöver, Türk Ocakları yeniden ortaya çıktığında, 1920 yılında milliyetçi ideolojiyi resmi devlet ideolojisine eklemlemiş, bu tutum Mustafa Kemal tarafından da desteklenmiştir. Ocakların 1924'deki büyük kongresinde Tanrıöver, kendilerinin temel amacının Türk kültürünü ve Kemalist reformları korumak olduğunu söylemiştir. Ocak gerçekten faaliyetlerini gittikçe artan bir şekilde CHP ile iş birliği içinde yürütmeye başlamıştır. Türk Ocakları, yoğun modernleşme projesi içinde önemli görevler üstlenmiş, modern eğitim, okuma odaları ve kütüphanelerin kurulması, yabancı kitapların ve Batı müziğinin tanıtılması, tiyatro oyunları sergilenmesi gibi çalışmalar gerçekleştirmiştir. 1930'de kendi basımevini kurmuş, 1925'de 217 ocakta 30 bin olan üye sayısını 1930'da Türkiye'nin her tarafındaki 257 ocakta 32 bine çıkartmıştır.[527]

Türk Ocaklarının Kemalizm'e eklemlenmesine rağmen örgüt, Türkçü yapısını devam ettirmiştir. Örneğin Ocağın yayın organı olan Türk Yurdu'nda, Ayaz İshaki gibi Türkçü aydınların yazıları

---

[527] Landau, **Pan Turkism...**, s.75.

yayımlanmaya ve 1930'ların sonuna doğru, ocaktaki Türkçü ağırlık devam etmektedir. Azerbaycan, Türkistan, Bulgaristan ve diğer yerlerde yaşayan Türkler için ocak, bir platform olma niteliğini korumaktadır.[528] Türk Ocaklarının resmi ideolojiden ayrı, farklı bir yol izlemesi, Türkçü düşüncelerin yayıldığı bir örgüt olma özelliğini devam ettirmesi, daha sonra kapanmasının nedeni olmuş, Türk Ocaklarının tümüyle devletin resmi ideolojisini savunacak olan Halkevleri kurulmuştur.

Kemalizm ile Türkçülük arasında bir rekabet olduğu görülse bile, aslında Kemalist ideoloji ve ideologları Türkçü ideoloji ile bir çok unsuru paylaşmaktadır. Kemalist milliyetçiliği Türkçü- Turancı ideolojiden ayıran, Kemalistlerin milliyetçiliği, devletin sınırları ile sınırlandırmaları ve irredentist görüntü vermekten kaçınmaları, özellikle milliyetçiliği bir siyasal zemine oturtmaktan çekinmeleridir. Kemalistler de Türkçüler gibi Türklerin eski çağlara kadar uzanan geçmişlerinin öğrenilmesi ve araştırılmasını istemiş, Türk devletinin ancak kendi tarihinden, dilinden ve soyundan gurur duyan bireyler tarafından korunup geliştirilebileceğine inanmışlardır.Yeni rejim içerisinde din, toplumsal mutabakatın temeli olarak reddedilip, kamusal alandan özel alana indirgenince devlet, yeni bir mutabakat unsuru olarak tasarladığı Türklük bilincini yerleştirmeye çalışmış ve bu yönde ideolojik formasyonlar geliştirmiştir.

Son aşamada resmi milliyetçilik anlayışı, Turancılığın bütün formlarına sırt çevirmiş ve "yurtta sulh, cihanda sulh" sloganı altında, Türkiye sınırları içindeki bütün ya da hemen hemen bütün yurttaşları kapsayacak laik Türk ulusal bilinci yaratma çabasıyla milliyetçi bir politika izlemiştir [529]. Bu dönemde aslında resmi söylem de milliyetçi ideolojiden oldukça etkilenmiştir. Resmî ideolojiden yana olan yazarlar savaş öncesi geleneği devam ettirmiş, bütün Türkler arasında tarihsel birlik olduğunu kanıtlamaya çalışmışlar ve okullarda okutulan kitaplarda Türk ulusunun şanlı geçmişi, kahramanlıkları ve diğer uluslardan üstünlüğünü anlatan

---

[528] Landau, **Pan Turkism...**,s.75.
[529] Poulton, a.g.e, s.167.

etnik milliyetçi unsurlara yer verilmiştir. Bu yıllarda çıkan dergilerde de böyle bir eğilim gözlenmektedir. Örneğin 1933 yılında yayımlanmaya başlayan, Halkevlerinin yayın organı "Ülkü" dergisi, Türkçü düşünceleri dile getirmiştir. [530] 1930'lu yılların başından İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar resmi söylem ve uygulamalarda etnik yönü ağır basan bir ulus anlayışının oturtulmaya çalışıldığı, bu doğrultuda, paraların ve sigara paketlerinin ve öğrencilerin şapkalarının üzerinde devlet tarafından Türklerin eski geçmişlerin ait olduğuna inanılan semboller kullanıldığı, paralar ve pullar ile, öğrencilerin şapkaları üzerinde bozkurt motifleri konulduğu görülmektedir.

Türk mallarının kullanımının teşvik edilmesi, gayrimüslim sermaye ve girişimlere yönelik Bu dönemde diğer etnik gruplara karşı saldırgan bir tutum takınılmamış olmasının yanında, Türk ulusal kimliğinin aşırı bir biçimde yüceltilmesi, Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi, kısıtlamalar, demografik yapıya yönelik düzenlemeler[531] gayrimüslim azınlıkların toplumsal yaşam içinde Türkçe kullanmasını sağlamayı amaçlayan "vatandaş Türkçe konuş" kampanyaları milliyetçi unsurların devlet tarafından benimsendiğini göstermektedir.

Özellikle Halkevleri'nin etnik kimliğe vurgu yapan yayınları, ders kitaplarında görülen yoğun etnik milliyetçi tema, CHP ideologları ve yöneticilerin bu yöndeki açıklamaları resmi milliyetçi anlayışın etnik milliyetçiliğe doğru kaydığı görüşünü doğrular niteliktedir. Örneğin CHP'nin önde gelen ideologlarından ve Adalet Bakanlarından Mahmut Esat Bozkurt, Bozkurt ve Gökbörü gibi Türkçü dergilerde yazılar yazması bu yönde değerlendirilebilir.[532]

---

[530] Landau, **Pan-Turkism...**, s.76.

[531] 1934'de Türkiye nüfusunun dağılımı ve yerleşimini düzenleyen 2510 sayılı yasa, Doğu Trakya'nın yalnızca "Türk eğitim ve terbiyesi almış" kişilerle sınırlı tutulmasını, Edirne ve boğazlar mıntıkasında yaşayan tarihsel Yahudi cemaatinin buralardan zorla çıkartılmasını öngörüyordu. Buna bağlı olarak başlayan Yahudi karşıtı kampanya, 8-10 bin Yahudi'nin birkaç hafta içinde İstanbul'a kaçmasına yol açmıştır. Hough Poulton, a.g.e., s.137-138. Cumhuriyet döneminde Türkiye Yahudilerinin durumu ile ilgili geniş bir değerlendirme için bkz. Rıfat Bali, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

[532] Mahmut Esat Bozkurt "Atatürk İhtilali" adlı eserinde Türkçülük konusunda görüşle-

1930'larda Türkiye, nasyonal sosyalizme benzeyen, güçlü korporatif yönleri ağır basan otoriter bir devletçi yönetim biçimini benimsedi. Bir devlet partisi olan CHP, devlet milliyetçiliği ile birlikte bu çizgiyi izledi. 9 Mayıs 1935'de toplanan parti kongresinde kabul edilen programda açıkça şöyle deniyordu:[533]

Madde 1. Vatan Türk ulusunun eski ve yüksek tarihi ve topraklarının derinliklerinde varlıklarını sürdüren ile yaşadığı bugünkü siyasal sınırlarımız içindeki yurttur.

Madde 5. (b) Parti Türk sosyal topluluğunun özgül karakterini ve tamamen bağımsız kimliğini korumayı esas tutar. (c) Türkiye Cumhuriyeti halkını farklı sınıflardan oluşmuş olarak değil, Türk halkının bireysel toplumsal hayatındaki iş bölümünün gereklerine göre çeşitli mesleklere bölünmüş bir topluluk olarak görmek ana ilkelerden biridir. Partinin hedefleri sınıf çatışması yerine toplumsal düzeni ve dayanışmayı güvence altına almak ve çıkarlar uyumunu sağlamaktır.

Madde 41. Başlıca ulusal talim ve terbiye ilkelerimiz şunlardır:(b) Kuvvetli cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı ve laik yurttaşlar yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburi tutulmalıdır. Türk ulusuna, Türkiye Büyük Millet Meclisline ve Türk devletine saygı duymak ve başkalarının da saygı duymasını sağlamak öncelikli bir görev olarak öğretilmelidir.(e) Türkiye her türlü boş inançtan ve

---

rini şu şekilde açıklamaktadır:" Bir ihtilal, hangi millet hesabına yapılırsa yapılsın, mutlaka onun öz evlatlarının eliyle yapılmalı ve onun elinde kalmalıdır. Mesela Türk ihtilali öz Türklerin elinde kalmalıdır. Hem de kayıtsız şartsız"; "Devlet işlerinin başına, devletin kurucusu olan kavimden başkaları geçince o devlet yıkılır. Yani millet istiklalini kaybeder. Misal mi istersiniz? işte Abbasiler, işte Endülüs, işte Osmanlılar", "...Türk birliğinin bir gün hakikat olacağın imanım vardır. Ben görmesem bile, gözlerimi bu dünyaya, onun rüyaları içinde kapayacağım". Cemal Anadol, **Türkeş,** Milliyetçi Anadolu Yayınları, İstanbul (tarihsiz), s.19. Yine bu doğrultuda Mahmut Esat Bozkurt, Gökbörü Dergisinde Türkçülük hakkında yapılan suçlamalara cevaben yazdığı bir yazıda, "...Kan ve ana dili Türkçe olan, kendini Türklükte ve Türk tarihinde bulan, Türk'ün acılarını kendi acısı, saadetini kendi saadeti sayan, Türk'le gülen, Türk'le ağlayan ve kültürü Türk olan Türk'tür" diyordu. Mahmut Esat Bozkurt, "Milliyetçilerin Cevabı", **Gökbörü,** Sayı:4, Ocak 1943, s.13. Mahmut Esat Bozkurt, bir demecinde de şöyle diyordu: "Türk'ün ülkenin yegâne sahibi, yegâne efendisi olması gerektiğine inanıyorum. Saf Türk soyundan gelmeyenler bu ülkede yalnızca tek bir hakka, hizmetkar ve köle olma hakkına sahip olacaktır. **Milliyet**, 16 Eylül 1930, akt.: Poulton, a.g.e., s.41.

[533] Poulton, a.g.e, s.135-136

yabancı fikirden uzak, yüksek ulusal ve yurtsever olmalıdır. (g) Partimiz, yurttaşların Türk'ün derin tarihini bilmesine büyük önem verir. Bu bilgi, Türk'ün yetenek ve gücünü, öz güven duygularını ve ulusal varlığa zarar verecek her akımın önünde yıkılmaz direnişini besleyen kutsal bir cevherdir. (h) Türk dilini mükemmel ve zorunlu bir ulusal dil haline getirmek için gösterdiğimiz ciddi çabayı sürdüreceğiz.

Partinin belirlediği ilkeler arasında ulusal kimliğin yüceltilmesi ve devletin varlığı ile etnik kimlik arasında ilişki kurulması ve devlete kutsallık atfedilmesi, resmi milliyetçi anlayışı yansıtmaktadır. Diğer yandan resmi milliyetçi anlayış ile Türkçü-Turancı çizginin örtüşmesi olgusuna, 1942 yılında gayrimüslim azınlıklara karşı çıkarılan Varlık Vergisi uygulamasının, Türkçü dergiler tarafından büyük coşkuyla karşılanması önemli bir kanıt oluşturmaktadır. Diğer yandan bu aslında Kemalist Türkiye milliyetçililiği ile, Osmanlı'dan süregelen Türkçü-Turancı çizginin kesin olarak ayrımlaştığı görüşünü de çürütmektedir.

Varlık Vergisi uygulaması, dönemsel ideolojik eğilimlere uygun olarak başlatılan ve milliyetçiliğin iktisadi alana etkisi bağlamında değerlendirilebilecek bir uygulamadır. 1939-1942 yılları arasında, iktisadi kriz gayrimüslim sermayeden sağlanacak vergilerle aşılmaya çalışılmış, bu yönde icat edilen vergi etnik-dinsel kriterlere göre düzenlenmiş, daha sonra verginin kapsamı genişletilerek, sonradan Müslüman olanlar (dönmeler) ve yabancılarda vergiye dahil edilmiştir. Gayrimüslimlere, Müslümanlardan on kat daha fazla vergi ödeme yükümlülüğü getirilmiş, bu vergiyi ödemeyenler çalışma kamplarına gönderilmişlerdir. Hitler Almanya'sı ile iyi ilişkiler kurulması istenen bir dönemde bu tip uygulamanın yapılması uluslararası gelişmelerin iç siyasal yapıya etkisi bağlamında da değerlendirilebilir. Bu trajedinin yaşandığı günlerde, uygulamaya yönelik çok fazla tepki de olmamış, vergiyi ödemeyen gayrimüslimlerden mallarını ve mülklerini ucuz fiyatla satın alan Müslüman tüccarlar, Varlık Vergisi uygulamasından olumlu biçimde etkilenmişlerdir.

Kemalist milliyetçilik kendi anlayışından farklı olan, ister pan-Türk ister İslami yanları ağır basan ve isterse de diğer etnik toplulukların milliyetçiliklerine kuşkuyla yaklaşmış, bu farklı milliyetçilik formları karşılarında resmi milliyetçiliğin ezici üstünlüğünü bulmuşlardır. Kemalist milliyetçilik, ideolojik olarak otoriter unsurları içerse de uygulama açısından halk katmanlarına "kırıcı" davranmamış (Varlık vergisi ve bazı demografik uygulamalar dışında), Nazi tipi bir ırkçı uygulamaya yönelmemiştir. Aslında bu durum ideolojinin niteliğinden kaynaklanmaktadır. Başkentte ve diğer kentlerde reform uygulamaları hissedilirken, köylerde, kasabalarda Müslüman halk geleneksel yaşam biçimini sürdürmektedir. Her ne kadar cumhuriyetin ilk yıllarında karşı devrimci hareketler olarak nitelendirilen eylemlere yönelik bastırma hareketleri ve sert uygulamalar yaşanmışsa da reformlara karşı oluşan belli hareketler dışında merkez tarafından bu kesime yoğun bir seferber etme politikası uygulanmamış, reformlara karşı bir tepki oluşsa da bir eylem biçimini almamıştır. Bu kesim dışında, gayrimüslim ve Türk olmayan unsurların ulus-devlete entegrasyonunu sağlamayı amaçlayan uygulamalar, "vatandaş Türkçe konuş" kampanyaları, yer isimlerinin değiştirilmesi, nüfus yoğunluğunun değiştirilmesi vb.- özellikle kentlerde merkezin, reformların yaşama geçirilmesine yönelik uygulamaları ve kent ile taşrayı izole etme çabası, taşranın geleneksel kesiminde pek etkili olmamış, köyler yine eskiden beri aidiyet hissi duydukları toplumsal kurumlara bağlı kalmayı sürdürmüşlerdir. Ancak bu tip uygulamaların, izleri uzun yıllar sürecek bir merkez-çevre gerginliğine neden oluşturduğu da söylenebilir.

Resmî ideoloji giderek, Türk milliyetçiliğini kendi içinde eritmeye ve Kemalizm içerisinde güçlü bir şekilde var olan milliyetçi düşünceyi, iktisadi, kültürel ve toplumsal alanlara yayıp kendi anlayışı çerçevesinde bir anlamda "zararsızlaştırarak" uygulamalarında bir meşruiyet zemini olarak kullanmaya çalışmıştır. Resmî ideolojinin tercih ettiği, seküler yanları ağır basan dinsel unsurlardan arındırılmış, modernleşme yanlısı bir milliyetçiliktir. Bu nedenle Kemalist milliyetçilik, etnik milliyetçiliğe, Türk soyunun üstünlüğüne, Türklerin diğer ırklardan farklılıklarına gönderme yaparken, devletin sınırları içinde etnik ve kültürel anlamda farklı-

lıkları azaltmak ve ortadan kaldırmak amacıyla kullanılan politikalara da uygun ortam hazırlıyordu. Bu noktada Türkçü, ideolojinin siyasal bir zemine sahip olması ve Kemalizm'den farklı unsurları içinde barındırması; -özellikle bir takım dinsel unsurlar ve Anadolu dışında yaşayan Türkler arasında siyasal bir birleşmeyi amaçlaması- Türkçü ideoloji ile Kemalizm arasındaki bağları zayıflatıyordu.

Ünlü Türkçülerin de bu dönemde, bütün zorluklara rağmen yeni dergi ve gazete yayımı ile görüşlerini halka duyurmaya ve entelektüel bir platform oluşturmaya çalıştıkları görülmektedir. Bunların başında, ilk sayısı 15 Mayıs 1931'de karizmatik Türkçü Hüseyin Nihal Atsız tarafından çıkarılan "Atsız Mecmua" yer almaktadır. Türkçü-Turancı görüşleri dile getiren derginin kapağında bu niteliğine uygun ve birkaç sayıda bir değişen, "Bütün Türkler bir ordu, katılmayan kaçaktır" veya "Vazife yapılır, hak verilmez alınır", "Fertler ölür millet yaşar", "Sen yok biz varız" gibi sloganlar yer almaktadır. [534] Nihal Atsız'ın Türkçü faaliyetinin başlangıcı sayılan Atsız Mecmua (15 Mayıs1931-25 Eylül 1932), aynı zamanda Türk Ocaklarının kapatılmasından hemen bir ay sonra yayımlanmaya başlayan ilk Türkçü dergidir. Atsız ve dergisi, resmî ideolojinin tanımladığı milliyetçilik anlayışına karşı çıkmış, ırk birliği esasına dayalı ve bütün Türkler arasında siyasal bir birliği amaç edinen siyasal ve etnik tabanlı milliyetçiliğin kapılarını açmıştır. Bu dönemde çıkan diğer Türkçü dergiler arasında 1 Mart 1932'de Ahmet Caferoğlu tarafından yayımlanmaya başlayan "Azerbaycan Yurt Bilgisi Mecmuası", Temmuz 1933'de ilk sayısı çıkan Milli Türk Talebe Birliği'nin yayın organı olan "Milli Birlik", Kasım 1933'de yayım hayatına başlayan ve Atsız Mecmua'nın devamı niteliğinde olan Nihal Atsız'ın çıkardığı "Orkun", yine aynı yıl çıkmaya başlayan "Çığır Mecmuası" sayılabilir.[535]

Bu noktadan sonra Türkçüler, Kemalizm'in çelişkili bir biçimde tanımlamaya çalıştığı ve bir ayağı Fransız yurttaşlığı anlayışına diğeri de etnik milliyetçiliğe dayalı resmi milliyetçiliğin yerine,

---

[534] Darendelioğlu, a.g.e., s. 74.
[535] Darendelioğlu, a.g.e., s. 74-76.

özgün bir milliyetçi ideolojiyi oturtmaya çalışmışlar, özellikle İkinci Dünya Savaşı süresince doruğa çıkacak etnik milliyetçi akım bu dönemde önemli siyasal sonuçları beraberinde getirmiştir.

B. İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Milliyetçi Hareket

İkinci Dünya Savaşı yıllarında özellikle dış Türklerin durumu ile ilgili olarak, değişik nitelikteki örgütlerde bir hareketlenme görülmeye ve siyasal bir zemine doğru bir kayma gözlemlenmektedir. Bu noktadan sonra Türkçü ideoloji, resmi Kemalist çizgiden ayrımlaşmaya, kendine özgü bir ideolojik yön çizmeye başlamaktadır.

1. Yurt Dışındaki Milliyetçi Örgüt ve Yayınlar

İdeolojik yapılanma süreci başta örgütlenme ve yayın konusunda kendini göstermektedir. Ülke içindeki yayınlara ek olarak, ülke dışında yayınlanan milliyetçi yayınlar, özellikle Sovyetler Birliği'nden gelen kişiler tarafından yayımlanmakta ve daha siyasal bir nitelik göstermekte ve bu yayınlar ülke içindeki milliyetçiler tarafından da izlenmektedir. Bu dönemde yurt dışında yayımlanan milliyetçi dergiler arasında iki dergi sayılabilir: [536]

Turan Mecmuası: Türkçü Lászlo Rásony ve arkadaşlarının kurduğu bir derneğin yayın organı olan Turan Dergisi, ilk olarak 1913 yılında üç aylık bir dergi olarak yayımlanır. Dergi aşırı duyarlılıkla yayımlanan bir dergi olmayıp, Turan ırkını inceleyen ve Macar hükümetince de desteklenen, Turan kavimlerinin dillerini tarih ve folklorların inceleyen bilimsel bir dergidir. Ancak bunun yanında derginin siyasal bir amaç taşıdığı da söylenebilir. Dergi, Volga, Hazar Denizi, İran ve Altay dağlarını içine alan bir Turan Devleti kurma hedefini dile getirmektedir.

Prométhée: Dergi, anti-Sovyet bir örgüt olan "Prométhée Ligi"nin yayın organı olarak, Başkan Pilsudsk, Polonya Dışişleri Bakanlığı ve diğer anti-komünist yarı resmi örgütlerin finansal ve

---

536 Landau, **Pan Turkism...**, s.78.

siyasal desteği ile kurulmuş, Azerbaycan, Kafkasya ve Türkistan'ın bağımsızlığını savunmuştur. Dergiye, 1926-1938 yılları arasında ünlü Türkçüler M. Emin Resulzade, Mirza Bala ve diğerlerinin makale gönderdikleri görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı döneminde Polonya Hükümetinin, birçok anti-komünist örgütle beraber, Türkçü örgütlere de yardım ettiği bilinmektedir.

Yeni Turan: Ekim 1931'de Abdullah Aksan adlı bir Türkçü tarafından aylık bir dergi olarak, Fince ve Türkçe dillerinde Finlandiya'da Helsinki ve Tampere'de yayımlanmaya başlamıştır.

Kurtuluş: Kasım 1934-1939 yılları arasında Türkçe yayımlanan Azeri dergi, Müsavat Partisi'nin yayın organıdır. Hilal Münşi ve M. Emin Resulzade tarafından çıkarılmıştır.

Şimali Kafkasya: Kafkas Halk Partisi'nin yayın organıdır. Varşova'da Mayıs 1934-Haziran 1939 arasında Rusça ve Türkçe olarak Baresbi Baytugan tarafından Türkçü ve anti-Sovyetik bir dergi olarak yayımlanmıştır.

Yaş Türkistan: Türkistan Milli Meclisi'nin yayın organı olarak Aralık 1931'den Haziran 1939'a kadar Berlin'de Mustafa Çokay tarafından yayımlanmıştır.

Yeni Milli Yol: İdil-Ural Meclisi'nin yayın organıdır. Berlin'de Tatar Türkçesinde yayımlanmıştır.

Emel Mecmuası: Kırım Türk Meclisi'nin aylık yayın organı olarak Romanya Pazaarcık'ta, 1930-1941 yılları arasında Müstecip H. Fazıl tarafından yayımlanmaya başladı.

Türkistan: 1934-1935 yılları arasında Fransızca ve Türkçe, Arap harfleriyle, Mustafa Çokay tarafından yayımlanmıştır.

Süreli yayınların yanı sıra bu dönemde Türkçü ideolojiyi savunan kitapların da yayınlandığı görülmektedir. Bunlardan ilki, Mehmed Zade Mirza Bala (1898-1959)'nın "Milli Azerbaycan Ha-

reketi Müsavat Halk Fırkası Tarihi" dir. İkinci eser, Almanca olarak, M. Emin Resulzade tarafından Azerbaycan'ın bağımsızlık yıldönümünün anısına yayımlanan "Das Problem Aserbeids Chan" adlı eserdir. Diğer bir eser de yine Almanya 'da İkinci Dünya Savaşı'nın ilk günlerinde H:M Ahmad tarafından yayımlanan ve Türkçü ideolojiyi savunan, "Räüme:Turan-Türkistan-Tibet" adlı eserdir. [537] Dış Türklerin siyasal Türkçülüğü savunan bu yayınları, kendi anavatanlarını kurtarmaya yönelik ve bir Türk birliği kurma amacı taşıyan yayınlar olma niteliği taşımaktadır. Türkiye dışında yaşayan Türkçüler aktif olarak bu faaliyetlerini sürdürmüşler, daha sonra da Türkiye'de yaşayan Türkçü yayın ve örgütlenmeler belirli bir ivme kazanmıştır.

2. Yurt İçinde Yayımlanan Türkçü Yayınlar

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkçü yayınlar, dergi ve gazeteler bu hareketin platformu olmuş, Türkçü yazarlar ve gençler bu dergiler etrafında toplanmışlardır. Bu dönemde çok sayıda dergi yayımlanmasının bir diğer nedeni de Türkçü hareket üzerindeki devlet denetim ve baskısını en aza indirme çabası olduğu söylenebilir. Yayımlanan dergilerin çoğu kapatıldıktan sonra başka bir ad altında ancak aynı kadro ile yayın hayatına sürdürmüş, yazarlar da bu sayede görüşlerini dile getirmeye devam edebilmişlerdir.

Gazete ve dergi yayıncılığı yanında Türkçülük üzerine kitaplar da yayımlanmaya devam etmektedir. Bunlardan, Nihal Atsız'ın 1935'de yazdığı ses getiren eseri, "Türk Tarihi Üzerine Toplamalar" ile İ.Hakkı Baltacıoğlu'nun "Türk'e Doğru" adlı kitabı Türkçü harekete önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle dergi yayıncılığında Türkçü harekette bir canlanma görülmüş ve birçok Türkçü dergi ardı ardına çıkmaya başlamıştır. Bu dergilerin ortak özelliği, ırkçı, saldırgan bir militan milliyetçilik anlayışını savunmalarıdır. Diğer önemli bir özellik de, dergiler sayesinde Türkçü hareketin, kültürel bir hareket olma niteliğinden sıyrılarak siyasal yönleri ağır basan ideolojik bir hareket olma özelliğini kazanmasıdır.

---

[537] Landau, **Pan Turkism...**, s.80.

Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber hükümetin milliyetçi harekete karşı yumuşama içine girdiği görülmektedir. CHP içinde de milliyetçi düşünceye sempati duyulmaya başlanmış, milliyetçi yazarlar parti toplantılarına çağrılıp konferans vermiştir. Bu dönemde yayın hayatına giren Türk milliyetçiliğini savunan başlıca yayınlar şunlardır:[538]

Kopuz: İstanbul ve Samsun'da seri halde yayın hayatına girmiştir. İlk seri derginin sahibi Cemal Tigin'dir.

Dergiyi aslında çıkaran Fethi Tevetoğlu olmasına karşın, Tevetoğlu'nun asker olması nedeniyle dergide, Atsız ve Türkkan'a göre daha az siyasal kimliğe sahip olan Cemal Tigin'in adı görülmektedir. İkinci seri derginin sahibi Gülcan Tevetoğlu'dur. Bu seri 13 sayı olarak Mayıs 1943 ve Mayıs 1944 arasında çıkmıştır. Yazı kadrosunda, Nihal Atsız, Besim Atalay, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Abdülkadir İnan, Rıza Nur, Fethi Tevetoğlu, Ali Nihat Tarlan, Orhan Şaik Gökyay, Cemal Karal, Osman Faruk Verim, Zeki Ömer Defne, Mahmet Halit Bayrı, Reşat Özdemir, İhsan Baran, Adnan Cahit Ötüken, Ferda Gülen, Emin Hekimgil, Faruk Caner, İhsan Unaner, İhsan Aydın, Ferit Dikmen, gibi yazarlar yer almaktadır. Hüseyin Namık Orkun, Osman Turan, Zeki Velidi Togan, Nejdet Sancar ve Alparslan Türkeş de zaman zaman bu dergide yazılar yazmışlardır. Dergi çağlar boyunca Türkiye ve dışındaki Türk tarihi, edebiyatı, folkloru ve kültürü gibi konuları işlemiş, Türkçü-Turancı görüş ise daha yumuşak bir üslup içerisinde ele alınmıştır. Derginin ikinci serisi Samsun'da, Gülcan Tevetoğlu tarafından yayımlanmıştır. Derginin sloganı "Biz Türk'üz, Türkçü'yüz ve Daima Öyle Kalacağız" şeklindedir. Daha sonra Bakanlar Kurulu derginin yayımına son vermiştir.

Bozkurt: Diğer Türkçü dergilerden daha uzun ömürlü olan dergi, İstanbul'da 1 Mayıs 1939 ile 26 Mart 1942 arasında Reha Oğuz Türkkan tarafından 17 sayı halinde yayımlanmıştır. Yazar

---

[538] Tek parti döneminde Türkçü hareket ve yayın organları hakkında bkz. Günay Göksu Özdoğan, **"Turan"dan "Bozkurt"a, Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)**, İletişim yayınları, İstanbul, 2019

kadrosunda Nihal Atsız, Abdülkadir İnan, Hüseyin Namık Orkun, Nurullah Barman, Fethi Tevetoğlu, Arif Nihat Asya, Peyami Safa, Besim Atalay, Zeki Velidi, Togan, Osman Turan, Nejdet Sançar, Orhan Şaik Gökyay gibi Türkçüler yer almaktadır. Dergi, "Türk soyunun düşmanı" olarak kabul edilen komünizme sert tavır almış, koyu bir Türkçü anlayışı savunmuştur. Derginin başlığında "her Irkın Üstünde Türk Irkı" ve "Bozkurt Ergenekon'un remzidir. Türklük yolunda sesimizin bir an bile kısıldığını görmeyeceksiniz" ifadesi yer almaktadır. Dergi, bütün Türklerin birliğini savunurken, açıkça Türkçü-Turancı ideali savunduğunu ifade etmiştir.

Çınaraltı: Önemli ve nispeten uzun ömürlü olan dergilerden birisi de Orhan Seyfi Orhon'un çıkardığı Çınaraltı dergisidir. Dergi, "Haftalık Türkçü Fikir Mecmuası" adı altında 9 Ağustos 1941 ile 27 Mayıs 1944 yılları arasında 140 sayı olarak yayımlanmıştır. Derginin baş sayfasında İsmail Gaspıralı'nın ünlü sözü "Dilde Fikirde İşte Birlik" sözü yer almaktadır. Derginin savunduğu Türkçülük anlayışı, "tüm dünya Türklüğünün kültür birliğine" dayanmaktadır. Dergide ağırlıklı olarak Ziya Gökalp'in düşüncelerine yer verilmiş, özellikle Gökalp'in "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" ilkesi üzerinde durulmuştur. Yazarları arasında, Orhon Seyfi Orhon, Yusuf Ziya Ortaç, Peyami Safa, Zeki Velidi Togan, Enver Behnan Şapolyo, Edip Ayel ve İsmail Hami Danişment gibi ünlü yazarlar bulunmaktadır. Dergi kendi zamanının Türkçü dergilerinden daha ılımlı bir çizgi izlemiş, Gaspıralı İsmail'in "dilde, fikirde, işte birlik" anlayışını savunan kültürel bir Türkçülük savunulmuştur.

Millet: Bu Türkçü dergi de Mayıs 1942 yılında çıkmaya başlamış, 24 sayı yayımlandıktan sonra kapanmıştır. Derginin sahibi, Hüseyin Avni Göktürk, yayın müdürü ise Remzi Oğuz Arık'tır. Yazarları arasında Mümtaz Turhan, Samet Ağaoğlu, Osman Turan, Tahsin Banguoğlu, İbrahim Kafesoğlu gibi tanınmış kişiler bulunmaktadır. Derginin milliyetçilik anlayışı, daha çok resmi söyleme uygun olarak, "Anadolucu" bir yaklaşıma sahiptir. "Anadoluculuk" düşüncesi genel olarak o dönemde yalnızca Türkiye sınırları içerisindeki Türklerle ilgilenerek onların refah ve mutluluğunu istemek şeklinde açıklanmıştır. Temelde resmi milliyetçilik anlayışı ile

örtüşen bu akımı savunanlar, daha çok sol kesim aydınlar ile az sayıdaki Türkçü yazardır.

Tanrıdağ: Türkçü hareketin örgütlendiği bir başka dergi olan Tanrıdağ, 8 Mayıs-4 Eylül 1942 tarihleri arasında, Rıza Nur tarafından haftalık olarak yayımlanmıştır. Derginin sloganı "ilmi, Edebi, Türkçü. Bu Türklerin Dergisidir" biçimindedir. Derginin yazarları arasında İzzettin Sadan, Mustafa Hakkı Akansel, Nejdet Sancar, Hüseyin Namık Orkun, Fethi Tevetoğlu, Nihal Atsız, Hasan Feri Cansever, Nebil Buharalı gibi tanınmış Türkçüler bulunmaktadır. Dergi, Ergenekon ve Bozkurt kadar koyu Türkçü bir dergi olmamış, daha çok kültürel alanlarda ve Türkoloji üzerine yayın yapmıştır.

Türk Amacı: Türk Kültür Birliği'nin yayın organı olan dergi, 1.7.1942-1.2.1943 tarihleri arasında yayımlanmıştır. Derginin sahibi Türkolog ve Azerbaycan Türklerinden olan Ahmet Caferoğlu'dur. Dergide ağırlıklı olarak, Orta Asya Türk uygarlığı, tarihi ve kültür ile ilgili yazılar yayımlanmıştır. Dergide ağırlıklı olarak Fuad Köprülü, Kadircan Kaflı, Muharrem Togay, Ahmet Okay, Ali Genceli, Fahrettin Çelik, Abdullah Zihni, Saadettin Buluç'un yazıları yer almaktadır. Denilmektedir. Buradan da anlaşılacağı gibi, dergi daha çok Türkler arasında bir kültürel birlik kurma amacı taşımaktadır.

Türk Yurdu: 1931 yılında Türk Ocakları'nın kapatılmasından sonra, Türk Yurdu dergisinin de yayını durmuştur. Daha sonra dergi, aynı isimle 1 Eylül 1942 günü, Hasan Ferit Cansever tarafından Derginin kapağında "Türklerin faydasına çalışır" ifadesi yer almaktadır. Dergide, Zeki Velidi Togan, Mustafa Hakkı Akansel, Abdülkadir İnan, Mirza Bala, Hüseyin Namık Orkun, Fahrettin Kırzıoğlu, Mehmet Emin Yurdakul, Osman Turan, Abdullah Taymas gibi tanınmış Türkçüler yazılar yayınlamaktadır.

Doğu Dergisi: Bu dergi 1942 yılında Zonguldak'ta yayımlanmaya başlamıştır. Dergini sahibi Tahir Akın Karaoğuzdur. Dergi yayın hayatına 1949 yılına kadar devam etmiş, bünyesinde birçok ünlü Türkçü yazarı barındırmış, daha çok tarih, kültür ve edebiyat

ilgili yazılar yayımlanmıştır

Gökbörü: Dergi, Reha Oğuz Türkkan ve Nihal Atsız arasındaki anlaşmazlık sonucu Reha Oğuz Türkkan'ın daha önce kapanan "Bozkurt" dergisi ile aynı anlama gelen Gökbörü dergisini çıkarmaya başlamasıyla yayın hayatına atılmıştır. Gökbörü, 5 Ekim 1942 ve 1943 yılları arasında toplam 12 sayı olarak çıkmıştır. Derginin sloganı, "Gökbörü, Türklüğün kurtuluş, birlik ve zafer remzidir" biçimindedir ve derginin kapağında "bütün ırklar üzerinde Türk ırkı" ibaresi yer almaktadır. Dergide, o dönemde Türkçüler arasında başlayan ayrımlaşma ile ilgili yazılar yayımlanmaktadır.

3. Orhun Dergisi ve Nihal Atsız'ın Türkçülüğü

Nihal Atsız, hükümete karşı darbe hazırlama suçlamasıyla tutuklanmadan önce kamuoyunda tanınan bir kişilik haline gelmiştir. Orhun dergisi aracılığı ile Türkçülerin sözcüsü konumuna gelmiş ve Sabahattin Ali'nin aleyhine açtığı dava duruşmalarında ilgiyi üzerine çekmişti. Esas şöhretini, ise Başbakan Saraçoğlu'na yazdığı mektuplarla başlayan polemik sayesinde kazanmıştı. [539] Büyük ölçüde Atsız Mecmua'nın devamı niteliğinde olan Atsız'ın edebiyat öğretmeni olarak atandığı Edirne'de çıkardığı ikinci dergi olan Orhun dergisi, İlk sayıdan itibaren Türkçü-Turancı çizgiye sahip olmuştur. İkinci seri Orhun, dokuzuncu sayıdan sonra 1934'de kapanan eski Orhun dergisinin bir devamı olarak 1 Ekim 1943 tarihinde ikinci defa, Atsız Boğaziçi Lisesinde edebiyat öğretmeni iken yayımlanmaya başlanmıştır. Bu ikinci seri Orhun dergisi de uzun ömürlü olmamış, Nisan 1944'de Nihal Atsız'ın Sabahattin Ali ve Nazım Hikmet ile girdiği polemik nedeniyle on altıncı sayı sonunda hükümet tarafından kapanıncaya kadar yayınına devam etmiştir. Orhun dergisinin ikinci kez yayınında derginin kapağında ay içinde kurt figürü ile yayınlanmış ve başlığında "Bütün Türkler Bir Ordu" ifadesi yer almıştır. Atsız, yazılarında Türkçülükten ne anladığını, Türkçü ideolojinin sınırlarının nereye dayandığını açıklamıştır.

---

[539] Özdoğan, a.g.e., s.182

Atsız'a göre Türkçülük, Türk ırkının çok eski zamanlardan beri bilinç altında yaşayan milliyetçilik, Tanzimat sonrası Avrupalı milliyetçiliklere benzeyen halkçı bir hareketin Türkiye'de uygulanmasını isteyen milliyetçilerin hareketi, devletin içindeki yabancı unsurların ihaneti dolayısıyla oluşan tepki ve Türklerin 200 yıldan beri çektikleri sıkıntıların ve geçirdikleri felaketlerin verdiği uyanıklık gibi dört kaynaktan beslenmektedir. Bu dört kaynaktan gelen düşünceler birbirleriyle kaynaşıp yoğrularak bugünkü Türkçülük ortaya çıkmıştır.[540] Dergide bütünüyle Türk ırkının üstünlüğünü vurgulayan bir anlayışın hakimiyeti görülmektedir. Türkçülüğün anlamı hakkında yapılan tanımlamalar yanında bir Türkçü'nün de nasıl olması gerektiği üzerinde durulur. Atsız'a göre Türkçü olarak kendini tanımlayan kişi, "Türk ırkının üstünlüğüne inanmış olan kişidir.", "Türkçü gününü gün eden veya dalkavuk bir insan olamaz. Sert yaşamaktan hoşlanır ve en büyük sertliği de nefsine karşı gösterir.", "Türkçü hiç şüphesiz Türk'ten olur. Fakat her 'Türkçüyüm' diyen Türkçü değildir. Samimi olması ve Türkçülüğün şartlarına uyması lazımdır" [541] diyerek Türkçü olmanın kıstaslarını da açıklamaktadır.

Atsız'ın milliyetçilik ve din ile ilgili görüşleri de ilginçtir. Atsız dini, "milleti millet yapan unsurlardan biri" olarak görmesine rağmen, yaşanan İslam dininin eski Türk dini Şamanizmden de alıntılar yaparak bir "Türk Müslümanlığı" ve Türklerin ulusal dini haline geldiğini belirttikten sonra, Müslüman olmanın Türk olmak için bir koşul olmadığını, Müslüman olmayan Türkleri de Türk olarak kabul ederek din ayrılığından ötürü Türklükten çıkarmaya gerek olmadığını söyler ve onları zorlamanın gereksiz olduğunu belirterek Türk birliği gerçekleştiği zaman bütün şaman ve Hıristiyan Türkleri Müslüman olacağı öngörüsünde bulunur.[542] Diğer yandan Atsız dergilerdeki yazılarında, destani ve romantik unsurları yoğun bir şekilde kullanmaktadır. Genellikle yazılarının son kısımlarında, okuyanları motive etmek amacıyla bu tip sözlere yer ver-

---

[540] Nihal Atsız, "Türkçülük", **Orhun,** Sayı:10, Ekim 1943, **Türk Ülküsü,** Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973 içinde s.29.

[541] Nihal Atsız, "Türkçü Kimdir?", **Orhun,** Sayı:.3, Ekim 1950, **Türk Ülküsü,** Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973 içinde s.35.

[542] Nihal Atsız, "Türkçülüğün Önemli Meseleleri", **Orkun,** Sayı:.68, Ocak 1952, **Türk Ülküsü,** Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973 içinde s.101.

mektedir. Örneğin Ötüken dergisinde yer alan "Türk Halkı Değiliz Türk Milletiyiz" adlı yazısını Atsız, şu sözlerle bağlamaktadır. "(Türkler) Sürülseler de dilleri bozulup değiştirilse de günü birinde bir Bozkurt doğup, Türk ellerini kurt başlı sancak altında birleştirir, değişen lehçeleri tek bir edebi Türkçe haline sokar, Türk'ten boşaltılan ülkelerini Türklerle doldurur. Yoksul budunu bay kılar, azlık milleti çok eder, geri kalmışı en ileri ve üstün seviyeye ulaştırarak tarihin önüne geçilmez zaruretini gerçekleştirir"[543] Derginin yayınlandığı dönem, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarıdır ve Almanların müttefikler karşısında yenileceği belli olmuştur. Ancak dergi yine de Alman yanlısı ve Sovyet karşıtı yayınlarına devam etmekte bu durum da hükümetin dış siyasal kaygılar nedeniyle tepkisini çekmektedir.[544] Dış politikanın iç politikaya etkisi bağlamında değerlendirilebilecek etkiler nedeniyle, daha sonra Başbakan Saracoğlu ve Cumhurbaşkanı İnönü ile Atsız ve grubu arasında başlayacak polemik, bir çok Türkçü yazarın tutuklanacağı ünlü 3 Mayıs 1944 olaylarını meydana getirmiş ve Türkçü harekete yönelik devlet baskısı sonucu siyasal alanda gerginlik baş göstermiştir.

4. Türkçüler ve Almanya Bağlantısı

Dış ilişkiler ve iç politika arasındaki ilişkide Türkçü hareketin yeri, daha savaşın başlarında önem kazanmıştır. Alman ordularının başarı kazandığı dönemde dış Türkler üzerinde belirli bir ilgi yoğunlaşması görülmekte, savaştan sonra Türkiye ve dış Türkler ile ilgili yeni fırsatların çıkabileceği söylenmektedir. Almanların Sovyetler Birliği karşısında giriştikleri başarılı askeri hareketlerden sonra, Türk hükümetinde, savaşın Almanlar tarafından kazanılacağı görüşü hâkim olmuş, bu durumun Türkiye lehine yeni kazanımlar doğurması için Almanlarla görüşmeler yapılmıştır. Örneğin 5 Ağustos 1941'de Alman Dışişleri Bakanı Ribentrop'a verilen bir raporda Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede, Alman

---

[543] Nihal Atsız, "Türk Halkı Değiliz Türk Milletiyiz", **Ötüken,** S.61, Ocak 1969, **Türk Ülküsü,** Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973 içinde s.49.

[544] Bu dönemde Türkçü hareket ve dış politik olaylar arasındaki ilişki hakkında bkz. Özdoğan, "II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Türk-Alman İlişkilerinde İç ve Dış Politika Aracı Olarak Pan-Türkizm", **Türk Dış Politikasının Analizi,** Der.: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s.78.

Dışişleri yetkilisi Weisaeker'e Sovyetler Birliği'ndeki Türklerden söz ederek, Hazar Denizinin doğusunda bağımsız bir Turan Devleti kurulabileceğini söylemiştir[545] Alman hükümeti de bu süreçte özellikle Türkiye'yi ve Türk kamuoyunu kendi safına çekebilmek için Sovyetler Birliğinde yaşayan Türklerin durumunu değişik araçlarla gündemde tutmaya çalışıyor ve bir Sovyet yenilgisi sonrasında bu halkların bağımsızlıklarına kavuşacakları temasını işlemeye çalışıyordu.

Bu dönemde yayımlanan dergilerde, dönemin özelliklerinin etkisini çok belirgin bir biçimde görmek mümkündür. Avrupa'da faşist ideolojinin yükseldiği ve bu yükselişe paralel olarak faşist rejimlerin kurulduğu görülmektedir. Bu ideolojinin Türkiye'deki Türkçü hareket üzerinde de etkisi olmuş, Türkçüler Nazi Almanya'sının Sovyetler karşısında zafer kazanmasını ve böylece Sovyetler Birliği içinde yaşayan Türklerin bağımsızlıklarını elde etmelerini umut etmişler ve bu yönde birtakım faaliyetlerde bulunmuşlardır. Gerçi resmi ağızlardan bile Alman devletine övgüler söylendiği ve ikircikli bir dış politika yürütüldüğü bir ortamda Türkçülerin bu yaklaşımını da doğal karşılamak mümkündür.

Türkçü yayınlar, Ocak 1941'de Nazilerin Sovyetler Birliğine karşı saldırıya geçtiği sırada artış göstermiş, daha rijit bir çizgi izlemeye başlamış ve Alman zaferi yönünde beklentilerini ortaya koyarak anti-Sovyet propagandayı yoğunlaştırmışlardı. Türk hükümeti tarafsızlığını ilan etmesine rağmen, Türkçü yayınlarda Türkiye'nin Almanların yanında Sovyetlere karşı savaşa girmesi yönünde kamuoyu oluşturulmaya çalışmışlardır. Örneğin Bozkurt dergisi kapağında büyük bir Türk birliği haritası yayınlamış ve Cumhurbaşkanı İnönü'ye şu çağrıda bulunmuştur:" Ey tarihin büyük gün için seçtiği İnönü! Türklüğün mukaddes istikbali için kanımızı dökmeye hazırız! Bütün Türklük senin işaretini bekliyor" [546] Bu sıralarda Türkçülerin beklentisi, Türkiye'nin savaşa girerek, Sovyetler Birliği karşısında yeni bir cephe açması, batıdan saldırıya geçen Almanlarla birlikte, Türk ordusunun da Kafkasya'ya girerek

---

[545] Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.232.
[546] **Bozkurt**, Sayı:11, Şubat 1941, s.248.

oradaki Türklerin de yardımıyla Sovyetlere darbe vurulması ve sonunda da burada yaşayan Türklerin bağımsız bir Turan devleti çatısı altında birleşmeleridir.

Bunun yanında Türkçü yayınlarda ideolojik anlamda faşizm ve Nazizme doğrudan bir desteğin olduğunu söylemek zordur, hatta Türkçü dergilerde faşist milliyetçilik anlayışının Türk milliyetçiliğinden ayrı bir anlayış olduğu belirtilmekte, rakip Türkçü gruplar birbirlerini faşistlik ve Nazi yandaşlığı ile suçlayabilmektedirler. Ancak yine de Türkçü hareketin giderek siyasallaşan yapısına bakıldığında, faşist ideolojide temel olan "üstün ırk" anlayışı bağlamında bir yakınlaşmanın olduğu, Türkçü dergilerde sıklıkla yinelenen "Her ırkın üzerinde Türk ırkı" gibi sloganlardan ve bu görüşü savunan yazılardan yakınlığı anlamak mümkündür.

1941 yılının ikinci yarısı ve 1942 yılının başlarında Berlin ve Ankara arasında bir dizi gayri resmi ve yarı resmi ilişki kurulmuştur. Bu ilişkiyi kuranlar Alman Büyükelçi Von Papen, Alman Dışişleri Bakanlığının bazı yetkilileri ile Çınaraltı grubundan General H.E. Erkilet, Ali Fuad Erdem ve Enver Paşanın kardeşi Nuri Paşadır. Erkilet, Almanların askeri gücünü görmek için gittiği Doğu Cephesindeki izlenimlerini "Şark Cephesinde Gördüklerim" adlı bir kitapta toplamıştır. Bu arada Nuri Paşa'da Alman Hükümetine, Türkiye ile işbirliği içinde Kırım, Azerbaycan, Türkistan ve kuzeybatı İran ve kuzey Irak'ta bağımsız bir Turan Devletinin kurulmasını teklif etmiştir. Alman Hükümeti ve Türkiye arasındaki ilişkilerde ünlü Türkçüler Zeki Velidi Togan, M. Emin Resulzade, Mirza Bala, Ahmet Caferoğlu, Sais Şamil ve Ayaz İshaki önemli rol oynamışlardır. [547]

Savaş sırasında Alman hükümeti de Sovyetler Birliğinde yaşayan Türkleri, savaş sonunda kendilerine bağımsızlık verileceği vaadiyle kendi saflarında savaşmaları için yönlendiriyor, bu yönde

---

[547] Landau, **Pan Turkism...**, s.111. Sovyetler Birliği daha sonra bu konudaki Alman-Türk haberleşmesini ve bu girişime katılan kişilerin isimlerini yayınlamıştır. **Bkz. Documents Secrets du Ministere des Affairs Etrangeres d'Alemagne**, Vol.1, Turquıe 1941-1943, Paris, 1946, akt.: Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Matbaası, İstanbul, 1967, s.227.

ajitasyonlarda bulunuyordu. Bu amaçla Almanlar, Kırım Tatarlarından, Özbek ve diğer Türkistanlılardan lejyonlar oluşturarak, Rus ordusuna karşı ön saflarda cepheye gönderilmeye başlandılar. [548] Bu bağlamda Türkiye'deki Türkçü hareket, "düşmanımın düşmanı benim dostumdur" anlayışından hareket ederek, Almanlarla bir anti-Sovyet iş birliğini desteklemiştir. Bu destek aslında Türkçülerle sınırlı kalmamış, diğer birçok gazetede bu yönde yazılar yayınlanmıştır. Örneğin Nadir Nadi, Cumhuriyet gazetesinde Almanlar yanında savaşa girilmesi gerektiğini savunmuştur. Türk alman ilişkilerine bu yönde destek sürerken, Hitler'in Sovyetlere saldırmasından dört günce on yıllık bir Türk-Alman Dostluk Antlaşması'nın imzalanmış, böylece Almanya, güney cephesini güvence altına almıştır.[549]

Daha savaşın başında, Almanların Sovyetler Birliğine karşı harekete geçtiği sıralarda, Almanya'nın Türkiye büyükelçisi Von Papen, Rusya'nın Türkçe konuşan bölgeleri hakkında bilgi edinmek, bu bölgeler halkının desteğini sağlamak ve Türkiye'deki Türkçü-Turancı akımı Almanya yararına kullanmak için Türkçü gruplarla ve mültecilerle ilişkiye geçmiş, mülteciler de bu girişimi kendi ülkelerine bağımsızlık getirecek bir fırsat olarak görmüşlerdir.[550] Sonuç olarak savaş döneminde Türkçü hareketin, dış ilişkiler ortamının yarattığı avantajlardan ve özellikle Alman etkinliğinden yararlandığını söylemek mümkündür. Her ne kadar Türkçü-Turancılar Alman yardımıyla bir Turan Devleti kurmayı başaramamışlarsa da-Almanya'nın yenilmesi nedeniyle zaten böyle bir durum gerçekleşemezdi- ülke içinde, seslerini daha fazla duyurmuşlar ve yeni sempatizanlar kazanmışlardır. Devlet de savaş koşuları nedeniyle Türkçü harekete hoşgörüyle yaklaşmış, savaşın seyrinin değişmesi ve Almanların yenilgisinin belli olması ile, Türkçü harekete karşı bir tavır değişikliği olmuştur. Bu doğrultuda Türkiye'nin savaş zamanındaki dış politikası aslında belirsizliklerle doludur. Savaşın başında Almanlara destek veren, Nazi hareke-

---

[548] Almanlar, savaş sırasında Sovyet ordusunda çarpışırken esir düşen Türk asıllı Sovyet askerlerinden on dokuz bağımsız tabur ve yirmi dört bölümlük bir askeri güç oluşturmuşlardır. Kemal Karpat, a.g.e., s.227.
[549] **Pan-Turkism...**, s.110.
[550] Karpat, a.g.e., s.226.

tini öven hükümet, oportünist bir yaklaşımla, savaşın sonuna doğru yüzünü Sovyetler Birliği'ne dönmekten çekinmemiştir.

5.Türkçü Harekette Ayrımlaşma

Genel olarak değerlendirildiğinde bu dönem yayınlanan Türkçü yayınlar, hem Türkçü hareketin ideolojik niteliğini ve Türkçü hareket içindeki ayrımlaşmayı göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Türkçü hareket içinde, bütünüyle ırkçı-Turancı anlayışı savunan soy milliyetçi anlayış ile, Anadolu Türklüğünü temel alan Anadolucu akım arasında bir ayrımlaşma olduğu görülmektedir. Hatta bu tip bir ayrımlaşma hemen hemen aynı düşünceleri savunan Türkçüler arasında da ortaya çıkabilmektedir. Örneğin her ikisi de ırkçı milliyetçi anlayışa sahip olan Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkan arasındaki kavga bu bağlamda değerlendirilebilir.

Aslında Türkkan da Atsız ile aynı çizgide yer almaktadır. Türkkan, "1940 yılında yayınlanan "Türkçüğe Giriş" adlı kitabında, ırkların karışması ve yabancı kandan gelenlerin hakimiyet ve yönetiminin bir ulusu bekleyen en büyük tehlike olduğunu ve bireycilik ve kozmopolitliğin milli şuuru bozduğunu, savaş karşısında yer almanın ve pasif davranmanın da ulusu çöküşe götürdüğünü savunmakta ve çok partili demokrasinin ülkeyi bölünme tehlikesi ile karşı karşıya bırakacağını söylemektedir. Diğer yandan Atsız ve Türkkan arasında ırk ve Türk tarihi ile ilgili görüş ayrılıkları olmuş ve hatta "öz Türklük" iddialarının kişiselleşmesiyle de Türkçü akım içinde birbirine karşıt iki grup ortaya çıkmıştır.[551] Reha Oğuz Türkkan'ın başını çektiği "Bozkurtçu" grup ile Nihal Atsız grubu arasındaki çatışma, her iki Türkçü liderin birbirlerinin Türklüğünün sorgulanması noktasına gelmiştir. Bu iki grup arasındaki çatışmanın yanı sıra, diğer gruplar arasında da ideolojik yönden ayrımlaşmalar olmuştur. Anadolucu Millet dergisi yandaşları ve Turancı Orhun-Gökbörü çizgisi ayrımından sonra, İslamî yönleri güçlü olan Çınaraltı grubuna karşılık daha çok pagan-şaman geleneği temsil eden Tanrıdağ ve Kopuz grubu arasında da bir ayrım

---

[551] Günay Göksu Özdoğan, "Türk Ulusçuluğunda Irkçı Temalar", **Toplumsal Tarih**, Cilt:,5 Sayı:29,.Mayıs 1999, s.23.

ortaya çıkmıştır. Aslında yaklaşım farklarına rağmen, bütün grup ve dergiler Türkçü görüşte birleşmektedirler. Türkçü hareket temel olarak dergiler aracılığı ile kendisine ideolojik bir zemin ve sempatizan oluşturmayı amaçlamıştır. Bu dönemde Türk Kültür Birliği ve Türkistan Türk Gençliği gibi örgütler kurulmuşsa da etkin bir faaliyet ortaya koyamamışlardır. Türkçü hareket asıl olarak dergiler ve bu dergileri çıkaran Türkçü önderler etrafında kapalı bir örgütsel yapı çerçevesinde örgütlenmiş ve birbirinden ayrımlaşmışlardır. Bu ayrımlaşmayı Landau beş grup altında açıklamaktadır:[552]

Birinci grup Zeki Velidi Togan etrafında toplanmıştır. Togan, siyasal ve bilimsel bir kimlik olarak Türkçü hareket içinde önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Rusya Türkistan'ında 1890'da doğmuş, 1916'da Duma'da yer alan Müslüman temsilciler arasında yer almıştır. Bolşevik devrim sonrası bağımsız Türkistan'ın kuruluşunda bulunmuş, Buhara'da Türkistan Milli Meclisinin toplanmasını sağlamıştır. Daha sonra Türkiye'ye gelmiş ve 1927 üniversitede tarih kürsüsüne atanmıştır. 1932'de bu görevinden istifa etmiş, 1938'de de geri dönmüştür. Togan, dış Türklerin bağımsızlığı ve özgürlüğü için çalışmıştır. 1940'da "1929-1940 Seneleri Arasında Türkistan'ın Vaziyeti" adlı kitapta Sovyet karşıtı görüşlerini açıklamış, seçilmiş makaleleri "Türklüğün Mukadderatı Üzerine" adlı kitapta toplanmıştır.

Diğer grup Hüseyin Nihal Atsız ve Orkun dergisi etrafında toplanmıştır. Atsız tanınmış gazeteci, romancı ve şairdir ve ilk dergisi olan "Atsız Mecmua"yı 1931'de, diğer dergisi "Orkun"u 1933'de yayımlamıştır. Atsız kendi ideolojik yapısını "ırkçı, Türkçü ve Turancı" olarak tanımlamıştır. Atsız grubu daha çok klan tipi ve hücreler şeklinde örgütlenmiş ve kendi aralarında gizli bir haberleşme yöntemi kullanmışlardır. Üçüncü grup Türkçü hareket Rıza Nur önderliğinde yayımlanan Tannrıdağ dergisi etrafında oluşmuştur. Rıza Nur başlangıçta Osmanlıcı görüşler ileri sürmüş, Jön Türk döneminde mecliste yer almış, daha sonra da Kemalist harekete

---

[552] Landau, **Pan-Turkism...**, s.93-95. Kemal Karpat bu grupları dörde ayırmaktadır.

katılarak Kurtuluş Savaşında yer almıştır. Rıza Nur Türkçü hareketin siyasal felsefesini oluşturmaya çalışmıştır. 1931-1937 arasında, Fransızca ve Türkçe olarak "Revue de Turcoloque" adlı dergiyi Paris'te kurmuş ve Mısır'da yayımlamıştır. Rıza Nur'un ölümünden sonra bu küçük grup Atsız grubuna katılmıştır.

Bir diğer Türkçü grup, Togan'ın eski öğrencisi olan Reha Oğuz Türkkan önderliğinde gerçekleşmiştir. Türkkan, hukuk fakültesindeki öğrencilik yıllarında Türkçü harekete katılmış, iki Türkçü örgüt kurmuştur. Türkiye'de yaşayan 20 milyon Türk ile Türkiye dışındaki 100 milyon Türk nüfus arasında siyasal ve kültürel bir birlik oluşturulmasını savunmuş ve bu birliğin Türkçüler için hayati ve ertelenemez bir amaç olduğunu söylemiştir. 1943'de yazdığı, "Solcular ve Kızıllar" ile "Kızıl Faaliyet" adlı kitaplarda antikomünist düşünceyi dile getirmiştir. 1944'de Bazı makalelerini "Milliyetçilik Yolu" adlı kitapta toplamıştır. Türkkan grubu farklı bir örgüt yapısı göstermekte ve kendilerini diğer gruplardan ayırmak için kendilerini "Bozkurtçu" olarak tanımlamaktaydılar. Bu grupların dışında kalan son grup ise Orhan Seyfi Orhon ve Yusuf Ziya Ortaç ile etrafında toplanan Çınaraltı grubu olarak belirginleşirken, grup Gökalp çizgisini takip eden kültürel milliyetçi anlayışı savunmuştur.

Cumhuriyetin ilk yirmi yılında Türkçü hareketin, dergiler etrafında toplanan ve kendisini siyasal alanda fazla ortaya koymayan gruplardan oluştuğu ve 1920'lerde yayımlanmaya başlayan ve 1030'ların başlarında devam eden dergi akımı yoluyla taraftar toplamaya ve ideolojik yapılanmasını geliştirmeye çalıştığı söylenebilir. Etnik Türkçüler, yayınlarında açıkça "laboratuar ırkçılığı"na kadar giden rijit bir milliyetçilik anlayışını savunmaktan çekinmemişler, Türk olmayan unsurlara karşı sert bir tavır almışlardır. Hatta daha ileri gidilerek Anadolu'nun hangi yöresinde saf Türklerin yaşadığına dair teoriler de ileri sürülmüştür. Örneğin Nihal Atsız, kendisi için en makbul "kanı karışmamış" Türklerin, Sivas'ın batısındaki yörelerde yaşayan Anadolu köylüsü olduğunu, çünkü burada yaşayanların, Orta Asya'dan nasıl geldilerse öyle kaldıklarını, diğer ırklarla karışmadıklarını savunmuştur.

Türkçü hareketin tarihinde özel bir yeri olan ve günümüzde de kendisine milliyetçi-Turancı akım tarafından büyük önem atfedilen Hüseyin Nihal Atsız'ın temel düşüncesi, insanlar arasındaki doğuştan gelen eşitsizlikleri haklar alanında da mutlaklaştırmak istemesidir. Eşitsizlikleri yalnızca aynı toplumun üyeleri arasında değil, ırklar arasında da gördüğü için, ırkçı düşünce öne çıkmaktadır. Atsız kendisini siyasal olarak ırkçı, Türkçü ve Turancı olarak tanımlamakta, "Türkçü kimdir" sorusuna ise "Türk ırkının üstünlüğüne inanmış kimsedir" cevabını vermektedir. Atsız'a göre, Turancılık da Türkçülüğün yakın gelecekteki siyasal amacıdır. Atsız, ırkçı düşüncenin bir gereği olarak kendisine ve Türkçülere göre ideal bir Türk tanımı yapmış, Türklerin "Altay veya Turan ırkından" olduğunu belirterek, Türklerin esas olarak "brakisefal" yüz biçimine sahip olduklarını savunmuştur. Atsız'da ırkçı düşüncenin diğer bir unsuru olan, diğer uluslara karşı aşağılama ve küçümseme davranışı görülmektedir. O'na göre, bir Türk çocuğu ile bir Yahudi çocuğu aynı şartlarda ve beraber büyüseler de Türk olan yine "yiğit", Yahudi olan yine "korkak "olacaktır. Atsız, Avrupa tipi bir yurttaşlık anlayışın da kesin bir şekilde karşı çıkmış, Türkçe'den başka bir dil bilmeseler de kan olarak Türk olmayan zenci, Yahudi, Çerkez, Arnavut, Laz ve Kürtleri yabancı olarak kabul etmiştir. Atsız, "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ve "kimsenin bir karış toprağında gözümüz yok" gibi resmi milliyetçilik söylemlerini "sefilane" anlayışlar olarak nitelendirmiştir [553] Atsız ve temsil ettiği Türkçü-Turancı grubun, vatandaşlık anlayışı açısından Kemalist milliyetçilik ile ayrımlaşmakta olduğu görülmektedir. Diğer bir ayrılık noktası da bu düşüncenin saldırgan-irredentist bir milliyetçiliğe sahip olmasıdır. Nitekim Nihal Atsız, ulusların adeta doğal bir içgüdüyle dünyaya yayılma eğilimi taşıdığını ve bu yayılma karşısında diğer ulusların mukavemeti nedeniyle bir çatışmanın olacağını ve bu çatışmayı da güçlü olan ulusların kazanacağını söylemektedir. Ona göre "milli ülkü", "yayılıp hâkim olma" içgüdüsünün "başkanlar ve kılavuzlar" tarafından bilinçlendirilip sistem lendirilmiş şekli-

---

[553] Güven Bakırezer, "Nihal Atsız'ın Düşüncesi", **Toplumsal Tarih,** Sayı:29, Cilt:5, Mayıs 1999, s.25.

dir[554]. Bu görüşlere sahip olan Atsız'ın, "Yurtta sulh cihanda sulh" anlayışını, pasifistlik olarak nitelendirmesi, doğal bir sonuç olacaktır.

C. 3 Mayıs 1944 "Türkçülük Olayı"

1944 yılı, savaşın sonuna yaklaşıldığı ve tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ideolojik farklılıkların keskinleştiği ve soğuk savaş yıllarının başlayacağı bir döneme rastlamaktadır. 1942 yılında Başbakan Refik Saydam'ın ölümü ile boşalan başbakanlık koltuğuna Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu getirilmiştir. Şükrü Saracoğlu Mecliste yaptığı konuşmada, kendisinin Türkçü olduğunu açıklaması, Türkçü çevrelerde memnuniyetle karşılanmıştır. [555] Nihal Atsız, Orhun dergisinde milliyetçi ve sol görüşlü gençler arasında yaşanan gerginlikler sonucu oluşan durumda Başbakan Saracoğlu'na, solculara hoşgörü ile yaklaşılmaması ve komünizme karşı daha hassas olunması için, bir açık mektup yayınlar[556]. Orhun dergisinin bir ay sonra çıkan on altıncı sayısında Atsız, Başbakana ikinci bir mektup yollayarak yazar Sabahattin Ali'ye Millî Eğitim Bakanlığında görev veren bakan Hasan Ali Yücel'i sert bir dille eleştirmiş, bakanlık bütçesinden başta Bursa Cezaevinde yatmakta olan Nazım Hikmet ve diğer solculara yardım etmekle suçlamış ve görevden alınmasını istemiştir.[557] Atsızın hükümeti eleştirmesi nedeniyle Orhun Dergisi, 6 Nisan 1944 tarihinde bir kararnameyle kapatılmıştı. Bu sırada yazar Sabahattin Ali de Atsız'ı, kendisine "vatan haini" şeklinde hakaret ettiği gerekçesiyle mahkemeye vermiş ve dava 3 Mayıs 19944 tarihinde Ankara'da başlamıştır. Mahkeme sırasında toplana kalabalıkların Nihal Atsız lehine gösteri yapması sonucu, polis geniş çaplı tutuklamalar başlatmıştır. Bu olaylar ile siyasal ortam iyice gerginleşmiş, mahkemenin 9 Mayıs

---

[554] Nihal Atsız, "Ülküler Saldırıcıdır", **Orhun,** Sayı:14, Şubat 1944, s.21.

[555] Başbakan Saracoğlu 5 Ağustos 1942'de Mecliste, "Biz Türk'üz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar, bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız." şeklinde bir konuşma yapmıştır. Darendelioğlu, a.g.e., s. 97.

[556] Mektubun tam metni için bkz. Nihal Atsız, "Başvekil Saraacoğlu Şükrü'ye Açık Mektup", **Orhun,** Sayı:15, Mart 1944.

[557] Mektubun tam metni için bkz Nihal Atsız, "Başvekil Saraacoğlu'na İkinci Mektup", **Orhun,** Sayı:16, Mart 1944.

1944'de yapılan oturumunda Nihal Atsız mahkûm olmuş ve tutuklanmıştır. Daha sonra da 18 Mayıs'ta resmi bir tebliğ yayımlanarak Türkçü-Turancı akım, anayasaya aykırı bir düzen kurmakla suçlamıştır.[558] 19 Mayıs'ta yapılan törenlerde bir konuşma yapan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü açıkça Türkçü akımı suçlamış ve bu akımın Türkiye'yi dış siyasal alanda zor duruma sokabileceğini belirtmiştir. [559] Daha sonra Türkçüler üzerinde yoğun bir tutuklama ve baskı süreci başlamıştır. Nihal Atsız yanında diğer Türkçülerden Nejdet Sancar, Zeki Velidi Togan, Reha Oğuz Türkkan, Fethi Tevetoğlu, Hasan Ferit Cansever, Hüseyin Namık Orkun, Alparslan Türkeş, İsmet Tümtürk, Hikmet Tanyu, Cihad Savaşfer, Muzaffer Eriş, Zeki Özgür, Said Bilgiç, Cemal Oğuz Öcal, Cebbar Şenel, Hamza Sadi Özbek, Nurullah Barıman, Fehiman Altan, Fazıl Hisarcıklı, Saim Bayrak, Yusuf Kadıgil tutuklanmışlardır.[560] Askeri mahkemede 3 mart 1947 tarihinde yapılan duruşmada, mahkeme 23 Türkçüyü suçsuz bularak beraat kararı vermiş ve siyasal tarihe "3 Mayıs 1944 Türkçülük Olayı "olarak geçen olay sona ermiştir. Nihal Atsız ve arkadaşları kendilerine yönelik olarak isnat edilen ırkçılık ve hükümete karşı darbe planlama suçlamasını reddederek, Türkçü bakış açısından yola çıkarak milliyetçilik ve Türkçülüğün anayasaya aykırı olmadığını, komünizm tehlikesine karşı bir tür savunma refleksi olarak anlaşılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda, mahkeme anti-komünist faaliyette bulunma ve milli çıkarları korumuş olma iddiasını yerinde görerek, milliyetçi-Türkçü hareketin anayasaya aykırı bir hareketlenme olmadığı yolunda karar verirken, Turancı idealler üzerinde pek durmamıştır.

Savaşın başında Almanların başarı kazanması üzerine bu ülkeyle yakın ilişkiler kuran hükümet, ülke içindeki Türkçülere hoşgörüyle yaklaşmış, sol akımın üzerinde baskı uygulamış, bir yandan Almanlarla bir "Turan Devleti" kurulabilmesine yönelik konuşmalar yapılmıştır. Ancak aradan çok geçmeden Almanların yenileceğinin belli olması ve Sovyetler Birliği ile kurulmak istenen iyi ilişkiler nedeniyle, Sovyetler Birliği'ni rahatsız eden Türkçü akıma darbe vurulması tercih edilmiş, Nihal Atsız-Sabahattin Ali davası bu

---

[558] Tebliğin tam metni için bkz. Darendelioğlu, a.g.e., s. 122-123.
[559] Konuşmanın tam metni için bkz. Darendelioğlu, a.g.e., s. 123-124.
[560] Darendelioğlu, a.g.e., s. 127-129.

isteğe gerekçe olarak kullanılmıştır.

III. 2. DÜNYA SAVAŞI SONRASI MİLLİYETÇİ HAREKET

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkçü faaliyette gözle görülür bir hareketlenme başlar. 1940'ların sonunda özellikle Kıbrıs'ta yaşanılan olaylar Türkçü harekete yeni bir ivme kazandırmış, bu yıllarda öne çıkan Kıbrıs sorununu, 1950'lerde Bulgaristan Türklerinin durumu nedeniyle oluşan tepki izlemiştir. Başta Doğu Türkistan olmak üzere, Türkiye'ye göç eden dış Türklerde de hareketlenme görülmektedir. Doğu Türkistan bağımsızlık hareketinin lideri İsa Yusuf Alptekin'in önderliğindeki "Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti", Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı yönünde faaliyetlerde bulunmuş ve uluslararası kuruluşlara başvurular yapmıştır. Bu yıllarda milliyetçilerin karşısında sosyalist sol hareketin cepheleşmesinin de, milliyetçilerin anti-komünist unsuru, kendi faaliyetlerinin temeline oturtmalarına yol açtığı söylenebilir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, dış ilişkiler ortamının yeniden yapılanmasının da etkisiyle, devlet ile Türkçü hareket arasında bir çatışmanın baş gösterdiği görülmektedir. 3 Mayıs 1944 Türkçülük olayı ile doruğa ulaşan bu çatışma, bu tarihten sonra da değişik biçimlerde kendini göstermiştir. Devlet, artık kendi resmi milliyetçilik anlayışından başka, değişik varyantlardaki milliyetçiliğe tavır almakta ve bunu hissettirmektedir. Örneğin, Hükümet 1945 sonrasında, Türkiye'ye kaçmış olan Türk asıllı 195 mülteciyi Sovyetler Birliği'ne iade etmekten çekinmemiş, ayrıca savaş sonunda Romanya'ya sığınmış olan 20-30 bin kadar Kırım Türkünü ülkeye kabul etmemiştir.

Savaş sonrası oluşan yeni uluslararası siyasal yapıya uyum sağlayabilmek ve demokratik ülkelerin oluşturduğu kampa katılabilmek için Türkiye, 1946 yılında Demokrat Parti'nin kuruluşu ile çok partili hayata adım atmıştır. Demokrat Parti'nin kuruluşu ile geniş kitlelerin siyasal sürece katılımının yolu açılmış, taşra küçük burjuvazisi ile özellikle Batı Anadolu'daki büyük toprak sahiplerinin koalisyonu ile toplumsal bir zemin bulan Demokrat Parti,

cumhuriyeti kuran ve reformları gerçekleştiren tek parti niteliğindeki CHP'nin karşında, daha geleneksel ve taşralı değerlerin savunucusu parti olarak kendini tanıtmıştır. CHP'nin ve resmî ideolojinin Türkçülük akımına sırtını dönmesi ve onu karşısına almasıyla, milliyetçiler daha çok Demokrat Parti içinden kendilerine destek arayışına girmişlerdir.

Savaşın sonunda Türkçü hareketin gerçekleştirdiği en önemli eylemlerin başında "Tan Olayı" olarak anılan, Türkçü gençler tarafından sosyalist eğilimli Tan Gazetesinin tahrip edilmesi olayıdır. 4 Aralık 1945'de, Tan, Görüşler, Yeni Dünya ve Gün gazete ve dergilerinin protestosu için toplanan kalabalık Tan Gazetesine doğru yürüyüşe geçmiş ve sosyalist yazarlar Sabiha-Zekeriya Sertel'in çıkardığı Tan Gazetesi matbaası tahrip edilmiştir. [561] 1945 yılından sonra ortaya çıkan Türkçü kuruluşlardan Türk Kültür Ocağı 1946 yılında Cevdet Akçalı, Turgut Atasoy, Faruk Sükan, Kemal Bozkurt, Asım Salih, Orhan Özil, İhsan Çirkinoğlu tarafından kuruldu. Daha sonra kurulacak olan Türk Milliyetçiler Derneği'nin çekirdeğini oluşturacak derneğin amacı, "Türk milliyetçiliğini işlemek, yaymak, Türk kültürünü incelemek ve milliyetçiliğe aykırı akımlarla mücadele etmek" olarak belirtilmiştir.[562] Bu oluşumdan sonra yine Milliyetçi bir kuruluş olan Türk Kültür Çalışmaları Derneği kurulmuş, bu örgütü üniversite öğrencilerinin kurduğu Türk Gençlik Teşkilatı izlemiştir.

Çok partili dönemin başında milliyetçi hareketin giderek örgütlü bir hale geldiği ve gençlik kesimindeki desteğini artırdığı görülmektedir. Siyasal bir hareket olarak toplum içinde kabul görmesi ve sempatizan ve militan düzeyindeki desteğinin artması ile Türkçü hareket, eylemsel çizgiye doğru kaymaktadır. Milliyetçi önderlerin yön verdiği gençlik, özellikle sosyalist sola karşı ciddi bir reaksiyoner güç olarak kendisini göstermektedir. Sosyalist harekete karşı oluşan bu tepki Tan Olayından sonra, İzmir'de Mehmet Ali Aybar'ın Hür Gazetesine karşı bir eylemde bulunmuş, 27 Aralık 1947'de de Ankara'da Ankara Üniversitesi öğrencilerin-

---

[561] Darendelioğlu, a.g.e., s.149-153.
[562] Darendelioğlu, a.g.e., s.154-155.

den milliyetçi bir grup, rektörün sosyalist öğretim üyelerine karşı hoşgörülü davrandığı gerekçesiyle bir protesto eylemi gerçekleştirmişlerdir. Milliyetçi hareketin hedef aldığı sosyalistlerin de bu dönemde gelişme gösterdiği ancak, Sovyetler ile olan ilişkilerin gerginleşmesi ile bu harekete karşı baskıların yoğunlaştığı söylenebilir. Savaşın sonunda Almanlarla ilişkilerin bozulmasına paralel olarak Türkçüleri tasfiye hareketine girişen CHP hükümeti, bu olaydan dört yıl sonra 1948'de bu kez sosyalistlere tavır almış, meclisteki sağ görüşlü milletvekillerinin de etkisiyle, mecliste bir, "Komünizmle Mücadele Komisyonu kurulmuştur. Bu dönemin diğer bir önemli gelişmesi 1931'de kapatılan Türk Ocaklarının 1949 yılında tekrar açılması olmuştur. Türk milliyetçiliği ideolojisinin gelişiminde çok önemli yeri olan Türk Ocakları, Türkçülüğün bu dönem sahip olduğu özgürlük ortamından yararlanarak Hamdullah Suphi Tanrıöver başkanlığında tekrar açılmıştır.

1950'li yıllara damgasını vuran Kıbrıs olayı, milliyetçi harekete de belirli bir canlılık kazandırmış, bu olayla ilgili düzenlenen mitinglerde milliyetçi kuruluşlar ve yayınlar önemli roller üstlenmişlerdir. Bu yılların bir diğer önemli kuruluşu, birçok Türkçüyü içine alan "Komünizmle Mücadele Derneği"dir. 1950 yılında Zonguldak'ta kurulan örgüt, 1956'da İstanbul'da da faaliyete geçmiş ve "Komünizme Karşı Türklük" adlı bir gazete çıkarmıştır. Dernek 1953 yılında da faaliyetine ara vermiştir. [563] 1950 yılında kurulan bir diğer örgüt de "Türkçüler Yardımlaşma Derneği"dir. Nihal Atsız'ın başkanlığında, Rasim Tümtürk, Necdet Sancar, Hikmet Tanyu ve Zeki Sofuoğlu'nun katılımıyla kurulan dernek, 1960 darbesi ile diğer derneklerle beraber kapatılmıştır. [564] Bu yıl içinde Türk Kültür Ocağı, Türk Gençlik Teşkilatı, Türk Kültür Çalışmaları Derneği, Türk Kültür Derneği, Kayseri Türk Kültür Birliği ve Genç Türkler Cemiyeti adlı Türkçü örgütlerin temsilcileri bir araya gelerek "Milliyetçiler Federasyonu"nu oluşturmuş ve bir güç birliği içine girmişlerdir. Federasyon başkanlığına getirilen Bekir Berk, federasyonun temel olarak anti-komünist mücadelede ortak tavır ser-

---

[563] Darendelioğlu, a.g.e., s.222-224.
[564] Özdoğan, "Türk Ulusçuluğunda...", s.297.

gilemek ve güç birliği oluşturmak amacıyla kurulduğunu söylemiştir. [565]

1950 yılı Türk siyasal tarihi açısından dönüm noktasını oluşturan bir yıl niteliğindedir. Bu yılda yapılan genel seçimlerde, altı yıllık geçmişi olan Demokrat Parti, 23 yıl gibi bir süre tek parti olarak egemenliği elinde tutan CHP'nin iktidarına serbest seçimlerle son vermiş ve yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. [566] 1950 seçimleriyle Demokrat Parti ezici bir çoğunlukla mecliste birinci parti olmuş ve Adnan Menderes başkanlığında Demokrat Parti hükümeti kurulmuştur. Demokrat Parti hükümetinin programında ülkedeki aşırı solu tasfiye etmek için gerekli önlemlerim alınacağının belirtilmesi, Türkçü çevrelerde memnunluk yaratmıştır.

Hükümetin izleyeceğini açıkladığı eğitim, kültür ve toplumsal politikalarda Türkçü ideolojinin izlerini görmek mümkündür. Örneğin Eğitim Bakanı olarak hükümette yer alan ve milliyetçi kimliği ile tanınan Tevfik İleri, ilk iş olarak Nihal Atsız'ı Haydarpaşa Lisesinde öğretmenlik görevine ve Süleymaniye Kütüphanesi memurluğuna atamış, 1952 yılında da Ankara'da Türk Milliyetçiler Derneğinde konferans vermiştir. [567] Demokrat Parti ve milliyetçi hareket arasındaki iyi ilişkiler, hükümetin Türkçülere tavır alarak, dönemin en önemli Türkçü örgütü olan Milliyetçiler Derneğini kapatmasına kadar devam etmiştir.

Milliyetçiler Derneği, Cemiyetler Kanunu'nun 33. Maddesine aykırı faaliyet gösterdiği iddiasıyla, din ve ırk esasları üzerine kurulduğu ve faaliyetlerini bu yolla gerçekleştirdiği gerekçesiyle, seksenden fazla şubesiyle birlikte kapatılmıştır. Bu kararla birlikte Demokrat Parti kendi içindeki, Türkçü olarak tanınan milletvekillerine karşı da tavır almış, Isparta milletvekili Sait Bilgiç ve yine Isparta milletvekili ve dernek üyesi Tahsin Tola, partiden kesin

---

[565] Darendelioğlu, a.g.e., s.225.

[566] Çok partili hayata geçiş süreci ile ilgili geniş bilgi için bkz. Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991; Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye,** Bilgi Yayınları, İstanbul, 1990; Turgay Uzun, **Türkiye'de Tek Partili Yönetimden Çok Partili Yönetime Geçiş Süreci 1946-1950,** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1995.

[567] Özdoğan, "Türk Ulusculuğunda...", s.299.

ihraç istemiyle haysiyet divanına verilmişlerdir. Türk Milliyetçiler Derneği'nin kapatılmasından kısa bir süre sonra Nisan 1954'de, kurucuları arasında Mehmet Emin Alpkan, Ferruh Bozbeyli, Hüsnü Demirkıran, Celal Erçıkan, Cemal Külahlı, Orhan Okay ve İdris Yamantürk'ün yer aldığı "Milliyetçiler Derneği" kurulmuştur.[568]

Zonguldak'ta kurulan Komünizmle Mücadele Derneği'nin faaliyetine son vermesinden sonra, ikinci bir komünizmle mücadele derneği İstanbul'da Aralık 1956 tarihinde kurulmuştur. Kurucular arasında tanınmış Türkçüler, Burhaned din Şener, Demir Aslan, Ali Rıza Özer, Ekrem Marakoğlu, İlhan Daren delioğlu ve İrfan Açıkel bulunmaktadır. Dernek 1960 darbesine kadar faaliyetini sürdürmüştür. [569] 27 Mayıs darbesi sonrası yasaklanan siyasal faaliyetler nedeniyle Türkçü harekette de bir duraklama dönemi gözlemlenmektedir. Bu süreçte ilk hareketlenme Mart 1959'da Irak yönetiminin Kerkük Türklerine yönelik eylemlerini protesto etmek amacıyla yapılan gösterilerdir. Özellikle İstanbul Üniversitesinde bir grup protesto gösterisi düzenlemiş, olaylar giderek yayılmıştır. 1961 Anayasası ile başlayan süreçte, anayasanın siyasal özgürlükleri genişleten yapısı nedeniyle, siyasal ortamın yoğun bir hareketlenme içine girdiği, sağ-sol kutuplaşmasının giderek belirginleştiği, karşılıklı sokak gösterileri ve protesto eylemlerinin baş gösterdiği görülmektedir. Bu süreçte sosyalist hareketin gelişmesi nedeniyle, reaksiyon olarak milliyetçi grupların, eylemlerini sol hareket karşıtlığı merkezinde yoğunlaştırdıkları söylenebilir.

Darbe sonrası ilk milliyetçi örgütlenmelerden biri olan "Aydınlar Kulübü", 1962 yılında Süleyman Yalçın, Asım Toker, Faruk Kadri Timurtaş, Ayhan Songar, İsmail Dayı, Kemalettin Erbakan tarafından kurulmuştur. Dernek başkanlığına bir süre sonra Sabahattin Zaim'in getirilmiş, ancak dernek bir süre sonra etkinliğini kaybetmiştir.[570] Siyasal hayat içinde sol-sağ kutuplaşması ekseninde, sol hareketi büyük oranda Mehmet Ali Aybar'ın liderliğindeki Türkiye İşçi Partisi temsil etmekte, sosyalist hareket içinde

---

[568]Özdoğan, "Türk Ulusçuluğunda...", s.260.
[569]Özdoğan, "Türk Ulusçuluğunda...", s.286.
[570]Özdoğan, "Türk Ulusçuluğunda...", s.335.

TİP dışında da başka küçük örgütlenmeler bulunmaktadır. Bu dönemde sol hareketin 27 Mayıs sonrası askeri darbe sürecini kullanarak güçlenme gayreti içine girdiği söylenebilir. [571]

Türkiye İşçi Partisi, Kemal Türkler, Kemal Nebioğlu, Hüseyin Uslubaş, İbrahim Güzelce, Adnan Arkın gibi sendikal hareketin içinden gelenler tarafından 13 Şubat 1961 tarihinde kurulmuş ve Türkiye sol hareketini toparlama işlevini yerine getirmeye çalışmıştır. Kuruluşundan sonra etkin bir faaliyet gösteremeyen parti, Türkiye Sosyalist Partisinin kendisine katılması ve genel başkanlığa Mehmet Ali Aybar'ın getirilmesi ile siyasal hayat içinde etkin bir konuma gelmiştir. TİP, bu dönemde milliyetçi yazarlar ve politikacılar tarafından sol cephenin en başta gelen siyasal örgütü olarak görülmüş ve siyasal mücadele, temelde bu parti ile milliyetçiler arasındaki mücadele biçimine dönüşmüştür.

Türkçülerle sosyalistler arasında başlayan çatışma da giderek sertleşmektedir. 1944 olayları öncesinde, Faris Erkman 1943 yılında "En Büyük Tehlike" adında yayınladığı bir kitapçıkta Türkçü hareketi doğrudan hedef almış, Türkçü hareketi, "ipleri başkalarının elinde olan kuklalar" olarak nitelendirmiş ve eserin "üniversite gençliği arasında büyük bir nefretli heyecan uyandırdığını" söylemiştir. Diğer yandan Değmer, sosyalistlerin Türkçülere yönelik tavrını, "gemi azıya almış ırkçı faşist harekete karşı sistemli bir mücadele" olarak ele almıştır. Türkçülerde bu sert tavıra karşı, sosyalistlere yönelik iddialarda bulunmuşlar ve onlara suçlamalar yöneltmişlerdir. Faris Erkman'ın kitabına Nihal Atsız da benzer bir isimle, "En Sinsi Tehlike" başlığı taşıyan bir kitapla cevap ver-

---

[571] Sosyalist hareketin 27 Mayıs darbesine büyük oranda destek olduğu söylenebilir. Darbe sonrası sosyalist gazetelerde Milli Birlik Komitesini destekleyen yazılar yayımlanmış, Hikmet Kıvılcımlı gibi ünlü sosyalistler MBK üyelerine kutlama telgrafları çekmişlerdir. Diğer yandan Yaşar Kemal, Aziz Nesin, Abdülkerim Demirkıran, Abidin Dino, Suat Derviş, Sadun Aren, Hasan İzzettin Dinamo, Kerim Korcan, gibi sol görüşlü yazarlar MBK'ne karşı ılımlı tavırlar içine girmişlerdir. Bu dönemde Türkiye Komünist Partisi, Vatan Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye İşçi Köylü Partisi, Sosyalist Kültür Partisi, Türkiye İşçi Köylü Partisi, Sosyalist Kültür Derneği, Demokratik Devrim Partisi gibi siyasal örgütler sosyalist hareketin örgütlülük sürecindeki kuruluşlar olarak sayılabilir. Darendelioğlu, **Türkiye'de Komünist Hareketleri 1910-1973**, Bedir Yayınları, İstanbul, 1973, s.253.

miştir. [572] Türkçü hareket karşısında cephe oluşturan sosyalist yayın organları olan, "Yurt ve Dünya", "Adımlar", "Yürüyüş", "Yeni Dünya", "Görüşler", "Gün", "Yığın", "Dost", "Gerçek", "Söz", "Sendika", "Marko Paşa", "Hür", "Zincirli Hürriyet", gibi dergilerde milliyetçileri sert bir dille eleştiren yazılar yayımlanmıştır [573]"En Büyük Tehlike" kitapçığı sol hareket tarafından büyük destek görmüş, nitekim Türkiye Sosyalist Emekçi köylü Partisi lideri Şefik Hüsnü Değmer, kitapçığı, "Türkçülük meselesinin iç yüzünü ilmi bir şekilde tahlil ve teşhir eden bir eser olarak tanımlamıştır.[574]

İkinci Dünya Savaşı sonrası ivme kazanan milliyetçi hareketin, ideolojik yapılanmasında olduğu kadar, örgütsel yapılanmasında da önemli rolleri olan dergi ve gazetelerin, bu dönemde de yayınlarını sürdürdüğü görülmektedir. Savaş sonrası dönemin ortaya koyduğu bir özellik olan ideolojik kamplaşmanın artması ve siyasal safların giderek daha belirgin bir hale gelmesiyle, Türkçü-milliyeti hareket ve sosyalist sol akım karşı karşıya gelmiş, bu yayınlarda da kültürel konuların dışında bir ideolojik kavga yaşanmaya başlanmıştır. Uzun yıllar sürecek ve daha sonra eylemsel niteliğe bürünecek bu kavganın başlangıcı milliyetçiler ve sosyalistlerin kendi yayın organlarında birbirlerinin ideolojilerini suçlamasıyla başlamıştır. Türkçüler, sosyalist hareketi genellikle Sovyetlerin güdümünde bir hareket olarak nitelendirirken, sosyalistler de Türkçüleri aşırı sağ, ırkçı-şoven ve faşist bir akım olarak suçlamışlar, suçlamaların niteliği zaman zaman ideolojik boyutun dışına çıkarak kişisel alana da yayılmıştır. 1945 sonrası dönemde yine bilinen Türkçü yazarların kadrolarını oluşturduğu milliyetçi yayın organları arasında, 1946'da "Hareket", "Özleyiş", 1947'de "Altınışık", "Kürşad" "Serdengeçti", "Kızılelma" ve "Düven" 1949'da "Milli Birlik" gibi Türkçü yayınlar yayın hayatına başlamışlardır.

Bu dönemde sol hareketin partileşme süreci açısından, milliyetçi hareketin daha önünde olduğu görülmektedir. TİP karşısın-

---

[572] Nejdet Sancar, **Gizli Komünist Belgeleri,** Afşin Yayınları Ankara, 1966, s.65.
[573] Darendelioğlu, **Türkiye'de Komünist Hareketleri,** s. 319-336.
[574]Darendelioğlu,a.g.e. , 253

daki milliyetçi cephe, birçok milliyetçi örgüt ve genel olarak dağınık gençlik hareketinden oluşmakta ve harekete Demokrat Parti ile 1965'de kurulan CKMP içinden bazı politikacılar destek vermektedirler. Sol örgütlenme karşısında bütün sağ milliyetçi hareketi temsil eden ve siyasal ideoloji olarak kendisine Türk milliyetçiliğini temel alan, Milliyetçi Hareket Partisi'nin kuruluşuna kadar milliyetçi hareket, dağınık örgütlenme biçimini koruyacaktır. Bu bağlamda, MHP'nin kurulması, milliyetçi gençlik örgütlerini ve aydın kesimini kendi yapısı içinde birleştirmesi açısından, ideolojik olduğu kadar örgütsel anlamda da milliyetçi hareketin tarihinde dönüm noktasını oluşturacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK SİYASAL HAYATINDA MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ

Çok partili hayata geçişle beraber milliyetçi-Türkçüler açısından ortak bir tavır belirleme iş birliği ve örgütlenmeyi sağlamak için kendisini Türk milliyetçisi olarak tanımlayanları bir çatı altında birleştirebilecek siyasal örgütlenmenin ihtiyacı duyulmaktadır. Milliyetçilerin bu zamana dek, daha çok kültürel içerikli dernekler ve dergiler etrafında örgütlenmeleri bazı sakıncalara yol açmış, özellikle siyasal iktidar karşısında güçlü bir örgütlü yapı kurulamamıştır. Kurulan bu tip örgütler, dış ve iç konjonk türel değişimler ve siyasal iktidarların değerlendirmeleri sonucu etkisizleştirilmiş ya da kapatılmıştır. Büyük bir umutla beklenen Demokrat Parti iktidarı da milliyetçilere beklenilenin aksine mesafeli yaklaşmış, hatta dönemin en etkili organizasyonu olan Türk Milliyetçiler Derneği'ni kapatmıştır. Bu şartlar altında Türkçü hareket, diğer siyasal organizasyonların içinde kendi düşüncelerini ortaya koyamayacaklarını anlamış, bağımsız bir siyasal orga nizasyon içinde örgütlenme düşüncesi ağırlık kazanmıştır.

I. CKMP'DEN MHP'YE

Milliyetçi Hareket Partisi'nin Türk siyasal hayatında yer almaya başladığı tarih, 9 Şubat 1969'dur. Bununla beraber MHP'nin temsil ettiği siyasal hareketin partileşme sürecinin başlangıcı, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisine Alparslan Türkeş'in genel başkan seçildiği Ağustos 1965 tarihidir. Bu tarihten önce de CKMP milliyetçi ve muhafazakâr nitelikte bir partiydi, ancak milliyetçi-Türkçü ideolojinin bir siyasal ideoloji olarak temel alınması olgusu, Alparslan Türkeş ve ekibinin bu partiye girmelerinden sonra oluşmuştur. Bu bağlamda Alparslan Türkeş'in CKMP'ye egemen olması, önceleri daha çok kültürel nitelikteki küçük örgütlenmele-

rin oluşturduğu milliyetçi hareketi, bir parti aracılığı ile siyasal hayata taşımış ve milliyetçi ideoloji bu parti sayesinde siyasal hayat içinde kurumlaşma sürecine girmiştir.

Milliyetçi Hareket Partisi'nin kuruluşunda Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin değişim süreci önem taşımaktadır. MHP, ilk önce bu adla bir siyasal parti olarak kurulmamış, çekirdeğini Millet Partisi'nin oluşturduğu CKMP'nin isim değiştirmesiyle Türk siyasal hayatındakini yerini almıştır. Parti içi çekişmeler nedeniyle partiden uzaklaştırılan ve istifa eden milletvekillerinin Mareşal Fevzi Çakmak başkanlığında 20 Temmuz 1948'de kurdukları Millet Partisi[575], CKMP'nin ana çekirdeğini oluşturan siyasal örgüttür. Millet Partisi, DP'in CHP'ye yönelik muhalefetini yeterince sert bulmayan milletvekillileri tarafından kurulması nedeniyle daha sert bir muhalefet anlayışını seçmiş ve DP'den daha muhafazakâr bir çizgiye sahip olmuştur. Millet Partisi'nin kurulmasıyla, DP, daha rafine bir nitelik kazanmış, daha tutarlı bir parti görünümü sergilemeye başlamıştır[576]. Millet Partisi'nin siyasal hayat içinde hem CHP hem de DP'ye karşı keskin bir muhalefet stratejisi takip etmesi ve kavgacı bir görüntü vermesi, bu partinin meclisteki varlığı ile ters orantılı olarak gelişme göstermiş ve DP'den ayrılanlar halkın desteğini koruyamamışlardır. Millet Partisi, özellikle Genel Başkan Fevzi Çakmak'ın ölümü sonrası, cenaze töreni sırasında çıkan olaylar nedeniyle CHP tarafından laiklik karşıtı bir parti olmakla suçlanmış, bu suçlamaya bazı DP'liler de katıldığından dolayı CHP ve DP, 1950 seçimleri öncesi ortak tutum alınması konusunda bir görüş birliğine varmıştır. [577]

Türk siyasal hayatında bir dönüm noktası olan 1950 seçimleri sonunda Demokrat Parti, 23 yıl gibi bir süre iktidarı elinde bulunduran, cumhuriyetin kurucusu ve devrimlerin uygulayıcısı olan Cumhuriyet Halk Partisi'ni yenilgiye uğrattı. 1950 yılında iktidarın "kurucu" bir partiden başka bir partiye barışçı bir yolla devri, Türkiye gibi ülkelerde çok az rastlanılan bir olgu olarak kabul

---

[575] Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi,** İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s. 192.
[576] Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,** Çev.: Yasemin Saner Gönen, **İletişim** Yayınları, İstanbul, 1999.
[577] Kemal Karpat, a.g.e, s.206.

edilmektedir. Bu olayın başarılmasında, Türkiye'nin 1876'dan beri bir meclis ve seçim geleneğine, güdümlü ve kısa süreli de olsa bir muhalefet deneyimine sahip olması büyük önem taşımaktadır. DP iktidarı ile birlikte ülkede bir liberalizasyon dönemi başladı. CHP'nin de katılımıyla Cemiyetler Kanunu ve diğer bazı antidemokratik kanunlarda değişiklikler yapıldı. Siyasal özgürlüklerin genişletilmesiyle beraber, bu gelişme siyasal hayat içinde çok değişik görüşlerin temsil yeteneğini artırdı.

Millet Partisi, 1950 seçimleri sonunda meclisteki gücünü hemen hemen kaybederek sadece bir milletvekili çıkarabildi. [578]8 Temmuz 1953'te faaliyetlerine hükümet tarafından son verilen Millet Partisi, Ankara Sulh Hukuk Mahkemesi tarafından, 27 Haziran 1954'te "dini esasa dayanan ve gayesini saklayan bir cemiyet olduğu" gerekçesiyle kapatıldı.[579] Parti, 9 Şubat 1954'te Millet Partisi kurucularından Osman Bölükbaşı başkanlığında Cumhuriyetçi Millet Partisi adını alarak yeniden kuruldu. CHP, yeni kurulan CMP ile bir iş birliğine girebilmenin yollarını aradı ve yaklaşan seçimlerde bir iş birliği yapılabilmesi yolunda kararı alındı. 2 Mayıs 1954'te gerçekleştirilen genel seçimlerde DP %56,61, CHP % 34,78 oranında oy aldı. CHP yalnızca Malatya, Konya ve Sinop illerinde CMP ise Kırşehir'de çoğunluğu sağlarken, diğer illeri DP kazandı. Buna göre DP 503, CHP 31, CMP 5 ve bağımsızlar 2 milletvekili elde etmiş oldu.

Orta Anadolu küçük burjuvazisi arasında sınırlı bir desteğe sahip küçük bir sağ parti olan CMP ve lideri Bölükbaşı, DP'nin bölünmesiyle muhalefet partilerine geçen siyasal inisiyatifi daha etkili kullanmak için, DP'ye karşı birlik ve ortak eylem imkanları konusunda CHP ile anlaşma yolları aradı ve bu iki parti DP ve özellikle Menderes üzerinde muhalif eylemlerini yoğunlaştırdılar. [580] 27 Ekim 1957'de yapılan genel seçimlerde DP %47,70, CHP %40,82 Hürriyet Partisi %3,85 oranında oy kazandı. CMP ise oy-

---

[578] Füruzan Hüsrev Tökin, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965),** Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s.88-89.
[579]**Milliyet,** 28 Haziran 1954.
[580] Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980,** Çev.: Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1997, s.68.?

ların %7.19'unu almasına rağmen sadece dört milletvekilliği elde edebildi. Bu arada 16 Ekim 1958 tarihinde, Mayıs 1952'de kurulan Türkiye Köylü Partisi, CMP'ye katılarak partinin adı Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi olarak değiştirildi ve parti genel başkanlığına Kasım 1959 kongresi ile Osman Bölükbaşı yeniden seçildi. Daha sonra Türkiye Köylü Partisi 6 Şubat 1960 tarihinde CKMP'den ayrılacaktır. 1957 seçimlerinde oylarını %56,61'den %47,70'e düşürmesine rağmen, tek başına iktidar olan DP ile CHP ve diğer toplumsal kesimler arasında başlayan gerginlik ve daha önemlisi sıradan yurttaşların "Demokrat" ve "Halkçı" olarak iki karşıt kampa ayrılması, 1960 darbesine zemin oluşturduğu söylenebilir. Baştan beri Demokrat Parti'nin uygulamalarına ve geleneksel tabanına karşı kuşkuyla bakan ordu, Kemalist devrimlerin yıpratılmasına karşı son derece duyarlıydı. Görece daha geleneksel halk kesimleri ve Anadolu'daki eşraf-ağa ikilisinden destek gören DP, ordunun cumhuriyeti koruyucu ve kollayıcı rolünü göz ardı etmiş, yaşanan gerginliklerde ordunun üst komuta kademesini karşısına almaktan çekinmemişti.[581]

27 Mayıs 1960 sabahı yönetime el koyan silahlı kuvvetler, DP karşısındaki sivil muhalif güçler tarafından sevinçle karşılanmış, askeri yönetim doğrudan DP ve yönetimini hedef alarak DP'lileri yargılamak üzere özel mahkemeler kurdurmuştu. Bu süreçte, askeri darbenin en önemli isimlerinden birisi olan ve milliyetçi görüşleriyle tanınan Albay Alparslan Türkeş, başbakanlık müsteşarlığına getirilmişti. Darbe döneminde çok etkin bir konumda olan ve radikal reformların yapılması taraftarı da olan Türkeş, ekibiyle birlikte "Türkiye Ülkü ve Kültür Birliği" adı altında bir plan yapmış, ancak Milli Birlik Komitesi'nden tasfiye edilmesi nedeniyle uygulama imkânı bulamamıştır.

---

[581] Menderes'in, üst düzet subayların parti karşısındaki tavrının ne olacağı sorusuna verdiği, "gerekirse orduyu asteğmenlerle idare ederiz" sözü bu gerginliğin ne boyuta geldiğini gösteri niteliktedir. Bununla birlikte, Mayıs 1958'de "orduyu isyana teşvik" gerekçesiyle bir grup subayın tutuklanması, 6 Haziran 1950'de Menderes hükümetinin sadakatlerinden kuşku duyduğu Genelkurmay Başkanı, kuvvet Komutanları ve bir grup generali emekliye sevk etmesi de bu doğrultuda değerlendirilebilir. Bu dönemde ordu, gençliğin bir kesimi ve üniversite arasında da bu tip gerginlik yaratan söylemlerin olduğu görülmektedir. Yine Menderes'in üniversite öğretim üyelerini "kara cüppeliler" olarak nitelendirmesi de bunlara örnek olarak gösterilebilir.

MBK, 38 subaydan oluşan bu oluşmakta ancak homojen bir grup özelliği gösterememekteydi. MBK içerisinde, özellikle 1944 olaylarında adı ön plana çıkan Alparslan Türkeş ve arkadaşlarının milliyetçi-Türkçü eğilimleri ağır basan bir grup oluşturdukları görülmektedir.[582] Diğerleri ise genellikle daha solda yer alan üyelerdir. Bu grubu birbirine bağlayan temel neden DP'nin uygulamaları karşısındaki tepkidir.[583] Önceleri uyumlu başlayan birliktelik, Türkeş ve arkadaşlarının MBK'ya ağırlık koymaları ve bazı subayları tasfiye etmek istemeleriyle son bulmuş, MBK içindeki çatlak sonucu, Türkeş ve 14 arkadaşı emekliye sevk edilerek yurt dışındaki görevlere atanmışlardır. Bu ardada da Türkeş, Başbakanlık Müsteşarlığı görevinden alınmış ve Yeni Delhi Türk büyükelçiliğine atanmıştır. 27 Mayıs darbesi sonrası 29 Eylül 1960'ta DP'nin kapatılması ve Adnan Menderes ile iki DP'li bakanın idam edilmesinden sonra, yeni bir anayasa hazırlatılmış, 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan Anayasa referandumu sonucuna göre anayasa, 1961 Anayasası, yüzde 38,3 "hayır" oyuna karşılık, yüzde 61,7 "evet" oyuyla kabul edildi ve yürürlüğe girdi. 13 Ocak 1961'de siyasal faaliyetler üzerindeki yasak kaldırılmış ve 1961 yılında yapılacak seçimler için -CHP ve CKMP'nin dışında- on bir yeni parti kurulmuştur. [584] Bu normalleşme döneminin ardından, 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan genel seçimler sonunda, CHP 173, AP 158, YTP 65, CKMP 54 milletvekilliği kazanmıştır.

A. Alparslan Türkeş Genel Başkan Oluyor

Osman Bölükbaşı parti içi yaşanan gerginliklerin bir sonucu olarak 13 Haziran 1962'de bir grup milletvekili ile birlikte CKMP'den ayrılarak tekrar eski partisi olan Millet Partisi'nin kuruluşunu açıklıyordu. Bölükbaşı'nın partiden ayrılmasından sonra 23 Şubat 1964'te yapılan CKMP kongresinde "Türkeşçiler" adı verilen 70-80 kişilik bir grup oluştu. Bu kongrede Ahmet Oğuz

---

582 http://www.mhp.net/yeni siyasal saflaşma ve sosyalist.htm

583 27 Mayıs darbesinden yıllar sonra Türkeş, bu gruba, darbenin solculara ve CHP'ye kaptırılmaması için katıldığını söyleyecektir.

584 Bu partiler şunlardır: Adalet Partisi, Çalışma Partisi, Memleketçi Serbest Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Mesleki Islahat Partisi, Yeni Türkiye Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Düstur Partisi, Kemalist Gençlik Partisi, Güven Partisi ve Millete Hizmet Partisi **Milliyet,** 28 Şubat 1961.

parti genel başkanlığına getirildi. 27 Mayıs askeri darbesinden sonra MBK üyesi 13 üye[585] gibi yurtdışına gönderilen Alparslan Türkeş, 1963 yılı başında Hindistan'dan Türkiye'ye döndü. Yurt dışında kaldığı süre içinde sürgünde bulunan arkadaşlarıyla zaman zaman ülkeye döndükten sonraki durum hakkında değerlendirmeler yapan Türkeş, ya mevcut partilerin kendi görüşlerini benimsemesini bu mümkün olmazsa yeni bir parti kurmayı düşünüyordu. Bu bağlamda Türkeş, dönüşüyle birlikte hem ordu bağlantılı girişimlerle hem de Adalet Partisi'ne girmeye çalışarak iktidar fırsatı aramaya çalışmaya başladı. [586]

Türkeş ve arkadaşları ülkeye dönüşünden sonra, sürgünde hazırladıkları program uyarınca faaliyetlere girişerek, Türk Ocakları'nda konferanslar vermeye başlamışlar ve "Türkiye Huzur ve Yükseltme Derneği" adında bir de dernek kurmuşlardı. Bu süreçte, CKMP'nin 22-23 Şubat 1964'te yapılan kongresinde Alparslan Türkeş'e yakınlıklarıyla bilinen 60'tan fazla kişi CKMP'ye girdi. 31 Mart 1965'te de Türkeş ve MBK'dan uzaklaştırılan 14'lerin içinde yer alan Muzaffer Özdağ, Ahmet Er, Dündar Taşer ve Rıfat Baykal CKMP'ye katıldılar. Türkeş'in CKMP'ye girmesiyle partide yeni bir dönem başladığı söylenebilir. Türkeş, kısa bir süre içinde parti içinde sivrilerek parti müfettişliğine getiriliyor ve yurt içi gezilere çıkarak halkla bire bir görüşmelerde bulunuyordu. 1 Haziran 1965'te bir grup eski MBK üyesi daha, Mustafa Kaplan, Fazıl Akkoyunlu, Şefik Soyuyüce ve Numan Esin CKMP'ye katılıyorlardı. Bu katılımlarla birlikte parti içinde güçlü bir konuma yükselen Alparslan Türkeş, genel başkan olabilmek için bir an önce kongrenin toplanmasını istiyordu.

---

[585] Milli Birlik Komitesi'nden Alparslan Türkeş ile beraber tasfiye edilen kişiler şunlardır: Fazıl Akkoyunlu, Rıfat Baykal, Ahmet Er, Orhan Erkanlı, Numan Esin, Orhan Kabibay, Mustafa Kaplan, Muzaffer Karan, Münir Köseoğlu, Muzaffer Özdağ, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce ve Dündar Taşer **Milliyet,** 14 Kasım 1960.

[586] AP içinde bir grubun "Türkeş'in partiye orduda taraftar kazandıracağını" savunmasına rağmen, onu en sonunda bir 27 Mayıs cuntacısı olarak gören AP yönetimi bu girişimi geri çevirdi. Türkeş yeni bir darbeye hazırlanan Talat Aydemir'le de temasa geçti. Ancak Aydemir'le anlaşamayınca işbirliği bozuldu. 20-21 Mayıs 1963 gecesi gerçekleşen darbe girişimini önceden İnönü'ye ileterek bastırılmasını sağlayan Türkeş, darbe girişimi sırasında kısa bir süre tutuklu kaldı. Tanıl Bora-Kemal Can, **Devlet Ocak Dergâh,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.53.

17 Ağustos 1965'te CKMP genel başkanı Ahmet Oğuz, Alparslan Türkeş'i partiyi ele geçirmekle suçlayarak genel başkanlıktan istifa etti. 1 Ağustos'ta Adana'da toplanan parti kongresinde ise genel başkanlığa aday olan Türkeş, 1214 delege tarafından yapılan oylama sonucunda eski CKMP'lilerin adayı Ahmet Tahtakılıç'ı, 516 oya karşılık, 698 oyla geçerek CKMP'ye genel başkan seçildi. Kongre sonrası Türkeş muhalifi CKMP'lilerin partiden ayrılması da Türkeş'e kendi denetiminde bir parti örgütü kurmasını sağlayarak geniş bir hareket alanı kazandırdı. Türkeş'in partiye arkadaşlarıyla beraber katılması kendisine destek verenleri sevindirirken, parti içinde bazı unsurlar tarafından da tepkiyle karşılanmıştır. Türkeş'in partiyi totaliter bir parti görünümüne sokacağını ileri süren bir grup, Başta, hükümette Milli Savunma Bakanı olan Hasan Dinçer ve Köy işleri Bakanı olan Seyfi Öztürk ve altı milletvekili ve senatör partiden ayrıldıklarını açıkladılar. Milli Savunma Bakanı Hasan Dinçer ve Köy işleri Bakanı Seyfi Öztürk 4 Ağustos'ta CKMP'den, 5 Ağustos'ta da bakanlıktan istifa ettiler. Ayrılan partililer 10 Ağustos'ta AP'ye girdiler.

Parti içinden olduğu kadar parti dışından özelikle sol kanattan Türkeş'in genel başkan seçilmesine karşı tepkiler yoğunlaşıyordu. Dönemin etkili yazarlarından Metin Toker, Akis Dergisinde, Türkeş'in genel başkanlığını, "1930'lar Almanya'sından bir ses olan Türkeş ve kafatasçıların çeşitli oyunlar aracılığı ile partiyi ele geçirmesi" olarak yorumluyordu. Sol eğilimli Yön Dergisi ise, CKMP'nin Türkeş ile birlikte yeni bir örgütlenme stratejisi geliştirdiği ve partinin canlılık kazandığından söz ederek, "...CKMP'nin kongresi, klasik bir kanuni formaliteyi yerine getirmekten ziyade, Türkiye'deki milliyetçilerin toplanması ve bir kurultay havası içinde Türkiye'nin dertlerine eğinilmesi bakımından ilgi çekiciydi. Bilhassa, henüz bu milliyetçi kuruluşa kayıtlarını yaptırmamış milliyetçilerin Kongreyi ilgiyle izlemeleri ve olumlu düşüncelerle ayrılmaları, gelecekte CKMP'ye katılımların olacağını gösteren delillerdi."[587] diyerek CKMP'nin etkinliğini vurgulamaktaydı. Alparslan Türkeş CKMP'ye genel başkan olduktan sonra parti içinde yeni bir örgütlenme stratejisi benimsendi. İdeolojik alanda da

---

[587] http://www.mhp.net/milliyetçi hareket partisinin do.htm.

1965 sonlarında yayınlanan "9 Işık" adlı kitapta partinin yeni ideolojik ilkeleri açıklandı. Bu programın temel ilkeleri, milliyetçilik, ülkücülük, ahlakçılık, toplumculuk, ilimcilik, hürriyetçilik, köycülük, gelişmecilik ve sanayicilik ve teknikçilik olarak belirlenmişti. Türkeş'in bu yeni programı birçok bakımdan 1930'ların Kemalizm'inden çok fazla da uzak düşmüyordu. [588]

B. 1967 Kongresi ve "Başbuğ Türkeş"

CKMP, 1967 kongresiyle birlikte gençlik içerisinde örgütlenme çalışmaları hız verdi. Bu arada sol karşısında bir anti-komünist cephe oluşturma amacı da gerçekleştirilmeye çalışılıyordu. Genel başkan Türkeş, "komünizmle mücadeleyi kutsal saydıklarını" açıkladı. [589] CKMP'nin 1967 kongresinde yaptığı konuşmada da "üniversitelerimiz içerisinde, komünist kışkırtmacılara karşı imanlı bir milliyetçi gençlik cephesinin yükseldiği" mesajını vermişti. Bu mesaj doğrultusunda, 1968'de bütün fakültelerde partinin gençlik örgütüne ek olarak Ülkü Ocakları kurulmaya başlandı. Ülkü Ocakları, üniversitelerde özellikle köy ve taşra kökenli gençliğe yönelerek hatırı sayılır bir taban oluşturmaya başladı.[590] Üstlenilen anti-komünist reaksiyon işlevi nedeniyle gençlik, bu yönde motive edilmeye başlanmış, düzenlenen toplantılar ve eğitim seminerlerinde, Türkiye'nin karşısındaki en büyük tehlike olarak gösterilen komünizme karşı, bütün araçlarla karşı konulması gerektiği ifade edilmiştir. 1971 müdahalesine kadar,"devlet güçlerine yardımcı" pozisyonuna sahip çıkan, MHP ve ülkücü örgütler, her ne kadar müdahaleye olumlu baksalar da devlet tarafından aynı hoşgörüyle karşılanmamışlardır.

1967 kongresinde, Türkeş'e eski Türk hakanlarının unvanı olan, "Başbuğ" adı verilmiş, Başbuğluk, Türkeş'in hem örgüt üzerindeki etkinliğini ve kontrolünü pekiştirmesini sağlarken, aynı zamanda MHP ideolojisinin de yardımıyla, daha sert bir örgütsel yapılanmanın yolunu açmıştır. Tek parti dönemindeki "ebedi şef"

---

[588] Zürcher, a.g.e., s.373-374.
[589] **Milliyet,** 22, Mart 1966.
[590] Bora- Can, a.g.e.,s. 58.

ve "milli şef" unvanlarını çağrıştıran bu isim, aynı zamanda Türkeş'in de tek ve değişmez lider olduğunu da simgeliyordu. CKMP, Türkeş ve arkadaşlarının yönetiminde hızla teşkilatlanıyor ve özellikle öğrenci gençlik üzerinde yoğunlaşan bir ideolojik propaganda ve siyasal çalışma başlatıyordu. CKMP'nin 8-9 Şubat 1969 tarihleri arasında Adana'da toplanan kongresinde partinin ismi Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirirken, eski amblemi yerine kırmızı zemin üzerine beyaz olarak işlenmiş "üç hilal" den oluşan yeni bir amblem benimsedi. Partinin gençlik kolları için "hilal ve bozkurt" amblemi uygun görüldü.[591] Partinin adının ve ambleminin değiştirilmesi örgütsel ve ideolojik alanda yeni bir yapılanmanın sonucudur. Türk siyasal hayatında ilk kez bir siyasal parti adına "milliyetçi" kavramını yerleştiriyor ve Türkçü-milliyetçi ideolojiyi kendisine temel alıyordu. O zamana kadar daha çok küçük siyasal ve kültürel örgütlenmeler içinde veya mevcut siyasal partilerin bir kısım söylem ve kadrolarında kendine yer bulan Türk milliyetçiliği, bu noktadan sonra bütünüyle bir siyasal partinin temel ideolojisini oluşturmaktaydı.

CKMP içindeki ideolojik değişim süreci, CKMP'nin MHP adını almasından önce, yani Türkeş'in arkadaşlarıyla beraber CKMP'ye katılması ve etkin bir konuma gelmesiyle başlamıştır. Bu nedenle CKMP'nin MHP'ye dönüşmesi yalnızca bir isim değişikliğini değil, bir süredir devam eden ideolojik ve örgütsel değişim sürecinin son noktasını ifade etmektedir. Bu noktadan sonra belirli bir örgüt deneyimine ve ideolojik olgunluğa sahip olan Türkçü-milliyetçi unsurlar yavaş yavaş bu siyasal parti içinde temsil ve kendini ifade imkânı bulmaya başlıyorlardı.

1969 kongresinden sonra başlayan yeni dönemde örgütsel yapı üzerinde de değişim süreci başlatıldı. Dikey bir örgütlenme ve

---

[591] Mustafa Çalık, **MHP Hareketi Kaynakları ve Gelişimi 1965-1980,** Cedit Yayınları, Ankara, 1995, s.93. Partinin isim ve ambleminin değişmesi aslında kongre öncesinde de gündeme gelmiştir. Bu dönemde parti genel idare kurulunda tespit edilen isimler arasında, "9 Işık Partisi", "Milli Hareket Partisi", "Milliyetçi Köylü Partisi" gibi isimler yer almış, daha sonra kongreye teklif edilecek isim olarak "Milli Hareket Partisi" kabul edilmiş ancak, "milli" sözcüğünün kullanılması için Bakanlar Kurulu izni gerektiğinden, Milliyetçi Hareket Partisi ismi üzerinde uzlaşılmıştır. http://www.mhp.net/yeni siyasal saflaşma ve sosyalist.htm

hiyerarşik yapı oluşturularak liderin parti üzerindeki etkinliği ve denetimi artırıldı. MHP'de bu örgütsel ve ideolojik yapılanmanın yerleşmesinden sonra artık MHP, halk arasında "Türkeş partisi", bu parti üyeleri ve sempatizanları da "Türkeşçi" adıyla anılmaya başlandı. Hiyerarşik yapılanma içinde liderin önemi her zaman vurgulanırken, parti örgütü ve yan kuruluşlarda liderin talimatları sorgulanmadan uygulandı. Liderin ve ideolojinin sorgulanmasına karşın geliştirilen, "lider-teş kilat-doktrin" yapısı ve "genel başkanın yanlışı bizim doğrumuzdan iyidir" sözü değişmez bir ilke olarak örgüte egemen oldu. Özellikle şiddet olaylarının tırmanması ve partili gençlerin bu olaylarda taraf olmaları, başta ülkü ocakların olmak üzere, yan gençlik kuruluşlarında hiyararşik bir yapının yerleştirilmesini kolaylaştırdı ve partiye bağlı milis tipi oluşumların ortaya çıkmasını sağladı.

Türkçü-milliyetçi unsurların Türkeş'le birlikte önce CKMP daha sonra da MHP'de toplanmasında Türkeş'in kişiliğinin büyük önemi olduğu söylenebilir. Partinin giderek Türkeş'in kişiliğinde temsil edilen ve onun gelişen karizması ile bütünleşen bir ideolojik-siyasal kimliğe bürünmesi kadar, asker olmasına rağmen, 1940'lardan itibaren isim ve şahsiyetinin Türkiye'deki Türkçü veya milliyetçi unsurlar arasında kazandığı ağırlık nedeniyle Türkeş'in CKMP liderliğine gelmesinden sonra söz konusu grupların neredeyse tamamının ideolojik-siyasal mücadeleyi onun etrafında ve liderliği altında sürdürmeye karar vermeleri de belirleyici rol oynamıştır. Türkeş'in liderliğe gelmesinden sonra, Türkçü-milliyetçi düşünce ve aksiyonun, hem ideolojik hem de siyasal temsilciliği CKMP 'de toplanmıştır. [592]

Bu toplanma sürecinde, milliyetçi olmalarına rağmen aralarında ideolojik ayrılıklar olanlar açısından bir ayrımlaşma olgusu yaşanmadığı söylenebilir. Yani İslâmî yönü ağır basan, seküler bir milliyetçiliği savunan veya etnik milliyetçi anlayışa sahip olan hemen bütün ideolojik versiyonlar CKMP-MHP içinde yer aldılar. MHP'nin bu süreç içinde ideolojik-siyasal açıdan milliyetçi unsurları yapısında bütünüyle toplaması, onun siyasal alanda alternatif-

---

[592] Çalık, a.g.e., s.93-94.

sizliğinden de kaynaklandığı söylenebilir. Bu dönemde MHP, Türkçü-milliyetçi aydınların, uzun zamandan beri özlemini duydukları, kendilerini temsil imkânı sağlayabilecekleri ve kendilerinin yakından tanıdıkları bir kişinin liderliğinde ortaya çıkan bir siyasal parti olarak ortaya çıkıyor, bu durum da partiye toplayıcı bir nitelik kazandırıyordu. Bu süreç içerisinde diğer sağ partilerde kendilerine yer bulamayan milliyetçi örgütlenmeler, Komünizmle Mücadele Dernekleri MHP içinde birleşmeye başladılar.

C. MHP'nin TBMM'ye Girişi

MHP ilk kez katıldığı genel seçimler olan 1969 seçimlerinde bir varlık gösterememiş, sadece %3,3 oranında oy alarak parlamentoya bir milletvekili sokabilmiştir. Bu seçimlerde Adalet Partisi %46,6 oy oranı ile 256 milletvekili, CHP %27,3 oy oranı ile 143 milletvekili çıkarmışlardır. Seçim sonuçlarına göre daha çok Orta Anadolu'da varlık gösterebildiği, büyük şehirlerde ve Batı Anadolu'da MHP'nin önemsiz derecede oy alabildiği görülmektedir. Parti Niğde'de %10,2, Van'da %9,4, Adana'da %8,7, Yozgat'ta %10.0, İçel'de %7.1, Sivas 6.3, Çankırı %5.8, Elazığ %5.4 oy oranında oy almıştı.[593] Bu bağlamda MHP'nin oy depoları olarak nitelendirilebilen illerdeki başarılı grafiğinin başlangıcını 1969 genel seçimlerinin oluşturduğu söylenebilir. Bundan sonra yapılan seçimlerde de MHP bu bölgelerden önemli düzeyde oy almıştır.

1968-1971 döneminde Avrupa'daki sol hareketin ivme kazanması ile birlikte, sol hareket Türkiye'de de gelişme göstermiş, bu dönemde birçok radikal sol örgüt faaliyet göstermeye başlamış ve bunların bir kısmı da şiddet eylemleri ile seslerini duyurmayı amaçlamıştır. Bu gelişen sol hareket karşısında MHP ve ülkücü hareket, anti-komünist ve devletçi bir hareket olmasının bir sonucu olarak sol hareketin karşısına çıkmış, faaliyet ve söylemini anti-komünist bir söylem üzerine oturtmuştur. 1968 yılında İstanbul ve Ankara üniversitelerinde başlayan gösteri ve boykotlar giderek diğer üniversiteler de yayılmış, Ankara ve İstanbul'daki birçok fakülte ve yüksekokul öğrenciler tarafından işgal edilmişti. Öğ-

---

[593] Bora- Can, a.g.e., s.60.

renciler eskiyen üniversite yapısının değiştirilmesine yönelik reform taleplerinin hükümet tarafından kabul edilmesi talebinde bulunuyorlardı. Ancak bu eylemler kısa sürede masum öğrenci istekleri niteliğinden çıkarak karşıt görüşlü öğrenciler arasındaki şiddet eylemlerine dönüştü. Bu eylemlerde MHP ve ülkücüler karşısında değişik fraksiyonlara mensup sol görüşlü eylemciler yer alıyordu. Bu dönemde MHP'nin gençleri eğitmek üzere "komando kampları" kurduğu yönündeki iddialar özellikle CHP, TİP ve diğer sol kuruluşlar tarafından dile getirilmesine rağmen, MHP yöneticilerince bu iddialar reddedildi.

Şiddet eylemlerinin giderek yaygınlaşmasına karşılık sivil yönetimin bu eylemler karşısında aciz kaldığı gerekçesiyle silahlı kuvvetler, 12 Mart 1971'de başbakana bir muhtıra vererek, "anarşiyi sona erdirebilecek ve reformları 'Atatürkçü bir görüşle uygulayacak' güçlü ve inandırıcı bir hükümetin kurulmasını" istemiş, bu istekler karşılanmazsa ordunun anayasal görevini yerine getirerek yönetime el koyacağı ifade edilmiştir. [594]Askeri müdahale, başlangıçta sol bir darbe olarak algılanmış ve sağ tarafından endişe ile karşılanmıştı. Ancak bir süre sonra müdahalenin sola karşı bir darbe olduğu ortaya çıktı. Müdahale öncesinde bir grup subay ve sol aydının darbe hazırlığı yaptıklarının anlaşılması ve bunların tutuklanması, sol bir darbe hazırlığının da yapıldığını göstermekteydi. Bu doğrultuda silahlı kuvvetlerin üst komuta grubunun, daha alt düzeyden gelebilecek sol darbeden önce davrandığına yönelik yorumlarda yapılmıştır. [595] Müdahale sonrası özellikle sol örgütlerin tasfiyesine yönelik bir hareket başlatıldı. Sağ parti ve örgütlerin müdahale karşısında sessiz kalması hatta müdahaleye destek olmasına rağmen, Dev-Genç, Devrimci Doğu Kültür Ocakları, Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) [596] ve Türkiye İşçi Partisi[597] ile birlikte Ülkü Ocaklarının aynı tarihte kapatılması devletin,

---

[594] Zürcher, a.g.e., s.375.

[595] Müdahale sonrası darbe hazırlığı yapmakla suçlanan bir general ve on bir albay emekliye sevk edilmiştir. **Milliyet,** 17 Mayıs 1971. Eski Milli Birlik Komitesi üyesi Cemal Madanoğlu ve aralarında Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal, İlhan Selçuk ve Reşit Eyüpoğlu'nun bulunduğu bir grup da darbe planlamakla suçlanmış, ancak yargılama sonucu bunlar beraat etmişlerdir.

[596] Bu kuruluşlar 27 Nisan 1971'de kapatılmışlardır. **Milliyet,** 28 Nisan 1971.

[597] Türkiye İşçi Partisi 20 Temmuz 1971'de kapatılmıştır.

kendisi dışındaki bir kuruluşun "devlete yardımcı olmak" amacıyla eylemlere girişmesini onaylamadığını gösterdi. Anti-komünizm misyonunun ordu ve devlet tarafından yüklenilmesiyle birlikte MHP, örgütsel ve ideolojik yayılma alanı zora girmiş olmasına, 12 Mart'tan -sol kadar olmasa da- MHP ve ülkücülerin zarar görmesine rağmen, devlet karşısında yer almamaya özen gösteren Türkeş, müdahaleyi destekleyici bir söylem içine girmiştir. [598]

Bu doğrultuda 1971 müdahalesiyle birlikte, MHP söyleminde de önemli bir değişiklik yaşandı. Önceleri devletçi ve statükocu kimliğini özellikle vurgulayan parti, bu noktadan sonra daha muhafazakâr, İslâmî bir söylemi ön plana çıkararak, ülkede giderek büyümekte olan geleneksel oy tabanına yöneldi. 12 Mart sonrası kapatılan[599] Milli Nizam Partisi'nin devamı olan Milli Selamet Partisi, geleneksel-muhafazakâr oy tabanına yönelik olarak çalışan ve gittikçe güçlenen bir parti niteliğindeydi. MHP de söylemini değiştirerek MSP oy tabanına talip olduğunu gösteriyordu. Parti içinde başlayan ideolojik çekişmeler ve Türkçü-Turancı çizginin geriye çekilerek ideolojik söyleme İslâmî motiflerin eklenmesi, "kanımız aksa da zafer İslâmın", "çağrımız İslâm'da dirilişedir", "İslâmî devlet kurulacak elbet" ve "ya Allah bismillah Allahuekber" gibi sloganların ilk defa kullanılmaya başlanması bu görüşü doğrular niteliktedir.

D. Milliyetçi Cephe Hükümetleri ve MHP

1973 genel seçimlerine kadar olan süreçte, askeri müdahalenin etkisiyle Nihat Erim, Ferit Melen ve Naim Talu gibi parti başkanı olmayan politikacıların başbakanlığında bir tür "zorunlu koalisyon dönemi" yaşandığı için siyasal hayat içerisinde önemli değişimler yaşanmadı. Siyasal partiler ancak 1973 seçimleriyle müdahalenin etkilerini üzerlerinden atabildiler ve gerçek bir siyasal

---

[598] Türkeş, 9 Haziran 1973'de MHP kurultayını açış konuşmasında, "12 Mart 1971'de vatanperver Türk Silahlı Kuvvetleri, bağımsız son Türk Devletini, parçalayıp yok etmek, komünist emperyalizme bağlamak isteyen hain komünist çetelerin elinden kurtarmıştır." diyerek 12 Mart'a açık destek vermiştir. Alparslan Türkeş, **Gönül Seferberliği,** Kutluğ Yayınları, İstanbul, 1977, s.57.

[599] Milli Nizam Partisi, 12 Mart sonrasında, 20 Mayıs 1971 tarihinde kapatıldı.

rekabet içine girebildiler. Bu sürecin sonunda, 1973 seçimleri beklenmedik bir sonuç ortaya çıkardı. 12 Mart ile sol üzerine gidilen bir dönem sonrası, "ortanın solu" sloganı ile CHP genel başkanlığını İsmet İnönü'den alan eski genel sekreter Ecevit'in CHP'si, AP'nin %29,5 oyuna karşılık %33,5 oy oranı elde ederek en büyük parti oldu. Bir AP zaferi beklenmesine karşın, AP oylarının bir bölümü MSP ve MHP'ye kaymış AP, 1969 seçimlerindeki %46,5 düzeyinden %29,5'e düşmüştü. MSP, beklenilenden daha çok oy sağlayarak 48 milletvekili kazanırken MHP, milletvekili sayısını üçe çıkardı. Seçim sonuçları milliyetçi ve İslamcı sağın merkez sağın oy tabanını eritme sürecini hızlandırdığı yönündeki görüşleri doğruluyordu. Önceki seçimlerde hesaba katılmayan küçük radikal sağ partiler giderek iktidar oluşumunda söz sahibi konuma geliyorlardı.

MHP, 12 Mart sonrası değiştirdiği söylemi nedeniyle oy oranında bir yükselme olduğunun bilincinde olarak, bu söylemi daha da ileri götürerek, MSP'nin sahip olduğu oy potansiyelini kendisine çevirmek için, kamuoyunda muhafazakâr kimliği ile öne çıkan isimleri partisine davet etti. Parti program ve söylemlerinde de İslâmî değerlere yapılan vurgunun düzeyi giderek yükseltiliyordu. CHP'nin birinci parti olmasına rağmen hükümeti kuracak salt çoğunluğu elde edememesi sonucu uzun müzakerelerden sonra CHP-MSP koalisyon hükümeti kuruldu. 1973 seçimleri ile artık Türk siyasal hayatında yeni bir dönem, koalisyonlar dönemi başlıyordu. 1973'te kurulan koalisyon hükümetinin ömrü kısa sürdü. Hem hükümet içi anlaşmazlıklar hem de Ecevit'in 1974 Kıbrıs Harekâtının sağladığı popülariteyi oya çevirmek istemesi hükümetin sonu oldu ve Ecevit 16 Eylül 1974'te istifa etti. Ecevit'in istifası sonrası yapılan hükümet pazarlıklarından bir sonuç alınamayınca Sadi Irmak başkanlığında geçici bir hükümet kuruldu. Bu hükümet de bir süre sonra AP'nin bir sağ koalisyon kurma isteği, CHP'nin de bir an önce erken seçim istemesi nedeniyle yürütülemedi ve Sadi Irmak, 29 Kasım'da istifasını sundu.

Adalet Partisi'nin koalisyon isteği diğer küçük sağ partilerden de destek gördü çünkü bu partiler bir erken seçime gitmek istemiyorlardı. Bu nedenle Demirel'in koalisyon önerisi, Demokratik

Parti hariç, Cumhuriyetçi Güven Partisi, Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi tarafından olumlu karşılandı. Yapılan görüşmeler sonunda AP-MSP-CGP-MHP koalisyonu 31 Mart 1975'te kuruldu. Hükümet içinde, AP'den 16, MSP'den 8, CGP'den 4, MHP'den iki bakan yer alıyordu. Türk siyasal hayatında "Birinci Milliyetçi Cephe" olarak anılan bu koalisyonda, MHP'nin meclisteki üç milletvekiline karşı iki bakanlık elde etmesi bir başarı olarak nitelendirilebilir. Genel başkan Alparslan Türkeş Başbakan Yardımcısı, Genel Sekreter Mustafa Kemal Erkovan da Devlet Bakanı olarak hükümette görev aldı. MHP'nin hükümette iki bakanlık kazanması CHP ve diğer sol muhalefet tarafından sürekli eleştirildi. MHP ve ülkücülerin devlet içinde kadrolaştıkları, şiddet eylemlerinde yer alan ülkücülerin güvenlik güçlerince korunduğu iddiaları sık sık gündeme getirildi. Örneğin, ülkücülerin polise yardımcı olup olmadıkları sorusu ortaya atıldı ve bu soru sert tartışmalara yol açtı. Bu sırada MHP'nin 12. Büyük Kurultayı, 17-18 Mayıs 1975 tarihinde toplandı. MHP'nin iktidardaki ilk kurultayı olan bu kurultay büyük bir gövde gösterisine dönüştü. Kurultayda yaptığı konuşmada Türkeş, MHP'nin sol terör karşısında devleti koruma görevi üstlendiğini, milli menfaat ve güvenliğe karşı olan kuruluş ve ideolojilerin destekçisi olan partilerle mücadelenin devam edeceğini söyledi.

MHP'nin hükümette yer alması ve ülkücülerin etkinleşmesi karşısında sol örgütler de MHP ve ülkücü kuruluşlara karşı eylemlerini yoğunlaştırdılar. Türkeş'in bir gezi için gittiği Diyarbakır'da konuşma yapmasını engellemek isteyenler olaylar çıkardı. Bu olayların sorumlusu olarak MHP, CHP ve yandaşlarını gösterirken, CHP olayların ülkücülerin kışkırtması sonucu çıktığını iddia etti. Diyarbakır'da Türkeş'in karşılaştığı saldırıya benzer bir olay, Bolu-Gerede'de CHP Genel Başkanı Ecevit'e yönelik olarak gerçekleştirildi. CHP yanlısı basın bu olayı, MHP'lilerin planladığına ve Ecevit'i öldürmeye yönelik olduğuna ilişkin iddialar ortaya attı. [600] MHP'li yayın organları ise bu iddiaları reddederek, olayın CHP'nin kışkırtmaları sonucu meydana geldiğini yazdılar. Karşılıklı suçlamalar devam ederken ülke içinde de terör olayları endişe verici

---

[600] **Yankı**, 30 Haziran 1975

boyutlara ulaşmıştı. Büyük şehirlerde semtler ülkücüler ve sol örgütler tarafından paylaşılmış, kurtarılmış bölgeler kurulmuştu. Üniversitelerde de aynı durum oluşmuş, fakülteler sağ ve sol gruplar tarafından işgal edilmişti. Bütün kamu kuruluşlarında, meslek örgütlerinde sağ ve sol görüşlüler kendi örgütleri etrafında birleşmiş, toplumda tam bir cepheleşme dönemi başlamıştı. Toplumsal düzeni sağlamakla görevli polis örgütü bile, sol görüşlü polislerin oluşturduğu "Pol-Der" ve sağ görüşlülerin kurduğu "Pol-Bir" olarak ikiye bölünmüş, bu iki dernek nedeniyle polis, tarafsızlığını yitirmişti. AP'nin ara seçimlerde iş birliği teklifini reddeden MHP, Ekim 1975'te altı ilde (Amasya, Bursa, Eskişehir, Niğde, Şanlıurfa, Zonguldak) yapılan milletvekili ara seçimlerinde kullanılan oyların %2,3'ünü elde etti. Toplam 24 ilde gerçekleştirilen senato seçimlerinde de %3,2 oy elde etti. Bu seçimlerde MSP ve DP önemli oranda oy kaybederken, CHP ve AP oylarında artış görüldü. [601]

E. Şiddet Olaylarının Tırmanması ve MHP

Bir kaos ve anarşi ortamının kanıksandığı, yoklukların, karaborsanın ciddi boyutlara tırmandığı bu dönemde 1977 seçimlerine giden süreç başladı. Şiddet olayları artık kitleselleşmiş ve toplumsal bir kamplaşma halini almıştı. 1 Mayıs 1977'de Taksim'de İşçi Bayramını kutlamak için toplanan kalabalığa ateş açılması sonucu 34 kişinin ölmesi, terör olaylarının artık kontrol edilmez boyutlara ulaştığını gösteriyordu. MHP, bu seçimlerde ciddi bir oy artışı bekliyor, bu nedenle de toplumun kendisine yakın kesimlerinden destek talep ediyordu. Türkeş, seçim öncesi bir bildirge yayımlayarak bu destek talebini somutlaştırdı. Türkeş'in bu çıkışı sağ kesimde destek buldu. Sağ kesimin karizmatik isimlerinden Necip Fazıl Kısakürek, MSP'den desteğini çekerek MHP'yi destekleyeceğini açıkladı. Yine MSP de yer alan Ahmet Tevfik Paksu, Gündüz Sevilgen, Hüseyin Abbas, Reşat Saruhan ve Abdülkerim Doğru seçimlerde MSP'den aday olmayacaklarını açıkladılar, daha sonra da MSP'den istifa ederek Nizam Partisi'ni kurdular. Nizam Partisi ise, 1977 seçimlerinde MHP'yi destekleyeceğini açıkladı. [602]

---

[601] **Kısmi Senato ve Milletvekili Ara Seçimleri,** DİE Yayınları, Ankara, 1976.
[602] Hakkı Öznur, **Ülkücü Hareket,** Cilt:1, Alternatif Yayınları, Ankara, 1999, s.415-416.

Seçim öncesi MSP tabanından MHP'ye gelen bu destek, MHP'nin izlediği politikanın başarılı olduğunu gösteriyordu.

Genel seçimler 5 Haziran 1977'de yapıldı. Seçim sonuçlarına göre, CHP 213, AP 189, MSP 24, MHP 16 milletvekili çıkardı. MSP'nin ve AP'nin oylarında azalma olmasına karşı MHP, oylarını neredeyse iki kat artırdı ve milletvekili sayısını üçten on altıya çıkardı. Bu seçimlerde MHP'nin, MSP ve AP'den önemli oranda oy aldığı söylenebilir. MHP, İslâmî motifleri daha fazla işleyerek Orta ve Doğu Anadolu'daki illerde oyları MSP'den kendisine kaydırmayı başarmıştı. İslâmî kesimin ünlü isimlerinin MHP'ye destek vermesi ve Türkeş'in Hacc'a gitmesi bu durumun oluşmasında etken olduğu söylenebilir. MHP'nin bu başarısında Birinci MC döneminde iktidarın imkanlarından yararlanması iyi kullanması, seçim propagandasında, komünizme karşı hassasiyeti bilinen kesimleri kendi yanına çekmesi ve anti-komünist söylemi sertleştirmesi ve MSP'nin CHP ile yaptığı koalisyonu, MSP aleyhine kullanmasının etkili olduğu görülmektedir.

MHP 1977 seçimlerinde, geleneksel oy deposu olan Orta Anadolu kentlerindeki desteğini korumuş, bazı illerde de bu desteği artırmıştır. MHP'nin 1973 Genel seçimlerinde bu kentlerden aldığı oyların oranları da %3,4 olan Türkiye ortalamasının üzerinde olmakla birlikte, oyların %10,8'inin toplandığı ve bir temsilcilik kazandığı Yozgat dışında büyük sapmalar göstermemiştir. [603] 1977 seçimlerinde özellikle Alevi yurttaşların yoğun olarak yaşadıkları kentlerde reaksiyoner Sünni yurttaşların oyları, MSP'den önemli ölçüde kopmuş ve MHP çevresinde birikmiştir. Örneğin, 1973 seçimlerinde MSP Elâzığ'da oyların %27,8'ini alarak iki temsilcilik kazanırken, MHP aynı kentte oyların %4,2'sini almış ve milletvekili çıkaramamıştır. MSP'nin aldığı 28.153 oya karşılık, MHP 4220 oy toplayabilmişti. Oysaki 1977 genel seçimlerinde MHP, 4200 oyunu 25.881'e çıkartarak (oyların %14'ü) bir milletvekili kazanırken, MSP'nin oyu 19.423'e düşmüş (%14) ve hiç milletvekili kazanamamıştır. Yine benzer bir örnek Erzincan'daki

---

[603] Toktamış Ateş, "77 Seçimi Işığında MHP ve MSP'nin Oy Tabanı", **Kemalizmin Özü**, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s.103.

seçim sonuçlarıdır. Erzincan'da 1973 ve 1977 seçimlerinde MSP ve MHP milletvekili çıkaramamasına rağmen, MSP'nin 1973'te 12.704 (%16,1) olan oyu, 1977'de 5.622'ye düşmüş (%5,9), MHP'nin ise, 3.473 olan oyu (54.6) 18.180'e yükselmiştir. [604] Bu örneklerde de görüldüğü gibi Orta Anadolu kentlerinde MHP, MSP tabanından oy çalmakta ve giderek güçlenmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında MHP'nin giderek dini değerleri öne çıkarmasının yanında, kapitalist ekonomik düzenin çelişkilerine yaptığı eleştirilerin etkili olduğu ileri sürülebilir. 1980'lere doğru ekonomik durumun kötüleşmesi ve gelirler arasındaki uçurumun giderek büyümesi, alternatif ve kitle partilerinden farklı bir ekonomik program ve söylem ortaya koyan MHP'nin güçlenmesinde etkili olmuştur. Diğer yandan MHP'nin AP tabanından da MSP kadar olmasa bile oy aldığı ve özelikle bu dönemde artan şiddet ortamının radikalleştirdiği sağ oyların AP'den MHP'ye doğru kaydığı söylenebilir.

1977 seçimleri sonrası ortaya çıkan meclis aritmetiği bir koalisyon hükümetini zorunlu kılmasına rağmen, birinci parti olan CHP'nin lideri Ecevit bir azınlık hükümeti denemesinde bulunmak istiyordu. Diğer partilerin karşı çıkmasına rağmen cumhurbaşkanı, hükümeti kurma görevini Ecevit'e verdi. Ecevit'in, güvenoyu alabilmek için on üç oya daha ihtiyacı vardı. Ancak Ecevit'in, "on üç namuslu milletvekili arıyorum" sözü karşılık bulmadı ve kurulan azınlık hükümeti meclisten güvenoyu alamadı. Ecevit'in bu denemesinden sonra, hükümeti kurma görevi AP lideri Demirel'e verildi. Demirel MSP ve MHP ile yaptığı görüşmelerde bir koalisyon hükümeti kurulması için anlaştı ve 21 Temmuz 1977'de II. Milliyetçi Cephe adı verilen koalisyon hükümeti kuruldu. Hükümette AP 13, MSP 8 ve MHP 5 bakanla temsil ediliyordu. MHP lideri Türkeş Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcılığı görevini üstlenirken, Niğde Milletvekili Sadi Somuncuoğlu Devlet Bakanlığına, Gaziantep milletvekili Cengiz Gökçek Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına, Konya milletvekili Agâh Oktay Güner Ticaret Bakanlığına, MHP genel başkan yardımcısı Gün Sazak'ta meclis dışından Gümrük ve Tekel Bakanlığına getirildi.

---

[604] Ateş, a.g.e., s.104-105.

Aralık 1977'de yapılan yerel seçimlerde MHP, 820.212 oy alarak 1977 genel seçimlerinde aldığı %6'lık oyu %6,7'ye çıkardı ve 56 belediye başkanlığı kazandı. 1973 yerel seçimlerinde aldığı 133 bin oyu 820 bin'e çıkarması da MHP'nin oy artışını açıklıyordu. MHP yine Orta Anadolu'da yüksek oy oranına ulaştığı Bingöl, Elâzığ, Çankırı, Yozgat ve Erzincan'da belediye başkanlıklarını kazandı. Bu durum MHP'nin bu bölgede sahip olduğu oy tabanını koruduğu ve sürekli bir hale getirdiği sonucunu ortaya koyuyordu. Bu yerel seçimler hükümet içerisinde özellikle AP ve MSP arasındaki anlaşmazlığı daha da artırdı. MHP, bu koalisyon hükümetinde AP ile uyumlu bir görüntü sergilemiş hatta yerel seçimler öncesi AP ve MHP iş birliği kararı almıştı. MHP genel başkanı Türkeş, partisinin il ve ilçe yöneticilerine yönelik olarak yapılan silahlı saldırıları kınamak için 7 Kasım 1977 günü bir genelge yayınlayarak, partilileri şiddet olaylarına taraf olmamaları için uyardı ve yurtta huzur ve sükunun sağlanması konusunda devletin meşru güvenlik güçlerinin bulunduğunu, bu görevi onların yapması gerektiğini söyleyerek, şiddet olaylarına karışanları "yolunu şaşırmış üç beş sapık" olarak nitelendirdi.[605] MHP lideri Türkeş'in şiddet olayları karşısındaki tavrını bu şekilde ortaya koyarken, muhalefet ve özellikle CHP, MHP'nin şiddet olaylarına doğrudan karıştığı, ülkücülerin sol görüşlüler üzerinde baskı kurarak yıldırma politikası izlediklerini ileri sürüyor, MHP ve ülkücü kuruluşların kapatılması önerisinde bulunuyordu.

11 Aralık yerel seçimleri sonrası AP'de istifalar başladı ve sırayla 12 milletvekili partilerinden istifa etti. Bu istifalar da AP'nin seçimlerdeki başarısızlığı ve CHP'nin özellikle MHP karşısında izlediği keskin muhalefet stratejisinin önemli payı olduğu söylenebilir. Bu istifalardan sonra Ecevit, bu milletvekilleriyle görüşerek kurulacak bir CHP hükümetine destek olmaları yönünde anlaştı. Siyasal tarihe "Güneş Motel" görüşmesi olarak geçen bu görüşmelerden sonra, 31 Aralık'ta CHP bir gensoru önergesi vererek, istifacı milletvekillerinin desteği ile hükümeti düşürdü. 17 Ocak 1978'de AP'den istifa eden 12 bağımsız milletvekilinin desteği ile hükümet güvenoyu aldı. Bu hükümette 12 eski AP'li millet-

---

[605] Öznur, a.g.e., s.445-446.

vekilinden 11'ine bakanlık verilmişti. Aslında bu hükümet fiili bir CHP-AP koalisyonu görüntüsü vermekteydi. Ecevit, bağımsız milletvekillerinden ayrı olarak CGP'den Genel başkan Turhan Feyzioğlu ve Salih Yıldız'a, DP'den de Faruk Sükan'a da yer vermek zorunda kaldı. Başbakan Ecevit bağımsız milletvekillerini ve diğerlerinin hükümete desteklerini sürekli kılabilmek için yeni bakanlıklar kurma yoluna da gitti ve bakanlık sayısı 34'e çıktı.

CHP hükümeti döneminde terör olayları çıkış trendini sürdürdü. 16 Mart 1978'de İstanbul Üniversitesi'nde 6 öğrenci öldürüldü. 17 Nisan 1978'de Malatya belediye başkanı Hamit Fendoğlu bombalı bir suikast sonucu öldürüldü. 13 Temmuz'da Doçent Bedrettin Cömert, 9 Ağustos'ta MHP gençlik kolları başkanı öldürüldü. 3 Eylül 1978'de Sivas'ta olaylar çıktı ve binden fazla işyeri ve ev tahrip edildi. Olayda çok sayıda kişi hayatını kaybetti. Başbakan Ecevit Sivas olayları nedeniyle MHP ve ülkücüleri sorumlu olarak gösterdi. MHP ise olaylar karşısında hükümetin bir an önce sıkıyönetim ilan etmesi isteğinde bulundu. 3 Ekim 1978 'de MHP içinde önemli ağırlığı olan İstanbul il başkanı Recep Haşatlı, oğlu ve Beyoğlu MHP ilçe yönetim kurulu üyesi silahlı saldırıya uğradı ve öldü. Bu olay MHP içinde büyük tepki yarattı. 20 Ekim'de İTÜ Elektrik Fakültesi Dekanı Bedri Karafakioğlu öldürüldü. Şiddet hareketlerinin siyasi parti mensuplarına ve aydınlara yönelmesi, toplum içinde bir iç savaş ortamına gidildiği kanısının güçlenmesine neden oldu.

Muhalefet ve özellikle MHP'nin sıkıyönetim isteklerine Ecevit, "terörizm kanunların üstünlüğü feda edilmeden ve teröristlerle onların silahlarıyla savaşmadan yok edilecektir" mesajını verdi ve ruhsatsız silah taşıyanlara daha ağır cezalar verilmesini ve özel mahkemeler kurulmasını öngören yeni yasalar önerdi.[606] Bu olaylar sonucunda Ülkü Ocakları 22 Kasım 1978'de mahkeme kararı ile kapatıldı. 26 Aralık'ta Kahramanmaraş ve Elâzığ'da kitlesel öldürme eylemleri yaşandı ve yüze yakın kişi öldü. Alevilerin yoğun olarak yaşadığı bu illerde bir mezhep çatışması biçiminde ortaya çıkan olaylar, sol basın

---

[606] Ahmad, a.g.e., s.353.

tarafından MHP ve ülkücülerin Alevilere yönelik saldırıları olarak yer alırken, sağ basın bu olayların hükümetin kışkırtması sonucu çıkmış olaylar olarak nitelendirdi. Güvenlik güçlerinin olaylarda yetersiz kalması, zamanında müdahale etmemesi, askeri güçlerin devreye girmesini zorunlu kıldı. Askeri birlikler bu kentlerde asayişi sağlama fonksiyonunu üzerlerine aldılar. Bu bağlamda Kahramanmaraş olayları, askerlerin, giderek daha fazla güvenliği sağlamada etkin olacakları bir dönemin başlangıcı olarak alınabilir. Nitekim bu olaylar sonunda hükümet 25 Aralık 1978'de 13 ilde sıkıyönetim uygulamayı kararlaştırıyordu. Muhalefet partileri sol terör hareketleri karşısında etkisiz kaldığı ve taraf tuttuğu iddiasıyla hükümeti sert bir biçimde eleştiriyorlar ve hükümetin istifasını istiyorlardı. AP Trabzon milletvekili Ömer Çakıroğlu, hükümetin düşürülmesi için yeterli çalışma yapılmadığı gerekçesiyle partisinden istifa ederek MHP'ye geçti. Bu geçişle beraber MHP'nin milletvekili sayısı 17'ye yükseldi. [607]

Sıkıyönetim ilan edilmesine rağmen ülkede terör olayları artarak devam ediyordu. 7 Nisan 1979'da Türkiye Emekçi Partisi Genel Başkanı Mihri Belli silahlı saldırıya uğradı. 13 Mayıs 'ta MHP İstanbul Şişli İlçe başkanı, 12 Ağustos 1979'da ise Bingöl'ün MHP'li belediye başkanı Hikmet Tekin annesi ve kardeşiyle birlikte öldürüldü. Bu olaylar devam ederken MHP 14. Büyük Kurultay'ı 9-10 Haziran 1979'da Ankara'da toplandı. Kurultayda Türkeş, MHP'nin terör eylemlerinin hedefi haline getirilmesine karşın, iktidarın bunun karşısında bir önlem almadığı, CHP'nin sol örgütleri himaye ettiği iddiasını yineledi. Kurultayda ayrıca "Temel İlkeler" adı altında bir bildiri kabul edilerek, partinin iktisadi ve toplumsal sorunlar karşısındaki tavrı açıklandı. Kurultaydan sonra MHP genel merkezi bir bombalı saldırıya uğradı. Saldırı sonucu iki partili öldü. Partiye bomba atma suçlamasıyla iki komiser yardımcısı ve on beş polis gözaltına alındı. Bu durum karşıt görüşlü güvenlik güçleri elemanlarının da terör eylemlerine katıldıklarını gösterdi. [608]

---

[607] Öznur, a.g.e., s. 524.
[608] **Hürriyet**, 10 Temmuz, 1979.

14 Ekim 1979'da yapılan ara seçimlerde MHP, 92.937 oy alarak %7,4 oranında oy elde etti ve senato seçimlerinde de bir üyelik kazandı. Bu oran MHP'nin genel seçimlerdeki oy oranını koruduğunu göstermekteydi.[609] CHP'nin oy düzeyinin 1960'lar daki düzeyine, %29'lara düşmesi ve AP'nin oylarının da %50'leri aşması üzerine Ecevit 16 Ekim 1979'da istifa etti. Bu durum üzerine AP genel başkanı Demirel, diğer liderlerle görüştükten sonra 12 Aralık'ta MSP ve MHP'nin dışarıdan desteklediği bir azınlık hükümeti kurdu. Yeni hükümet kurulduktan sonra da terör eylemleri devam etti. Sıkıyönetim ilan edilmesine rağmen olayların önlenememesi, hatta giderek artması, askeri güçlerin de olayların üstesinden gelemediği sonucunu ortaya çıkarıyordu. Bu olayların önlenemez boyuta erişmesi üzerine, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, Başbakan ve siyasal parti liderlerine birer uyarı mektubu gönderdi. Artık hazırlıkları tamamlanmak üzere olan askeri darbenin alt yapısı hazırlanıyordu. Mektup, liderler üzerinde bir uzlaşma zemini yaratamadı ve terör eylemleri artık insanları hedef almaktan çok, partili yöneticileri, belediye başkanlarını hatta eski başbakan ve bakanları hedef almaya başlamıştı. Eski parlamenterler, bakanlar ve hatta başbakanları hedef almaya başladı. 27 Mayıs 1980'de Gümrük ve Tekel eski Bakanı, MHP Genel başkan Yardımcısı Gün Sazak öldürüldü. Bu suikast MHP üzerinde şok etkisi yarattı. 19 Temmuz 1980'de eski başbakan Nihat Erim bir silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetti. 9 Temmuz'da Çorum'da kitlesel olaylar çıktı ve 20 kişi öldü. 22 Temmuz'da Genel Maden-İş Sendikası Başkanı Kemal Türkler ve 15 Temmuz'da CHP milletvekili Abdurrahim Karaalioğlu öldürüldü. Artık terör, sağdan ve soldan her gün onlarca kişinin hayatına mal oluyor, devlet mekanizması da bu olaylar karşısında yetersiz kalıyordu.

1980 yılının mart ayında Fahri Korutürk'ten boşalan cumhurbaşkanlığı makamına, yeni cumhurbaşkanını seçmek için süreç başlamıştı. Mecliste hiçbir partinin cumhurbaşkanını seçmek için yeterli çoğunluğu bulunmuyor, partiler bu konuda bir uzlaşmaya da varamıyorlardı. Seçimlerde AP'nin adayı emekli general Faik Türün, CHP'nin adayı da 12 Mart'ın önemli isimlerinden yine

---

[609] Öznur, a.g.e., s.601.

emekli general Muhsin Batur'du. Bu seçim sürecinde beş ay boyunca 115 tur oylama yapılmasına rağmen, bir sonuç alınamadı. Meclis tarafından cumhurbaşkanının seçilememesi 12 Eylül darbesine giden yolda, şiddet eylemleri ile birlikte darbenin önemli nedenleri arasında sayılacaktır. Mecliste seçimle ilgili tartışmalar sürerken terör eylemleri de giderek daha büyük boyutlara ulaşıyordu. Bu dönemde 20 Kasım 1979'da MHP Bakırköy ilçe başkanı, MHP'li gazeteci yazar Kemal Fedai Coşkuner, Kars MHP il başkanı, Ankara Ulus ilçe başkanı ve MHP'nin önde gelen isimlerinden Ercüment Yahnici öldürüldü. Bu saldırılar,ülkücüler ve sol örgütler arasındaki çatışmaların daha da şiddetlenmesine neden oldu. Bu sırada uzun bir süredir yönetime el koymak için hazırlık yapan silahlı kuvvetlerde hazırlıklar tamamlanmıştı. 11 Eylül günü bütün askeri birliklere özel kurye ile 12 Eylül günü izlenecek yol ve yapılacak işlemler özel kuryelerle iletildi. Artık Türkiye, 12 Mart'tan sonra yeni bir askeri darbe ortamına giriyordu.

Terör eylemlerinin niteliği, MHP'nin, bir siyasal parti olmasının ötesinde, sağ ve sol kamp arasında devam eden ve giderek bir sivil savaş niteliği kazanan eylemlerde, sol örgütler karşısında bir taraf olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Siyasal hayat içerisinde diğer sağ partiler olmasına karşın, MHP'nin bu rolü, sahip olduğu gençlik örgütlerinin ve yan kuruluşlarının yapısı ile yakından ilgili olarak görünmektedir. MHP'nin, sol hareket tarafından hedef seçilmiş olması, sol eylemcilerin MHP'yi ideolojisi ve örgütsel yapısı nedeniyle karşılarında bir engel olarak gördükleri sonucunu çıkarmaktadır. MHP açısından olaya bakıldığında, ülkücü kuruluşların bu eylemlerde taraf olmaları, bu olaylara karışmaları, daha çok devletin "komünistler" tarafından ele geçirileceği ve devlet güçlerinin bu duruma engel olamayacağını düşüncesinde yatmaktadır. Bu dönemde MHP'nin, siyasal hayat içinde ekonomik, toplumsal hedefler, programlar ortaya koymaktan öte, şiddet eylemlerindeki yeri ile ortaya çıkmıştır. Sol eylemciler yeni bir düzen kurmak için silahlı eylemlere başvururken, MHP ve ülkücüler, "devletin savunulması" noktasında bu eylemlerde yer almıştır. Bu bağlamda devletçi bir ideolojiye sahip olan MHP, düzenin değil, bizzat devletin koruyuculuğuna savunduğuna inanmış, bu olağanüstü dönemde klasik parti işlevlerinin dışında, devlet benzeri-

güç kullanma gibi- işlevler üstlenmeye çalışmıştır. Bunları yerine getirirken de yaptıklarını devletin korunması gereği noktasında meşrulaştırma yoluna gitmiş, bu nedenle MHP hareketi, MHP'liler tarafından bir "Kuva-yı Milliye Hareketi" olarak adlandırılmıştır.

Şiddet eylemlerinin yoğunlaştığı dönemdeki iki kamp arasındaki mücadele sivil savaş benzeri bir nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu mücadeleyi, diğer ülkelerde yaşanan sivil savaşlardan ayıran nokta, savaşın devlet dışındaki iki kamp arasında olmasıdır. İspanya İç Savaşında, taraflardan biri, devlet güçlerini elinde tutan Franco ve güvenlik güçleriyken, diğer tarafta yer alanlarda komünistlerdi. Aynı şey Yunanistan İç Savaşı için de söylenebilir. Türkiye'de ise taraflardan birisi MHP ve ülkücü örgütler, diğeri de çok sayıda parçalı yapıdan oluşan, kendi içlerinde de çatışma halinde olabilen aşırı sol örgütlerdir. Bu çatışmada devlet kuruluşları, güvenlik güçleri de bu bölünmeden etkilenmişler, polis teşkilatında olduğu gibi kamu görevli, kendi yandaşlarına destek sağlamakla yetinmişlerdir.[610]

F. 12 Eylül Sonrası Gelişmeler ve MHP

12 Eylül sabahı ordunun yönetimi "emir komuta zinciri içinde ve emirle" ele aldığı radyo ve TV'den duyuruldu. Bu duyuru ile genelkurmay başkanı Kenan Evren ve kuvvet komutanları ile Jandarma Genel Komutanından oluşan Milli Güvenlik Konseyi'nin oluşturulduğu, tüm siyasal faaliyetlerin askıya alındığı ve yurt çapında sıkıyönetim ve sokağa çıkma yasağı ilan edildiği ilan edildi. Birbiri ardına yapılan duyurularda siyasal parti liderlerinin kendi güvenlikleri için koruma altına alınacakları ifade edildi. Bu duyurular üzerine CHP, AP ve MSP'nin genel başkanları evlerinden alınarak askeri birlikler içinde tutulmaya başlandılar.

---

[610] Silahlı kuvvetlerde polis örgütünde olduğu gibi keskin bir bölünme olmamasına karşın, siyasal görüş bağlamında bir ayrışmanın da yaşandığı söylenebilir. Ordu içinde subay ve astsubay düzeyinde sol ve sağ görüşü savunan, sosyalist ve MHP'li-ülkücü personelin varlığı bilinmektedir. Nitekim darbe olmadan önce, darbeyi MHP genel başkanı Türkeş'e kendi yandaşı subaylar iletmişti. Darbe sonrası Kenan Evren de, silahlı kuvvetler içinde bu tip bir bölünmenin başladığını belirtmişti.

MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, darbenin gerçekleşeceğini TSK içerisinden aldığı bilgiler sayesinde öğrenince harekâtın niteliği açığa çıkıncaya kadar güvenli bir yerde saklanma kararı aldı. MHP yönetimindeki isimlerin de yardımıyla Halil Şıvgın'ın evinin bu iş için uygun olduğuna karar verilerek Türkeş bu evde misafir edildi. Askeri yönetim Türkeş'i evinde bulamayınca ülke çapında aramaya başladı ancak başarılı olamadı. Bunun üzerine Milli Güvenlik Konseyi Türkeş için 13 numaralı bildiriyi yayımlayarak teslim olmasını aksi halde bu durum nedeniyle suçlu konumuna düşeceğini bildirdi. [611] Bunun üzerine bir değerlendirme yapan Türkeş ve arkadaşları teslim olmanın doğru olacağına karar verdiler ve Türkeş de 14 Eylül günü askeri makamları evine çağırarak teslim oldu. Bu süreçte MGK, Süleyman **Demirel** ile **Bülent Ecevit**'i Çanakkale Ham zakoy'a, **Necmettin Erbakan** ile **Alparslan Türkeş**'i ise İzmir Uzunada'da bulunan askeri eğitim tesislerinde gözetim altına aldı ve siyaset yapmalarına yasak getirdi. Uzunada'da 25 gün kalan Türkeş, daha sonra Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Savcılığına getirilerek sorgulamaya alındı. Sorgulamanın ardından 11 Ekim 1980 günü tutuklanan Türkeş için, 4 yıl 7 ay tutuklu kalacağı cezaevi günleri başlamış oldu. 29 Nisan 1980'de savcılık, MHP hakkında "Anayasayı tamamen veya kısmen tağyir, tebdil veya ilgaya cebren teşebbüs" suçundan dava açarak, Türkeş ve 219 MHP'li hakkında ölüm cezası istedi. 19 Nisan 1981'de de MHP'li ve ülkücü sanıkların davaları birleştirilerek 587 sanıklı "MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası" oluşturuldu.

Bu arada 12 Eylül gecesi tanklarla çevrilen MHP genel merkezinde arama yapılmış, bazı belgelerle birlikte, genel merkezde

---

[611] MGK'nın 13 numaralı bildirisinde şöyle deniliyordu: "1) Milli Güvenlik Konseyi Başkanı'nın 12 Eylül 1980 günü Türkiye Radyo ve Televizyonlarında yaptıkları konuşmada belirttikleri gibi dört siyasi parti liderinin emniyetlerinin Silahlı Kuvvetler güvencesi altında tutulmak amacıyla geçici bir süre için belirli bir yerde ikametleri istenmiştir. 2) Bu çağrıya üç parti liderinin uymasına rağmen, MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in uymayarak evinden uzaklaştığı, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın bildirileri ile de en yakın Garnizon Komutanlığına müracaat ederek yukarıdaki bildiri doğrultusunda hareket etmesi istenmesine rağmen, şu ana kadar buna icabet etmediği görülmüştür. 3) MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, 14 Eylül 1980 günü saat 13:00'e kadar en yakın Garnizon Komutanlığına müracaat etmediği takdirde, kendisinin Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı bildirilerine ve Milli Güvenlik Konseyi emirlerine uymadığından dolayı suçlu duruma düşeceği açıklanır."

bulunanlar gözaltına alınmıştı. MHP davası sırasında, partinin diğer partilerden önce ve gece yarısı elektriklerin kesilmesiyle birlikte aranması sık sık gündeme getirilmiştir. 29 Nisan 1980'de de MHP hakkında "Anayasayı tamamen veya kısmen tağyir, tebdil veya ilgaya cebren teşebbüs" suçundan dava açtı. Savcılık bu davada, Türkeş ve 219 MHP'li hakkında ölüm cezası istedi. [612] 19 Nisan 1981'de de MHP'li ve ülkücü sanıkların davaları birleştirilerek 587 sanıklı "MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası" oluşturuldu.[613]

G. 12 Eylül Sonrası Örgütlenme Süreci

MHP davasının başlamasından sonra, 16 Ekim 1981'de tüm siyasal partiler MGK tarafından kapatıldı. Diğer kesimlerde olduğu gibi milliyetçi-ülkücü kesimde de bir örgütsel boşluk yaşanıyordu. Türkeş'in cezaevinde olması ve hareketin "Başbuğ"un kapsayıcı karizmasından mahrum olması, bu dönemde MHP'lilerin bir sessizlik dönemi geçirmelerine neden oldu. Türkeş'in 12 Eylül Nisan 1985'te cezaevinden sağlık nedeniyle tahliye edilmesine dek, bu alandaki hareketsizlik devam etti. Bu dönemde ülkücü tutuklu ve mahkûmlara yardım amacıyla kurulan "Gençlik Kültür ve Sanat Ocakları" ülkücüler arasında iş birliği ve yardımlaşma ihtiyacını karşılıyordu.

1983 yılında siyasal partilerin kurulması ve demokrasiye geçiş sürecinin başlamasıyla beraber, diğer siyasal hareketler için de olduğu gibi, ülkücü harekette de bir örgütlenme süreci başladı. Bu süreçte ülkücü hareketin geleceği konusunda değişik düşünceler ortaya çıktı. Bir grup, ülkücü hareketin 12 Eylül'le beraber ömrünü tamamladığını, yalnızca kültürel faaliyetler ve eğitim ile ilgilenen bir oluşumun kurulmasını istiyordu. Diğer bir grup ise, kurulacak ve kurulan diğer sağ partiler içinde siyasal faaliyetlerde bulunulmasını savunuyordu. Bunlardan farklı olan üçüncü grup ise, MHP hareketinin bağımsız bir siyasal parti içinde sürmesi gerektiğini düşünüyordu.

---

[612] **Milliyet,** 30 Nisan 1980.
[613] **Milliyet,** 20 Nisan 1981.

Bu doğrultuda, 12 Eylül öncesi ülkücü hareket içinde yer alanlardan bazıları siyaseti bırakırken bazıları yeni kurulan ANAP, Milliyetçi Demokrasi Partisi, Büyük Türkiye Partisi gibi partilere giriyordu. Bu iki yolu tercih etmeyen ve bir siyasal parti kurulmasını savunanlar, Danışıma Meclisi üyesi olan ve bu dönemde Ülkücülerin Danışma Meclisi'ndeki sesi konumunda bulunan Mehmet Pamak başkanlığına 7 Temmuz 1983'te Muhafazakâr Parti kuruldu. MP'nin kurucular listesinde yer alan bazı isimler şunlardır: Mehmet Pamak (Genel Başkan), Ali Koç, Ahmet Karaca, M. Kazım İlkhan, Ahmet Ersen, Kemalettin Toros, Kamil Özden, Ahmet Özsoy ve Sabahattin Çankaya. Genel başkan Pamak'ın partiyi kurmadan önce, kapatılan MHP'nin lideri Alparslan Türkeş'i tutukluluk hali devam ederken, tedavi olduğu Mevki Askeri Hastanesi'nde ziyaret edip izin aldığı bilinmektedir. [614]Bu yeni parti ülkücü hareket içinde beklenilen ilgiyi görmedi. Eski MHP'den az sayıda kişinin destek verdiği MP, örgütlenme güçlüğü ile karşı karşıya kaldı. Türkiye haritası üzerinde yükselen bir çınar ağacını kendisine amblem olarak seçen MP, dönemin özelliği nedeniyle MHP'nin devamı olarak görünmekten de çekiniyordu. 26 Temmuz 1983 tarihli MGK kararı ile partinin 30 kurucu üyesinden Mehmet Pamak dahil 25'i veto edildiler. Veto edilenler arasında partinin genel başkanı, genel sekreteri ve genel başkan Yardımcılarının tamamı da bulunmaktadır.

MP'ye kurulusundan 20 gün sonra vurulan bu veto darbesi yeni kurucu isimleri gündeme getirmiş ve Mehmet Pamak'tan boşalan genel başkanlık görevi vetoyu aşan genel sekreter yardımcısı Ahmet Özsoy'a verilmiştir. Ancak, bu arada, Milli Güven lik Konseyi 16 Ağustos 1983 tarih ve 117 sayılı kararıyla MP' nin 19 üyesini daha veto etmiştir. Veto edilen üyelerin yerine yenileri bildirilmiş, fakat 24 Ağustos 1983'e gelindiğinde yeni üyeler Milli Güvenlik Konseyi tarafından henüz onaylanmadığından, MP, 6 Kasım 1983'te yapılan genel seçimlere katılmaya hak kazanamamıştır. Ayrıca parti, seçime katılabilmesi için gerekli olan 34 il seviyesindeki teşkilatlanmasını da tamamlayamamış durumdaydı.[615]Genel

---

[614] http:/www.mhp.net.
[615] http:/www.mhp.net

Başkanlık görevini kısa bir süre yürüten Ahmet Özsoy'dan sonra, MP'nin genel başkanlığına CKMPde Türkeş'i destekleyen grupta yer alan ve genel başkan yardımcılığı görevinde bulunan İsmail Hakkı Yılanlıoğlu getirildi ve ülkücü tabanı MP'de toplamak üzere örgütsel çalışmalara hız verildi. Yılanlıoğlu, MP'nin önündeki ilk hedefi, teşkilatlanmanın hızlandırılması ve tamamlanması olarak belirlemiştir. MP'nin programı, ihtiva ettiği, "hür millet", "milli devlet" ve "güçlü iktidar" prensipleriyle kapatılan MHP'nin programına oldukça yakın durmaktaydı. Bu çalışmalara rağmen ülkücü hareketin mensupları ANAP ve MDP'de yer alıyorlardı. MP 1984'ten 1985'e geçerken Ali Koç genel başkanlığa getirildi. MP'nin 30 Kasım 1985'te yapılan kongresinde partinin adı Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP), parti amblemi ise, hilal etrafında yer alan dokuz yıldız olarak değiştirildi. Kongre ile birlikte, parti yönetim kadrosu da büyük oranda yenilendi. 1986 yılında 51 il ve 300 ilçede örgüt kuran parti, üye sayısında 20 bine çıkardı. [616]

Cezaevinden yeni çıkan ancak siyasal faaliyette bulunma yasağı olan Türkeş, MÇP'ye oy vereceğini söylüyor, ancak ANAP ve MDP'deki ülkücüler için açıktan zorlayıcı bir tavır içine girmiyordu. [617] 28 Eylül 1986'da altı yıl sonra ilk defa bağımsız olarak kendi tabanından oy isteyen MÇP, 10 ilde yapılan ara seçimlerde %2,2 oranında oy alabildi. Bu oy oranı partide bir hayal kırıklığına sebep olurken, ANAP ve DYP'deki ülkücülerin MÇP'de birleşmesine yönelik stratejinin başarılı olmadığını da gösteriyordu. MP'nin eski MHP tabanını oluşturma milliyetçileri siyasal alana yöneltmede ve tek bir çatı altında toplamada başarılı olduğu söylenemez. Bu durumun ortaya çıkmasında öncelikle, 12 Eylül sonrası siyasal ve toplumsal alanlarda etkisi bütün ağırlığı ile yaşanan darbenin "siyasetsizleştirme" yöntemleri gelmektedir. Buna ek olarak MHP'nin diğer partilerden farklı olarak uzun bir yargılama süreci yaşaması ve aktif partililerin bir kısmının bu süreci hala yaşıyor olması, diğerlerinin ise cezaevlerinde yaşanan olaylar nedeniyle, siyasetten uzaklaşmaları ve pasif bir konumu tercih etmeleri, MP'nin başarısızlığında önemli rol oynamıştır. Cunta

---

[616] **Yeni Gündem,** S.25, Ağustos 1986, s.12
[617] **Yeni Gündem,** S.25, Ağustos 1986, s.11

döneminde cezaevlerinde yaşananlar, baskılar, idamlar ve işkenceler yalnızca MHP ve ülkücüler üzerinde değil, sol siyasal hareket içinde de belirgin bir yılgınlık psikolojisinin oluşmasını sağlamıştır. 12 Eylül yönetiminin insanların siyasetten uzak durmalarını ve az sayıda ancak "kabul edilebilir" siyasallaşmış bir azınlığın, siyaset yapabilme tekeline sahip olmasını istemesi ve bu yönde uygulamalar yapması, siyasallaşma ve normalleşme sürecinin geç ve sancılı olmasına yol açmıştır. Partinin örgütsel anlamda istenilen başarıyı sağlayamaması ve seçim başarısızlığı nedeniyle parti yönetiminde değişiklik yapıldı. Türkeş'in de isteği ile eski bir MSP'li olan Abdülkerim Doğru, 1987 yılında genel başkanlığa getirildi. Genel başkanlığa Abdülkerim Doğru'nun getirilmesinin nedeni, muhafazakâr oy tabanının MÇP'ye akmasını sağlamaktı. Abdülkerim Doğru'nun MSP kökenli olması, partide mevcut "hilal" ve "bozkurt" çatışmasında partiyi dışardan değerlendirenler tarafından "hilal'in üstünlüğü" olarak yorumlanmış, milliyetçiliğin, din karşısında ikinci plana itildiği yorumları yapılmıştır.

1. Türkeş'in Yeniden Genel Başkan Seçilmesi

6 Eylül 1987'de yapılan siyasal yasakların kalkması ile ilgili referandumda Alparslan Türkeş 'in yasaklılığı kalkmasının ardından 4 Ekim 1987'de toplanan MÇP olağanüstü kongresinde, 20 Eylül 1987'de MÇP'ye üye olan Türkeş MÇP genel başkanı seçildi.[618] Türkeş, törende yaptığı konuşmada MÇP'nin "Türk milliyetçiliği ideolojisinin savunulacağı tek yer" olduğunu belirtti. Türkeş'in genel başkan olması ile parti yönetiminde akademisyenler ve eski MHP'lilerin oluşturduğu yeni bir kadro kuruldu. Devlet Bahçeli, Ali Güngör gibi milliyetçi akademisyenler 12 Eylül sonrası değişen koşullar doğrultusunda yeni bir örgütsel ve ideolojik yapılanma gerçekleştirilmesi ve eski MHP'nin 1977'deki gücüne ulaşılması için partide görev aldılar.

MÇP'nin ilk ciddi seçim sınavı 29 Kasım 1987'de yapılan yerel seçimler olmuştur. Bu seçimde %2,91 oranında oy alan MÇP, 12 Eylül öncesi gücünden oldukça uzak olduğunu ortaya koydu. Bu

---

[618] **Milliyet,** 5 Ekim 1987

başarısız sonucun alınmasında yine MHP davasının yakın bir zamanda son bulmuş olması, partinin içinde bulunduğu maddi zorluklar nedeniyle propaganda ve örgütlenme çalışmalarındaki güçlükler ve kamuoyuna ulaşma sorunu sayılabilir. MÇP'nin ikinci olağan büyük kongresi 27 Kasım 1988 tarihinde gerçekleştirilmiş ve büyük bir katılımın yaşandığı kongrede Alparslan Türkeş yeniden genel başkanlığa seçilmiştir. Kongre sonunda genel başkan yardımcılıklarına Mehmet Irmak, Kaya Alp Kartal, S. Bülent Yahnici, Ali Fuat Eyüboğlu, Ferruh Sezgin, Mehmet Refet Eke ve Metin Ergüç, Genel Sekreterliğe ise Devlet Bahçeli getirilmiştir.

2. Olağan Kongre'nin genel özelliği, yeni parti programının da kabul edildiği bir kongre olmasıdır. Yeni program 4 temel prensip üzerine oturmaktadır: Meşruiyetçilik, insan haklarına ve haysiyetine saygı, hukukun üstünlüğü ve gönül seferberliği. "9 Işık Milli Doktrin"de bahsi geçen bu dört prensip üzerine oturan politikalar ve ilkeler bütünü olarak programın çatısını oluşturmaktadır. 26 Mart 1989 yerel seçimleri MÇP'de bir gelişme trendinin başladığını göstermektedir. Parti, bu seçimlerde il genel meclisi seçimlerinde %4,4'lik oy oranı almış ve 24 belediye başkanlığını kazanmıştır. [619]Partinin kısıtlı imkânlarla girdiği seçimde 12 Eylül sonrası en yüksek oy oranını yakalaması, partide geleceğe yönelik umutların güçlenmesine neden olmuştur. MHP'nin geleneksel olarak yüksek oy aldığı Orta Anadolu kentlerinde MÇP'nin, yeniden MHP'nin eski gücüne kavuşması, 12 Eylül sonrası diğer sağ partilere kayan tabanın yeniden MÇP'ye yöneldiğini göstermekteydi.

Bu durum özelikle ülkücülerin MÇP'den sonra en ağırlıklı olarak yer aldığı ANAP'ta ve DYP'de sıkıntı yaratıyordu. Bu tarihe kadar fazla önemsemedikleri bir parti olan MÇP; birçok ilde belediye başkanlıklarını ANAP ve DYP'den almıştı. Bu partilerin- özellikle ANAP'ın- yönetim kademelerinde yer alan eski MHP'liler ise bir ikilem yaşıyorlardı. Eski arkadaşlarının ve liderlerinin yer aldığı bir partiye, MÇP'ye karşı mücadele etmek ve ülkücü kimliğine sahip çıkmak arasında. Bu dönemde MÇP'den ANAP ve

---

[619] **Milliyet**, 28 Mart 1989 .

DYP'de yer alan ülkücülere "yuvaya dön" çağrıları yapılıyor, Türk milliyetçiliğinin tek adresinin MÇP olduğu vurgulanıyordu.

2. "Kutsal İttifak" ve MHP'de Bölünme

20 Ekim 1995 genel seçimlerine gelindiğinde, seçim sisteminin getirdiği ülke ve il barajlarını aşmak maksadıyla MÇP, Refah Partisi ve Islahatçı Demokrasi Partisi bir seçim ittifakına yapmaya karar vermişlerdir. [620] Beraber girilen bu seçimlerde %16.9 oranında bir oy alan üç partiden oluşan seçim koalisyonu, meclise 62 milletvekilini sokmayı başarmıştır. Seçimden kısa bir süre sonra İitifak'ın sürmesi yönündeki görüşmelerden bir sonuç alınamamış ve İttifak'tan ayrılan Alparslan Türkeş ve 18 milletvekili Demokratik Hareket Partisi'ni (DHP) kurmuşlardır. 29 Aralık 1991'de yapılan MÇP 3. Olağan Kongresi'nde DHP, MÇP'ye katılmış ve Alparslan Türkeş MÇP Genel Başkanı seçilmiştir. MÇP'nin bundan sonraki hedefini "iktidar" olarak belirleyen Türkeş, Türk milliyetçiliğinin ve ülkücü hareketin son dönemde Marksizm'in çökmesi ve esir Türkler'in bağımsızlıklarına kavuşmasıyla iki büyük zafer kazandığını ifade etmiştir. 1991 yılı sonundaki bu kongreyle birlikte MHP, 12 Eylül sonrası ilk kez parlamentoda temsil imkânı kazanmıştır.[621] MHP'nin Parlamentoda yer alması, partilere yapılan hazine yardımından yararlanmasını sağlamış, diğer yandan bu dönemde kurulan DYP-SHP hükümetine verilen destek nedeniyle, partililerin istekleri daha kolay bir şekilde yerine getirilebilmiştir. İçinde sol bir partinin yer aldığı koalisyon hükümetine destek verilmesi, parti içinde özellikle, "Türk-İslâm Ülkücüleri" adı verilen ve liderliğini eski ülkü ocakları başkanı Muhsin Yazıcıoğlu'nun yaptığı ekip tarafından eleştirilmeye başlanmış, MHP'nin muhalefette yer alması ve hükümete destek vermesinin doğru olamayacağı savunulmuştur.

Bu fikir ayrılıklarının iyice su üstüne çıkması ile birlikte, 7 Temmuz 1992 tarihinde eski ülkü ocakları başkanı Muhsin Yazıcıoğlu ile Ökkeş Şendiller, Esat Bütün, Saffet Topaktaş, İsmet Gür ve

---

[620] **Milliyet,** 5 Eylül 1995
[621] http/: mhp.net

Ahmet Özdemir'den oluşan yedi milletvekili MÇP'den istifa ettiklerini bir bildiri ile kamuoyuna duyurmuşlardır. Bu istifalarla ilgili olarak "Türkçü ve İslâmcıların yol ayırımı" ve "İslâmcı muhalefetin tasfiyesi" gibi yorumlar yapılmıştır. [622] Daha sonra istifa eden milletvekili ve MÇP'den ayrılan partililer, Türkiye genelinde bir propaganda çalışması yaptıktan sonra, 29 Ocak 1993'te Büyük Birlik Partisi'ni kurmuşlardır. Böylelikle MÇP içindeki hizipleşme, yeni bir siyasal partinin doğuşu ile sonuçlanmıştır. [623]

3. MHP'nin Yeniden Açılması Tartışmaları

1992 yılı içinde 12 Eylül 1980 öncesinde var olan ve Milli Güvenlik Konseyi kararıyla kapatılan siyasi partilerin yeniden açılması gündeme gelmiş ve bu gelişme, MHP'nin yeniden açılmasına ilişkin tartışmaları da beraberinde getirmiştir. 1980 öncesinde MHP içinde yer almış, 1980 sonrasında ise milliyetçi hareketin siyasal örgütlenmesinin dışında kalmış ya da başka siyasal partilere katılmış kimseler de, MHP'nin yeniden açılması sürecine müdahale etmek istemişler, MÇP içinden de bu harekete karşı Türkeş önderliğinde muhalefet başlatılmıştır.[624] MHP'nin yeniden açılması tartışmaları devam ederken 27 Aralık 1992 günü toplanan MHP'nin son kurultay delegeleri partinin feshine ve isminin ve

---

[622] **Milliyet,** 8 Temmuz 1992

[623] Büyük Birlik Partisi'nin kuruluş aşaması ve parti programı hakkında bkz. http://bbp.org.tr

[624] Partinin yarı resmi yayın organı olan Yeni Düşünce gazetesinde MHP'nin yeniden kurulma girişimine karşı çeşitli yazılar yayınlanıyor bu olayın MÇP'nin başarısını çekemeyen güçler tarafından organize edildiği söyleniyordu. Bu dönemde Yeni Düşünce Gazetesinde MHP'nin kurulması düşüncesine karşı şu görüşler ileri sürülüyordu: 1992 yılının ortalarında Yeni Düşünce Gazetesi'nde yayınlanan "MHP Konusunda Türk Milliyetçilerinin Tavrı Ne Olmalıdır?" başlıklı bir yazıda şu ifadelere yer verilmiştir. "Türk-İslam ülküsünde kaynağını bulan Türk milliyetçiliği davasının tek ve öz siyasi kuruluşu 12 Eylül öncesinde Milliyetçi Hareket Partisidir. Bu partinin açılması her şeyden evvel bir adaletsizliğin, haksızlığın giderilmesi ve devletin varlığı, milletin birliği, vatanın bölünmezliği mücadelesinde bir hakkın iadesidir. Bu düşünce ve fikrin 12 Eylül sonrasındaki siyasi kuruluşu ise Milliyetçi Çalışma Partisidir. Çünkü milliyetçi-ülkücü irade 12 Eylül felaketi sonrası yeniden siyasi yapılanma döneminde varlık sebebini sürdürme azim ve kararlılığını bağımsız bir siyasi kuruluş olarak MÇP'de ortaya koymuştur. Başka bir ifadeyle, milliyetçi-ülkücü iradenin bir siyasi aksiyon olarak MHP'de tecellisi 12 Eylül sonrasında onun izdüşümü olan MÇP'de gerçekleşmiştir. 'İki noktadan bir doğru geçer' hipotezine uygun bir mantık sürdürüldüğünde 'lider ve fikir' gibi iki temel müessese MÇP'de varlığını gösterdiği içindir ki; milliyetçi-ülkücü iradenin tercih odağı MÇP olmak gerekir." http:/mhp.net

ambleminin de MÇP tarafından kullanılabileceğine karar vermişlerdir. Bu gelişme üzerine, 24 Ocak 1993 günü toplanan MÇP 4. Olağanüstü Kongresi, MÇP'nin isminin MHP olarak değiştirilmesine ve amblem olarak da üç hilalin kabulüne karar vermiştir. Böylece "MHP'nin ikinci doğuşu" gerçekleşmiştir. Kongre sonunda Genel Başkanlığa Alparslan Türkeş 589 delegenin ittifakıyla seçilmiştir. Rıza Müftüoğlu, Oktay Öztürk, Servet Turgut, Ziya Yılmazbilen, Faruk Demirtola, Salih Gökçe ve Tuncay Şekercioğlu genel başkan Yardımcılıklarına, Yaşar Erbaz ise Genel Sekreterliğe getirilmişlerdir. [625]

27 Mart 1994 Mahalli İdareler Seçimleri, MHP'de büyüme sürecinin ivme kazanarak devam ettiğini göstermiştir. 1980 öncesi oy oranını aşan MHP, bu seçimlerde %7.96 oranında oy alarak, 55'i belde 56'sı ilçe ve 7'si de il merkezi olmak üzere toplam 118 belediye başkanlığı kazanmıştır.[626] Bu dönemde MHP'nin başarı kazanmasında, propaganda aracının profesyonelce kullanılması yanında, 1989 yılında Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ile birlikte yeni Türk Cumhuriyetleri'nin kurulması ve PKK terörünün 1990'lı yılların başından itibaren yoğunluk kazanması ile terör sorununun bütün ülkeyi saran bir genişleme sürecine girmesi önemli ölçüde rol oynadığı söylenebilir. 9 Ekim 1994'te MHP 4. Olağan kongresi yapılmış ve Alparslan Türkeş 25 yıllık geleneği bozmayarak tekrar oybirliği ile genel başkan seçilmiştir. Türkeş'in bu kurultayın kapanış konuşmasında Nazım Hikmet'in bir şiirini okuması, MHP'de sola karşı bir yumuşama belirtisi olarak yorumlanmıştır.[627] Bu süreçte, 2 Mayıs 1995'te de Alparslan Türkeş ve bazı MHP'liler hakkında açılan dava zaman aşımından düşmüştür. [628] 24 Aralık 1995 yılında yapılan genel seçimlerde MHP, tarihinde aldığı en yüksek oy oranına ulaşmış, %8,18 oranında bir oy oranı sağlamış, ancak %10'luk ülke barajını aşamayıp, meclise girme şansını elde edememiştir. Seçim öncesi yapılan ittifak görüşmelerinde anlaşma sağlanamaması da MHP'nin ittifak yoluyla meclise girmesini engellemiştir. MHP'nin meclise girememememsine karşın,

---

[625] http://mhp.net
[626] http://mhp.net
[627] **Milliyet**, 10 Ekim 1994.
[628] **Milliyet**, 3 Mayıs 1995.

eski MHP'lilerin partisi olan BBP, seçimlerde ANAP ile yaptığı ittifak sonunda meclise ANAP listesinden yedi milletvekili sokmayı başarmış ve mecliste "ülkücü hareketin sesi" durumuna gelmiştir.

Seçimlerden sonra partide, barajın altında kalınmasının nedenleri olarak, aday seçiminde yapılan yanlışlıklar ve eski Devlet Güvenlik Mahkemesi savcısı Nusret Demiral'ın "ezanın Türkçe okunmasına" yönelik açıklamalarının MHP tabanında yarattığı rahatsızlık gösterilmiştir. MHP'nin geleneksel olarak yüksek oy aldığı yerlerde dahi, istenilen başarı sağlanamamış, bu bölgelerdeki MHP oyları başta Refah Partisi olmak üzere diğer sağ partilere kaymıştır. 1995 genel seçimlerinde MHP'nin yeni bir imaj sağlama yönünde çabaları olduğu görülmektedir. 1980 öncesinin, daha çok taşraya hitap eden, köylü değerlerin vurgulandığı MHP imajı yerine, daha kentli, modern bir MHP imajı çizilmeye çalışılmış, özellikle ulusal bütünlük ve terör sorunu bu seçim kampanyanın temel vurgusu haline gelmiştir. Seçim kampanyasında ilk defa bu kadar yoğun bir propaganda faaliyeti içine giren MHP, gazetelere verdiği ilanlar ve dağıttığı el ilanlarıyla seçmene ulaşmayı amaçlamıştır. Genel başkanın yaşlı imajı, "Türkiye demokrat ve bilge liderine kavuşuyor" sloganı ile silinmeye çalışılmış, burada kullanılan "bilge" kelimesinin Türk geleneğindeki "bilgeliği" çağrıştırması, Alparslan Türkeş'in gün görmüş-devran sürmüş bir "aksakal" konumunu öne çıkarmıştır. [629] Diğer yandan propaganda döneminde terörü yalnız MHP'nin çözebileceği, bölücülük tehdidine karşı en hassas partinin MHP olduğu yönünde de seçmene yönelik mesajlar verilmeye çalışılmıştır.

1995 seçimleri Türk siyasal sisteminde derin bir temsil sorununu gündeme getirmiştir. MHP'nin %8.18, HADEP'in de %4,17 oranında oy almasına karşılık meclis dışında kalmaları, diğer küçük partiler de hesaba katılırsa, %15 dolayında bir seçmenin mecliste temsil edilmediğini ortaya koymaktadır ki, en yüksek oy alan bir partinin ancak %21,3 oranına ulaşabildiği bir ülkede %15 çok

---

[629] Namık Açıkgöz, "Kelimelerin Büyüsü ve 24 Aralık Seçimleri", **Türkiye Günlüğü Dergisi,** S. 38, Ocak-Şubat 1996, s.149.

yüksek bir orandır. Bu bağlamda 1995 seçimleri, yüksek ülke barajı nedeniyle büyük bir seçmen kitlesinin mecliste temsil edilemediği bir siyasal tabloyu ortaya çıkarmış, bu durumun ne gibi sakıncalar doğurduğu da, ilerleyen günlerde hükümet kurmadaki güçlükler sayesinde anlaşılmıştır. 1995 seçimleri sonunda parlamento dışında kalan MHP, seçimi kaybettiren nedenleri araştırmak için geniş bir çalışma başlattı. Parti tabanı ile yapılan görüşmelerde gelecek seçimlerde tabanın isteklerinin daha fazla ön plana çıkarılması istendi. Taban tarafından eleştirilen MHP yöneticilerinden bir kısmı başta Rıza Müftüoğlu olmak üzere parti yönetiminden ayrıldılar. Seçim sonrası süreçte MHP, parlamento dışında kalmasından dolayı medyadan çok sınırlı olarak yararlanabildi ve sesini duyurabildi. Bu sürede parti içinde yeni stratejiler geliştirilmeye çalışılıyor ve gelecek seçimlerde parlamentoya girmenin yolları aranıyordu. MHP'nin meclis dışında kalmasıyla, ülkücü hareketin sesini duyurma görevi BBP'ye düşmüştü. ANAP ile yaptığı ittifak ile meclise yedi milletvekili sokan BBP, bir milletvekilinin ANAP'ta kalması ile altı milletvekiline düşmüş, daha sonra bir milletvekilinin partiye katılması ile yedi milletvekilini korumuştu.

4. Ülkücü Harekette Şok: Türkeş'in Vefatı

MHP genel başkanı Alparslan Türkeş'in 4 Nisan 1997 tarihinde beklenmedik bir biçimde hayatını kaybetmesi, ülkücü hareket üzerinde gerçek bir şok etkisi yarattı. MHP gibi, partinin adı liderin adından sonra gelen ve liderin parti üzerinde kesin hakimiyeti olan bir lider partisinde, liderin ölümünden sonra partinin bölüneceği, partinin eriyerek siyasal hayata veda edeceği gibi değerlendirmeler yapıldı. Ancak Türkeş'in cenazesi sırasında, kış koşullarına rağmen, ülkenin dört bir yanından gelen ülkücüler, MHP'nin Türk siyasal hayatında bir güç, sadece bir siyasal parti değil, bir siyasal "hareket" olduğunu gösterdiler. Türkeş'in ölümünden kısa bir süre sonra partide liderlik kulisleri başladı. Genel başkanlık için Türkeş'in oğlu ve aynı zamanda genel başkan yardımcısı olan Tuğrul Türkeş'in adı geçiyordu. Tuğrul Türkeş, Türkeş'in ölümünden sonra geçici genel başkanlığa getirilmiş, bu durum da onu diğer adaylardan biraz daha şanslı hale getirmişti.

Kısa süre sonra olağanüstü büyük kongrenin toplanması kararlaştırıldı ve diğer adaylar da ortaya çıkmaya başladılar. Tuğrul Türkeş'in yanı sıra, adaylık için adı geçen, ülkü ocaklarından yetişme Ramiz Ongun, yine 1980 öncesi partinin önde gelenlerinden olan Muharrem Şemsek, İbrahim Çiftçi ve partinin akademisyen kadrosundan gelen Devlet Bahçeli ve yine bir akademisyen olan Enis Öksüz parti genel başkanlığı için resmen aday olduklarını açıkladılar.

Temmuz ayı içinde toplanan kongre başlangıçta ortaya çıkan gergin ortama paralel bir gelişme göstererek, kavgalı bir biçimde ve sonuç alınamadan sona erdi. Tuğrul Türkeş'in diğer adaylardan daha fazla oy almasına rağmen salt çoğunluğu elde edememesi üzerine, diğer adaylar ikinci en fazla oyu alan Devlet Bahçeli lehine adaylıktan çekildiklerini açıkladılar. Bu durumda Tuğrul Türkeş'in genel başkanlık şansı oldukça azalıyordu. Adayların taraftarları arasında başlayan gerginlik, bir süre sonra bir çatışma halini aldı ve Tuğrul Türkeş'i destekleyen ülkü ocakları genel başkanı Azmi Karamahmutoğlu önderliğinde bir grup, kongrenin sonucunu tanımadıklarını belirterek, kongreyi dağıttılar ve çıkan olaylar nedeniyle MHP kongresi Kasım ayına ertelendi. Kongre sürecinde delegeler üzerinde adaylar kişisel desteklerini artırmak amacıyla yoğun bir propaganda faaliyetine giriştiler. MHP beşinci olağan kurultayı, yine liderlik tartışmalarının gölgesinde yapıldı. Genel başkanlık seçiminde Devlet Bahçeli'nin karşısına Tuğrul Türkeş, Ramiz Ongun ve Salih Gökçe aday olarak çıktılar. Yapılan oylamada ilk turda yine salt çoğunluk sağlanamayınca ikinci tur seçimde Devlet Bahçeli salt çoğunluğu sağlayarak bir kez daha genel başkan seçilmiş oldu. İki kez Devlet Bahçeli'nin karşısına çıkarak liderlik yarışı yapan ancak başarılı olamayan Tuğrul Türkeş, bir yıl sonra 27 Kasım 1998'de, kurucu genel başkanlığını kendisinin yaptığı "Aydınlık Türkiye Partisi'ni kuruluşunu bir grup arkadaşı ile birlikte gerçekleştirdi. ATP, 2002 seçimlerinde DYP ile ittifak yaparak seçimlere girdi ancak DYP'nin ülke barajını geçememesi nedeniyle milletvekili çıkartamadı. Bu gelişme üzerine Tuğrul Türkeş, parti genel başkanlıktan istifa etti. Tuğrul Türkeş sonrası, Ahmet Bican Ercilasun ve Oktay Öztürk'ün genel başkanlıklarını yürüttüğü parti, 11 Nisan 2010'da MHP 'ye katılma kararı aldı.

Devlet Bahçeli'nin genel başkan seçilmeden önce partide demokratik kuralların işletileceğine, dünyada ve Türkiye'de ortaya çıkan yeni gelişmelere paralel olarak yeni bir yapılanma oluşturulacağı ve MHP'nin tek başına iktidar olarak Türkiye'yi 2020 yılına kadar "lider ülke" haline getireceğine yönelik vaatlerini açıklayan bir söylem getirmesi ve bunu profesyonel bir biçimde kullanmasının kongreyi kazanmasında etkili olduğu söylenebilir. [630] Devlet Bahçeli'nin genel başkanlığı ile, partiye tek başına hâkim olan "başbuğ" Alparslan Türkeş'in liderliğinden farklı bir yapı kazandırdığı söylenebilir. "Lider-teşkilat-doktrin" esasına dayanan esi MHP yapısının, Türkeş'in ölümünden sonra artık işlemeyeceği, özellikle yeni genel başkanın seçildiği kongrede belli olmuş, MHP'de de artık parti içi muhalefetin göz önüne alınması gereken bir yeni dönem başladığı görülmüştü. Bu doğrultuda, 1999 seçimlerine gidilirken MHP'nin ilk kez, milletvekili adaylarını fiili ve geniş katılımlı bir ön seçimle belirlemesi bu yeni durumun kabulü olarak değerlendirilebilir.

H. MHP'de İktidar Dönemi

18 Nisan 1990 seçimleri öncesi barajı aşıp aşamayacağı yönünde değişik görüşler ortaya konan MHP'nin beklenmedik bir biçimde Türkiye'nin ikinci partisi olması, bu partinin aldığı seçim sonuçlarının nedenlerine yönelik değerlendirmeleri gündeme getirmiştir. Değerlendirmeler genellikle terör sorunu karşısında MHP'nin aldığı sert tavrın bu sonucun temelinde yatan neden olduğu şeklinde olmuştur. Bu nedenin etkisi bulunmasına karşın, diğer siyasal ve toplumsal etmenlerin de etkisi önemli olmuştur. 1980 sonrası dönemde gelirler arasındaki uçurumun artması, ekonomik yapının çelişkileri, radikal partileri bir seçenek olarak halkın karşısına çıkartmıştır. MHP, 18 Nisan 1999 seçimlerine giderken yeni yapılanma doğrultusunda bir propaganda stratejisi kullandı. Modern propaganda teknikleri yanında seçmenlerle yüz yüze partiyi tanıtma yolu seçildi. Özelikle Fazilet Partisi olmak üzere diğer sağ partilerin oy tabanına yönelik ve bu kitlelerin beklentilerine uygun bir söylem geliştirildi. MHP bu seçimlerde bir

---

[630] Devlet Bahçeli ile yapılan mülakat.

seçim önce Refah Partisi'nin uyguladığı yöntemi uyguladı. Başta varoşlar olmak üzere orta ve ortanın altındaki sınıfı kendine hedef seçti. Enflasyon ve hayat pahalılığından en çok yakınan yoksul semtlerde, MHP'nin iktidara geldiğinde bir "yoksullukla mücadele programı" uygulayacağı ve o zamana kadar denenmeyen yöntemlerle enflasyonu aşağı indireceklerine yönelik propaganda yaptı.

MHP, 18 Nisan seçimlerine hazırlanırken kurduğu ve MHP "MHP Araştırma Geliştirme Merkezi" ne bağlı olarak çalışan iktisadi, sosyal, bilim ve teknoloji gibi çalışma grupları kurarak, halkın beklentilerine uygun ve herkesin anlayabileceği bir dilde raporlar hazırlayıp, bunların kamuoyuna başarılı bir biçimde duyurulmasını sağladı. MHP'nin parlamento dışında olması nedeniyle medyadan yeterince yararlanılamayacağı düşünülerek, bu programlar, yapılan toplantılarla halka duyurulmaya çalışıldı. Seçim öncesi medyada karşılaşılan en başta gelen soru MHP'nin barajı aşıp aşamayacağı sorusuydu. MHP yetkilileri 1995'teki gibi bir sorunun çıkmaması için bu soruya "MHP'nin baraj endişesi yoktur" biçiminde cevap veriyorlardı. Seçim sürecinde yapılan yayınlar ve kamuoyu araştırmalarında ise MHP ya barajın biraz üzerinde ya da hemen altında gösteriliyordu. [631]

---

[631] MHP'nin öngörülemeyen oy patlaması 18 Nisan seçimleri öncesinde gazetelerde yayınlanan tahminlerin gerçek sonuçlarla örtüşmemesine yol açtı ve seçim anketleri konusundaki olumsuz görüşler daha da güçlendi. Seçimler öncesinde ilk anket Yeni Yüzyıl gazetesinde ilginç bir yöntemle verildi. Seçim yasaklarına uymak için gazete bir Amerikan kuruluşunun yaptırdığı bir anketi İngilizce olarak yayınladı. Bu ankete göre sıralama şöyleydi: DSP, FP, ANAP, DYP, CHP ve MHP ise barajı geçemiyordu. Seçimlere dokuz gün kala bir seçim tahmini de Radikal gazetesinden geldi. "İşte seçim tahminimiz" başlıklı 9 Nisan tarihli manşette, seçimin galiplerinin FP ve DSP olacağı, FP'nin 1995'te RP'nin aldığı oyları koruyup birinci parti olacağı söyleniyordu. Radikal'e göre ANAP ve DYP kan kaybederken, CHP'nin baraj sorunu yoktu. Partilerin sıralamasını veren bir sonraki anket ise 13 Nisan'da Yeni Şafak'tan geldi. Buna göre partilerin sıralaması şöyle olacaktı: FP, DSP, DYP, ANAP, MHP ve CHP. 14 Nisan'da ise Hürriyet gazetesinde, dört kuruluşun anketleri yayımlandı. Dört ankette de birinci parti olarak DSP görünüyordu. Üçünde FP ikinci partiyken, birinde ANAP ikinci partiydi. Dört araştırmanın üçünde DYP dördüncü parti durumundayken, birinde MHP dördüncü parti olarak görünüyordu. Dört araştırmanın da ortak sonucuna göre CHP barajı geçiyordu. 15 Nisan'da Sabah'ın verdiği tahminde de DSP birinciydi, FP ve ANAP onu izliyordu, DYP, CHP, MHP'yse parlamentoya giriyordu. 16 Nisan'da Sabah'ın manşeti DSP'nin birinci parti olacağı, ANAP ve FP'ninse çok yakın oranlarda DSP'yi izlediği yolundaydı. Aynı gün, Yeni Şafak'ın manşeti de seçim anketi sonuçlarıydı. Buna göre; FP: Yüzde 24 (170 milletvekili), DSP: Yüzde 19 (106 milletvekili), DYP: Yüzde 17 (120 milletvekili), ANAP: Yüzde 15 (97 milletvekili), MHP: Yüzde 11 (49 milletvekili), CHP: Yüzde 9'luk sonuçlar elde edecekti.

Seçim sürecinde özellikle ülkü ocaklarına bağlı gençlerin, yoğun bir şekilde çalışmaları, MHP'nin başarısının diğer önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Ülkü Ocaklı gençler, halkla yüz yüze gelerek MHP'nin propagandasını yapmaları, halkın sorunları ile ilgilenmeleri seçim döneminde "MHP'nin Refah Partisi'nin yöntemlerini kullandığı" biçiminde yorumlanıyordu.[632] MHP, 18 Nisan seçimlerine yönelik hazırladığı seçim beyannamesi, 1995 seçimlerinden farklı, sadece ulusal bütünlüğü değil, halkın sorunlarını, ekonomik sıkıntıları, dış siyasal gelişmeleri de içine alan geniş bir alana yayılan bir nitelikteydi. Beyannamede, birinci bölümde, "Seçimlere Giderken Lider Ülke Türkiye ve MHP" başlığı altında, Türkiye'nin iç ve dış siyasal sorunlar karşısındaki konumu ve MHP'nin temel konulardaki hassasiyetleri anlatılıyordu. "Lider Ülke İçin temel Görüşler ve İlkeler" başlığı altında ise, MHP'nin devlet, parti, siyaset, ekonomi ve dış politika öncelikleri anlatılıyor ve bunlara ilişkin tanımlamalar veriliyordu. Bu bölümde ilgi çeken nokta, MHP'nin geleneksel olarak savunduğu ilkelerin bir değişime uğramasıdır. MHP için her zaman "kutsal" bir anlam taşıyan "devlet" kavramının bir anlamda yeniden sorgulandığı ve MHP'nin yabancı olduğu, örneğin "bürokratik, hantal veya baskıcı olmak yerine, güçlü, aynı zamanda müşfik ve insani bir devlet" yapısı oluşturulacağına yönelik vaatler verilmesidir. Seçim bildir-

---

[632] 18 Nisan seçimlerinin hemen sonrasında, basında MHP'nin başarısına yönelik çıkan ve MHP'nin özellikle varoşlardaki başarısının nedenlerine değinilen yazıda Murat Sabuncu şu görüşleri ileri sürüyordu: "MHP varoşlarda gençlerin umudu olmuştu. Umudun birinci ayağı iş bulma konusundaydı. Ocaklar tam anlamıyla iş ve işçi bulma kurumu gibi çalışıyordu. Partili 'ağabeylerin' yanında ve MHP'nin az da olsa Devlet'te kalan kadroların yanından insanlar işe yerleştirildi. İkinci önemli konu ise aidiyet hissiydi. Genelde Anadolu'dan büyük şehre gelmiş ve kendini kabul ettirememiş genç insanlar kendilerini 'var' hissedebilecekleri bir çatı arıyorlardı. MHP onlara bu çatıyı sağladı. Bu partinin içinde olmak 'güç' anlamına geliyordu. ...MHP varoşlarda bölge insanının yapısına uygun bir ekonomik söylem de getirdi. 'işçi fabrikaya ortak olacak' dediler. Günlük ihtiyaçlara yönelik gıda, yakacak gibi maddeleri aynen eski Refah yeni Fazilet'in yaptığı gibi dağıttılar. Parti sempatizanı doktorlar sık sık varoşlarda sağlık muayeneleri yaptılar. Bu arada her türlü 'izm'e özelliklede kapitalizme karşı olduklarını söylediler. Vahşi kapitalizmin hışmına uğramış, işsiz, aşsız kalmış kitlelere farklı bir düzen vaat ettiler. Adil Düzen'den umudunu yitiren kesimlere, yine kapitalizme vuran bir söylemle hitap ettiler. Hedefleri Fazilet'i yıpratarak o kesimden oy almaktı. Fazilet'in başta başörtü konusu olmak üzere sözlerini yerine getiremediğini anlattılar. RP'nin iktidarında MGK'da başörtüsüne karşı karar alındığını, inananların ezildiğini söylediler. Bu arada kendi ocak, bucak ve parti merkezlerini ayakkabıların çıkarılarak girildiği, içinde mescit bulunan yerler haline getirdiler." Murat Sabuncu, **Milliyet,** 19 nisan 1999.

gesinde yine MHP'nin ilk defa kullandığı, "adaleti her alanda hâkim kılmak için yapılanmış demokratik milli devlet", "temel hak ve özgürlüklerden hareketle kendini konumlandıran devlet", "çoğulcu ve katılımcı siyaset, "içe kapalı ve korumacı değil, teşvik eden bir ekonomi" gibi kavramlar, MHP'nin 1990'larda merkeze yaklaşma eğiliminde olan bir sağ parti görünümünü kazandırıyordu. [633]

MHP, 18 Nisan seçimlerinde yine farklı olarak "değişim" kavramını seçim propagandasının temel sloganlarından biri haline getirmişti. "Değiştirmezsen devam edecek" veya "Bir şey değişecek her şey değişecek" gibi sloganlar, toplumda mevcut değişim isteğinin MHP tarafından gerçekleştirileceğini ifade ediyordu. Yine "yeni bir çağ, yeni bir lider" sloganı, eskiyen liderler karşısında genç ve denenmemiş bir lider olan Devlet Bahçeli'yi öne çıkarıyordu. Halk katılımına gönderme yapan "millet meclise giriyor MHP iktidar oluyor" ve diğer partileri halkı unutmakla suçlayan "milleti unutanları millet unutmaz", "meclis iradesine kavuşuyor" ve "Türkiye harekete geçiyor" sloganları, profesyonel bir anlayışla MHP'nin, halkın gözünde bir iktidar alternatifi olmasını sağlıyordu. 1999 seçimlerinde MHP'nin uyguladığı seçim propagandasının saptanması ve yürütülmesinde, partinin akademisyen adaylarının önemli rol oynadığı söylenebilir. Özellikle Araştırma-Geliştirme Merkezinde propaganda kitapları hazırlanmasında ve bunların kamuoyuna duyurulmasında akademisyenler yoğun bir çalışma içine girmişler ve seçim sonuçlarına göre MHP, milletvekilleri içinde akademisyenlerin en ağırlıklı olarak yer aldığı parti olmuştur. [634]

MHP'nin 18 Nisan seçimlerinde oylarını yüzde yüzden fazla ar-

---

[633] **Milliyetçi Hareket Partisi Seçim Beyannamesi,**

[634] Üniversitelerinden ayrılarak MHP'den aday olan ve milletvekili seçilen bazı isimler şöyle sıralanabilir: Pamukkale Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi eski Dekanı Prof. Dr. Hüsnü Yusuf Gökalp (Sivas), Selçuk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Ramazan Mirzaoğlu (Kırşehir), Kocatepe Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Abdülkadir Akcan (Afyon), İstanbul Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Enis Öksüz (İçel), Prof. Dr. Tunca Toskay (İstanbul), Prof. Dr. Abdühaluk Çay (Çorum), YÖK Personel Dairesi eski Başkanı Doç. Dr. Mustafa Gül (Elazığ), Selçuk Üniversitesi Tıp Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr. Sait Gönen (Konya), Selçuk Üniversitesi'nden Doç.Dr. Metin Ergun (Muğla)

tırmasının ardında kendi uyguladığı propaganda yöntemleri yanında, diğer partilerden çeşitli nedenlerle MHP'ye oy kayması olduğu da yadsınamaz. MHP bu seçimlerde ağırlıklı olarak Fazilet Partisi, ANAP ve DYP'nin oylarını aldığı söylenebilir. Fazilet Partisi'nin 28 Şubat sürecindeki tavrı, Fazilet Partisi-DYP koalisyonunda yaşananlar ve ülkenin bir askeri darbenin eşiğine gelmesi, özellikle Fazilet Partisi oylarının ılımlı ve geleneksel değerler yanında nispeten modern değerleri savunan ve Fazilet Partisi tabanına sıcak mesajlar gönderen MHP'ye akmasının önemli nedenlerini oluşturmuştur.[635] Fazilet Partisi eski radikalliğine döneceğinin sinyallerini verirken MHP, ılımlı yüzünü göstererek merkez partisi görünümü ortaya çıkarken, MHP'ye oy veren seçmen de, radikal tarafla uzlaşabileceğini varsayan, ama radikalizmi de reddeden bir seçmen profili çizmiştir. Diğer yandan, Fazilet Partisi'nde, Recai Kutan'ın genel başkanlığa gelmesinden sonra çizilen muhafazakâr parti görünümünden, yeniden radikal İslâmcı parti görünümüne doğru geçişi, yasaklı siyasetçi Necmettin Erbakan'ın partide müdahil rolünün iyice belirginleşmesi ve bu partinin laiklik ve demokrasi konularındaki "ikircikli" tavrı FP seçmeninin, daha ılımlı ve diğer partilerden kendisine daha yakın bulduğu MHP'ye yönelmesi sonucunu doğurmuştur.

Merkez sağ partiler ANAP ve DYP'nin, soruşturma önergelerinde takındıkları tavır, DYP'nin medya ile ilişkilerini gerginleştirmesi ve medya desteğini kaybetmesi, ANAP'ın hükümetin düşmesine neden olan ihale skandalına adının karışması ve güvenilir bir tablo çizmemesi, seçmenin "dürüst parti" imajı çizen MHP'ye yönelmesindeki nedenlerden baş lıcaları olarak sıralanabilir. Aslında bu iki merkez sağ partinin de milliyetçi bir söyleme sahip olması ve vitrinlerinde eski MHP'li

---

[635] MHP Genel Sekreteri Koray Aydın, özelikle varoşlarda MHP'nin FP oylarını kendisine döndürdüğünü ve FP'nin elinde olan varoşları çözdüklerini belirterek, seçimlerdeki MHP-FP mücadelesini şöyle anlatmaktadır: "Varoşların oyu bize akmaya başlamıştı. Bir hafta daha süre olsaydı, varoşlar tümüyle bizim olacaktı. O zaman hem oy oranında, hem de milletvekili sayısında DSP'nin önüne geçerdik. Bire bir çalışma yöntemini FP bizden öğrenmişti. Biz krizleri atlatıp, kendi ayaklarımız üzerinde durunca, bu yöntemi çok daha iyi uyguladık. FP'nin varoşlarda çalışırken vatandaşı istismar ettiğini, ikiyüzlü politika izlediğini ortaya koyduk. Dini istismar ettiğini, bu istismarla dine en zararlı partinin FP olduğunu, oysa İslam'ın herkesin dini olduğunu anlattık. Orta yol izledik, kazandık. Bugünkü neticeleri insan unsuruyla aldık."**Hürriyet**, 22 Nisan 1999.

veya milliyetçi olarak tanınan isimlere yer vermesi, DYP'nin 1999 seçimlerine, terör karşısındaki politikasını öne çıkarması, seçim bildirgesini MHP'ye yakın akademisyenlere hazırlatmasına rağmen, seçmenin MHP'yi tercih ederek asıl milliyetçi parti olarak MHP'yi gördüğünü anlatmakta ve uzun yıllardır başka partilerin içinde büyüyen milliyetçi hareketin bu seçimlerde "aslına dönüp" iktidara geldiğini göstermek tedir.

MHP'nin 18 Nisan seçimlerindeki başarısı, genellikle bölücülük ve güneydoğu sorunu karşısında aldığı sert tavır, şehit cenazelerine MHP'li ülkücülerin sahip çıkması noktasında açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak bu unsurun etkili olduğu kabul edilmesi yanında tek başına MHP'nin oy patlamasını da açıklayamadığı açıktır. PKK terörünün en yoğun olduğu ve şehit cenazelerinin her gün birbiri ardına kaldırıldığı ve Alparslan Türkeş'in partinin lideri olduğu 1995 seçimlerinde MHP, yüzde 8,18'lik oy oranı ile parlamento dışında kalmıştı. 1999 Nisan'ında Abdullah Öcalan'ın yakalandığı ve terör olaylarının en alt düzeye indiği bir dönemde, MHP'nin bölücülük ve terör tehdidi nedeniyle oy patlaması yaptığı çok doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Kaldı ki, bu nedenlerden dolayı başarılı olması beklenen partinin, terör örgütü liderini başarılı bir operasyonla Türkiye'ye getirten hükümetin lideri Bülent Ecevit ve partisi DSP olması gerekirdi. 18 Nisan 1999 seçimlerinde MHP'nin 1980 öncesi oy depoları olan illere ek olarak özellikle iç Ege kentlerinde beklenmedik bir başarı elde ettiği görülmektedir. MHP'nin 1995 seçimlerinde baraja takılıp Meclise girememesine büyük kentlerde aldığı Türkiye ortalamasının çok altında kalan düşük oy oranları ve İç Anadolu kentlerindeki beklenen desteği alamaması neden oldu. MHP, 1995 seçimlerinde İstanbul'da 154 bin (yüzde 3,7), İzmir'de 90 bin (yüzde 5,6) ve Ankara'da 170 binde (yüzde 9,2) kaldı. Oysa bu seçimde MHP'nin İstanbul oyları ortalama yüzde 10'a çıktı. İzmir'de yüzde 10'u aştı, Ankara'nın iki bölgesinde yüzde 18-22 düzeyine kadar yükseldi. Özetle MHP, kırsal kesimde oylarını koruyup artırırken, büyük kentlerden de kırsal kadar olmasa da önemli oy oranları elde etti.

MHP'nin 1999'a gelinceye kadar özelikle yüksek düzeyde oy aldığı illerde 1994'ten beri istikrarlı bir oy trendini yakaladığı

görülmektedir. MHP'nin hemen hemen bütün seçimlerde varlık gösterdiği Tokat'ta 1994'te % 12, 1995'te %12.9 olan oy oranını, 1999'da da % 29 oranına, Amasya'da aynı sırayla % 14'e, % 12'ye ve % 24.9'a, Çorum'da % 10.8, %1.5 , % 30'a; Çankırı'da % 20.8, % 18.7 ve % 38.2'e; Kayseri'de % 21.8'e , % 17.8'e ve % 32.82e ; Yozgat'ta % 17.4, % 13.9 ve %39.8'e; Aksaray'da % 14.1'e, % 14.9'a ve % 35.3'e; Isparta'da % 14.4, % 15.7 ve %29.3'e ; Kırşehir'de % 19.3'e, % 19.9'a % 33.6'ya ; Erzurum'da ise % 18'e, % 14.7'ye ve 1999'da ise % 26.1 'e yükselttiği görülmektedir. Bu istikrarlı oy artış tablosuna bakarak MHP'nin 1999 seçimlerindeki beklenmedik başarısının aslında beklenen bir başarı olduğunu söylemek mümkündür. Belki asıl beklenmeyen, bu kentlerin dışındaki metropollerde, İstanbul'da %10,2, Ankara'da %22,4 ve özellikle bu seçimlere kadar varlık gösteremediği İzmir'de %11,2 gibi oy oranlarına ulaşmasıdır.

MHP'nin 18 Nisan seçimlerinde %18,8 oranında oy alarak ikinci parti olması ve 129 milletvekilini meclise sokması ülke içinde ve dışında bazı soruların sorulmasına neden oldu. Ülke dışında MHP'nin fazla tanınmaması ve MHP'nin milliyetçi bir parti olması başta gelen endişelerden birisiydi. Ülke içinde, ülke dışındaki kadar olmasa da, MHP hakkındaki bilgi eksikliği, MHP'nin bir "enformasyon bombardımanı"na tutulmasına neden oldu. O zamana kadar nadiren medyada yer bulabilen MHP yöneticileri hemen her akşam televizyonlarda partilerini anlatmaya başladılar. Bu olay MHP'nin küçük bir ideoloji partisi kimliğinden sıyrılıp bir kitle partisi yapısına doğru evrilmesi sürecini başlattı.

18 Nisan 1999 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan Demokratik Sol Parti ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin aynı hükümet içinde yer almaları, ideolojik kutuplaşmaların eski keskinliğini kaybettiği, geçmişte yaşanan mücadelelerin geçmişin şartlarında değerlendirilmesi gerektiği yönündeki düşüncelerin bir kazanımı olarak görülebilir. 1980 öncesi birbirlerini "faşistlik" ve "komünistlik" ile suçlayan iki lider, Ecevit ve Bahçeli, 57. hükümetin kurulması sırasında yaşanan kısa gerginlikten sonra, aynı düşünceleri paylaşmayan siyasal partilerin, işbirliği içinde çalışabilecekleri ve Türk siyasal sisteminin de bu "olgunluğa" eriştiğini kanıtlama

yolunda önemli mesafe aldıklarını göstermiştir.

II. ÜLKÜCÜ HAREKETİN SOSYOLOJİSİ

MHP'nin bir kitle partisi olmasından çok, bir ideoloji partisi niteliğini göstermesi, bu partinin "Dokuz Işık" adı verilen doktriner ilkelere sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Partinin bu ideolojiye sahip olması ile seslendiği toplumsal taban arasında da yakın bir ilişki bulunduğu söylenebilir. Bu bağlamda ideoloji ve toplumsal taban ilişkisi, MHP hareketini açıklamada öne çıkmaktadır.

A. MHP İdeolojisi: "Dokuz Işık"

MHP'nın sahip olduğu ideolojik yapının açıklanmasında Dokuz Işık adı verilen ideolojik ilkelerin önemli yeri bulunmaktadır. Başta milliyetçilik ve ülkücülük olma üzere, ahlakçılık, toplumculuk, ilimcilik, hürriyetçilik ve halkçılık, köycülük, gelişmecilik, endüstricilik ve teknikçilikten oluşan bu ilkeler doktriner ideolojik yapının temel unsurları olarak MHP ile özdeşleşmiş bir konumda bulunmaktadır. Partinin temel ideolojisini belirleyen milliyetçilik daha sonra ülkücülük ve toplumculuk ilkeleri diğer ilkelerden daha yoğun olarak parti söyleminde yer almış ve üzerinde parti ideologları tarafından daha fazla durulmuştur. Genel olarak bakıldığında bu ilkelerin çok fazla bilimsel bir içeriğe sahip olmasından çok propagandaya dönük ilkeler olduğu göze çarpmaktadır. Milliyetçilik, ülkücülük ve toplumculuk ilkeleri ise, tarihsel süreç içinde Türkiye'deki milliyetçi hareketin en çok sahiplendiği ve önem atfettiği ilkeler olması bakımından üzerlerinde daha fazla durulması gereken ilkeler olma özelliğini göstermektedirler. [636]

---

[636] Milliyetçilik, ülkücülük ve diğer Dokuz Işık ilkeleri üzerine yapılan yayınlarda, ideolojik bir bütünlükten ziyade, daha çok propagandif ve motive edici bir nitelik dikkati çekmektedir. Türkeş ve diğer ideologların eserlerinde yazılar genellikle, "Ey Türk titre ve kendine dön!", "ya istiklal ya ölüm", "yaşasın büyük Turan ülküsünün yılmaz savaşçıları" ya da "yaşasın milliyetçi büyük Türkiye" sloganlarıyla sona ermektedir. Bu eserlerde diğer bir önemli özellik, teorik ve bilimsel olmaktan çok, yazıldığı dönemin dış ve iç sorunlarına yönelik, güncel olaylarla ilgili eleştiriler ortaya koyulmakta, ağır bilimsel bir dil kullanmak yerine, sempatizan artırmaya yönelik, motive edici bir üslup kullanılmaktadır. Türkeş'in güncel dış siyasal sorunlara yönelik

Dokuz Işık üzerine yazılan kitap ve diğer yayınların büyük çoğunluğunun Alparslan Türkeş tarafından yazıldığı, diğer kitaplarda da Türkeş'in bu yazdıklarına atıflar yapılarak açıklanma yoluna gidildiği görülmektedir. Bu nedenle Dokuz Işık üzerinde bilgi sahibi olmak için başta birkaç değişik adla, bağımsız (ülkücülük, milliyetçilik gibi) veya birleşik (Dokuz Işık) olarak yayınlanan kitapları incelemek gerekecektir.

Alparslan Türkeş Türk milliyetçiliğini, "...Türk milletine karşı beslenen derin sevgi, bağlılık duygusunun, müşterek bir tarih ve müşterek hedeflere yönelme şuurunun ifadesi" olarak tanımlamaktadır. [637] Milliyetçilik Dokuz Işık içinde en başta gelen ilke olarak öne çıkmakta, diğer ilkeler ise bu ilke doğrultusunda şekillenmektedir. Türk milliyetçiliğini tanım larken, ulus (millet) kavramının hangi doğrultuda anlaşıldığı önem kazanmaktadır. Türkeş, Türk ulusunu, "müş terek bir tarihten gelen ve müşterek bir tarih şuuruna sahip bulunan, aynı dine mensup, aynı kültürle yoğrulmuş, aynı devleti kurmuş, yaşatmış ve bugün de aynı devletin sınırları içinde yaşayan insan topluluğu" olarak ele almakta, bu tanım doğrultusunda ise çok geniş bir alanı kapsayan bir ulus kavramı ortaya çıkmaktadır. Bu tanıma göre bir topluluğun ulus ola bilmesi için, insanların hem aynı tarihsel geçmişe, hem aynı dine, aynı kültüre sahip olması, hem de aynı devletin sınırları içinde yaşamaları gerekmektedir.

Bu ulus tanımında kültürel ve dinsel unsurun yanında aynı devlet içinde bulunma unsurunun da yer alması, ulus tanımlamalarında görülen "devletçi" yaklaşımı çağrıştırmak tadır. Ancak bu noktalardan bakıldığında, örneğin Hıristiyan Türkler ve Türkiye Devleti sınırları dışında yaşayan Türkler, Türk ulusu

---

eserleri bu yayınlar içinde önemli bir yer tutmaktadır., "Dış Meseleler" ve "Dış Politikamız ve Kıbrıs" gibi kitaplarına örnek olarak gösterilebilir. Bkz. Alparslan Türkeş, **Dış Meseleler,** Ergenekon Yayınları, İstanbul, 1974 ve Alparslan Türkeş, **Dış Politikamız ve Kıbrıs,** İstanbul,1975. Diğer yandan Türkeş'in ideoloji ve güncel olayları açıklayan kitaplarının yanında, Türklerin üstün özelliklerini, kahramanlıklarını anlatan yazılarına da rastlanılmaktadır. Bu yazıların bir kısmı Türkeş'in subay iken yaptığı radyo konuşmalarından oluşmaktadır. Bu yazılar daha sonra "Kahramanlık Ruhu" adlı kitapta toplanmıştır. Bkz. Alparslan Türkeş, **Kahramanlık Ruhu,** And Yayınları, İstanbul, (tarihsiz).

[637] Alparslan Türkeş, **9 Işık ve Türkiye,** Emel Matbaacılık, Ankara, 1977, s.62.

dışında kalmaktadırlar. Ancak bu tanımı takiben, Türkeş, Türkiye dışında yaşayan Türklerin de Türk ulusu içinde değerlen dirileceğini belirterek, devletçi ulus anlayışının dışına çıkmakta, Türk milliyetçilerinin "dünyanın neresinde Türk varsa" onlarla ilgileneceklerini, ancak bu "ilginin" Türk dev letini tehlikeye sokmaması gerektiğini söylemektedir.[638] Bu bağlamda ilk ulus tanımında tanımda yer verdiği "aynı sınırlar içinde yaşama" şartı, kısmen tarihsel, kültürel ve dinsel birliktelik, "dış Türkler "için ortadan kaldırılmakta ve milliyetçiliğin "sınır ötesi" karakteri ortaya çıkmaktadır.

MHP'nin söylem ve ideolojisinde "dış Türkler" kavramı, "esir Türkler" söyleminin önemli yeri bulunmaktadır. Türkeş, dış Türklerin Türk ulusunun ayrılmaz bir parçası olduğunu belirttikten sonra, bu toplulukların self-determinasyon ilkesi doğrultusunda, bağlı oldukları devletlerden bağımsızlıklarını kazanmaları gerektiğini söylemektedir. Bu durum, MHP'nin milliyetçilik anlayışının "genişlemeci" bir milliyetçilik olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. Bu anlayışın Türk milliyet çiliğinin tarihsel gelişim süreci içinde, pan-Türkist milliyetçilik akımının temel ideolojik argümanını oluşturduğu söylenebilir. MHP'nin ideolojik söylemi içinde, özellikle 1970'li yıllarda "esir Türklere hürriyet" sloganı en çok duyulan sloganlardan biri sidir. Rus ve Çin baskısı altında yaşayan, elleri kelepçeli, dizleri üzerine çökmüş ve gözleri yaşlı esir Türk imajı, bu dönemde MHP ve ülkücülerin en başta gelen propaganda malze melerinden birisi olmuştur. 1990'da SSCB'nin çözül mesiyle birlikte bu söylemin terk edildiği ve ülkücü hareketin ideolojisinde yeni Türk cumhuriyetlerini kurul masıyla beraber bir boşluk oluştuğunu söylemek mümkündür. Buna rağmen ülkücüler ve MHP, tarihin kendilerini haklı çıkardığını öne sürerek yeni bir söylem geliştirmekte geç kalmamışlardır.

Türkeş Türk milliyetçiliğini anlatırken, pan-Türkist ideo lojinin de savunmasını yaparak, bu ideolojinin yanlış tanıtıldığını ve Yunanlılar için Enosis, Ruslar için pan-Slavizm, Almanlar için

---

[638] Türkeş, **9 Işık ve Türkiye**, s. 65.

Alman birliği, Araplar için Arap birliği, İranlılar için pan-Aryanizm ne ise, Turancılığın Türkler için aynı şey olduğunu ifade etmekte ve Turancılığın Türklerin "milli ideolojisi" olduğunu söyleyerek, Turancı ideale sahip çıkmak tadır. [639]Dokuz Işık'ın ilk ilkesi olan milliyetçilik ilkesinde açıklanan Türk kavramında, "kalbinde başka milletin özentisini, özlemini taşımayan, kendisini Türk hisseden, Türklüğü benimseyen ve Türk milletine, Türk devletine hizmet aşkı taşıyan herkesin Türk olduğu belirtilmektedir.[640] Türkeş'in bu anlatımında bir ulusa ait olma duygusunun yeterli olduğu, etnik aynılık ve benzerliğin aranmadığı, bir "yurttaş milliyetçiliği"nin izleri bulunmakla birlikte, Türk vatandaşlığını değil "Türklüğü" benimseme, "başka bir ulusa bağlılık duy mama" gibi olgular, Türkeş'in tanımını, yurttaş milliyetçiliğin den çok etnik milliyetçiliğe doğru yakınlaştırmaktadır.

Bununla birlikte, yine Türkeş milliyetçiliği açıklarken, "...ben Türk'üm diyen herkes Türk'tür. Türkçülük ve Türkün tayininde, sapık ölçülere, özellikle mezhepçiliğe, coğrafyacılığa, labo ratuar ırkçılığına inanmıyoruz. Başka milletleri küçük gören, dünya barışını tehlikeye sokan antropolojik ırkçılık, Türk milliyetçilik ülküsünün dışındadır. Milliyetçilik anlayışımız, maneviyatçı, akılcı, demokratik, çağdaş bir milliyetçiliktir. Nazist Hitler ırkçılığının komünist ırkçılığın, her türlü anti demokratik insan sevgisine dayanmayan emperyalist ırkçılığın karşısındayız..." diyerek radikal ırkçı düşünceyi reddettiğini söylemektedir.[641] MHP'nin özellikle bölücülük tehlikesi kar şında savunduğu "homojen" toplum anlayışı, Türk top lumunun bir "mozaik" olduğu savına karşı aldığı sert tavır, MHP'nin yurttaş milliyetçiliği anlayışına muhalif olduğunu gösterdiği söylenebilir. Ancak yine de MHP ideolojisinin temel taşını oluş turan milliyetçiliğin, diğer etnik toplulukları düşman gören ve toplumu "biz" ve "ötekiler" olarak ikiye ayıran, bütünüyle "dış layıcı" bir milliyetçilik olduğu da söylenemez. MHP'nin özellikle soğuk savaşın sona ermesi ve ideolojik ayrılıkların azalması ile birlikte, Türkiye'de yaşayan Türk olmayan top luluklar için "uzlaşmacı" bir söylemi benimsediği söy

---

[639] Türkeş, **9 Işık ve Türkiye**, s. 67
[640] Türkeş, **9 ışık ve Türkiye**, s. 64.
[641] Alparslan Türkeş, **Milliyetçilik,** 9 Işık Yayınevi, İstanbul, 1977, s.57.

lenebilir. Avrupa'da mikro milliyetçi hareketlerin ivme kazan dığı ve bunların bir savaş boyutunu aldığı ülkelerdeki milliyetçi hareketlerin aksine, Türk milliyetçi hareketinin gerginliklerin çatışma boyutuna varmaması için çaba harcadığı görülmektedir.

Ancak bu olumlu unsurun yanı sıra, MHP'nin milliyetçilik anlayışının etnik unsurlardan, Türk etnik kimliğinin üstünlüğü düşüncesinden tamamen kopuk olduğunu ve soy milliyetçi özellik taşımadığını söylemek yanlış olacaktır. Nitekim Türkeş'in, milliyetçiliği tanımlarken, "...her şeyin Türk ruhuna, Türk geleneklerine uygun olması ve Türk'e yararlı olması amacının, fikrinin ön planda tutulmasıdır. Türkçe konuşacağız, Türkçe'yi her zaman her şeyin üstünde tutacağız. Yapılacak her işte Türklük ruhuna, Türk'ün özelliğine uygun ve Türk milletine yararlı olması şartını göz önünden kaçırmayacağız."[642] diyerek, çok daha etnisiteye ağırlık veren bir anlayışı dile getirmesi bu doğrultuda değerlendirilebilir. MHP'nin milliyetçilik anlayışını-birçok benzerliklerine rağmen-özellikle Kemalist milliyetçilik anlayışından ayıran en belirgin nokta, MHP milliyetçiliğinin güçlü dinsel unsurlar taşımasıdır. CKMP'den MHP'ye uzanan süreçte, zaman zaman ağırlığı artıp azalsa da İslâmî değerler her zaman MHP ideolojisi içinde önemli bir yer bulmuştur.

MHP, milliyetçiliği ne bazı radikal milliyetçi (şamanist vb.) gruplar gibi İslâm dışı bir milliyetçilik olarak, ne de İslâmcı harekette olduğu gibi milliyetçiliği İslâm dışı sayan bir çizgidedir. MHP içinde, milliyetçilik ve İslam'ı birbirinden ayrılmaz iki unsur olarak görülmüş, "Türklük" ve İslâm'ın, rekabet halinde değil, "iş birliği" içinde bulunması gerektiği düşünülmüştür. Elbette ülkücüler arasında, İslâm'a ve milli yetçiliğe verilen ağırlık bağlamında bir farklılaşmanın yaşandığı söylenebilir. Ancak MHP liderliği ve yönetimi bu konuda "dengeli" bir yol izlemiş, zaman zaman pragmatik amaçlar doğrultusunda bu denge diğer tarafa doğru kaydıysa da genel olarak değişmemiştir. Nitekim Türkeş, İslâm-milliyetçilik ilişkisi konusunda, "...Türklük gurur ve şuuru İslâm ahlak ve fazileti, milletimizi meydana getiren manevi

---

[642] Türkeş, **Milliyetçilik**, s.69

unsurların tam bir ahenk içinde birleşmesidir...Türklükle İslâmiyet bin yıldan beri aynı mukaddes potada kaynaşmış, elle tırnak misali ayrılması imkânsız bir hale gelmiştir. ...milliyetçiliği reddeden bir dincilik anlayışı ve İslamiyet'e düşman bir milliyetçilik anlayışı bize yabancıdır, bizim dışımızdadır." diyerek, İslâm ve milliyetçiliğe bakışını ortaya koymuştur[643]

MHP'nin İslâmî değerlere, geleneksel inanışlara verdiği önem yanında dikkati çeken, bu önemin hiçbir zaman MSP-RP çizgisinde olduğu gibi yoğun bir siyasal söylemle desteklenerek, devlet düzenine alternatif olarak sunulmamasıdır. Ülkücü hareket içinde buna benzer düşünceler olmasına, karşın, liderlik ve yönetim kadememsi devletin temel ilkeleri konusunda resmi anlayış çerçevesinde bir kabule sahip oldukları söylenebilir. Ülkücü hareket içindeki özellikle 1980 öncesi ortamda, İslâmî değerlerin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. "Kanımız aksa da zafer İslâmın", "Çağrımız İslâm'da dirilişedir", "Bayrak inmez ezan susmaz", "Tanrı dağı kadar Türk, Hira dağı kadar Müslümanız" gibi sloganlar sıkça kullanılmaktadır. 1977'lerde başlayan cezaevi yaşamında, ülkücü hareket mensuplarının önemli bir bölümünün "İslâmcı hareket" adı verilen harekete katılmaları ve hareket içinde başlayan İslâmî değerleri öne çıkarma noktasındaki ayrımlaşma, ülkücü hareketin ideolojisi içindeki din unsurunun ağırlığını ortaya koymaktadır

MHP içindeki İslâmî unsurun ağırlığına rağmen, MHP ve İslâmcı hareket arasında bir uzlaşmanın olduğunu söylemek güçtür. İslâmcılar milliyetçi ve devletçi bir ideolojiye sahip olmasından dolayı MHP'yi suçlamakta, milliyetçiliğin, "İslâm kardeşliğini" ortadan kaldırması nedeniyle toplumsal çatışmalara zemin hazırladığını söylemektedirler. MHP ideologları da bu suçlamalar karşısında milliyetçiliğin İslâm dinine uygun olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadırlar. Örneğin Ülkücü Hareketin 1980 öncesi önemli isimlerinden Sakin Öner, bu suçlamalara yönelik olarak, Kur'an hükümleri ve hadisler yardımı ile bu suçlamayı çürütmeye çalış-

---

643 Alparslan Türkeş, **Türkiye'nin Meseleleri,** Milli Hareket Yayınları, İstanbul, 1969, 33-34.

makta, İslâmiyet ve Türklüğün "birbirinden ayrılmaz "olduğunu söyleyerek, Türkeş'in "İslâmiyet ruhumuz, Türklük bedenimizdir" sözüne atıf yapmaktadır.[644] Bu bağlamda MHP'nin ideolojisinde, İslâmî değerlere ve motiflere güçlü bir vurgunun varlığına rağmen, din unsuru, siyasal bir temele oturtulmamış, bir alternatif düzen teklifi olgusu oluşmamıştır. Ancak Ülkücü hareket içinde, özellikle 1994 sonrası MHP'den ayrılan ülkücülerin kurdukları kurulan Büyük Birlik Partisi'nde, bu tip bir siyasallaşma olgusuna yakın bir oluşumun var olduğu söylenebilir. [645]

Ülkücü Harekete adını veren Dokuz Işık ilkelerinden ikincisi olan ülkücülük, Alparslan Türkeş tarafından, "...Türk milletinin ahlakta, maneviyatta, insanlık duygularında en yüksek seviyede bulunması, yaşaması ve ilimde, teknikte, dünyanın en ileri gitmiş varlığı haline gelmesi..." olarak tanımlanmaktadır.[646] Bu ilk ülkücü hareketin ileriye dönük beklentilerini, toplumsal bir proje etrafında biçimlenen düşüncelerini ve hedeflerini açıklamaktadır. Bu ilke etrafında ortaya konan hedefler, daha sonraki ilkelerde detaylan dırılmakta, ülkücülük bu hedeflere ulaşma yolunda bir "kararlılık" olarak görülmektedir. Ülkücülük, MHP ideolojisine bağlı olanların sahip olduğu bir etiket olarak, bu ideolojideki

---

[644] Sakin Öner, **Ülkücü Hareketin Meseleleri,** Toker Yayınları, İstanbul 1977, s.21-23.

[645] BBP'nin parti programında da milliyetçilik ve İslamiyet birer başlık altında ve MHP'den farklı bir biçimde değerlendirilmektedir. "İslamiyet insanlara huzur, barış ve adalet getiren, fert ve millet olarak bizlere şeref ve mutluluk bahşeden yüce dinimizdir. İslamiyet'i, bize temel düsturlarımızı veren ve istikametimizi gösteren kutlu güç kaynağımız olarak idrak ediyoruz. İslamiyet'in birleştirici, bütünleştirici, huzur ve adalet getiren mesajına bugün sadece Müslümanların değil, bütün insanların ihtiyacı olduğuna inanıyoruz. Bu inancın yanında, İslamiyet'i temsil iddiasında değil, İslamiyet'e hizmet iddiasındayız. Bir siyasi partinin kendini Müslümanların temsilcisi olarak takdim etmesini hatalı buluyoruz. Çağdaş ve demokratik değerlerle, İslamiyet'in çelişmeyeceğini kabul ediyoruz." Görüldüğü gibi parti programında İslami değerlere oldukça yoğun bir vurgu yapıldığı ve laiklik ilkesinin resmi anlayıştan farklı yorumlandığı görülmektedir. Programda milliyetçilik başlığı altında yapılan tanımlamada, "Türk milletini, yüzyıllardır kader birliği etmiş, aynı inançla yoğrulmuş, aynı gayeye yönelmiş, bundan böyle de birlikte varolma iradesini serdetmiş insanlarımızın müşterek birliği olarak idrak ediyoruz. Milliyetçiliği; odak noktasında inançlarımız olmak üzere, bulunduğumuz coğrafyada yüzyıllardır birlikte yaşadığımız insanlarımızın tamamını kucaklayan, koruyan ve geliştiren bir değer hükmü, bir üst kimlik anlayışı olarak kabul ediyoruz. Irk esası üzerine oturtulmuş her türlü bölücülüğü reddediyoruz" ifadesi yer almaktadır. Bu milliyetçilik anlayışında MHP'den farklı olarak daha .farklı olarak kapsayıcı bir "yurttaş milliyetçiliği" anlayışına uygun ve ırkçılığı reddeden tanımlama dikkati çekmektedir. http://bbp.org.tr

[646] Alparslan Türkeş, **Ülkücülük,** 9 Işık Yayınları, İstanbul, 1977, s.6.

yerini almıştır. Türkeş, "...her Türk milliyetçisi, her Dokuz Işıkçı mutlaka ülkücü olacaktır." Derken MHP'lilikle ülkücülüğün ayrılmazlığını vurgulamıştır. [647] Diğer yandan MHP'nin ideolojik yapılanmasında, ülkücülük ve milliyetçiliğin birbiriyle bağlantısı olduğu görülmektedir. Milliyetçilik ilkesinde sayılan nitelikler, ülkücülükte de aynen vurgulanmaktadır. Örneğin, milliyetçilik anlayışı anlatılır ken, başvurulan self-determinasyon hakkının dış Türklere tanınması isteği, ülkücülük ilkesinde de aynen anlatılmak tadır. [648]

Ülkücülük ve milliyetçilik gibi daha temel ilkelerden sonra, ideolojinin toplumsal ve ekonomik yanlarını oluşturan, toplumculuk ilkesi de önem taşımaktadır. Dokuz Işık, sınıf ayırımını reddeden anlayışıyla, toplumu sınıfsız ancak değişik meslek kesimlerinden oluşan bir yapı olarak görmektedir. Toplumcu görüş ekonomik ve sosyal olmak üzere ikiye ayrılmaktadır, ekonomik anlayış içinde açıklanan modele, "Üçlü Esasa Dayanan Karma Ekonomik Model" adı verilmekte ve bu modele göre, toplumda bulunan "altı sosyal dilim"; köylü, işçi, esnaf, memur, işveren ve serbest çalışanlar, gruplar, kooperatifler, üretim ve tüketim birlikleri halinde örgütlenecek, tasarruf sandıkları kurarak "millet eliyle" yatırımlar yapılması sağlanacaktır. [649] Bu altı dilimin örgütlenmesi sonucu, "Türk Köylü Teşkilatı", "Türk İşçi Teşkilatı (Sendikası)", "Türk Esnaf Teşkilatı", Türk Memur Teşkilatı", "Türk İşveren Teşkilatı" ve "Türk Serbest Meslek Mensubu Teşkilatı" kurulacaktır.[650] Bu sistemde mülkiyet daha çok bu tip ortak kuruluşlarda toplanacak, mülkiyet "millileştirilecektir". Mülkiyetin millileş tirilmesi, (nasyonalize edilmesi), milleti oluşturan her ferdin, mülk sahibi olması, daha sonrada fertlere tanınmış olan bu mülkün kullanma şeklinin milli menfaatlere göre düzenlen mesidir. [651]

Türkiye ekonomisi, "özel sektör", "kamu sektörü" ve "millet

---

[647] Alparslan Türkeş, **Ülkücülük,** s. 7.
[648] Alparslan Türkeş, **Ülkücülük,** s.9
[649] Türkeş, **Dokuz Işık ve Türkiye,** s. 82.
[650] Alparslan Türkeş, **Gönül Seferberliğine,** Kutluğ Yayınları, İstanbul, 1977, **s.**64.
[651] Kurt Karaca, **Milliyetçi Türkiye,** Çınar Yayınları, Ankara, 1970, s.80.

sektörü" olarak üçe ayrılacaktır. Özel teşebbüs, serbest olacak ancak devletin denetim ve kontrolü altında faaliyette bulunacaktır. Mülkiyet hakkı tanınacak ancak bu hakkın toplum aleyhine kullanımı önlenecektir. Milliyetçi toplumcu sistemde herkes mülkiyet hakkını "milli menfaatlere uygun bir şekilde kullanmak ve bu esasa göre teşebbüste bulunmak zorundadır. [652] Her sosyal dilimin kurduğu sandıklarda toplanan tasarruflar, millet sektörünün yapacağı yardımları oluştu racaktır. Bu tasarruflarla yatırımlar yapılacak, fabrikalar kurulacak bu fabrika ve işletmeler yine çalışanlara hisse senedi karşılığında satılacak, bu şekilde de mülkiyet tabana yaygınlaştırılmış olacaktır. [653] Yaratılan sermaye ile sanayi yatırımlarına öncelik verilecek, "fabrika yapan fabrikalar kurulacaktır. Tarımsal üretimin artırılması ve tarım kesiminde çalışanların, daha iyi hizmet alabilmesini sağlamak için "Tarım kentleri" oluşturulacaktır. Belirlenecek "cazibe merkezleri" etrafında köye hizmet götüren bütün kuruluşlar tek çatı altında toplanacak, birleştirilen köylere, tek elden hizmet götürüle cektir. [654]

İşçi sınıfının örgütlenmesini sağlamak için, "tek ve milli sendika" ilkesi doğrultusunda tek bir sendika kurulacak, bütün işçiler bu sendika çatısı altında toplanacaklardır. İşçiler toplu sözleşme ve grev hakkına sahip olacaklardır.[655] Toplumun altı dilime ayrılması, parlamentoda da bu yönde bir temsili zorunlu kılacaktır. "milli demokrasi" ve "milli temsil" adı verilen bu sistemde, parlamento, belirli sayıda köylü, işçi, esnaf, memur, işveren, serbest çalışan milletvekillerinden oluşacaktır. Parlamenter sistem tek meclisli esasa dayanacak, devletin başında başkan bulunacaktır.[656] Dokuz Işık içinde yer alan toplumculuk ilkesi, ideolojinin toplumsal ve ekonomik yanlarını ortaya koymaktadır. Sınırlı bir mülkiyet hakkı, planlı ekonomi, zorunlu ve tek örgütlenme birimleri ve parlamentoda mesleki temsil ilkeleri ile bu sistem korporatif bir yapılanmayı ortaya koymakta ve bu

---

[652] Karaca, a.g.e., s.78.
[653] Türkeş, **9 Işık ve Türkiye,** s.84
[654] Yahyaoğlu, **Tarım Kentleri,** Çınar Yayınları, Ankara, 1971, s.120-121.
[655] Türkeş, **9 Işık ve Türkiye,** s. 197-203.
[656] Türkeş, **Gönül Seferberliğine,** s. 66.

yapısıyla daha çok kontrol edilen bir toplum modelini çağrıştırmaktadır. Ahlakçılık, toplumculuk, ilimcilik, hürriyetçilik ve halkçılık, köycülük, gelişmecilik, endüstricilik ve teknikçilik ilkeleri daha tali düzeyde ve bu üç ana ilke üzerinde yapılanan ilkeler olarak görülmektedir.

B. Anti-Komünizm Misyonu ve MHP

1960'larda sosyalist hareketin ivme kazanması ve bir toplumsal proje etrafında birçok sol örgütlenmenin ortaya çıkması ile milliyetçi hareket, kendi ideolojik yapılanmasının bir anlamda "gerektirdiği" anti-komünist misyona sıkıca sarılmıştır. Bu dönemde Türkiye İşçi Partisi'nin güç kazanması ve sosyalist aydınların faaliyetleri, sıklıkla milliyetçi-Türkçü hareketin hedefi haline gelmiştir. Siyasal alanda kendini temsil etmekte güçlük çeken milliyetçi hareket, aydın platformlarında ve kamuoyu önünde anti-komünist söylemi yükselterek destek bulma çabası içine girmişlerdir. Milliyetçilerin bu anti-komünist misyon yüklenmesinde elbette, bu dönemde sosyalizmin uygulandığı Sovyet Rusya aile Çin Halk Cumhuriyeti'nde çok sayıda Türk kökenli halkın yaşaması, önemli derecede rol oynamıştır. 1960'ların sonlarında başlayan ve 1970'lerde doruk noktasına ulaşan sağ-sol çatışmasında, milliyetçi hareket için adeta bir "mit" haline gelen "esir Türkler" kavramı önemli bir unsur olmuştur. Bu dönemde kurulan milliyetçi örgütlerde ve daha sonra CKMP-MÇP-MHP çizgisinde de bu kavram, hareketi motive etmiş ve ideolojinin temel örüntülerinden biri haline gelmiştir.

Soğuk savaş döneminde yaşananlar da milliyetçi hareketin ideolojisindeki anti-komünist söylemi keskinleştirmiştir. Ülkücülerin 1970-1980 arası dönemde, sol hareket ile girdikleri çatışma ortamında üstlendikleri, "devleti komünizme karşı koruma görevi", bütünüyle ülkücü hareketin ideolojisindeki anti-komünizm misyonu üzerinde biçimlenmiştir. Ülkücü hareketin, devletin yanında komünizme karşı mücadele vermesi, başlangıçta devlet tarafından hoş karşılanmış ve göreli bir destek de verilmiş olmasına rağmen, bu durum 12 Eylül Mart müdahalesiyle son bulmuş-

tur. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın, ülkücülerin eylemlerini anlatan İnönü'ye "onlar komünizme karşı mücadele eden çocuklar" diyerek, onlara sahip çıkması, devletin ülkücü hareketin anti-komünizm misyonuna destek verdiği biçiminde yorumlanabilir. Ancak 12 Eylül Mart döneminde ülkü ocaklarının kapatılması bu desteğin sürekli olmayacağını göstermiştir.

Ülkücü hareketin ideolojisinde anti-komünist olmak, adeta "eşyanın tabiatı"ndan gelen bir zorunluluk olarak algılanmış, bu yönde sert bir ideolojik söylem geliştirilmiştir. Komünizm karşısında ülkücülerin, komünistlere karşı yüklendikleri, "yeniden milli mücadele" misyonu, devletin korunmasına dönük faaliyetlere bir meşruiyet zemini sağlamaya yönelik olarak oluşturulmuştur. Ülkücü hareketin, komünizm karşısında bir "milli refleks" olarak ortaya çıktığı ve ülkede yaşayan her Türk'ün bu refleksin bir parçası olmak zorunda olduğu vurgulanmıştır. 12 Eylül Mart ile kesintiye uğrayan "devletin yanında anti- komünist mücadele misyonu", 1973-1974 sonrasında yeniden canlanmaya başlamıştır. 12 Eylül Mart ile darbe yiyen sol hareketim yeniden ivme kazanması, ülkücü hareketi, sol hareket ile yeniden karşı karşıya getirmiştir. Soğuk savaşın bütün gücüyle sürmesi, Türkiye'deki Sovyet ve Çin yanlısı radikal sol örgütlerin eylemlerini artırması, "beşinci kol" olarak nitelenen sol hareketin karşısına çıkmayı kaçınılmaz hale getirmiştir.

MHP, anti-komünist misyonu bütünüyle yüklenirken, aynı zamanda ant-kapitalist bir söylemi de-anti-komünizm kadar olmasa da- dile getirmiştir. Kapitalizm, toplum içinde yalnızca kapitalistleri ve patronları koruyan bir sistem olarak nitelendirilmiş, kapitalizmin siyasal yönü olarak tanımlanan liberalizm de sadece kapitalistlere özgürlük tanıdığı belirtilerek reddedilmiştir. [657] MHP, gelir dağılımın adaletsizliğinin, yoksulluğun ve sömürünün giderek arttığı 70'lerde, "üçüncü yol" veya "dokuz ışık" başlığı altında yeni bir ekonomik ve toplumsal düzen talebinde bulunuyordu. Ülkücü hareket hem devleti komünizme karşı korumak hem de "milli devlet" idealini gerçekleştirme misyonuna sahipti. Bununla

---

[657] Alparslan Türkeş, **9 Işık ve Türkiye,** s.186-187.

beraber, kapitalizm yanında siyonizm de karşıt olunan ideolojiler içinde önemli bir yere sahip bulunduğu söylenebilir. MHP ideolojisinde anti-kapitalizm, anti-emperyalizm söylemi yanında, sol hareketin MHP'yi faşist bir hareket olarak nitelendirmesine karşı, ülkücü söylemde sürekli anti-faşistlik ve ülkücülük ile faşizmin farklılığı bir savunma psikolojisi içinde sürekli vurgulanmıştır. Kullanılan sloganlarda bile, komünizm karşıtlığı yanında faşizm karşıtlığına da yer verilmiş, sol hareketin bu suçlaması çürütülmeye çalışılmıştır.[658]

C. Ülkücü Harekette İdeolojik Farklılaşma

12 Eylül askeri darbesi, diğer bütün siyasal hareketlere olduğu gibi ülkücü harekete de darbe vurmuş, örgütsel yapısı dağılmış, liderleri tutuklanmış ve binlerce ülkücü cezaevlerine düşmüş, bu durum da kaçınılmaz olarak ülkücü hareketin ideolojisi ve söylemlinde değişime yol açmıştır. 12 Eylül darbesiyle ülkücü hareket bir "şaşkınlık" dönemine girmiştir. Kendi ideolojik yapılanmasında "devlete" büyük önem verilmesi, ülkücülerin "devleti koruma pahasına" sol örgütlerle çatışmaya girmesi ve bu çatışmalarda çok sayıda ülkücünün hayatını kaybetmesine rağmen, 12 Eylül yönetiminin, başta hareketin lideri Türkeş'i suçlaması ve yargılaması, ülkücülerin cezaevlerinde, diğer sol görüşlülerle birlikte yaşadıkları sıkıntılar, ülkücüleri bir kimlik ve meşruiyet hesaplaşmasına doğru götürmüştür.

Darbe sonrası özellikle devleti savunan ülkücülerin, solcularla beraber "aynı kefeye konması" MHP'lilerin en çok tepkisini çeken ve nedenini anlamakta güçlük çektikleri bir olaydı. MHP yöneticileri yargılanmaları sırasında "fikirlerinin iktidar, kendilerinin içeride" olduklarını vurguluyorlardı. 12 Eylül yönetimi ülkücü ve solcu eylemcileri aynı hücrelere koymakta ve ilginç bir "katıştır

---

658 Kullanılan sloganlarda komünizm karşıtlığı yanında faşizm karşıtlığını da gösteren sloganlara, örneğin "ne komünizm ne faşizm her şey Türk'e göre Türk tarafından" gibi sloganlara rastlanılmaktadır. Türkeş'de kitapları ve söylevlerinde bu suçlama karşısında milliyetçilik anlayışlarının faşist, nasyonal sosyalist anlayıştan farklı olduğunu vurgulama ihtiyacı hissetmektedir. Bkz. Alparslan Türkeş, **Milliyetçilik**, s.57-70-76-94 ; Alparslan Türkeş, **Gönül Seferberliğine**, s.57.

barıştır" taktiği uygulamaktaydı. Bu durum ülkücüler üzerinde, o zamana dek amansız bir mücadele verdikleri sol görüşlülerle, sınırlı da olsa insani ilişki içine girmelerini sağlamıştı. Ülkücülerin cezaevlerinde, diğer siyasal eylemciler gibi karşı karşıya kaldıkları baskılar sonucu, başlangıçta ileri sürdükleri devleti suçlamaktan kaçınma ve "kol kırılır yen içinde kalır" stratejisi, yerini göreli de olsa bir muhalif tavra bırakmıştı. Cezaevleri ülkücü hareketin tarihinde yeni bir sürecin başlangıcını göstermektedir. "Kendi canlarını feda etmekten çekinmedikleri " ve sürekli kutsallığına vurgu yaptıkları, sonsuza kadar yaşamasını, "devlet-i ebed müddeti" savundukları devlet, şimdi onları "devleti yıkmak isteyen komünistlerle" bir tutuyordu. Bu durum bireysel olarak, tek tek ülkücülerin psikolojilerinde ve bütünüyle bakıldığında da ülkücü hareketin retoriğinde önemli değişimlere yol açıyordu.

Önceleri devlete karşı gelmekten kaçınan ülkücüler, cezaevlerindeki baskılar nedeniyle cezaevi yönetimlerine karşı direniş eylemlerinde bulunuyorlar, istemeden de olsa, sol eylemcilerle ortak eylem platformunda buluşuyorlardı. Bu dönemde kamuoyun yayınladıkları bildirilerde doğrudan güvenlik güçleri ve kamu görevlilerini hedef alabiliyorlardı. [659] Cezaevlerindeki yaşamın, ülkücü hareketin eylem pratiğinde olmayan, bir bakıma sol harekete özgü eylem ve söylemleri ülkücülere kazandırmasının yanında, ülkücü hareketin ideolojisinde de önemli değişim ve ayrışmaların ortaya çıkmasında etkili olduğu görülmektedir. Özellikle yaşanan sıkıntılar nedeniyle, önceleri adından fazla bahsedilmeyen veya "Batılı hümanist söylem" veya sol kesime özgü sloganlar olarak benimsenmeyen "insan hakları", "insanca yaşam", "zulüm karşısında direniş", "insanlık onuru" gibi kavram ve söylemlerin ülkücü hareketin ideolojisine eklemlendiği görülüyordu.

---

[659] Bu duyurular genellikle ülkücü hareketin yayın organlarında kamuoyuna duyuruluyordu. duyurularda da hareketin yabancı olduğu bir "direniş jargonu"nu görmek mümkündür. Örneğin Nisan 1990 tarihli Bizim Ocak Dergisinde "Bursa Özel Tip Cezaevi Ülkücülerinden Kamuoyuna" başlığı ile yayınlanan duyuruda, "...olayın duyulması üzerine toplu olarak bu haksız duruma karşı direnişe geçtik. Direnişimizi haklarımızı alıncaya kadar devam ettireceğimizi kamuoyuna duyurup, Bursa Özel Tip Cezaevindeki zulümlere karşı kamuoyunu hassas olmaya çağırırken, olacak ve muhtemelen istenmeyen şekilde sonuçlanacak olaylardan sorumlu olmayacağımızı vurgulamak isteriz" biçiminde bir ifade kullanılıyordu. **Bizim Ocak,** Nisan, 1990, s.54.

Yine ülkücü hareketin devletçi ideolojik içeriği, giderek muhalif bir ideolojik tavra doğru evriliyor, bu tavır çeşitli biçimlerde kendini gösteriyordu. Cezaevlerinde ülkücüler, baskı altında olmanın getirdiği bir psikolojiyle, zaten zaten içlerinde var olan İslâmî değerleri, yaşam planına aktarıyorlar, cezaevlerinde bir İslâmî eğitim dönemi başlatıyorlardı. Ülkücüler tarafından İslâmî anlamına atfen cezaevleri "Yusufiye" olarak adlandırılıyor, bu doğrultuda, İslâmî kavramlara verilen ağırlıkta artıyordu. İşte bu yüzden bu süreç ideolojik olduğu kadar, örgütsel anlamda da ortaya çıkan ve gelecekte derinleşecek olan ayrımlaşmanın başlangıcı sayılabilir. Milliyetçi-Türkçü ideolojinin siyasal bir tavır olarak ortaya çıkmasından sonra oluşan, Türkçülük, İslâmcılık, ya da Türkçü ideoloji içerisindeki İslâmî kavramlara verilen önemin ağırlığındaki farklılaşmadan kaynaklanan ayırım, bu dönemde derinleşiyor, daha sonra siyasal-örgütsel bağlamda kendini gösterecek bu ayırımın tohumları atılıyordu.

Hareketin ideolojisindeki değişim süreci, farklı alanlarda da kendini göstermiştir. Daha önceden de adı duyulan kapitalizm ve emperyalizm karşıtlığı, bu dönemde çok sık vurgulanıyor, devlete ve ekonomik düzene, gelir dağılımının adaletsizliğine, yoksulluk ve sömürüye karşı bir söylem geliştiriliyordu. Cezaevleri, ülkücü hareketin kültürel boyutunda da bir değişim sağladı. Önceleri çoğunlukla propagandif yayınlardan oluşan ülkücü yayınların ocaklarda eğitmenler tarafından dikte ettirilmesinden ibaret olan okuma alışkanlığı yerine, cezaevinde, çeşitli siyasal görüşlere açık, sosyalist ve İslâmcı yazarların da okunabildiği bir ortam yaratılıyordu. Cezaevlerinde yazılan yazılar "Bizim Ocak", "Bizim Dergâh", "Gergef" gibi dergilerle dışarıdaki okuyucuya ulaşıyor, cezaevlerindeki ortam ve onun geliştirdiği muhalif tavır, dışarıdakilerle paylaşılıyordu. Cezaevlerinde ortaya çıkan bu birikim, daha sonraki dönemde ülkücü hareketin kültürel-sanatsal ürünler vermesini de sağlamış, hareketin içinde sol protest müziğe bir anlamda öykünen bir müzik, "ülkücü protest müzik" adı verilebilecek bir tür oluşmuştu. [660] Diğer alanlarda roman, öykü ve şiir ala-

---

[660]Bu akımın temsilcileri, "ülkücü şehitler", "esir Türkler" gibi ideolojik motiflerin yanı sıra, cezaevi yaşamı, dışarıya duyulan özlem, çekilen sevdalar gibi temaları da sıklıkla işliyorlardı. Kullanılan müzik türü de ilginç bir biçimde sol protest-özgün müzik adı

nında da bu dönemde tipik cezaevi edebiyatının ülkücüler arasında oluştuğu görülmekteydi. [661]Cezaevi sonrası ülkücülerin değişik yollara ayrıldığı, bir kısmının MHP'de yer aldığı, bir kısmının siyasetten koptuğu, diğer bir kısmının başka siyasal partiler içinde yer aldığı söylenebilir. Cezaevlerinden çıkan bir kısım ülkücülerin, "geçim derdine düşmeleri" ve "içeride" sahiplendikleri cezaevi kültürü nedeniyle illegal organizasyonlar içinde bulundukları ve geçimlerini bu yönden sağladıkları da görülmektedir. MHP yönetimi bu tip suçlamalar karşısında "mafyadan ülkücü olmaz" söylemini geliştirme yoluna gitmiş ancak bazı ülkücülerin bu tip faaliyetler içine girmelerini engelleyememiştir.

MHP'nin büyük sermeye çevreleri tarafından desteklenmemesi, hareketin-anti-komünizm kadar olmasa da- anti-kapi talist bir söyleme sahip olması ve kapitalist sınıfın resmî ideolojiye eklemlenmiş olması nedeniyle, radikal bir hareketin "belirsizliğine" güvenmemesi ile açıklanabilir. Her ne kadar MHP' nin komünizm karşısında aldığı tavra bu sınıfın çıkarlarına uygunsa da komünizmle mücadelenin devlet güçlerince başarıya ulaştırılacağına olan inanç, büyük sermaye çevrelerinin MHP'ye desteğini sınırlı kılmıştır. Türkiye'de büyük sermaye her zaman daha çok merkez sağ ve zaman zaman da merkez sol hareketi desteklemiş, kendi çıkarlarına uygun düzenlemelerin merkez siyasal partiler tarafından yapılacağına inanmışlar, tarihsel süreç içerisinde de bu inancın gerçekleştiği görülmüştür. 1970 ve 1980 arası MHP yönetici elitinin niteliğine bakıldığında, daha çok milliyetçi-Türkçü hareket içerisinde öne çıkan isimlerin bulunduğu görülmektedir. 1980'lerin sonlarına doğru özellikle gençlik örgütü olan ülkü ocaklarında "ocaktan yetişme" ülkücülerin üst mevkilere gelebildikleri görülmektedir. Bu durum ocak kökenli olanlarla diğerleri arasın-

---

verilen müziğe benziyordu. Batı enstrümanlarının üzerine bağlama ve yanık bir sesle yapılan bu müziğin ilk temsilcileri olan Kaya Kuzucu, Hasan Sağındık gibi sanatçıların kasetleri ilk olması ve alışılmamasına karşın, ülkücü camiada ilgi görüyordu.

[661] Ortaya çıkan bu "cezaevi edebiyatı" örnekleri de, ülkücülerin karşılaştığı işkenceler, baskılar ve dışarıya duyulan özlem üzerinde yoğunlaşıyordu. Süleyman Kalaycı, Mehmet Öztepe, Lütfi Kireççi, Alişan Satılmış gibi cezaevlerindeki ülkücülerin yazdıkları eserlerde, protest bir anlayışın öne çıktığı görülüyordu. "Sehpalı Düşlerim", "12 Eylül Adaleti", Yitik Sevdalarımız", "Mamak Zindanları" vb. adlarla yayınlanan kitaplarda muhalif bir tavır sergileniyordu

da, etkisi uzun süre devam edecek olan bir ayrımlaşmanın da ilk aşamasını oluşturmuştur. MHP elitinin toplumsal tabanı ve milletvekillerinin mesleki dağılımına bakıldığında orta sınıf tüccar sanayicilerle birlikte, askerlerin önemli bir ağırlığı oluşturduğu görülmektedir. Örneğin 1977 yılında MHP parti grubunu oluşturan milletvekillerinin %31'i serbest meslek sahibi iken, asker kökenlilerin oranı da %25 gibi yüksek bir orana ulaşmaktadır. Yine bu dönemde bürokratların da MHP grubu içindeki oranı %43,6 gibi yüksek bir düzeydedir. Bu oran bürokrasi içinden de MHP'ye önemli bir desteğin olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. [662]MHP'de yer alan asker kökenlilerin diğer partilere göre daha çok sayıda olmasının en başta gelen nedeni olarak, Alparslan Türkeş'in de emekli bir asker olması gösterilebilir. Diğer yandan, partinin askeri disipline sahip bir örgütsel yapıya ve yine doktriner bir ideolojiye sahip olmasının, emekli askerlerin MHP'yi tercih etmelerinde önemli bir neden olduğu söylenebilir. Nitekim birçok emekli subay ve astsubay MHP'nin merkez ve taşra örgütlerinde görev aldıkları görülmektedir. MHP'nin 1980 öncesi son genel sekreteri olan emekli general Necati Gültekin, Türkeş'in çok yakınında bulunmuş ve üst düzey parti yöneticiliğine yükselmiş emekli subaylardan birisidir.

D. Soğuk Savaşın Sonu ve Ülkücü Hareket

1989 ve 1990 yılı tüm dünyayı derinden sarsan gelişmelerin başladığı yıllar olarak dünya tarihinde önemli dönüm noktalarındandır. Bu yıllarda insanlık, Çarlık Rusya'sında 1917 devrimi ile ortaya çıkan sosyalist rejimlerin birer birer dağılmalarına tanık olmuştur. Başta Romanya devrimi ile başlayan bu çözülme süreci, dünya siyasal sisteminde jeopolitik dengelerin köklü değişimlere neden olmasının yanında, çok önemli ideolojik etkileri de beraberinde getirmiştir. Sovyetler Birliği'nin kurulmasından beri dünya siyasal sistemine egemen olan iki kutuplu güç dengesine dayanan siyasal sistem Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonucu diğer kutup olan "Batı"nın üstünlüğünün kabulü ile noktalanmıştır. Tüm dünya ülkelerinde

---

[662] Mehmet Turhan, **Siyasal Elitler,** Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, s.202.

etkileri dolaylı veya doğrudan görülen bu yeni denge sisteminde, Türkiye, içinde bulunduğu bloğun aktif bir üyesi ve Sovyetler Birliği ile en uzun sınıra sahip ülke olması nedeniyle bu değişimden doğrudan etkilenmiştir. Türkiye'nin stratejik konumundaki bu değişim, kaçınılmaz bir biçimde ülke içindeki siyasal gelişmeleri de etkilemiş, ideolojik kutuplaşmanın keskinliğini kaybetmesi, Türk siyasal siteminde de önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Sovyetler Birliği'ndeki sosyalizm uygulamasının başarısızlığı, Türkiye'de kendisini anti-komünist konumda konumlandıran sağ siyasal düşüncede bir "zafer" havasının doğmasına yol açmıştır. Bu noktada Türk sağının önemli parçalarından birini oluşturan MHP hareketi de bu zafer havasından payını almış, yıllardır süren komünizmle mücadele misyonu, yerini, savunulan ideolojinin pratikte haklı çıktığını gösteren önemli sonuçlara bırakmıştır.

Bu sonuçlardan ilki, ülkücü hareketin Sovyetler Birliği'nin yıkılacağına yönelik olarak geliştirdiği tezin doğrulanmış olmasıdır. Ülkücü literatürde "milletler hapishanesi" olarak geçen Sovyetler Birliği'nin bir gün yıkılarak burada yaşayan "esir Türkler"in" özgürlüklerine kavuşacakları "hayali" gerçekleşmiştir. İkinci önemli sonuç, ülkücü hareketin ideolojisinin dayandığı en önemli unsur olan anti-komünizm misyonunun artık ortadan kalkıyor olmasıdır.[663] Bu yeni durumda ülkücü hareket, ideolojik dayanağının ortadan kalkması ve aynı zamanda beklenilen hedefe ulaşılması karşısında yeni bir "durum muhasebesi" ile karşı karşıya kalmıştır.

Sovyet sisteminin çöküşü ile birlikte bu sistem içinde yaşayan Türk halklarının birer birer bağımsızlığına kavuşması, bu bölgelerde pasif durumda olan Türk milliyetçiliğinin canlanışı, Türk milliyetçiliği ideolojisi için başka hiçbir zaman bu kadar uygun

---

[663] Ülkücü hareket içinde de anti-komünizm misyonunun devrinin kapandığı kabul edildiği görülmektedir. Bizim Ocak Dergisinde, "anti-komünizmden güç alan siyasal hareketler, yeni politikalar üretemedikleri takdirde taraftar bulmakta zorlanacaklardır" sözü bu doğrultuda değerlendirilebilir. Ayrıca yeni gelişmelerin komünizmi bir tehlike olmaktan çıkarmış göründüğü ve komünizmin yerine İslam'ın bir tehlike olarak oturtulmak istendiği vurgulanmaktadır. **Bizim Ocak Dergisi,** Aralık, 1989, s.11.

olmayacak yeni bir durum yaratmıştır. Ülkücü hareket için bir "mit" alan Turan ideali artık hayal olmaktan çıkmış, gerçekleşebilir bir hedef haline gelmişti. 12 Eylül sonrası toparlanma sürecine giren ve belli bir gelişme trendi yakalayan milliyetçi harekette bu yeni durum, bir motivasyon kaynağı olarak hareketin kendine güvenini artırmıştır. Ülkücü hareketin kendini konumlandırmak zorunda kaldığı bir hareketin ortadan kalkması, harekete daha rahat bir hareket alanı da kazandırmıştır. Artık hareketin önündeki hedef, somut olarak, bağımsız hale gelen Türk halkları ile Türkiye'nin önderliğinde köklü bir iş birliğine gitmek ve bir adım sonra da bu İşbirliğinin siyasal bir birlikteliğe gitmesidir. Bu doğrultuda MÇP, "dış Türkler davası"nın savunucusu bir siyasal hareket olarak, eski Sovyetlerde zaten var olan etkinliğini artırıp yeni hedeflere ulaşmada bir araç olarak kullanma stratejisine hız kazandırmıştır. Gerçekten bu bölgedeki Türk halkları içinde olumlu ve güçlü bir imaja sahip olan Alparslan Türkeş'in yaptığı gezilerde, gördüğü ilgi ve bu bölge yönetimlerinin Türkeş'e verdiği önem, ülkücü hareketin Türkiye dışındaki Türk halklarına yönelik ideolojik yapılanmasının pratikteki sonucu olarak dikkat çekicidir. [664] Bu doğrultuda devletin de, Türkeş ve MÇP'nin bu ağırlığını, Türkiye'yi Türk cumhuriyetleri ile ilişkilerde belirleyici bir konuma sahip kılma yönünde harekete geçirmeyi, konjonktürel gelişmelerin bir sonucu olarak değerlendirdiği söylenebilir. Nitekim Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanı olarak gittiği Türk cumhuriyetlerine, MÇP genel başkanı Türkeş'in hiçbir resmi sıfat olmasına rağmen devlet protokolü içerisinde bu gezilerden yer alması ve Cumhurbaşkanı Demirel ile birlikte mitinglere katılması bu yönde değerlendirilebilir.

Türkeş'in resmi tavra uygun hareketine rağmen, ülkücü hareket içerisinde, özellikle gençlik kesiminde, Doğu Bloğunun dağılması sonrası, anti-Sovyet söylemin yerine, Batı karşıtı bir söylemin yükseldiği görülmektedir. Türkiye'nin Batı Bloğu, NATO için-

---

[664] Türkeş'in Azerbaycan'ın bağımsızlığı sonrasında gittiği Azerbaycan'da karşılanış biçimi ve Bakü'deki ünlü Azatlık Meydanındaki mitingde bir milyon kişinin hep birlikte bozkurt işareti yaparak, "başbuğ Türkeş" sloganları atması, Türkiye'de sınırlı bir oy desteğine sahip olan bir siyasal parti liderinin, ülke dışında ne ölçüde etkin bir güce sahip olduğunu gösteren önemli bir gösterge olmuştur.

deki yerini sorgulayan, bağımsızlıkçı ve yeni gelişmeler karşısında "cesur" kararlar alabilen bir devlet isteğine yönelik görüşler ülkücüler tarafından yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştı.[665] 1989 yılında Bulgaristan'ın bu ülkede yaşayan Türk azınlığı karşı uyguladığı asimilasyon politikası ve Azerbaycan'ın Kızılordu tarafından yapılan müdahale, bu dönemde ülkücü hareketin etkinliğini ve eylemselliğini artıran gelişmelerdir. Bulgaristan ve Sovyetler Birliğini protesto gösterileri, 12 Eylül sonrası ülkücülerin ilk ve en büyük sokak gösterileri olarak nitelendirilebilir. Bu gösterilerde ülkücü hareket, bu ülkeleri protesto eylemlerine ön ayak olurken, aynı zamanda da aktif bir siyasal güç olduğunu kanıtlamıştır. Özellikle Azerbaycan olayında, devletin en tepesinden gelen, "Azeriler Şii'dir, biz ise Sünni'yiz" açıklaması, devletin bu olay karşısındaki beklenen tutumunu ortaya koymuş ve ülkücü hareketi de Azerbaycan Türklerine destek konusunda rakipsiz bırakmıştı.

Azerbaycan olayında, ülkücü hareket Sovyetler Birliği'ni protesto ederken, aynı zamanda Türkiye'nin bu saldırı karşısındaki kayıtsız tavrını da eleştirerek resmi tavrın dışına çıkıyordu. Ülkücü hareketin yayın organlarında Azerbaycan'a yapılan saldırı kınanırken, MÇP yönetiminden farklı ve çok daha sert bir söylem kullanılıyor, bu söylem İslâmî unsurlarla zenginleştiriliyordu.[666] Sosyalist bloğun dağılması ile birlikte, ideoloji içinde çok önemli

---

[665] Bu doğrultuda Bizim Ocak Dergisinde yayınlanan bir yazıda şöyle denilmektedir: "...Türkiye'nin batılılaşma hareketlerinin son halkası olan Batı'yla entegre olabilmesi çabaları yeni yeni engellerle karşılaşacaktır. Özellikle Berlin'i birbirinden ayıran duvarın yıkılışı ve iki Almanya arasında yumuşama sürecinin hızlanması AT ile NATO'yu yeniden gündeme getirmiştir. ...NATO'nun 'hamaliye işlerine" bakan Türkiye, Batı Avrupa'nın savunulmasında da ihtiyaç hissedilen Türkiye Batı tarafından, her türlü iç ekonomik olumsuzluklara rağmen Batı tarafından dışlanmıyordu. Ancak bugün durum çok farklı, insanlar artık askeri paktların lüzumsuzluğunu tartışıyorlar." **Bizim Ocak Dergisi,** Aralık, 1989, s.10-11.

[666] Ülkücü hareketin başta gelen yayın organlarından Bizim Ocak Dergisinde Sovyet işgalini kınamak amacıyla yayınlanan yazılarda bu olgu açıkça ortaya çıkmaktadır. Dergide yayınlanan bir şiirde, "Zulümle silinmemiş Türk ve İslam Kültürü/Yürü Azeri Kardeş Yürü" veya "Rus maddeye dayadı ruh-beden sentezini/Azeriler çürüttü, 'din afyondur" tezini/umut edemiyorduk kurtuluşun tezini" gibi ifadeler, anti- Sovyet söylemin İslami unsurlarla desteklenmesine örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca aynı dergideki bir başka yazıda yeni gelişmelerin komünizmi bir tehlike olmaktan çıkarmış göründüğü ve komünizmin yerine İslam'ın bir tehlike olarak oturtulmak istendiğinin vurgulanması, ilginç bir biçimde İslamcı söylemle paralellik göstermektedir. **Bizim Ocak Dergisi,** Aralık, 1989, s.9-11.

bir yer tutan Anti-komünist söylem, ideolojik ayrımlaşma ve hareket içinde İslâmî söylemi daha öne çıkaran ülkücülerin etkinliği ile yerini, Batı ve kapitalizm karşıtı bir söyleme bırakıyordu. Ülkücülerin çıkardığı dergi ve diğer yayınlarda bu söylem açıkça ortaya koyuluyor, sol hareket ile yapılan kavganın anlamsızlığı vurgulanıyordu. Örneğin Ülkü Ocaklarının yayın organı Bizim Ocak Dergisinde, özellikle üniversitelerdeki olaylarda ülkücülerin taraf olmayacağına ilişkin yayınlanan bildiride, kavgadan gençliğin değil yalnızca "sömürü düzeni" ve "sermaye"nin kazançlı çıktığı belirtiliyor ve bildiri, "Kahrolsun gençliği birbirine düşürmeye çalışan düzenin uşakları! Kahrolsun YÖK kontrolündeki sömürge eğitimi!" şeklinde bir sloganla sona eriyordu.[667] Daha çok sol harekete özgü bir söylemin ülkücüler tarafından dile getirilmesi, eylemlerde Sovyet bayrağı yanında Amerikan bayrağının yakılması, İslâmî içerik taşıyan sloganların kullanılması, harekete batı karşıtı radikal bir görüntü veriyordu. Ülkücü hareket içinde bu tür radikal İslâmî harekete benzer bir söylemi kullanan ülkücüler ile MÇP yönetimi ve genel merkez çizgisindeki kesim arasında başlayan ayrılık, bu yıllarda iyice su yüzüne çıkmaktadır. Ülkücü hareketin ideolojisi içindeki İslâmî unsuru bir "motif" olarak algılayan, resmi görüşe sahip, devletçi kanat ile Türk ve İslâm değerlerini eşdeğer algılayan, düzen karşıtı, sivil değerleri savunan ve çoğunlukla İslâmî pratiği yerine getiren kesim arasında başlayan ayrımlaşmanın giderek örgüt bazında yaşanmasının, ülkücü hareketi bir "yol ayırımına" getirdiği söylenebilir

Bu ideolojik farklılaşmanın örgütsel alana yayılması, başta gençlik örgütü olan Ülkü Ocaklarında [668] yaşanmış, "Türk-İslâm ülkücüleri" olarak adlandırılan grupla, genel merkez yanlısı grup arasında yaşanan gerginlik sonrası, Ülkü Ocakları ve MÇP'den ayrılan gençler ve bunları destekleyen milletvekilleri partiden ayrılarak kendi örgütlenmelerini oluşturmuşlar, 29 Ocak 1993'te Büyük Birlik Partisi ve partiye bağlı "Nizam-ı Alem Ocakları nı" kurmuşlardır. Bu ayrılmanın temel nedeni olarak gösterilen MÇP'nin DYP-SHP koalisyonuna destek vermesi olayı, son aşama-

---

[667] **Bizim Ocak Dergisi**, Aralık, 1989, s.8

da etkili bir neden olarak gözükse de bunun ardında daha başka örgütsel ve ideolojik farklılaşmanın daha önemli nedenler olduğunu söylemek mümkündür.[669] Büyük Birlik Partisi'nin kurulmasından sonra ülkücü hareket iki ayrı parçaya bölünmüş ve önceden aynı partide bulunan, 1980 öncesi aynı mücadele içinde bulunmuş ülkücüler arasında ayrılık baş göstermiştir. MÇP'den ayrılan milletvekillerinin ayrılma gerekçeleri içinde örgütsel yapıyla ilişkili nedenler yanında ideolojik ayrılığın, Türk milliyetçiliğini tanımlamadaki farklılığın daha önemli bir ayrılma nedeni olduğu görülmektedir. Elbette bu ayrılık MHP'nin meclise girdiği ve grup kurabilmek için sadece bir milletvekiline ihtiyaç duyulduğu ve bu bir milletvekilini de partiye katabilmek için yoğun çaba harcandığı bir ortamda 19 milletvekilinin birden partiden ayrılması MHP için oldukça beklenmedik bir etki yapmıştır. MHP'nin TBMM'de grup kurabilseydi, belki parti politikalarının uygulanması ve yeni seçimlerde daha güçlü bir biçimde hazırlanılması açısından önemli bir avantaja sahip olacaktı. Her ne kadar bu istifa eden milletvekilleri ve yerel teşkilat üyelerinin ayrılma nedenleri biliniyor olsa da MHP genel merkezinin bir bölünme olacağına dair beklentisinin olmadığı, yaşanan sorunların da parti içerisindeki mekanizmalar kullanılarak çözülebileceği inancının hâkim olduğu, bu nedenle istifaların genel merkez açısından oldukça beklenmedik etki yarattığı ve tepki çektiği de söylenebilir.

1990'lar ülkücü harekete, Sovyetlerin çözülmesi ile beraber yeni bir ivme kazandırmasına ve ideolojik açıdan bir "meşruiyet zemini" sağlamasına karşın, ideolojik ayrılığın örgütsel alana taşınması ve partinin bölünmesi sonucu çıkarması açısından önemlidir. Elbette 1990'ların sonunda yapılan genel seçimlerde MHP'nin Türkiye'nin ikinci partisi haline gelmesi, ülkücü hareketin geleceğine yönelik projeksiyonları daha da önemli kılmaktadır. Seçimlerin hemen sonrasında yapılan, MHP'nin ideolojisi doğrul-

---

[669] Nitekim Türkeş'in bir konuşmasında "MÇP'nin İslam birliği gibi bir hedefinin olmadığına yönelik açıklamaları", bazı çevrelerde tepki çekerken, ayrılan milletvekillerinin ayrılma nedenlerini anlatmak için yaptıkları gezilerde de Muhsin Yazıcıoğlu, Türkeş'in söylemini eleştirerek "bu biçimde düşünen bir liderle aynı partide yer almayacaklarını" açıklaması, farklı ideolojik çizgilerde olduklarını belirtmesi bu savı doğrular niteliktedir. bkz. ttps://www.yeniakit. com.tr/haber/muhsin-baskan-mhpden-iste-bunun-icin-ayrilmisti-155574.html

tusunda, Türkiye'yi Batıdan kopartacağı, içine kapatacağı, korumacı bir ekonomi politikasına dönüleceği, etnik gerginliklerin artacağı değerlendirmeleri şimdilik yanlış çıkmıştır. Bu durum MHP'nin ideolojisindeki değişimden olduğu kadar, iktidarda olmanın yarattığı "meşrulaştırıcı ve törpüleyici" etkisinden de kaynaklanmaktadır.

Bu MHP'ye dışardan bakanlar değişip değişmediği sorunuyla iktidardaki MHP'nin durumu geleceğine yönelik değerlendirmelere, medyada sıklıkla rastlanmaktadır. Sol'dan yapılan değerlendirmelerde MHP'nin doğru yöneldiği görüşüne karşılık daha ihtiyatlı bir tutum izlendiği görülmektedir MHP'nin değiştiği tezine karşı şiddetli bir karşı çıkış gözlemlenmektedir. Örneğin Sosyalist Politika dergisinde yapılan bir yoruma göre MHP'nin dıştan gelen zorlamalarla değiştirilmeye çalışıldığı ve aslında partinin devletçi kimliğinin devam ettiği belirtilmekteydi. Yine MHP üzerine ayrıntılı bir çalışması olan Tanıl Bora da MHP'yi "faşist bir parti" olarak nitelendirmekle birlikte, "yeni" MHP'deki görünümü üzerine dikkat çekmekte ve MHP'nin medya ve kurulu düzen tarafından adeta normalleştirilmeye çalışıldığı ve yeni faşizm olgusunun sisteme uygun ve esnek bir yapı arz ettiği ve MHP'nin de bu esnekliği vurgulayarak iktidara yerleştiğini ifade ediyordu. [670] Merkez medyanın büyük bir bölümünün MHP'nin değiştiği, merkeze yaklaştığı iddialarına karşılık, MHP yöneticileri bunun bir değişimden çok bir "gelişme" olduğunu vurgulamakta ve MHP'de ideolojiden sapma anlamına gelecek bir değişimin yaşanmadığı sadece günün şartları doğrultusunda bir yenileşmenin söz konusu olduğunu ifade etmekteydiler. Yine MHP liderliği, partiye yönelik yapılan bu değerlendirmelere karşın rahatsızlığını da dile getirmekteydi. Nitekim 10 Ekim 2000 tarihinde yapılan bir basın toplantısında Genel başkan Bahçeli, bu konunun üzerinde durmuş ve "partimizin duruşunu ve söylemlerini kendince eleştirip tarif etmeye çalışanların tek hesabı da "üzüm yemek değil, bağcıyı dövmeye çalışmaktır". Ama unutulmasın ki, bizler ihtiyaç hissettiğimizde, ülkemiz gibi, kendi bağımızı korumasını da çok iyi biliriz" diyerek

---

[670] Tanıl Bora, "Neo-Faşizmin Yükselişi..Anti-Faşizmin Krizi...MHP Tartışmaları", **Birikim Dergisi**, Sayı:138, Ekim. 2000, s. 17

kendilerinin dışından gelen MHP tanımlamalarına sert tepki göstermiştir. Akademik bir dille yazıldığı belli olan konuşmada küreselleşme sürecinde yaşananlar ve Türkiye'nin küreselleşme sürecindeki tavrı işlenmektedir. Derya Sazak, "Ülkücüler, MHP iktidar olalı böyle zulüm görmediler... Devlet Bey, arada "Sevgili Bozkurtlarım" diye seslenmese, kavgalı gürültülü MHP kongrelerine alışmış delegeler yanlış adrese geldiklerini akıllarından geçireceklerdi" diyerek kongrenin farklılığını vurgulamaktadır Medyada yapılan değerlendirmeler, genel olarak MHP'nin kongresinde değişimin adeta tescil edildiği ve MHP'nin merkez sağ parti kimliği kazandığına yöneliktir. Kongrede ortaya çıkan sonuçların başında Devlet Bahçeli'nin örgüt ve delege üzerindeki hâkimiyet sağlaması ve parti içi muhaliflere gözdağı vermesidir. Partide yapılan tüzük ve program değişikliği sessiz sedasız, üzerinde tartışma olmadan geçmesi, kongrede kabul edilmesi Bahçeli'nin partideki gücünü artıran gelişmelerden olmuştur.

MHP'nin iktidarda, yani devletin içinde olmanın getirdiği "ideolojik törpülenme" ve devletle özdeşleşme sürecinin kongrede hız kazandığı söylenebilir. Medya tarafından da sürekli desteklenen bu süreç adeta MHP'yi 12 Eylül öncesi köklerinden ve seçimler öncesi halka söz verdiği vaatlerinden "kurtarma" amacı taşıyordu. Merkez seçkinler medya MHP'yi bu haliyle" kabul etmek istiyorlar ve devletçi kökleri zaten güçlü olan MHP'den, partinin toplumsal unsurlarının geri çekilmesi ve önceliklerivle, hassasiyetleriyle politika yapması isteniyor, medya adeta mevcut MHP'nin köklerinden yeni ve kabul edilebilir" bir MHP yaratmak için uğraşıyordu. MHP'nin iktidarda olduğu dönemde AB süreci doğrultusunda önemli düzenlemelerin yapıldığı ve ulusal programın bu dönemde hazırlandığı önemli bir duruma işaret etmektedir. Klasik MHP söylemine baktığımızda, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği noktasında olumlu, yani üyelik sürecini destekleyici bir tavrın görüldüğünü söylemek güç. Özellikle egemenliğin bir kısmının devredilmesi, insan haklarına yönelik reformların gerçekleştirilmesi noktasında güçlü bir karşı duruşun sergilendiği görülmektedir. Diğer yandan, bu süreçte tartışılan asker-sivil ilişkileri, milli güvenlik anlayışı, bazı dil ve lehçelerin kullanılması gibi konularda MHP, iktidar olmadan önce kesin tavrını belli olduğunu belirtmişti. İktidar ol-

duğu dönemde de bu politikanın temel olarak devam ettiği ancak, AB üyelik sürecinin bir devlet politikası haline gelmesinden dolayı MHP'nin kerhen de olsa onaylamak yolunu izlediği söylenebilir. Buna karşın, tabana verilen mesajlarda farklı bir söylemin tercih edildiği görülmektedir.[671]

AB mekanizmalarına uyum amacıyla yapılan düzenlemelerde MHP'nin kendi ideolojik duruşu ile hükümette olmanın getirdiği "zorunluluklar" arasında denge kurmanın güçlüğünü yaşadığı görülmektedir Bu güçlük, en fazla Abdullah Öcalan'ın mahkeme sürecinde ve idam cezasının kaldırılması tartışmaları sırasında yaşanmış MHP, tabanın istekleriyle hükümet olmanın gerekleri arasında zaman zaman sıkışmıştır. Koalisyonda özellikle AB reformları düzleminde yaşanan çekişmelerin zaman zaman krizlere yol açmasının MHP'nin hükümetteki performansını olumsuz etkilediği söylenebilir. Ekonomik alanda sağlanan iyileşmenin ve istikrar ortamının devamı noktasında hükümete verilen desteğe rağmen, bu tip sorunlar hükümetin geleceğine ilişkin önemli soru işaretlerini de beraberinde getirmiştir. 17 Ağustos depremi ve Kasım 2000'e gelindiğinde patlak veren ekonomik kriz hükümetin performansı ve geleceğine yönelik kötümser tahminleri artırmıştır.

E. Koalisyonun Bozulması ve Yeni Dönem

Şubat 2001'de Bahçeli'nin Orta Asya gezisinde olduğu sırada patlak veren "devlet krizi" ve hemen akabinde yaşanan döviz kurları ve faizlerin aşırı biçimde yükselmesiyle sonuçlanan kriz, hükümet yönelik, özellikle ekonomide olumlu beklentilerin de sonunu getirmiştir. Bu noktadan sonra hükümetin asıl yoğunlaştığı

---

671 MHP Grup Başkan vekili İsmail KÖSE Erzurum'da yaptığı bir konuşmada milli güvenlik ve AB tartışmalarına atıfta bulunarak, "Türkiye AB'ye girmek istiyor. Ancak, bu, milli menfaatlerimizden fedakârlık yapacağımız anlamına gelmesin. Örneğin ülkemizde bir dil problemi yoktur. Ülkenin bazı kesimlerinde farklı lehçe kullanılabilir. Ancak, yıllar mücadele ettiğimiz ve bu mücadelede verdiğimiz PKK bölücüleri ne dilleri verilirse, yarın toprak isterler, üzerine de bir bez parçası asıp bayrak ilan ederler. Bu konularda Türkiye Cumhuriyeti asla taviz veremez." Biçiminde açıklama yapmakta ve tabana MHP klasik söylemi doğrultusunda mesajlar vermektedir. *Milliyet, 10 Ağustos*

alan ekonomik krizin atlatılmasına yönelik girişimlerdir. Bu doğrultuda, ABD'den Kemal Derviş'in getirilerek ekonominin başına geçirilmesine MHP ses çıkartmamış partinin bu krizden en az yara ile kurtulması için Dervişin rolüne razı olmuştur. Aslında bu durumun MHP'nin temel argümanlarına aykırı olduğu değerlendirmeleri de yapılmıştır. Yani, Türkiye'yi krizden kurtarmak için "ithal" bir çözüm aranması ve zaten IMF programı güdümünde giden ekonomik politikaların varlığına rağmen bu tip bir çözüme MHP'nin temel ilkelerinin bağdaşmadığı söylenebilir. Tabanda yönelik eleştirilerin seslendirilmesi de partiyi zora sokan gelişmelerden olmuştur. MHP'nin Derviş seçeneğine ses çıkartmaması, AB reformlarında, başörtüsü ve imam hatip sorunlarında takınılan tavır yani ilkesel olarak değerlendirilebilecek uygulamalar ve her defasında "koalisyon adabı" gerekçe gösterilerek atılan "geri adımlar" geleneksel ülkücü taban üzerinde olumsuz etkilere neden oluyordu. Bu tabandan gelen rahatsızlıklar elbette seçimlerde yaşanan başarısızlığın başlıca etkenlerden birkaçı olarak gösterilebilir. Diğer yandan, 18 Nisan seçimleri sonrasında MHP'nin seçim başarısının kalıcı kılınamaması, sonrası MHP'de görülen yükselişin konjonktürel ve geçici bir yükseliş olduğu MHP'nin "denenmemiş parti" imajının bu başarıda önemli payı olduğuna ilişkin değerlendirmeleri beraberinde getiriyordu. Ancak, 17 Ağustos depremi ve art arda yaşanan ekonomik krizler düşünüldüğünde MHP'nin iktidar döneminin "şanssız" bir döneme geldiği de açıktır. Ülkeyi seçime götüren etkenlerin başında MHP'nin koalisyon içerisinde yaşadığı sorunlar ve ANAP'ın MHP'siz hükümet seçeneği üzerinde durmasının da önemli payı olduğu görülmektedir. Diğer yandan Başbakan Bülent Ecevit'in hastalığı ve hükümette bir boşluk oluşması seçim sürecini hızlandıran gelişmelerden olmuştur. Kriz sonrası, hükümette yer alan bir partinin, sonucu pek sürpriz olmayacak bir seçime gitmesi partinin geleceği açısından eleştirilebilir. Ancak böyle bir ortamda, hükümetin devam edebilirliği ve ortaya çıkacak sonuçlar da elbette göze alınmak zorundadır.

2002 yılının ilk aylarında ağırlıklı olarak AB uyum yasaları konuşuldu. Bu yasalar hükümet ortakları MHP ile ANAP arasında tartışmaya neden olurken, TCK'nın 159 ve 312. maddelerini yeni-

den düzenleyen hükümlere MHP'nin ret oyu vermesiyle hızlanan süreç, özellikle idam cezasının kaldırılması, ana dilde öğrenim ve yayın konularında "kriz" belirtileri verdi. ANAP, bu düzenlemelerin AB üyelik süreci açısından önemine işaret ederken, MHP, bunları "ön şart ve dayatma" olarak nitelendirdi. Başbakan Ecevit ise konuyu TBMM zemininde çözmeye çalışarak tartışmanın hükümet sorununa dönüşmesini önlemeye çalıştı. Erken seçimlerin ülke gündemine düşmesi genel başkan Devlet Bahçeli'nin, Temmuz ayında katılmış olduğu Türkmen Kurultayı'nda sürpriz bir çıkış yaparak seçimlerin öne alınmasını ve seçimin de 3 Kasım tarihinde yapılmasının uygun olacağını söylemesi ile başladı. 3 Kasım tarihinin telaffuz edilmesiyle beraber Türk siyasetinde yeni bir çalkantılı döneme girilmekteydi. Başbakan Ecevit'in rahatsızlanması ve hükümet içerisinde meydana gelen tartışmalar DSP'de de sorunların yaşanmasına neden olmuş, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Hüsamettin Özkan ile Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in de aralarında bulunduğu birçok DSP'li bakan istifa etmişti. Hemen bu gelişmelerin sonrasında partiden ayrılan 63 milletvekilinin katılımıyla İsmail Cem liderliğinde Yeni Türkiye Partisi'nin (YTP) kuruluşu ilan edildi.

3 Kasım seçimleri beklenildiği gibi hükümet büyük oranda oy kaybı ile sonuçlanmıştır. Belki de Türk siyasal görülmeyecek bir durum ortaya çıkmış, hükûmeti oluşturan ve önceki seçimin en çok oy almış partiler bu seçimlerde ülke barajının altında oy almışlardır. Diğer yandan, içerisinden doğmuş bir partinin ilk girdiği seçimlerde tek başına iktidara gelmesinin yine ender görülen bir durum olduğu söylenebilir. MHP 3 Kasım seçimlerinde, 18 Nisan 1999 seçimlerinde aldığı oy oranının yaklaşık 10 puan altında bir oy almış ve baraj altında kalarak parlamento dışına çıkmıştır. MHP'nin parlamento dışında kalmasının ülkücü camiada önemli bir hayal kırıklığı yarattığı söylenebilir. Tarihinde ilk defa 18 oranında bir oy oranı parlamentoya giren ve hükümetin ikinci büyük ortağı olan MHP'nin yapılan ilk seçimde parlamentoya girememesi ülkücü camiada şok etkisi yaratmıştır. Aynı durum belki daha ağır olmak üzere DSP için de söylenebilir. Seçimlerde birinci parti olarak hükümette yer alan DSP, 3 Kasım seçimlerinde yüzde 1 dolayında bir oy oranını ancak yakalayabilmiştir. 3 Kasım

seçimlerinde üç partinin (DSP-MHP-ANAP) yüzde 53,4 olan toplam oyu, bu seçimde 14,6'da kalmış ve yüzde 38,8'i başka partilere dağılmıştır. MHP genel başkanı Devlet Bahçeli, partinin Meclis dışında kalmış olmasının tek sorumlusu olarak kendisini göstermiş ve bu sorumluluğun gereği olarak istifa edeceğini açıklamıştır. MHP örgütü ise Bahçeli'nin bu kararını değiştirmesi yönünde tavır koymuş, MHP il başkanları Ankara'da yaptıkları toplantıda, genel başkanın, 3 Kasım seçimlerinin tüm sorumluluğunu tek başına üstlenmiş olduğunu ancak, gerçekte asıl sorumluluğun kendilerinde olduğunu açıklamışlardır.

Türkiye'de daha önce yapılan genel seçimlere baktığımızda, genel seçimde birinci gelen partinin izleyen seçimde de birinci geldiği görülmektedir. Yani seçimlerde başı çeken partilerin, izleyen seçimde de ağırlıklarını korudukları görülmektedir. Örneğin, Demokrat Parti 1950 seçimlerinden sonra, 1954 seçimlerinde, Adalet Partisi 1965 seçimlerinde, CHP 1973 ve 1977 de ANAP 1983 ve 1987'de birinci parti olmayı başarmıştır. MHP'nin oyunun birdenbire yüzde 18'lere sıçraması elbette o dönemin kendi şartları içerisinde değerlendirilmelidir. Ancak şunu söyleyebiliriz ki MHP, 18 Nisan'da beklenmedik biçimde kendisini ülkenin ikinci partisi yapan oy kaymasını kalıcı kılamamıştır. Bu noktada, kaynaklanan nedenler yanında, 1999'da mevcut şartların 2002'de ortadan kalkması oyların birden geriye çekilmesine yol açmış, MHP oyunu yukarıya çeken unsurların siyasal kültür ve toplumsal etkenlerden görece bağımsız bir biçimde "cereyan etmesi", MHP'nin başarasını geçici kılmıştır.

MHP tabanının, özellikle orta Anadolu'daki geleneksel MHP' li seçmenin ve MHP'ye ilk defa oy veren kesimin iktidardaki MHP'nin kendi beklentilerini tam olarak karşılayamaması hatta zaman zaman devletçi reflekslerin öne çıkarak bu talepleri geriletmesi, 3 Kasım seçimlerindeki başarısızlığın en başta gelen nedenlerinden sayılabilir. 1999 seçimlerinde "millet meclise giriyor" sloganıyla çıkış yakalayan MHP, önceki seçimde, başta Fazilet Partisi'ne oy vermiş bir kısım seçmenden bu talepler doğrultusunda destek almıştır. Başörtüsü sorunu ile ilgilenilmesi, 28 Şubat sonrası bu kesimlerin yaşadığı sıkıntıların hafifletilmesi yönünde

uygulamalar en başta MHP'den beklenmiş ancak beklentiler istenildiği oranda karşılanmamıştır. 3 Kasım 2002 seçimlerinde MHP, 1995'de aldığı oy kadar oy almıştır. 18 defa oy veren kitlenin büyük bölümünün 3 Kasım'da başka partilere (başta Ak Parti) yöneldiği görülmektedir. Bu benzer bir örnek de Genç Parti için verilebilir. Yeni kurulmuş bir parti olmasına siyasal kültür açısından herhangi bir derinliğe sahip olmamasına karşın iki milyonun üzerinde bir oy alabilmeyi başarabilmiştir. Ancak tabii ki, MHP gibi köklü bir partiyi GP ile birlikte değerlendirmek gerçekçi bir değerlendirme olmayacaktır. Burada söylenmek istenen, partilerde yaşanan beklenmedik "sıçramaların", köklü siyasal ve toplumsal nedenlere dayanmaması durumunda, gelecek seçimlerde oyların tekrar kendi mecrasına döneceğidir.

Burada asil sorulması gereken MHP sıçramayı kalıcı kılabilir miydi? MHP'nin iktidardaki uygulamaları soruyu cevaplamaya yetecek ipuçları verebilecektir. İktidardaki MHP, Eylül öncesinin "militan" imajını silmek için yeni bir yol izledi. Başta medya olmak üzere, devletçi seçkinlere, MHP'nin bir merkez partisi, ya da merkeze yaklaşmakta olan bir parti olduğunu anlatmaya kanıtlamaya çalıştı. 12 Eylül'le birlikte MHP kapatıldı, ülkücüler uzun süre cezaevlerinde tutuldu. Devleti her zaman önceliklerinin başına sisteme yönelik başlayan "güvensizlik", Milli Stratejik Konsept'te ülkücü hareketin bir "tehdit" olarak gösterilmesiyle devam yaklaşımın oradan kalkması için MHP, ilkelerine ters olmasına rağmen, AB reformlarına destek verdi, Abdullah Öcalan'ın idamının kaldırılması konusunda çok fazla direnmedi. Tabanın hoşuna gitmese bile MHP kurmayları, bir sonraki seçimde merkezde yer alabilmenin ve tek başına çekiciliğine kapılarak bu uygulamalara destek verdiler. Elbette, MHP ideolojisinin en temel ilkelerinden biri olan "devlet-i ebed müddet", her şeye rağmen devleti iktidardaki MHP Nitekim, hiçbir zaman iktidarda yaptıklarının koalisyonun zorunlu hale getirdiği uygulamalar olduğunu, yanlışların yapıldığını söylemedi, aksine bu uygu lamalara sahip çıkıldı. Bu da gösteriyor ki iktidarda gerçekleştirdiği uygulamalar, "koalisyon adabı" ile veya "devlet ciddiyeti" gibi kavramlarla çok fazla karşılanamayacak nitelikte, MHP'nin ideoloji olarak arkasında durduğu uygulamalar olarak kendisini göstermektedir. MHP'nin 3 Kasım seçimle-

rinde baraj altında kalmasına rağmen, 1995'deki oy oranını koruması, diğer koalisyon ortakları olan DSP ve bir ANAP'ın aldığı oy oranlarını göz önüne alındığında her durumda partiye destek verecek ideolojik bir kemik kitlenin sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim 28 Mart yerel seçimlerinde MHP, yereldeki bireysel etkilerden de yararlanarak ülke barajının üzerinde bir oy oranı yakalayarak ülkenin üçüncü partisi konumuna gelmiştir.

57. hükümetin sonunu getiren ve yeni kurulmuş olan Ak Parti'nin tek başına iktidar gelmesine neden olan gelişmeler nelerdi? İlk olarak 57. Hükümet'in Başbakanı Bülent Ecevit'in hastalığı 2002 yılında siyasal süreçte yaşanan olayların başlangıcını meydana getirdi. 17 Ağustos depreminin Türkiye'de yaratmış olduğu travma da siyasal ve ekonomik gelişmelerin üzerine eklenince hükümetin bu darboğazdan yara almadan çıkabilmesi pek mümkün görünmemekteydi. Hükümet ortalarının özellikle Anavatan Partisi'nin "MHP'siz hükümet" formülü gündeme getirerek bu noktada dış desteği sağlamak için birtakım görüşmeler yapması diğer yandan PKK terörünün "barışçı" yöntem ile sonlandırılması talebinde olanların MHP'yi bu süreçte kendilerine engel olarak görmesi de bu sürecin önemli nedenlerinden olarak sayılabilir. MHP genel başkanı Bahçeli'nin bu sürecin farkına vararak erken seçim talebinde bulunması bir anlamda bu beklentilerinde sonunu getirirken, hükümetin de seçim yenilgisinin adeta habercisi olmuştur.

Bu konu ile ilgili yapılan değerlendirmelerde, 57. Hükümetin karşılaştığı zorlukların aslında Ak Parti'nin seçim başarısında pay sahibi olduğu dile getirilmektedir. Ekonomik kriz, 17 Ağustos depremi ve koalisyon içinde yaşanan sorunlar ile toplumda ortaya çıkan istikrarsızlık korkusunun tek partili bir hükümet seçeneğini de güçlü bir biçimde desteklediği söylenebilir. Tersinden okursak, sayılan olumsuz gelişmelerin yaşanmamış olması ve seçimlerin de normal döneminde yapılması halinde Ak Parti'nin oy oranının daha düşük olabileceği en azından MHP'nin barajı geçerek parlamentoda grup kurulabileceği de mümkün olabilirdi. Seçim sonunda hükümet ortakları ve ana muhalefet partisi baraja takıldı, iki parti parlamentoya girebildi. Siyasetin önemli isimleri sahneden

çekildi, AK Parti tek başına iktidara geldi.

2002 seçimleri sonrasında meclis dışında kalan MHP ağırlıklı olarak örgütünü revize ederek yeni seçimlerde tekrar mecliste temsil edilmek için sahip olduğu oy potansiyelini artırmak için tedbirler aldı. Genel başkan Devlet Bahçeli bu süreci iyi değerlendirebilmek için MHP örgütünde yenileşme kararı aldı ve aynı zamanda seçimlerde seçmenin önüne yeni argümanlar ve tekliflerle çıkabilmek için seçim stratejisi geliştirme çalışmaları başlatıldı. Seçimler sonrasında kurulan hükümet, Ak Parti Genel başkan Yardımcısı Abdullah Gül başkanlığında kurulmuş, Recep Tayyip Erdoğan'ın 9 Mart 2003 tarihinde Siirt İli Ara Seçiminde milletvekili seçilmesi üzerine Gül Hükümeti istifasını sunmuş ve hükümet bu kez Erdoğan tarafından kurulmuştur. Bu dönem özellikle Türkiye2de hayat tarzı siyasetinin giderek güçlendiği ve toplum içerisinde laik ve geleneksel gruplar arasındaki gerilimin arttığı bir dönem olması açısından ayrı bir önem taşımaktadır. 2004 yılında yapılan yerel seçim sonuçları MHP açısından oy kapasitesinin artmakta olduğunun işaretlerini vermektedir. İl Genel Meclisi sonuçlarına göre MHP 10,45 oranında oy alarak ülke barajının üzerine çıktığını ortaya koymaktaydı.

F. 2007 Seçimleri ve Parlamentoya Dönüş

Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunun yapıldığı 27 Nisan 2007 tarihinde Genelkurmay Başkanlığının Internet sitesinde, TSK'nın Cumhurbaşkanı seçimine ilişkin görüşlerinin yer aldığı bildiri yayımlanmış, seçime bu bildirinin gölgesinde gidilmiştir. Ancak seçim demokratik koşullarda cereyan etmiştir. MHP de Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde bir varlık gösterememektedir. MHP'nin oy oranları İç batı Anadolu, Ege Bölgeleri'ne doğru yükselmekte ve Akdeniz Bölgesi'nde en yüksek değerine ulaşmaktadır. MHP İç batı Anadolu, Akdeniz ve Ege'de güçlenen bir parti haline gelmiştir. 2007 seçiminin kazançlı partileri AKP ve MHP'dir. Her iki parti de 2002 seçimine göre oy oranlarını arttırmıştır. AKP iktidarını korumuş, MHP ise ülke barajını aşarak, 2007'de TBMM'ye yeniden girmiştir. 57. Hükümetin karşılaştığı

zorlukların aslında Ak Parti'nin seçim başarısında pay sahibi olduğu da söylenebilir. Ekonomik kriz, 17 Ağustos depremi ve koalisyon içinde yaşanan sorunlar ile toplumda ortaya çıkan istikrarsızlık korkusunun tek partili bir hükümet seçeneğini de güçlü bir biçimde desteklediği söylenebilir. Olaylar tersten okunacak olursa, sayılan olumsuz gelişmeler yaşanmamış ve seçimlerin de normal döneminde yapılmış olduğu durumda, Ak Parti'nin oy oranının daha düşük olabileceği, en azından MHP'nin barajı geçerek parlamentoda grup kurulabileceği bir seçenek de mümkün olabilirdi. Seçim sonunda ise hükümet ortakları ve ana muhalefet partisinin baraja takıldığı, iki partinin parlamentoya girebildiği ve siyasetin önemli isimleri sahneden çekildiği bir tablo meydana çıktı.

2002 seçimleri sonrasında meclis dışında kalan MHP ağırlıklı olarak örgütünü revize ederek yeni seçimlerde tekrar mecliste temsil edilmek için sahip olduğu oy potansiyelini artırmak için tedbirler aldı. Genel başkan Devlet Bahçeli, bu süreci iyi değerlendirebilmek için MHP örgütünde yenileşme kararı aldı ve bununla birlikte seçimlerde seçmenin önüne yeni argümanlar ve tekliflerle çıkabilmek için seçim stratejisi geliştirme çalışmaları başlatıldı. 2004 yılında yapılan yerel seçim sonuçları MHP açısından oy kapasitesinin artmakta olduğunun işaretlerini vermektedir. İl Genel Meclisi sonuçlarına göre MHP yüzde 10,45 oranında oy alarak ülke barajının üzerine çıktığını ortaya koymaktaydı.

Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunun yapıldığı 27 Nisan 2007 tarihinde Genelkurmay Başkanlığının Internet sitesinde, TSK'nın Cumhurbaşkanı seçimine ilişkin görüşlerinin yer aldığı bildiri yayımlanmış ve seçim bu tartışmaların gölgesinde yapılmıştır. MHP bu seçimlerde de Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde çok fazla destek bulamazken, Ege ve Akdeniz Bölgesi'ndeki oylarını artırmıştır. Genel başkan Devlet Bahçeli 22 Temmuz seçimlerinin hazırlık sürecinde "Milli Duruş ve Kararlılık Belgesi" adında bir bildiriyi kamuoyu ile paylaştı. Bu bildiride ülkenin karşı karşıya kaldığı sorunlar ele alınmış ve bu noktada en ciddi tehdit olarak görülen terör tehdidi ve bölücü akımlara karşı yapılması gerekenler üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda da MHP'ye verilen her oyun ülkenin karşısındaki sorunların çözümü

doğrultusunda bir destek niteliği taşıdığı vurgulanmıştır. "Türkiye'nin karşısındaki sorun, çok ciddi bir varlık ve beka sorunudur" diyerek, bu durumun ortaya çıkmasında da hükümeti sorumlu tutmuştur. Belgede, işsizlik, yoksulluk, çalışma hayatı, sanayileşmeye ilişkin sorunlara da değinilerek çözüm yolları üzerinde durulmuştur. [672]

22 Temmuz 2007'de yapılan genel seçimlere 14 partiyle birlikte bağımsız adaylar katılırken, AK Parti yüzde 46,58 ile 341 milletvekili, CHP yüzde 20.88 ile 112 milletvekili, MHP ise yüzde 14.27 ile 71 milletvekili çıkartırken, bağımsız olarak seçime giren DTP ise 20 milletvekili çıkartmış oldu. 2009 yılında yapılan İl Genel Meclisi seçiminde ise MHP, oylarını yüzde 15,97'ye çıkartarak yükseliş trendini sürdürdü. 2004 yerel seçimleri ile karşılaştırıldığında mevcut belediye başkanlıklarından 2 büyükşehir belediyesi ve 11 il belediyesi kaybederken, CHP 1 büyükşehir belediyesi ve 4 il belediyesi, MHP ise 1 büyükşehir ve 5 il belediyesi kazanmış oldu. Bu dönemde Türk siyasal hayatında yaşanan en önemli olaylardan birisinin de 2010 yılında yapılan anayasa değişliğinin halk oylamasına götürülmesi olduğu söylenebilir. İktidardaki Ak Parti'nin anayasa değişikliklerine çok önem verdiği ve mutlaka geçmesini istediği süreçte gergin bir propaganda dönemi yaşandı. "Evet" cephesinin ana partisi AK Parti olurken, Saadet Partisi ve Büyük Birlik Partisi de "Evet" tarafında yer aldılar. "Hayır" kampındaki ana unsurlar ise, ana muhalefet partisi CHP ile MHP oldu. CHP ve MHP dışındaki küçük partiler ve birçok sivil toplum kuruluşu da "Hayır" kampanyasına destek verdi.

MHP lideri Devlet Bahçeli anayasa değişikliği paketini "uzlaşmadan uzak, yabancı dayatması ve parti anayasası" olarak yorumluyor, "'AKP, AB ve ABD'nin istekleri doğrultusunda, Türk milletinin ihtiyaçlarından kaynaklanmayan bu anayasa değişikliğinin millete dayatıldığını" ifade ediyordu. Bahçeli, "paketin Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin üniter siyasi yapısı ve kimliğine uygunluk içermediğini, AKP'nin de demokrasi kisvesi altında sunduğu açı-

---

[672] İsmail Çağlar-Yusuf Özkır, **Türkiye'de Siyasal İletişim: 2007-2015**, SETA, Yay., Ankara, 2015, s.83

lımın, esasında bir AKP-PKK projesi olduğunu" söylüyor ve ayrıca AK Parti'yi "PKK ile pazarlık yapmakla" suçluyordu.[673] Karşılıklı sert suçlamaların gölgesinde yapılan oylama sonucunda seçmenin %57,88'si "Evet", %42,12'si "Hayır" diyerek yeni anayasa kabul edildi.

21 Ekim 2007 tarihli referandum ile birlikte yürürlüğe giren anayasa değişiklikleri uyarınca genel seçim süresi 5 yıldan 4 yıla indirilmiştir. Bu bağlamda, hükümet genel seçimlerin erkene çekilerek Haziran ayı başında yapılacağına karar verdi ve TBMM'nin 3 Mart 2011'deki birleşiminde milletvekili genel seçimlerinin 12 Haziran 2011 pazar gününde yapılmasına ilişkin önerge oybirliğiyle kabul edildi. Seçimlerin hemen öncesinde MHP'yi hedef alan bir komplo ortaya çıktı. Bazı MHP'li yöneticilerin özel yaşamları ile ilgili görüntülerin medyaya sızdırılması sonucu, MHP yönetimi bu kişilerin parti yöneticilikleri ve milletvekili adaylıklarından istifa ettiklerini kamuoyuna duyurdu. [674] Bu seçimde MHP açısından öne çıkan olay, MHP'li bazı yöneticilerin gizlice özel yaşamlarına ilişkin görüntülerin medyaya servis edilerek, partinin baraj dışına taşınması için bir operasyonun yapılmasıdır. İktidar partisinin de beklentisi MHP'nin barajı geçemeyerek kendisinin kazanacağı milletvekili sayısının yüksek olmasıydı. Ancak MHP'nin beklenilenin aksine barajı geçmesi ve 71 milletvekili çıkartması, bu operasyonun tüm taraflarını hayal kırıklığına uğrattı.

MHP 10. Büyük Kurultayı 4 Kasım 2012 tarihinde Ankara'da toplandı. Bu kurultayda genel başkanlık seçiminde mevcut genel başkan Devlet Bahçeli, delegelerden 725 oy alarak güven tazeler-

---

[673] https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39462061

[674] MHP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Ekici, genel başkan yardımcılığı, parti üyeliği ve Yozgat milletvekili adaylığından, MHP Genel Başkan Yardımcısı Deniz Bölükbaşı, Merkez Yönetim Kurulu ve Genel Başkan Yardımcılığı görevlerinden ve Ankara milletvekili adaylığından, MHP Genel Başkan Yardımcısı Osman Çakır, Genel Başkan Yardımcılığı, Merkez Yönetim Kurulu Üyeliği görevlerinden ve Parti üyeliğinden, Samsun Milletvekili adaylığından, MHP Genel Sekreteri Cihan Paçacı, genel sekreterlik, Merkez Yönetim Kurulu Üyeliği, parti üyeliği ve Ankara milletvekili adaylığından, MHP Genel Başkan Yardımcısı Ümit Şafak, genel başkan yardımcılığı, parti üyeliği ve İstanbul milletvekili adaylığından, MHP Genel Sekreter Yardımcısı Mehmet Taytak genel sekreter yardımcılığı, parti üyeliği ve İstanbul milletvekili adaylığından istifa ettiğini açıkladı.

ken, aday olan Koray Aydın 441, Müsavat Dervişoğlu da 48 oy aldılar. Bu kurultayda devlet Bahçeli'nin karşısına aday olarak çıkan Koray Aydın'ın azımsanmayacak düzeyde oy alması, seçim sürecinde yaşanan tartışmalar nedeniyle genel başkan Bahçeli, 6 Aralık 2012 tarihinde teşkilatlara bir genelge göndererek, kurultay sürecinin sona erdiğini ve tercihi ne olursa olsun tüm partililerin birlikte çalışma davranışı göstermeleri gerektiği, bunun dışında tutum sergileyenler hakkında parti tüzüğünün ilgili hükümlerinin eksiksiz uygulanacağını ifade etmiştir. [675]

30 Mart 2014 tarihinde yapılan yerel yönetimler seçimlerinde MHP, yüzde 15.21 oranında oy alarak 3 büyükşehir, 5 şehir ve 106 ilçede belediye başkanlıklarını kazanarak, 2011 seçimlerinde almış olduğu yüzde 13.01 olan oyunu yüzde 15.21'e çıkartmıştır. Grup toplantısında konuşan Devlet Bahçeli de oy artışından memnun olduklarını söyleyerek seçimlerin tek başarılı partisinin MHP olduğunun altını çizmiştir. 2014 yılında yapılan bir diğer önemli seçim de cumhurbaşkanlığı seçimi olmuştur. Bu süreçte 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün görev süresinin dolmasının ardından cumhurbaşkanlığına aday olan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın karşısına CHP ile birlikte ortak aday çıkartılması üzerinde yapılan görüşmelerin neticesinde, Ekmeleddin Mehmet İhsanoğlu isminde karar kılındı. Bahçeli, 17 Haziran 2014 tarihinde grup toplantısında yaptığı konuşmada; bu birlikteliğin bir MHP-CHP ittifakından çok, toplumsal kesimlerin geniş bir yelpazede buluşarak demokratik bir tezahürün oluşmuş biçimi olduğunu ifade ediyordu. 29 Haziran tarihinde CHP'den 109, MHP'den 52 milletvekilinin imzasını taşıyan Ekmeleddin M. İhsanoğlu hakkındaki adaylık dilekçesi TBMM başkanlığına verilerek resmi adaylık statüsü sağlanmış oldu. 10 Ağustos 2014 tarihinde yapılan seçimde katılım yüzde 74 olurken, İhsanoğlu, yüzde 38.5 Erdoğan da yüzde 51.8 oy alarak cumhurbaşkanlığına ilk turda R.Tayyip Erdoğan seçilmiş oldu.

---

675 **Kuruluşunun 50. Yılında Milliyetçi Hareket Partisi**, TASAV Yayınları, Ankara, 2019, s.363

Türkiye'de uzun yıllara dayanan ayrılıkçı terör örgütünün faaliyetlerine son verme maksadıyla ortaya çıkan ve devlet görevlileri ile örgüt temsilcileri ve siyasiler arasında cereyan eden ve "çözüm süreci" olarak adlandırılan süreç karşısında ilk başladığı andan beri MHP sert bir karşı duruş göstermekteydi. Bu sürecin nihai halkası olarak görülen ve 28 Şubat 2015 tarihinde gerçekleşen "Dolmabahçe görüşmesi" olarak tanımlanan görüşmeye karşı, MHP çok sert bir tepki verdi. Gerçekten de çözüm süreci, özellikle mülki idare amirlerini ve güvenlik güçlerini pasifize ederek örgütün rahat bir hareket alanına sahip olmasını sağlamış, bu ortamda örgüt etki alanına sahip olduğu belediyelerde adeta ayrı yönetim çerçevesi kurarak devlet otoritesine karşı alternatif bir otorite alanı yaratmaya başlamıştı. Bu durum birçok çevre tarafından eleştirilmesine ve sürecin iyi yönetilmediğine yönelik uyarılar yapılmasına rağmen, sürecin kopması endişesiyle örgüte yönelik tavizler devam ediyordu. Bu süreçte MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, 1 Mart 2015 tarihinde yaptığı açıklamada, iktidarın PKK ile "ihanet, melanet ve rezalet ortaklığı" kurduğunu belirterek, "AKP ve HDP'nin bir siyasi koalisyon" kurduğu görüşünün altını çizdi. Bu ortam içerisinde MHP 11. Olağan büyük kurultayı 21 Mart 2015 tarihinde "bizimle yürü Türkiye" sloganı eşliğinde Ankara'da gerçekleştirildi. Bu kurultay aynı zamanda yakın zamanda gerçekleştirilecek olan genel seçime de bir hazırlık olması bakımından önem taşıyordu. [676] Kurultayda tek aday olarak gösterilen Devlet Bahçeli, 1149 oyla tekrar genel başkan seçilirken, "Türk milleti için son umut MHP'dir." diyerek tüm ülkeye yönelik çağrısını yineliyordu.

G. 7 Haziran'dan 1 Kasım'a Seçim Dönemi

25. dönem milletvekillerini seçmek için 7 Haziran 2015'te yapılan genel seçimler, Gezi eylemleri, Oslo görüşmeleri ve 17-25 Aralık olaylarının gölgesinde yapılan ilk seçimler olma özelliğini taşımaktaydı. 7 Haziran seçimlerinde yüzde 16 civarında oy alarak parlamentoya 80 milletvekili sokmayı başaran Milliyetçi Hareket Partisi, Türk siyasal hayatının köklü aktörlerinden birisi olduğunu

---

[676] A.e., s. 392-393

göstererek güçlü bir grup ile meclis içerisinde siyaset yapma beceresini gösterdi. 1999 seçimlerinde iktidar ortağı olarak en önemli başarısına imza atan MHP'nin bu seçimlerdeki performansına yakından bakıldığında, özellikle Orta Anadolu, Karadeniz ve Akdeniz bölgesinden ağırlıklı oy desteğine sahip olduğunu ve giderek büyük kentlerdeki oy potansiyelini artırmakta olduğu görülmektedir. MHP, 13 yıldır iktidarı kaybetmeyen AK Parti karşısında ve onunla benzer sosyolojik tabana sahip olmasına rağmen sahip olduğu ilkelerden taviz vermemeyi tercih eden katı muhalefet tarzıyla Haziran seçimlerinde de aynı söylemi devam ettirerek seçmenin karşısına çıkmıştı. Bu başarının altında elbette, çözüm sürecinden kaynaklanan sorunlar ve halkın ulusal bütünlük noktasında artan endişelere sahip olması ile ekonomik göstergelerdeki olumsuzlukların da önemli pay sahibi olduğu da söylenebilir.

Bu seçimlerde AK Parti, yüzde 40,8 oy alarak 3 Kasım 2002'den beri ilk kez parlamentodaki hükümet kurma için gereken sayının gerisine düşerken, HDP ise yüzde 13,1 ile tarihinin en yüksek oyunu alarak, 80 milletvekili çıkarttı. Seçimin sonuçları açıklandığında AK Parti'nin dışarda bırakıldığı değişik hükümet kompozisyonları gündeme gelmeye başladı. Bazı çevreler ise HDP'nin dışardan desteklediği bir CHP-MHP koalisyonu kurulması için zemin oluşturmaya başlamışlardı. Bu tartışmalar yaşanırken MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, AK Parti'nin yer almadığı ve diğer partilerin içerisinde olduğu parçalı koalisyonlarda yer almayacaklarını ve muhalefette kalarak ülkeye hizmet edeceklerini söyleyen bir açıklamada bulunarak koalisyon seçeneklerine kapıyı kapattı. Bu süreçte hükümeti kurma görevini Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan alan Başbakan Davutoğlu ise koalisyon hükümeti kurma çabalarına başlayarak bu yönde "istikşafi görüşme" adı altında CHP ile müzakerelere başladı. Bu görüşmelerin başlamasına rağmen, Cumhurbaşkanı Erdoğan açısından seçimlerin yenilenmesi fikrinin daha güçlü olduğu ve anayasal sürecin tüketilerek erken seçimlere gitme fikrinin güçlü olduğu yaşanan süreç sonunda anlaşılmış olacaktı. Nitekim, 7 Haziran seçimleri sonrasında Başbakan Davutoğ lu, koalisyon arayışına girerken, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın koalisyon fikrine sıcak bakmadığına yönelik söylem-

lerde bulunması giderek koalisyon görüşmelerinden bir sonuç alınamayacağı düşüncesini güçlendirmeye başlamıştı.

Seçim sonrasında başlayan koalisyon görüşmelerinde MHP, ilkesel bir tutum takınarak koalisyonda yer almamayı tercih etmiştir. Devlet Bahçeli 15 Temmuz'da yaptığı açıklamada, "AKP'nin en uygun partneri HDP'dir. Bu iki partinin toplam milletvekili sayısı 338 olup süreç ile ilgili hedef ve politikaları hayata geçirmek için yeterlidir. Şayet daha geniş tabanlı bir hükümet kurulmak isteniyorsa AKP ile CHP hükümetinin önünde ilkesel zeminde herhangi bir engel ve zorlayıcı hal bulunmamaktadır. AKP-CHP ortaklığının toplam oy oranı yüzde 65.82, milletvekili sayısı 390 olup acil ve bekleyen sorunların çözülmesi imkan dahilindedir" diyerek kendisi dışındaki koalisyon hükümeti formüllerini masaya serip MHP'siz bir koalisyonun önünü açmıştır.[677] Davutoğlu ve Kılıçdaroğlu arasında süren görüşme trafiğinin sonuçsuz kalması üzerine Davutoğlu, MHP lideri Bahçeli ile 17 Ağustos'ta son kez görüşmüş; görüşme sonrası Bahçeli, partisinin sunmuş olduğu şartların kabul edilmediğini ve bir hükümet kurma şansının çok azalmış olduğunu, seçimlerin yenilenmesi halinde kurulacak seçim hükümetine de üye vermeyeceklerini ilan etmiştir. Süreç içerisinde MHP'nin koalisyon görüşmeleri sırasındaki tavrı diğer partiler tarafından "hayırcı" olarak nitelendirilerek eleştirilmiş, MHP ise bu imajı yıkmak için 1 Kasım öncesi hazırlanan seçim bildirgesinde bu konuya da yer vererek neye "hayır" neye "evet" dediğini açıklama çabasına girmiştir. [678]

---

[677] **Kuruluşunun 50. Yılında Milliyetçi Hareket Partisi,** ...s.407

[678] 1 Kasım seçimleri öncesi yayımlanan seçim bildirgesinde MHP'nin hangi konularda karşı tavır aldığı seçmene ayrıntılı bir biçimde açıkladığı görülmektedir. Burada özellikle, "devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü", "üniter yapının güçlendirilmesi" ve "ahlâklı siyaset" ön şartlarında anlaşmak kaydıyla, uzun ömürlü ve tek gündemi ülkeye hizmet olan bir koalisyon hükûmeti kurmaya hazır olduğunu dile getirdiği ifade edilmektedir. MHP'nin, "devletin ve milletin bekasını tehlikeye düşüren, PKK'ya silah ve mühimmat sağlayan", "çözüm" adı altında yürütülen bölünme ve ihanet sürecinin bitirilmesine", "Yolsuzlukla mücadele edilmesine, yetim hakkı yiyenlerden hesap sorulmasına", "Herkesin, sadece Anayasa ve yasalardan aldığı yetkiyi kullanmasına hırsızların adalete teslim edilmesine", "rüşvetçilerin yakasından tutulmasına", "Devletin kuruluş esaslarının ve Cumhuriyetin temel niteliklerinin yer aldığı Anayasa'nın ilk dört maddesine sahip çıkılmasına", "huzura, kardeşliğe, refaha ve güvenli bir geleceğe" "evet" dediği ve bu şartlar altında koalisyona girebileceğini ilan ettiği belirtilmektedir. Buna karşılık MHP'nin, "bölünmeye", "hırsızlığa", "adaletsizliğe" ve "vesayete" "hayır" dediği ne dikkat

MHP'nin Ak Parti ile bir koalisyona isteksiz davranmasının altında özellikle Ak Parti ve HDP'nin çözüm sürecini birlikte yönetmelerinin etkisi olduğu söylenebilir. Aynı nedenle, Ak Parti de MHP ile bir hükümet içerisinde yer almanın, bu noktaya kadar önemli risklere rağmen devam ettirilen çözüm sürecinin sonlanması anlamı taşıyacağı için MHP'li hükümet senaryolarına mesafeli yaklaşmakta idi. CHP-MHP koalisyon hükümeti seçeneği de, hükümet kurma sayısını ancak HDP'nin dışardan desteği ile mümkün olması nedeniyle, bunun MHP tarafından kabul edilmesi de eşyanın tabiatına aykırı gözükmekteydi. Her ne kadar bu seçenek Ak Parti'yi iktidardan uzaklaştırmasına rağmen HDP'yi, Türk siyasal tarihinde ilk kez hükümet formülasyonu içine sokmaktaydı. Böyle bir "sorumluluğun" üstlenilmesi MHP gibi milliyetçi sağda yer alan bir parti açısından da önemli bir riski beraberinde getirmekte ve siyaset yapma alanını da oldukça daraltıcı sonuçlara neden olma potansiyelini de içinde barındırmaktaydı. Bu sürecin sonunda, koalisyon görüşmeleri bir hükümet kuruluşu ile sonuçlanmadı ve 45 günlük anayasal sürenin tamamlanmasını beklemeden Cumhurbaşkanı seçim sürecini başlattığını açıkladı ve TBMM'den erken seçim kararı alınarak seçim hükümeti kurma arayışları başlatıldı. MHP, başta ilan ettiği gibi seçim hükümeti içerisinde yer almayarak, süreci dışardan takip etmeyi seçerken, MHP genel başkan yardımcısı Tuğrul Türkeş Davutoğlu'nun kendisine teklif ettiği bakanlık teklifini kabul ettiğini açıklayarak önemli bir sürprize imza attı.

1 Kasım 2015 erken genel seçimlerinde "Ülkenin geleceği MHP" ve "ülkenin geleceği için oy ver" sloganlarını kullanan MHP, 1 Kasım seçimleri için 7 Haziran seçimlerindeki vaatlerini büyük ölçüde koruyarak seçimlere hazırlanmıştır. 7 Haziran seçimleri öncesinde ilan ettiği seçim bildirgesinde bazı noktalarda revizyon yaparak oluşturmuş olduğu seçim bildirgesinin yine kapsamlı çözüm önerilerini içerdiği, özellikle yoksulluğa ve yolsuzluklara karşı geliştirmiş olduğu söylem ve mekanizmaları öne çıkartan MHP'nin, yoksul halk kesimlerine yönelik ekonomik çözüm paket-

---

çekilmektedir. **MHP Seçim Bildirgesi**, s.24

leri hazırlamıştır. Haziran seçimleri sonrasında MHP'nin seçimin sona erdiği akşam deklare ettiği üzere koalisyon süreçlerinde yer almayacağını açıklaması AK Parti ve CHP arasındaki uzun müzakerelerin bir koalisyon hükûmeti kararı ile sonuçlanmaması üzerine MHP'nin, azınlık hükûmeti ve seçim hükûmeti seçeneklerinin böylesine hassas bir dönemde ülke çıkarına olmadığını ve desteklenmeyeceğini düşündüğü de ifade edilmiştir.

1 Kasım tarihinde gerçekleşen seçimde MHP açısından oluşan tabloda milletvekili sayısının 80'den 40'a düştüğü oy oranında da yüzde 16,3'den yüzde 11,9'a gerilediği görülmektedir. Benzer oy kayıplarının diğer partilerde de görüldüğü ve bu kayıpların Ak Parti'nin oylarında bir yükselişle sonuçlanmasına neden olduğu da söylenebilir. Özellikle 7 Haziran seçimlerinde MHP'ye giden oyların önemli bir kısmının Ak parti seçmeninden gelen oylar olarak değerlendirmek mümkün olacaktır. Kasım seçimlerinde de bu kaymanın Ak Parti lehine gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Bu tablonun oluşmasında 7 Haziran-1 Kasım tarihleri arasında Türkiye'de yaşanan terör olaylarındaki bariz artış ve buna dayalı olarak seçmende ortaya çıkan istikrarsızlık endişesinin önemli payının olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Karadeniz, Orta Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde yaşayan seçmenlerin özellikleri göz önüne alındığında bu iki parti seçmeninin oldukça yakın bir profile sahip olduğu görülecektir. Bu nedenle hemen her seçimde Ak Parti ve MHP arasında oy geçişinin yaşandığı ama 7 Haziran ve 1 Kasım seçimlerinde bunun daha yüksek oranlarda gerçekleştiği söylenebilir.

H. MHP'de Kongre Tartışmaları

Seçim sonrasında MHP'de oy kaybının nedenleri ve bu nedenlere yönelik tedbirler alınması amacıyla 10 Kasım 2015'te düzenlenen MHP Başkanlık Divanı toplantısında kongrenin toplanması kararı verilerek, 12. Olağan Kurultayın 18 Mart 2018'de yapılması kararlaştırıldı. Kongre süreci başlayınca MHP içerisinde de kıpırdanmaların başladığı ve genel başkan Devlet Bahçeli karşısında aday olmak isteyen partililerin bu süreçte değerlendirmeler yap-

mak üzere bir araya geldikleri bir süreç yaşanmaya başladı. Parti içerisinde başlayan muhalefet hareketinin temel amacının olağan tarihinde yapılması karara bağlanan kongre takvimin geriye çekmek ve daha erken bir tarihte kongreyi toplayarak genel başkan seçimini de bu kongrede gerçekleştirmekti.

Genel başkanlığa adaylığını açıklayan ilk isimlerden birisi Iğdır eski Milletvekili Sinan Oğan oldu. Oğan, Milliyetçi Hareket Partisi'nden (MHP) "bağımsız faaliyetler içine girmesi" gerekçesiyle 27 Ağustos'ta partiden ihraç edilmiş, daha sonra mahkeme kararıyla 2 Kasım'da partiye geri dönmüştü. Seçimlerde milletvekili listesinde yer almayan ve MHP'de genel başkan yardımcılığı görevini de yürüten MHP eski İstanbul Milletvekili Meral Akşener de 30 Kasım'da "Her sorumluluğu üstlenmeye hazırım" diyerek genel başkanlığa aday olduğunun ilk sinyalini vererek olağanüstü kurultay çağrısında bulundu. MHP eski Trabzon Milletvekili Koray Aydın da Meral Akşener'in ardından genel başkan adayı olduğunu açıkladı. 24 Şubat 2016'da MHP genel başkan Yardımcılığı görevinden istifa eden Ümit Özdağ da 23 Mart 2016'da genel başkan adayı olduğunu kamuoyuna duyurdu. Özdağ ile birlikte Yusuf Halaçoğlu ve Özcan Yeniçeri de olağanüstü kurultay istediklerini açıkladı.

MHP'de kongre toplanmasını isteyen grubun temel hedefi, parti tüzüğünün, olağanüstü kurultaylarda genel başkan seçimini yasaklaması nedeniyle önce bir tüzük kurultayı toplayarak tüzüğün değiştirilerek olağanüstü kongrede de genel başkan seçiminin önünü açmak idi. Bu doğrultuda muhalefet, öncelikle tüzük kongresinin toplanmasını sağlamak amacıyla yeterli sayıda delegenin imzalarını toplama çalışmalarına yöneldi. Delegeler bazında bire bir görüşmeler yoluyla delegeleri etkilemeye çalışan ve adaylıklarını açıklamış olan, Akşener, Oğan ve Aydın, topladıklarını ifade ettikleri 547 delegenin imzasını 15 Ocak 2016'da MHP genel merkezine sundular. Bu gelişme üzerine MHP yönetimi olağan tarihinde kongrenin toplanacağı gerekçesiyle tüzük kongresinin toplanma talebini reddetti. Bu ret kararı üzerine muhalifler partinin olağanüstü kurultaya götürülmesi talebiyle Ankara 12. Sulh Hukuk Mahkemesinde dava açarak süreci yargıya taşımış oldular.

Bu süreçte adaylıklarını açıklayan isimlerle birlikte hareket eden aralarında Amasya, İzmir, Elâzığ, Samsun, Tokat, Kırklareli, Tekirdağ, Bayburt, Gümüşhane, Çorum gibi illerin bulunduğu pek çok il ve ilçe teşkilatı genel merkez tarafından feshedildi. 8 Nisan tarihinde Ankara 12. Sulh Hukuk Mahkemesi, "Kurultay Çağrı Heyeti" oluşturarak, partinin olağanüstü kurultaya götürülmesi kararını vererek kurultayın önünü açmış oldu. Muhalifler mahkeme kararından dolayı duydukları memnuniyeti açıklarken, genel başkan Bahçeli yargı kararına saygılı olduğunu ancak kararı temyize götüreceklerini ifade etti. Daha sonra Bahçeli, grup toplantısında yaptığı konuşmada genel başkan Devlet Bahçeli, partisinin grup toplantısında yaptığı konuşmada, yargı kararında Gülen cemaatinin etkisinin olduğuna yönelik ifadeler kullanarak, "paralele verecek partimiz yoktur" diyerek kongre sürecine müdahil olan farklı etkenlerin varlığına işaret etmiş oldu. Diğer yandan, Ankara 12. Sulh Ceza Mahkemesi'nin verdiği olağanüstü kurultaya gidilmesi kararına karşı Yargıtay'a itiraz haklarını kullanacaklarını, bu süreçte olağanüstü kurultay yapılmasına izin vermeyeceklerini, kurultayın toplanmasını talep edenlerinde 18 Ocak 2018'i beklemesi gerekeceğini ifade etti. Genel başkan Devlet Bahçeli'nin bu açıklamaları üzerine Akşener, Oğan ve Aydın, olağanüstü kurultayın en kısa sürede toplanması konusunda görüş birliğine vardıklarını, kurultay tarihi olarak da 8 Mayıs Pazar, genel başkanın belirleneceği seçimin ise 29 Mayıs'ta günü olması doğrultusunda mutabakat sağlandığını açıklayarak bu taleplerin, partiyi kurultaya götürmekle görevlendirilen üç kişilik çağrı heyetine (Aksaray eski İl Başkanı Ayhan Erel, MHP Kurucular Kurulu Üyesi Ali Sağır ve Bursa Üst Kurul Delegesi Mehmet Bilgiç) iletilmesi kararı alındı. MHP Lideri Bahçeli 15 Nisan Cuma günü Merkez Yönetim Kurulu (MYK) ve il başkanlarını toplayarak durum değerlendirmesi yaptı ve toplantı sonunda üç genel başkan adayı hakkında kendilerini kayyum yerine koyup kurultay tarihi belirlemeleri nedeniyle suç duyurusunda bulunma kararı alındı. Muhaliflerin topladığı imza konusunda belirsizlik sürerken Ankara 13. Noterliği 652 delegenin kurultaya katıldığını açıkladı. Toplanan tüzük kurultayında da genel başkan seçimini sadece olağan kurultayda yapılmasını sağlayan *maddenin* değişmesi beklenirken, muhalif genel başkan adaylarından **Meral Akşener**'in teklifi

ile 13 madde değiştirilince diğer adaylar bu duruma itiraz ettiler. Kurultayda da seçim tarihi olarak 10 Temmuz tarihi belirlenmiş oldu. Genel merkezden yapılan açıklamada ise yeterli delege sayısının toplanamadığı ifade edildi.

MHP Genel Merkezi, 10 Temmuz'da hem "tüzük kurultayı", hem de "genel başkan seçimi" yapılması çağrısında bulundu. Bu süreçte genel merkez ile muhalifler arasında bir hukuk mücadelesi başladı. MHP Genel Merkezi tüzük kurultayının kararlarının Yargıtay tarafından onaylanmasının beklenmesi gerektiğini söylerken muhalifler mahkemenin karanının tedbir kararı niteliğinde olduğunu ve bu nedenle onaya ihtiyaç bulunmadığını savundular. Bu gelişmeler devam ederken, bazı MHP ilçe başkanlarının başvurusu üzerine Gemerek ve Tosya asliye hukuk mahkemeleri karar alarak, Ankara 12. Sulh Hukuk Mahkemesi'nin kararını Yargıtay süreci sona erene kadar durdurduklarını duyurdu. Muhalif kanat Gemerek ve Tosya'daki mahkemelerin 'görevsiz' ve 'yetkisiz' olduğu, bu nedenle kararın 'yok hük münde' olduğu öne sürerken, Ankara 25. İcra Dairesi Gemerek'teki mahkemenin kararını uygulamaya koydu. MHP'li muhaliflerin 15 Mayıs'ta Büyük Anadolu Oteli'nde yapmayı planladığı kurultay, İcra Dairesi'nin kararı uyarınca Ankara Valiliği tarafından alınan bir karar ile güvenlik güçlerinin bölgeye girişleri kesmesi sonucu engellendi ve muhalifler bu gelişme üzerine Yargıtay'ın konu ile ilgili kararını bekleyeceklerini açıkladılar. Yüksek Seçim Kurulu'nun (YSK), Çankaya İlçe Seçim Kurulu'nun MHP'de kongrenin toplanamayacağını belirten kararına karşı muhaliflerin yaptığı itirazı reddetmesinden sonra, genel başkan Devlet Bahçeli, 10 Temmuz'da seçimli kurultayın yapılamayacağını açıkladı. Bu noktadan sonra uzunca bir süredir devam eden MHP'de kongrenin toplanarak genel başkanlık seçimi yapılması tartışmaları da sona ermiş oldu. Partinin ileri gelenleri, yaptıkları açıklama ile MHP'deki kongre sürecinin yargıyı ele geçirmiş olan güçler tarafından tezgâhlanmış bir operasyon olduğunu ve asıl amacın Devlet Bahçeli'yi genel başkanlıktan indirerek partiyi ele geçirmek olduğunu dile getirdiler.

MHP yönetimi, kongre sürecinin noktalanmasının ardından genel başkan adaylarından Meral Akşener ile çağrı heyeti üyeleri-

ni Merkez Disiplin Kuruluna sevk ederek, Meral Akşener ile birlikte Ayhan Erel, Ali Sağır ve Mehmet Bilgiç'in de partiden ihraçları istendi. **Meral Akşener, Koray Aydın, Sinan Oğan** ve **Ümit Özdağ'**ın kesin ihraç talebiyle Merkez Disiplin Kurulu'na sevk edilmesiyle birlikte muhalif isimlerin MHP'den ayrılma süreci de başlamış oldu. İlk aşamada genel başkan adaylığını açıklayan Gaziantep Milletvekili Ümit Özdağ, MHP Merkez Disiplin Kurulunun aldığı kararla partisinden ihraç edildi. Ankara 3. Asliye Hukuk Mahkemesi, 20 Haziran 2017 tarihinde, 19 Haziran 2016'da gerçekleştirilen 6. Olağanüstü Kurultay'ı iptal etti ve söz konusu kurultayda alınan kararlar hakkında "yok hükmünde" tespiti yaptı. Bu kararla birlikte MHP'deki genel başkanlık tartışması da sona ermiş oldu.

MHP'li muhalifler referandum sürecinde de görüşlerini bir platform aracılığı ile dile getirdi. Meral Akşener, Sinan Oğan, Koray Aydın, Ümit Özdağ, Yusuf Halaçoğlu gibi isimlerin başı çektiği "Türk Milliyetçileri Hayır Diyor Platformu", MHP'li muhaliflerin bir araya geldiği bir oluşum oldu. Bu platform bünyesinde gerçekleştirilen referandum çalışmalarında muhaliflerin seçmendeki karşılığı da ölçülmeye çalışıldı. [679] Referandum sürecinde kuracakları yeni oluşuma hazırlık yapmak amacıyla kullanılan söylem, milliyetçi bir siyasal söylem yanında daha kapsayıcı ve diğer sağ partilerden gelebilecek memnuniyetsiz seçmeni de konsolide edebilecek bir zemin oluşturma amacı taşımaktaydı. Yapılan istişareler ve değerlendirmelerden sonra Meral Akşener'in kamuoyuna açıklamış olduğu farklı kesimleri bir araya getirme çabası olarak da görülebilecek olan kurucular kurulu listesi açıklanarak, MHP'den ihraç edilen 4 milletvekili Yusuf Halaçoğlu, Nuri Okutan, Ümit Özdağ, İsmail Ok, Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa eden İzmir milletvekili Aytun Çıray ve 200 kişilik kurucu üye ile 25 Ekim 2017 tarihinde İYİ Parti kuruldu.

---

[679] Hazal Duran, **Analiz, "Meral Akşener'in Siyasi Anlamı ve İyi Parti", SETA Yayınları, Ankara, 2017, s.21.**

I. 15 Temmuz Askeri Darbe Girişimi

15 Temmuz 2016 gecesi silahlı kuvvetler içerisinde yıllardan beridir örgütlenmiş olan Gülen cemaatine mensup bir grup asker yönetimi ele geçirmek üzere darbe girişiminde bulundu. Olayın ilk saatlerinden itibaren diğer partilerde olduğu gibi MHP genel merkezinde de teyakkuz durumu mevcuttu. Genel başkan ve parti yönetimi acilen partide toplanarak durum değerlendirmesi yaptı. Daha sonra Bahçeli, Başbakan Binali Yıldırım ile görüşmesi mümkün olmayınca kendisine iletilmek üzere bir mesaj bırakarak, meşru hükümetin yanında olduklarını ifade etti. Genel başkan Bahçeli, darbe girişimi ve yaşanan olaylar hakkında bir basın açıklaması kalem alarak, "Türkiye Cumhuriyeti olağanüstü ve gayri meşru bir durumla karşı karşıyadır. Türk Silahlı Kuvvetleri içinden bir grubun askeri müdahalede bulunmak, yönetimi devralmak istediği iddia edilmektedir. Demokrasiyi askıya alma, millet iradesini yok sayma teşebbüsünün ülkemize yapılacak büyük bir hata olacağı açık ve meydanda" olduğunu açıkladı. Darbe girişiminin engellendiğinin anlaşılmasından sonra MHP, diğer partiler ile birlikte bir ortak bildiri üzerine çalışmaya başladı ve sonuçta bir metin üzerinde uzlaşılarak TBMM'nin 16 Temmuz günü saat 17.00'de yapılan olağanüstü toplantısında okundu. Genel başkan Bahçeli de mecliste bir konuşma yaparak, 15 Temmuz günü gerçekleştirilen darbe girişimine ilişkin değerlendirmede bulunarak, "Dün gece demokrasiye pranga vurulmak, darbe indirilmek istenmiştir. Göz göre göre millet iradesi çok açık saldırı ve suikasta uğramıştır. Türkiye'mizin diz çökmesi, omurgasının kırılması, milli varlığın tümden yıkılması maksadıyla şerefli Türk ordusunun içine sızmış bir avuç düşman işbirlikçisi ortalığa çıkmıştır" ifadelerini kullanarak MHP'nin darbe girişimi karşısında demokratik sistemin yanında oldukları mesajını verdi.

7 Ağustos 2016 tarihinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Başbakan Binali Yıldırım, CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli ve çok kalabalık bir vatandaş kitlesinin katıldığı darbeye karşı milli birlik ve beraberlik mitingi düzenlendi. Tarihi mitingde ilk konuşmayı, MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli yaptı. Devlet Bahçeli, ABD'nin

Pennsylvania eyaletinde yaşayan FETÖ elebaşı Fethullah Gülen'e sert tepki gösterdi. Bahçeli, "15 Temmuz yeni bir istila denemesi, yeni bir kıyım ve yıkım hamlesiydi" dedi ve şunları kaydetti: "Âlim ve hoca görünümlü bir terörist, sığındığı Pennsylvania'dan getirdiği beddua seanslarıyla, nefret söylemleriyle, öfke nöbetleriyle cinayet örgütüne Türkiye'ye 'vur' emri verdi. İblis'e ruhunu satan bu vâiz, Müslüman görünümlü bu voyvoda, ihanetle, Türk ve Türkiye düşmanlığıyla doruğa çıktı, fitne ve münafıklıkta rekor kırdı. Haçlı emellerinin taşıyıcılığını yapan FETÖ, Türkiye'nin kalbine nişan aldı." diyerek Gülen cemaatinin 15 Temmuz darbe girişimindeki rolüne işaret ederek, devlet karşısındaki her eylemde geçmişte olduğu gibi MHP'nin devletin yanında olacağı mesajını da vermiş oldu.

J. Ak Parti-MHP İttifakının Doğuşu

15 Temmuz sonrası yaşanan olağanüstü ortamda siyasal sistem ile ilgili tartışmalar tekrar Türkiye'nin gündemine girmeye başladı. 15 Temmuz darbe girişimi, FETÖ ve PKK ile mücadele sürerken ara verilmiş görünen başkanlık sistemi tartışması 11 Ekim 2016 tarihinde genel başkan Bahçeli'nin partisinin grup toplantısında yaptığı konuşma ile tekrar gündeme geldi. Bahçeli yaptığı konuşmada, "ya Erdoğan Anayasa'nın öngördüğü Cumhurbaşkanlığı yetkilerine çekilsin, ya da getirin başkanlık sistemini Meclis'e, oylayalım" çağrısı yaptı. Ertesi gün Başbakan Binali Yıldırım Bahçeli'nin çağrısına cevap vererek, Ak Parti olarak Başkanlık sistemine geçiş önerisini TBMM'ye getireceklerini açıkladı.[680] Bu noktadan sonra MHP ve AK Parti parlamentoda anayasa değişikliği için yeterli sayının bulunmasına odaklanmış ve Ak Parti tarafından yapılan açıklamada parlamentodan değişiklik

---

[680] "Cumhurbaşkanı yasalara ve anayasaya uymak zorundadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin beka mücadelesi verdiği bugünlerde, siyasi iktidarın ve devletin en tepesinde bulunan Cumhurbaşkanının hukuka ters düşmesi geleceğimiz açısından çok mahsurlu, çok tehlikelidir. Bu açık tehlikenin bertaraf edilebilmesi için karşımızda iki alternatif yol bulunmaktadır: Bunlardan birincisi ve bizim açımızdan da en doğru, en sağlıklı olanı, Sayın Cumhurbaşkanı'nın fiili başkanlık zorlamasından vazgeçmesi, yasa ve anayasal sınırlarına çekilmesidir. Şayet bu olmayacaksa, ikinci olarak, fiili durumun hukuki boyut kazanabilmesinin süratle yol ve yöntemlerinin aranmasıdır. Dünyanın hiçbir medeni ve demokratik ülkesinde her gün suç işleyen bir yönetim ve iktidar yapısı görülemeyecek, bundan bahsedilemeyecektir. **MHP Grup Toplantısı**, 11 Ekim 2016

teklifi nasıl geçerse geçsin, teklifin halk oylamasına sunulacağı ifade edilmiştir.

Başkanlık sistemine geçişi öngören anayasa değişikliği teklifinin oylanması öncesinde MHP yaptığı propaganda ve tanıtım faaliyetlerinde partinin neden evet oyu vereceğine ve neden bu teklifi desteklemek durumunda kaldıklarına yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Bu bağlamda, "TBMM'nin güçlenmesi, yasamanın yürütmeyi daha etkin denetleyebilmesi, Cumhurbaşkanı ve bakanların sorumlu tutulabilmesi, yürütmenin gücünün yasamaya verilen yetkilerle sınırlanabilmesi, denge ve denetleme mekanizmalarının güçlendirilmesi gibi hususlarda MHP'nin önemli katkılar sağlayarak yeni hükümet sisteminin temel niteliğinin ortaya çıkmasına vesile olduğu ifade edilmiştir.[681] Diğer yandan, MHP, daha önceki dönemde anayasaya ilişkin duruşunun değişmediği konusu üzerinde dururken, MHP'nin anayasaya ilişkin bütün ilke ve değerleri korunmakta, bütün uyarı ve önerileri anayasaya eklenmekte olduğunu, her ne kadar bir uzlaşı metni de olsa, mevcut anayasa değişiklik paketinin MHP'nin dün de bugün de tartışılmasını dahi kabul etmediği temel ilkelerine aykırı hiçbir hususu içermediği ifade edilmektedir.[682]bu süreçte MHP 12. Olağan Kurultayı 18 Mart 2018 tarihinde Ankara'da yapıldı. Genel başkan Devlet Bahçeli, kurultayda salonda hazır bulunan 1176 delegenin tamamının imzasıyla Genel Başkanlığa tek aday gösterildi. Yapılan seçim sonunda Devlet Bahçeli, 1169 oyun, geçerli olan 1167'sinin tamamını olarak Genel Başkanlığa yeniden seçildi. Kurultayda ağırlıklı olarak, parti içi muhalefet biçiminde ortaya çıkan hareketler, 15 Temmuz darbe girişimi, anayasa değişikliği ve ülkede yaşanan sorunlar tartışıldı.

16 Nisan 2017 tarihinde yapılan anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanı ve milletvekili genel seçimlerinin 3 Kasım 2019 da beraber yapılması hükme bağlanmıştı. Aynı hükümde milletvekili genel seçimlerinin erkene alınması halinde cumhurbaşkanlığı seçiminin de erkene alınarak birlikte yapılması ifade edilmişti. Bu

---

681 **Kuruluşunun 50. Yıldönümünde Milliyetçi Hareket Partisi**, s. 437

682 **Milliyetçi Hareket Partisi ve Anayasa Değişikliği**, MHP Yayınları, Ankara, 2017

doğrultuda, MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, 17 Nisan 2018'de partisinin grup toplantısında milli güvenliğe yönelik bir takım olumsuz gelişmeler bulunduğu ve iç ve dış tehditlerin ağırlaştığını belirterek, Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin derhal hayata geçirilmesi gerektiğini belirterek seçim tarihinin öne alınmasının uygun olacağını belirten bir konuşma yaptı. [683] Türkiye'nin gündemi derinden etkileyen bu konuşma sonrası erken seçim ile ilgili değerlendirmeler yapılmaya başlanırken, erken seçim kararının alınmasında yeni kurulan partilerin durumlarının da etkili olduğuna yönelik yorumlar da ortaya çıkmaya başladı. Daha sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Devlet Bahçeli arasında yapılan görüşme sonrası Erdoğan, seçimlerin 24 Haziran 2018 yılında yapılacağını belirtti. MHP ile Ak Parti arasında 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında başlayan yakınlaşan seçim arifesinde somut bir noktaya ulaştı ve bir seçim ittifakı süreci başlamış oldu. 21 Şubat 2018 tarihinde TBMM Başkanlığına sunulan yasa teklifi ile seçim ittifakları yeni bir yasal çerçeveye alınarak bu yöntemin hükümleri belirlenerek, Ak Parti ile MHP "Cumhur İttifakı" adı altında seçimlere birlikte girme kararı aldı. MHP ise bu ittifak protokolünün ikinci maddesinde ifade edildiği üzere Cumhurbaşkanı adayı çıkartmayarak Ak Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı destekleyeceğini açıkladı.

24 Haziran seçimleri anayasa değişikliklerinin ardından gerçekleştirildi ve MHP, Ak Parti ile yaptığı ittifak bağlamında yüzde 11,1 oranında oy alarak TBMM'ye 49 milletvekili sokmayı başardı. Genel başkan Bahçeli, seçim sonrası yaptığı açıklamada, "bütün olumsuz gelişmelere rağmen değerli bir milletvekili sayısına ulaşarak mecliste temsil imkânına sahip olmuş ve tarihi bir başarıya imza atmıştır" diyerek seçim sonuçlarından duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Cumhur İttifakı'nın 31 Mart 2019 yerel seçimlerinde de devam etmesi ve seçimlere bazı bölgelerde birlikte girilmesi kararı alındı. MHP'nin sahip olduğu belediyelerde Ak Parti MHP'yi desteklerken, MHP de Ak Parti'nin güçlü olduğu yerlerde bu partiye destek verdi. Diğer bölgelerde ise her parti kendi adayı ile seçimlere girme kararı aldı. MHP'nin bu seçimlerde itti-

---

[683] **Kuruluşunun 50. Yıldönümünde Milliyetçi Hareket Partisi**, s.451

fakın getirdiği sinerji ile olumlu bir hava yakaladığı ve MHP'den ayrılan grubun neden olduğu kaybı, MHP'nin özellikle Ak Parti tabanından gelen oylar ile telafi ettiğini gösterdi. İttifakın diğer seçimlerde devam etmesi durumunda benzer bir geçişkenliğin iki taraflı olarak devam edebileceği, bu tarafın hangisi olacağına da bu partiler arasındaki ilişkiler, rakip partilerin durumu, siyasal ve iktisadi koşullar ile dönemsel değişimlerin karar vereceğini söylemek mümkündür.

Bu ittifak Türk sağında mevcut olan ve milliyetçi cephe dönemlerinden başlayıp gelen, sola karşı hükümet kurarak birlikte hareket etme ve 1991 örneğinde görüldüğü gibi seçim ittifakı biçiminde güç birliği yaparak seçime girme "yeteneğinin" bir yansıması olduğu da söylenebilir. Nitekim 1991 seçimlerine giderken Devlet Bahçeli, MHP genel sekreteri olarak görev yapmakta idi. Millî görüş ve ülkücü hareketin ilk seçim ittifakı olan 1991 seçimleri sonrasında ittifak %16,88 oy ve 62 milletvekili kazanarak meclise girmeyi başarmış, daha sonra 19 MÇP'li ayrılarak kendi partilerine dönmüşlerdi. 1991 yılındaki ittifak sürecinde de her iki parti de bir fayda-maliyet analizi yaparak ittifakın daha kazançlı sonuçlar vereceği düşüncesiyle bu birlikteliğe onay vermişlerdi. Nitekim özellikle Refah Partisi içerisinde ülkücülerle ittifakın doğu ve güneydoğudaki Kürt seçmeni uzaklaştırabileceğini düşünerek ittifaka soğuk bakanlar da bulunmasına rağmen Erbakan, kaybın kazançtan daha az olacağı düşüncesiyle sürece onay vermiştir. Benzer endişelerin Ak Parti içinde hem seçim öncesi hem de sonrasında da dillendirildiği zaman zaman görülmesine karşın parti yönetimi özellikle başkanlık sistemi referandumu ile başlayan ittifakın giderek daha geniş boyutlara ulaşmasına da olumlu yaklaşımda bulunmuştur. Gelinen noktada, Türk siyasal hayatında Ak Parti-MHP (Cumhur İttifakı) ile CHP-İyi Parti-Saadet Partisi (Millet İttifakı) bir kutuplaşma stratejisiyle hareket etmesi de farklı açılardan değerlendirilmeye ihtiyaç duymaktadır. Başkanlık sistemine geçiş ile birlikte, parlamentonun yükünün azalması ve ağırlıklı olarak cumhurbaşkanı kararnameleri ile yasama işlevinin devam ettirilmesi Ak Parti-MHP ittifakının parlamento içindeki ortak hareket etme yoğunluğunu parlamenter sistemdeki ittifaklara nazaran azaltmış olduğu ve bunun da olası çatışmaları azaltıcı

bir etki yaptığı da görülmektedir. MHP açısından bakıldığında, bir "koalisyon ortaklığına" kıyasla daha "rahatlatıcı" unsurun da icraatların asıl sorumlu mevkiinin cumhurbaşkanlığı makamı olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Yani Ak Parti iktidarını ayakta tutan, MHP'nin mecliste vermiş olduğu sayısal destek değil, cumhurbaşkanı ve Ak Parti genel başkanı Erdoğan'ın aday olduğu seçimde MHP seçmeninden almış olduğu oy desteğidir. Özerlikle başkanlık sistemi referandumu ve son Cumhurbaşkanlığı seçiminde MHP'nin desteği etkili sonuç yaratıcı bir destek niteliğindeydi. Ak Parti penceresinden bakıldığında bu etkililiğin MHP tarafından korunabildiği ölçüde ittifakın sorunsuz devam etmesi mümkün görünmekle beraber, MHP'nin sağlamış olduğu oy desteğinin kapasitesi ve değişim eğilimin yönü cumhur ittifakının siyasal sonuçlarını da etkileyecektir.

Türk sağının en köklü partilerinden olma özelliğine sahip ve önemli bir siyasal birikimi olan Milliyetçi Hareket Partisi'nin önümüzdeki süreçte de mevcut siyasal ve toplumsal dinamikler bağlamında Türk siyasal hayatının başat aktörlerinden birisi olmaya devam edeceği söylenebilir. MHP'nin siyasal rekabet alanındaki başarı durumunu belirleyecek olan, yukarıda ifade edilmeye çalışılan "kayıp-kazan" denkleminin MHP lehine çalıştırılmasının mümkün olup olamayacağı ya da ne kadar süre bu dengenin MHP lehine canlı tutulabileceği sorusuna verilecek cevaptır. Diğer siyasal yapılarda olduğu gibi, MHP'nin de Türk siyasal yaşamındaki etkinliğini belirleyen, siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmeler, dış politik ortamdaki denge değişimleri ile bu gelişmelerin siyasal ittifaklardaki yansımalarının ne yönde olacağı ile MHP'nin iç ve dış gelişmeler noktasındaki tavır ve duruşu olacaktır.

KAYNAKÇA

A.M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923,** Doğan Yayınları, İstanbul, 1999

A.M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923,** Doğan Yayınları, İstanbul, 1999

A.N. Kononov, "Son Yıllarda SSCB'de Türkoloji Araştırmaları", **Belleten,** (yeni bası), Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1989

Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", **150. Yılında Tanzimat,** Haz..Hakkı Dursun Yıldız, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992

Abdülkadir Şener, "İslam Hukunda Gayr-i Müslimler", **Türk Tarihinde Ermeniler,** Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1983[1] Bernard Lewis, **The Emergence of Modern Turkey,** Oxford University Press, 1961[1] Ebu'l-a'la el Mevdudi, "İslam''da Siyaset Anlayışı" Erol Güngör, **İslamın Bugünkü Meseleleri,** içinde Ötüken Yayınları

Afet İnan, "Atatürk ve Tarih Tezi", **Belleten,** Cilt:3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1939

Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları,** Ankara, 1969

Agah Sırrı Levend, "Tarih Boyunca Türk Dili" **Belleten,** (yeni bası), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1989

Ahmet Agayef, "İslam'da Dava-yı Milliyet" **Türk Yurdu,** Cilt:7, Sayı:11, İstanbul, 1944, (yeni bası)

Ahmet İçduygu, "'Çok Kültürlülük': 'Türkiye Vatandaşlığı' Kavramı İçin Toplumsal Bir Zemin", **Türkiye Günlüğü Dergisi,** Sayı:33, Mart-Nisan 1995

Ahmet Kanlıdere, "Kazan Tatarları Arasında Tecdid ve Cedit Hareketi (1809-1917)", Türkiye **Günlüğü Dergisi,** Sayı.:46, Yaz- 1997

Ahmet Temir, **Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri,**

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1991

Ahmet Temir, **Yusuf Akçura,** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1997

Akdes Nimet Kurat, "Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri", **Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi,** Cilt:24, Sayı:3-4, Ankara, 1966, s.100; Akdes Nimet Kurat, **Türk Kavimleri ve Devletleri,**

Akdes Nimet Kurat, "Rus Hakimiyeti Altında İdil-Ural Ülkesi", **Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi,** Cilt:23, Sayı:3-4, Ankara, 1965

Akdes Nimet Kurat, **Türk Kavimleri ve Devletleri,** Murat Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992

Alaaddin Korkmaz, **Ziya Gökalp: Aksiyonu, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerine Tesirleri,** Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988

Alain Touraine, **Demokrasi Nedir?** Çev.: Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997

Albert Hourani, **Çağdaş Arap Düşüncesi,** Çev.: Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz, İnsan Yayınları, İstanbul, 1993

Ali Engin Oba, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu,** İmge Yayınları, İstanbul, 1994

Ali Haydar Bayat, **Ali Bey Hüseyinzade,** Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992

Ali Sarıkoyuncu, **Millî Mücadelede Din Adamları,** Ankara, 1996.

Ali Sultanlı, **Azerbaycan Dramaturgiyasının İnkişaf Tarihinden,** Bakü, 1964

Alparslan Türkeş, **9 Işık ve Türkiye,** Emel Matbaacılık, Ankara, 1977

Alparslan Türkeş, **Dış Meseleler,** Ergenekon Yayınları, İstanbul, 1974

Alparslan Türkeş, **Dış Politikamız ve Kıbrıs,** İstanbul,1975

Alparslan Türkeş, **Gönül Seferberliği,** Kutluğ Yayınları, İstanbul, 1977.

Alparslan Türkeş, **Gönül Seferberliğine,** Kutluğ Yayınları, İstanbul, 1977

Alparslan Türkeş, **Kahramanlık Ruhu,** And Yayınları, İstanbul, (tarihsiz).

Alparslan Türkeş, **Milliyetçilik,** 9 Işık Yayınevi, İstanbul, 1977

Alparslan Türkeş, **Türkiye'nin Meseleleri,** Milli Hareket Yayınları, İstanbul

Antony D. Smith, **Milli Kimlik,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1991

Antony D. Smith, **National Identity**, Penguin Books, London, 1991

Aydın Süer, "1915 Ermeni Ayaklanmalarında Çarlık Rusya'sının Rolü", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,** Cilt:33, Sayı:1-2, Ankara, 1990

Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği,** Töre-Devlet Yayınları, Ankara, 1981

Baskın Oran **Atatürk Milliyetçiliği Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme,** Bilgi Yayınları, Ankara, 1993

Baskın Oran, **Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği Kara Afrika Modeli,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977

Bayram Sakallı, "Millî Mücadelede Ankara'da Yayınlanan Fetvanın Birlik ve Beraberliği Sağlamadaki Önemi" **Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi,** Cilt:15, Sayı:2, Ankara, 1987

Bayram Sakallı, **Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi,** İz Yayınları, İstanbul, 1997

Bekir Sıtkı Baykal, **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler,** Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1969

Benedict Anderson, **Hayâli Cemaatler Milliyetçiliğin Yayılması ve Kökenleri,** Metis Yayınları, İstanbul, 1997

Bernard Lewis, **İslam'ın Siyasal Dili,** Çev.: F. Taşar, Kayseri, 1992

Bertha Georges-Gaulis **Kurtuluş Savaşında Türk Milliyetçiliği,** Çev.: Cenap Yazansoy, Sebat Matbaası, İstanbul, 1981

Bizim Ocak Dergisi, Aralık, 1989

Bizim Ocak Dergisi, Aralık, 1989

Bizim Ocak Dergisi, Aralık, 1989

Bizim Ocak Dergisi, Aralık, 1989

Bizim Ocak Dergisi, Nisan, 1990

Bozkurt, Sayı:11, Şubat 1941

Bülent Gökay, "The Turkish Communist Party: The Fate of the Founders", **Middle Eastern Studies,** Vol:29/2, April 1993

Bülent Gökay, Bolşevizm **ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s.19-45

Bülent Gökay, Bolşevizm **ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997

Bülent Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları, Afa** Yayınları, İstanbul, 1992

Bülent Varlık, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983

Büşra Ersanlı-Günay Göksu Özdoğan, "'Ulus' ve 'Ulusçuluk': Sanayileşme Sürecinde İktidara Gelen Kültür", **Toplum ve Bilim Dergisi,** Sayı:28, Kış 1985

C. B. Macpherson, **Demokrasinin Gerçek Dünyası,** Çev.: Levent Köker, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984

Cahit Tutum, **Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma,** TESAV Yayınları, Ankara, 1994

Carlton H.J. Hayes, **The Historical Evolution of Modern Nationalism,** New York University Press, New York, 1950

Catherine Wihtol De Wenden, "Ulus ve Yurttaşlık: Hem Rakip Hem Ortak", **Uluslar ve Milliyetçilikler,** Der.: Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

Cemal Anadol, **Türkeş,** Milliyetçi Anadolu Yayınları, İstanbul (tarihsiz)

Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları,** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1973

Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998

Cevdet Küçük, "XIX. Asırda Ermeni Nüfusu", **Türk Tarihinde Ermeniler,** Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1983

Christophe Jaffrelot, "Bazı Ulus Teorileri", **Uluslar ve Milliyetçilikler,** Der.: Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul,1998

Cristopher Hill, **1640 İngiliz Devrimi,** Çev.: N. Kalaycıoğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983

Çağlar Keyder, Türk Milliyetçiliğine Bakmaya Başlarken, **Toplum ve Bilim Dergisi,** Sayı:62,1993

Davit Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908,** Çev.:S.Türet-R. Ertem-F.Erdem, İstanbul, 1979[1] İlber Ortaylı, "Osmanlı' Kimliği", **Cogito Dergisi,** Yapı Kredi Yayınları, Sayı:19, Ağustos- 1999, İstanbul

Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi**, Cilt:3., Tekin Yayınları, İstanbul, 1991

Doğu Ergil, **İdeoloji,** S Yayınları, Ankara, 1986

Doğu Ergil, **Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi,** Turhan Yayınları, Ankara, 1981

Edward E. Sampson, "Kimliğin Dağılması Gözden Geçirilmiş Bir Kişisel ve Toplumsal Düzen Kavramına Doğru", Çev.: Hasan Bacanlı, **Türkiye Günlüğü Dergisi,** Mart-Nisan 1995

Edward Mc Nall Burns, **Çağdaş Siyasal Düşünceler 1850-1950,** Çev.: Alaeddin Şenel, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984

Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", **150. Yılında Tanzimat,** Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992

Ekmeleddin İslamoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", **150. Yılında Tanzimat,** Haz..Hakkı Dursun Yıldız, Atatürk Kültür , Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992

Elie Kedourie, **Avrupa'da Milliyetçilik,** Çev: M. Haluk Timurtaş, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1971

Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme, Edit.: Işık Kansu,

İmge Yayınları, Ankara, 1997.

Emre Kongar, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998

Enver Behnan Şapolyo, **Ziya Gökalp İttihadı Terakki ve Meşrutiyet Tarihi,** İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1974

Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt:7, Ankara,1977

Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979

Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979

Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, AD Yayınları, İstanbul, 1997, s.193.

Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,** Çev.: Yasemin Saner Gönen, **İletişim** Yayınları, İstanbul, 1999

Ernest Dawn, **From Ottomanism to Arabism,** Universitiy of Illinois Press, Illinois, 1973

Ernest Gellner, "Karşılaştırmalı Perspektiften Türk Seçeneği", **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik,** Edit.: Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1998

Ernest Gellner, **Encounters with Nationalism,** Blackwell Pub., New York, 1994

Ernest Gellner, **Nations and Nationalism,** Oxford, Basic Blackwell, 1983

Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk,** İnsan Yayınları, İstanbul, 1992

Ernest Renan, "What Is a Nation", **Modern Political Doctrines**, Edit.: A. Zimmern, Oxford University Press, London, 1939

Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye,** İstanbul, 1967

Ersin Kalaycıoğlu, "Yeni Dünya Düzeni ve Türk Dış Politikası", **Türk Dış Politikasının Analizi,** Der.: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1994

Falih Rıfkı Atay, **Çankaya,** Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul, 1969

Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980,** Çev.: Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1997

Fikret Türkmen, "Tarih Boyunca Türk-Ermeni Kültür İlişkileri", **Türk Tarihinde Ermeniler,** Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1983

François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996

François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 1996

Füruzan Hüsrev Tökin, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965), Elif** Yayınları, İstanbul, 1965

Füsun Üstel, **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği Türk Ocakları (1912-1931),** İletişim Yayınları, İstanbul, 1997

Gil Delannoi, "Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz" **Uluslar ve Milliyetçilikler,** Der.: Jean Leca Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998

Guiseppe Mazzini, **The Duties of Man,** Everyman's Publishing, New York, 1966

Günay Göksu Özdoğan, "II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Türk-Alman İlişkilerinde İç ve Dış Politika Aracı Olarak Pan-Türkizm", **Türk Dış Politikasının Analizi,** Der.: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1994

Günay Göksu Özdoğan, **"Turan"dan "Bozkurt"a, Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946),** İletişim yayınları, İstanbul, 2019

Günay Göksu Özdoğan, "Türk Ulusçuluğunda Irkçı Temalar", **Toplumsal Tarih,** Cilt:5 Sayı: 29, Mayıs 1999

Güven Bakırezer, "Nihal Atsız'ın Düşüncesi", **Toplumsal Tarih,** Sayı:29, Cilt:5, Mayıs 1999

Hakan Kırımlı, **Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916),** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Anka-

ra, 1996

Hakan Reyhan, "Türkiye'nin ilk Milliyetçi Partisi: Millî Meşrutiyet Fırkası", **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Kasım-Aralık 1995

Hakkı Öznur, **Ülkücü Hareket,** Cilt:1, Alternatif Yayınları, Ankara, 1999

Halil Cin, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri", **150. Yılında Tanzimat,** Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1992

Halil Metin, **Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları,** Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992

Hannah Arendt, **Totalitarizmin Kaynakları,** Çev.: Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996

Hans Kohn, **Pan-İslavizm ve Rus Milliyetçiliği,** Kervan Yayınları, İstanbul, 1986.

Hans Kohn, **The Age of Nationalism The First Era of Global History**, New York, 1963

Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998

Hasan Tuncay, **Ziya Gökalp,** Toker Yayınları, İstanbul, 1978

Hayri S. Bolay, "Ahmet Cevdet Paşa'nın Dine Bakışı", **Türk Yurdu,** Cilt.9, Temmuz- 1998

Hazal Duran, **Analiz,** "Meral Akşener'in Siyasi Anlamı ve İyi Parti", SETA Yayınları, Ankara, 2017,

Hikmet Denizli, **Sivas Kongresi Delegeleri ve Hayati Temsiliye Üyeleri,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996

Hilmi Dizdaroğlu, **Ziya Gökalp Üzerinde Çalışmalar,** Aslımlar Matbaası, Ankara, 1981

Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Cilt:2, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1966

Hisham Sharabi, **Arab Entellectuals and the West The Formative Years,** Baltimor, 1960

Hobsbawm, **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik,**

Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995

Hough Poulton, **Silindir Şapka Bozkurt ve Hilal**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999

http://bbp.org.tr

http:/www.mhp.net

https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39462061

Hugh Poulton, **Top Hat, Grey Wolf and Crescent,** Hurst&Company, London, 1997

Hugh Seton Watson, **Nations and States An Enquıry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism**, Methuen Pub., London, 1977

Hülya Özkan, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Karşıtı Faaliyetleri (4 Mart 1919-16 Ekim 1920),** Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994

Hürriyet, 22 Nisan 1999.

Hüsamettin Ertürk, **Millî Mücadelede Teşkilat-ı Mahsusa,** (Basılmamış Hatırat) Genel Kurmay ATESE Arşivi.

Hüseyin Çelik, **Ali Suavi,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993

Hüseyin Nâmık Orkun, **Türkçülüğün Tarihi,** Kömen Yayınları, Ankara, 1977

İhsan Ilgar, **Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990

İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap Milliyetçiliği", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983

İlber Ortaylı, "Millet Kimliği", **Türkiye Günlüğü Dergisi,** Mart-Nisan 1998

İlber Ortaylı, **Çarlık Rusyasında Türkçülük Hareketleri ve Gaspıralı İsmail Bey,** Ankara, 1968

İlhan Darendelioğlu, **Türkiye'de Komünist Hareketleri 1910-1973,** Bedir Yayınları, İstanbul, 1973, s.253.

İlhan Darendelioğlu, **Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri,** Toker Matbaası, İstanbul, 1968

İlhan Darendelioğlu, **Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri,** To-

ker Matbaası, İstanbul, 1968

İsmail Çağlar-Yusuf Özkır, Türkiye'de Siyasal İletişim: 2007-2015, **SETA, Yay., Ankara, 2015, s.83**

İsmail Hami Danişmend, **Ali Suavi'nin Türkçülüğü,** Ankara, 1942

Jack Donnely, **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları,** Çev.:Mustafa Erdoğan-Levent Korkut, Yetkin Yayınlar, Ankara, 1995

Jacop M. Landau, Pan **Turkism: From Irredentism to Cooperation,** Hurst Comp., London, 1995

Jacop M. Landau, **Pan Turkism: From Irredentism to Cooperation,** Hurst Comp., London, 1995

Jacop M. Landau, **Tekin Alp Bir Türk Yurtseveri (1883-1961),** İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Jacques Mourgeon, **İnsan Hakları**, Çev.: Ayşen Emekçi-Alev Türker, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991

Jean Leca, "Neden Söz Ediyoruz?", **Uluslar ve Milliyetçilikler,** Der.: Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998

Johannes Schiltberger, **Türkler ve Tatarlar Arasında 1394-1427**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997; François de Tott, **Türkler ve Tatarlar Arasında On Sekizinci Yüzyıl Osmanlı Türkleri,** Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995

K.J. Holsti, **International Politics a Framework for Analysis**, Prentice-Hall Int. Inc, New Jersey

Kadir Canatan, "Toplum Tasarımları ve 'Birlikte Yaşama' Felsefesi, **Bilgi ve Hikmet Dergisi**, İz Yayınları, İstanbul, 1994

Kadir Mısırlıoğlu, **Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler,** Sebil Yayınları, İstanbul,1972

Kamuran Gürün, "Türkiye'de Ermeni Sorununun Yaratılışı", **Türk Tarihinde Ermeniler, (**Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu'na Sunulan Bildiri), Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, No:2, İzmir, 1983

Kemal Arıburnu, **Sivas Kongresi: Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olan Olaylar ve Anılarla,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997

Kemal Karpat, Türk **Demokrasi Tarihi,** İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967

Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi,** İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967

Kenan Akyüz, "Türk Ocakları", **Belleten,** Cilt:2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, Nisan 1986

Kenan Akyüz, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923),** Mas Matbaacılık, İstanbul, (tarihsiz)

Kenan Somer, "Ulusal Sorun ve Marksizm", **Marksizm ve Gelecek Dergisi,** S.:5, Bahar-1995

Kerim Sadi, **Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Kısmi Senato ve Milletvekili Ara Seçimleri, DİE Yayınları, Ankara, 1976

Klaus Schubert, **Politik Lexikon,** Dietz-Bonn, 1997

Kurt Karaca, **Milliyetçi Türkiye,** Çınar Yayınları, Ankara, 1970

Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1974

Kuruluşunun 50. Yılında Milliyetçi Hareket Partisi, TASAV Yayınları, Ankara, 2019, s.363

Leslie Lipson, **Politika Biliminin Sorunları,** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973,

Levent Köker, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1990

Lois L. Snyder, **The Meaning of Nationalism,** Rutgeers University Press, New Jersey, 1954

Lous L. Snyder, **The New Nationalism,** Cornell University Press, 1968

M. Naci Bostancı, "Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik", **Türkiye Günlüğü Dergisi,** Mart-Nisan 1998, s.52.

M.Akar-S. Deniz-F. Bilecik, **Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatı,**Yesevi Yayınları,İstanbul,1994

Masami Arai, "Devlet ve Toplum Arasında Türk Yurdu Dergisine Bir Yaklaşım", **Türk Yurdu,** (Cilt haline getirilmiş yeni bası

içinde), Tutibay Yayınları, Ankara, 1998.

Masami Arai, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.105.

Masayuki Yamauchi, **Sultan Galiyev,** Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s.60.

Maurice Duverger, **Siyasal Partiler,** Çev. Ergun Özbudun, Bilgi Yayınları, Ankara, 1974

Max Weber, **Sosyoloji Yazıları,** Çev.: Taha Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996

Mehmed Hocaoğlu, **Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler,** Anda Yayınları, İstanbul, 1976

Mehmet Saray, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi,** Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1998,

Mehmet Turhan, **Siyasal Elitler,** Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991

Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması,** Yurt Yayınları, Ankara, 1981

Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925), Bilgi** Yayınları, Ankara, 1978

Mete Tunçay-Erik Jan Zürcher **Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1995

Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye,** Bilgi Yayınları, İstanbul, 1990

Milliyet, 10 Ekim 1994.

Milliyet, 28 Mart 1989.

Milliyet, 3 Mayıs 1995.

Milliyet, 5 Ekim 1987

Milliyet, 5 Eylül 1995

Milliyet, 8 Temmuz 1992

Milliyetçi Hareket Partisi ve Anayasa Değişikliği, MHP Yayınları, Ankara, 2017

Monique Chemillier-Gendrau, "Uluslararası Hukuk, Devletler Hukuku, Halklar Hukuku, **Uluslar ve Milliyetçilikler,** Der.:

Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998

Murat Belge, "Milliyetçilik", **Birikim Dergisi,** Sayı:23, 1997

Murat Sabuncu, **Milliyet,** 19 Nisan 1999

Murat Sarıca, **Siyasi Düşünce Tarihi,** Gerçek Yayınları, İstanbul, 1987

Mustafa Çalık, **MHP Hareketi Kaynakları ve Gelişimi 1965-1980,** Cedit Yayınları, Ankara, 1995

Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk, Türk** Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1973

Muzaffer Ürekli, **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi,** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, No:98, Sayı: 26, Ankara, 1989

Namık Açıkgöz, "Kelimelerin Büyüsü ve 24 Aralık Seçimleri", **Türkiye Günlüğü Dergisi,** S. 38, Ocak-Şubat 1996

Namık Kemal Öztürk, "Etnik Sorunlar ve Politik İstikrar", **Amme İdaresi Dergisi,** Cilt:31, Sayı:3, Eylül 1998.

Nationalismus, Edit.: Peter Alter, R. Piper GmBH&Co.KG, München, 1994

Necip Hablemitoğlu, **Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri (1905-1917),** Kırım Dergisi Yayınları, Ankara, 1987

Nejdet Sancar, **Gizli Komünist Belgeleri,** Afşin Yayınları Ankara, 1966

Nihal Atsız, "Başvekil Saraacoğlu Şükrü'ye Açık Mektup", **Orhun,** Sayı:15, Mart 1944

Nihal Atsız, "Başvekil Saraacoğlu'na İkinci Mektup", **Orhun,** Sayı:16, Mart 1944

Nihal Atsız, "Türk Halkı Değiliz Türk Milletiyiz", **Ötüken,** S.61, Ocak 1969, **Türk Ülküsü,** Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973 içinde

Nihal Atsız, "Türkçü Kimdir?", **Orhun,** Sayı:.3, Ekim 1950,

Nihal Atsız, "Türkçülüğün Önemli Meseleleri", **Orkun,** Sayı:.68, Ocak 1952

Nihal Atsız, "Türkçülük", **Orhun,** Sayı:10, Ekim 1943

Nihal Atsız, "Ülküler Saldırıcıdır", **Orhun,** Sayı:14, Şubat 1944

Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1983

Nuray Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi,** Boyut Yayınları, İstanbul, 1997.

Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını İçeriği ve Rejimi", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983

Orhan Türkdoğan, **Etnik Sosyoloji,** Tibaş Yayınları, İstanbul, 1998

Osman Okyar, **Millî Mücadele Dönemi Türk Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal 1920-1921,** İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998

Ömür Sezgin, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu,** Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984[1] Stefanos Yerasimos, **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye,** Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980

Partha Chatterjee, **Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1996

Paul Dumont, "Türk Yurdu Dergisi ve Rusya Müslümanları 1911-1914", Çev: Saime Selenga Gökgöz, **Türk Yurdu,** (Cilt haline getirilmiş yeni basım içinde), Tutibay Yayınları, Ankara, 1998

Philip Schlesinger, "Ulusal Kimlik Üzerine Toplumsal Teoride Kolektif Kimlik Sorunu", **Varlık Dergisi**, Sayı:1044, Eylül-1994

Rafael Muhametdin, **Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi,** Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998

Rahmi Apak, **Garp Cephesi Nasıl Kuruldu,** İstanbul, 1942

Recep Şahin, "Tarih Boyunca Türk Devletlerinin Ermeni Politikaları", **Türk Tarihinde Ermeniler, (**Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu'na Sunulan Bildiri), Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, No:2, İzmir, 1983

Rıfat Bali, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2000

Rupert Emerson, **Sömürgelerin Uluslaşması,** Türk Siyasal İlim-

ler Derneği Yayınları, Ankara,1965

Saadettin Gömeç, **Kök Türk Tarihi,** Türksoy Yayınları, Ankara, 1997

Sabahattin Çağın, "Ahundzade ile Başlayan Estetik Hafıza: Azerbaycan Türk Uyanışı", Azerbaycan **Edebiyatı,** Haz.: Yaşar Karayev, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999

Sabahattin Çağın, "Kökünü ve Bütününü Görmeye Çalışan Hafıza: Hüseyinzade Ali Bey", **Azerbaycan Edebiyatı**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999

Sadri Maksudi Arsal, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları,** Ötüken Yayınları, İstanbul, 1972

Sakin Öner, **Ülkücü Hareketin Meseleleri,** Toker Yayınları, İstanbul 1977

Salahi Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995

Samuel P. Huntington-Clement H. Moore, **Authoritanian Politics in Modern Society: The Dynamics of Estabilished One-Party Systems,** Basic Books, New York, 1970; Giovanni Sartori, **Parties and Party Systems,** Cambridge University Press, New York, 1976

Samuel P. Huntington-Jorge I. Domınguez, **Siyasal Gelişme,** Çev.: Ergun Özbudun, Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1975

Sevr Antlaşması hakkında geniş bilgi için bkz. Cahit Kayra, **Sevr Dosyası,** Boyut Yayınları, İstanbul, 1997

Seyit Kemal Karaalioğlu, **Resimli Türk Edebiyatçılar Sözlüğü,** İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1982[1]

Seyit Kemal Karaalioğlu, **Ziya Paşa,** İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1984 ve Hüseyin Tuncer, **Tanzimat Edebiyatı**, Akademi Kitabevi, Cilt: I, İzmir, 1994

Sina Akşin, "Düşünce ve Bilim Tarihi (1839-1908)", Türkiye **Tarihi Osmanlı Devleti**, Cilt.:3, Cem Yayınları, İstaanbul, 1997

Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele,** İş Banka-

sı Yayınları, Ankara, 1998

Sina Akşin, **Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti**, Cem Yayınları, İstanbul

Suavi Aydın, Modernleşme **ve Milliyetçilik,** Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993

Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kent ve Kentliler,** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994

Süleyman Seyfi Öğün, "Milliyetçilik Demokrasinin Kriz Kaynağı mı?", **Düşünen Siyaset Dergisi,** Şubat 1999, Sayı:1

Süleyman Seyfi Öğün, "Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü", **Türkiye Günlüğü Dergisi,** Mart-Nisan 1998

Süleyman Seyfi Öğün, **Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu,** Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992

Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, İletişim Yayınları, İstanbul

Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1982, s.285-286.

Şükrü Hanioğlu, **İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902),** İletişim Yayınları, İstanbul, 1985

Tahsin Yahyaoğlu, **Tarım Kentleri,** Çınar Yayınları, Ankara, 1971

Talat Tekin, **Orhun Yazıtları,** Ankara,1988

Tamurbek Devletşin, **Sovyet Tataristan'ı,** Çev.: Mehmet Demircan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981,

Taner Akçam, **Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu,** İletişim Yayınları, İstanbul,1995

Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991

Tanıl Bora, "Neo-Faşizmin Yükselişi...Anti-Faşizmin Krizi...MHP Tartışmaları", **Birikim Dergisi,** Sayı:138, Ekim. 2000

Tanıl Bora-Kemal Can, **Devlet Ocak Dergâh,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1994

Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler,** Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul,1998

Tevfik Çavdar, **Millî Mücadele Başlarken Sayılarla "Vaziyet ve Manzara-i Umumiye",** Milliyet Yayınları, İstanbul

Toktamış Ateş, "77 Seçimi Işığında MHP ve MSP'nin Oy Tabanı", **Kemalizmin Özü,** Der Yayınları, İstanbul,

Turgay Uzun, "Uluslararası Alanda İnsan Haklarının Gelişimi İdealler Gerçekler ve Türkiye" **Yeni Türkiye Dergisi,** Temmuz-Ağustos 1998

Turgay Uzun, "Uluslararası Alanda İnsan Haklarının Gelişimi, İdealler, Gerçekler ve Türkiye", **Yeni Türkiye Dergisi,** Mayıs-Haziran 1998

Turgay Uzun, "Uluslararası Politik Sitemin Değişimi, Yeni Uluslararası Düzen ve Türkiye", **Amme İdaresi Dergisi**, Aralık 1998

Turgay Uzun, **Türkiye'de Tek Partili Yönetimden Çok Partili Yönetime Geçiş Süreci 1946-1950,** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1995

Turgay Uzun-Bayram Coşkun, **Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Gelişimi, Niteliği ve Muğla İli Yerel Yönetimlerinin Uygulamada Karşılaştıkları Sorunlar,** Muğla Üniversitesi Yayını, Muğla, 1999

Turgut Tarhanlı, "Kendi Kaderini Tayin Hakkı Ya Da 'Öteki'nin İradesi", **Türk Dış Politikasının Analizi,** Der.: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1994

Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yayınları, İstanbul, (tarihsiz)

Türk Ülküsü, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973

Türk Yurdu (Cilt halinde yeni bası), Yıl: I:1, S.22, 6 Eylül 1328 (19 Eylül 1912)

Uriel Heyd, **Foundations of Turkish Nationalism,** Harvill Press, London, 1950

Vecihe Hatiboğlu, "Dıe Quelle Der Turkıschen Geschıchte", **Türkoloji Dergisi,** AÜDTCF Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Cilt:8, Ankara, 1979

Veysel Ünüvar, **Kurtuluş Savaşında Bolşeviklerle Sekiz Ay**

1920-1921, İstanbul, 1997

Yahya Akyüz, "Okula Gazete Sokan Öğretmen Ali Suavi ve Günümüz Eğitiminde Benzer Girişimler", **Belleten,** Cilt: XLII, S.167, Temmuz 1978

Yeni Gündem, S.25, Ağustos 1986, s.11

Yeni Gündem, S.25, Ağustos 1986, s.12

Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976

Yusuf Akçura, **Yeni Türk Devletinin Öncüleri, (1928 Yılı Yazıları),** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981

Yusuf Bayraktutan, **Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996

Yusuf Erbay, "Kavram Olarak Küreselleşme", **Milli Kültürler ve Küreselleşme**, (Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları VI. İlmi Kongresi'ne Sunulan Bildiriler), Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1997

Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Döneminde Türkiye'nin Nüfus Yapısı ve Aşiretler, **Tarih Boyunca Anadolu'da Türk Nüfus ve Kültür Yapısı (Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları V. İlmi Kongresine Sunulan Tebliğler),** Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1995

Yusuf Sarınay, **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı,** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990

Yusuf Sarınay, **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı",** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990

Yves Lacoste, "Ulus ve Demokrasi Doğal Bir Çift mi ?", **Uluslar ve Milliyetçilikler,** Der.:Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998

Yves Santamaria, "Ulus-Devlet:Bir Modelin Tarihi", **Uluslar ve Milliyetçilikler,** Derleyen.:Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998

Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt:4, İletişim Ya-

yınları, İstanbul, 1983

Zekeriya Kurşun, "I. Meşrutiyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesinde Arap Milliyetçiliğinin Rolü" **Türk Yurdu Dergisi,** Cilt:10, Sayı:32, Nisan 1990

Ziya Gökalp, "Bir Kavmin Tedkikinde Takib Olunacak Usul", **Makaleler III (Millî Tetebbular Mecmuası'ndaki Makaleler),** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977

Ziya Gökalp, **Malta Konferansları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977

Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi,** Haz.: İsmail Aka-Kazım Yaşar Koparan, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976

Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları,** Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, İstanbul, 1972

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE MHP

TURGAY UZUN

Farklı tonlarıyla da olsa milliyetçilik her zaman tartışılan, ağırlığı olan ve siyasal olayları etkileyen bir ideoloji niteliği taşımaktadır. Türk milliyetçiliği ideolojisi, Milliyetçi Hareket Partisi'nin kurulmasıyla, bir siyasal partinin temel ideolojisi haline gelmiştir. MHP, siyasal hayat içerisinde Türk siyasal yaşamının birçok aşamasında etkin olmuş, hükümetlerin kuruluşunda belirleyici konuma gelmiştir. Bu nedenle MHP, sağ siyasal partiler içinde sahip olduğu ideoloji, partiyi destekleyen dinamik gençlik örgütleri ve örgütsel yapısıyla kendisine özgü nitelikler sergileyen bir siyasal parti niteliğini taşımaktadır. Bu kitap milliyetçilik yaklaşımlarını ve farklı toplumlardaki milliyetçi ideolojinin oluşum süreçlerine dikkat çektikten sonra Türk toplumundaki milliyetçi yapılanmaları ele almaktadır. Osmanlı Devletin'de Türk milliyetçiliğinin nasıl oluştuğu, Kurtuluş Savaşı'nda ve cumhuriyetin kuruluş aşamalarında Türk milliyetçiliğinin etkisi incelenmektedir. Son bölümde de kuruluşundan günümüze kadar MHP'nin siyasal hayat içindeki serüveni ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

ORION KİTABEVİ
Selanik Caddesi No:72
06640 Kızılay / ANKARA
Tel: 0312 417 78 35
www.orionkitabevi.com.tr

Online Satış İçin
www.orionkitabevi.com.tr
www.kitapbonus.com.tr
www.hukukyayinlari.com.tr

ISBN: 978-605-9524-85-8
9 786059 524858